

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum
Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit

Hazırlayanlar:

Yücel Dağlı-Seyit Ali Yılmaz

2. CİLT - 2. KİTAP

2.
baskı

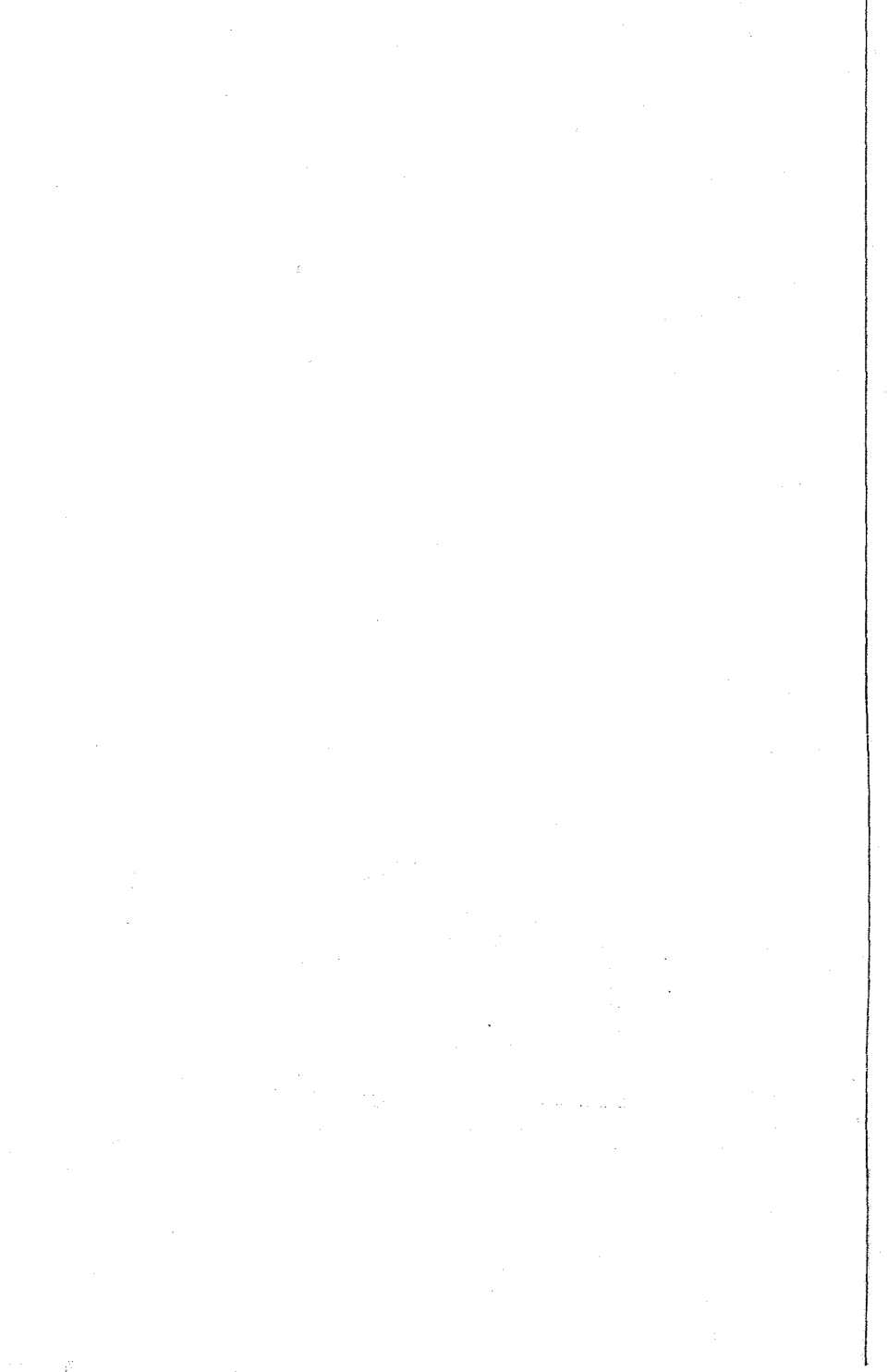
2 Cilt - 2. Kitap

Bursa - Bolu - Trabzon

Erzurum - Azerbaycan

Kafkasya - Kırım - Girit (kutulu 2 cilt)

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
BURSA - BOLU - TRABZON - ERZURUM - AZERBAYCAN -
KAFKASYA - KIRIM - GİRİT

2. Cilt

2. Kitap

Evlîyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (1999)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (1999)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2001)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - İ. Sezgin (2001)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2002)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff (2003)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff (2003)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff (2005)

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle

Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 1. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 2. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2003)

*Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-
Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 1. Kitap),*
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2005)

*Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-
Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 2. Kitap),*
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2005)

*Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-
Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 1. Kitap),*
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

*Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-
Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 2. Kitap),*
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

EVLIYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit

2. Cilt

2. Kitap

HAZIRLAYANLAR:

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2203
Edebiyat - 664

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit
Evliyâ Çelebi
2. Cilt - 2. Kitap

"Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan"

Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Kapaktaki Erzurum gravürünün kaynağı:
He brettanikos aster [Yunanca dergi], C. I, Londra, 1860.

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Ofset hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. Baskı: İstanbul, Haziran 2005

2. baskı: İstanbul, Ocak 2008

ISBN 978-975-08-0954-8

Takım ISBN 978-975-08-0952-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2006

Sertifika No: 1206-34-003513

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul

Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23

<http://www.yapikrediyayinlari.com>

e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr

İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

<http://www.yapikredi.com.tr>

İçindekiler

Revan Kalesi'nden Şirvan, Şamahı, Tiflis ve Termenis vilâyetlerini Eriş Kalesi ve Bakü Kalesi menzillerini bildirir.....	327
Hocabağda kenti.....	327
Demirci Hasan kenti menzili.....	328
Sırlar hazinesi, gönül okşayan büyük Gence şehrinin özellikleri.....	328
Ervam (Anadolu) şehitleri ziyaret yeri.....	329
Kilk-i Hezâr Ahmedî menzili.....	329
Meküçüvür kenti.....	329
Büyük şehir Aras Kalesi menzili.....	329
Şeki Kalesi menzili.....	331
Mahmud-âbâd nahiyesi menzili.....	332
İt-til kabilesinin durumu.....	332
Kaytak kabilesinin özellikleri.....	333
Moğol kavminden olan Kaytakların lehçeleri.....	333
Gilân Çayı kenti menzili.....	334
Bakımlı ve mamur Niyazâbâd şehri.....	335
Avşar Baba ziyareti.....	335
Ferruhzad kenti.....	336
Elburz Dağı'nın anlatılması.....	336
Aksu kendi menzili.....	337
Şirvan vilâyeti, yani Şamahı Kalesi'nin özellikleri.....	337
Hazret-i Pir Derkuh Sultan ziyareti.....	341
Pir Merizât Sultan menzili.....	341
Şeyh Hazret-i Merzâ Sultan ziyareti.....	342
Kozlu Kervansarayı.....	343

Altiğa menzili.....	343
Hızır Zinde ziyareti.....	343
R�kal-i Azim (Büyük R�kal) kasabası.....	343
�ırvan eyaletinde Acem serhaddinde Bakü Kalesi'nin �zellikleri.....	344
Serhad Bakü Kalesi'nden Gürcistan vilâyetine gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları, kaleleri, h�k�met eyaletlerini ve ibret verici yerleri bildirir.....	347
Neft yağının (petrolün) hikâyesi.....	347
Hazar Denizi'ndeki canavarın anlatılması.....	348
�ırvan hükmünde büyük �aburan ülkesinin anlatılması.....	350
arhi kenti menzili.....	351
�skender-i Zülkarneyn seddi, Bâbülebvab �ehri yani Demirkapı Kalesi'nin �zellikleri.....	351
Bâbülebvab, yani Demirkapı Kalesi'nin durumu ve �ekli.....	353
Demirkapı Kalesi'nin büyüklüğü.....	354
Kale içinde olan imaretleri bildirir.....	356
Demirkapı ziyaret yerlerinin anlatılması.....	358
sahâbe-i g�zin ziyareti.....	358
ihil ziyaret yeri, yani Kırklar makamı.....	359
Dede Horhut ziyaret yeri.....	359
Gürcistan ülkesine gittiğimiz konakları bildirir.....	359
Küre kasabası menzili.....	359
Serirüllân �ehri kalesinin �zellikleri.....	360
Hanu �lkesi.....	361
Zahor kenti ülkesi.....	361
Şeyh Emir Sultan ziyareti.....	361
Gürcistan ve �av�adistan vilâyetlerini bildirir.....	361
Urdubar Kalesi.....	361
Zohorya kenti.....	362
Eski kale ve büyük taht merkezi K�ht �ehrinin �zellikleri.....	362
Gürci �av�adistan tahtı, yani Betlis yapısı dayanıklı Tiflis Kalesi'nin �zellikleri.....	363
Gürci �av�adistan tahtı, yani Betlis yapısı dayanıklı Tiflis Kalesi'nin �zellikleri.....	363

Sultan III. Murad Han zamanında Kara Lala Mustafa	
Paşa eliyle, Tiflis Kalesi fethi sene 986 [1578].....	364
Tiflis Kalesi'nin şekli.....	366
Tiflis ılıcasının özelliği.....	367
Tiflis'in ziyaret yerleri.....	367
Gavsah Kalesi'nin özelliği.....	367
Luri Kalesi.....	367
Suran Kalesi'nin özelliği.....	367
Eski kale, büyük sedd, Azgur Aleksandır-ı Gur Kalesi'nin özellikleri.....	368
Gürcü Şavşad fasih dili.....	368
Gürcistan krallarının nesepsiz soylarının bildirilmesi.....	369
Sedd-i İslâm, Selim Han fethi, Çıldır vilâyeti, sağlam kale, dayanıklı sed, güçlü sur Osmanoglu benderi Ahıçka Kalesi'nin özellikleri.....	371
Çıldır eyaletinin her sancağında ne miktar timar ve zeamet vardır, onu bildirir.....	373
Ahıska Kalesi'nin şeklinin bildirilmesi.....	375
Kudret ılıcalarının anlatılması.....	376
Bu Çıldır eyaletinin dört tarafında itaat altına alınan Gürcistan kalelerini bildirir.....	376
Ardahan yakınında olan kaleleri bildirir.....	377
Erzurum'a doğru yola çıktığımız menzilleri bildirir.....	378
Kinnav Kalesi'nin özellikleri.....	378
Gürcistan-ı Kara Ardahan Kalesi'nin özellikleri.....	378
Göle Kalesi'nin özellikleri.....	379
Gürcistan Penk Kalesi'nin özellikleri.....	379
Oltu Kalesi'nin özellikleri.....	380
Mamrevan Kalesi'nin özellikleri.....	380
İyd Köyü.....	380
Kara Künk Köyü.....	380
Umudum Sultan Köyü.....	381
Dumlu Sultan ziyareti.....	381
1057 [1647] (---) ayının (---) günü Revan diyarına yollan- dığımızı bildirir.....	381
Hasankalesi menzili.....	381

Badılcıvanlı Köyü.....	382
Meydancık menzili.....	382
Mijingird Kalesi'nin özellikleri.....	382
Bardüz Kalesi'nin özellikleri.....	
Nuşirevan yapısı Dudıman şehri, Keçivan eski Kiçivan Kalesi'nin özellikleri.....	382
Osmanoğlu'nun serhaddinin sonu, Dudıman Kars'ı kalesinin özellikleri.....	383
Kars Kalesi'nin şekli.....	385
İmaretleri bildirir.....	386
Azerbaycan toprağında Kağızman Kalesi'nin özellikleri.....	388
Revan tarafına gittiğimiz menzilleri bildirir.....	389
Moğazbird Kalesi'nin özellikleri.....	389
Serhaddin son noktası Zarşed Kalesi'nin özellikleri.....	390
Taleş kenti.....	390
Üçkilise menzili.....	390
Diğer acaiplik.....	391
Azerbaycan Revanı'nın özellikleri.....	391
Erzurum'a döndüğümüz menzilleri bildirir.....	392
Abdâllar kenti.....	392
Abbarân kenti menzili.....	392
Şarabhane kenti menzili.....	392
Begin kenti menzili.....	392
Eski kale Şureger makamı özelliği.....	393
Geçti nahiyesi menzili.....	393
Bulanık Köyü menzili.....	394
Kars Kalesi.....	394
Döşkaya Köyü menzili.....	394
Verişan menzili.....	394
Zeyn Han Kalesi menzili.....	394
Soğanlı Beli.....	394
Kumadamı kenti menzili.....	394
Pasin Köyü menzili.....	394
İkinci defa Hasankalesi menzili.....	395

Erzurum'dan padişah emirleri ile Bayburd şehri ve	
Canca şehrine, İspir'e, Tortum'a, Akçakale'ye ve	
diğer yerlere gittiğimizi bildirir.....	395
Kân Köyü menzili.....	395
Şeyh Umudum Sultan Köyü menzili.....	395
Gürcüboğazı Köprüsü menzili.....	396
Gürcüboğazı Köyü.....	396
Dumlu Sultan menzili.....	396
Akçakale'nin özellikleri.....	397
Savlu Köyü menzili.....	397
Canca, yani Gümüşhane Kalesi'nin özellikleri.....	397
Rumeli'nde olan gümüş madenleri bunlardır ki yazılır.....	398
Eski Bayburd Kalesi'nin özellikleri.....	398
Bayburd Kalesi'nin şekli.....	399
Çoruh Nehri'nin özellikleri.....	401
Garip bir durum.....	401
Bayburd şehrinin ziyaret yerlerinin anlatılması.....	401
Tortum Kalesi'nin özellikleri.....	402
Dadanlı nahiyesi.....	403
Tikhiz nahiyesi.....	403
Tortum Kalesi'nin şekli.....	404
İşbu 1057 [1647] (---) başında Mikrilistan vilâyetine	
baskın ettiğimiz menzilleri ve cengleri bildirir.....	415
Zar Çayırı menzili.....	415
Boğdu ovası.....	417
Gürcistan ve Mikrilistan'ın bir tarafında yağmalanan	
kalelerini bildirir.....	418
Rezil, zelil Mikril milleti dili.....	420
Yuvana Deresi menzili.....	422
Tortum Kalesi.....	422
Erzurum'a gittiğimiz konakları bildirir.....	423
Umudum Köyü menzili.....	423
Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın asaleti, Ketenci Ömer	
Paşazâde Baki Paşa, zamanın kahramanı Seydi	
Ahmed Paşa, Gürcü Çalık Deli Dilâver Paşa ve	
Çerkez Ketağaç Paşaların gülünç hikâyeleri.....	425

Seydî Ahmed Paşa'nın durumu	428
Ketağaç Paşa'nın ahlâkı	434
Deli Dilâver Paşa hikâyesi	434
Velinimet Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın hikâyesi	436
İşbu 1057 yılı Zilkade ayının 18. günü [14 Ocak 1648] Erzurum'dan o şiddetli kışta İstanbul'a doğru yola çıkıp çektiğimiz şiddetli sıkıntıları bildirir	444
Âsitane tarafına yöneldiğimiz menzilleri bildirir	445
Kân Köyü menzili	445
Ilıca Köyü menzili	445
Hınıs Köyü menzili	446
Mama Hatun Köyü menzili	446
Mama Hatun ziyaret yeri	446
Kütür Köyü menzili	446
Kemah Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir	446
Şürim Köyü menzili	446
Emin Köyü menzili	446
Felâh yurdu yani Kemah Kalesi	446
Kömür Köyü	448
Marik Köyü	449
Keşan kayası	449
Ali kayası	449
Kemah Kalesi'nin şekilleri	450
Kemah şehrinin ziyaret yerleri	451
Şürim Köyü menzili	452
Cibice Hanı Köyü menzili	452
Cimin Köyü menzili	452
Yardım yurdu, Erzincan Kalesi	452
Taşra büyük varoşun anlatılması	455
Hazret-i Mevlânâ Tekkesi	455
Çadırcı Şeyh Tekkesi	456
Erzincan ziyaret yerlerinin anlatılması	457
(---) tarihinde Varvar Ali Paşa'nın celâli olması sebebi ve Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın yardımına gidip isyanlarını bildirir	457

Erzincan şehrinden Celâlf Varvar Ali Paşa yardımına gittiğimiz konakları ve o kış memleketinde azledil- miş olarak çektiğimiz şiddetli acıları bildirir.....	458
Başhan menzili.....	458
Erzinsi Köyü menzili.....	458
Şeyh Sinan Köyü menzili.....	459
Ezinderler Köyü menzili.....	459
Tapan Ahmed Ağa Çiftliği menzili.....	459
Şebin Karahisar'a gittiğimiz menzilleri bildirir.....	460
Sağlam ve dayanıklı Kahkaha Kalesi yani Karahisar-ı Şarkî.....	460
Şebin Karahisar Kalesi'nin şekilleri.....	461
Karahisar-ı Şarkî varoşu.....	462
Dağ arslanının özelliği.....	462
Tanrı'nın bir acaip işi.....	463
Süleyman şapının anlatılması.....	465
Şebin Karahisar'ın ziyaret yerleri.....	466
Geri döndüğümüz menzilleri bildirir.....	466
Yakub Ağa Köyü menzili.....	466
Hacı Murad Kalesi'nin özelliği.....	466
Çavdar Köyü menzili.....	467
Emirler Köyü menzili.....	467
Ermeni Köyü menzili.....	467
Kılarıcı Veli Ağa Köyü menzili.....	467
Baş Çiftlik Köyü menzili.....	467
İkbal yurdu Nik-hisar Kalesi menzili.....	467
Kazankaya Köyü menzili.....	467
Kumanova Köyü.....	467
Sonisa Köyü menzili.....	467
Zuday Tekyesi Köyü menzili.....	467
Hamid Köyü menzili.....	468
Havik Kalesi ve eski şehir Lâdik'in evsafı.....	468
Yiyecek, içecek ve el sanatlarının beğenilenlerinden.....	470
Lâdik'in mesire yerleri.....	471
Lâdik ılıcalarının anlatılması.....	471
Diğer ılıca.....	472

Lâdik Gölü.....	472
Lâdik'in ziyaret yerleri.....	473
Şahin Ağa Köyü menzili.....	473
Kasım Ağa Köyü menzili.....	473
Körköy (menzili).....	473
Evliyalar kaynağı tarihî şehir (---) (---) Merzifon	
Kalesi'nin vasıfları.....	474
Medreseleri.....	475
Pir Dede Sultan Menkıbesi.....	476
Merzifon şehrinin yiyeceklerinin, içeceklerinin ve el	
san'atlarının anlatılması.....	478
Merzifon'un ulu evliyalarının ziyaret yerleri.....	479
Emir Merzifonî oğlu Şeyh Abdürrahim ziyaret yeri.....	480
Merzifon şehrinden Köprü şehrine gittiğimizi bildirir.....	481
Koca Kalesi menzili.....	481
Eski belde, büyük köprü, yani mamur şehir, nurlu Köprü	
Kalesi'nin özellikleri.....	482
Erdoğan Kalesi yani Türkistan seddinin özellikleri.....	485
Göl nahiye menzili.....	485
Soruk Köyü.....	485
Zeytun kasabası kazası.....	485
Kargu Kasabası.....	486
Bakımlı Tosya şehri.....	486
Beyören Köyü menzili.....	486
Murtaza Paşa Çiftliği menzili.....	486
Kulak Hacı Köyü menzili.....	486
Direklibel'in şiddetli kışında çekilen sıkıntıları bildirir.....	487
Gümüş madeni ve havası nesim rüzgârı Gümüş Kalesi.....	488
Gümüş şehrinin anlatılması.....	488
Dankaza Köyü menzili.....	489
Kış yolculuğunun zorluğu Bardaklı Baba hikâyesinin	
tamamlanması.....	489
Büyük Bardakçıköy menzili.....	491
Kırkdilim Köyü menzili.....	491
Rum ülkesi, Cevrum Kalesi yani hasta yurdu Çorum.....	491
Çorum'un ziyaret yerleri.....	493

Çorum'dan Tokat taraflarına gittiğimiz menzilleri	
bildirir.....	494
Seydîm Sultan Tekkesi menzili.....	494
Karakeçili Köyü menzili.....	495
Kızılırmak Nehri'nde başa gelen belânın anlatılması.....	495
Belâ ve sıkıntıların sonunu bildirir.....	497
İnsanların suda boğulmasının sebebi.....	497
Şeyh Hazret-i Bardaklı Baba hikâyesinin	
tamamlanması.....	498
Mamur Kurtlar Sarayı kasabası menzili.....	501
Boyalı Köyü menzili.....	501
Akçakoyunlu Köyü.....	501
Koçu Baba Köyü menzili.....	502
Sultan Koçu Baba ziyareti.....	502
Şeyh Şamî Sultan Köyü menzili.....	502
Şeyh Şamî Ziyareti.....	502
Asâ suyu.....	503
Hüseyin Ağa Köyü menzili.....	504
Kalecik yüksek kalesi.....	504
Kalecik'in şekli.....	504
Kazancı Baba Sultan ziyareti.....	505
Kurbağlı Köyü menzili.....	505
Nenekler Köyü menzili.....	505
Gök kazası kış içinde ansızın gelen belâ, Kara Haydar-	
oğlu ve Katırcıoğlu ve diğer haramilerle	
karşılaşmanın anlatılması.....	506
Hüseyin Gazi Köyü menzili.....	515
Hüseyin Gazi ziyareti.....	515
Selâsil (zincirler) yurdu, havalesiz dayanıklı hisar,	
sağlam ankara kalesi, ibret verici bakımlı Engürü	
surunun anlatılması.....	516
Ankara Kalesi'nin şekilleri.....	517
Engürü'nün (Ankara'nın) isimlendirilmesinin sebebi.....	517
Ankara Kalesi'nin şekli.....	519
Hacı Bayram-ı Velî Tekkesi.....	521
Hazret-i Mevlânâ Tekkesi.....	521

Hacı Bayram-ı Veli hikâyesi.....	523
Yiyeceklerinin, içeceklerinin ve sanayiinin beğenilenlerini bildirir.....	524
Sof dalgalarının durumu.....	525
Hayırlı bir rüya.....	526
Ankara'da yatmakta olan büyük evliyaların nur dolu mezarları ziyaretlerini bildirir.....	529
Erkeksu Köyü menzili.....	531
Büyük İstanoz kasabası menzili.....	531
İp cambazları ustalarının seyredilmesi.....	532
Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mektubunun yazılma sebebi.....	536
Nasihatnamenin sonu.....	540
Ankara yakınında İstanoz kasabasından ulaklık ile Tokat'ta Varvar Ali Paşa'ya gidip Varvar ile gelirken Varvar Köprülü Mehmed Paşa, Amasyalı Kör Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa ile ceng edip Varvar'ın Köprülü'yü yendiği savaşı ve menzilleri bildirir.....	541
Varvar Ali Paşa ile buluşma.....	541
Kızılırmak kıyısı menzili.....	543
Ayruk Sahrası Köyü menzili.....	543
Mehmed Şah Dede ziyareti.....	543
Durduk Köyü menzili.....	544
Hüsam Efendi ziyareti.....	545
Kum Baba Tekkesi menzili.....	545
Varvar Ali Paşa'nın itaatsizliğini, acı sonunu ve hilekâr İpşir Mustafa Paşa eliyle bozguna uğramasını bildirir.....	551
Varvar Ali Paşa işinin sonu.....	557
Döleşce Köyü menzili.....	562
Mestî Bey Köyü menzili.....	562
Ali Zâim Köyü menzili.....	562
Merce Köyü' menzili ve Varvar'ın reisi Halil Efendi'nin öldürülmesinin sebebi.....	562
Şinikçi Ahmed Ağa Köyü menzili.....	564
Erkeksu Köyü menzili.....	564

Ankara Kalesi menzili.....	564
Istanosz kasabası menzili.....	564
Ayaş menzili.....	564
Emir Dede ziyareti.....	564
Germiyan Hezârî Kalesi yani Beypazarı şehrinin özellikleri.....	564
Beypazarı'nın (Bebekpazarı) güzel hâlleri.....	565
Beypazarı beğenilenleri.....	566
Ziyaret yerlerini bildirir.....	567
1058 Cemâziyelâhir'inde [Haziran/Temmuz 1648] Ankara yakınında Beypazarı'ndan İstanbul'a doğru yola çıktığımız menzilleri bildirir.....	567
Sarılar Köyü menzili.....	567
Köstebek Hanı Köyü menzili.....	568
Nallıhan menzili.....	568
Türbeli Göynük Kalesi'nin özellikleri.....	568
Türbeli Göglük ziyaretleri evsafı.....	569
Şeyh Hazret-i Akşemseddin Mehmed bin Hamza.....	569
Akşemseddin oğlu Şeyh Hazret-i Sa'deddin.....	570
Akşemseddin oğlu Şeyh Fazlullah ziyareti.....	570
Akşemseddin oğlu Şeyh Nurullah.....	570
Akşemseddin oğlu Şeyh Çelebi Emrullah.....	570
Akşemseddin oğlu Şeyh Nasrullah.....	570
Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Nurulhüdâ.....	571
Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Hamdullah.....	571
Akşemseddin oğlu Hamdullah oğlu Mehmed Çelebi.....	571
Akşemseddin oğlu Sa'dullah oğlu Şeyh Abdülkâdir.....	572
Şeyh Abdürrahim ziyareti.....	572
Taraklı Kalesi'nin özellikleri.....	572
Taraklı ziyaret yeri.....	572
Geyve Kalesi'nin özelliği.....	572
Geyve'nin ziyaret yeri.....	573
Çoban Kalesi'nin özelliği.....	574
Poli Kalesi.....	574
Sabanca kasabası menzili.....	574
İzmit Kalesi menzili.....	574

Gebze kasabası menzili.....	574
Büyük şehir ve eski belde Üsküdar.....	574
Benzersiz şehir, Kostantiniyye Kalesi, Tanrı'nın nazar- gâhı yani ikbal yurdu İstanbul menziline özelliikleri.....	574
Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi, Vezir Hezarpâre Ahmed Paşa, Cinci Hoca ve Mülakkab İstanbul Mollasının öldürülmesi, Sultan Ahmed Han oğlu, Sultan Murad Han kardeşi şehit Sultan İbrahim Han'ın sonunun anlatılması.....	575
Sultan İbrahim Han oğlu Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkmasının anlatılması.....	580
1058 [1648] tarihinde sipahi ve yeniçerinin Atmeydanı'ndaki büyük cengini bildirir.....	582
Atmeydanı olaylarının devamı.....	582
Sipahi eşkıyalarının katline dair fetvanın sureti.....	583
Diğer hikmet.....	586
Başka bir hikmet.....	587
Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin Mevlevî Vezir ile tartışmasını bildirir.....	587
Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışı başlarında (---) yılı Şaban ayının birinde Silahdar Murtaza Paşa ile cennet kokulu Şam'a giderken gezip gördüğümüz köyleri, beldeleri ve büyük şehir kalelerini bildirir.....	589
Murtaza Paşa'nın ilk ortaya çıkışı ve yetişmesi.....	589
Murtaza Paşa'nın görünüşü.....	589
Mehmed Han'ın tahta çıktığında yol kesici haramî Kara Haydaroglu'nun Hasan Ağa eliyle yenilip bağlanarak İstanbul'a getirildiğini bildirir.....	590

*Revan Kalesi'nden Şirvan, Şamahı, Tiflis ve
Termenis vilâyetlerini Eriş Kalesi ve
Bakü Kalesi menzillerini bildirir*

Evvelâ Revan'dan kuzey tarafına pirinçlik sahraları içinde Zengi Nehri kenarınca ma'mur ve bakımlı köyler geçerek 5 saatte,

Hocabağda kenti: Revan hanı hâssıdır, 500 haneli cami ve hamamlı büyük kenttir.

Buradan yine kuzeye 6 saat bağ, gülistan ve çeltikistan içinde yine Zengi kıyısıyla gidip (---) menzili

..... (2,5 satır boş)

Buradan 8 saatte,

Demirci Hasan kenti menzili: Eski zamanda Terekeme şehri imiş. Hâlâ kış günlerinde Türkmen kabilesi sakin olur büyük yurttur. Mamur olan yerlerini IV. Murad Han harap etmiştir.

Buradan yine kuzey tarafına 6 saat gidip,

*Sırlar hazinesi, gönül okşayan büyük
Gence şehrinin özellikleri*

(---) yapısıdır. Acem elinden, İran şahı olan Tahmasb Şah'ın elinden zorla 990 [1582] tarihinde Koca Ferhad Paşa feth etti. 1014 [1605] tarihinde Sarı Ahmed Paşa kethüdası Mehmed Paşa Gence hâkimi iken kötü işli şah İran ülkesi askeriyle, yedi ay kuşatıp gece ve gündüz büyük savaşlar oldu. Sonunda bir taraftan yardım gelmeyince bütün Müslüman gaziler aman ile kaleyi şaha teslim ettiler. Müslüman askerlerini çıplak olarak şehit ettiklerini Eğri fâtihi Sultan III. Mehmed Han'a arz ettiler.

O devirden beri Acem elinde büyük şehir olmuştur. Ama kale-sini şah yıkmıştır. Hâlâ altı bin haneli bağ ve bahçe, cami, han, imaret, hamam ve bedestenli ve çarşılı bakımlı süslü bir şehirdir. Şehri geniş bir sahrada İrem bağları gibi süslenmiş bir şehirdir ki şehrin bağ ve bostanları içinde Kürün Çayı akıp büyük Kür Nehri'ne katılır.

Bu şehrin kiblesi dağlardır ve üzeri baştan başa bağlardır ki sulu üzümü ve beğenilenlerinden Gence ipeği gayet meşhurdur. Ve dört tarafı ovalarında yedi nahiye kefare köyleriyle şenliklidir. Pamuk, pirinç ve ipek ile kâr ederler.

Zengin mûğları (ateşperest) vardır ve maralî ve gazalî Hoten ceylanı gözlü mûğ-zâdları da beğenilir. Güzel kadınları da meşhurdur. Gence'nin at nalı, demiri ve zekim ipeği meşhurdur.

Bu şehir hanlıktır. Üç bin düzenbaz nökere (hizmetçiye) sahiptir. Münşisi, kelenterî, darogası ve Oniki Yâr aşkına kadı ve hakimleri vardır. Ama ilk defa Osmanoğlu eline girdiğinde ilk hâkimi Hadım Hasan Paşa'dır ki Berda Kalesi'ni feth etti.

Tahmasb Şah kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı rehin verip sulh yapıldığında Ferhad Paşa adı geçen mirzayı Âsitâne-i Sa'adet'e (İstanbul'a) getirdi. (---) (---)

..... (1 satır boş)

Ervam (Anadolu) şehitleri ziyaret yeri: Müslüman gaziler kaleyi şaha aman ile teslim ettiklerinde şehir dışına çıplak çıkınca on iki bin askeri tamamen kılıçtan geçirip verdiği söze ve ettiği yeminlere uymayıp böyle vefasızlık etmiştir. Hâlâ hepsini şehir dışında defn etmişlerdir ki "Ervam Şehitleri" derler. Nice kere üzerlerine Hudâ nuru indiğini vilâyet halkı görüp anlattılar.

Bu şehir hanında üç gün konuk olup 50 kadar yoldaşlar ile Gence'den yine kuzey tarafına giderken sağ tarafımızın doğusunda Lûristan Hanlığı vilâyetidir, onun hududuyla 4 saatte geçerek,

Kilk-i Hezâr Ahmedî menzili: Eski zamanda şehir imiş. Hâlâ yedi yüz haneli, bağ ve bostanlı mamur ve bakımlı büyük kenttir ki hâlâ Gence hanının hâssıdır. Camileri, han ve hamamları vardır. Nazik ibrişimi dünyaca beğenilir.

Buradan yine kuzey tarafına 9 saatte,

Meküçvür kenti: Kür kenarında yedi yüz haneli, cami, han ve hamamlı İrem bahçeli Müslüman kentidir. Aslâ kefare yoktur. Bunun da ipeği beğenilir. Kür'ün karşı tarafında Kendere adlı büyük bir kent, tamamen keferelerdir. Kayıklarla beri Meküçvür kentine geçip hafta pazarı ederler. Bu kentler Gence hudududur.

Buradan kalkıp Kuşlunca [310b] belini aşip (---) saatte,

Büyük şehir Aras Kalesi menzili

Acem diyarında Şirvan eyaletindedir. Eski zamanda Keyümers Şah yapısıdır. 985 [1577] tarihinde Sultan III. Murad Han vezirlerinden Lala Kara Mustafa Paşa feth etti.

Bunun üzerine kırk bin kötü din düşmanı Kızılbaş ile Emir Han Aras yardımına gelince gördüler ki Osmanoğlu'nun tasarru-

funa girmiş, hemen o an şehri kuşatıp kuşluk vaktine dek savaşır-
lar.

Hemen Lala Paşa adındaki korkusuz yiğit bütün Müslüman gaziler ile Acem üzerine hücum edip 30.000 kadar Acem'i toprağa düşürdü. Kumandanları Emir Han esir edildi. Kılıç artığı olan Terekeme, Gökdolak ve Gürcü savaşçıları kaçarken bunlara Şirvan askeriyle Özdemiroğlu Kethüdası rast gelip Kür Nehri kenarında kırıp Kür zeminine salarlar. Nice bini Osmanlı kılıcı korkusundan Kür Nehri üzerindeki köprüye o kalabalıkla yüklenince Tanrı'nın hikmeti köprü kırılıp bütün kötü yaşayışlı tıraşsız Kızılbaşlar başlarıyla Kür Nehri'ne batarlar. Hâlâ kemikleri oymak oymak yığılıdır ve kırılan köprü hâlâ haraptır. Çam direkleri koyup üzerinden geçerler.

Daha sonra Müslüman gaziler bu kadar Acem elbiseleriyle ve bu kadar ganimet mallarıyla doyum olup şenlikler ederler. Bundan sonra muzaffer kumandan gördü ki bu Aras şehri, Gence ve Şirvan arasında çok gerekli büyük bir şehirdir.

Hemen bütün Müslüman gazileri, yapı ustaları ve işçileri çevre vilâyetlerden toplayıp Aras'ın dışında Şah Hıyabanı adlı bir İrem bağları gibi namlı mahalli ortaya alıp dört tarafına sur çekip çevresine geniş ve derin hendekler inşa ederek üç kapılı ve 17 tabyalı çim ve rıhtım sağlam yapı sed ve dayanıklı kale yaptı.

Fırdolayı büyüklüğü 9600 adımdır. Bu kaleyi 40 günde tamam edip Murad Han haremünde büyümüş ve yetişmiş Kaytas Bey'e beylerbeyilik ile vererek Lala Paşa İstanbul tarafına yola çıkar.

Hâlâ bu güzel süslü şehir, Şah Dağı eteğinde Bursa şehrine denk, suyu ve havası tatlı, bağ ve bahçeli, gül ü gülistanlı ve düzenli bostanlı şirin şehirdir ki tamamı on bin temiz toprak ile mamur evlerdir ve kırk camidir.

Kale içinde Sultan III. Murad Camii, Ferhad Paşa Camii ve Kara Sinan Paşa Camii. Nice camiler var ama bildiklerimiz bunlardır ve cemaatsiz kalmış camilerdir.

Bu şehrin ismi elifin, rânın fethasıyla ve sin harfinin cezmi ile Aras'tır, ama Acem Terekemeleri ve Dağıstan Kumuşu dilinde Araş derler.

Sonraki yıllarda (---) tarihinde Sultan Mustafa'nın ilk tahta çıktığı zamanda Acem bu diyarı işgal etmiştir. Hâlâ Acem elinde

Merend şehrine denk mamur olmuştur. Hâlâ kırk mahalle ve kırk mihrap sayılır.

Medrese, tekke, sıbyan mektepleri, on altı gönül açan hamam, sekiz yüz dükkân, yedi kahvehane ve tüccar hanları ile donanmış ve gülistan bağı ile bezenmiş süslü bir şehirdir.

Bütün güzelleri marâlî ve gazâlî Hoten ceylanı gözlü güneş parçası dilberleri vardır. Zira kadınları Gürcü, Dadyan, Açıkbaş ve Şavşad kabilerinin kızlarından doğmuş civanlardır. Zira suyu ve havası gayet tatlıdır. Şah Dağı'ndan nice bin kaynak suları, şehrin bostan ve gülistanlarına uğrayıp bu şehrin susamışlarını suya kandırır.

Çevresinde 7 adet büyük nahiyeleri vardır ki her birinde yüzer pâre bakımlı kentleri vardır. Bunlardan Aras yakınında Levend Han ülkesi imâristandır. Sultancık ülkesi ve Kür Nehri üzere Özdemiroğlu Osman Paşa köprüsünü geçince Büyük Pelevnây ülkesi bakımlı nahiyedir.

Bundan sonra Şâyi ülkesi, şenlikli ülkedir. Bir tepe üzerinde yüksek kale görülmekte idi. Lâkin ismi hatırımdan gittiği için yazılmadı. Ve nice şenlikli nahiyeleri vardır. Bu şehrin ensesindeki Şah Dağı'na Terekeme kavmi yaylağa çıkarlar, büyük yaylaaktır. Ve bu Aras nahiyelerinde Şeki Kalesi ülkesi de şenliklidir. Lâkin kâhîce Dağıstan padişahı müdahale eder. Ancak hâlâ Aras hanı hükmündedir. Zira Aras hanı, Dağıstan ile Gürcistan arasında ulu hanlıktır ki 3.020 nökere maliktir. Kadısı, münşisi ve on iki hâkimi vardır. Üç gün bu şehirde konakladık.

Handan hediyeler alıp 200 Mazenderanî tüfenk atıcı yoldaşlar ile kuzey tarafına iki menzil gidip,

Şeki Kalesi menzili: Eski zamanlarda Gürcistan'ın Şavşad meliklerinden Aleksandır Han yapmıştır. Ondan Dağıstan beyi feth etmiş, ondan Acem işgal etmiştir. Bundan sonra 986 [1578] tarihinde Sultan III. Murad Han'ın veziri Lala Kara Mustafa Paşa feth edip Levend Han oğlu Ereklad Bey'e ihsan olunmuştur. Daha sonra Mustafa Han'ın tahta çıkışında Kızılbaş istila etmiştir. Hâlâ sultanlıktır ve bin kadar askere sahiptir.

Şirvan eyaletinde bir tepe üzerinde taş [311a] yapı güzel bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü üç bin adımdır, ama sarp dağ üzerinde olduğundan hendeği yoktur. İki kapısı var, biri Gence Kapısı, biri Şirvan Kapısı'dır. Dağıstan hududunda biraz mamur kaledir ama Gürcistan sayılır. Zira yapıcısı da Gürcüdür.

Tamamı üç bin hane ve yedi mihraptır. Çarşı içinde **Mirza Ali Bey Camii**, kalede **Velağosoğlu Ahmed Beğ Camii** ve kalede **III. Murad Camii** harap olmaya yüz tutmuştur. Han ve hamamları ve küçük bir çarşısı vardır. Bağ ve bahçesinde benzersiz ipeği hâsıl olur.

Bu kalenin doğu tarafında bir konak yerde Kunut Nehri geçip Zengi Nehri'ne katışır. Bu şehirden kalkıp kuzey tarafına giderken Kabur Nehri'ni Özdemiroğlu Osman Paşa köprüsünden geçip oradan Koyun Geçidi adlı mahalle vardık. Toprak üstünde insanoğlu kemikleri öbek öbek yığılmış, yoldaşımız serdârı olan Yaver Ali Aka'dan sordum. Dedi ki;

"Sultan III. Murad'ın kumandanı Lala Mustafa Paşa'yı, bu savaş meydanında Tebriz Hanı Emir Gûne Han, Mağân hâkimi, Lûr hâkimi, Nahşivan hâkimi, Karabağ hâkimi, Kazak hâkimi, Kazan hâkimi ve Ensâr Halife Şeref Han, sözün kısası dokuz han, İran kumandanı ve Kızılbaşlar toplanıp yirmi binden fazla cünüp asker olup Lala Mustafa Paşa'yı bu mahalde ortaya alıp Ali kılıcı vurmaya başladılar.

Hemen serdâr Koca Lala bütün Muhammedî gaziler ile bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî getirip bir koldan Özdemiroğlu, bir koldan Haleb Valisi Mehmed Paşa, bir koldan Maraş eyaletine mutasarrıf Mustafa Paşa bütün gaziler ile Kızılbaş içine saldırdılar. Bir anda kötü işlileri dağıttılar. Cenab-ı Hak yardımcı olup on bin kötü işli kızılbaşın başını keskin kılıçla tıraş ettiler.

Kılıç artıkları Koyun Geçidi adlı yerde koyun sürüsü mezba-haya varır gibi varıp kalabalıktan geçitte tamamen boğulurlar. Bazıları firar edip Kınık Nehri'nde ve Kabur Nehri'nde boğulurlar.

Sözün özü bu büyük cenkte kırk bin şahseven, Lala Mustafa Paşa kılıcından geçmiştir. Gûr-be-gûr ola Osmanlı, diye yoldaşlarımız nakledip;

"Bu kemikler onların kalıntılarıdır" diye ölüleri için Fâtiha okuyup geçtiler.

Sonra **Koyun Geçidi**'ni bu hakir geçip kuzey tarafına 3 saat geniş ovalar içinde gidip ve Aksu Nehri'ni geçtik.

Bu nehre Acemler, Gilân Çayı derler. Aras dağlarından gelip Kür Nehri'ne karışır, bunu geçip 3 saatte,

Mahmud-âbâd nahiyesi menzili: Büyük bir ova içinde 200 pâre mamur, bakımlı ve ağaçlıklar içinde cennet bahçeleri gibi bir

kenttir ki "bin deve yükü ibrişim elde edilir" derler. Her kenti birer büyük şehre benzer kasabalardır. Camileri, hamamları ve şah çarşıları vardır. Re'aya ve berayaları tamamen Ermeni, Gökdo-lak, Terekeme, Moğol, Boğol ve Kumuk taifeleridir. Bir kavmine İt-til derler.

İt-til kabilesinin durumu: Moğol dilinde İt-til demek köpek lisanlı demektir. Yani ceng mahallinde bir çeşit av'av ve va'va' eder azgın köpek gibi vahşi kavimdir. Meselâ Mardin Kalesi yakınında Melek Ahmed Paşa efendimizle kırdığımız Sincar Dağı'ndaki Saçlı Kürdü gibi yirmi bin kadar pis bir kavim, Hak'tan korkmaz, bed-mezheb, bed-meşreb, leş yer, eşeğe biner, dinsiz ve murdar kavimdirler. Ama sorarsan "Hazret-i Hamza neslindeniz" derler. Oruç ve namaz bilmezler, hacca gitmezler, zekât vermezler ve Allah'ın farz ettiği şeyler nedir bilmezler.

Bir avradı yedi sekiz kişi alıp nikâh kıyarlar. O kadından bir eşkıya veled-i zinâsı doğsa yedi sekiz babası bir yere toplanırlar. Haramzâdesinin eline zina etmiş olan annesi bir elma verir. Oğlan elmayı hangi zinacı adama verirse babası odur, diye hükmederler. Daha sonra kadın onun hükmünde olup kimse karışamaz. "Acem ülkesinde mum söndürürler" diye meşhur olan kavim, bu pis kavmin içindedir. Yoksa başka diyarlarda görmedik ve duymadık. Ama her diyarda uğuru olsun diye şah pabucundan su içmeleri mukarrerdir ki şahlarına ve hanlarına gayet itaatkâr kavimlerdir.

Kaytak kabilesinin özellikleri: Bu diyarda Kaytak kavmi derler, yirmi bin kadar nüfusu olan kavimdir ki Dağıstan hududundadır. Bazı zaman Aras şehrine ve bazı zaman Şeki şehrine gelip pazarlık ederler. Bir acaip görünüşlü, Dâbbetülarz (kıyamette çıkacak hayvan) gibi kazan başlı, torba taçlı, iki parmak enli kaşlı ve omuzlarında birer adam oturacak kadar geniş omuzlu, göğsü geniş, beli ince, uylukları şişman, tabanları yassı, gözleri [311b] yuvarlak ve kırmızı suratlı nurlu yüzlü kişilerdir. Ama Şâfiî mezhebinden geçinirler iri yapılı adamlardır.

Ne zaman Aras ve Şeki Kalesi pazarlarına gelseler hepsi yaya olarak ovaya inip Şeki arabalarına binerler. Zira çok şişman ve iri adamlar olduklarından onları at ve katır götürmeye tahammül edemez. Arabalara ve iri camuzlara eyer vurup camuzlara binerek başlarında hamam kubbesi kadar sarıklarıyla Kırım kadısı gibi bıyıkları tıraşlı uzun sakallı olup iki taraf-

larına muhteşemce selâm vererek geçtiklerinde sanki bir sürü Decal kavmi geçer. Bir acaip ve tuhaf görünüşlü Oğuz taifeleridir. Bütün Gilân, Şirvan ve Şamaki halkının maskaralarıdır. Gayet Oğuz kavimdir.

Moğol kavminden olan Kaytakların lehçeleri

Evvela

<i>mori</i>	<i>açra'a</i>	<i>güvan</i>
at (bütün atların ismidir)	aygır at	kısırak
<i>utğan</i>	<i>kulun</i>	<i>nev</i>
tay	at yavrusu	ay
		<i>toka</i>
		köpek
<i>tavlay</i>	<i>susar</i>	<i>kafa</i>
tavşan	gelincik	hınzır (domuz)
		<i>germun</i>
		sincap kürkü
<i>yelğan</i>	<i>cumran</i>	<i>ceyran</i>
samur	sıçan	geyik
		<i>vet'an</i>
		fil
<i>utem</i>	<i>hesine</i>	<i>şivlasun</i>
kakum kürkü	kurt	karakulak
		<i>temgen</i>
		deve
<i>lavşe</i>	<i>hüker</i>	<i>miğün</i>
katır	sığır	kedi
		<i>ahhin</i>
		örümcek
<i>buvasud</i>	<i>komrika</i>	<i>beslekun</i>
kehle	karınca	timsah
		<i>helye</i>
		çaylak
<i>dekal</i>	<i>dekavun</i>	<i>sığırça</i>
tavuk	horos	sığircık
		<i>laçin</i>
		şahin
<i>tilkü</i>	<i>itaavun</i>	<i>betukçin</i>
çakır	keklik	kerkes kuşu
		<i>çığa</i>
		tügsüz kuş yavrusu
<i>cığa</i>	<i>çak cay</i>	<i>surhen</i>
turna teli	heyhat sahrası	padişah ismi
		<i>cav</i>
		düşman
<i>şenp</i>	<i>şenbet bây</i>	(---) (---) (---) (---)
mezaristan	mezarcılar	(---) (---)

Bunun gibi nice çeşit ıstılahları var, ama iki günde içlerine karıştırmızda ancak bu kadar yazılabildi. Bu Kaytak kavminin aslı Mahan diyarından gelme Moğol Etrâki olduğundan Moğolca konuşurlar. Hiçbir topluluğun diline benzerliği olmayan eski bir dildir. Bu tatifeleri Mahmud-âbâd ülkesinde gördükten sonra yine kuzey tarafına saat (---) gidip,

Gilân Çayı kenti menzili: Şirvan vilâyeti hududunda Gilân Çayı kenarında 600 haneli Oğan ve Terekeme re'ayalı, bağlı ve bahçeli ma'mur kenttir. Buradan yine kuzey tarafına sahralar içinde (---) saatte,

Bakımlı ve mamur Niyazâbâd şehri

Şirvan hududunda Yezdecürd Şah yapısıdır. Eski zamanlarda büyük şehir imiş. Hâlâ yapılarının kalıntıları ve kısırâ kemerleri gökkuşağından nişan verir alâmetleri var. (---) tarihinde Moğol kavmi Dağıstan, Kumuk ve Kaytak kavmiyle işbirliği yaparak harap etmişler.

Daha sonra imâr olup (---) tarihinde III. Murad Han'ın vezirlerinden Ferhad Paşa başkumandanlıkla bu şehirde kışlamış, daha sonra ilkbaharın gelmesiyle Şirvan tarafına gittiklerinde bu şehrin kalesini harap edip Niyazâbâd iken harab-âbâd edip Şirvan üzere yola çıkarlar. Hâlâ Acem serhaddiyle Dağıstan'a komşudur.

Kırk mihrap ve kırk mahalle sayılır. Camileri, han ve hamamları ve çarşıları vardır. Hâlâ sultanlıktır. Bin kadar nökere sahiptir. On iki hâkimi ve kadısı vardır. Kelenterinin şahitliğiyle altı binden fazla bağ ve bahçeli cennet gibi hanelerdir diye anlattı.

Geniş vilâyeti mamur, toprakları güzel ve beğenilir, halkı sevimli süslü bir şehirdir. Ekilecek yerleri geniş, hayrat ve bereketleri bol, nimetleri çok, kaynak suları çağlar ve akar bir şenlikli şehirdir. Ama bu şehrin ortasında harap olan sağlamlar sağlamı hisar ne yazık ki haraptır. Böyle verimli, suyu ve havası tatlı bir yerde en gerekli şeylerden iken kalesi harap olmuştur, ama Cenab-ı Bâri yardımcı olup yine Osmanlıların eline geçerse biraz gayret ile tamir edilirse [312a] Kahkaha surları gibi sağlam bir kale olur.

Bu şehrin dört tarafı geniş ovalardır. Şenlikli kent ile bu ovalar bu kalemin renkli bağlar ile bezenmiştir.

Avşar Baba ziyareti: Büyük atamız Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin halifelerindendir. Yesevî tarikatı, Acem'de makbul olduğundan yüz adet Yesevî fukarası türbesinde ta'at u ibadetle meşgullerdir. Bu tekkenin nimeti gelen geçen yollara bolca dağıtılır ki herkesin ziyaret ettiği yerdir.

Bu şehrin çoğunluğu Hanefî mezhebinden Sünnîlerdir. Zira Şirvan eyaletidir. Yetmiş seksen sene Osmanlılar mutasarrıf idi. Bu şehirden yoldaşlar alıp yine kuzey tarafına (---) saat,

Ferruhzad kenti: Şamahı hududunda Aksu kenarında 500 haneli muazzam kenttir. Camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Mihmandâr, hakire hayli saygı gösterdi. Buradan kalkıp yine kuzeye (---) saat ağaçlıklar içinde gidip Kör Huda-bende adındaki sapık şahın avlağı olan köşkte yemek yedik. Oradan Nil-çay kenti, yani Göksu derler, bir hayat suyudur, Dağıstan'dan beri gelip bu mahalde Kür Nehri'ne katılır.

Elburz Dağı'nın anlatılması

Tanrı'nın hikmeti Dağıstan'ın kible tarafında olan Elburz Dağı'ndan gelen bütün akarsular bu Kür Nehri'ne katılır. Yine Elburz Dağı'ndan kuzey tarafına akan nehirler Hazar Denizi'ne katılır. Yine Elburz Dağı'nın kible tarafından akan büyük nehirler tamamen Karadeniz'e katılır. Ve yine Elburz Dağı'nın yıldız tarafından akan nehirler Kuban Nehri'ne katılır. Kuban da Taman Adası yakınında Karadeniz'e katılır. Zira bu Elburz Dağı kadar büyük bir dağ yeryüzünde yaratılmamıştır ki dört tarafında beş padişah ve kible tarafında Abaza kabileleri yerleşmişlerdir ki uzunluğu 80 konak yerdir.

Ve Abaza'nın doğu tarafında Elburz Dağı eteklerinde Mikri-listan vilâyeti, Gürcistan vilâyeti, Açıkbâş ve Şavşad ve Kuril ve Dadyan kavmi yerleşiklerdir ki bu kabileler ile Gürcistan ülkesinin de uzunluğu kırk menzildir.

Ve yine bu Gürcistan'ın bitişiğinde Acem hududunda Tiflis vilâyeti ve Serirüllân şehri hudutları tamamen Elburz Dağı etekleridir ki uzunluğu on dokuz konaktır. Ondan içeri Elburz Dağı'nın eteğinde Dağıstan ülkesidir ki uzunluğu 20 konaktır ve Elburz Dağı'nın tarafında bulunmaktadır.

Ondan içeri yine Elburz Dağı'nın yıldız rüzgârı tarafında Çerkezistan memleketidir ki orada yerleşik olan yalnız ve nekes Çerkez kabilelerinden evvelâ Kabartay kabilesi, Besni kabilesi,

Bolatkay kabilesi, Hatukay kabilesi, Mamşuh ve Bozoduk kabilesi, Takaku kabilesi, Jana kabilesi, Şağake kabilesi ve nice Çerkez kabileleri yerleşmişlerdir ki oturdukları yerler tamamen Elburz Dağı'nın Elburz eteğindedir ki 81 konaktır. Bu hesap üzere Elburz Dağı'nın dört tarafı 240 konaktır. Tâ bu derece büyük dağdır ki dört tarafında onar konak yerden görülmektedir.

Cenâb-ı Bârî bu yeryüzünde bütün ulu dağlardan ulu 148 dağ yaratmıştır. Ama bunlardan ulu 12 dağdır.

Hepsinden ulu bu Elburz Dağı'dır.

Ondan sonra Bingöl Dağı'dır.

Ondan sonra Demavend Dağı'dır.

Ondan sonra Sübhan Dağı'dır.

Ondan sonra ise mübârek Nil'in çıktığı yerde Kamer Dağı'dır.

Sonra Alman ülkesinde Tuna Nehri başında Alman Dağı'dır.

Sonra Erdel memleketinde Tise Nehri ve Turla Nehri başı Sahansamur Dağı'dır.

Bunlardan başka dağlar küçüktür. Ama bu Elburz Dağı'nın yarısına çıkmış insanoğlu yoktur. Cenab-ı Bârî'nin türlü türlü yaratıkları bu dağın üzerinde mevcuttur. Hattâ bu seyahatimizde Şirvan hududundan geçerken sol tarafımızda Dağıstan padişahı ülkesi üzerinde en yüksek tepesi sisler içinde görülmekte idi.

Beri tarafta yine konumuza dönelim. Yukarıda yazılan Gökçay menzili büyük kenttir. Kelenteri ve mihmândârı vardır. Tamamı 700 hanedir. Bağ ve bahçesi vardır. İpeği beğenilir.

Bütün halkı sünîilerdir ki Şah İsmail'e sakal haracı verirmiş, ama hâlâ bu II. Abbas devrinde diğer yasavul vergilerinden bile muaf ve müsellemler olmuş müslimlerdir. Şamahı toprağında bakımlı, meşhur kentlerden biri de budur.

Buradan yine kuzey tarafa ovalar içinde 7 saat gidip,

Aksu kenti menzili: Şamahı toprağında bin haneli cami, han, hamam ve çarşı pazarlı mükellef ve mükemmel cennet bahçeli bakımlı kasabadır. Akçay, şehir içinden akıp Kür Nehri'ne katılır. Ama kaynağı Şirvan dağlarından gelip Şamahı ovalarında pirinçlik mezraaları sulayıp Kür Nehri'ne katılır.

Buradan yine kuzey tarafına (---) saat gidip,

Şirvan vilâyeti, yani Şamahı Kalesi'nin özellikleri
Allah âfetlerden korusun

İlk kurucusu (---) tarihinde İran ülkesi şahlarından Yezdecürd Şah'ın yapısıdır. Bazıları Şâm-ahı derler, niceler Şâm-âhı derler. Zira ibtida bu şehir Şam halkı ile imâr olduğundan Şamahı derler, bazıları Şamakı derler. Dağıstanlılar Şemehı derler. Gilânlı Şam-akı derler, ama meşhur galat evlâ olduğundan Şamakı ve Şamahı derler.

Nice yüz krallar sahip olmuş eski bir diyardır. Bütün eyaletinde yedi hanlık, [312b] kırk sultanlık, kırk sekiz kadılık, kırk nahiyesi, yetmiş kalesi ve bin üç yüz şehir gibi kentleri var büyük bir ülke, eski bir şehir geniş diyar, şenlikli vilâyettir.

Daha sonra (---) tarihinde Süleyman Han vezirlerinden Ulama Paşa ve Karaman Paşası Pîrî Paşa Süleyman Han nâmesi ile Şamahı Kalesi'ne varınca Şirvan'ın bütün Sünnî ileri gelenleri bir yere toplanıp Şamahı Kalesi'nin anahtarlarını Pîrî Paşa'ya teslim ettiler. Böylece Şirvan eyaleti tamamen itaat edip eskiden olduğu gibi ele geçtiği Süleyman Han'ın haberi olup hükûmeti Ulama Paşa'ya verildi.

Daha sonra Şah Tahmasb yedi ay Şamahı Kalesi'ni kuşatınca içinde olan Sünnîler aman ile kaleyi şaha teslim ettiler. Amandan sonra aman vermeyip bütün insanları öldürerek Şirvan hükûmetini küçük kardeşi olan Elkas Mirza'ya verdi. Üç sene Elkas Mirza Şamahı hâkimi oldu.

Daha sonra 954 [1547] tarihinde Elkas Mirza yoldan çıkmış Şah Tahmasb'in hareket ve davranışlarından korkuya düşerek Şirvan hükûmetini terkedip nice cesur, korkusuz, bahadır, ünlü ve kafa dengi yiğitler ile değerli cevahir türü eşyalarını alıp bir gecede Şamahı'dan Osmanogulları tarafına doğru yola çıktı. Heyhat Sahrası içinden 40 günde Kefe'ye gelip oradan bir gemiye binerek Edirne'de Süleyman Han'ın mübârek ayaklarını öptü. Nice gün padişahın iltifatına mazhar olduğuna, Elkas Mirza gelişine tarih;

Mutî oldu Süleymân-ı zamâna Mîrzâ Elkas,

Sene 954 [1547].

Sonra Elkas Mirza'nın Şirvan'da Acem diyarını harap ettiği tarihidir:

Buradan yüce saltanat merkezi olan büyük şehir Kostantiniyye'ye gönderip Pertev Paşa Sarayı'nda konaklar. Bundan sonra Süleyman Han Edirne'den büyük bir alay ile İstanbul'a, Edirnekapısı'ndan girdiğinde Elkas Mirza'nın alayı Şehzâde Camii yakınında Sultan Süleyman Han'ı seyr edip;

"Hey Âl-i Osman hey! Sen bu şan, şöhret, şevket, dârât ve azametle nice İran ve Turan şahı olmayıp kötü yaşayışlı Kızılbaş'ı ortalıktan kaldırmayasın." deyip denizler gibi Osmanoglu askerini görüp hayran olur.

Daha sonra Süleyman Han Van Kalesi ve Azerbaycan diyarı seferine gittiğinde bu Elkas Mirza'yı birlikte götürür.

Tebriz şehrinden Lala Mustafa Paşa Şirvan vilâyeti üzere başkumandan olur. Elkas Mirza daha önce Şirvan hâkimi olduğundan Şirvan'a bile gelirken Nahçıvan diyarını, Revan'ı, Gence ve Şirvan'ı harap ederek gelirken Şah Tahmas'ın ölümü haberi duyulunca yedi günde Şamahı Kalesi muhasara olunup pazu kuvveti ile Tahmas Şah'ın oğlunun elinden aman ile Lala Mustafa Paşa, 955 [1548] tarihinde bu Şamahı Kalesi'ni feth eder. İçine eskisi gibi asker ve cebehane koyup kaleyi tamir eyler. Lala Paşa Şirvan hâkimi olduktan sonra Elkas Mirza'ya Şirvan hükûmetinde Mahmud-âbâd ülkesi hanlığını bağışlar. Elkas Mirza da gönül yarasından Acem diyarlarını tâ İsfahan'a varıncaya kadar yakıp yıktığı haberiyle Şamahı fethinin sevinç haberi kale anahtarlarıyla Süleyman Han'a ulaştırıldı.

Nice kereler daha bu Şirvan üzere savaşlar olur. Sonunda 991 [1583] tarihinde Sultan III. Murad zamanında Özdemiroğlu Osman Paşa başkumandan olup Bâbülebvab'ı yani Demirkapı'yı feth edip Şamakı Kalesi'ni de aman ile fethedip tamir etti.

Bundan sonra yine kızılbaş Şamahı'ya istilâ edip yine (---) tarihinde III. Murad Han zamanında Ferhad Paşa feth etti. Tâ Sultan IV. Murad zamanına gelinceye kadar Osmanlılar elinde idi.

Sonra yine kötü yaşayışlı kızılbaş Şamahı'yı ve Demirkapı'yı işgal edip Demirkapı'dan (---) Paşa ve Handan Ağazâdeler aman ile çıkıp İstanbul'a geldiler. O zamandan beri Şamahı Kalesi Acem elinde kalmıştır, hâlâ hanlıktır.

Ve kadısı ve on iki hâkimi var. Kalesi Kür Nehri kıyısında yüksek bir tepe üzerinde sağlam, dayanıklı surları olan taştan yapılmış bir kaledir. Hâlâ iç kalesi gayet dayanıklı ve ma'mur kaledir. Ama aşağı dış kalesi yer yer yıkılmıştır. Kale kumandanı, dizçöken ağası ve bin adet kale neferatları vardır.

Ve şehir içinde tahminen yedi bin bakımlı ve şenlikli evleri, tamamen taş duvarları, dam ve çatıları amber kokulu toprak ile örtülü hanelerdir. Ve her hanede birer akar suları mevcuttur. Ve bağ ve bahçesine hadd ve sınır yoktur.

Ve tamamı 26 mahalledir. Evvelâ Meydan Mahallesi, Şaburan Mahallesi, kale içindedir. Şehrin seçkin yerinde olduğundan gayet san'atlı haneleri vardır.

Ve hepsi 70 mihraptır. Evvelâ Div Ali Camii, eski yapıdır. Eski zamanda Şah Tahmasb'ın hanı imiş, ama Sünnî olduğundan bu camii inşa etmiş.

Taşra varoşta kalabalık cemaate sahip Şah Saff'nin Cami-i Kebir'i, Kısra kemerlerinden nişan [313a] verir şirin bir yapıdır ve avlusunda bir Şâfiî havuzu, şadırvanı ve etrafında talebe odaları vardır.

Ferhad Paşa Camii'nin evkâfı olmadığından kapıları kapalıdır ama Rum (Anadolu) tarzı gönül açan bir cami imiş.

Özdemiroğlu Camii, hâlâ medresedir; şehrin müftüsü ders okutur. Bu camilerden başka zâviyelerdir.

Ve yedi ders evi medresesi, bir aşevi, Şah Hudabende'nindir ve kırk adet sıbyan mektebi var.

Yedi gönül alan hamamı var. Ama bunlardan suyu ve havası tatlı, aydınlık yapı ve gönül açan hamam Şaburî hamamıdır. Pék çok halvetleri ve ortasında havuz ve fiskiyeleri var. Ve Şirvan ülkesinin güzeli, Hoten ceylanı gözlü, gümüş tenini gök mavisi futaya sarmış pâk tellâkleri var. Meydan Hamamı, Kazak Han Hamamı, Ferec Han Hamamı ve kaleden dışarı kale yakınında Husrev Han Hamamı gayet tatlı hamamdır. Ve bu hamamlardan başka her bağda birer hamam ve birer Şâfiî havuzu bulunmaktadır.

Bu şehir içinde toplam 44 adet kârgir yapı kervansaraylardır ki her birinde nice bin tümen Kârûn malına sahip tüccarlar konuk olup kalırlar. Ve mihmandârlarının hepsi yahşı canlardır. Ve herkes hanesini kilitsiz kapatıp çarşı pazarda mallarını satarak hanesine gelirler. Yine dükkânlarını da metalarıyla hâli üzere

bırakırlar, gözcüler ve bekçiler beklerler. Tâ bu derece güvenli ve emniyetli Şirvan diyarıdır.

Hepsi 1.200 dükkânçelerdir. Ama kârgir bedesteni yoktur. Lâkin yine bütün değerli mallar bol miktarda bulunur. Kahvehaneleriyle berber dükkânları gayet süslü, âriflerin toplandığı, ileri gelenlerin ve zariflerin mekânı yerlerdir.

Havası gayet yumuşak ve ılımandır, zira beşinci iklimin son noktasıdır. Verimli topraklarında pirinç, pamuk, yedi çeşit sulu üzümü, Abbasî ve melece armudu, karpuzu ve güzelleri dünyaca meşhur ve beğenilir.

Halkının çoğunluğu Sünnî, Hanefî mezhebinde âlimleri ve sâlihleri vardır. Gizlice cemaatle namaz kılarlar.

Bu Şamahı Hanı Taki Han'da yedi gün konuk olup zevk ve eğlenceler edip nice ahbap, dostlar ve yârânlar ile hoş sohbetler ettik. Ama Taki Han zevk sahibi bir can, Farsça bilir, bir genç, meydan merdi, anlayış sahibi, iyi ata biner, dilâver, cesur, hünörlü genç yığittir.

Ve neş'eli dostlardan Şahverdi Aka, Kulu Aka, Şehrâb Aka, Hoca Yezden-şîr, İmirza Ma'sum ve Rüstem Aka adlarındaki ayân akalar ile kaynaşıp görüştük.

Handan nice ipek parça hediyeler, on tümen Abbasî ve bir karaçubuk at ihsanlar alıp bütün tâbilerimize de bağışlarda bulundu. Kendisi de Revan Hanı düğününe Bakü Kalesi'nde düğüne çağrılı olduğundan Şamakı Kalesi'nden bin kadar asker ile gezinti yapar gibi avlanarak kuzey tarafına;

Hazret-i Pir Derkuh Sultan ziyareti: Horasan erenlerinden ulu sultandır ve büyük tekkesi kârgir sağlam bir yapıdır. Şehrin bütün maarif erbabı gezintiye çıkanlarının mesiresidir ki bütün Şamahı şehrinin evleri ve diğer yapıları baştan başa görünür. Bu tekkenin dört tarafında havadar İrem bağı gibi üç yüz kalınacak evler ile bezenmiş mamur kenttir.

Genellikle bu kentin halkı Pir Derkuh Sultan'ın bağlıları Bektaşî fukaralarıdır. Şeyhi tefsirci ve hadisçi Ali Koç Dede, süluk sahibi, kâmil mürşid, ermiş kimse, duası kabul olunur, hâl sahibi, Hudâ adamıdır.

Tanrı'ya hamd olsun hayır dualarıyla nasiplendik. Bu tekeden yine kuzey tarafına 6 saat bayındır yerler içinde gidip,

Pir Merizât Sultan menzili: Kelenterhanesinde han konuk oldu, bu hakir ise pirin tekkesinde konuk olduk. Pir Merizâd der-

ler, ama halkın dilinde Pir Merzâ derler. Niceleri de Pir Mirzâ derler, ama doğrusu Pîr Merîzât'tır. Yani "Diri baba" denmekle, İran ve Turan ülkesinde meşhur olmuştur. Ama "Merizât" sözü Farsçada "bükülmüş" demektir. Gerçekte de yüksek bir dağın eteğinde büyük bir kutlu türbenin içinde bir köşede seccadenin üzerine oturmuş, bizzat mübarek vücutları yün hırkalarıyla bağlanmış olup çömeliyor oturur. Mübarek yüzleri kibleye dönüktür. Kutlu başları türbesinin bir kayasına dayanıp durur. Hâlâ mübarek vücutları beyaz pamuk gibi çürümeyip ter ü taze durur.

Bütün hizmetçileri azizi hayatta bilip gece gündüz hizmetinde olup süpürgecilik yaparak kutlu türbelerini temizlerler, her gece azizin yanına leğen ve ibrik [313b] temiz su ile doldururlar, seher olunca ibriği boş bulurlar. Ve bu kadar yüz yıldan beri mübârek hırkası üzerinde bir zerre toz düşmez. Kutlu türbesinde daima üd ağacı ve hüdayî amber kokusundan bütün ziyaretçilerin dimağları kokulanır.

Bu devlet kapısı türbeyi, Şeyh Safî hazretleri Erdebil'den gelip bu sultanı ziyaret ettiğinde aziz hazretlerinin üzerine on adet Azerbaycan hazinesi sarf edip bir Bektaşî tekyesi etmiştir ki misli meğer Meşhed şehrinde İmam Musa Rızâ Türbesi ola. Tarif ve anlatılması çok zor güzel bir türbedir.

Eşiğinden içeri bütün ziyaretçiler girdiğinde insana bir heybet, vücuduna bir titreme gelir. Sanki bir suçlu adam padişah huzuruna çıkar, öyle heybetli ve ruhanîyetli bir makamdır.

Tanrı'ya şükür ziyaret ederek bir Yasin-i şerîfi Hak rızası için okuyup sevabını azizin ruhuna bağışladık ve ruhanîyetinden yardım talep edip âşinâlık kazandık. Lâkin türbesinde tarih olmadığından vefat ettiği tarihi öğrenemedik. Ama tekkenin şeyhi Hoca Salâhaddin, hâl sahibi, her şeyden el etek çekmiş yaşlı bir kimsedir.

Onlar hikâye etti: Aziz hazretleri Şeyh İbrahim Şirvanî hazretlerinin mü'ezzinliği hizmetinde imişler. O kadar perhiz ederek ve nefsini yenmeye çalışarak erenlere ermişler ki Ârş-ı azîm horozunun sesini işitip beş vakit ezânını okumuş. Şeyh İbrahim hazretleri bu azizin arkasını sığayıp;

"Merîzât merîzât" buyururlarmış. Bundan dolayı mübârek cesetleri çürümeyip taptaze seccade üzerinde oturup durur. Sanki hayatta düşünceye dalmış bir vaiz ve nasihatçıdır. Her kim ziyaret edip mübârek ruhları için bir Fâtiha okursa elbette yedi günde

dünya ve âhirete ait hayır istekleri yerine gelir. Nice kerâmetleri görülmüştür. *Allah sırlarını aziz eylesin.*

Bu türbeden yine kuzey tarafa bir mil kadar bağ ve bağıştan, gülistanlı şenlikli kentler içinde gidip Harac kentinde;

Şeyh Hazret-i Merzâ Sultan ziyareti: Diri Baba Sultan'ın şeyhidir. Bu da büyük küçük herkesin ziyaret ettiği yerdir. Acem şahlarından Şah Hudabende bu azizin üzerine bir kümbet ve büyük bir tekke yapmıştır. Bol hayratları ve büyük vakıfları vardır.

Bunu da ziyaret edip yine kuzey tarafına ağaçlıklı ve bostanlı yerden içinde 7 saat gidip,

Kozlu Kervansarayı: Kenti yoktur. Hemen bir gül bahçeleri içinde Şah İsmail hayratı büyük bir handır ki anlatılmaz.

Buradan yine kuzeye 7 saat,

Altıağaç menzili: Acemler, Şeş-dıraht derler. Bir yeşillik ovada büyük bir kervansaraydır. Kenti virandır. Bu mahal Demirkapı hududunda Müskür nahiyesidir.

Buradan yine kuzeye (---) saatte,

Hızır Zinde ziyareti: Bir ulu yüksek kubbe içinde bir taht üzere yatar mübârek bir cesettir. Bu da taptazedir. Özdemiroğlu Osman Paşa bu sultana inançlı olup ava çıkma bahanesiyle ziyaretime gelip imar etmiştir. Hâlâ Şirvan halkının ziyaret yeridir.

Buradan yine kuzeye Müskür nahiyesinde Şaburan şehri hududunda (---) saat,

Rükal-i Azim (Büyük Rükal) kasabası: Bir Rükal da Şamahı yakınındadır, ama o küçük kenttir. Ama cami, han, hamamlı, çarşı, bağ ve bahçeli, üç bin kadar toprak ile örtülü güzel evleri vardır. Daha önceden Bâbülevbab, yani Demirkapı hükmünde imiş. Hâlâ Bakü eyaleti kalesi hükmünde şirin bir şehirciktir. Genellikle halkı Terekeme göçer-evli Sünnîlerdir. Kaytak halkından ve Dağıstan'ın Enderî, Tarhu, Kovin ve Tâbeseran şehirlerinden vergilerden muaf Sünnî re'ayaları vardır. Ama Senevîler değildir. Senevî, başka sapık mezheplerden itham edilen bir mezheptir.

Buradan yine kuzeye (---) saat Rükal Nehri kenarında konaklayıp dinlenip kahvaltı ederken Şamahı hanı yol arkadaşımız Bakü Kalesi'nde düğün sahibi Revan hanına adam gönderip yemekten sonra Rükal Nehri kıyısından kalkıp (---) saat ovalar içinde ile giderken Hazar Denizi kenarından büyük bir asker belli oldu. Onlar gelip biz onlara vararak onu gördük.

Yedi adet İran ülkesi hanlarından evvelâ Revan hanı, Gence hanı, Lûr hanı, Bakü hanı, Gilân hanı, Moğan hanı ve (---) (---) (---) (---) (---).

Ve nice sultanlar da tamamen düğün elbiselerini giyinip muhteşemce [314a] gösteriş yaparak on binden fazla camapur (çapulcu) askeri gibi derme çatma ve Terekeme, Moğol, Boğol, Kımık, Kumuk, Kılmak, Gök dolak, Moğan ve Kazak taifelerinden cins cins yaratıklar rastgele emanet giyecekler ile silâhlanıp kerenay ve Efrasiyab nefirlerini çalarak, Hâkânî köslerini ve davullarını döverek balaban ve cura zurna fasılları ederek bir İran ülkesi alayı gösterdiler ki diller ile anlatmak ve kalemle yazmak mümkün olmaz. Hemen bu asker içinden Revan hanı at bırakıp gelirken yoldaşımız Şamahı hanı;

"Hey Evliyâ Aka! Mine heze Revan hanı geledir" deyince han gelip önce hakir ile at üzerinde görüşüp musafaha etti (el sıkıştı). Daha sonra Bakü hanıyla bilişip ve Gilân hanıyla öpüşüp tâ Bakü Kalesi'ne üç saatte varıncaya kadar dost olduk.

Buradan Bakü yakınına varınca kalenin burçlarından, bedenlerinden ve deniz kıyısında hazır olan kulelerden o kadar top atılıp şenlikler oldu ki Bakü Kalesi semender gibi Nemrud ateşi içinde kalıp hakire hayli cebe sattılar. Meğer bu Hazar Denizi'nin karşı batı tarafında Moskova kralının Ejderhan, Balhan, Saray, Heşdek ve Türk kalelerinden elçiler gelip düğün için hediyeler getirmişler.

Bu top şenliklerinin bir aslı da onlara kalenin cebehanesi ve istihkamını göstermek imiş.

Bu hâl üzere Bakü Kalesi'ne 1057 senesi Muharrem ayının evvel cuma [9 Şubat 1647] gününde girip,

Şirvan eyaletinde Acem serhaddinde Bakü Kalesi'nin özellikleri

Büyük Muhammedî sofralar kurulup yemekten sonra Erzurum valisi efendimiz Defterdarzâde Mehmed Paşa hazretlerinin mektubunu, inci tesbih ve dalgalı menevişli Frenk kumaşlarıyla hoşkademi kılıcını hediye verip sevincinden;

"Hayr-mukaddem, hoş kadem getirdiniz" diye gönül alıcı sözler edip Tebriz hanının ve Nahşivan hanının mektuplarını da verdim. Okuyarak "Düğününüz mübârek ola" diye çok övücü sözler söyledim. Hakiri hayli anlatmışlar.

Bundan sonra Revan hanı, hakiri kendi kızkardeşinin sarayına konukluğa verdi. On gün on gece Kadir gecesı ve Kurban bayramı gibi eğlendik.

Efendimizin dostluk dolu mektubundan ve hediyelerinden bütün hanlar huzurunda hoşlandığını söyledi ve inci tesbihi göstermedik han ve sultan komadı.

O gün hakire bir kat Acem tarzı esvap ve on tümen bisitî bağışlayıp Anadolu'dan gelen yoldaşlarımız ile şehri seyredip dolaşmaya çıktık.

Evvelâ bu Bakü Kalesi, (---) tarihinde Moskov kralı Dârâ Şah'a tağallüben Hazar Denizi kıyısında bir tepe üzerinde dörtgen şeklinde taş bir yapı güzel bir kale yapmış. İç kalesinin batı tarafına bakar bir kapısı var, Nahçıvan demirindendir.

Fırdolayı çevresi 700 adımdır ve yetmiş kule ve 600 bedendir. Duvarının boyu 40 melikî zira yüksekliktedir. Kaya üzerinde olduğundan hendeği yoktur.

Kale içinde ancak temiz toprak ile örtölmüş 70 adet eski haneler vardır.

Ancak bir Haydar Şah Camii var, minaresi yoktur. Bu kalede han, hamam ve çarşı pazardan belirti yoktur. Ancak deniz kenarında büyük yerleşim yeri.

Bir miktarı bağlı, bahçeli, camili, han ve hamamlı ve çarşılı mamür şehirdir ki üç tarafında sağlam surlar vardır. Üç kapısı vardır, kuzey tarafına Gilân Kapısı, kible tarafına Bâbülebvab Kalesi kapısı, batı tarafına deniz kıyısında Liman Kapısı.

Ve bu yerleşim yeri içinde yedi kısa boylu alçak minareler görölmektedir ki isimlerini bilmiyorum.

Ve üç hamamı var, ama Mirza Han Hamamı gayet aydınlık hoş havalı hamamdır. Çarşı pazarı o kadar güzel değildir. Ancak deniz kıyısında Moskov sınırboyu olduğundan seçkin şahseven ve dizçöken askerleri vardır.

Şirvan eyaletinde başka hanlıktır ki üç bin askere ve on iki hâkime maliktir. Başka kazası ve yedi nahiyesi vardır.

Birkaç kere Moskov Kazağı karşı İdil Nehri'nden şaykalar ile gelip Gilân'ı ve bu Bakü nahiyelerini yağmalamışlardır. Zira karşı tarafı 300 mil Moskov diyarıdır. Hattâ o sene bu kaleyi Özdemiroğlu Osman Paşa feth edip Osmanoğlu devletinde Kubad Paşa hâkim iken Acem'in kışkırtmasıyla Moskov Kazağı gelip bu

Bakü Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bütün kâfirler kılıçtan geçirilmişlerdir ki hâlâ bütün kemikleri deniz kıyısında yüksek bir tepedir.

Bu şehrin havası tatlı ve yumuşaktır. Zira köylerinde [314b] pirinç, keten ve bağ ve bostan hâsıl olup çok güzel pamuğu olur. Ama suyu tamamen petrol yağı (petrol) kokar. Zira bu şehir yakınında yedi yerde petrol madenleri vardır ki her biri bir renktedir. Sarı, kırmızı ve kara petrol olur.

Bu diyarın nahiyelerinden Müskür, Sendan ve Reyneb? nahiyeleri halkı asla balmumu ve yağ mumu yakmayıp tamamen kara petrol yağı yakarlar. Ama halkı gayet sağlıklı ve zindedirler. Yer yer güzelleri vardır. Zira yerel iklimin on sekizinci hududundadır. Enlemi (---) (---) (---) ve boylamı (---) (---) (---) (---) (---). Halkı genellikle Sünnilerdir.

Bu kale ile Demirkapı Kalesi arası deniz kıyısı ile dört konaktır. Ara yerde Müskür nahiyesi kentleri vardır ki her bir kenti birer mamur beldelerdir. Ve göçer-evli Terekeme kavmi kış vaktinde obaları ile konup göçerler.

Ve yine bu Bakü'nün doğu tarafında Şaburan şehri üç menzildir. Şamahı Kalesi yine doğusu tarafında beş konaktır. Yine Bakü'nün kuzeyi tarafında Gilân şehri (---) konaktır ve Şamakı'nın bender iskelesidir.

Çin-i Hita ve Hoten'den, Fağfur ve Zenan şehrinden, Kılmaş ve Moskov'dan daima elçiler ve ağır bezirgânlar gelip metâ getirirler. Ve daima Moskov elçileri gelip rehin dururlar. Acem diyarına genellikle samur, balık dişi, sincap, Bulgarî telâtin ve nice renkte çeşit çeşit metalar Moskov diyarından Gilân'a ve bu Bakü'ye çıkar.

Bu Bakü'den tuz, petrol, za'feran (safran) ve ipek alıp Moskov'a götürürler. Zira safran ve ipeği Lahican'dan şeffaf ibrişimi olur ve Anadolu'da Safranborlu'sundan güzel safran olur.

Ve bu Bakü nahiyelerinde bazı tuzlu yerler vardır. At ve adam basup biraz dursa atın tırnağı ve adamın ayağı yanar. Bazı yerleri kervan halkı kazarlar, o çukurların içine tencere ile et ve başka yemek korlar. O saatte yerin sıcaklığından yemek pişer ve yerler. Huda'nın acaip hikmetidir:

Bu şehrin kuzey tarafı yakınında Kür Nehri denizler gibi olup Hazar Denizi'ne katılır.

Bazı zaman Moskov'un Kazak-ı Akı küffârı sazlı gemileriyle bu Kür Nehri'ne girip ansızın Acem şehirlerini yağmaladı. Nice

bin Acem esiriyle ganimet malları alıp esirleri Gilân pazarına götürüp aman ile satar. Büyük bir nehirdir ki Tuna'ya denk genişliktedir, ancak derin değildir.

Bu Bakü şehrinin nice gün seyr ü temâşasını ederken bir taraftan Acem diyarının düğünlerini, ileri gelenlerinin zevk ve eğlencelerini görüp seyr ü temâşâ ederdik.

Eğer bu Revan Hanı Takî Ali Han'ın kızkardeşinin Bakü hanına verildiği düğünü yazıp anlatsak bir ciltli kitap olur.

Ancak bu şehirde on beş gün zevk ve eğlenceler edip handan ve diğer hanlardan nice parça, değerli kumaşlar, 7 at ve 3 baş Gürcü kölesi, bir samur Acem tarzı kürk, Revan hanı damadı olan Bakü Hanı Eşref Han'dan bir çapar yorga at, bir şemame amber, iki tavusf deve ve nice bağışlar ve hediyeler aldık.

Revan hanı bin baş kervanı Erzurum'a göndermeye söz verdi. Ayrıca Paşa efendimize bir samur kürk, on çift Gilân yayı, altı Gürcü kölesi, on çift balık dişi ve üç adet şemame amber hediyeler verip dostluk mektubunu da yazdı.

Hakire harcırah on tümen bisitî ve kırk beş adamlarımıza da on tümen Abbasî bağışlayıp bütün Bakü ileri gelenleri ve hanlar ile vedalaşıp han da muhabbeten bizimle Bakü Kalesi'nden kible tarafına,

*Serhad Bakü Kalesi'nden Gürcistan vilâyetine
gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları, kaleleri,
hükûmet eyaletlerini ve ibret verici yerleri bildirir*

Evvelâ Bakü hanından ve Revan Hanı Ali Takî Han'dan 100 adet silâhlı nöker alıp Bakü Kalesi'nden kible tarafına deniz kıyısı ile tuzlu yerleri, yedi yerde renk renk petrol (petrol) madenlerini seyrettik. Acaip Hudâ yapısıdır.

Neft yağının (petrolün) hikâyesi: Kimi deniz kıyısında ve kimi Müskür nahiyesinde Allah'ın emriyle yerden kaynayıp çıkar. Ancak kaplıca suları gibi ılıca sular gölcük gölcük olup suların yüzünde kaymak gibi yığılıp durur.

Şah tarafından başka emindir ki şah tarafına senelik yedi bin tümen akçe verir. Neft emininin adamları anılan gölceğiz içine girip kepeçlerle nefti toplayıp keçi tulumlarına doldurup diyar diyar tüccar alıp götürürler.

Yedi sekiz çeşit neft olur, ama sarı nefti gayet makbuldür. Siyah nefti şah içindir ki bütün Acem diyarının Özbekistan, Hin-

distan, Irak, Osmanlı, Gürcistan, Moğol ve Dağıstan [315a] sınır boylarında olan kalelere bu kara nefti götürüp kuşatma sırasında karanlık gecede meşaleler ile kalelerin çevresini aydınlatırlar.

Osmanlı askerleri kalelerine saldırdıklarında üzerlerine ve ayaklarına neftli yorgan ve eskimiş eşyalar atıp ateşbâzlık ederler.

Nicelerine de kaleleri ve şehirlerinin mühimmatları için lâzımdır. Hatta Şah huzurunda ve bütün devlet dairelerinde yanan meşaleler bu Bakü neftinden hâsıl olur. Tanrının çok büyük bir nimetidir.

Ancak gece gündüz bekçileri var ki ateş değerse dünyanın sonuna kadar sönmeyip her taraf yanan.

Bundan dolayı her neft madeninin kenarında dağlar gibi elenmiş toprak hazırlanmış olarak yığılmış durur.

Bir neft madenine bir kıvılcım isabet etse, hemen bütün insanlar koşuşturup neftin üzerine toprak saçarlara, hemen söner. Bundan başka çare yoktur. Pek çok yerde kaya ve mağaralarda da neft madenleri var imiş, ama bizim gördüğümüz bu Bakü neftidir.

Buradan yine kible tarafına deniz kenarından gidip Müskür nahiyesinde Terekeme obalarında konakladık. Bu sahralarda Moğol, Kumuk, Terekeme ve Yaka Türkmenleri kış aylarında obaları ile konaklayıp dinlenirler. Gayet verimli ve konaklanacak bir yerdir.

Hazar Denizi'ndeki canavarın anlatılması

Yine deniz kanarından giderken Hazar Denizi'nin dalgasından deniz kıyısına bir balık düşmüş, boyu tam 100 adım (1 adım 75 cm.) idi.

İki başı var, biri kuyruğu yerinde yılan başlı, biri büyük başı ki hamam kubbesi kadar var idi. Sanki resimlerde çizilen ejderha resminin başına benzerdi.

Üst çenesinde 150 dişi var ve alt çenesinde 140 dişi var. Her bir dişi birer arşın uzunluğunda ve insan baldırı gibi kalın dişleri, fil kulağı gibi kulakları ve yuvarlak sofraya büyüklüğünde gözleri var. Bütün vücudu kunduz tüyü gibi tüylü bir yaratık, acaip ve iri bir balık idi.

Bütün Bakü, Demirkapı ve Şamahı halkı toplanıp seyrederlerdi. Hoca Sarı Han adında Hazar Denizi gezgini:

"Bu Hazar Denizi'ne mahsus bir ejderhadır ki denizciler bu balığa pîl-gûş nehengi (timsah) derler. Büyük balıklar bu balıktan korkarlar." dedi.

Ancak gerçekte bu Hazar Denizi kıyısında olan ibret verici şey başka bir denizde yoktur. Hatta deniz kıyısında o kadar deniz mahlûku kabukları ve leşleri vardır ki diller ile anlatılamaz, bir deniz yaratığına benzerliği yoktur.

Dört köşe, beşgen ve topuz gibi başı yuvarlak ve kuyruğu ince mahlûklar olur. Ama kepi ve minâ balığı sanki yaldızlı bir balıktır. Lipâta, sürhendâm balığı, yeşil ve simli balık ve binlerce renkli balıklar var, ancak bildiğimiz balıklar yenilebilen bu saydığımız balıklardır.

Bu Hazar Denizi o memleketin denizcilerinin ifadesine göre Karadeniz'den bir buçuk kat daha geniştir. Fırdolayı etrafı 4.000 mildir ve bir yere bağlantısı yoktur. Başka büyük bir denizdir. Karadeniz gibi içinde asla adası yoktur.

Mamur adalar Akdeniz'e mahsustur ki Akdeniz'de küçük ve büyük toplam 2.040 ada vardır.

Kırkı büyük adalardır. Meselâ Kıbrıs, Girit, Mora, Rodos, Midilli, Limni, İstendil, İstanköy, Sakız, Nakşa, Zaklisa, Kefalonya, Sicilya, Korsika, Sardilya ve Malta gibi nice adalar vardır. Her birinde beşer onar ve yetmişer seksener kadar sağlam kaleler ve büyük nehirler vardır. Ama bu Hazar Denizi'nde bir adalı yer yoktur. Fakat limanları çoktur ve deniz dalgası Karadeniz'den şiddetli olur.

Boyunun uzunluğu tâ Fağfur hududu vilâyetine kadar uzanır ki yedinci iklimin sonudur.

Batı tarafı Moskof diyarıdır. Doğu tarafı Acem, Özbek, Bulgar, Kalmuk, Çin, Fağfur ve Kazak'tır ki bu Kazak tarafıyla Moskof arası şiddetli kışlarda bu deniz donar ve 7 ay boyunca buzdan sed olup üzerinden Kılmah Tatarları geçerek Moskof memleketini yağmalarlar, esirlerini Çin ve Hoten'de satarak zengin olurlar. Ancak bu Gilân, Bakü, Demirkapı ve Türk kaleleri önünde bu Hazar Denizi asla donmaz, zira ılıman taraflardır. Bu tarafta bu denizin sonu Bâbülebva dedikleri Demirkapı'dan kible tarafına doğru içeri bir körfezdir. Dağıstan padişahı sınırında Hazar kıyısında Avar ülkesine yakın Türk Nehri kenarında Moskof'un Türk Kalesi'nde bu deniz son bulur. Kibleden [315b] kuzeye

uzunlamasına olup uzunluğu dört bin mildir. Derinliği, nihâyeti üç iskandil boyudur, yani üç yüz zira derin yeri vardır.

Deniz yüzünde bin pâre gemileri vardır ki ülkeden ülkeye ticaret yapanları alıp götürüp kâr ederler. Ama bütün gemicileri Moskof kâfiri Kazağı şaykalarından korkup deniz üzerinde büyük cenk ederler. Lakin Karadeniz, Akdeniz ve Okyanus kalyonları gibi büyük karaka gemileri yoktur. Ancak küpeşteleri kamış sazlı küçük gemileri ve küçük küçük topları vardır. Akdeniz gibi usta gemicileri yoktur. Deniz üzerinde çok büyük gemiler Frenklere ve Osmanlılara mahsustur ki gemilerinde ikişer üçer bin asker olup ikişer üçer yüz top çeker karavana kalyonları bulunup Akdeniz'de Freng ile cenk ederler. Ancak bu Hazar Denizi gemicileri Moskof Kazağı kayıklarıyla ceng ederler.

Beri taraftan bu Hazar Denizi kenarından doğu tarafına düz sahralar içinde yine Müskür nahiyesinde (---) saat gidip,

Şirvan hükmünde büyük Şaburan ülkesinin anlatılması

Hâlâ Şirvan beldelerinden güzel bir şehirdir. Lâkin Demirkapı hududunda yazılmıştır. Eski zamanlarda İsfendiyar yapısıdır. Üzerine Hülâgu Moğol'u gelip harap, halkını kebab ve hanelerini türâb (toprak) edip berbat etmişler. Daha sonra yine imâr olup (---) tarihinde Sultan III. Murad Han veziri Özdemiroğlu Osman Paşa (---) tarihinde Demirkapı'yı feth ettiğinde bu Şaburan şehrinin bütün Sünnî halkı itaat edip sancakbeyi tahtı olmuştur.

Bundan sonra Sultan IV. Murad Han'ın saltanat yıllarının başlarında Kızılbaş Şirvan ülkesini işgal edip bu Şaburan şehrini kendileri zabt ettiler. Hâlâ Demirkapı sınırları içinde sultanlıktır. Yani sancakbeyi tahtıdır ki gönül alan Tebriz'den sonra suyu ve havası yönünden bu şehir İran ülkesinde çok beğenilir. Beşinci iklimin sonundadır. Hâlâ bakımlı ve şenlikli orta bir şehirdir.

Tamamı yetmiş mihraptır ve yetmiş mahalledir. Bunlardan Cami-i kebîr Uzun Hasan Şah Camii, Tokmak Han Camii ve Avşar Han Camii. Uzun Hasan Camii'nin misli bu mamur topraklarda yoktur, meğer Mısır'da Uzun Hasan-ı Ekrad Camii ola.

Ama bu Şaburan Camii'nde olan kâşî çin ve fıskiyeli havuzlar bir diyarda yoktur. Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'dan her cuma büyük alay ile gelip bu camide ibadet edermiş.

Görölmeye değır eski bir ibadethanedir ki bunda olan ince işçilik, beğenilen süsleme san'atları, renk renk bukalemun nakşı güzel tasarruflar var ki mimarlık ilminden haberdar olan yapı ustaları bu camide olan mermer işçiliğini ve ustalığını görseler parmaklarını ısırıp hayretler içinde kalırlar.

Ve bu şehir de bir verimli Müskür vadisi içinde kurulmuş güllü, gülistanlı, meyve ağaçlıklı hıyaban içinde Şirvan sınırında Şaburan şehridir.

Toplam yedi nahiyesi var. Her biri birer yedi yıldız ismiyle bilinmektedir. Meselâ Utarid nahiyesi, Zühre nahiyesi, Merih nahiyesi, Müşteri nahiyesi, Zühal nahiyesi.

Buradan lodos tarafına eğimli göçer evli Müskür nahiyesi içinde 6 saat gidip deniz kıyısından uzakta geniş bir kırlıkta;

Çarhi kenti menzili: Demirkapı hududunda Dağıstan padişahı Şamhal Şah'ın hâssıdır. Özdemiroğlu Osman Paşa bağışladığından hâlâ yine Acem elinde iken Şamhal hükmünde kalmıştır. Beş yüz haneli, cami ve hamamlı, kârbânsaraylı ve çarşı pazarı azıcık bir beldedir. Halkı genellikle Dağıstan'ın Kumuk kavmidirler. Yahşi zırh düzerler (yaparlar).

Buradan yine güney tarafına (---) saat gidip Rükal kasabası sol tarafımızda kalıp yine Müskür nahiyesi içinde;

*İskender-i Zülkarneyn seddi, Bâbülebvab şehri
yani Demirkapı Kalesi'nin özellikleri*

Bütün dünyanın tarihçilerinin yazdıkları üzere Hak tarafından İskender-i Zülkarneyn'e "Onlar dediler ki, ya Zülkarneyn hakikatte Ye'cuc ve Me'cuc bu yerde fesat çıkaran kabilelerdir" [Kehf, 94] âyeti ile ferman olunup İskender Yecüc seddini yaptıktan sonra bu Demirkapı'nın bulunduğu yere gelip görse ki Dağıstan hududunda deniz kıyısında gönöl açan bir yerdir.

Veziri Ristalis, Fisagores-i Tevhidî ve hazinedarı Bitilis, Calinus, Bukrat ve Sokrat ileriye görebilen, düşünceleri cihanı süsleyen feylesoflar ile konuşup danışıp bu Demirkapı zeminini yükseltir. Bu Hazar Denizi'nin arzını Karadeniz'den [316a] fazla yüksek bulup Hazar Denizi'ni Karadeniz'e katmayı isteyip Hazar Denizi ile Karadeniz arasına hendese ilmi sahipleri bilgili ve akıllı mühendisler gönderip üçüncü günde Dağıstan ve Elburz Dağı eteğinden Karadeniz sahilinde Mikrilistan hududunda Karadeniz'in en sonu olan büyük nehir Faşa Çayı'na varır. Orada da

yükseklik alıp hendese ilmi ile Karadeniz'i Hazar Denizi'nden yirmi arz aşağıda bulup üçüncü günde yine İskender'e olduğu gibi anlatırlar.

Hemen İskender, Bismillah ile bu Demirkapı yakınında Hazar Denizi kenarında dağ kazıcılara ve delicilere mühimmat ve gereçlerini verip yetmiş gün, yer altında yedi bin adım yer giderler. Bütün eski feylesoflar;

"Ey İskender! Sen Yecüc seddini yapmaya memur idin. Bununla görevli değilsin ve buna başlaman tamahkârlıktır. Gerçi bu Hazar Denizi ile Karadeniz'in arası, dağlar aşarak yaya adam üç günde yolculuk ederek ancak varır. Lâkin Elburz Dağı eteğinde yalçın çakmak taşlı kayalar vardır. Onlara kazma vurup delince nice bin hazine telef olup ömre zaman ister. Yıldızlar ilmine göre sizin padişahlığınızın bitmesine otuz iki sene vardır. Şimdiden sonra Hakk tarafına yönelin ve daha yararlı işler vardır, onu eylen." diye bütün feylesoflar, İskender'in Hazar Denizi'ni Karadeniz'e karıştırmaması gerektiğine inanıp Karadeniz'i İstanbul boğazından keserek Üsküdar ile Sarayburnu'ndan aşağı Make-donya şehrini batırıp Kaydefâ şehirlerini suya gömdürmeye sevk ederler.

Tanrı'nın hikmeti İskender de o gece korkunç bir rüya görüp Hazar Denizi'ni Karadeniz'e karıştırmaktan vaz geçip yine bütün feylesofların görüşleriyle Büyük İskender bu Demirkapı'dan yedi konak Dağıstan dağları içinde Karadeniz'e varıncaya kadar üç kat sağlam İskender seddi ve üç kat büyük hendekler çekerek Hazar Denizi ile Karadeniz'in arasını kapatmıştır ki doğu tarafında İran ve Turan kavmi, batı tarafında Deşt-i Kıpçak kavmi, Sarı Irk, Sol'at, Kırım ve uğursuz Rus taifesi aralarında hudut etmiştir ki hâlâ Elburz Dağı içinde ve Irak-ı Dadyan dağlarında üç kat duvar ve üç kat hendek, büyük çukurları bu hakir Evliyâ tarafından görülmüştür. Genellikle Kırım'dan Kumuk diyarına giden canlar dikkatlice baksalar bunları görürler. Bir rivayette İskender yaptığı bu sağlam seddir, derler. Ama İskender'in krallığından Peygamber Efendimizin doğumuna kadar Muhammed ibn İshak görüşüne göre 882 sene geçmiş idi.

O zamandan bu seyahat zamanımıza kadar Hicret-i Nebvî'den 1057 sene olup İskender'den bu ana dek 1939 sene olduğundan anılan İskender seddinin bazı yerleri yıkılmış olup nice yerde burc ve bedenleri kalmıştır. Her biri birer Kahkaha seddi

gibi bellidir. Derin hendekleri toz toprak ile dolmuştur. Görmüş olanlara gizli değildir. Ama *Tarih-i Tuhfe* görüşüne göre;

"Bu Hazar Denizi'den İskender'in 70 günde yer altında kazdırdığı yerden Hazar Denizi yol bulup yer altından akarak Faşa Çayı'yla Karadeniz'e katılır" demiş ama hakir buna itiraz ettim.

1050 [1640] tarihinde Azak gazasına giderken Trabzon Kalesi'nden Mikrilistan'a ve oradan Abaza diyarına giderken anılan büyük Faşa Çayı'nın kıyısında konakladık. Bir hayat suyu lezzetli nehirdir ki nice kereler içtik. Bu hâlâ seyahat edip görmüş olduğumuz Hazar Denizi yılan zehiri gibi çok acı bir Hazar Denizi'dir. İnsan tahâret etse avret yerini ateş gibi yakar. Nasıl yer altından Faşa Çayı'nın hayat suyuyla Karadeniz'e karışır, yanlış düşünce ve görüştür. Zira;

"*Şeniden ki bûd mânend dîde*" (İşitmek, görmek gibidir.) demişler.

Ama İskender-i Zülkarneyn bu Dağıstan seddinin Karadeniz kenarında Faşa Nehri üzere bir dayanıklı sed kale yaptığı Trabzon seyahatinde yazılmıştır. Ve sağlam bir sed daha anılan sağlam seddin Hazar Denizi ucunda bu Demirkapı'yı yapmıştır ki hâlâ Demirkapı dağının eteğinde deniz içine girmiş bir sağlam Bâbülebvab Kalesi seddidir.

Bâbülebvab, yani Demirkapı Kalesi'nin durumu ve şekli

İlk kurucusu Hazret-i İskender-i Zülkarneyn'dir ki peygamberliğinde bazı kimseler ayrılığa düşmüşlerdir. Daha sonra Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Yezid, Muaviye kızı Âtike Hatun'dandır. 100 [720] tarihinde Haricîler elinden feth edip bütün Dağıstan ülkelerinin halkları İslâm ile şereflendiler.

Daha sonra nice yüz kere bu [316b] Demirkapı Kalesi kuşatmalara uğrayıp kâh harap ve kâh imâr oldu. Sonunda 986 [1578] tarihinde Sultan III. Murad Han vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa başkumandanlık ile denizler gibi Müslüman askerler toplayarak bu kale altına vardı. Kale içinde olan Sünnîler, sapık şah tarafından hâkim olan Çerağ Halife'yi bağladılar, bütün sapıkları kılıçtan geçirip bütün Kızılbaşların başlarını süngülerin ucuna taktılar. Demirkapı hanını kellelerle İslâm ordusunda kale anahtarlarını Osman Paşa'ya teslim ettiler. Çerağ Han'ın kellesini yuvarlayıp çerağı sönüp günü akşam olur. Bundan sonra bütün

Müslüman gaziler *Allah Allah* ile kaleye girip ezânlar okundu. Müjde haberleri Devlet kapısına gidip Osman Paşa müstakilen Şirvan eyaletine hâkim ve kumandan olur, bu Demirkapı Kalesi'ni tamir eder. Sanki sağlam yeni bir demir kapı olur. Bu kaleden bütün Müslüman gaziler Şirvan ülkesine gece baskınları salıp yetmiş pâre sağlam kaleleri fethederler, böylece büyük eyalet olur.

Bin adet yeniçeri, dört bölük sipahileri ağalarıyla, on oda cebeci, on oda dergâh-ı âlî topçuları, altmış adet kale döver top, beş yüz sandık cebehane ve diğer mühimmat ve gereçlerini tamamlayıp yeniden üç bin kul konur. Eyaleti vâlisi on beş bin asker ile muhafız kalıp adaletle davranarak o kadar bakımlı ve şenlikli olur ki sanki cennet benzeri Şam olur.

Deşt-i Kıpçak tarafından, Çerkez ve Dağıstan taraflarından yollar açılıp Kırım diyarından Tatar askeriyle mühimmat ve levazımatları gelmede ve daha önce feth olan Ahıska, Revan, Gence, Tiflis, Tomanis ve Şamahı taraflarından serhad askerleri gelip gitmekten o kadar imâristan olur ki sanki Hazret-i Ömer adaleti ile ma'mur olmuş bir ülke olur. Tâ Sultan IV. Murad Han'ın tahta çıktığı tarihlerde sipahi ve yeniçeri zorbalarının isyanları ve başkaldırmaları sırasında Acem şahı fırsat bulup (---) tarihinde yardım gel

mediğinden dolayı aman ile kaleyi Şah (---) teslim ederler. Bütün Müslüman gaziler Dağıstan'a, oradan Çerkezistan'a, oradan Kırım ülkesine giderler. Günümüzde hâlen bu sağlam ve dayanıklı kale Acem elinde o kadar bakımlıdır ki sanki Şirvan vilâyetinde Nuşirevan imaristanıdır.

Hâlâ Acem elinde hanlıktır ve kadılıktır. Ve 12 hükûmettir ki münşisi, kelenteri, darogası, yasavulu, korucu, dizçöken ağası, çiğgiyen akası ve iki bin dizçöken tülüngisi var. Hepsisi hepsi dokuz bin şahseven ve şah elinden dolu içmiş nökeri vardır.

Bu kale hanıyla buluşup görüştük. Deniz kıyısında Kaytak Han burcu üzerinde denize nâzır büyük bir sarayı döşediler. Biz daima seyr ü temâşâ ederdik. Revan, Gilân ve Bakü hanlarının dostluk dolu mektuplarından hoşlanıp gece ve gündüz gönlümüzü hoş tutmaya çalışırdı. 80 yaşına ulaşmış bir kırçıl (kır düşmemiş) yetişmemiş, Şahseven Şefi Han adında olgunlaşmamış bir han idi ki gece ve gündüz sarhoş idi. Lâkin nükteci, şiir sever, hattat ve hoş-sohbet han idi. Hakire beş tümen ihtiyaç harcı verip günlük

yiyecek ihtiyaçlarımızı Keykâvus mutfağından mihmand rlar kaldığımız saraya getirirlerdi.

Demirkapı Kalesi'nin büyüklüğü: Böyle adlandırılmasının sebebi, birinci kurucusu olan İskender-i Zülkarneyn bu sedde bir demir kapı yapıp gözcüler komu  idi. T  Nu irevan asrına gelinceye kadar o kapı demir olduğundan Demirkapı adıyla anılmı  sağlam bir kaledir.

Daha sonra ikinci kurucusu Nu irevan'dır. Bundan sonra üçüncü yapıcısı Yezdecürd  ah'tır. Dördüncü yapıcısı  ah İsmail'dir. Beşinci yapıcısı  zdemiroğlu Osman Paşa'dır ki hâlen günümüzde Kahkah  seddi gibi sağlam bir kaledir. Argın Dağı ve D neb Dağı eteklerine kurulmuştur. Batı tarafına Hazar Denizi kenarına kurulmuş olup bütün duvarının temellerini denizin dalgaları d ver. Bu duvarları Yezdecürd  ah'dan sonra Haraz  ah yaptığına deniz kıyısında İskele Kapısı  zerinde Farsça beyitler ile tarihi yazılmıştır.

Ve yine bu deniz tarafında İskender'in yaptığı duvarların denizin içine gömüldüğü bellidir. Ama derin ve büyük eski duvar imiş. Melikler isteseler o duvardan kaleye gelinceye kadar liman olmak mümkün idi. Hâlâ burçları ve bedenleri denizin içinde bellidir. Bu deniz tarafı duvarı yüksek dağa varıncaya kadar uzunluğu bir ok atımı mesafesi deniz kıyısıdır ve denizden yine kale ensesindeki dağa [317a] varıncaya kadar kalenin eni bir puta oku atımı mesafesidir.

Bu kale hendese ilmi üzere yükse bir tepede be gen şeklinde yapılmıştır ki bu hakirin, gerçi daha çok seyahati yoktur ama bu biçim ve tarz üzere sağlam bir yapı, dayanıklı sed ve hav leden emin kale görmedim. Üstad mühendis ve ileriye gören yapı ustası bu kaleyi    bölük yapmıştır. Tamamı üç adet dayanıklı ve sağlam üç kat gerçekten de demir kapılardır. Kalenin bir bölüğü doğu tarafına, dağlar yönüne  ekilmı tır. İkinci kapı  ehir içine açılmaktadır.

Argın Dağı tarafına çekilmiş olan duvarda iki kapı vardır ve aşağı  ehre açılır iki sağlam kapı vardır. Biri Müskür Kapısı'dır ki doğu tarafında Müskür nahiyesine açıldığı için Müskür Kapısı derler. Buradan  ıkanlar at arabalarıyla    günde Şamahı Kalesi'ne ererler.

Ve bir kapı da güney tarafına, De t-i Kıpçak'a, Kırım ve  erkezistan'a, Dağistan'a gider. Dağistan'a at arabası i lemez

ama Moskov'un Türk Kalesi'ne, Kazan vilâyetine ve Deşt-i Kıpçak'a tamamen at arabaları işler.

Ve bu kalenin üçüncü bölüğü deniz tarafına düşmüştür. İçinde o kadar yapılar yoktur. Henüz Karçığa Han kale müstahfızları ve dizçökenler için haneler yapardı. Gilân ve Bakü tarafından gelen tüccarların at arabaları bu hisariçe bölümünde doluşup durur. Zira bu diyarda taş, sarp yol ve güzergâh olmadığından tamamen at arabaları işler. Ve denizden nice bin gemiler işler. Bundan dolayı bolluk içinde sağlam bir kaledir. Bu hesap üzere bu kalenin firdolayı çevresinde, içinde ve dışında toplam olarak (---) adet kapı vardır.

Ve kalenin dörtgen şekli firdolayı 11.060 adımdır. Ve 70 büyük kulelerdir ki her birinde garipler ve bekârlar için birer medrese ve birer mescid bulunmaktadır. Talebelerine Bakü Kalesi'nden چراغ için siyah neft verilir. Her gün Keykâvus mutfağından buğday çorbalarını talebe ve atlara devamlı dağıtırlar. Bir incelikle âlimlere kaleyi bekletip koruturlar.

Ve bu anılan 70 kuleden başka kalenin çevresinde tamamı yedi bin altmış beden dişleridir. Her karanlık gecede ve mehtaplı gecelerde neft yağıyla kaleyi aydınlatırlar. Zira gerek karadan ve gerek denizden 13 adet can düşmanları kavimler vardır.

Evvelâ denizde Moskov Kazağı kâfiri gemilerle her zaman gelip taşra nahiyelerini yağmalar. Ama hisarın eteklerine gelemes. Deniz kıyısında yetmiş pâre balyemez topları vardır. Tamamı Osmanogulları toplarıdır ki, cilâsındarı ve parlaklığından insanın yüzünün rengi belli olur.

Ve bir güçlü düşmanı batı tarafında Osmanoglu, Kırım Tatarı ve Kılmahtır. Ve güney tarafında Çerkez kavmidir. Ve kible tarafında büyük düşmanı Dağıstan'ın Kumuk kavmidir. Yine doğu tarafına doğru düşmanı Tomris Han ülkesi Gürcistanıdır. O yüzden her gece suhteler (talebeler), dizçöken nökerler, neferler ve çıplaklar burçlar ve bedenler üzerinde "Hudâ hûb" diye bağırışıp keşik (nöbet) beklerler.

Ve bütün düşmanlarının korkularından ve endişelerinden kaleye havaaleli bir hayli uzak mesafeden Düneb Dağı adıyla yüksek bir dağ vardır, ormanlık ve sık ağaçlıktır, orada gece ve gündüz elli nefer tülüngi gözcüleri hazır durup bu kale üzerine bir taraftan bir düşman, baskıncı, yağmacı ve vurguncu asker görülürse

hemen o dağda yığılmış odun yığınlarına ateş vurup kale halkını uyarırlar.

Kale içinde olan imaretleri bildirir: Evvelâ kalenin duvarlarında olan bütün taşları fil cüssesi kadar dört köşe taşlardır ki hâlâ zamanımız insanları o taşın bir tanesini elli adamın caras-kal (birbirine çatılmış üç sılıkla yapılan vinç) ilmi ile kaldırmaya güçleri yetmez. Kale içinde tamamı temiz toprak ile örtülü bağ ve bahçesiz 1.200 eski tarz evler vardır. Ancak kalenin güney tarafındaki duvara bitişik büyük bir saray vardır ki bunda olan hendese ilmi üzere yapı mimarının sanatkârlığı İran'daki sarayların hiç birinde yoktur.

Ve bu saraya bitişik büyük bir cami vardır, minaresi yıkılmıştır. Bu da ibret verici güzel bir camidir.

Ve bu cami yakınında suyu ve havası tatlı bir hamamı vardır. Osmanlı tarzı yapılmış, ama yaparı belli değildir.

Ve hayat suyu olan bir çeşmesi var. Ve doğu tarafına açılan Kayık kapısı yakınında Özdemiroğlu Camii, hanları ve dükkânları vardır. [317b]

Ve kaleden dışarı bir süslü varoşu vardır. Tamamı bin kadar güzel evleri var. Üç tarafında bağı ve bahçesi çoktur ama aşevi, imareti yoktur. Cami, han, hamam ve çarşı pazarı çoktur. Çeşit çeşit san'at sahipleri vardır. Ama genellikle halkı renk renk ibrişim bükerek geçinirler. Yer yer Kumuk halkının çoğu kübe ke-revge zırh düzerler.

Genellikle bütün halkı Sünnî ve Şâfiî mezheplilerdir. Muh-teşem ve debdebe sahibi zengin kimseleri yoktur. Ama suyu ve havasının tatlılığından güzelleri çoktur. Zirâ İbn Havkal görüşüne göre on sekizinci örfî (yerel) iklimdendir. Ama yedinci gerçek iklimin beşinci ikliminin ortasında ve Hazar Denizi kenarında bulunduğundan havası ılımana yakındır. Bundan dolayı erkek ve kadın güzelleri beğenilir. Enlemi (---) ve boylamı 17 saat, 7 derece ve 2 dakikadır.

Karşı tarafı deniz aşırı batı tarafına Moskov hükmünde 300 mil uzak Heşdek, Kazan ve Alatar vilâyetleridir. Daha onların ötesi Deşt-i Kıpçak ve Heyhat Sahralarıdır ki hâlâ o geniş ovalara 20 yıldır ki Kılmaş Tatarlarından Taysı Şah, Muyuncak Han ve Kôbe Kalmah Han beşer altışar kere yüz bin kişilik kavim ile Heyhat Sahrası'nda konup göçerler.

Bazı sene tâ Kırım diyarına ılgar edip gece baskını salanlar Azak Kalesi yakınında Göğemli Suyu kenarında Mısır'dan azledilmiş Gürcü Mustafa Paşa'yı şehit ettiler.

Bu anılan Kalmak küffârlarıdır. Gerçi küfür ve sapıklık, din ve diyanet nedir bilmezler, ama böyle bir aşağılık sürüsü isyancı, azgın ve ovalarda gezer fil gibi yaratıklardır. Çoğu vakitte pazarlığa Hazar Denizi kenarında Moskov'un Kazan ve Heşdek şehirlerine gelip aman ile yağlarını satarlar. Niceleri Moskov tüccarlarıyla gemilere binip bu Demirkapı'ya gelmeye başladılar.

Ve bu Demirkapı işlek iskele olduğundan ta Çin ve Maçin'den, Hitâ ve Hoten'den, Fağfur ve Moskov diyarlarından her sene nice bin gemi gelip büyük gümrük elde edilir. Osmanlıların hükmünde iken iskelesinden ve Şirvan eyaletinden senelik 247 yük akçe elde edilip bütün nökerlerine, Şirvan eyaletinde olan yedi sancak sultanlarına, sulh u salâh için Dağıstan pâdişahına haslar ve ulufeler verilir. Hâlâ bu nizam ve intizamı Özdemiroğlu Osman Paşa fethinde Dal Mehmed Efendi fâhriri (yazımı) üzerine zabt edip adalet ederler.

Hâlâ o yazıma göre Şirvan eyaleti yetmiş kazadır, yedi hanlık ve on iki sultanlıktır. Ama Osman Paşa yazımına göre timar ve zeamet yoktur, ama sultanların ve diğer hâkimlerin haslarına el konulmayıp gayetle bakımlı ve şenlikli Şirvan ülkesidir. "Allahu Taâlâ yine Osmanoğlu'na nasip ede" diye bütün halkı dua ederler. Hattâ biz bu Demirkapı'da iken Âsitâne-i Saadet tarafından bir Gökdolak çaşıt (casus) hana gelip der:

"Hanım! Geçen sene Osmanlı Akdeniz içinde Girit Adası'nda Yusuf Paşa adındaki kumandan eliyle Hanya derler adındaki namlı bir kaleyi alıp asker koyup fetih sevinci haberi Kayser Şah'a gelip büyük şenlikler oldu. Ve İbrahim Hanlarının Şehzâde Mehmed adındaki evlâdı dünyaya gelip yine büyük şenlikler olup yedi gün yedi gece Kayser ülkesinin büyük çerağâmı oldu" deyince kızılbaşlar hoşlanmayıp Şirvan, Şamakı ve Gilânlı Sünnîler zevk ü safâ edip raks ettiler. Zira Osmanlıların bir yeşil Resûlullah sancağıyla bir başkumandan gelmesini beklerler. Allah nasip eyleye.

Demirkapı ziyaret yerlerinin anlatılması: Ümeyyeoğullarından 100 [720] tarihinde Abdülmelik oğlu Yezid ki Muâviye kızı Âtike adlı kadından doğmuş olan **Halife Yezid**'dir, Şam'dan de-

nizler gibi asker ile bu Demirkapı'da haricîler üzerine gelerek büyük ceng eder.

700 adet **sahâbe-i güzîn ziyaretî** Allah onların hepsinden razı olsun. Bunların tamamı Demirkapı'nın batı tarafındaki duvarın taşrasında bir mil uzaklıkta mezarlık vardır, orada medfunlardır.

Ve yine Acem ülkesinde hakanı yenilgiye uğratan yine Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Hişam zamanında Şam'dan denizler gibi asker Dağıstan, Kumuk, Tâbeseran, Kaytak ve bu Bâbülebvab kalelerini feth edip bütün halkları İslâm ile şerefledikleri senede yine bu Demirkapı'da şehit olan sahâbe-i kiramın kabirleri yine bu mezarlıktadır. Kimi kubbeli ve kimi mezar taşında sülûs ma'kal yazısı ve kûfî yazısı ile nice yüz sahabelerin isim ve resmleriyle yazılmıştır. Yetmiş beşi hadis rivayet etmiş ashâb-ı güzîn medfundur, diye Demirkapı ileri gelenleri kendilerine övünç kaynağı sayarlar. Eğer bunların mezar taşlarının tarihlerini yazsak müsvedde mecmuamız büyük bir tomar olur. Bazı mezarların taşlarında celf hattıyla Osmanlı kabirleri vardır. Ve eski zaman kabirlerinin mezar taşları, ölüm sebepleri, unvan ve saltanatları, isim ve resmleriyle yazılmış ham mermer taşlarıdır. [318a]

Çihil ziyaret yeri, yani Kırklar makamı: 40 adet büyük kabirlerdir ki halkın ziyaret yeridir.

Bundan sonra **Dede Horhut ziyaret yeri:** Ulu sultandır. Bütün Şirvan halkı bu sultana inanırlar.

..... (2,5 satır boş)

Ve bu geniş mezarlıkta nice bin büyük evliyâullahlar yatmaktadırlar, ama ziyaret edip âşinalık kazandığımız bunlardır. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Bu seyr ü temâşaları ve bütün ziyaretleri tamam ettikten sonra Demirkapı hanından on tümen kazbikî (para), bir çapar (çevik) at ve on parça Gücerat kutnîsi (pamuklusu) ve 200 yoldaş neferat alıp bütün ahbablar, dostlar, sultan ve hanlar ile vedalaşıp,

Gürcistan ülkesine gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ kaleden kibe tarafına 12 saat ağaçlıklar içinde gidip Dağıstan vilâyeti sınırında,

Küre kasabası menzili: Büyük ülkedir ki Dağıstan Padişahı Şamhal Han'ın tahtı olan Tâbeseran hududunda bağlı ve bahçeli bakımlı ve süslü bin kadar haneli ve küçük bir camili kasabadır. Lâkin çarşı pazarı olduğundan cuma gününde çevredeki köylerden insanlar toplanıp alış veriş ederler. Fakat altın ve kuruş nedir bilmezler. Tamamen işleri ve kazançları değiş tokuş iledir. Eski zamandan beri öyle edegelmişler.

On bin kadar yerli halkı vardır. Tamamı Şâfiî mezhebinden, pâk inançlı, ehl-i sünnet ve'l-cemaat dindar kimselerdir. Bu şehir içinde aslâ kadın taifesinden bir kimseyi görmedik. Meğer bu Dağıstan'da kadınlar kısmını öldükten sonra kapısından dışarı çıkarıp mezaristan şehri seyrine götürürlermiş. Yoksa hacc-ı şerife gitmekten başka kadın taifesinin kapısından dışarı çıkması ihtimali yoktur. Hepsî güler yüzlü, gariplere dost, sağlıklı, sağlam yapılı ve güçlü kuvvetli adamları vardır. Birazcık bağ ve bahçeleri vardır.

Buradan kalkıp yine dağlık ve ağaçlıklar içinde bir harap kale geçerek (---) saatte büyük **Avar ülkesine** girdik. Bu da Dağıstan padişahının has ülkesidir. Üç gün bu büyük ülkede yetmiş pâre şenlikli han ve camili kentleri seyr ederek,

Serirüllân şehri kalesinin özellikleri

Eski zamanda kalesi Nuşirevan oğlu Hürmüz-i Tâcdâr yapı-sıdır. Bu şehre nice krallar sahip olabilmek için savaşlar ve cenk-ler etmişlerdir. Sonunda Dağıstan şahı elinden Acem Şahı Kör Hudabende istilâ etmiştir. Bir daha Dağıstan, Gürcistan ve Osmanlılar tamah edip işgal ettiklerinde sığınmasınlar diye ka-lesini yıkmışlardır. Hâlâ şehri Acem elinde Ereş Kalesi hâkimi hükmünde Elburz Dağı eteğindedir. Eski zamanda Dağıstan padişahının eski taht merkezi bu büyük şehir idi.

Tevârih-i Dağıstan'da bu şehri ilk defa Hazret-i Süleyman, Belkis Hatun ile ve yer götürmez ins ü cin ve bütün emrine boyun eğmiş olan yaratıklar ile Elburz Dağı'nı seyretmeye geldiğinde havada uçan tahtını bu şehirde kor. Ondan sonra Elburz Dağı'nı seyr edip bu şehri imâr eder. Tahtı (seriri) burada kalmadığından Serirüllân şehri diye isimlendirilmiştir. Yani *serir*; Hz. Süleyman tahtıdır. Lân, Farsça'da yuva demektir, bir lügatte *serir*; seyran edici (gezici), demektir. Yani "Gezici yuva" şehri demek ola. Bundan dolayı Serirüllân şehri derler.

Hâlâ havadar bir tepe üzerinde Acem hıyabanı bir mesire yeridir, Hz. Süleyman'ın tahtı yeridir, derler, doğrudur. Bâbülebvâb, Şamahı ve Niyazâbâd şehirlerinin ortasında kurulmuş eski bir şehirdir. Lâkin üç serhad arasında kaldığından o kadar bakımlı ve şenlikli değildir.

Ve havası soğukça olduğundan bağı ve bahçesi azdır. Tamamı üç bin temiz toprak ile örtülü haneleri vardır. Camileri vardır, ancak Acem elinde olduğundan cemaatten yoksun camilerdir. Yedi hamamı, on bir kervansaray ve yetmiş adet çarşı pazar dükkânları vardır. Bir gece konuk olduğumuzdan o kadar gezip dolaşmadık. Ama yine hanlıktır ve kadılıktır.

Kelenterî, münşîsisi, darogası, bin kadar nökeri, dizçökeni ve şah çöreği yiyip şahın kullarıdır, ancak Sünnî adamları çoktur. Hepsinin işleri güçleri ve kazançları pembe (pamuk) bezi dokumaktır. Ama suyu ve havasının tatlılığından Serirüllân güzeli gayet beğenilir.

Bütün pamuk tarlalarını ve tarhlı düzenli bostanlarını sulayacak hayat suları batı tarafında Elburz Dağı'ndan doğup akarak Kür Nehri'ne katılır, âbıhayattan nişan verir, nice yüz su değirmenleri vardır. [318b]

Buradan yine kible tarafına (---) saat gidip;

Hanu ülkesi: Bu da hâlâ Dağıstan padişahı ülkelerinden 300 pâreli kentli ağaçlıklar ve dağlık içinde bakımlı ve şenlikli kasaba gibi camili, hanlı, bağ ve bostanlı kentlerdir. Bir tarafı Elburz Dağı'na varır.

Burada da üç gün yol alıp nice kent ve köyleri görüp dolaşarak;

Zahor kenti ülkesi: Bu da 150 pâre, kasaba gibi bağlı ve bahçeli, camili, han ve hamamlı büyük kentlerdir ki Dağıstan padişahının boybeylerinden Emir Yusuf Bey hükmündedir. Lâkin bir kaç kere Acem'e tâbi olmuşlardı. Hâlâ Sünnî Şâfi mezhebinde yedi bin cengâver, korkusuz ve hünerli yiğit adamları vardır. Beyiyle bir gece sohbetler ettik. Bize elli adet zerdeva postu ve yaban kedisi postları verdi. Hakir de ona üç adet nakışlı Kaya Sultan makramesi verdik. Bu kent içinde;

Şeyh Emir Sultan ziyareti: Hâcegân tarikatında ulu sultandır. Bu ülkede olan Dağıstan âlimleri, tefsircileri, hadisçileri ve sâlih kimseleri bir diyarda yoktur. Bu diyarda yalan, dedikodu, günah işleme, kötü zan, kibir, çekemezlik, kin, nefret ve

düşmanlık yoktur. Ancak düşmanlıkları dinden sapmışlarla olup onları vilâyetlerine komayıp alış veriş etmezler. Bu mahalde yılda bir kere büyük pazar olur. Ve bu mahalde Dağıstan ülkesi tamam olup,

Gürcistan ve Şavşadistan vilâyetlerini bildirir

Evvelâ hududunda olan;

Urdubar Kalesi: Acem hükmündedir. Sol tarafımızda kaldı. Hakir Gürcistan toprağına sağ tarafta daha önce Şamahı'ya giderken seyrettiğim Şeki Kalesi hududunda (---) saat gidip,

Zohorya kenti: Hâlâ Gürcistan ülkesinde Tomris Han hududunda Tiflis hanına tâbi büyük kenttir. Re'ayası bütün Gürcü savaşçılarıdır. Ve Ermeni ve Gökdolak kavmi var. Buradan (---) saat gidip,

Eski kale ve büyük taht merkezi Kaht şehrinin özellikleri

Gürcistan hududunda, hâlâ Acem hükmündedir. İlk kurucusu Nuşirevan'dır. Hazret-i Risâlet-penâh ana rahminden saadetle yeryüzüne ayak bastığında Nuşirevan;

"İşte bir sâhib-huruc zuhur etti. Onun ümmetleri şerrinden benim re'aya ve berâyam korunma altında olalar." diye bu kaleyi Elburz Dağı eteğinde havalesiz verimli topraklarda beşgen şekilli taş yapı güzel bir kale etmiştir. Ama zamanın geçmesiyle bazı yerleri yıkılmıştır. Fırdolayı büyüklüğü Husrev kölenin adımlarıyla 14.000 adımdır. 170 burcu ve üç kapısı vardır.

Kale içinde iki bin adet şenlikli haneler, harap camiler, bakımlı han ve hamamlar, çarşı pazarlar ve dükânlar vardır. Her hanesi gül-i gülistan ile bezenmiş, suyu ve havası, mahbub ve mahbubesi dünyaca beğenilir.

Şeker gibi tatlı suları Elburz Dağı'nın yedinci tabaka aşağı eteklerinden gelip Kaht şehrinin bağlarını, cennet bahçelerini ve ağaçlıklarını sulayıp doğu tarafından iner, Kür Nehri'ne katılır bir saf sudur. Lâkin havası biraz soğukça olduğundan ipeği pek makbul değildir. Genellikle halkı Ermeni, Gökdolak ve Gürcü taifesidir. Hâkimleri başka sultandır. Bin kadar Kaderî mezhebinde Şii nökere sahiptir.

Ve on iki hâkimi ve kadısı vardır. Ama suyu ve havasının tatlılığından Şah İsmail, Selim Han ile Çıldır Savaşı'nı etmez-

den evvel bu şehirde üç sene oturarak kaleden taşra sadranç nakşı sokaklar ile büyük bir varoş yapıp bakımlı hale getirmiş ki sanki Orta Macar diyarında Kaşa şehrini imâr etmiş.

Daha sonra kendisi Selim Şah ile Çıldır'da savaşınca yeni-
lip yüz bin askeri kılıçtan geçmiş, kendisi Azerbaycan'a can atmış,
Osmanlıların vurguncu askeri Gürcistan askeriyle bu Kaht şehrine
gelip yağmalayıp harap ettiklerinden beri o kadar imâr olmamış,
ama yine diğer şehir varoşlarından süslü ve bakımlıdır. Ferhad
Paşa Aras Kalesi'ni imâr ederken bu şehirden nice bin araba yükü
renk renk taşları Aras Kalesi'ne kaldırtmış. Bu şehir sultanı, ha-
kire sevgisinden bir konak yoldaş olup kible tarafında Hodray
Han kentinde konaklandı. Kür Nehri kenarında bin haneli,
cami, han ve hamamlı ve küçük çarşılı kenttir. Tiflis hududunda
bağlı ve kelenterli kenttir. Buradan (---) saatte,

*Gürcü Şavşadistan tahtı, yani Betlis yapısı
dayanıklı Tiflis Kalesi'nin özellikleri*

İran ülkesi tarihçilerinden olan Şerefnâme sahibinin an-
lattığına göre ilk defa İskender-i Zülkarneyn'in hazinedarı Bet-
lis [319a] yapısıdır. Hatta Van eyaletinde Bitlis Kalesi de onun
yapısıdır.

Sözün kısası bu kale üzre nice yüz kere nice yüz bin isyancılar
ve baskıncılar gelip kuşatmışlar, hükümdardan hükümdara geç-
miş bir Tiflis kârhânesidir. Sonunda bu kale Gürcistan hâkim-
lerinden Davud Han hükmünde iken adı geçen han Osmanlıların
korkusundan kötü işli şahdan değersiz tâcı giyip hanlık pâyesiyle
mülküne melik olmuştu.

Nice yıllar mülkiyet üzere Nuşirevan gibi adalet edip
bakımlı ve şenlikli etmişti. Sonunda 986 [1578] tarihinde Sultan
III. Murad zamanında Lala Kara Ferhad Paşa Gürcistan ülkesi
üzerine yer götürmez asker ile gidip Çıldır Kalesi'ni ve 70 adet
çevresindeki bağlı kaleleri feth edip Tiflis Kalesi'ne doğru yola
çıktığını, müflis kavim üzerine serdârın hareket ettiğini adı geçen
Davud Han duyunca kırk bin askeri Tiflis Kalesi'ne koruyucu
koyarak cenge hazır oldu. Tiflis Kalesi gereği gibi sağlamlık
üzere hazır idi.

Beri taraftan denizler gibi asker menzilleri katlayıp merha-
leleri uçarak Şuran Kalesi sahrasına gelip çadırlarıyla kondu.
Öncelikle Tiflis hakimine bir mektup ile elçi gönderip önce dine

davet etti, sonra kaleyi padişaha teslim ve daha sonra kale dışında haraç verir re'aya olasin. Ve olmazsa din-i mübin uğruna kılıçtan geçip bütün çoluğunun çocuğunuzun ayakları bağlı esir ve gönülleri yaralı olması mukarrerdir. Hazret-i Risalet kanunu üzere mektup varınca okunup içindekiler belli olunca bütün kefere ve fecere ve bütün uğursuz ve tıraşsız Kızılbaş bir yere toplanıp danışıp görüşür. Son sözleri o olur ki;

"Osmanlı bildiğinden kalmasin." diye elçiyi kovup kalede kalıp savunmayı seçerler. Ama yine sonunu düşünenler görüşüp konuşup İslâm ordusunun kuşatmasına dayanamayacaklarını bilip bir gece hepsi kaçarlar, ülkelerini terk ederek kaleyi hâli üzere bırakırlar.

Bu sevindirici durum başkumandan tarafından duyulunca İslâm ordusu ile kaleden çıkan küffârın ardlarına düşüp Tiflis Kalesi yakınında Kür Nehri'nden geçip bir gün bir gece ilgar ile Zekim Kalesi altında Tiflis Kalesi hanına ererler. Bir sarp, dayanıklı, taşlık ve ağaçlık içinde büyük bir mağara içine kaleden götördükleri çok değerli metâları ve bütün çoluk çocuklarıyla sığınmışlar.

Allahu Taalâ'nın yardımı ile Müslüman gaziler sayısız karıncaların yılanı üşüştüğü gibi Gürcü ve Kızılbaş'ın dört tarafından hücum edip bir hayli büyük cenk olur. İçeriden küffar aman derler, ancak aslâ aman vermeyip kırk bin kadar kötü görüşlü Gürcü ve Kızılbaş'ın başlarını tıraş edip başsız vücutlarını toprağa salarlar. İslâm ordusu o kadar ganimet mallarıyla doyum olurlar ki en düşüğü bir kalkan dolusu altına sahip olur.

Hemen o mahalde şiarı zafer olan kumandan yeniçeri ağasını yedi oda yeniçeriyle Tiflis Kalesi zabtına gönderip kendileri İslâm ordusu ile o gün Zekim Kalesi'ni kuşatır. Aman ile Zekim Kalesi'nin fethi; sene 986 [1578], içine asker koyup oradan kuzey tarafına bir günde **Kerim Kalesi**, kuşatıldı. Asla Osmanoğullarının saldırısına takat getiremeyip aman ile kaleyi başkumandana teslim ettiler. İçinde olanlar cehennem yurtlarına gittiler. Ama hakir Zekim Kalesi'ni görmedim, ama Kaht Kalesi ovasından geçerken Kerim Kalesi'ni görmüşüm, lâkin ona da girmemişim.

Buradan adı geçen kumandan avını almış kağan arslan gibi bu eyalette nice avlar aldı. 26 pâre küçük ve büyük kaleleri de feth edip kimini harap ve kimisini de imar ederek gereği gibi mühimmâtlarını ve ihtiyaçlarını gördü, her birine dizdar, cebe-

haneler ve koruyucu askerler koydu. Buradan menzilleri katlayarak ve merhaleleri uçarak Tiflis Kalesi'ne girdiği an öyle bir Osmanlı şenlikleri olur ki İran vilâyeti ve Şirvan eyaleti kale döven topların gürültüsünden sarsılıp Muhammedî ezânlar okunur.

*Sultan III. Murad Han zamanında Kara
Lala Mustafa Paşa eliyle, Tiflis Kalesi
fethi sene 986 [1578]*

Daha sonra bu kaleyi vakar sahibi kumandan o kadar sağlam ve dayanıklı hâle getirir ki Gürcistan ve Azerbaycan kaleleri içinde hâlâ öyle sağlam duvarlı bir kale ve dayanıklı sedli bir yapı yoktur. Meğer Bakü Kalesi ve Mekü Kalesi ola. Daha sonra zafer şiarlı kumandan vilâyetini yazar, büyük bir eyalet olur.

Hükûmetini beylerbeyilik ile Kastamonu eyaleti sancağına mutasarrıf Solak Ferhad Paşazâde Mehmed Paşa'ya verir.

Diğer mühimmât ve ihtiyaçlarını tamamlayıp 20 oda yeniçeri, 5 oda cebeci, 5 oda topçu ve 170 pâre top da diğer yıktırılan kalelerden koydu.

Tire, Menteşe, Teke ve Hamid sancaklarını ve Sivas eyaletini tamamen muhafazacı koydu. Gürcistan'dan 40 adet küçük ve büyük kaleleri feth etti, kimini harap, kimini tamir edip toplam 70 pâre kale anahtarlarıyla Tiflis, Çıldır, Şuran, Hartin, Azgur ve Tümek kalelerinin anahtarlarını İstanbul'a devlet kapısına gönderdi.

Kendileri İstanbul tarafına yönelince beri tarafta bütün kötü yaşayışlı Kızılbaş ile tıraşsız Gürcistan küffârı yedi ay Tiflis Kalesi'ni [319b] kuşattılar.

Kuşatma altında olan Müslüman gaziler kıtlık ve yokluktan atlarını yediler. Daha sonra bütün köpekleri yedikten sonra şehitlerini yemeye başladılar. Yedi ayda yedi kere küffâr taraf taraf hücumlar edip Kızılbaş kumandanı olan İmam Kulu Han aman sözü ile ve nice boş sapma sözler ile kaleyi istediler.

Müslüman gaziler aklıktan yok olacaklarını bilip kaleyi vermediler. Hattâ Ali Subaşı'nın köpeğini 7.000 akçeye satın alıp yediler.

Tanrı'nın hikmeti Erzurum Valisi Mustafa Paşa denizler gibi asker ile ılgar edip gelirken kaleyi muhasara eden İmam Kulu Han kaçınca bu kadar ganimet malları ve zahireleri savaş meydanında olan kalede mahsur kalan gaziler bol nimetler ile nimet-

lendiler. Ertesi gün Muştafa Paşa kale altına gelip hisar içinde kuşatma altında olan Müslüman askerler taze can buldular.

İkinci defada Veziriazamzâde Hasan Paşa üç bin deve yükü buğday ve başka hububattan zahireler getirdi. Hâlâ küçük kalede anbarlar vardır, orada saklarlar.

Sözün kısası Sultan III. Murad'dan Sultan Mustafa'nın tahta çıkmasına kadarki zamanda (---) sene Osmanlılar elinde olup Gürcü küffâriyle Kızılbaş birlik olup ansızın Tiflis Kalesi üzerine saldırarak kale içinde olan Müslüman gazileri aman ile kaleden çıkararak kaleyi sapık inançlı şaha teslim ettiler. O zamandan beri Acem elinde olup daha fazla bakımlı ve şenlikli olmuştur.

Gerçi Acem hanlığıdır ama Gürcistan toprağında Şavşad tahtıdır. Eyaleti on yedi sultanlıktır ve 70 kadılık, 40 nahiye, 11 ülke ve 7 oymak tabir olunur vilâyettir. Gürcistan hükmünde iken yedi teng (bölge) Gürcistan'ın üç tengi bu Tiflis eyaletidir. Hâlâ Tiflis hanı iki bin nökere mâliktir. Kadısı, kelenteri ve münşisi ve Oniki yâr aşkına hâkimleri vardır.

Tiflis Kalesi'nin şekli: Evvelâ Kür Nehri kenarında yalçın kayalar üzere birbirine karşı iki Betlis-i Tiflis Kalesi'dir ki ikisinin arasından Kür Nehri akar.

Bir kayadan bir kayaya büyük köprü ile kaleden kaleye geçilir. Büyük kale güney tarafındadır. Ve küçük kale Kür Nehri'nin kuzeyindedir.

Ve Kür Nehri, büyük kalenin ovaya bakan tarafında, küçük kaleye açılan kapısı önünden kale duvarına dokunarak akıp yedinci konakta Bakü Kalesi'yle Gilân şehri arasında Hazar Denizi'ne katılır.

İlk kaynadığı yer Çıldır vilâyetinde (---) dağlarından çıkıp tâ Kara Ardahan'dan Ahıska Kalesi'ne ve Azgur Kalesi'ne uğrayıp Tiflis içinden geçerek Hazar Denizi'ne katılır. Bir büyük nehirdir ki İran ülkesi tarihçileri,

"Bu Kür Nehri'ne bin altmış akar sular katılır." diye yazmışlar. Gerçekten de Fırat Nehri'nden sonra Kür Nehri büyük sudur.

Bu nehir kenarında yalçın kaya üzerine Betlis'in yaptığı büyük kalenin firdolayı çevresinin büyüklüğü 6.000 adımdır ama eski yapıdır. Duvarının boyu 60 arşın, 70 burç ve 3.000 bedendir.

Bir köprü kapısı var, hendeği yoktur. Kür üzerinde Suluk kulesi var. Kuşatma sırasında ondan susuzluklarını giderirler. Hisar

içinde altı yüz bağısız ve bahçesiz toprak örtülü evleri var ve Han sarayı bu kalededir.

Camii, han ve hamamı, küçük çarşısı vardır. Küçük kale, sonradan Yezdecürd Şah yapmıştır, bir yalçın tepe üzerinde doğan göğsü gibi bir taş yapı, dörtgen şekilli küçük kaledir. Köprü başına ancak bir kapısı var. Kale içinde 300 hane ve cami var, lâkin bedesteni ve imareti yoktur.

Bu kalenin, büyük kale güney tarafındadır. Ama bu küçük kale büyük kaleden daha sağlamdır.

Bu kalelerin toplam üç bin bekçileri vardır. Her karanlık gecede kaleyi meşaleler ile aydınlatıp gözcüler "Hudâ hûb" diye bağırarak bekçilik ederler. Gerçi Acem diyarındır, ama genellikle halkı Osmanlı zamanından beri Sünnî, Hanefî ve Şâfiî mezhebinde hesapsız kimseleri vardır. Bilginleri, güzel kadın ve erkekleri boldur.

Beğenilenlerinden, taneli buğdayı, has ve beyaz Tiflis ekmeği, beyaz ve al tebekanî yanaklı şeftalisi, sulu ve lezzetli et şeftalisi gayet tatlı ve yemesi hoştur. Zira Gürcü kadınları bağında yetişir et şeftalileridir. Hububat ve sebze cinsi ürünleri de gayet beğenilir. Pamuğu ve ipeği olmaz, ama sulu üzümü beğenilir.

Kür Nehri'nden bu ürünlere asla bir fayda yoktur. Bütün yetişenler ve bereketli ürünler rahmet suyu (yağmur) ile beslenir. Kür Nehri doğuşundan batışına kadar 150 pâre şehre uğrar. Aslâ bu köylerin ve kasabaların ekili topraklarına faydası olmadığından Kür Nehri derler. Moğol kavmi *Kür-i ur* derler, yani *faydasız* [320a] demektir. Ama lezzetli saf sudur. Daima alçaktan aktığından yüksekteki yerleri sulayamaz. Hamamları beğenilmez, zira bu şehirde ılıcalar vardır.

Tiflis ılıcasının özelliği: Bu ılıca, saf sıcak su, büyük kalenin doğu tarafında odunsuz ve ateşsiz Kudret eli ile kaynar bir sıcak sudur ki koyun kellesi ve paçası pişirilir üstü örtülü (kubbeli) faydalı bir ılıcadır.

Tiflis'in ziyaret yerleri: İmam Hüsam Efendi, Ferhad Paşa Kethüdası Rıdvan Ağa ve Cem Ali Efendi, mânâlar denizi imiş. Nice ziyaretler var, ama öğrenebildiğimiz ancak bunlardır.

..... (1,5 satır boş)

Ve bu Tiflis'e Kaht Kalesi, beş menzildir, Aras Kalesi dört konaktır ve Gence Kalesi dört konaktır.

Buradan kalkıp handan 200 yoldaş ve 300 Abbasi harcırah (yolluk) alıp güney tarafına kâh dağistan ve ağaçlıklar, kâh çetin dar yollar içinde 4 saat gidip,

Gavsah Kalesi'nin özelliği: Bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli bir kaleciktir. Acem hükmünde Tiflis nahiyesidir. Sağ tarafımızda dağlar içinde yüksek bir tepe üzerinde belli idi. Ama yanına varmayıp alarkadan (uzaktan) seyr edip geçtik.

Luri Kalesi, Tiflis Kalesi yakınındadır, Ferhad Paşa yapısıdır, sene 990 [1582].

Suran Kalesi'nin özelliği: Tiflis hanı hükmünde bir tepe üzerinde, gerçi küçük kaledir, ama gayetle sağlam ve dayanıklı kaledir ki burçları ve bedenleri göklere yükselmiştir. İlk yapıcısı Nuşirevan'dır ki Gürcistan'ın eski kalelerindenidir. Hâlâ re'ayasının çoğunluğu Gürcü, Gökdolak, Ermeni ve Yarmenilerdir ki tamamen kefer ve fecerelerdir.

Buradan kalkıp yine batı tarafına 4 saatte,

Eski kale, büyük sedd, Azgur -1
Aleksandır-ı Gur Kalesi'nin özellikleri

Dünya tarihçisi Şerefnâme görüşüne göre ilk defa Gürcistan'da yapılan bu Azgur-ı gur Kalesi'dir. Gürcü dilinde *Azgur-ı gur* yani *padişahlar padişahı* Aleksandır yapısıdır, demek olur. Aleksandır, İskender-i Zülkarneyn'dir ki onun yapısıdır. Gerçekten de bu sağlam kalenin büyük dört köşe sert taşları İskender yapısı olduğunu gösterir. Yoksa zamanımız insanların beş yüzü bir yere gelse bir taşını bir yerden bu yere koymaya güçleri yetmez.

Hâlâ yüksek bir tepe üzerinde dörtgen şekilli bir küçük eski kaledir. Bu kale Gürcistan toprağında Ahıska hududunda naip-liklidir. Kibleye bakan bir kapısı var. Ağası hâkimdir. İki yüz adet neferatları var. Kalesinin aslâ havalesi yok. Dayanıklı şekilde yapılmış, sağlamca inşa edilmiş bir kaledir.

Bu şehir önünden akan nehir Ahıska dağlarında Oda Dağı'ndan gelip Ahıska içinden geçerek bu şehrin bahçe ve bostanlarını sulayıp iner, Aras Nehri'ne katılır.

Camii, hanı ve hamamı vardır. Ve 40-50 küçük dükkânları vardır. Ve suyu ve havasının tatlılığından bağ ve bahçesi ve Gürcistan güzelleri vardır.

Bu bakımlı şehir Gürcistan'ın Şavşad kavmi hududunda olduğundan re'aya ve berayası Gürcü dili konuşurlar.

Gürcü Şavşad fasih dili

<i>ert</i>	<i>ori</i>	<i>sami</i>	<i>othi</i>	<i>huti</i>
1	2	3	4	5
<i>eksi</i>	<i>şudi</i>	<i>ruvay</i>	<i>çihray</i>	<i>ati</i>
6	7	8	9	10
<i>puri</i>	<i>çikal</i>	<i>horc</i>	<i>gina</i>	<i>bal</i>
ekmek	su	et	şarâb	kiraz
<i>pışhal</i>	<i>kuvah</i>	<i>leğüy</i>	<i>kurzeni</i>	<i>ithili</i>
armud	kabak	incir	üzüm	fındık
<i>nesu</i>	<i>puroçöğuli</i>	<i>harbucakı</i>	<i>pızuli</i>	<i>koko</i>
kavun	nar	karpuz	dut	kız
<i>kal</i>	<i>akı mod bico pur çamos</i>		<i>daced bico</i>	
karı	gel oğlan ekmek yiyelim		otur oğlan	
<i>çağma deda maktanıs</i>		<i>ar savides hitnam</i>		
valideni köpekler ..ksin		gitme yabana		
<i>akı patoni puri çamos</i>	<i>ibzi</i>	<i>akı mod ar sevides</i>		
gel ağa ekmek yiyelim	iyidir	gel gitme		
<i>daced paton</i>	<i>Paton erti ori bicem har dacid agdos</i>			
otur ağa	Ağa bir iki oğlanım var durur alır mısın			
<i>Akim petreye</i>	<i>Didi aris</i>	<i>Ar gidos</i>		
Bakayım küçük mü	Yok büyüktür	Almam		
<i>Tis madma kay bceya</i>	<i>Kay araris kılaha</i>	<i>çihin</i>		
Vallahi iyi oğlandır	İyi değildir fenadır	at		
<i>çori</i>	<i>viri</i>	<i>çağli kudyan</i>		
katır	eşek	köpek yaramaz		

Bu lügatlardan başka nice kere yüz bin hesapsız deyimler ve terimleri vardır, ama yazı çoğalmasın diye bu kadar yazıldı.

Gürcistan krallarının nesepsiz soylarının bildirilmesi

Müşrik kavimlerin birincisi Yahudi taifesidir. Bunlardan sonra fecere kavmi bu Gürcü'nün Dadyan ve Şavşad kavimleridir. Bunlardan sonra [320b] Kuril kavmi, Açıkbaş kavmi, Mikril kavmi ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) kavmidir. Çeşitli ve dağınık olup tamamı Davud Nebî ümmeti iken Mesihî milletinden olup *İncil* kitabı ile ibadet ve amel ederler. Ama tamamı on iki dille konuşurlar. Çeşit çeşit özel lehçeleri vardır ki birbirlerinin dillerini tercümanlar ile anlar insan cinsleridir. Ama bozuk inançlı Şavşad ve Dadyanlar fasih ve belîğ bir şekilde konuşur kavimlerdir.

Gerçekte hâlâ Moskov diyarının krallarının soyu kesilse Hristiyan milletin seçkini, Nuşirevan'ı ve soylu soplusudur diye Şavşad'dan yahut Dadyan'dan bir bey alıp Moskov'a kral ederler. Kitabî kavimdirler. Ama Abaza ve Çerkezler Arap'tan azgın yeni kavim olduklarından aslâ kitapları ve kötü-mezhepleri yoktur.

Bu Gürcistan papazlarının söylediklerine göre, eski tarih kitaplarında öyle yazar ki silsileleri Keykâvus'a ve nice bin pehlivanlara ulaşır oradan Davud Nebî hazretinde son bulur, derler. Meğer Gürcistan'da bir padişah var idi. Öldüğünde yerine Temerred adında bir kızı melike olup bir kimseye varmayıp babasından miras yoluyla kendisine kalan diyarlarını yönetmeye başlar. Bir gece bir güneş parçası köle ile içip eğlenirken melike kız sarhoş iken o genç kıza sahip olunca melike hâmile kalır. On dan bir ay parçası temiz güzel bir kız doğar, o kızı gizleyip Vat nahiyesine gönderir.

Beri tarafta melike kötü şöhetli olmamak için kendine tecavüz edip bekâretini gideren seyis genci bir halîç buzu üzerinde bir kırmızı ördek avlamaya gönderir. O genç de buza gömülüp suya batıp boğulur. Melike kız da halkının dedikodusundan kurtulur. Bu melikeden dünyaya gelen kız da büyüyüp serpilir. Kızı Beğ Divan adında bir melik oğluna verirler. O kızdan üç oğul olur. Onlar da genç yiğitler olduklarında Gürcistan'ı üç bölük edip büyük beyzâdeye Kütatis ülkesini verirler ki ona Başaçık vilâyeti derler. Hâlâ Başaçık taifesinin nesli o büyük beyzâde Marula Melik'e ulaşır.

İkinci oğula Tiflis ülkesini verirler ki ismi Simon'dur. Küçük oğlana Baht vilâyetini verirler ki Dadyan kavminin nesli ona

ulaşmaktadır. Bu Dadyan Bey cihan süsü bir adaletli padişah olup bütün kefereler buna tâbi olmuşlardı. Hâlâ Gürcistan'da bu Dadyan ve Açıkbaş beylerine bütün Gürcistan itaat ederler, sanki baş papazlarıdır. Bütün kefereler kralları tahta çıkışları sırasında kılıç kuşansa Açıkbaş ve Dadyan'ın izniyle bir adam kılıç kuşatıp bütün kefereler o sapık krala tâbi olurlar.

Hattâ I. Selim Şah, Trabzon hâkimiyken bu Açıkbaş beyiyle güzel dostluk kurup Kütatis Kalesi'nde nice zaman içip eğlenmiştir. Babası Bayezid-i Veli'den sonra Selim Han müstakil sultan olduktan sonra Açıkbaş ülkesinin tac haracı ve örf (yerel) vergilerini sağlam ferman ve huccet ile kaldırmıştır ki hâlen günümüzde de muaftırlar. Ancak hediye yoluyla İspirî doğanlar, sunkurlar, toygun-bâzlar, seçkin nazlı köleler ve işveli bâkireleri Der-i devlete (İstanbul'a) göndermeleri her sene Sultan I. Selim Han kanunudur, *vesselâm*.

Daha sonra bu anılan Azgur Kalesi'nden kalkıp batı tarafına bakımlı ve şenlikli köyler içinde yer yer ağaçlıklı ve gülistanlı verimli topraklar ve çemenzâr yerler üzere 4 saatte Tanrı'ya hamd olsun sıhhat ve selâmetle kurtulmuş ve doyum olmuş olarak;

*Sedd-i İslâm, Selim Han fethi, Çıldiran vilâyeti,
sağlam kale, dayanıklı sed, güçlü sur Osmanoğlu
benderi Ahıçka Kalesi'nin özellikleri*

Meşhur galatı üzere halk dilinde Ahıska, Ahkıska, Ahçıska, Akıska, Akhışa ve Akışa derler. Zira dört tarafında çeşitli diller konuşan insanlar olduğundan her biri bir lehçe ile isim komuşlardır ama Padişah Defterhanesinde "Eyalet-i Çıldır'a (Çıldır eyaletine) mutasarrıf vezirim fülân paşa" diye yazılır.

Bu sağlam kalenin ilk yapıcısı eyvan sahibi, kisra takının yapıcısı Nuşirevan-ı Gürcistan'dır ki Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammedü'l-Mustafa saadete ana rahminden doğup bu dünyaya ayak bastığında bu Nuşirevan usta bir falcı idi.

"Hay! Âhir zaman Muhammed-i sâhib-hurûc bu gece ortaya çıktı." diye bu kalenin temellerine başladığı İskender tarihinden Resûlullah'ın doğumuna gelinceye kadar 882 sene olmuştu ki bu kale yapılp o kadar imâristan oldu ki Nuşirevan her sene cennet benzeri Bağdad'dan gelip bu Ahıçka'da altı ay yaylağ faslı ederdi. Zira hâlâ suyu ve havası tatlıdır. Bundan sonra bu kale

üzere nice bin melikler açgözlülüğe düşüp Ahıçka mâliki [321a] olduklarını biz olduğu gibi yazsak bir ciltli kitap olur.

Ancak *Şerefnâme* tarihinin yazdığına göre; hicretin (---) tarihinde Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Hişam Şam'dan denizler gibi asker ile Haleb, Ayntab, Maraş, Malatya, Diyarbakır ve Erzurum kalelerini feth ederek gelip bu Ahıçka Kalesi'ni de feth etmiştir. Gürcistan'da ilk defa İslâm baş şehri olan bu Ahıçka Kalesi'dir. Buradan yer götürmez asker gönderip Tiflis, Tomanis, Gence, Şirvan ve Bâbülebvâb'ı ve Dağıstan vilâyetini tamamen feth edip İslâm ile şereflendiren mü'minlerin emiri Halife Hişam'dır. Buradan yine saltanat merkezi olan cennet benzeri Şam'a doğru yola çıktılar.

Daha sonra yine Gürcistan halkı istilâ etti. Sonra Azerbaycan şahlarından Karakoyunlu Kara Yusuf Şah sahip oldu. Timur Han harekete geçip Kara Yûsuf üzerine geldiğinde Kara Yûsuf, Timur'un baskı ve gücüne takat getiremedi. Kara Yûsuf Osmanlılardan Yıldırım Bayezid Han'a kaçıp sığındı.

Daha sonra bu Ahıçka Kalesi'ne Sultan Uzun Hasan mâlik oldu. Bundan sonra Timur, Uzun Hasan Şah üzerine gelince Hasan Şah akıllıca hareket edip nursuz Timur'un ayağı toprağına yüz sürdü. Atının önünde yaya yürüyen on bir padişah ile beraber Hasan Şah da yürüyüp Hasan Şah'a yine Azerbaycan vilâyetini bağışlayıp yakıp yıkmadı.

Ondan sonra Azerbaycan devleti Şeyh Safî evlatlarından İran ülkesi şahu olan Şah İsmail'in eline girdi. Bu Ahıska'yı yaylak edip bütün Gürcistan tümenini kendine bağladı.

Bayezid Han zamanında Osmanoğulları vilâyetlerinde dâr u diyarlarını yakıp yıkarak tâ Arpa Çukuru adıyla bilinen Sivas'a gelince yedi eyalet yeri tasarrufu altına aldı. O zamanda Şehzâde I. Selim Han, Trabzon hâkimi idi. Kağan arslan gibi kötü işli şah askerinin kâhice ardın alıp Selim kılıcından geçirirdi. Cenâb-ı Bârî yardım edip Osmanoğlu tahtı Selim Han'a kismet olunca ilk önce "niyyetü'l-gaza" deyip Şah İsmail üzerine denizler gibi asker ile gelip bu Çıldır Sahrası'nda bir ceng ü savaş edip yüz bin kalles Kızılbaş, Sürhserânların başları Muhammedî kılıç ile tıraş oldu. Ancak Şah, kuş canıyla can atıp Azerbaycan tarafına can düşürüp kurtulduğu bütün Osmanlı tarih kitaplarında yazılıdır ki yeniden yazılması gerekli değildir.

Sonra Selim Han bu Ahıska Kalesi'ni feth eyleyip bütün Gürcistan'ı itaat altına aldı.

Ahıska Kalesi'nin fethi: Sene (---)

Tarih:

Hâtif-i gaybî dedi târîhini

Aldı Acem mülkini Sultân-ı Rûm

Fetihten sonra Selim Han yazıp büyük bir eyalet edip vezirlik ile (---) Paşa'ya ihsan eyledi. Zira Gürci, Kürd, Türkistan, Dağıstan ve Acem diyarının hudutlarında serhad bitiminde olduğundan eyalet yazdı.

Selim Han kanunnâmesi üzerine **Çıldır eyaleti** toplam 13 sancaktır.

Evvelâ mal defterdarı, timar defterdarı, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve çavuşlar katibi vardır.

Sancakları bunlardır ki yazılır: Evvelâ

Oltu sancağı, Hirtiz sancağı, Ardaniç sancağı, Hacrek sancağı, Ardahan sancağı, Posthu sancağı, Mahçıl sancağı, Açarpenk sancağı, Ahıçka sancağı, paşa tahtıdır. Dört sancağı da yurtluk, ocaklık ve mülkiyet üzre tasarruf ederler.

Pürtekrek sancağı, Livane sancağı, Nısf-ı Livane sancağı ve Şavşad sancağı (---) (---) (---) (---) (---)

Her sancakbeyinin haslarını bildirir:

Oltu sancağının hâssı200.017,

Pertek sancağının hâssı462.190,

Ardaniç sancağının hâssı280.000,

Büyük Ardahan sancağının hâssı300.000,

Şavşad sancağının hâssı arpalık şeklinde656.000,

Livane sancağının hâssı ocaklık şeklinde,

iki sancak bir yerdedir365.000,

Hirtiz sancağının hâssı200.500,

Hacrek sancağının hâssı365.000,

Posthu sancağının hâssı206.500,

Mahçıl sancağının hâssı 20.322,

Acare sancağının hâssı200.005,

Penk sancağının hâssı400.000.

Sultan I. Selim Han kanunu üzere Çıldır eyaletinde bütün sancakbeylerinin hâss-ı hümayûnları böyle ihsan olunmuştur.

**Çıldır eyaletinin her sancağında ne miktar timar
ve zeâmet vardır, onu bildirir**

Bütün timar ve zeamet 656 timar ve zeamettir. Kanun üzere cebelûleri ile 800 asker eder. Paşa askeri ile 1.500 asker eder. Evvelâ,

Oltu sancağında	zeamet	3	timar	123
Büyük Ardahan 'da	zeamet	8	timar	87
Ardanuç	zeamet	4	timar	42
Hacrek	zeamet	2	timar	72
Hırtiz	zeamet	13	timar	35
Posthu	zeamet	12	timar	68
Penk	zeamet	8	timar	54
Sasin(?)	zeamet	7	timar	4
Luri	zeamet	9	timar	10
Usiha(?)	zeamet	10	timar	17
Çanlık	zeamet	11	timar	32
Hıtla	zeamet	19	timar	7
İspir	zeamet	4	timar	14.

Bu anılan sancaklarda tamamı bu kadar timar ve zeamet vardır. Her birinin alaybeyleri, çeribaşıları ve yüzbaşılıkları vardır. Savaş zamanında [321b] paşasının, sancakbeyinin ve alaybeylerinin sancağı altında sefer eşmek (sefere gitmek) şartıyla 1.060 pâre köylerden mahsul yerler.

Bütün timar sahiplerinin bin altmış pâre köylerden senelik üç yüz yirmi Osmanlı kesesi elde edilip zeamet sahipleri ve timar sahipleri yerler.

Selim Han fethinde tuğra ile bu eyaleti sancak paşasına ihsan edip Erzurum, Sivas, Maraş, Adana ve Rakka eyaletlerini bu Çıldır valilerinin emrine verip her sene Çıldır'ın korunmasına gelmeleri Selim Han kanunu idi. Ve ilk defa 500 akçe mevleviyet ile kadılığı İskilibî Ramazan Efendi'ye ihsan olundu. Daha sonra, hâlâ 300 pâyesiyle şerîf kazadır. tamamı (---) nahiyedir.

..... (1 satır boş)

Bu nahiyelerden kadısına her sene adalet üzere 7 kese olur. Paşasına 80 kese hâsıl olur. (---) subaşılığı vardır.

Çıldır beylerbeyinin hâss-ı hümâyûnu 400.000 ve eyaletinde toplam (---) kazadır. Dizdarı, 2.000 kul neferatı, (---) kale

ağalıkları, 7 oda dergâh-ı âlî yeniçeri ağası, cebeci ağası ve topçu ağası vardır.

Her taraflı bakımlı ve şenlikli Çıldırın eyaleti iken kötü yaşayışlı Kızılbaş (---) tarihinde fırsat bulup istilâ eyledi. Daha sonra 1044 [1634] tarihinde Sultan IV. Murad Han, Revan'ı Acem elinden pazu zoruyla feth etti. Revan'ın fethinden sonra denizler gibi asker ile Koca Ken'an Paşa'yı serdâr edip Ahıska Kalesi'ni pazu zoruyla 1045 [1635] tarihinde feth edip gereği gibi ta'mir u termim edip hâlen günümüzde ma'mur ve bakımlı olmalıdır.

Ahıska Kalesi'nin şeklinin bildirilmesi: Bir yalçın kale üzere (---) şeklinde bir taş yapı sanki Ferhad işi bir ferah verici bir kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve iki kapısı vardır.

Kale içinde tamamı bin yüz kadar bağısız ve bahçesiz temiz toprak ile örtülü hanelerdir. Surunun bir kapısı doğu tarafına açılır ve bir kapısı batı tarafına açılır.

Hepsi hepsi 28 mihraptır. (---) hutbe okunur.

Evvelâ yukarı kalede I. **Selim Han Camii:** Eski yapı bir mabet olup toprak ve cibis (kireç taşı) ile örtülüdür. Bu şehir içinde kurşunlu imaret yoktur. Ve bu hoş camiin minaresi yıkılmıştır.

Künbetoğlu Camii de temiz toprak ile örtülü minaresiz camidir. Ve aşağı kalede

Halil Ağa Camii: Eski yapı, kalabalık cemaate sahip, ferahlık verici ve iç açıcı bir camidir.

Vilâyet halkı Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mü'min ve muvahhid kişiler olduğundan beş vakitten başka her camide Kur'an dersi ve çeşit dinî ilimler okutulur. (---) (---)

Bunlardan başka mahalle mescitleridir. Özel medresesi, dârülhadisi ve dârülkurrâsı yoktur. Ancak her camide müderrisler nice çeşit ilimlere ait ders okuturlar. Zira ilim öğrenmek isteyenleri çoktur.

Ve kaleden taşra varoş da gayet ma'murdur. Tamamı (---) adet bakımlı evlerdir.

Tamamı (---) adet hamamdır. Kale hamamı ufak tefektir. Doğru tarafına bakar kale kapısından dışardaki hamamın suyu, havası ve yapısı güzeldir. Gürcü genç tellâkları güzel ve beğenilir. (---) (---) (---) (---) (---)

Hepsi (---) adet tüccar hanlarıdır. Evvelâ Deli Mehmed Ağa Hanı ve Ekmekçi İsa Ağaoğlu Hanı (---) (---) (---) (---)

Ve muazzam sarayları vardır. Evvelâ (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Gerçi bağları yoktur, ama yer yer bahçeleri çoktur. Meyvesi (---) (---) gelir, ama toprakları geniş, verimli, düzenli bostanları çok, hayrat ve bereketleri bol, nimetleri pek çok, pınarları ve ırmakları akar. Saf ve temiz suları Oda dağlarından beri gelip bu şehrin ekili topraklarını sulayıp Argun Kalesi'ne doğru gidip oradan Küsaht Kalesi yakınında Aras Nehri'ne katılır.

Bu kaleden taşra varoşa hendek üzerinden köprü ile geçilir ve taşra varoşun dört tarafında suru yoktur. Bütün çarşı pazar bu varoştadır ki üç yüz kadar dükkâncelerdir. Ancak kârgir yapı be-desteni yoktur.

Suyu ve havası sert olduğundan halkı düzgün vücutlu, cesur ve namılı kulu vardır. Özellikle vilâyetin valisi Vezir Sefer Paşa Gürcü asıllı bir yiğit, hünerli kumandan, meydan merdi ve Osmanoğlu veziridir. Kethüdası Derviş Ağa yine Gürcü asıllı, kerem sahibi er kişi idi. Seyfi Ağa ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) hanedân sahipleri hünerli mert kişilerdir.

Kudret ılıcalarının anlatılması:

..... (1 satır boş) [322a]

Bu Ahıska'dan Revan doğu tarafına altı konaktır. İkisinin arasında Kars Kalesi vardır. Ve Ahıska'dan Tiflis Kalesi'ne beş menzil doğu yönü ve kuzey tarafı arasına gider. Ve Gence Kalesi beş menzil doğu tarafına gider. Ve Gürcistan'ın (---) kalesi kuzey tarafına (---) günde gider. Bu Ahıska Kalesi ortada kalıp Çıldır ovasına kurulmuş bir bakımlı ve şenlikli Gürcistan kalesidir.

Bu Çıldır eyaletinin dört tarafında itaat altına alınan Gürcistan kalelerini bildirir

Evvelâ Hirtiz Kalesi, Çıldır yakınında, sene 986 [1578] Lala Paşa fethidir.

Ahılkelek Kalesi, Hirtiz yakınında, Lala Paşa fethi, sene 986 [1578].

Perkan Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethi.

Büyük Vâle Kalesi, Çıldır'a bir konaktır. İki büyük dağın ortasında, büyük bir tepenin üzerinde bir küçük kaledir. Sene 985 [1577] Kara Lala Mustafa Paşa fethidir.

Sonra Gürcistan'ın asıl vilâyeti **Kütatis Kalesi**, Çıldır'a iki menzil yakındır. Açıkbaş vilâyeti tahtıdır. Perizat Dağı yakınında kurulmuş bakımlı bir vilâyettir ki Gürcistan'ın taht şehridir. Hattâ I. Selim şehzâdeliği sırasında Trabzon hâkimiyken bu Şavşad'a gelip eğlenmiştir. Selim Han padişahlığında ocaklık hükûmet olmuştur. Hâssı 606.000, Gürcistan itaat ettiğinden timar ve zeameti yoktur.

Hacrek Kalesi, Ahıçka ve Ardahan arasında, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Lala Paşa fethi, sağlam kaledir. Beyinin hâssı 365.000 akçedir. Zeamet ve timar 22, alaybeyisi ve kadısı vardır. Tamamı beş yüz asker olur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şatan Kalesi, meşhur galatı **Şeytan Kalesi** derler. Ferhad Paşa fethi, sene 995 [1587]. Çıldır yakınında, bir dere kenarında sarp kaya üzeredir, ama sağlam kaledir.

Kızlar Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethi, Çağ nehr kenarında sarp kaya üzerinde benzersiz sihirli bir kaledir.

Altın Kalesi, Lala Paşa fethi, taş yapı güzel bir kaledir. Kızlar Kalesi'ne üç saat yakındır.

Odurya Kalesi, Lala Paşa fethi, Ahıçka yakınındadır, küçüktür ama sarptır.

Âl Kalesi, Ahıçka yakınındadır.

Posthu Kalesi, Ahıçka eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Hâssı ve zeamet ve timarı yukarıda yazılıdır. Lala Paşa fethi, sene 985 [1577], 150 akçe kazadır. Alaybeyi ve çeribaşı vardır. Eski zamanda Şavşadistan anılırdı. İki tuğlu beylerbeyilik olmuştur ve Çıldır Kalesi'ne yedi saat yakındır.

Şavşad Kalesi, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Sarp kaledir. Lala Paşa fethi, yukarıda hâssı, timarı, zeameti ve alaybeyisi yazılmıştır. Ocaklık yoluyla hükûmettir. Kadısı yoktur. Şavşadistan içinde sarp âsî yerlerdir.

Harbe Kalesi, Bir dere kenarında sarp kaledir, Ardanoç yakınındadır.

Ardanoç Kalesi, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı ve zeameti yukarıda yazılıdır. Lala Mustafa Paşa fethidir.

Ohçu Kalesi, sancakbeyi tahtıdır. Defter-i Hâkânî'de **Mahçıl** yazar, sarp kaledir. Beyinin hâssı yazılmıştır. Kadısı ve şer'a razısı yoktur. Çıldır'a 6 saat yakın sarp kaledir.

Cağısman Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethidir, sarp kaledir.

Ardahan yakınında olan kaleleri bildirir

Evvelâ Vâle Kalesi; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574].

Gömek Kalesi; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574]. Ardahan'a 2 saat yakın.

Aharsin Kalesi; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574].

Pertak Kalesi; Oltu yakınında, Lala Paşa fethidir.

Samağar Kalesi; (---) 4 saat yakınında.

Mamrevan Kalesi ve Nazarbat Kalesi; Ardahan'a 3 saat yakındır. Kalesi Gazi Sefer Paşa yapısıdır, sene 1053 [1643].

Kinze Kalesi (---) Ardahan bölgesinde bir tepe üzerinde sarp kaledir, Lala Paşa fethidir.

Kazan Kalesi, Ardahan'ın 12 saat yakınında, Lala Paşa fethi. Bunun suyu Ardahan'a gider.

Bu kalelerden başka nice sağlam kaleler ana yol üzerinde bulunup yazılmıştır. Gerçekten Gürcistan büyük bir ülkedir.

Bu temâşâlardan sonra Sefer Paşa hazretlerinden iki Gürcü kölesi, bir at, bir külçe tiftik Gürcistan çorabı ve yüz kuruş hediye ile yoldaşlar alıp batı tarafına;

Erzurum'a doğru yola çıktığımız menzilleri bildirir

Evvelâ Ahıska'dan Olgar Yaylası'nı aşip 4 saatte,

Kinnav Kalesi'nin özellikleri: Ardahan hududundadır.

..... (3,5 satır boş)

Buradan yine batı tarafına sarp ve sık ormanlık yollar ile (---) saatte,

Gürcistan-ı Kara Ardahan Kalesi'nin özellikleri: Çıldır eyaletinde Sultan I. Selim Han (---) tarihinde feth etmiştir ve sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 300.000 akçedir. Sancağında zeamet 8 ve timar 87. Alaybeyisi, çeribaşısı, dizdarı ve 200 kale neferatı var. Beyinin cebelüleriyle toplam bin kadar askeri olur

Ve yüz elli akçe pâyesiyile şerîf nâgehanî kazadır. Ve toplam (---) adet nahiye sayılır. Nakibüleşrafı yoktur. Müftüsü Ahıska'dadır.

Kalesi bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli taş yapı bir güzel kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve aslâ bir taraftan havalesi yoktur. Hepsî iki kat, 70 kuleli fe-

rahlık verici bir kaledir. Üç kapısı vardır, biri (---) (---) tarafına açılır. Âsitâne (İstanbul) tarafından bir oda cebecileri var.

Bu şehir içinde Kaya Paşa hanedânı meşhurdur. (---) [322b] Bu şehrin eteğinden (---) çayı akıp doğu tarafında büyük Aras Nehri'ne karışır. Bu şehrin toplam (---) adet toprak ile örtülü eski evleri vardır ve tamamı mihraplır. (---) camidir. Evvelâ
..... (1,5 satır boş)

Geri kalanları mescitlerdir. Aşevi, medrese ve dârülkelâm yoktur. Ancak sıbyan mektepleri vardır. Ve (---) kadar küçük dükkânları vardır. Yer yer hancağızları vardır.

Ama suyu ve havası soğuk olduğundan bağ ve bahçeleri yoktur. Ama meyvesi Tortum'dan ve Açarıs Kalesi'nden gelip bu şehri türlü türlü meyveler ile doyururlar.

Ardahan halkı tamamen mü'min, muvahhid ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat, garipleri sever ve sâlih kimselerdir. Çoğunluğu ziraat ile geçinirler. Bir bölümü kara tüccarlarıdır. Ve dağlarında tatlı göğem meyvesi olur.

Bu kale, Erzurum'un kuzeyinde beş merhale yerdir. Ve Arda han'dan Kargapazarı'nı geçince Kars bir konaktır. Oradan yine batı tarafına meyilli kâh taşlıklar ve kâh sık ağaçlıklar ve şenlikli yollar ile otlar, bitkiler ve yeşillikler görerek (---) saatte,

Göle Kalesi'nin özellikleri: Ahıska toprağında Gürcistan meliklerinden Levend Han yapısıdır. Hâlâ Selim Han yazımından beri Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâss-ı hü-mâyûnu kanun üzere 300.000 akçedir.

Alaybeyisi, çeribaşısı, kale kumandanı ve neferâtı vardır. Kalesi Selim Han fethidir. Bir yalçın tepe üzerinde taş yapı güzel bir kaleciktir. Ama ne büyüklükte idiğini bilmiyorum.

Ve150 akçe kazadır. Tamamı (---) kadar hanelerdir. Camii, han ve hamamı var ama donanımlı çarşısı yoktur.

..... (2,5 satır boş)

Buradan yine batı tarafına 8 saatte,

Gürcistan Penk Kalesi'nin özellikleri: Gürcü meliki yapısı ismiyle isimlenmiş güzel bir kaledir. Nice melikler eline girmiştir. (---) tarihinde Sultan I. Selim Han'a itaat etmişlerdir. Hâlâ bu da Çıldır eyaleti hükmünde sancak beyi tahtıdır. Beyinin hâ-

ssı 400.000 akçedir. Zeamet ve timarı yukarıda yazılıdır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır.

Kanun üzere cebelüleri ile beyinin askeriyle toplam bin kadar silâhlı asker olur.

Kalesi küçücük taş yapıdır. Bir kapısı, kale kumandanı, neferatları ve 150 akçe pâyesiyile kadısı vardır, ama çarşısı, bağı ve bahçesi yoktur. Halkı ümmetin sâlihlerinden ziraat ve kanaat ile geçinir kimselerdir. Nehrinin, gayet tatlı suyu vardır, halkı ondan içerler, gayet zinde sâlih kimseleri vardır. Re'ayalarında Ermeni, Gökdolak ve Gürcüleri de vardır.

..... (1 satır boş)

Buradan batı tarafına (---) saatte,

Oltu Kalesi'nin özellikleri: Gürcistan melikleri yapısıdır ve Selim Han fethidir. Hâlâ Çıldır eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 200.017 akçedir. Timar ve zeametleri, alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. 150 akçe kadısı, kale kumandanı, neferatları ve ileri gelenleri var bakımlı sancaktır.

Kalesi bir yalçın tepe üzerinde dört köşe bir sağlam taş yapı, iki kat dayanıklı bir kaledir. İki kapısının biri doğuya, biri batıya açık kapılardır. Kale dibinde Oltu Çayı akıp şehrin bağ ve bostanlarını suladıktan sonra kible tarafında Aras Nehri'ne katılır.

Hepsi (---) adet bakımlı evleri vardır. Baştan başa amber kokulu toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Pek çok camileri, han ve hamamı, bağ ve bostanı, sıbyan mektebi ve nice adet dükkânı vardır.

Suyu ve havası tatlı olduğundan mahbub ve mahbubesi Oltu güzeli meşhurdur. Ama bunun da halkı gayet dindar adamlardır. Buradan yine batı tarafının yıldız tarafına doğru 3 saatte,

Mamrevan Kalesi'nin özellikleri: Gürcü melikleri yapısıdır ve Lala Kara Mustafa Paşa fethidir. Daha önce sancakbeyi tahtı idi. Hâlâ yine Erzurum eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 203.000, zeamet ve timarı (---) (---) (---) vardır. Çeribaşısı ve alaybeyisi var. Beyinin cebelüleriyle toplam 1.500 asker olur. Yüz elli akçe kazadır. Kale kumandanı, azeb ağası ve neferatları vardır. Kalesi (---) üzerinde dörtgen şekilli sağlam bir taş yapıdır. [323a] Fırdolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. Kibleye bakar bir kapısı var. Hepsi 800 fukara haneleridir. Zenginleri

nadirdir. Ancak ehl-i sünnet ve'l-cemaat Nakşibendî tarikatında dindar kimselerdir. Camileri, hamamı, hanı ve küçük bir çarşısı vardır.

..... (1 satır boş)

Buradan yine batıya (---) saatte,

İyd Köyü: Mamrevan nahiyesinde Müslüman ve Ermeni re'ayalı zeamet köydür.

Buradan yine batıya ağaçsız taşlı yollar geçerek (---) saatte,

Kara Künk Köyü: Ma'mur zeamet kentidir. Ama bu köy Erzurum eyaleti nahiyesidir.

Buradan Gürcistan boğazını geçip çemenzâr ovalar içinde (---) saat gidip,

Umudum Sultan Köyü: Bir yüksek dağın eteğinde yüz haneli bakımlı ve şenlikli, bağırsız ve bahçesiz süslü bir kenttir. Bu kent Fırat Nehri'nin kaynağının başında bulunmuştur. Daha önce Erzurum şehri anlatılırken yazılan Kur'an-ı Kerim ile sabit "Furat suyu" bu Dumlu Sultan Köyü dağında, büyük bir mağaradan doğar. Âb-ı hayattan nişan verir bir can suyudur ki sanki "*Muhakkak biz sana Kevser'i verdik*" [Kevser, 1] can besleyen bu nehrin hakkında indirilmiştir.

Birer melikî zirâ büyüklüğünde alabalıkları olur ki sanki her biri birer cennet balığıdır. Bütün vücutları Bedahşan lâ'li ve İsvan zümrüdü ile süslenmiş, nakışlı bedenli cennet balıklarıdır. Ama bu mahalde Umudum Sultan gömülü olup büyük küçük herkesin ziyaret yeri olduğundan bir kez cesaret edip bu balıkları avlamaya kalkışmazlar. Ama bir fersah aşağıda balık avcıları yakalayıp yediklerinde insanın dimağı misk ve amber kokusundan mis gibi kokulanır. Ne kadar yenilse hararet ve ağırlığı yoktur.

Dumlu Sultan ziyareti: Ulu tekkedir. Şeyhi İbrahim Efendi de mazinne-i kirame ulu kimsedir.

Buradan kible yönüne Erzurum sahrasında (---) saat gidip Tanrı'ya hamd olsun (---) anda yine sıhhatle, selâmetle, yine Erzurum şehrine girdik. O saat elbiselerimizi değiştirmeden Revan hanının mektupları ve hediyeleriyle Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin ayak tozuna yüz sürüp gözlerimiz aydınlanıp sohbetleri şerefiyle şereflendik. Geçip gördüğümüz kaleleri, acaip ve garip eserleri anlattık. Sevincinden baştan ayağa bir kat değerli elbise ve üç yüz kuruş hamam ücreti bağışlayıp gümrük

kâtipliğinden iki kese gelirlerimi de verdi. Bir hafta oturduktan sonra Tanrı'nın hikmeti yine Revan hanundan dostluk mektupları gelip "Kars kullarından kervanlarımızın halkı inciniyor, sıkıntı çekiyorlar. Bir ağa kullarınızı rica ederiz. Bu tarafa gelip hazır olan tüccar kervanını alıp Erzurum'a gide." diye dostluk dolu mektubu Ali Han Aka ile gelince Tanrı'nın hikmeti yine bu hakiri onuncu gün Acem diyarına yolladı.

**1057 [1647] (---) ayının (---) günü
Revan diyarına yollandığımızı bildirir**

Evvelâ Erzurum'dan doğu tarafına 12 saatte,

Hasankalesi menzili: Daha önce Şuşik Kalesi gazasına ve Tebriz diyarına gittiğimizde, yukarıda özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine doğu tarafına Pasin Sahrası içinde,

Badılcıvanlı Köyü: Ermeni köyü ve zeamettir, bunu geçip 9 saatte,

Meydancık menzili: Re'ayası bütün Yarmeni kefereleridir. Pasin Sahrası'nda şenlikli zeamet kenttir.

Buradan yine doğuya 10 saatte,

Mijingird Kalesi'nin özellikleri: Erzurum eyaletinde Horasan beyi hükmünde, kalesi bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli küçük kaledir. Kale kumandanı, yüz elli neferatları ve 200 kadar haneleri vardır, ama çarşı pazarı yoktur. Pasin kazası nâipliğidir. Süleyman Han'ın bir camii var. Ve bir küçük hamamı ve bir hanı var, bağı ve bahçesi yoktur, ama tarlalarında mahsulatları çoktur.

Buradan yine doğuya 6 saat Erzurum hududunda **Han Deresi**'ni aşip Kars eyaleti hududuna ayak bastık.

Yedikilise adlı harap ünlü kiliseyi geçip bir dar ve sık ağaçlıklı boğazi da geçip batı tarafında yemyeşil ve lâlezâr yerler ile 6 saat batıya meyilli gidip,

Bardüz Kalesi'nin özellikleri: Kars toprağında Akkoyunlu Melik İzzeddin kızı Kerimeddin Hatun yapısıdır ki kalenin yüksek kapısı tarafında celf hat ile tarihi yazılıdır. Kalesi bir dere kenarında dört köşe, taş yapı güzel bir kaleciiktir. Kale kumandanı ve yüz elli kadar Kaderî mezhepli neferatları vardır. Camii, mescitleri ve bir ufak tefek hamamı vardır. Çarşı pazarı, hanları, başka imaretleri, bağı ve bahçesi yoktur.

Buradan yine kibleye (---) saat,

Nuşirevan yapısı Dudıman şehri, Keçivan eski Kiçivan Kalesi'nin özellikleri: Bazı tarih kitaplarında Pijen, Şeğâk(?) ve Efrasiyab cengleri hikâyelerinde yazılan Dudıman-ı Keçkıvan Kalesi bu eski şehir kalesidir diye yazmışlar. Eski zamanlarda [323b] Abbasîlerden cennet benzeri Bağdad halifesi el-Mustansır Billah hükmünde iken Moğol taifesinden Hülâgu Han gelip bu şehri harap, halkını kebab edip Bağdad'ı da harap etti.

Daha sonra bu Dudıman Keçkıvanı şehri, Karakoyunlu Kara Yusuf Şah hükmünde iken o kadar şenlikli ve bakımlı olup erzen benzeri işlek Ahlat şehri oldu. Bundan sonra nursuz Timur gelip yerle bir etti. Sonra Süleyman Han Nahşivan'a gelirken İslâm ordusunun öncüsü olan Lala Kara Mustafa Paşa feth etti. Kars eyaleti hükmünde hâlâ imâristandır, ama işlek şehir değildir.

Kalesi bir dereli yerde dörtgen şekilli bir küçük kaledir. Hâkimi başka sancakbeyidir. Hâss-ı hümayûnu 153.500, zeamet (---) ve timar (---) vardır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Süleyman Han kanunu üzere cebelûleri ile ve beyinin askeriyle toplam 1.200 mükemmel asker olur. Kale kumandanı, azeb ve gönüllü ağası, 300 kale neferatları, 150 akçe kadısı ve yedi adet ma'mur Keçıvan nâhiyeleri vardır.

Tamamı 1.200 adet toprak ile örtülü bakımlı evleri, üç adet küçük camii ve her esnaftan 40-50 adet dükkânları vardır. Buradan (---) saat doğuya gidip,

*Osmanoğlu'nun serhaddinin sonu,
Dudıman Kars'ı kalesinin özellikleri*

Osmanoğlu devletinde üç Kars sancağı vardır. Biri Silifke'de Karataşlık Karsı, biri Maraş Karsı, biri Dudıman Karsı. Bu Kars eskidir. 987 [1579] tarihinde Sultan III. Murad Han zamanında Lala Kara Mustafa Paşa başkumandan olup Anadolu Veziri Cafer Paşa, Şam Veziri Veziriazam Tavil Mehmed Paşazâde Hasan Paşa ve Milânlı Ali Paşa ile toplam yüz bin kişilik ordu bu Kars toprağına gelip konakladıklarında kötü işli Kızılbaşın yerle bir ettiği Kars'ı imâr etmenin daha doğru olacağını düşündüler.

Tamir etmeye başladıklarında Rumeli Paşası Mahmud Paşa kolundan bir dört köşe beyaz mermer üzere Arapça celif hattıyla bir tarih çıkıp aşağı varoşun kibleye bakan kapısının yanına komuşlardır ki o tarih budur:

*İnşâu hâze'l-kal'ati'l-mübâreketi âsafu'l-mülûk Fîrûzka-yı Akay e'azzallahu ensârehu fi-eyyami, Mevlânâ es-Sultan el-Melik İzzeddîn ebbedallahu devletehu ve ta'mîru i'ânetihî binti's-Sultan Kerîmeddin Begüm el-ma'rûfe Nûrullah. Nevverallahu kabrehâ ve merkadehâ. Sene 548 [1153].*¹

Gerçekten de yazı üstadı, cilâlanmış taş üzerine yazmış, ama mermer kazıcısı usta sikkeyi mermerde kazımış. Kars yapıcısı (bânisi) Lala Paşa bu eski esere büyük saygısından o mahalli duvarla çevirip hayır eserini belli eylemiş. Bu tarihten belli oldu ki eski kale Kerimeddin'in yardımı ve gayretiyle yapılmıştır.

İkinci yapıcı Lala Paşa olup 70 günde kaleyi tamamladı. Bütün cebehanesi ve diğer lüzumlu gereçlerinden bütün mühimmatlarını hazır edip kale içini imar ederken askerî taifesinden ümmetin sâlihlerinden bir Kur'an hâfızı kimse bir sâlih (doğru) rüya görmüştür. Lala Mustafa Paşa'ya anlattığı rüya budur:

Bir güçsüz yaşlı adam görünüp; "Bana Ebü'l-Hasan-ı Hara-kanî derler, benim makamım bu mahaldedir ve âlâmet ve nişanımı istersen ayağımın ucunda derin bir kuyu vardır, onu kazıp tâ ki acaip göresin." der.

Böyle haber verdiği rüyayı o sâlih kimse kumandana bildirince derhal nice yüz işçiler o bildirilen kuyuyu kazarlar. O kuyu içinde dört köşe bir somaki mermer çıkar. O kırmızı taşı tevhid ve dualarla açınca "*Menem şehid-i sa'îd Harekânî*"² diye başı üzerinde bir güzel hatlı mermer bulurlar.

Mübârek vücutları henüz taptaze olduğundan başka pazu-sunda yaralı olan yerinde sarılmış mendil ve üzerindeki yün hırkası çürümeyip sağ tarafındaki yarasından kırmızı kan da akmakta.

Bütün Müslüman gaziler bu hâli görünce tevhid ve dualarla mübârek kabrini eskisi gibi kapatırlar. Kale içinde yapılan eserlerden Lala Mustafa Paşa'nın hayratı bu Hazret-i Hasan Hara-kanî Tekkesi'dir ve nur dolu camiidir.

¹ "Bu kutlu kalenin inşası meliklerin veziri Firuzka-yı Akay (Allah onun yardımcılarını aziz kılsın), Sultan Melik İzzeddin devrinde (Allah onun devletini ebedî kılsın) ve tamiri Sultan Kerimüddin Begüm'ün Nurullah (Allah kabrini nurlandırsın) diye bilinen kızının yardımlarıyla tamamlandı."

² Kutlu şehid Hârankânî... İşte o benim!

Sonra bu Kars Kalesi eyalet kayd olunur. Hâlâ Osmanlılar elinde olup "Eyalet-i Kars'a (Kars eyaletine) mutasarrıf olan vezirim fülân paşa" diye padişah fermanlarında öyle yazılır. Acem serhaddi ağzında Dudıman serhaddidir. Nice kere arpalık şeklinde üç tuğlu vezirlere bağışlanmıştır. Hâlâ paşasının padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 600.000 akçedir.

Eski zamanlarda Erzurum sancağı idi. Süleyman Han yazımında Pasin sancakları katılınca eyaletinde yedi sancak olmuştur. Ama defter kethüdası, defter emini, timar defterdarı, mal defterdarı, çavuşlar kethüdası ve emini yoktur. Sancakları bunlardır ki yazılır:

Evvelâ Küçük Ardahan, Hocacan, Zarşed, Keçivan, [324a] Kağızman, Verişan ve Kars sancağı paşa tahtıdır. Zeamet sahipleri 7 ve timar sahipleri 102. Kanun üzere cebelüleriyle ve paşasının askeriyle toplam üç bin seçkin askeri olur. Defalarla yedi sekiz Acem hanlarına karşı komuşlardır.

Alaybeyisi, çeribaşısı, 300 pâyesiyle kadısı, kale dizdarı, 6 azeb ağası, 3oda yeniçeri ağası, bir oda cebeli ve bir oda topçusu vardır. Ama genellikle çorbacıları neferatlarıyla Erzurum'da dururlar.

Ve bütün kale neferatları 1.500 seçkin "*Benem diger nîst*" diyen kuldur.

Bu serhatlerde Van kulu, Kars ve Ahıçka kulu cesaret ve yiğitlikleriyle meşhurlardır. Bu Kars kullarının senelik mevâcibleri (maaşları) hâssı Murat Nehri kenarında Birecik Kalesi önünde geçit gemilerinin mahsülleri ve Haleb eyaletinde Suruç ve Bombuç köylerinin mahsülleri bu kale kullarına ocaklık kayd olunmuştur. Senelik mevâcibleri yetmiş yük akçe olur.

Ve Kars eyaleti toplam 10 adet kazadır ve kazası, nahiyesi sekiz adettir. Şeyhülislâmı (müftüsü), nakibüleşrafı ve ileri gelenleri vardır. *Allah artırsın*.

Kars Kalesi'nin şekli: Kuzey tarafında ensesi top menzilin den uzak yüksek bir dağdır. Onun eteğinde bu kalenin iç kalesi bir tepe üzerine yapılmıştır, ama aşağı hisar bir düz yerde bulunmaktadır. Tamamı beş kat sağlam sur sayılmıştır. Narin kalede ancak bir hane vardır. Kale kapısı doğu tarafına bakmaktadır.

Yukarı kale denen orta kale kapısı batı tarafına açık demir den sağlam kapılardır. Bu sur içinde dizdar hanesi, 200 neferat le-

vendlerin haneleri, donanımlı ve mükemmel cebehaneleri vardır. Ama bu orta hisarda çarşı pazar, han, hamam ve imaret yoktur.

Bu kaleden aşağı büyük hisar varoşudur ve iki sağlam surdur. Üç adet demirden yeni kapıları vardır. Kapının iç tarafı silâh âletleri, tuğulka, ser-penahlar, tüfenkler, mızraklar ve çeşit çeşit savaş âletleri ile bezenmiş, kapıcılar ve bekçiler ile donanmış sağlam kapılardır.

Bu kapıların biri batı tarafına; Su Kapısı ve Çeri Kapısı derler, Erzurum'a açıktır, biri kible tarafına açık Orta Kapı'dır ki Kağızman tarafına açıktır. Ve biri doğu tarafına Behram Paşa Kapısı'dır, Revan tarafına açıktır. Bu kale duvarının üstünde karavulhanelerde gece ve gündüz koruyucular gözcülük edip her karanlık gecede kale duvarlarını meşaleler ile aydınlatırlar. Varoş hisarının boyu o kadar yüksek değildir ama gayet geniş ve sağlam taş yapıdır.

Ve aşağı kalenin firdolayı hendeği yerine göldür ki Behram Paşa kapısından Orta kapıya varıncaya kadar kuşatmış hayat suyu göldür. Bu taraftan kaleye aslâ zafer mümkün değildir. Kalenin etrafında tamamı 220 adet Kahkaha seddi kuleleri vardır ve hepsi 2.080 beden dışleridir. Bu büyük varoşun firdolayı çevresinin büyüklüğü 5.700 adımdır.

İmaretleri bildirir: Bu kale içinde tamamı üç bin ayân, eşraf ve diğer iş güç sahibi esnaf evleri vardır. Hepsi 47 adet mihrap cami ve mescit vardır. Ama sekizinde cuma namazı kılınır.

Evvelâ hepsinden eski Lala Paşa yapışı, **Şeyh Hazret-i Hasan-ı Harakanî Camii**, yukarıda özellikleri yazılan sultandır ki camii civarında gömülü olup heresin ziyaret yeridir.

Buradan Su kuyusu tarafında **Vaiz Efendi Camii** ve meydan semtinde **Ulu Cami** ve **Süleyman Efendi Camii** "*Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir*" [Bakara, 144] kesin buyruğu üzerine kiliseden çevrilmiş tatlı bir camidir.

Bundan sonra **Hüseyin Kethüda Camii**, Kızıl Kilise namıyla herkesçe bilinen büyük bir kilise idi. Padişah fermanı ile nur çolu cami olup karanlıktan kurtuldu. Hâlâ kalabalık cemaatten mahrum değildir. Zira bu şehrin halkı gayet musallilerdir.

Ömer Efendi Camii, kötü yaşayışlı kızılbaş bu kaleyi işgal ettiğinde bu tatlı camiinin sahibinin adı Ömer olduğundan bu nurlu camii yıkıp yerle bir etmişti. Diğer camilere kervansaray gibi gelen gidenlerin dört ayaklı hayvanları bağlanırmış.

Ve Behram Paşa Kapısında **Kaltakcızâde Camii**, eski yapı ve büyük bina camidir ve minaresizdir.

Taş Camii, Bayram Çelebizâde Camii.

Ve şehrin kiblesi tarafında köprüden geçince varoшта, **Emir Yusuf Paşa Camii**, minarelidir.

Bunlardan başka mescitlerdir. Ve hepsi temiz toprak ile örtülü camiler ve 18 adet daha yetişmemiş çocukların sıbyan mektepleri vardır. Ancak ilim öğretilen medreseleri özel olmayıp [324b] bütün ilimler camilerde okunur.

Ve Su Kapısı'nın iç yüzünde, beden dibinde Emir Yusuf Paşa Hamamı, suyu, havası ve yapısı gayet tatlı, ferahlatıcı, gönül açıcı ve aydınlık bir hamamdır. Orta kapının iç yüzünde Eski Hamam da gayet sevimli ılıca hamamıdır.

Bu şehirde dârülhadis, dârülkurrâ ve aşevi yoktur. Ama her hanedanda nimetleri gelenlere geçenlere, gariplere ve gurebaya boldur. Zira gayet verimli bir diyardır.

Kârgir yapı bedesteni yoktur, ama toplam iki yüz adet çarşı pazar dükkânları olup bütün Hind, Sind ve Acem mallarının her çeşidi bulunur.

Beşinci iklimin ortasında bulunduğundan kışı sert olur. Bu yüzden bağ ve bahçesi yoktur. Ama hububat mahsulatı çoktur.

Halkı gayet zinde adamlardır, ticaret ve ziraat ile geçinirler bir alay Müslüman gazilerdir. "Şöhret âfettir" diye fakiranice, üstlü altı iki katlı evleri vardır.

Bunların içinde mükellef Ulu Cami yakınında Paşa Sarayı ma'murdur. Yukarı kale altındadır ve şer'-i Resûl-i mübin mahkemesi bu saray yakınındadır. Alaybeyi hanesi de mahkemeye bitişiktir. Ve kul kethüdası ve çavuşlarının haneleri bu mahaldedir ki ma'mur hanelerdir.

Bu kalenin kible tarafı göl olduğundan, kapısı ve Orta Kapı tarafı da haliç olduğundan bu aşağı kalenin hendeği yoktur ama yine dayanıklı ve sağlam kaledir. Üç tarafından bir vecihle düşman metrise girip zafer bulması mümkün değildir.

Bu Kars'tan kuzey tarafına 12 saatte Orçivek Köyünü geçip, Bağırsık Deresi'ni geçip ve Olgar yaylasını 12 saatte aşınca üç günde Ahıska Kalesi'dir. Kars'tan Kargapazarı'nı geçip Arda-han'a bir konaktır ve Kars'tan yine kuzeye 10 saatte Göle Kalesi'dir.

Bu Kars Kalesi'ne girdiğimiz günde vilâyet valisi (---) Paşa'ya ve diğer kul ağalarına Erzurum Valisi efendimiz Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın inci saçan mektuplarını verdik. Padişah divanında okunup içinde yazılanları öğrenince toplantıda bulunanların ileri gelenleri;

"Hâşâ ki biz Revan'ın Acem kervanını urup rencide etmiş olak. Bu bize Acem'in ve Kağızmanlı'nın saff iftirasıdır. Geçen hafta Kağızmanlı bâc almak bahanesiyle Revan tüccarına eziyet ettiler, onların haklarından gelmek gerektir" dediler.

Bütün iş erleriyle Kars'tan atlarımıza binip kible yönüne doğru bir çemenzar sahra ile bir konak gidip Aras Nehri kenarına vardık. Oradan karşı tarafa keleklerle geçip,

Azerbaycan toprağında Kağızman Kalesi'nin özellikleri

Aras Nehri'nin kiblesi tarafı kale ve beldeleri genellikle Azerbaycan hududu sayılır. Zira bu mahalle Aras Nehri batı tarafında Bingöl yaylağından kaynayıp nice kale ve beldelere uğrayıp doğu tarafına akarak Arpaçayıyla Ağrı Dağı mahalinde Zengi Nehri'ne katılır. Bu Kağızman Kalesi de Aras'ın karşı kible tarafında olduğundan Azerbaycan hududundadır, ama Osmanoğlu'nun Kars eyaletidir.

Nuşirevan'ın kızlarından bir temiz bir kızın yapısı olduğundan onun ismiyle isimlenmiş bir kaledir. Nice melikler eline girdikten sonra Uzun Hasan Şah eline, ondan Şah İsmail elinden (---) tarihinde Süleyman Han'a itaat edip Kars eyaletinde başka sancakbeyi tahtı olmuştur.

Beyinin hâssı kanun üzere 200.000 akçedir. Zeamet 9 ve timar 178. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Toplam 900 asker olur ve 150 akçe kazadır. Dizdarı ve 300 kale neferatları vardır. Belirlenmiş maaşları tuzlalarından sağlanır. Kalenin batı tarafında büyük tuzla ve sağlam madendir.

Değirmen taşı madeni de vardır. Acem'e, Erzurum'a ve diğer diyarlara değirmen taşları bu Kağızman dağlarından gider. Ve yara taşı, cerrahlar merhem-i Süleymanî edip yaraya ve bereye korlar, tecrübe edilmiştir. Kuyumcular buresi, berber bileğisi ve sümüger taşı, yani kayağan taşı madeni bu Kağızman dağlarında hâsıl olup kale neferatlarına mahsulü kanun üzere aklâm kayd olunmuştur.

İki yerde altın ve gümüş madenleri vardır. Ama geliri giderlerine yetmediğinden hâlâ işletilmemektedir. Kısacası toplam 11 maden vardır.

Kalesi, Aras kıyısında bir bayır yüzünde taş yapı sağlam ve dörtgen şekilli bir kaleciiktir. İçinde Süleyman Han Camii var. Ve aşağısında yukarısında toplam 700 adet evleri vardır. Camileri, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. İşlek şehir değildir, ancak serhaddir.

Revan'ın batı tarafında belli olan Ağrı Dağı bu Kağızman'a yakındır ki herkesçe bilinen ve beğenilen dağlardan birisi de bu Ağrı Dağı'dır. Terekeme Türkmenlerine yaylaaktır.

Ve bu Kağızman Aras kenarında olduğundan suyu ve havası biraz ılımanca olup yer yer bağ ve bahçeleri vardır. Ve yumuşak huylu, halim ve selim halkı, yer yer güzelleri vardır. Genellikle levendatları Acem mânisi okurlar, güzel sesli ve hoş tabiatlı kimseleri vardır.

Bu şehre Kars ayânlarıyla Kağızman'a girdiğimizde beyinin divanında hepimiz hazır olup [325a] Kars kullarıyla Kağızman kullarının büyük mücadeleleri oldu. Kağızman ağaları yemin bilah edip;

"Biz Acem kervanına el uzatmadık. Ancak kanunumuz üzere bâcımızı alırız" diye inkar ile cevap verdiler.

Hakir elimizde olan buyurdu-yı şerifler ile Kağızman ağalarından Hasan Ağa'yı, Çalık Sefer Ağa'yı ve yedi ağa daha alıp "İnkâr ettiklerine göre isbat etsinler" diye,

Revan tarafına gittiğimiz menzilleri bildirir

Kars paşasından, on bir ağalardan, Kağızman beyinden ve ayânlarından ayakteri ücreti hakire bir kese kuruş, iki mahmudî at ve iki Gürcü kölesi alıp Kağızman'dan yine Aras Nehri'ni kelekler ile geçerek Kars toprağıyla 9 saat doğu tarafına gidip,

Moğazbird Kalesi'nin özellikleri: Gürcistan toprağında Kars eyaleti hükmünde eski kanun üzere sancakbeyi tahtı idi. Nice kere kızılbaş eline düşünce ülkesi harap olmuştur. Hâlâ Kars nahiyeleiridir. Kalesini İran ülkesi şahları hanlarından Moğaz Han yapmıştır. Daha sonra Akçakoyunlu eline, ondan Şah İsmail'e geçmiş ve onun elinden Süleyman Han feth etmiştir.

Hâkimi kale dizdarıdır ve 150 neferâtı vardır ve naiblikdir. Kalesi havalesiz bir kaya üzere beşgen şekilli sağlam taş yapı güzel küçük bir kaledir. Ancak küçük kaledir.

Tamamı 600 kadar bağlı ve bahçeli ve taşra varoşlu haneleri var. Camii, hanı, hamamı ve on adet dükkânı var. Gayrı büyük imaretlerinden bir yapısı yok bir serhaddir.

Bu kalenin dibinden Arpaçay Nehri akar. İlk çıktığı yer Gürcistan taraflarından gelip bu mahalden geçerek Aras'a altı saat yakın yerde Tekelti kenti dibinde Aras Nehri'ne katılır, hayat suyu Arpaçayı'dır.

Ve bu Moğazbird, Acem'in Şurakil Kalesi toprağıyla bitişiktir. Ancak Şurakil Kalesi Acem elinde kalmış, bütün Şurakil nahiyeleri Kars hükmünde kalmıştır. İkinin arasında Arpaçayı hâlâ tabîî olarak sınırdır. Bu nehrin karşı doğu tarafı Acem'dir. Beri, batı tarafı Kars toprağıdır.

Ve bu Moğazbird'in (---) tarafı ensesinde bir menzilde Ani Kalesi, Kars hükmünde bir tepe üzerinde dört köşe, harap bir küçük kaledir. Nuşirevan yapısıdır, derler. Kalenin altında mamur bir kenti var, zeamettir, re'ayası Ermenilerdir..

Bu Ani Kalesi'yle Kars arasında iki Yahni dağı vardır, ötesinde Kars Kalesi vardır ki Ani Kalesi harabesiyle arası bir konaktır.

Bu Ani Kalesi'ni geçip yeşillik geniş ovalar içinde 9 saatte;

Serhaddin son noktası Zarşed Kalesi'nin özellikleri: İran ülkesi şahları yapısıdır. Burada hayli Acem şiddetli zâr çekerek (ağlayarak) kılıçtan geçtikleri için bu kaleye Zarşed diye isim verirler. Hâlâ Kars eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Sancakbeyinin hâssı (---) akçedir. Timarı (---) ve zeameti (---) alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Savaş sırasında toplam 1.200 silâhlı asker olur.

150 akçe kazadır. Müftüsü ve nakibi yoktur. Kale kumandanı ve yüz elli neferâtı vardır. Kars kuluyla birlikte muayyen maaşlarını alırlar.

Kalesi bir geniş ovada bir tepe üzerinde sağlam dört köşe, taş yapı ve bakımlı güzel kaledir. Ama o kadar büyük değildir. Fır-dolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. İçinde ve dışında amber kokulu temiz toprak ile örtülü toplam 300 haneleri vardır

Camii, zâviyesi, hamamı, hanı ve küçük bir çarşısı var. Kars'tan doğu tarafına Revan yolu üzere bulunmuş bir konak yeridir. Suyu ve havası gayet tatlıdır.

Bu Zarşed Kalesi'nden yine doğu tarafına 9 saatte,

Taleş kenti: Acem şahı toprağında Revan hudududur. Buradan Karatay kenti'ni geçip 12 saatte doğu tarafına,

Üçkilise menzili: Rum Kayseri yapısıdır, derler. İbret verici acaip bir kilisedir. Üç kilisenin birinde bütün Ermeni kızları sakın olur, birinde Rumlar ve birinde Ermeniler sakın olur, üç büyük kilisedir. Acem ülkesinde bilinen ve övülen eski kileselerden biri bu Üçkilise'dir. Biri Nahşivan yolunda Yedikilise'dir, ama burada da ibret verici garip eserler acaip tılsımlı şeyler vardır.

Görölmeye değer ibret verici şeylerden biri "miron yağı" adıyla bir yağ bu kilisede elde edilir. Otların ve bitkilerin çok olduğu bu topraklarda bütün rahip ve papazlar bütün otları toplarlar. Büyük bir kazanı ipek bir halı şekilli bir döşeme üstüne korlar. Alev alev yanan bir ateş hazırlarlar. Üç saatte bütün otlar pişer ancak halıçaya aslâ ateş tesir etmeyip eskisi gibi durur. Daha sonra anılan kazan üzere otların yağı gelip ol yağı testilere ve küplere doldururlar. Bu yağı bütün Frengistan ve kâfiristana teberrüken gönderirler, onlardan da bu kiliseye adaklar gelir. O yağı bütün hastalıklara ve bütün yaralı olanların yaralarına sürünce şifa bulduğuna inanırlar.

Diğer acaiplik: Bu kilisenin havlısında muhabbet meydana içinde yüksek bir kemerin altında asılı kalın bir demir vardır. Hemen daima asılı durur. Bir noktaya, altı cihetten bir yere [325b] bağlantısı yoktur. Gerçekten de hayret verecek sihirli san'atlı gizli ibret verici bir iştir. Bütün keferelerin yanlış inanışlarına göre Hazret-i İsa havarilerinden Şem'un Safa'nın kerâmetiyle böyle asılı durmuş ola. Ebleh Müslümanlar da gördüklerinde hayran kalıp inanırlar. Zira şiddetli rüzgâr bu demir direğe isabet ettikçe sallanır. Nice kötü adamlar el koymasınlar diye dört tarafına sağlam sunta ağacından parmaklık çekmişler.

Ama demir direğin marifeti, eski yapıcı feylesof usta bu demir direciğin üstünde önce o kemeri yapıp kemerin ta en yüksek kısmının ortasına büyük bir taş mıknaş komuş ve bir büyük taş mıknaş da hendese üzere yüksek mıknaşın aşağısı olan yere komuş. Daha sonra bu demir direciği bu iki mıknaş taşlarının arasına koyunca iki taş mıknaşın ortasında asılı kalmıştır. Yok-

sa ne Havari Şem'un'un kerâmeti ve ne Şemsun'un tılsımıdır. Her gören parmağını ısırp hayran olur. Bu pek kusurlu hakir kısacık aklımla böyle düşündüm. İnşaallah düşüncemde hata yoktur.

Ve bu kilisenin 500 kadar papaz ve rahipleri vardır. Acem tarafından ve Osmanlılar yönünden her gece beşer ve altışar yüz adet athi gelip konaklarlar. Bunlar çul ve torba çıkarmadan bütün rahipler rehberlik edip şirihurma, katr-ı nebât-ı Hamavî ve Şamî (Hama ve Şam katr-ı nebatları) hazır yemekler getirip gece ve gündüz hizmet ederler. Değişik bir Hazret-i Mesih kilisesidir.

Buradan yine doğu tarafına düz sahra içinde (---) saatte büyük Aras Nehri'ni ve Zengi Nehri'ni bir bir köprüden geçip ikinci defa yine,

Azerbaycan Revanı'nın özellikleri: Tanrı'ya hamd olsun Revan Hanı Takî Ali Han kızkardeşinin düğününden Bakü Kalesi'nden gelip doğru onların sarayına konuk olduk. Ardından Kars ağaları ve Kağızman ağalarıyla han divanına vardık. Karşılı ve Kağızmanlı;

"Han'ım! Bizi Erzurum vezirine gerçeğe aykırı ne arz edip kervan urdular deyip üzerimize Evliyâ Ağa'yı ne mübaşir getirmişsiz, lâıyk mıdır?" diye aralarındaki dedi kodu yazılmaz. Sözün sonunda kale ağaları suçsuz çıkıp iftira edenler kervan halkı imiş. Erzurum'da araya sulhçular girip Takî Ali Han bütün ağalara üç gün büyük ziyafetler edip hakire yine beş tümen Abbasî, bir at ve paşaya bir katar tavusî maya devesiyle Revan pirinci ve serhad ağalarına da beşer onar parça hediye etti. Revan Kalesi'nden han mektuplarıyla tekrar;

Erzurum'a döndüğümüz menzilleri bildirir

Yedi yüz baş kervan ile Revan'dan çıkıp batı tarafına 5 saatte,

Abdâllar kenti: Yüz haneli, bağ ve bahçeli Kızılbaş kentidir. Fetih sırasında Kars hududu olarak ayrılmıştır. Ama yine hâlâ Acem'e tâbilerdir. Buradan kuzeye meyilli 4 saatte,

Abbarân kenti menzili: Beş yüz haneli Gökdolak kavmi oturmaktadırlar. Buradan yine batıya bitkili ve otlarla kaplı dağlar içinde (---) saat gidip,

Şarabhane kenti menzili: Bir tepe üzerinde ziyaretgâhlı, 300 haneli bakımlı ve şenlikli, bağı ve bahçesi hesapsız Ermeni köyüdür ve Kars hududunda zeamettir. Buradan yine batıya çemen-

zar mahsüllü ovalar üzere dağların eteklerinde Murad Han'ın viran ettiği kaleleri seyr ederek 4 saatte,

Begim kenti menzili: Eski zamanda Uzun Hasan Şah'ın yıldız gibi parlak kızının kenti olduğundan günümüzde de Begim kenti derler. Hâlâ Şah kızlarına Acem ülkesinde *begim* derler. Ayân u eşrafa *aka* derler.

..... (1 satır boş)

Bu Begim kenti, Kars hükmündedir, 300 haneli Ermeni ve savaşı Gürcü kavimleri de vardır, ama eski zamanlarda büyük şehir imiş. Nursuz Timur yakıp yıkmıştır. Hâlâ Arpaçayı kenarında yapılarının eserleri açık seçik bellidir. O yapılar içinde yedi adet büyük kümbetler vardır. İçinde Akçakoyunlu padişahlarından Meymendî Han, Avşar Han, Otaga Bay Han ve Gündüz Bay Han adlarında padişahlar tahtlar üzerinde kimi yatar ve kimi oturur, sanki hayattadırlar. Her şahsın mezar taşlarında ve ayak uçlarında isimleri, resimleri ve ölüm sebepleriyle tarihleri vardır.

Ve bu harap şehrin üç tarafı büyük yaylaklardır. Buradan yine batı tarafına sazlıklı ve bataklı yerleri ve bazı kısımları yeşillik vadileri (---) saatte geçip,

Eski kale Şureger makamı özelliği: (---) tarihinde Hüseyin Baykara bu şehrin dibinden akan Arpaçayı'ndan ve havasından hoşlanıp bu kaleyi Feylesof Şureger'in öğretmesiyle hikmet ilmi üzere bu şehri imâr ederler. Bundan sonra Kara Yûsuf tasarrufunda iken Timur harap eder. Daha sonra yine imar olup [326a] (---) tarihinde Süleyman Han Nahşivan Kalesi üzere giderken asker öncüsü olan Lala Kara Mustafa Paşa harap etmiştir, ama Timur'un harap ettiği yapıların eserleri Arpaçay Nehri sahilini tutmuş kısra kemerinden nişân verir yapı eserleri ve yüksek binalarvar.

Hattâ *Tuhfe-i Tevârih*'de yazdığı üzere mûsıkî ilminde kitâb-ı edvârda on iki makam, yirmi dört şube, yirmi dört usul ve kırk sekiz terkipten olan şureger makamını Feylesof Şureger bu şehir imar olurken bulduğu için o makamın ismine Şureger deyip bu şehir ismiyle isimlenmiş hoş havalı bir makamdır.

Hatta bu şehrin küçüğü ve büyüğü bütün zevk ehli ve eğlence düşkününü olup Acem tarzı şurîgerî ve arazbarî nağmelerle şarkılar okurlar ki insan zevkinden sarhoş olur. Ama hâlâ bu şehir o kadar ma'mur değildir, kalesi haraptır.

Toplam üç yüz haneşi toprakla örtülüdür. Ama nahiyelerinin yarısı Arpaçayı karşısında olduğundan Revan hükmündedir. Beri tarafı tamamen Kars hükmünde şenlikli yurt, her tarafları köyler, dağlar, bakımlı ve şenlikli yapılarla donanmış bir Gürcistan ülkesidir. Aras suyunun Zengi Nehri'nin kuzey tarafı kırk konak Elburz Dağı'nı aşip Hazar Denizi'ne varınca Dağıstan ile birlikte Gürcistan sayılır. Tâ batı tarafına, Erzurum'a ulaşır. Erzurum, Erzeni'r-Rum vilâyetindendir.

Bu Şureger Kalesi'nden yine batı tarafına beş saatte altı çay geçtik. Tamamı küçük sulardır, bazıı Gürcistan'dan, bazıı Azgur Kalesi dağlarından gelip bu boşluklardan geçerek Aras Nehri'ne katılırlar. Bazı yolları bataklı, çemenzâr ve lâlezâr yollardır, onları geçip,

Geçti nahiyesi menzili: Bir nehirdir, ismini bilmiyorum. Sultan Murad Han Revan'a giderken bu çaydan geçip çadırını kurduğu yerde bir soffa yapılmış, hâlâ yapının kalıntıları bellidir. Kars ayânları dört tarafına bazı yüksek ağaçlar dikip namazgâh etmişler. Hâlâ gelen ve gidenlere konuk yeri ve bir çayırılık soffadır.

Buradan yine batıya (---) saatte bir verimli ovalar içinde geçerek,

Bulanık Köyü menzili: Kars zeamet sahiplerinden Çalık Sefer Ağa'nın serbest zeameti köyüdür ki 300 mamur haneleri vardır. Buradan yine batı tarafına (---) saat gidip diğer,

Kars Kalesi: Bir gece Dizdar Ali Ağa'da konuk olup sabahleyin bütün dostlar ve ahabplar ile vedalaşıp yine batı tarafına verimli sahralar içinde (---) saatte,

Döşkaya Köyü menzili: Kars hududunda 200 haneli zeamet Ermeni köyüdür.

Buradan iniş ve yokuş göklere baş çekmiş çamlı ormanlar içinde ve yer yer çemenzâr ana yol ile (---) saatte,

Verişan menzili: Kars hududunda eskiden sancak idi. Aras'ın karşı tarafında hududu Van eyaletinde Bayezid Kalesi hududuna yazılmıştır. Hâlâ Kars alaybeyisi bu Verişan'da oturmaktadır, 300 haneli Ermeni köyüdür. Bu mahalden kuzey tarafına Ahıska iki menzildir.

Buradan yine batıya sahra içinde 4 saatte,

Zeyn Han Kalesi menzili: Kars toprağında 200 hanelidir. Dizdarı, neferatları ve camii vardır. Hanı, hamamı ve 40 kadar

dükkânı vardır. Gelen giden tüccarlardan bâc alırlar. Kars paşasının subaşılığıdır. Kalesi dörtgen şeklinde bir taş yapıdır. Lâkin kimin yaptığını bilmiyorum. Köyün halkı da bilmediler. Bir küçük kaledir ve gayet azgın kavmi vardır.

Buradan yine batı tarafına çamlı yollar ve beller aşip (---) saatte,

Soğanlı Beli: Allah saklasın, Rum'da, Arap ve Acem'de, Belh u Buhara'da çok meşhur bir beldir ki onu geçen tüccarların ve gayrı serverlerin beli bükülür, yüz bin mihnet ile bunu aşip (---) saatte anılan belin ötesinde,

Kumadamı kenti menzili: Pasin sancağı hududunda Aras kenarında yüz elli haneli Ermeni keferesi köyüdür. Bağ ve bahçesi yoktur. Buradan yine batıya sahra ile (---) saatte;

Pasin Köyü menzili: Bir sahrada 300 haneli Ermenilerdir. Erzurum'da Vilâyet yazıcısı Cafer Efendi'nin zeametidir. Buradan iki saatte Aras Nehri üzerinde (---) göz Çobanoğullarından Sultan Çoban köprüsü önünden geçip düz ova içinde 3 saat gidip,

İkinci defa Hasankalesi menzili: Daha önce anlatılmıştır.

Buradan yine batıya (---) saatte selâmetle Rum seddi, yani Erzurum Kalesi'ne girip paşa efendimizi Abdurrahman Gazi mesiresinde bulduk. Revan hanının bir katar devesiyle pirincini, diğer hediyelerini, hanın dostluk mektubunu ve üç yüz baş kervanı teslim edip Erzurum içinde minnetsiz hanemize sağlıklı ulaşip yine gümrük kâtipliği hizmetimize başladık.

Her gece Defterdarzâde efendimizin sohbetleri şerefiyle şereflenip her gece Hüseyin Baykara sohbetleri ederdik.

Daha sonra (---) ayının (---) günü Âsitane-i Saadet (İstanbul) [326b] tarafından Sultan İbrahim Han'ın fermanıyla Kapıcıbaşı Gemici Ali Ağa ve Sadriazam Telhiscisi Siyavuş Ağa, Sâlih Paşa emriyle mektuplar getirip padişah divanı kurulup okunduğunda saadetli hatt-ı hümayûnun (fermanın) içeriği budur ki,

"Erzurum eyaletine mutasarrıf vezirim Mehmed Paşa, *Allah iclâlini devamlı etsin* , hatt-ı şerîfim ulaştığında emr-i şerifimde yazılan Erzurum eyaleti askeriyle ve sair memur olan eyalet askeriyle kalles Kızılbaş'ın Revan Kalesi yakınında Kars sahralarında, denizler gibi askerimle dernek kurup, savaşçı asker toplayıp hazır olasin" diye yazan padişah emri okundu.

Paşa hazretleri "düstûr-ı mükeremim" diye tuğrâ-yı garraya el vurup Erzurum eyaletine, Maraş eyaletine ve Sivas eyaletine yarlıg-ı beligler ve kapıcıbaşılarını gönderdi.

Hakiri de Canca sancağı ve Tortum sancağına mutasarrıf Seydi Ahmed Paşa'ya gönderdi.

*Erzurum'dan padişah emirleri ile Bayburd şehri ve
Canca şehrine, İspir'e, Tortum'a, Akçakale'ye ve
diğer yerlere gittiğimizi bildirir*

Evvelâ Paşa efendimizden padişah emirlerini ve bütün kale ağalarının mektuplarını alıp dokuz adet salt hizmetkârlarımızla asker toplamaya çıkıp Erzurum'dan kuzey tarafa doğru Erzurum sahrası içinde 2 saatte,

Kân Köyü menzili: İki yüz haneli ma'mur Ermeni köyüdür.

Buradan yine kuzeye Erzurum sahrasında 5 saatte,

Şeyh Umudum Sultan Köyü menzili: Daha önce Gürcistan seyahatinden geldiğimizde Çay Nehri başı olduğu ve azizin nur dolu mezarının özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine kuzeye dereler ve tepeler geçip (---) saatte,

Gürcüboğazı Köprüsü menzili: Fırat Nehri üzerinde Sultan Uzun Hasan Şah yapısı büyük bir köprüdür. Abaza Paşa Erzurum'da âsi iken bu köprü yakınında kırk oda yeniçeriler İstanbul'dan gelip konaklamışlar, Abaza Paşa bunu haber alıp yirmi bin cesur ve cengaver adamlara Kör Hazinesar'ı ve İpsir Bey'i kumandan ederek bu mahalde bütün yeniçerileri kılıçtan geçirmişlerdi. Bu baskından bir can bile kurtulmamıştır. Hâlâ kemikleri köprü yakınında oymak oymak yığılmıştır.

Buradan 6 saatte Gürcistan Boğazı'nı geçip o mahalde,

Gürcüboğazı Köyü: Erzurum hududunda 200 haneli zeamet Yarmeni köyüdür.

Buradan yine çemenzar ve lâlezâr yerleri geçerek 9 saatte,

Dumlu Sultan menzili: Sahabe-i Güzin'den bir ulu sultandır ki nurlu bir türbenin içinde medfundur. İnsanların ziyarette bulunduğu ve ibadet ettiği büyük bir türbesi vardır.

Bazı tarikat sahibi kimseler bu mahalle gelip teberrüken itikafa girip erbain çıkarırlar. Zira Fırat Nehri'nin başı bu türbededir. Yüksek ve yalçın bir tepe vardır, bu nehrin ilk doğduğu yer o tepedeki büyük mağaradır.

Bu mahalde bu katıksız suyun lezzetini anlatmakta dil aciz kalır ki Cenâb-ı Bârî, Mürselât suresinde (âyet 27) kesin nass ile "mâ'en fûrâtâ" [Tatlı su] diye övmüştür. Bütün tefsirciler (yorumcular) bu su, Erzurum suyudur diye söz birliği etmişlerdir.

Ve Hazret-i Risâlet-penâh Ebu Hüreyre hazretleri rivayetiyle hadislerinde buyururlar ki:

"Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: Fırat'ın suyu altın bir hazineden yaratıldı." Sahih hadisten çıkarılmıştır.

Bu Fırat Nehri'ne hangi nehirlerin karışıp hangi diyarlara uğradığı yukarıda Erzurum anlatılırken yazılmıştır. Tekrar yazmaya burada ihtiyaç yoktur. Lâkin bu tatlı sulu nehri Erzurum sancaklarından Kiğı adındaki sancağın dağlarında demir madenleri olup top güllesi dökerler, o yüksek dağlardan nice yüz akarsular demir madenlerine uğrar, buradan tatlı sulu Fırat Nehri'ne karışınca birazcık içmesine ve lezzetine zarar verir.

Ama anılan Dumlu Sultan Kayası'ndan doğup tâ Kiğı sancağına varıncaya kadar âb-ı hayattan nişan verir bir Illıyyin cenneti kevseridir. Üç kere hasta kimse içse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bu yüzden Erzurum halkının hepsi sağlıklı ve sağlam yapılıdır.

Bu tatlı sulu nehrin hatırı için Dumlu Sultan, "Hazret-i Risâlet'den sonra bu nehre Cenâb-ı İzzet'in nazarı değmiştir" diye bu nehrin doğduğu yerde kayserlerden izin alarak yerleşir. Nice yıllar bu saf ve berrak suyun safasını sürüp içerek bir gün ecel şerbetini içip öbür dünyaya geçer. Mübarek kabri büyük bir türbedir.

Köyü 200 haneli mü'min, muvahhid, Müslüman köyüdür. Kasaba gibi camii, zâviyesi ve küçük çarşısı vardır.

Buradan yine kuzey tarafına (---) saatte,

Akçakale'nin özellikleri: Tortum sancağı hükmünde ve Gürcistan toprağındadır. Ulama Paşa Gürcistan'ı fethetmek için yapmıştır. Ancak zamanın geçmesi ile kalesi harap olmaya yüz tutmuştur. Kale kumandanı ve neferâtları yoktur. Tortum şehrinin kuzey tarafında bulunmaktadır.

Tamamı 600 hanesi var, camii ve çarşısı ihtiyacı giderecek kadar vardır. [327a] (---) tarihinde Bayezid-i Velf şehzâdeliği çağlarında Trabzon hâkimiyken bu kale üzere gelip cenginde zorluk çekmişti. Fetihden sonra kalesinin bazı yerlerini yıkıp bütün Gürcülerini kılıçtan geçirmiştir.

Buradan batı tarafına 6 saatte gidip

Savlu Köyü menzili; Canca toprağında 100 evli zeamet köydür. Yüksek bir dağın en yüksek tepesinde bulunduğundan bağı ve bahçesi yoktur. Amma darı mahsulü çoktur.

Buradan yine batı tarafına yedi saatte,

Canca, yani Gümüşhane Kalesi'nin özellikleri

Bu şehre girip doğru Gümüşhane eminine vardık. Bundan sonra şer-i Resûl-i mübin mahkemesine vararak bütün vilâyet ileri gelenleri toplandı. Burada padişah emirleri okununca hepsi "*İştittik ve itaat ettik*" deyip bütün padişah kulları ve eli berath, vergilerden muaf müsellemleri de Revan derneğine hazır olmaya fazlaca gayret ettiler. Hakir emin hanesinde konuk olup şehri gezip dolaşmaya başladık.

Evvelâ bu eski şehir ilk defa İskender-i Zülkarneyn feylesoflarından Yunanlı Filikos gümüş madenini hikmetle bulmuş, İskender mamur etmiştir.

Bunlardan Gürcülerin eline girmiştir. Daha sonra Azerbaycan padişahı Uzun Hasan eline girmiştir.

Bunların elinden (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed, Kostantiniyye fâtihidir, ki Sultan Hasan'ı Tercan Sahrası'nda yüz bin askeriyle kırıp Hasan Şah başlı başına canını Azerbaycan'a atıp arada can verdiği mahalde Fâtih bu kaleyi savaşıarak ve ceng ederek feth etmiştir. Zira mal candandır ve Canha'dandır.

Ol devirde burada olan çok mal ve gümüş-kap-kacak, âletler bir memlekette yok idi. Genellikle en fakir bir insanın bile sofralık gümüş sahanları var idi. Zirâ gümüş madenleri olduğundan hâlâ "Gümüşhane" ismiyle anılır.

Ama Osmanlı Devleti Defterhanesi'nde Canha yazılmıştır. Hâlâ 70 yük akçe emindir. Onun için bütün halkı gümüşhanesinde işlemeye görevli olduklarından bütün zor yerel vergilerden muaf tutulmuşlardır. Hâlâ Osmanogullarının tasarrufları altında yetmiş adet kimi âtlı, kimi işler saf gümüş madenleri vardır ama bundan daha iyisi yoktur.

Evvelâ Anadolu toprağında Kağızman'da, Hakkâri'de, Bingöl'de, Sincar'da ve Akra'da, Mısır Asvan'ında, Şam'ın Cebelü'l-Lübnan'ında, Maanoğlu Dağı'nda, Merzifon Gümüş şehrinde ve nice yerlerde vardır. Ama,

Rumeli'nde olan gümüş madenleri bunlardır

Bosna hududunda Sirebreniçe'de, Üsküp yakınında Kıratova'da, Priştine yakınında Novoborda'da, Selânîk yakınında Sidirkapsi'de ve nice yerlerde daha madenler vardır ama ince damarlardır. Ama bu Canha şehri gümüşhanesinin damarı Allahu Taâlâ emriyle yedi koldan kol kalınlığı damarlar ve hepsi kurşunsuz saf cevherlerdir. Hâlâ bu şehir içinde Emin Mahallesi'nde darphanesi vardır. Lâkin bu zamanda işlememektedir. "Azze nasrahu duribe Canha" diye râyiç akçesine hakir yetişip bir kaçına teberrüken sahip olmuştuk. Hâlâ yine râyiç artıkları bazı kesilmiş akçeleri vardır.

..... (5 satır boş)

Bu şehri tamam seyr ü temâşâ edip eminden ve vilâyet ileri gelenlerinden 300 kuruş, bir gümüş buhurdan ve gülâbdan ve bir baş küheylân at alıp iki günde dağlar, beller ve ma'mur köyler aşip,

Eski Bayburd Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Akçakoyunlu padişahları ki Osmanoğullarının yüce atalarıdır, ne zaman ki Mahan ülkesinden Dânişmend-oğulları ile Anadolu'ya geldiklerinde bu memlekete ilk defa ayak basıp bu yerde konaklayıp vatan edinirler. Ve yaylaya çıkıp konup göçerken bu mahalde büyük bir hazine ve gümüşhane madenini bulup bâ-y (zengin) olduklarından bu yere "Bây-yurd"dan bozma Bayburd derler. Hâlâ meşhur galat kullanılır. Erzurum toprağında Uzun Hasan Şah hükmünde iken (---) tarihinde Fâtih Mehmed Han fethidir, Mahmud Paşa eliyle.

Hâlâ Süleyman Han yazımı üzere Erzurum vezirinin hâss-ı hümayûndan ifraz olunan subaşılığıdır. Ve yüz elli akçe kazadır. Kazası altında toplam (---) adet şenlikli köyler vardır. Kadısına senelik altı kese [327b] geliri olur. Kale dizdari, (---) adet neferatları, müftüsü, nakibüleşrafı, ayân u eşrafı, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır.

Bayburd Kalesi'nin şekli: Bir yalçın yüksek tepe üzerinde beşgen şekilli, sağlam, taş yapı, güzel, yüksek bir iç hisarı vardır. Duvarlarının boyu 40 melikâ ziradır. Yalçın kaya üzere olduğundan beş tarafında da hendeği yoktur. İç hisarın içinde toplam üç yüz hane eski yapı evleri vardır. Lâkin çarşı pazar, han ve hamam yoktur. Ve iki kapısı vardır. Biri doğu tarafına, bahçeler

tarafına açılır üç kat yeni sağlam demir kapılardır, diğeri de batı tarafına bakar Nöbetha'ne kapısıdır. Buradan aşağı şehre inilir.

Bu kalede (---) adet sağlam burçlar vardır. Toplam (---) beden dışıdır ve fırdolayı çevresi (---) adımdır. Nöbethane kapısından aşağı şehrin tamamı binden fazla toprak örtülü hanelerdir.

Bu şehir içinde toplam 19 Müslüman mahallesi, 7 Ermeni mahallesi var, ama Yahudi ve Çingene taifeleri yoktur. Lâkin deniz kıyısı üç menzil yakın olduğundan Rum keferesi çoktur. Vilâyet halkının çoğu Kürtler ve Türkmenlerdir. Ama Fâtih feth ettikten sonra Tire şehrinden üç bin adam bu şehre sürülüp yerleştirilmişlerdir ki genellikle bu şehir halkının çoğu Tirelilerden doğup çoğalmışlardır. Hâlâ gayet ehl-i sünnet ve'l-cemaat musallî adamları var.

Hepsi (---) mihraptır. Evvelâ bunlardan kalabalık cemaate sahip eski cami **Ebülfeth Camii** iç kalededir. Buradan aşağı çarşı içinde gece ve gündüz kalabalık cemaat ile dolu;

Zâhid Efendi Camii, bu da toprak ile örtülü eski tarz, eski camidir. Bir nazik, ölçülü, ince, uzun boylu tuğladan minaresi vardır. Sol tarafında iki adet kapısı vardır. Şer-i Resûl-i mübin mahkemesi, devlet boyahanesi ve unkapanı Zâhid Camii'nin sol tarafındadır. Ve Karı hamamına bitişik,

Kadıza'de Mehmed Çelebi Camii hayli geniş, san'atlı, eski yapı ve şirin işli büyük bir camidir. Çoruh Nehri'ne yakın garip ve acaip bir camidir. Ve,

Şengülbay Camii ve Çoruh Nehri aşırı olan şehre Yüres Mahallesi derler orada da eski bir cami vardır. Lâkin tahta minarelidir. Bu yazılan camilerden başkası mahalle mescitlerdir.

Ve bir ziyafet evi, aşevi vardır ki gelenlere ve gidenlere nimeti bolca dağıtılır. Ve bir medresesi, dersiâmmı ve talebeleri vardır. Ve her camide ve bazı zâviyelerde hasbî medreseler bulunmaktadır.

Ve toplam üç adet hamamları vardır. Evvelâ biri kale altında **Köprü Hamamı** ve biri **Şehid Ali Şengâh Hamamı** ve **Kızıl Hamam**. Bu üç hamamın suyu, havası ve yapısı gayet güzel, hoş-havalı aydınlık hamamlardır.

Ve hepsi hepsi üç şanlı derviş tekkeleri vardır.

Ve tamamı (---) handır. Evvelâ Kadıza'de Mehmed Çelebi, camiine bitişik büyük bir han yaparak camiine vakf etmiştir.

Hepsinden sağlam ve dayanıklı büyük bir handır. Her pazar günlerinde bu han önünde beş on bin adam toplanıp büyük pazar olup herkes mallarını alıp satarlar. Tamamı 300 adet dükkânlardır. Ve bir süslü bedesten işliği var, mahkemeye bitişiktir. Yer yer kahvehaneleri vardır.

Yiyeceklerinin, içeceklerinin ve makbul san'atlarının beğenilenlerinden; güzel taptaze tereyağı, ketesi, katmer beyaz yağlı çöreği, tavuk böreği ve beyaz deve dişi nahiye buğdayı meşhurdur. Ve Bayburd kilimleri, keçe ve seccadeleri Safet şehri halıçalarından güzel, hayal nakışlı, marifetli ve hafif seccade kilimleri bütün memleketlere gider.

Ve bu şehrin suyu ve havası soğuk olduğundan meyveleri, çiçekleri, bağları ve bostanları o kadar bol değildir. Ama dört tarafından türlü türlü sulu meyveler gelip şehri doyurur. Geniş vilâyeti mamur, tarlaları bol, hayrat ve bereketleri çok olduğundan ekinleri ve çeşit çeşit binek hayvanları hesapsızdır.

Beşinci iklimin ortasında olduğundan suyu ve havasının tatlılığından yer yer güzelleri de övülmüştür.

Yetmiş adet ebced okuyan sıbyan mektepleri vardır. Gayet zeki, yetişkin, soylu ve sevimli gençleri vardır.

Yaşlı erkek sınıfının yaşları yüz elli seneye ulaşır. Çok yaşlanmış ihtiyârları elif boyları çöngelip yaşları ve ömürleri uzun olduğundan dişleri az olup konuşurken harfleri tam çıkaramayıp sin (s) icra edip gûr-i sini (mezarı) özlerler. Ama kadınları açık dilli, güzel konuşan, iffetli ve edepli kadınlardır. Zira Erzurum ikliminde olduğundan havası yaylakdır.

Bu şehir Erzurum'un kuzey tarafında iki konak gereği doğru yoldur. Bu şehrin Trabzon deniz kıyısında kuzeyinde bulunmakta ve kuzey tarafına sarp dağlar ile yaya adam iki günde, atlı dört günde varır. Bu şehir Trabzon'un güneyinde yaylalı dağlar içinde bulunmaktadır.

Çoruh Nehri'nin özellikleri: [328a] Erzurum eyaletinde (---) dağlarından doğup nice beldelere uğrar ve kasabaların tarlalarını sulayarak inip bu Bayburd şehri içinde aşağı şehirden kale altına doğru akar. Bu nehrin iki tarafında kat kat bakımlı ve şenlikli şahnişinler, süslenmiş kârgir yapı yüksek binalar, türlü türlü köşklerle bezenmiş, yer yer gül ü gülistanlı bahçeler ile donanmış haneleri vardır. Herkes Havernak köşklerinde oturup Çoruh Nehri'nde yüzgeçlik eden alabalıkları avlayıp yerler. Hayat

suyu gibi tatlı bir nehirdir ki Çoruğ, *cûy-ı rûh*'dan bozulmadır. Yani *ruh ırmağı* demekle meşhur berrak, saf, duru billûr gibi tatlı bir nehirdir.

Garip bir durum: Bayburd şehrinin bütün reaya işçileri şehirden bir menzil yukarıdaki dağlarda odun kesip dağlar gibi tepe tepe yığırlar. Herkes kendi kütük yığınlarına birer şekilde belirtir koyup bütün odunlarını Çoruh Nehri'ne atarlar. Şehir içinde büyük bir bend vardır, bütün odunlar o bende gelip toplandığında herkes bend başına gelerek belli olan kendi işaretleriyle odunlarını alıp götürürler. Görülmeye değer garip ve tuhaf bir seyirliktir.

Bu hayat kaynağı nehir bu şehre doğu tarafından akarak kale kayaları dibinden geçip nice kale ve kasabalara uğrayıp Trabzon yakınında Karadeniz kıyısında Gönve Kalesi dibinde denizler gibi olup Karadeniz'e katılır. O mahalde bu büyük nehir içinde nice yüz parca zarbune gemisi ve Lazların meneksile adlı gemileri girip bu nehir ile tâ Mikrillistan'a ve Gürcistan'a bezirgânlar giderek esir alıp Anadolu'ya götürürler, böyle büyük bir nehirdir.

Bayburd şehrinin ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ bu şehrin içinde akan Çoruh Nehri'nin karşı mahallesindeki cami ensesindeki yüksek dağa Dudular Dağı derler, orada bir bakımlı ve havadar güzel bir köy vardır. Orada **Abdülvehhab Gazi** medfundur ki büyük küçük herkesin ziyaret ettiği ve gezinti yeri olan bir köydür. Bu büyük dağ kaleye havalelidir ama ikisinin arasında Çoruh Nehri akıp top ermez uzun bir mesafede yüksek dağdır. Şehir içindeki cami ensesindeki göklere doğru uzanmış kayaya yarım saatte çıkılır.

Burada **Şehid Osman Gazi Baba ziyareti**; bir kârgir tuğla yapı türbede medfundur. Bu mahalde bir büyük karlık vardır.

Ve Çağırkanlı Dede ziyaret yeri; bu şehrin genellikle halkı bu sultana daha fazlasıyla inanırlar. Yakın zamanda yaşamış olduğundan keş ü kerâmetlerini görmüş adamlar vardır. Birazca yıkılmış bir türbede medfundur.

Ve bu yere yakın Çoruh Nehri üzerinde çam direklerden kâmil usta mimar kırlangıç kanadı ve büyük bir köprü yapmıştır ki misli meğer Hersek sancağında Foça şehri önünden akan Dirin Nehri üzerinde çam direklerden yapılan büyük köprü ola. Ama bu

Bayburd köprüsü bir göz olduğundan Foça köprüsünden yüksek, geniş ve san'atlı garip bir köprüdür.

Bu Bayburd şehrinin kiblesi tarafındaki mezarlıkta nice bin büyük ermişler gömlüdürler. Ancak kapı eşiklerine yüz sürdüğümüz bu yazılan sultanlardır, *Allah sırlarını aziz etsin.*

Bu şehri de seyr ü temâşâ edip bütün askerî taifeleri getirdiğimiz emr-i şerîfler ile sefere hazır olup hakire 300 kuruş kadem ücreti verip şehir subaşı Ali Ağamızdan 50 atlı silâhlı yoldaşlar alıp;

..... (3,5 satır boş)

günde;

Tortum Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanlarda Gürcistan meliklerinden Mamrol Melik yapısıdır. Daha sonra 871 [1446/7] tarihinde Uzun Hasan Şah tasarrufunda idi. Bunlardan Fâtiḥ Sultan Mehmed feth etti, ancak yine Gürcistan keferesi istilâ etti.

Daha sonra Sultan I. Selim Han, şehzâdeliği yıllarında Trabzon hâkimiyken feth edip Süleyman Han zamanında yine Gürcistan keferesi ayaklanarak nice kaleleri ve bu Tortum Kalesi'ni işgal ettiler.

Bu haber Süleyman Han tarafından duyulunca İkinci Vezir Ahmed Paşa'ya seksen bin asker verip (---) tarihinde başkumandan tayin etti. Paşa da menzilleri katlayarak Tortum Kalesi üzerine gelip gündüz gözüne aman vermeyip metrîse girerler. Allahu Taâla'nın yardımı ile yedi günde ve yedi saatte şiddetli savaş ile yürüyüş edip içinde kaleyi korumakta olan Gürcü savaşçıları küffârını kılıçtan geçirerek fethetti. Sonra tamir edip içine yetecek kadar İslâm askeri muhafız, cebehane, kale döven toplar, bol bol zahire ve diğer ihtiyaçlarını çokça [328b] koyup yine denizler gibi asker ile Gürcistan vilâyeti içine gidip,

Necah Kalesi, oradan **Emirâhur Kalesi**, bu iki kaleler derya gibi askerin gelmesinden korkuya kapılıp adı geçen kaleleri aman ile verdiler. İçlerine Müslüman askerleri konarak tahkim edildiler.

Bundan sonra başkumandan Akçakale üzerine vardı. Sağlam ve dayanıklı bir kale olduğundan büyük cenkler oldu. Yedinci günde zorla fethi nasip olup içine bolca asker konup ezânlar okundu. Bundan sonra,

Pengird Kalesi, Vaşird Kalesi ve Küçük Akçakale beyleri aman ile itaat etmişlerdir. Ve,

Yuvana nahiyesi: 300 pâre köyleriyle itaat etmişlerdir ki hâlâ bağlılardır ve gayet imâristandır.

Ve İspir Kalesi ve Pertekrek Kalesi aman ile itaat edip bağlandılar. Ve;

Dadanlı nahiyesi: 76 pâre şenlikli köyleriyle, 15 pâre küçük ve büyük kaleleriyle itaat edip kimini imâr, kimini harap ettiler. Bundan sonra,

Tikhiz nahiyesi: Akçakale ve Yuvana Deresi tamamen feth olup Tortum Kalesi'ne geldi. Erzurum eyaletinde sancakbeyi tahtı olmak üzere yazdı. Hâlâ Erzurum toprağında Tortum başka sancak paşası tahtıdır. Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümayûnu (---) akçedir. Sancağında (---) zeamettir ve (---) timardır. Alay-beyisi ve çeribaşısı vardır. Sefer (savaş) sırasında cebelûleriyle beyinin askeriyle toplam bin altmış beş seçkin asker olur.

Ve senelik paşasına on iki, on üç bin kuruş adâlet üzere hâsıl olur. Ama hâlâ sefere memur etmeye geldiğimiz Gazi Seydî Ahmed Paşa biraz adaletsizlik edip bu Tortum sancağına yirmi bin kuruş tuttururdu. Hattâ bu hakir, kendilerine emr-i şerîf ile gelip Revan derneğine memur olduğunda sancağında olan zeamet sahipleri ve timar sahiplerinden ve başka eli beratlı imam ve hatiplerden bile "sefere memursuz" diye bu madde için on bin kuruş alarak bütün İslâm askerini hazır etmiştir. Hakir kendi sarayına konup gece ve gündüz özel sohbetler edip şehri gezip dolaşırdık. 150 akçe kazadır ve dokuz bakımlı nahiyedir.

Evvelâ Yuvana nahiyesi, Dadanlı nahiyesi, İspir nahiyesi ve (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu nahiyelerden kadısına senelik üç bin kuruş hâsıl olur. Müftüsü, nakibüleşrafı, ayân u eşrafı, kale dizdarı, kale neferatları, yeniçeri serdârı, sipah kethüdası ve şehir subaşı vardır.

Tortum Kalesi'nin şekli: Kalesi yüksek kayalık bir tepe üzerinde dörtgen şekilli bir sağlam taş yapı güzel bir kaledir. Ama firdolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. (---) tarafında bir demir kapısı var.

Kale içinde toplam 18 kadar hane, Süleyman Han'ın küçük bir camii ve insanlar için zahire ambarı var. Başka han, hamam ve çarşıdan bir eser yoktur. Ancak kale dizdarı ve neferâtlar burada oturmaktadırlar. Ama aşağı varoşu mamur ve şirin yapı-

lardır ki hepsi amber kokulu toprak ile örtülü 700 eski evlerdir. Tamamı (---) mahalle ve 7 mihraptır. Bunlardan çarşı içinde (---) camii, kalabalık cemaate sahip eski bir camidir. (---) (---) (---) (---) (---) Geri kalanları mescitlerdir.

Ve iki hamamı, iki hanı, on adet sıbyan mektebi ve yetmiş adet her esnâftan dükkânı vardır. Lâkin kârgir yapı bedesteni, aşevi ve medreseleri yoktur. Ama her hanesinde bağ ve bahçesi çoktur.

Suyunun ve havasının tatlılığından çeşit çeşit meyveleri bolca yetişir. Üzümü, armudu ve kırmızı renkli al yanaklı şeftalişi beğenilir. Özellikle güzellerinin tebekânî yanaklı et şeftalileri de çeşnili ve yemesi hoştur.

Bu şehir Erzurum'a iki konak mesafe olduğundan bütün tüccar taifesi bu şehrin sulu meyvelerini sandıklar ile yük yük Erzurum'a taşırlar. Erzincan şehriden sonra Erzurum eyaletinde bu Tortum şehri İrem bağı gibi süslü bir şehirdir. Bütün halkı garipleri severler, yumuşak huylu halim selim kimselerdir.

Bu şehir içinde akan (---) nehri Karadeniz'e katılır. Bu Tortum şehrinde mîrî güherçile elde edilir. Şehri bir dereli yere kurulmuştur. (---) (---) (---) (---) (---)

Bu şehri seyr edip bütün Tortum sancağı askeriyle Erzurum altına gitmek için büyük bir kalabalık toplanmışken Tanrı'nın hikmeti Karadeniz sahilinde Gönye Kalesi'ne Kazakların an-sızın baskın yaptıkları haberi Gazi Seydî Ahmed Paşa'ya gelince o an Bismillah ile mübârek vücuduna Davud zırhını giyip ferman-sız atına binerek;

"Din-i mübin uğruna gaza ve şehâdet isteyen, at, timar ve zeamet ve ganimet malları isteyen gelsin" deyip şehirden taşra çıkıp bağlar başında [329a] biraz dinlendi. Toplam bir kadar seçkin silâhlı ve hafif yüklü asker olup;

"Ardım sıra gelmeyenin vay hâline" deyip üç nöbet gülbâng-i Muhammedî çekip kuzey tarafına bütün küheylân atlı asker ile o gün o gece ilgar edip uğradığımız yerlerde ata dona gücü yeten, asker bile olmayan adamları sürerek ertesi gün seher vaktinde bir vâdi içinde (---) (---) **menzili**

..... (2 satır boş)

Buradan yine bir gün kuzey tarafına ilgar ile gidip Trabzon hududunu geçip Gönye hududuna vardığımız mahalde Mikriliştan

askerlerine rast geldik. Seydî Ahmed Paşa'ya gelip hepsine ikram olundu. Ama üç bin kadar silâhlı giyimli gök demire gömülmüş eli sııklı küheylân atlı Dâbbetülarz'a benzer Mikril aznavurları, bin kadar piyâde tüfenk atıcıları ve Gürcü yiğitleri gelip misk yağdıran zülûflerini dağıtmış, kimisi örük örük etmişler, kırkar ellişer yaşında tüysüz ve tıraşlı acaip suratlı cemapur askeri gibi birbirine aykırı türlü türlü kavimlerdir ki her biri birer çirkin görünüşlü, tuhaf suratlı ve garip yapılı cins cins mahlûklar içinde kalıp bunların her birine birer güzel vaatler ile Koca Gazi Seydî Ahmed Paşa gönüllerini alıp o gece menzilleri kat ederek sabahleyin (---) **menzili**

..... (2,5 satır boş)

Çoruh Nehri kenarıyla ertesi gün sabahleyin Karadeniz sâhilinde **Gönye Kalesi** dibine varıp onu gördük, bütün kötü işli ve murdar Kazak kefereleri kale içine doluşup haçlı sancakları ile kalenin burçlarını ve bedenlerini süsleyip İslâm askerlerini gördüklerinde kalenin içinden bütün kefereler "Yajuj, Yajuj [İsa, İsa]" seslerini yükselttiler. Kalenin içinde sakınmadan korkmadan yerleşip 70 pâre şayka kayıklarını kalenin dibine bağlayıp dururlar.

Kale içinde olan yeri cehennem olan küffarın çoğu sarhoş olup kendinden geçmiş iken beri tarafta Seydî Ahmed Paşa 150 kadar iç ağalarıyla, sair Tortum gazileri ve yolda yardıma gelen Mikrilistan ve Gürcistan piyâdeleriyle bir ağızdan "Allah Allah!" deyip birinci saldırıda göz karartıp nehrin kenarında yatan gemilerine girip bir anda aman vermeyip gemilerin iplerini kestiler.

Gemiler hareket ederek 70 pâre kayıklar ile Karadeniz'e çıkıp kayıklar içinde beşer onar kadar kendinden geçmiş kayak gözcülerinin kimini kılıçtan geçirip kiminin elini ayağını bağlayarak esir edip onlara kürek çektiler.

Bütün gaziler şenlikler ederek yetmiş pâre kayıkları kaleden top atımı mesafesi uzak Hopan tarafında bir liman şekilli yerde bağladılar.

Bütün kefereler kale içinde mahsur kalıp kayıklarıyla kaleden kurtulmaktan ümitlerini kesince yaralanmış domuz gibi kudurup ateş saçmaya başladılar.

Beri tarafta Müslüman gaziler gittikçe çoğalıp kaleye yürüyüş etmeye hazırlıklar görülüp küffardan alınan şaykaların direk

ve küreklerinden derhâl merdivenler yapıldı. Mikrilistan'dan Laz meneksileleriyle gelen Mikril kayıklarının direklerini çıkarıp merdivenler ve kayıklarını karaya çıkarıp siper gibi kale altına çekerek kalenin doğu tarafında ve güneyine iyi metrisler oldu.

Bütün Müslüman gaziler, Gürcistan ve Mikrilistan aznavurları gündüzün aydınlığında kale altına metrise girdi. Kale içinden hilekâr küffar, dışarıdan İslâm askeriyle kumandan kaleye kurşunlar urup her taraftan hücumlar edilmekteydi. Küffârın bir bölümü bayraklarını açarak kaleden taşra Müslüman gaziler üzerine hücum ettiler.

Beri taraftan Gazi Seydî Ahmed Paşa kendi tâbileriyle 300 kadar genç, çevik, yiğit ve dilâverleriyle "Allah Allah!" deyip Kasşab Cömerd köçeği gibi dal satur olup göz açtırmadılar ve küffâra öyle keskin satur vurdular ki küffârın geri bakmaya dermanı kalmadı. Meğer Çoruh Nehri kenarında birkaç adet gemileri kalmış, onlara can atıp ağzına kadar dolunca gemileri battı. âyet: [329b]

"Nihâyet bir gemiye bindikleri zaman o bunu deliverdi. (Musa) dedi ki: Sahiplerini suda boğasın diye mi onu deldin?" [Kehf, 71] kesin delili üzerine hepsi boğuldu. Nicesi Çoruh Nehri içinde yüzerek karşı tarafa selâmetle çıktım sandı. Ancak beri taraftan dalyan tüfenkler ile Müslüman askerler kurtulanlara kurşunlar vurunca onlardan da bir can kurtulmayıp canları cehenneme gitti.

Çoruh kenarında kalan gemilerinden yedi adedini ateşe verip kılıç artıklarından başka 200 adet küffâr kaleye giremeyip hepsi yakalanıp esir edildiler. Küffâr kaleden bu içler acısı hâli görüp zavallı canlarını kurtarmaktan ümitlerini keserek can u gönülden cenge başladılar.

Bu üç kere cenk saldırısında 70 adet Müslüman gaziler şehitlik şerbetini içip âhiret sarhoşu oldular.

Sonunda Seydî Ahmed Paşa bu hâli görüp Batum sancağı nahiyelerine geriden gelip yetişen kapıcıbaşılarını nahiye nahiye fermanlar ile asker sürmeye gönderdi.

Tanrı'nın büyüklüğü çevrelerinde ve yakınlarında olan nahiyelerden eli harbalı (mızraklı) ve tüfenkli, kazın-kuğulu ve matrakıkulu Laz taifesi, Giresun ve Kaliparavoli'den, Şena ve Çiho'dan nice bin Laz taifesi dankiyo boruları ve zikula adlı

düdüklerini çalarak beyaz bayraklar ile alay alay gelip Seydî Ahmed Paşa'yla buluştular ve Çoruh Nehri kenarında konakladılar. O saat onlara dinlenme zamanı vermeyip;

"Koma kardaşlar, gayret sizindir. Din uğuruna çalışın. Allah'ım hem seni kerimdir, hem beni kerimcidir" diye Çerkez dili üzere Koca Gazi Seydî Paşa bütün gazileri cenge teşvik edip güzel vaatlerde bulununca Tanrı'nın büyüklüğü, çevrelerinde ve uzaklarda ne kadar köylü kentli, âsi itaatkâr insan varsa denizler gibi asker dalga dalga gelip herkesin ellerinde birer demet çalı, birer torba tezek, birer demet lazut darısı, gögem çalısı ve pasta darısı sapı demetleri ile gelip kalenin dört tarafına demetleri yığdılar. Bu sırada kimi şehit olup ve kimi yaralanarak bu hücumda da yetmiş adet adam şehid olarak şehitlik mertebesine yetmişlerdi.

Derhâl bu aralıkta Seydî Ahmed Paşa gemi direkleri ve küreklerinden yapılan merdivenleri kale duvarlarına pervasızca dayadı. Bütün Müslüman gaziler bir yere toplanarak hepsi bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî çekip *Allah Allah* sesleri göklere yükselince Batum dağları ve bağları yıldırım gibi gürleyüp insanların bağırış çağırışları göklere yükselirken bütün gazilerde darı ve çalı demetlerinden ve merdivenlerden İspir keçisi gibi ve örümcek gibi tırmaştılar.

Kapıdan tarafa yığınlara da ateşler vurulunca alev alev yeri cehennem olan küffâr Nemrud ateşi içinde kalıp yine can havliyle Müslüman gazilere kurşun vururken hemen Gazi Seydî Paşa dal kılıç kalenin doğu tarafı köşesindeki kule üzerine iç ağalarıyla çıkıp elinde dal kılıç "Bre koman şebbâzlarım" diye bağırınca Müslüman gaziler Seydî Paşa'yı görüp kara karınca iri yılanı üşer gibi kaleye üşüşüp her taraftan hücumlar edince kale içinde olan küffâr gördü ki duvarların üzerinde Müslüman gaziler kılıç vurup gelir, hemen pis canlarını cehennem ateşine atar gibi atıp ateşlerde yandılar. Nicesi kılıç korkusundan kaleden aşağıya uçup elleri ve ayakları kırılıp kolsuz kanatsız kaldılar. Kimi Çoruh Nehri'ne düşüp suda boğuldu.

Kısacası o gün seher vaktinden tâ ikindi vaktine kadar Tanrı bilir bütün Seydî Ahmed Paşalı ve diğer Müslüman gaziler bir parça ekmek bile yemediler.

Ve iş bu senenin (---) ayının (---) günü ikindi vakti Gönye Kalesi feth olup Tanrı'ya şükür hakire ilk fetih ezânı okumak nasip oldu.

Bütün Müsüman gaziler kaleye ağzına kadar dolup 700 küffâr esir ve 800 kelle kesilip bütün kelleler kuleler üzerinde mızraklara süs oldu.

Daha önce feth olunan 67 pâre kefere firkatelerini kale altına getirip bütün mühimmâtlarını yerli yerine koyup hazır durdu.

Dellâllar bağırıp üç gün üç gece top ve tüfenk şenlikleri yapıp kandil ve meşale çerağları olup gecemiz Kadir, gündüzümüz Kurban bayramı olup Tanrı'ya şükür fetihde bulunduk.

Hemen kale feth olup ezânlar okunurken kalenin doğu yönünden tarafa Çoruh Nehri kenarından beri nice bin rengâreng bayrak, sancak ve alaylar ile nice bin asker kalede şenlikler için attığımız [330a] kale döven topların seslerini duyup Müslüman gaziler tekbirler getirip tâ kale altına dek at bıraktılar.

Gördüler ki kale feth olup Seydî Ahmed Paşa kale içinde âlet ve mühimmât görmede. Meğer bu yiğit askerler Erzurum Valisi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz tarafından Erzurum eyaleti askeriyle Kars Paşası Ketenci Ömer Paşazâde Baki Paşa bütün askere serdâr olup Erzurum sahrasından beş günde Gönnye altına yedi bin seçkin asker gelip Gönnye Kalesi altında Çoruh Nehri sâhilinde salt yükü hafif, çadır ve çergesiz sık bir şekilde konakladılar.

Bir tarafta Pasin sancağına mutasarrıf Ketağaç Paşa kondu. Bir tarafa Pasin sancağının timar sahipleri, zeamet sahipleri ve kale neferâtlarının yarısıyla toplam iki bin asker kondular. Ve Ahıçka Kalesi'nin muhafazasına memur olan Ketenci Ömer Paşazâde Uzun Mehmed Paşa mutasarrıf olduğu Urfa eyaleti askeriyle, Birecik Beyi Ali Merdan Bey sancağı askeriyle ve gayrı gönüllü fedayî askerler bir tarafa kondular. Ve Malazgird Beyi Mehmed Bey, iki bin nâmlı, seçkin, yarar, dilâver erler ile Çoruh Nehri kenarına kondular. Kiğı sancağına mutasarrıf Deli Hüsam Bey, Tabaniyassı Mehmed Paşa çerağlarından nâmlı ve yiğit bin kadar sancağı askeriyle kale altında Karadeniz kıyısında alınan Kazak kayıklarının korunmasıyla görevlendirilip konakladı.

Kısacası Kemah, Erzincan, Tercan, Kelkit, Koylıhisar, Hacı Murad Kalesi, Gümüşhane, Bayburd, Hınıs, İspir, Tekman, Kuzucan, Tortum, Mecingird ve Mamrevan sancaklarının ve başka kale ve kasabaların bütün sancakbeyleri, alaybeyleri ve çeribaşları ile gelip Gönnye Kalesi altında kondular.

Daha ardlarınca Şebîn Karahisarî sancağı, Ahıska paşası olan Vezir Koca Sefer Paşa'nın arpalığı idi. Kethüdası olan Müsellem Sarı Derviş Ağa, Şebîn Karahisarî'nin zeamet sahipleri ve timar sahipleri ile toplam iki bin kadar seçkin asker ile yukarıda yazılan sancak askerlerine düNDAR (artçı) olup o da Çoruh Nehri kenarında kondu.

Kale altında büyük bir padişah divanı olup ikinci yardımcı kumandan olan namlı Baki Paşa'ya Defterdarzâde tarafından bir altın işlemeli değerli bir elbise ve bir şahane sorguç var imiş, o padişah divanında Baki Paşa ayak üzere durup;

"Gazan kutlu olsun, Erzurum Veziri serdârım. Defterdarzâde Mehmed Paşa size selâm edip bu altın işlemeli hil'ati ve bu samur lipaçeyi hediye etti." diye Seydî Ahmed Paşa'nın sırtına giydirip başına bir mücevher otağa soktu. Karşılıklı hayır dualar ve övgüler oldu.

Tanrı'nın hikmeti ikindi vaktinde yine Çoruh Nehri kenarıyla bir kırk elli pâre Laz meneksile kayıkları belirip yüzerek gelirken gördüler ki kale içinde ümmet-i Muhammed ağzına kadar dolmuş ve kalenin dışında yine öyle, çadırları ve ağırlıklarıyla Osmanoğulları askerleri konmuşlar. Anında bütün kayıklar geri dönüp firara yüz tuttular.

Hemen Seydî Paşa tarafından ve başka kollardan canı başı yerinde olan süzme korkusuz yiğitler at boynuna düşüp Çoruh Nehri kıyısıyla kayıkları kova kova geri kalanları alıkoyup karşı taraftan ve beri taraftan kayıkları kurşuna tuttular. Tâ akşam vaktine dek büyük bir ceng ve savaş oldu.

Tanrı'ya şükür 47 pâre kayık tutuldu ve Mikril kâfirlerinin 300 kadar esir alındı. 600 kadarı Çoruh Nehri'nin sularına gömülüp Tanrı'ya hamd olsun bir seferde üç gaza oldu. Birincisi, kayıkları feth oldu. İkincisi' kale feth oldu. Üçüncüsü yine bu Mikril kâfirlerinin kayıkları feth oldu.

Meğer bu mel'unlar kaleyi işgal eden Kazaklara yardıma gelen Mikrilistan'ın âsi aznavur gâvurları imiş. Gemileri ağzına kadar yiyecekler ve içeceklerle dopdolu imiş. Seydî Paşa bu yiyecek ve içeceklerin hepsini yardıma gelen Müslüman gazilerine dağıttınca İslâm ordusu doyum oldu.

O gece yine kalenin içinde ve dışında o kadar top, tüfenk ve fişenk şenlikleri oldu ki karanlık gece aydınlık gündüz gibi olup

tâ seher vaktine dek kâh gülbâng-ı Muhammedî, kâh Osmanogulları davullarına tokmaklar vurulup sabaha dek çerağanlar oldu.

Ertesi günü sabahleyin anılan ayın (---) günü yine Çoruh Nehri kenarından bir toz bulutu göklere yükselmekte olup sancak demirlerinin parıltısı, cebe, cevşen, zırh ve zırh külâh ısıltısı insanoğlunun göz bebeklerini kamaştırıp saf saf ve bölük bölük ibret verici askerler belli olup yaklaştı. [330b]

Meğer Çıldır eyaletine mutasarrıf Vezir Koca Sefer Paşa, Erzurum Veziri Mehmed Paşa efendimizin emr-i şerfiyle Ahıska'dan ılgar ile Gürcistan içinden, Gönve Kalesi'ne yardıma altı bin Gürcistan askeriyle, Tomris Han oğluyla, Levend Han oğluyla ve Aleksandır Han oğluyla yardıma gelirlermiş.

Bu haber Seydî Paşa'ya gelince Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve diğer sancakbeyleri, alaybegleri ve çeribaşılar hepsi pür-silâh olup Sefer Paşa'yı karşılamaya çıktık.

Tanrı'nın büyüklüğü ibret verici bir temaşa daha seyr ettik. Cebe vü cevşene batmış küheylân atlı, eli sııklı, beli şiş kılıklı, çiğini kalkanlı ve nicesi kılıklı kebeli, beli sadaklı ve tüfenkli aznavurlar, piyâde tüfenklileri sıkma çarıklı ve hepsi kırçıl ihtiyarlar çoğu tıraşlı ve saçlı aznavurlardır ki her biri acaip suratlı ve garip görünüşlü adamlardır.

Sefer Paşa özel alayı, mataracı, tüfenkçileri ve şatırlarıyla geldiğinde Seydî Paşa ve Baki Paşa at üzere selâmını alıp Seydî Paşa sağına ve Baki Paşa soluna geçip büyük alay ile Gönve Kalesi altına gelindi.

Bu sırada kalenin burçlarından ve bedenlerinden bir yaylım safâ geldin topu ve bir yaylım safâ geldin tüfenk şenlikleri edildi. Sefer Paşa bütün askeriyle hisarın altında konakladı. Daha sonra İslâm ordusuna Gürcistan, Mikrilitan ve Lazistan'dan ve Batum sancakları nahiyelerinden bol bol zahireler gelmeye başladı.

Ertesi gün seher vaktinde Gönve Kalesi'nin güney tarafında Hopan ve Rize tarafında deniz kıyısıyla büyük bir alay belli oldu. Meğer Trabzon eyaletine mutasarrıf (---) Paşa, eyaleti askeriyle üç bin yarar ve nâmlı silâhlı asker, denizden yetmiş pâre sandal, yüz pâre meneksile Laz gemisi ile piyade asker, zahire ve on pâre şahî top ile Trabzon paşasının geldiğinin haberi, Serdâr Seydî Ahmed Paşa'ya geldi. Ancak karşılamaya kesinlikle ne kendisi ve ne diğer askerlerden göndermedi.

Trabzon paşası, eyaleti askeriyle üç bin seçkin adamla Gönve Kalesi'nin bir tarafına kondu. Daha sonra kale içinde Seydî Ahmed Paşa ile görüşmeye geldiğinde Seydî Paşa aslâ önem vermeyip orada hazır olanlara hitap ederek;

"Bak a ümmet-i Muhammedim! Ben kangı sancak hâkimi-yim?" dedi. Vilâyet ileri gelenleri:

"Sultanım! Hâlâ Tortum sancağına mutasarrıfsız" dediler.

"Ya Tortum bu Gönve Kalesi'ne kaç menzildir?" dedi.

"Dört beş menzildir" dediler.

"Ya dört menzil yerden bir ılgar ile gelip Gönve Kalesi'ni küffâr elinden kurtaram. Hususen memur değil idim ve sancağım toprağı dahi değildir. Ben din-i mübin uğuruna yetişip Gönve'nin kurtulmasına Allah'ın emriyle sebep olam. Bak a Paşa! Sen Trabzon paşası olasin ve iki tuğlu beylerbeyi olasin ve Gönve Kalesi eyaletin toprağında Trabzon'a iki menzil yer ola. Sen niçin yedi günden beri bu Gönve Kalesi imdadına yetişmedin. Tiz cellat!" deyince, Baki Paşa, Sefer Paşa ve Kategoç Paşa Seydî Ahmed Paşa'ya:

"Sultanım! Kanun değildir. Sen bir tuğlusun, o iki tuğludur, katl etmen." diye hepsi rica ettiklerinde;

"Vallahi din-i mübine hayin olduktan sonra yedi tuğlu paşa dahi olsa, askeriyle kırardım. Ama sizin hatırınız için katl etmem. Ama padişahuma arz ederim. Tiz divan efendisini çağırın." diye buyurup istediğı şekilde arz yazılırken;

"Baş bölükbaşılar, kaldıra şu Trabzon ayân hayinlerini." deyip yetmiş nefer kimsenin elini kolunu bağlayıp Gönve Kalesi'nde hapsedip;

"Niçin paşanızı bu kalenin kurtarılmasına teşvik etmediniz." diye çok çok azarlayıp hakaret ederek hepsini haps etti.

Divan efendisi kalenin fetihnâmesini ve Trabzon paşasının yardıma gelmediğini yazıp üç adet beylerbeyilerin, diğer iş erlerinin, Gönve kadısı ve Trabzon kadısının mühürlü arz-ı mahzarlarıyla padişaha arzlar gönderilecek sırada bütün Trabzon âyanının yedikleri hamisi balıkları burunlarından fitil fitil çıkıp,

"Arın sultanım! Padişaha bizi arz eyleme." diye Seydî Ahmed Paşa'nın ayaklarına düşüp yalvardıklarınca Seydî Paşa aşağı komayıp,

"Elbette bu âsileri arz ederim." diye sözünde ısrar etti ve Çerkez inadında ısrar etti.

Sonunda Trabzonlular yine paşalara da yalvardılar. Onlar yine Seydî Paşa'ya rica ettiler. Araya nice arabulucu iş erleri araya girdiler.

Üç gün çekişmeden sonra ister istemez Trabzon paşasından, vilâyet âyanından ve Trabzon eyaletinden, hepsinden gizlice 43 kese kuruş, üç tahta samur kürk, 12 güneş parçası sevimli köleler, 12 güzel kadın, cihan fitnesi nergis gözlü, şirin sözlü Gürcü bakire ve el değmemiş kızlar verdiler.

Trabzon paşası bir sırmalı ipek, nakışlı yeni 7 adet cerekler ile otağını verdi. Ve bir murassa kılıç, bir mücevher gaddâre, yedi çârkab [331a] tirkeş (okluk) ve nice Trabzon kuyumcularının beğenilen işlerinden çeşit çeşit gümüş kaplarından buhurdanlar, gülâbdanlar, nice türlü türlü at takımları, gümüş şamdanlar, topuz, Trabzon tarzı baltalar, üç katar deve, yedi katar katır ve "ılgar ile gelirken nice atlarınız helâk oldu" diye 120 baş atları, hepsini Seydî Ahmed Paşa'ya Trabzon eyaleti halkı verdiler. Kendileri saadetlü padişaha arz olunmadan kurtuldular.

Ancak Gönye Kalesi fethinde ve yardımında bulunan beylerbeyilerin, alaybeylerinin ve diğer sancakbeylerinin padişah hizmetinde bulunduklarını bütün padişaha arz edip bütün beyler, paşalar ve iş erlerinden de bol bol mal ve çeşitli metalar alıp Gönye'nin kurtarılmasını Gürcü Beyzâde namıyla bilinen bir sözeri kapıcıbaşıyla padişaha arz eyledi.

Bir kapıcıbaşıyla da Erzurum Valisi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimize arz ettiği saatte Çoruh Nehri kenarından beri yine bir toz ve toprak göklere yükselip bir İslâm ordusu belli oldu.

Meğer Erzurum Valisi Mehmed Paşa efendimizin Alacaatlı Hasan Ağası, Gönye Kalesi imdadına kumandan olup Erzurum sancağının bütün timar sahipleri ve zeamet sahipleri cebelûleriyle, Erzurum ve Hasankalelerinin yarı kale kulları ve Paşa efendimizin bütün kendi kapı kullarıyla kırk bayrak sekban ve sarıcılardan başbölükbaşı Küçük Acem, Kulu bölükbaşı, Çatal bölükbaşı, Memû, Çenü, Heybeli, Nakışlı, Çalık Ali, Zırhkenli, Yamalı ve Uşkurta, Sincanlı, Kâdirli, Mamalı, Sücahoğlu, Cenetoğlu, Kara Pîrî, Solak Veli ve Gökçe Ali namlı kağan-arslan bölükbaşılar hepsi pür-silâh üç bin çatal fitilli namlı yiğitleriyle saf saf ve çifte çifte gülbang çekerek geçtiler.

Ardları sıra bir bayrak 300 yiğit deli, bir bayrak 300 yiğit gönüllü, altı bayrak düşman avlayan saba gidişle Tatar askeri, bir bayrak 600 yiğit müteferrikalar, bir bayrak 300 adet riayet vacip olan ağalar, bir bayrak 200 yiğit çaşnigir, bir bayrak 200 saraçlar, bir bayrak ile taşra kılarcıları iki yüz silâhlı yiğitler, 200 cebe ve cevşene gömülmüş kargı sııklı iç ağaları, çarha ince bayraklarıyla miftah gulâm ağası zabitleri olup anılan alay ile geçtiler.

Ve kırk adet sandelye sahibi kırkar ve ellişer kafadarlar ile ata binmiş kapıcıbaşılar ki her biri kırkar ve ellişer tâbili, kantar sııklı, zırh ve zireh-külâha batmış, atları gümüş bezekli süslü koşumlu, bahtlı, bahrî hotaslı (sorguçlu), altı pâre çârkab yancıklı küheylân atlı, soylu aygırlı muhteşem tâbileri Nahçıvan demirine gömülmüş adamlara sahip zorba zorba kapıcıbaşılar çifte çifte geçtiler.

Bunların ardları sıra kumandanları olan Alacaatlı Hasan Ağa sade nakkare faslıyla geçip Gönve Kalesi dibinde çadırlarıyla ve ağırlıklarıyla kondular.

Bu anılan kapıcıbaşılarının çoğu birer vezire ve beylerbeyilere kethüda, kaymakam müsellemler olmuş ve sancak zabt etmiş Aristo akıllı ağalardır. Bunlara Seydî Ahmed Paşa büyük bir ziyâfet verdi.

Ertesi gün bütün köyler ve kasabalardan gelen üstad mimar ve yapı ustaları ile Gönve Kalesi'nin tamirine başlandı. Derya gibi kalabalık İslâm askerleri amele gibi çalışıp kalenin hendeklerini temizlemeye başladılar.

Yedi yerden mehterhaneler çalınıp yetmiş seksen yerden sofralar kurularak bol bol yemekler ile ziyâfetler olup gece ve gündüz bütün Müslüman gaziler sevinç ve şenlikte idiler.

Öncelikle kalenin yanan kapısını yaptılar. Kale içinde bulunan Bayezid Han-ı Velf Camii'ni imar edip sanki açık nur oldu. Ve 700 yeni kul, yeni dizdar, diğer gereçler, cebehane hazırlandı, küffârdan alınan bütün tüfenkler ve diğer âletleri cebehanesine kondu. Gönve Kalesi evvelkiden sevimli ve donanımlı oldu.

Tanrı'ya hamd olsun bu hakir, çok kusurlu Evliyâ bin (---) tarihinde Azak gazasına giderken bu Gönve Kalesi'nde ibâdet etmiştik. Tanrı'ya hamd olsun kurtuluşunda da bulunup ilk fet-hinde ezânını okumak nasip müyesser olup gazasında bulunduk.

Daha sonra Trabzon eyaletiyle Batum sancakları Gönve Kalesi muhafazasında kalıp altmış bin müteaddit savaşı askerler

ile Çoruh Nehri kenarıyla büyük ülke Erzurum'a gitme niyetiyle yola çıkıp Çoruh Nehri kenarında bir çemenzar ve şimşiristan ağaçları içinde konakladık.

Bütün Müslüman gazileri ile danıştık. Seydî Ahmed Paşa:

"Bu Mikrilistan Trabuzan eyaleti toprağında olup küffâra yardıma gelirken kayıklarını feth ettik, padişaha böyle isyan ettiler. O kayıklarını ve uğursuz Rûs şaykalarını padişahıma arz ettim. Trabuzan Kalesi Limanı'nda dursunlar. Padişah tarafından ne ferman çıkarsa vilâyet valisi ona göre davransın. Bu kadar bin Kazak ve yardımlarına gelen rezil Mikril esirlerinin [331b] tamamen Müslüman gazilerin avı olduğunu da yüce makamın ayaklarına arz eyledim. Ama şimdi bu büyük topluluk ile bu İslâm ordusu at üzere hazır beklerken bu Mikrilistan kâfirlerinden nice intikam alıp bu kadar yol zahmeti çeken Müslüman askerler ganimet mallarıyla doyum olalar." diye danıştı.

Meğer Gürcistan Hâkimi Sefer Paşa Mikrilistan beylerine gücenmiş imiş.

"Hemen bütün Mikrilistan'a bu İslâm ordusunun piyadesiyle atlılarını pay-beraber ola diye ava salalım ve bizim Ahıska gazileri ve Gürcistan gazilerini bile kılavuz verelim. Onlar da gaza malından pay-beraber hisse sahibi ola." diye danışma toplantısı tamamlandı.

Hakir bu niyete el-Fâtîha dedi. Bütün Müslüman gaziler içinde dellâllar bağırıp;

"At, don, sevimli köleler, güzel kızlar ve ganimet malları isteyen Müslüman gaziler silâhlarıyla hazır olsunlar" diye dellâllar bağırınca Tanrı'nın büyüklüğü o gün o gece bütün Müslüman gaziler kanıkmiş arslan gibi gerindiler, sündüler, avsayıp avnadılar, eşindiler ve kaşındılar. Herkes gusüller edip kumandanın emrini beklemeye başladılar.

İşbu 1057 [1647] (---) başında Mikrilistan vilâyetine baskın ettiğimiz menzilleri ve cengleri bildirir

Evvelâ Ketağaç Paşa asker öncüsü olup üç bin namlı asker ile Çoruh Nehri kenarıyla kible yönüne doğru yola çıktılar.

Ardı sıra Gürcistan ve Ahıska eyaleti askeriyle üç bin seçkin aznavur askeriyle Mikrilistan'a doğru yola çıktı.

Ondan sonda Serdâr Seydî Ahmed Paşa dokuz bin seçkin salt asker ile Mikrilistan'a girdi.

Bunun ardı sıra Baki Paşa düNDAR (ardçı) olup üç bin asker ile geriden gelmede.

Erzurum askeri ve Şebin Karahisar sancağı askeri sağ kanatta, Kiğı, Pasin ve Mamrevan askerleri sol kanatta, iki kanat gibi kumandanı ortaya alıp bölük bölük gitmede. Ve Hınıs, Tekman ve Malazgird sancaklarının beyleri askeriyle İslâm ordusunun zahiresine, arpasına, yulaf, yonca ve otunun teminine memur olup o gün 10 saat gidip;

Zar Çayırı menzili: Batum sancağı ile Mikriliştan arasında bir yeşillik ve verimli ovadır. Denizler gibi asker konup bütün atların o gece karınları davula dönüp istirahat ettiler.

Buradan sabahleyin karınca sürüsü gibi kalabalık asker o menzilden kalkıp Çoruh Nehri geçidinden Sefer Paşa Gürcistan askeriyle geçip Mikriliştan'ın Dadanya nahiyesini yağmalamaya başladı.

Beri tarafta İslâm askeri yedi başlı ejder gibi Mikriliştan'a göz açmaya aman vermedi.

Bu çok kötü hâli gören mel'un, cehennemlik, inatçı, cünüp Yezid askeri kâfirler dağlara ve sık ormanlara doğru yönelip kararları firara dönüp dağları giydiler.

Hemen Defterdarzâde efendimizin baş bayrağı ejderha başlı sancağını 22 bölükbaşı bayraklarıyla 2.200 sarı sarıca arı, azgın kudurmuş köpek gibi Mikril'in sarp ormanlıkları içinde becenerine (sığınak) sarılıp bir yaylın kurşunlar serptiler.

Becene içine sığınmış olan Mikriller de kudurmuş yılanlar gibi gıgırdılar. Onlar da becene içinden kurşunlar serptiler. Tâ kuşluk vaktine dek iki taraftan büyük cenkler oldu.

Sonunda becene fethedildi. İçinden 700 adet Mikril esiri çıktı. İçinden güneş parçası bâkireler ve zamanın güzeli köleler ile ilk defa sekban ve sarıca askeri doyum oldular. Ancak gazilerden 7 yiğit şehit oldu.

O gün bu mahalde kalındı. Dağlar içinde Allah Allah sesleri göklere yükselip sanki Mikriliştan'da kıyamet günü zemzemesi, velvelesi olup kıyamet gününden bir işaret oldu.

Ve Seydî Ahmed Paşa himmeti ile o gün Baki Paşa da ganimet mallarıyla zengin olup İslâm ordusuna girince diğer İslâm gazilerine de izin verildi. Onlar da bölük bölük olup vesileler ile dağlara, beltere ve becenelere düştüler. Tâ ki Merava Kalesi altına İslâm askeri varınca hemen Mikril küffârı kalenin iki

kanatlı kapısını açıp içeriden ayağı çıplak ve başı çıplak yeri cehennem olan hilekâr kefereler dalkılıç olup lanetli şeytan askeri gibi İslâm askerlerinin vücutlarını kalenin dibinden kazımaya niyetlendiler.

Bu gayret ile üç buçuk saat yaka yakaya çekişerek savaş ederken Avnik Kalesi Beyi Ali Bey, Veli Bey ve Nakışlı Bölükbaşı kalenin batı tarafı boş iken üç bayrak yiğitler birer yolla ve kementler ile örümcek gibi ip cambazı gibi taraf taraf yiğitler kaleye çıkınca kalenin burçları ve bedenleri üzerinde ezânlar okutup kale içinde olan küffâra kılıç vurarak kale kapısını ele geçirdiler.

Dışarı çıkan kefereler içeri giremeyip hepsi Müslüman gazilerin kılıçlarına yem oldular. Kılıç artıkları ise bağlanıp esir oldular.

Kısacası bu cengte tam 70 adam şehitlik şerbetini içti. 300 kâfir esir ve 700 kefare öldürölüp pis cesetleri cehennem yurtları önünde [332a] yığın yığın oldu.

Bütün Müslüman gaziler bol bol ganimet mallarıyla doyum oldular. Kale içinde olan değerli esvapları, ağırlıkları, bakır kap-kacakları ve at koşumlarını kaleden çıkardılar. Bütün evlerin duvarlarını yıkıp diğer yapılarını ateşle toprak ettiler.

Bu zaferle sonuçlanan cengde 700 kadar aznavur gâvur esir, 500 kadar isyankâr kadın esire, 200 adet naçize (küçük) kızları, 300 kadar şanssız bâkire kızları ve 600 kadar zülüflü genç erkekleri zafer şiarlı serdâra teslim ettiler.

Buradan yine kuzey tarafına 12 saat gidip yağma ederek tâ Gürcistan hududunun itaat etmiş ve bağlanmış olan yerlerine dek varıp esir alıp geldiler.

Buradan kalkıp yine ormanlık içinde şimşirlik ormanının seyr ederek 9 saatte,

Boğdu ovası: Sultan I. Selim Han, şehzâdeliği sırasında bu geniş ovaya Trabzon hâkimiyken gelip konakladığı Zübad Nehri kenarında bir yüksek sofası vardır. Sâfi şimşir ağaçları hıyabandır.

Orada konaklayarak Müslüman gaziler dört tarafa gece baskınları yapıldı. Gece yarısında Çarkacı Ketağaç Paşa kolumdan iki dil (casus) tutulup kumandan Seydî Ahmed Paşa huzurunda söyletildi;

"Biz Mikril Beyi Zaposho adamlarıyız. Gönve Kalesi'ni Urus alıp oturur mu, yohsa Osmanlı yine kaleyi alır mı, varıp göresiz, diye bizi gönderdiler. Emir Hudâ'nın işte yakalanıp esir olduk. Emir sizindir." diye işe yarar haberler verdiler. Bolluk içinde olan nice köyleri de haber verdiler.

Onları Seydî Paşa rehber eyleyip önü sıra götürdü. Ama bu iki esirin rehberliğine güvenmeyip bütün İslâm ordusu bir toptan tam teçhizatlı hazır oldular ve bütün okçular okları yayları ellerinde hazır hâlde menzilleri katlayarak Tomris Han ülkesine girdik.

Meğer bu kabile Ahıçka Veziri Sefer Paşa'ya tâbiler imiş. Onun ili vilâyeti yağmalanmadan dönülünce Tomris Han oğlu üç bin silâhlı ve mükemmel giyimli gök demire gömülmüş eli sııklı küheylân atlı aznavur Gürcü yiğitleri ve iki bin yaya ayakları çarıklı tüfenk atar Gürcü dilâverleriyle geldi.

Saçları örük örük fitil fitil olmuş kırk ve ellışer yaşında tıraşlı başları açık seçkin asker ki birbirine aykırı acaip görünüşlü adamlar ile alay gösterip İslâm ordusunun bir tarafında konaklayıp Seydî Ahmed Paşa'ya hediyelerini arz eylediler. Meğer bu Tomris Han oğlunun kırgın olduğu bazı Mikril aşiretlerinin vilâyetleri var imiş, İslâm askerine delil olup yine

Gürcistan ve Mikrilistan'ın bir tarafında yağmalanan kalelerini bildirir

Pernak nahiyesi, Selsek nahiyesi, Perkan nahiyesi, Penak nahiyesi, Kümle nahiyesi, Samarga nahiyesi ve Ahar Kalesi altında konaklandı. Üç gün üç gecede bütün âsi olan Gürcü ve Mikrilistan nahiyeleri yağmalandı.

Sefer Paşa eliyle Ahar Kalesi itaat etti. Bir tepe üzerinde küçük yuvarlak bir kaledir. Nuşirevan oğlu Tacdar Hürmüz yapısı imiş. Küçük topları var ama halkı cengâver değildir. Lâkin hırsızlıkta gök meleşinden kanat, felekten ışıkl yıldızı çalmaya gücü yeter Gürcü kavmidir.

Bu yukarıda yazılan sekiz adet nahiyeler ve kalelerde olan şiddetli cenkleri ve kalelerin dayanıklılıklarını olduğu gibi birer birer övüp anlatsak sözü çok uzatmış oluruz. Ancak Mikrilistan'da 270 pâre köyler ve beldeler yağmalandı.

Müslüman gazilerin eline hepsi dokuz bin esir ve bu kadar ganimet malları alındığından başka Gürcistan hâkimi Sefer Paşa

askerinde olan ganimet mallarının haddi hesabı yoktu. Bol miktarda da genç erkekler esir alındı. Hattâ Çarkacı Ketağaç Paşa kolunda iki adet nur yüzlü, çok güzel parlak yıldız gibi bakire kızlar alındı, yeryüzünde benzerleri Şam ülkesinin Havaran'ında bile öyle huri yüzlü görülmemiştir.

Seydî Ahmed Paşa bu iki adet kızı Ketağaç Paşa'dan biner kuruşa alıp 20 adet kız ile Sultan İbrahim Han'a hediye gönderdi. Tâ bu derece Allah'ın âyetlerinden âyet kızlardı ki onların hakkında *"Biz, gerçekten insanı en güzel bir şekilde yarattık"* [Tîn, 4] âyeti indirilmiştir.

Sonra yine bu mahallerde Müslüman gaziler ovaları, dağları, bağları, ırağı ve yakını gece gündüz yağmalarken Mikrilistan Hâkimi (---) Bey'in amcasının oğlu (---) Bey Malazgird Beyi Kürtlerinin altında esir olunca yüz baş esir, bin baş hayvan, nice yük zerdeva ve nice yük parça verip kurtuldu.

Tanrı'ya hamd olsun bu zaferle biten seferde bir esir on kuruşa, bir sığır yarım kuruşa ve bir koç beş akçeye alınıp satıldı.

Ve bu mahalde Başaçık beyinden kumandan Seydî Paşa'ya beş köle ve beş güzel kız hediye gelip bu hakire bir kız ve bir köle bağışıadı.

Buradan yine batı tarafına İslâm ordusu ile zafer kazanmış olarak gidip çevredeki olan yerleri yağmalayarak 11 saatte (---) nahiyesine geldik. Anda bir [332b] Dadanlı sahrası içinde (---) kalesi, Mikril yapısıdır. Uzun Hâsan Şah harap etmiş, hâlâ Mikril hududunda Batum sancağına komşudur.

Buradan Neçah Kalesi, buradan Merhur Kalesi, buradan Akçakale, buradan Çik Kalesi, buradan Penk Kalesi, buradan Aşurd Kalesi ve Küçük Akçakale.

Bu kalelerden başka Gürcistan ve Mikrilistan'dan nice sağlam kaleler de itaat ettiler ve beyleri hediyeleri ile Seydî Ahmed Paşa'ya gelip buluştular.

Bu anılan kaleler büyük dağlar içinde kimi yüksek tepeler üzerinde kayalık ve sık ağaçlık yerlerde olduğundan göz yumularak geçildi. Ancak çevrelerinde olan beldeleri, köyleri, kasabaları ve nahiyeleri yağmalandı.

Bazı köylerini yerle bir ettiklerinden askerin velvelesi korkusundan beyleri hediyeler ile gelip İslâm ordusunu doyum ettiler. Bazı esirleri de yüksek ücretlerle kurtardılar.

Ve Yuvane nahiyeleri yedi günde çekinmeden korkmadan avlandı ki kudret eli ile sürmeli maral ve ceylan gözlü sevimli gençler ve güzel kızlar avlandı ki her biri birer Mısır ve Rum haracı değer.

Bundan sonra Tegrek Kalesi dibinde konaklanıldığında kale içinden yeri cehennem olan küffâr askerin velvelesini görünce kale içinde olanlar korkuya ve dehşete kapılıp hediyeler ile dışarı çıkarak aman istediler. Bunlara da yahşi bâkireler ve sevimli genç erkekleri hediye olarak getirince göz yumuldu.

Burayı geçtikten sonra altı adet nahiyeler de yağmalanıp bolca ganimet malları alındı. Ama nahiyelerin isimlerini bilmiyorum. Bu nahiyelerin haneleri harap edilip yağmalandı ve halkı da esir edilip ağlatıldı.

Buradan da geçtikten sonra on bir pâre kalelerden hediyeler gelip İslâm ordusu küçük ve büyük çeşit çeşit esirlerle ıskarça (istiflenip) ganimet mallarını ve bakır kap-kacak eşyaları olup İslâm askerleri yüklenmede aciz kaldılar. Nice gaziler geriye dönüp Çoruh Nehri'ne varıp orada meta ve ganimet mallarını Gönve Kalesi'ne, oradan gemiyle Trabzon'a götürüp yüksek paha ile her metalarını akıllıca sattılar.

Tanrı'ya hamd olsun (---) tarihinde Azak gazasına giderken Gönve Kalesi'nde konaklayıp Mikrilistan'ın itaat edip bağlanan yerlerine ticaret yoluyla Ketenci Ömer Paşa'nın kethüdâsı Hüseyin Ağa elçilik ile gittiğinde birlikte gidip Mikrilistan'ı seyr ü temâşâ etmiştik.

Allah'a hamd olsun bu mübârek yılda fetihlerinde bulunduk, Mikrilistan kavminin özel lehçeleri üzere saçma sapan kelimelerini bildirir:

Rezil, zelil Mikril milleti dili

Gürcistan ülkesi 17 parça Hristiyan milletinden oluşmaktadır. Bunların içinde soylu ve asil geçinen Açıkbaş, Dadyan, Şavşad, Guril ve (---) (---) (---) dir. Ama bunların arasında Mikril, pespaye, zelil ve rezil aşağılanan bir kavimdir ki özel kelimeleri budur. Evvelâ:

arti	jri	sumi	othi	huti
1	2	3	4	5

<i>pişkuy</i>	<i>işkūti</i>	<i>ruvo</i>	<i>çoğor</i>	<i>vti</i>
6	7	8	9	10

<i>artivuti</i>	<i>kobal</i>	<i>dachir</i>	<i>por</i>	<i>uşhuri</i>
11	ekmek	ateş	kalkan	koyun

<i>dudi</i>	<i>dişke</i>	<i>çoğor</i>	<i>cuhu</i>	<i>gin</i>
baş	odun	köpek	sığır	buzadı

<i>icim</i>	<i>dorkat</i>	<i>gac</i>	<i>gırını</i>	<i>tut</i>
tuz	kuşak	domuz	eşek	ayı

<i>kol</i>	<i>mercvan</i>	<i>fuc</i>	<i>çur</i>	<i>içhen</i>
peynir	yoğurd	zeker	ferc	at

<i>vay</i>	<i>çay</i>	<i>dahod</i>	<i>melavlı</i>	<i>tina</i>
gel	adam	otur	gitme	kız

<i>oçkom</i>	<i>hodi</i>	<i>âşmurt</i>
yeyelim	taşak	buraya

<i>milavlı</i>	<i>çay</i>	<i>aşi morin</i>	<i>vay mamad</i>	<i>vay diyas</i>
gitme	adam	pasta	var gel baba	gel ana

<i>vay</i>	<i>çoğor</i>	<i>diyas kan migi çay hod</i>	<i>arti</i>	<i>ğaç oçkom</i>
gel	adam	kelbler ananı ve babanı ve	bir domuz	yiyeelim
seni yef'allesin				

Seyyahlara bu çeşit küfürleri de bilmek lâzımdır ki kendine sövdüklerini bilip orada herkesle güzel geçinip bir yoluyla esenliğe çıka.

<i>teni yavo</i>	<i>biçovo hatme gafa</i>	<i>biçovo cuhu</i>	<i>vangi hodi</i>
dilerim	Hak seni taş eylesin	oğlan sığır	seni kesem

açğıvadırı gırın ye *ğaç açğıvar bico*
s..tiler, eşek mi domuz mu s..ti, oğlan

vay cay danecir melaavl uşhuri kobal oçkom
gel adam yat gitme koyun ekmek yiyelim

vay cay dahodi koli kopal mercvan oçkom
gel adam otur peynir ekmek yoğurt yiyelim

kadmobrunde dame koça mama dagerçepeğu
dön beri, öp beni, babanın başıyçün olsun [333a]

Bu Mikrilistan'da nice bin aşiretler ve kabileler vardır ve nice çeşit diller vardır. Zira büyük ve geniş ülkedir.

Yetmiş adet mahsulâtları vardır. Koyunu, keçisi, domuzu, dağlarında sığını (alageyik), karacası ve tablalısı çok olur.

Küheylân atları vardır, ama bütün Tataristan'da, Gürcistan'da ve Mikrilistan'da aslâ eşek ve katır yoktur. Mikril diyarında zerdeva çoktur. Ve sansar, tilki, yaban kedisi ve kor tavuğu (yaban tavuğu) çok olur.

Buğday ve arpası azacık ektiklerinden az olur ama lazutu (darı) ve pasta darısı çok olur. Yüksek dağlarında balı, cevizleri, şimsir ağaçları, çam ve ardıçları boldur, ama servi ağacı nadirdir.

Ve bu Mikrilistan, Abaza ve Çerkez diyarının halkı gibi dağlar içinde otururlar, köyleri daima sabittir, konup göçmezler. Bağlı, bahçeli ve kiliseli ma'mur kaleli köyleri vardır. Zira eski millet ve büyük ülkedir.

Sözün kısası 70 yedi günde Gönnye'den fetihten sonra bu Gürcistan Mikrilistan'ını dolaşıp adı geçen ayın (---) günü kible yönüne, Erzurum tarafına bütün Müslüman gaziler ile dönüp üçüncü günde; **Dadanlı nahiyesine** geldik.

Bu mahal Tortum sancağı toprağıyla komşu olup itaat etmiş nahiyedir. Bu mahalde güvenlik tam olduğundan Ahıska Veziri Sefer Paşa, Seydî Ahmed Paşa'dan izin aldı, nice güzel ve değişik hediyeler verdi. İmamı Mehmed Efendi'yle Erzurum Veziri Mehmed Paşa efendimize hediyeler gönderip kendileri bütün eyalet askeriyle, Tomris Han oğlu, Elvend Han oğlu, Aleksandır Han oğlu ve nice yüz Gürcistan beyleriyle Çıldır tarafına doğru yola çıkıp çalı çırpı çıldır demeden Çıldır-ı çıldırır dek ulaştı.

Bundan sonra Seydî Ahmed Paşa zafer kazanmış askerler ile 14 saatte,

Yuvana Deresi menzili adlı yere gelince bütün İspir ve Tortum ahalileri hediyeleriyle Seydî Ahmed Paşa'ya, Baki Paşa'ya ve Ketağaç Paşa'ya gelip peşkeşlerini arz ettiler. Zira bu mahal, Seydî Ahmed Paşa'nın sancağı toprağı sınırıdır. Buradan (---) saatte yine,

Tortum Kalesi şehrine girerken bütün Müslüman gaziler ellerinde ikişer üçer zincirler ile bağlı Gönye'yi işgal eden Kazaklar ve Mikril kâfirleri perişan halde geçti. Bütün Tortum ileri gelenleri Seydî Ahmed Paşa'yı karşılamaya çıkıp anayolun sağında ve solunda kat kat olup küçük ve büyük herkes "Gazanız mübârek ola" diye hayır dua ederlerdi.

Bu tertip üzere bütün Müslüman gaziler ganimet mallarıyla geçtiler. Gazi Seydî Ahmed Paşa, Sam ve Neriman gibi kutlu başlarına Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın gönderdiği cığa telleri ve ablak otağayı sokup, tapan divne atına altı parça Nahçıvan demirinden yapılmış yancığı vurup, bahrî hotaslarıyla o kühey-lân üzerine bindi. Başında kırmızı sarığının sünnet üzere taylasan-ı Muhammedisini sarkıtıp kendi vücudu gök demire gömülüp butluklar ve uyluklar ile sanki kendileri yedi başlı ejder gibi heybet ve salâbet üzere sağına ve soluna selâm vererek geçtikçe iki tarafında olan insanlar

"Allah'ın yardımı sana olsun ey gazi, ey Allah'ın kılıcı" diye hayır dualar ederlerdi. Bu mahalde kaleden de "safâ geldin" topları atılıp Tortum şehrini güm güm gürletip büyük alay ile Seydî Paşa sarayına girdi. Diğer Müslüman gaziler ile Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve sekiz sancak beyleri askerleriyle şehrin dışında üç gün konaklayıp dördüncü gün bütün askerler ile,

Erzurum'a gittiğimiz konakları bildirir

..... (2,5 satır boş)

Üçüncü günde 1057 [1647] Kasım günlerinin birinci günü Erzurum toprağına ayak basıp **Gürcü boğazı** adlı mahalli geçip,

Umudum Köyü menzili: Buradan bütün zafer kazanmış gaziler büyük alay ile Erzurum'a gireceği sırada Defterdarzâde efendimizin kethüdası Ali Ağa, paşanın bütün askeriyle ve Revan derneğine toplanan bütün muhafazacı asker ile Seydî Paşa'yı karşılamaya çıktılar. Bir tantana ve debdebe ve büyük bir gulguleli alay ile bütün esirler ellerinden bağlanmış sürükleye sürükleye

çekilerek Erzurum Valisi Mehmed Paşa efendimizin otağına Gümüşlükünbet adlı yerde indi. Şanlı Paşa;

"Gazan kutlu olsun" diye Seydî Ahmed Paşa'yı otak kapısına dek yaya olarak karşılamaya çıktı. Birbirlerini bağrına basıp Baki Paşa'yı soluna, Seydî Paşa'yı sağ tarafına alıp durdular.

Ve Ketağaç Paşa ve diğer sancak beylerinin tamamı da paşanın elini öperek şereflendi. Bütün Müslüman gazilere [333b] büyük bir ziyafet çekilmiştir ki diller ile anlatılmaz.

Daha sonra bütün gazilere 170 parça sırmalı değerli hil'atler bağışlandı. Seydî Paşa'ya, Baki Paşa'ya ve Ketağaç Paşa'ya birer samur kürk hediye edildi. Bütün gaziler çadırlarına sevinçli ve neş'eli gittiler. Her sancakbeylerinden gaza malı hediyeler gelmeye başladı.

İlk başta Seydî Paşa hediyeleri geldi. Önce 150 Kazak yiğidi, 11 Kazak hatmanı (beyi), başsirke Kazak, 200 Mikril Kazak, 150 genç sevimli civan oğlanlar, kırk okka gümüş kap-kacak, 100 adet yıldızı parlak temiz bakire kızlar, bir katır ile zerdeva ve sansar postu, yedi kerevke zırh ve nice değerli eşyalardan oluşan hediyeleri geldi.

Daha sonra Ahıçka Paşası Sefer Paşa'nın bolca hediyeleri geldi. Bundan sonra Baki Paşa hediyeleri geldi. Daha sonra Ketağaç Paşa'nın hediyeleri geldi. Paşa sevincinden ve neşesinden gelen bütün hediyeleri bütün kapıcıbaşlarına, vilâyetin ileri gelenlerine ve sıradan adamlarına dağıttı.

Bütün adamlarını sevindirip yüzlerini güldürünce kendisi de mutlu oldu. Ama günden güne kışın şiddeti artıp "Bütün çadırları kar bastı, askerlerin kuvvet ve dermanları yadı." diye müşavere oldu.

Revan derneğine zaman kalmayıp şimden geri kasım günlerini sicil edip "Erzurum'da kışlaktır" diye diğer eyalet sancakbeylerine izin verildi.

Herkes asıl vatanlarına doğru yola çıkınca Revan tarafına revân olmadan (gitmekten) vazgeçildi. Yine Gümüşlükünbet adlı mahalde çadırlar ile konaklanıldı.

Tanrı'nın hikmeti havalar açılıp gece ve gündüz zevk ve eğlence ile meşgul olduk. Meğer paşa efendimiz bu hakire birazcık gücenmiş. Hakir Seydî Ahmed Paşa'ya rica ettim. O da bir mahalde hakiri öyerek padaşan rica edip;

"Mübârek emriniz ile bize hizmete geldiğinde hakir Evliyâ Çelebi'yi Gönve'nin kurtarılmasına götürdüğümüz suç ise afv eylemenizi rica ederiz. Zira Gönve fethinde ilk fetih ezânını Evliyâ Çelebi okuyup nice kere Müslüman gazileri cenge teşvik için gülbâng-i Muhammedîler çekti. Bir dünya seyyahı, insan nedimi, Kelâmullah hâfızı ve Allah yolunun mücahidi kulunuzdur, suç bizimdir, afv eylen." diye latife yollu sözler edip bizi paşadan rica etti. Paşa efendimiz;

"Onun suçu afv olunmaz. Zirâ biz onu sancakbeylerinin Revan derneğine gönderdik. O memur olmadığı yere gider. Onun suçu sekiz saatte bir hatm-i şerîf indirirse afv olunur. Ve yoksa ona 'dille azarlama kılıç yarasından daha ağır olur' o lâzımdır" dedi.

Bunun üzerine el öpüp Bismillah ile dokuz saatten fazlaca bir zamanda bir hatm-i şerîf indirip tekrar yer öptük. Bir samur paçası kürk, bir gümüş işlemeli koşum ile soylu atlar cinsinden bir kula at, bir kat esvap ve iki güneş parçası mehtap gibi taze Gürcü genci bağışladı. Erzurum eyaletinin bî-namaz hizmetini de bağışlayıp gece gündüz zevk ve eğlenceyle meşgul olduk.

Tanrı'nın hikmeti; her izzet ve sürûrun (sevincin) sonu nâ-kâmlık (bahtsızlık) imiş ve her günün sonu telh-kâmlık (acı, keder) imiş. Zamanın asılsız ve tatsız âdeti idiğine şüphe yoktur.

Tanrı'nın hikmeti işbu bin elli (---) senesinin (---) ayının (---) günü Âsitane tarafından tatar Aliş ulaklık ile gelip,

"Veziriazam Sâlih Paşa'yı Sultan İbrahim Han haksız yere katl edip Tezkireci Ahmed Paşa veziriazam oldu." deyince paşa fazlaca kederlendi, ancak hiçbir kimseye belli etmeyip gece gündüz sazı, sözü ve sohbetini bozmadı ve Erzurum eyaletinde olan bekâyaların (gecikmiş vergiler) toplanması için uğraştı. Çünkü Sâlih Paşa, bizim paşanın babası Mustafa Paşa'nın has kölelerinden idi. Özellikle paşa efendimize Erzurum eyaletini onlar ihsan etti. Ve Hezarpâre Ahmed Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın baş tezkirecilikinden beri bizim Defterdarzâde efendimizin can düşmanı idi.

Bu durumu bir kimseye sezdirmeyip Seydî Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ile çadırlarında gece ve gündüz Hüseyin Baykara meclisleri olup saz ve söz eğlenceleri olmadı idi.

*Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın asaleti, Ketenci Ömer
Paşazâde Baki Paşa, zamanın kahramanı Seydî
Ahmed Paşa, Gürcü Çalık Deli Dilâver Paşa
ve Çerkez Ketağaç Paşaların gülünç hikâyeleri*

1056 [1646] ve elli yedi senesinin içinde bu adı geçen paşalar bir arada bulunup Kürd diyarında Şuşik Kalesi gazasında bulunup fetihlerde bulundular.

Revan derneğinde, Gürcistan ve Mikriliştan'ın yağmalanmasında nice yüzaklıkları edip nice gece baskınları yaptılar. Özellikle Gönnye Kalesi'ni kurtarıp Mikriliştan'ı itaat altına aldılar.

Bunlar bir araya geldiklerinde, herkesten habersiz iken ettikleri şakaları ve laübalî tavırları başka insanlar görseler [334a] "bunlar delidir", diye hükmederlerdi.

Bunlardan biri; Ketenci Ömer Paşazâde Baki Paşa, Urfa'dan azledildikten sonra Erzurum'da dernek muhafazasında iken ettiği şuhluğu ve şakacılığı meşhurdur. Temiz, dürüst, onurlu, muhteşem, tedbirli, sonunu düşünen, lâubalî, ayna gibi parlak, âşıklar gönlü gibi neşeli ve şen meşrepli bir adamdır. Kendinde bazı davranışlar görülürdü ki tuhaf davranışlar Melâmîlerin zincirli delilerinde bile görülmezdi. Hatta Gönnye savaşından geldikten sonra bütün vezirler, beylerbeyileri ve beylerle sofra başında yemek yerken Seydî Ahmed Paşa ile Baki Paşa konuşma sırasında kapışıp mecliste bu kadar insan varken yemeği bırakıp yaka yakaya gelip,

"Kalk Evliyâ! Biz iki paşa güleş ederiz. Bizi salavâtla. Aç karnına bir iyi güreş edip sonra yemek yiyelim" deyince hemen hakir;

"Şast ber-kabza, çekilmiş yay oku gibi hazırım." deyip sofra başından ayak üzere kalkıp;

"Allah, Allah! Hâce-i âlem, Seyyid-i kâinât ve Mefhar-i mevcudât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salavât. Engürü'de er yatır, Rum'da, Sarı Saltık, tan giyer ve tumman çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmud pîr-i yâr-ı velî aşkına iki vezir dir, ikisinin dahi tuttuğun Allah öğer, din ü iman ile gide!" deyip bu iki güçlü kuvvetli, yiğit, hünerli kumandan vezirler birbirleriyle sarılıp sarmalandılar. Birbirlerini yaka paça çeke çeke yüzlerini yırtıp otağ içinde yaka yakaya olup pehlivan gibi güreşler ettiler.

Baki Paşa iri pazulu, fil cüsseli bir dilâver, yiğit ve kahraman olduğundan Seydî Paşa'yı tutup Seydî Paşa'ya galip gelecek iki hamle aradan hata geçip Seydî Paşa da gayrete gelip var kuvveti pazuya getirip yan başı hanesinden dağ parçası gibi Baki Paşa'yı sofraya içine öyle attı ki yetmiş adet kıymetli kap-kacak, çini tabaklar, birbirinden değerli sofraya takımları kırk pâre iken hepsi hurda-haş olup haşhaş tohumu gibi binlerce parçaya bölünüp her parçası mısır tanesi gibi oldu.

Bu kadar kokulu nefis yemekler içinde iki vezir yemeklere bulanıp bütün yemekler sarhoş kusmuğuna dönüp üstleri, başları, aşıları ve işleri harap olup vezir iken vizir olup zerve olup tatsız işkembe çorbası oldular.

Mecliste bulunanların hepsi, vezirler, beylerbeyileri, beyler, kumandanlar, herkes hayretler içinde kaldılar. Herkes kendi çadırlarına gitmek hazırlığında iken çadır sahibi Defterdarzâde Mehmed Paşa;

"Tez başka yemek getirin" dedi.

Hemen yine gayrı yere elli adet saf gümüşten sahanlar ile şekerli taptaze yemekler geldi.

Bu iki vezire birer kat değerli elbiseler hediye edince Baki Paşa;

"Ben yenildim, karnım doydu" diye yemek yemeyip gidince o cömertlik sahibi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz on altı adet gümüş sahanlar ile bütün sofraya kapkacağı ve gümüş sinisiyle, kâseler, peşkir ve leğen ibrikle çarşıgırbaşına teslim edip Baki Paşa'nın çadırına gönderdi. On iki sahan ve bütün gümüş kap-kacaklarıyla Seydî Ahmed Paşa'nın otağına da gönderip;

"Cümlesini kardaşım Baki Paşa'ya ve Seydî Paşa'ya hibe eyledim" diye çarşıgırbaşına tembih eyledi ve ardınca Çukadar Behlül Ağa ile Seydî Paşa'ya bir samur ve Silahdar Filibeli Mehmed Ağa ile Baki Paşa'ya bir samur kürk gönderip;

"Sakının, birer şey verirlerse almayın. Yohsa kellenizi gövdenizden ayırırım!" diye tembih buyurdular.

Toplantıda hazır bulunanların hepsi Defterdarzâde'nin cömertliği karşısında hayretler içinde kaldılar. Bu cömertliği meğer Cafer-i Bermekî ve Hâtem-i Tâî etmiş ola.

Seydî Paşa Erzurum'un şiddetli kışında, kar atın göğsünde iken, o dipi ve boranda kâse kâse içki ile sıcak kahveyi karıştırarak içip sarhoş olurdu. O kara kış (zemherir) günlerinde Baki

Paşa ve Seydî Paşa başı kabak ata binip Erzurum'un Gümüşlü Kümbet meydanında ve Nasuh Paşa oğlunun cirit meydanında cirid oynarlardı. Kellelerinden ve elbiselerinin yakalarından du-manları çıkıp ter içinde kalarak cirid oynayıp cirid vurdıkları adam Allah'ın "*Dön Rabbine*" [Fecr, 28] emrine itaat edip yeri "Suskunlar diyarı" olurdu. Seydî Paşa çok çok üstün at binici, silâhşör, ok atıcı ve şahbaz idi.

Baki Paşa, iri küp gibi büyük karınlı idi. Ama bu da silâhşör ve süvari idi. Lâkin kendine değme bir at tahammül edemezdi. Ama yine [334b] hızlı binici ve hafif ruhlu idi. Daima güldürücü şeyler söyler ve şakaları haddini aşardı. Ama gazi ve Allah yolunda savaşan idi.

Hattâ kendileri Kars hakimiyken Revan hanları, Acem sultanları ve Gürcistanın beyleri elinden ve dilinden perişan olmuşlardı. Hatta bir kere gece yarısında Kars Kalesi'nden üç yüz yiğit ile kaybolup üç günden sonra Gürcistan'ın âsî olan yerlerinden üç yüz genç, güzel oğlan ve kız esirler ile sağ salim ve ganimet almış olarak Kars Kalesi'ne geldi.

Bu Baki Paşa'nın Seydî Ahmed Paşa ile Şuşik Kalesi cenginde ettiklerini ne Sam u Nerimân ve ne Zâl-ı Göstehem etmemiştir. Gerçi bu gibi münasebetsiz tavırları var idi ama halka ve insanlara karşı Hz. Ömer gibi adaletli idi. Cömertliği ve eli açıklığı Hâtem-i Tâ'y'da yok idi.

Bu hasletler kimsede olsa "*İlim ve mal insanın her ayıbını örter*" sözünce bütün kötü tavırlarını ve kötü ahlakını ilim ve cömertlik örter. Özellikle yiğitliği ve cesareti ile ün salmış bir er idi. Ama bu gibi münasebetsiz şakaları, güvendiği kendi dostlarıyla yalnız iken yapardı. Yoksa padişah divanında o kadar güzel konuşmalar yapar ve öyle onurluca hareket ederdi ki hiç bir kimsenin gülünç sözüne gülümsemeyip bir dişini bile kimse görmüş değildi.

Sözün kıyası Baki Paşa'nın yaratılışı böyle idi. "*Allah'ın yaratışına (hiçbir şey) bedel olmaz*" [Rûm, 30].

Seydî Ahmed Paşa'nın durumu: Kendilerinin ifadesine göre Abaza kavmi ile Çerkezler arasında bir çeşit kavim vardır. Dağıstanlar içinde olur, Abazaca ve Çerkezce bilirler. Sadşe kavmi derler bir cesur, yarar, bahadır, hırsız yiğit kavimlerdir. Bu Seydî Ahmed Paşa onlardandır. Hattâ özel lehçesi o kavimden olduğunu gösterirdi. Ama bu Sadşe kavminin genellikle ilişkileri

ve alış-verişleri Abaza taifeleriyledir. Zira Abaza diyarı Karadeniz sahilinde olduğundan iskeleleri vardır. Dağlarda olan Sadşe kavmi onun için Abaza'ya muhtaçlardır.

Bir gün Abazalardan Melek Ahmed Paşa akrabalarından Zebhus adlı nâmdarlar Sadşe dağlarına hırsızlığa giderler. Seydî Ahmed Paşa henüz on dördüne ulaşmadan, çocukluk çağlarında çalarlar. Melek Ahmed Paşa aşireti olan (---) kavmin içinde büyür.

Abazalar bu Seydî'yi bir gün kaçar diye iskelede bezirgâna satarlar. Bezirgân da Mısır'a götürüp bir yaşlı Mısır Züleyhâsına satar. Orada yirmisine ulaşınca binicilik ve silâhşörlük fenninde o kadar büyük üstad olur ki yüz yetmiş altı çeşit oyunu öğrenerek ustalığını tamamlar.

Tatil günlerinde bütün Mısır halkı, Mısır dışında meydana larda cirit oynarken at üzerinde kırk sekiz çeşit san'at ile kırkar ellişer dirhem tüfenk atmak ve kırk adım yerde at sıçratıp yer üzerinde üç kellepuşu (serpuş) vurup o dar yerde üç kere üç silâh atmak, Kavak Meydanı'nda altın topa ok ve kurşun atmak, vurmamak, tutmak, kapmak, asmak, basmak ve at üzere yay kurup yasmak gibi marifetler ile Mısır'da çok meşhur olup ünlü bir yiğit olur.

Tanrı'nın hikmeti adı geçen yaşlı kadından bu Seydî Paşa'yı (---) (---) bir kâşif alıp Süveyş İskelesi'nden Kızıldeniz içinde gemiler ile Cidde İskelesi'ne giderken Tanrı'nın işi Şap Denizi'nde dalgaların fazlalaşıp coşmasıyla Hasan Adası yakınında Seydî'nin gemileri batıp bütün insanlar boğulur. Ancak Seydî bir tahta parçasına tutunup bir gün bir gece denizin yüzünde yüzgeçlik eder. Sonunda Kadir gecesinde kadre uğrar. Beyt:

Be-deryâ der menâfi' bî şümârest

Eger hâlî selâmet ber-kenârest¹

deyip Müveylih adlı bir kaleye düşer.

Orada birkaç gün dinlenip toparlanır. Bir beddiye gömlek ile elinde bir nobut ile Mısır'a doğru yola çıkar. "Önce yoldaş, sonra yol" sözüne uygun olarak kendi tabiatine uygun bir sâdik yoldaş da bulur.

¹ Denizde sayısız menfaatler vardır.

Ancak sen emniyette olmak istersen yine de kenarında dur.

İki kişi ovalar, çöl ölistan budur diye menzil alırlar. Bir gün bunlara üç Arap at bırakıp;

"Ey Karaman toprağının çocuğı, soyun!" deyip arkalarında olan gömleklerini almak ister. Seydî;

"Ey hayal ülkesinin çocuğı, asıl sen benden uzaklaş!" deyince Arabın biri Seydî'ye kılıç sallar. Seydî hemen çabuk davranıp bir san'at ile Arabın elindeki mızrağın darbesinden kurtulur. Arabın kellesine öyle bir nobut vurur ki Arabın kellesi Adana kabağı gibi dağılır. Seydî, göz açıp kapayıncaya kadar Arabın kısracağına binip Arabın mızrağıyla öbür iki Araba da aman vermez.

Elindeki mızrakla iki Arabı da atlarından aktarıp üçünün de kellelerini [335a] bedenlerinden ayırır. Üç adet Arabın esvaplarını Seydî ve arkadaşı olan Seydî Ali giyip at sahibi ve silâh sahipleri olurlar.

Diğer bir atı da yedeklerine alıp 27 gün öl Arapları ile vuruşarak savaşıarak iki yiğit on bir baş Arap küheylânı kısraklar ile Mısır'a gelirler ki hâlâ dostların dillerinde destandır.

Ne zaman ki bu Seydî Paşa, bu çölde, ölistanda Araplar ile vuruşmalarını, Kızıldeniz'de batıp ektiğı şiddetli sıkıntıları, Kusayra Kalesi altında Ababide Arabıyla cengini ve Elvahat altında Zağâ Araplarıyla savaşlarını anlattığında insanın aklı giderdi.

Daha sonra Mısır'da (---) (---) hizmetinde bulundu. Sultan İbrahim Han'a Mısır binicileri lâzım olduğunda ferman ile (---) Paşa on iki adet biniciler ile bu Seydî Paşa'yı İstanbul'a, İbrahim Han'a gönderir.

İlk başta Has Harem'de seferliye, oradan haftan altı tabir ettikleri mertebeye yükselir. Oradan nam u şanıyla Hasoda'ya girer.

Nice kere ciridinin darbesinden bazı biniciler yaralanıp ölürler. Bir gün İbrahim Han:

"A Seydî! Benim musahiblerime sakın cirit vurma." buyururlar. Seydî:

"Valaha padişaham! Onlar beni vururdur. Beni de onları hap vururdur. Cilide horta yokıdır. Onlar beni baş vurursa, ben onları diş vurur." diye Abazaca özel lehçesiyle konuştuğundan İbrahim Han bir altın ve bir samur değerli hil'at bağışlar, mastıcıbaşı mertebesinde bıçaklı olur.

Tanrı'nın hikmeti, bir gün Çemensoffa adlı yarış meydanında cirit oynarken padişah musahiplerden bir kaç cirit hamlesi tek-lifinde bulunurlar. Seydî ile azğışıp Seydî de birini avlayıp cirit ile atından yıkar. O saat musahip can verir. Ona kafadar olan, Seydî'ye atamadan cirit vurunca hemen Seydî ona da at yıkıp dizgin aşırı şiddetli bir cirit vurursa o da atının tırnağına baş-asağı kapanıp yeré serilip abdestsiz secde eder.

Hemen o anda hareketsiz kalan adamı kaldırıp Saray-ı hâssa hastahanesine götürdüklerinde hemen Sultan İbrahim Han öfkelenip;

"Tiz Seydî'yi dahi bu meydanda atından yıkıp katl edin." diye ferman edince mecliste hazır olan insafılı musahipler;

"Padişahım! Hâlâ Seydî at üzere, başı kaba gözleri kızarmış ve yedi başı ejdere dönmüş, el gaddâreye urmuş, uyluğunda on iki Dahhak'ın kargısına benzer kargıları dizmiş. Şimdi biz onu 'katl edin' deyince onu bu mahalde atından bin adam indiremez. Çok adam helâk edip padişah huzurunda çok kötü ün olur. Padişahım-dan rica ederiz, bir damla kanını afv edip daha sonra hakkından gelesiz." diye rica ederler.

Fakat ricaları kabul edilmez. Sultan İbrahim Han bütün bütün ateş parçası olup,

"Benim huzurumda musahiblerimi öldürdü. Ben onu sağ kor muyum? Hususan tenbih etmişim ki benim musahiblerini vurma demişim"

"Padişahım! Bu uğraş meydanında musahib yûsahib yeri değildir. Ar meydanı değildir, er meydanıdır. Bunda vuran, vurulan, ölen öldürülen birdir. Âl-i Osman kanunu budur ve bu cirit, cengden bir şubedir" diye türlü türlü söz söylemeler ve güzele yorsalar da padişah ısrarcı olup;

"Elbette katl edin." der.

Beri tarafta Seydî'nin sadık dostları dilsiz işâreti ederler. Seydî hemen at boynuna düşüp Çemensoffa'dan kaçır, Hasahur Kapısı'ndan dışarı çıkar, oradan Bâb-ı Hümâyûn'u çıkıp koca İstanbul şehri içinde kendini kaybettirir, bir köşede gizlenir. Nice musahiplerin rica etmeleri üzerine birkaç günden sonra Saray-ı hasdan çaşnigirbaşı pâyesiyle çıkmış oldu.

Buradan Budin'de Siyavuş Paşa'ya gidip Samatorna sancağını verir. Kopan sancağı nahiyyelerinde ve Balatın Gölü kenarında Fok Kalesi, Keminvar Kalesi ve Egirvar Kalesi küffârının

Zirinoğlu ve Beganoglu küffârlarıyla gece gündüz savaşı, vuruşur ve cenge eder.

Böylece Orta Macar diyarına korku salıp gece baskınları ile dâr-ı diyarlarını ve cehennem yurtlarını yakıp yıkıp seçkin Macar yiğitleri ve kapudanlarını esir edip kâfiristan Hristiyanlarına matem salardı.

Daha sonra Üstolni-Belgrad sancağına mutasarrıf olup tâ Raba Nehri ve Rayçe Nehri kenarlarına varınca çapkunlar salıp ganimet malları aldı. Tata Kalesi, Papa Kalesi, Pirespirim Kalesi, Çobaniçe Kalesi, Nimet-i Uyvar Kalesi, Senmartin Kalesi, Yanık Kalesi ve Komran Kalesi nahiyelerinden aslâ bir küffârın baş çıkarmaya gücü yetmedi. Nemse Çasarı birkaç kere,

"Sulha aykırı Seydî Paşa iş eder." diye Devlet kapısına arz etti.

Sonunda kâfirin Pirespirim Kalesi'nin kapdanyla düşman olup Üstolni-Belgrad'dan ansızın yetmiş adet "*Benim diger [335b] nîst*" diyen tarzı tavrı belli çete ve söz sahibi başı telli yiğit ile gece yarısında çatal atlar ile çıkıp doğru Pirespirim Kalesi yakınına vardığında altmış beş yiğidi bir ağaçlık içine pusuya koydu.

Seydî, beş yekke-süvar yiğit ile Pirespirim Kalesi kapısı önüne gelir. Kale kapısı, ateş saçan güneş felek kulesinden baş gösterdiğinde açılınca kale kapudanı kale kapısının iç yüzünde elinde asasıyla nice yüz kâfir karşısında el kavşurup sabah divanında başkanlık ederken hemen Seydî Paşâ hendek üzerindeki köprüden at koparıp kapudana bir pehlivan hıştı (küçük mızrak) ile vurur ki terzi iğnesi atlastan geçer gibi kâfirin kin dolu göğsünden geçer.

Diğer kâfirler kale içine kaçarlar. Beş atlı kale içinde sağdaki ve soldaki küffârları kırarlar. Kapudanın başını Seydî keser. On yedi kelle daha kesip korkmadan çekinmeden kaleden dışarı çıkıp giderken kaleden toplar atılır, bütün küffâr atlanır.

Üç yüz kadar küffâr Seydî Paşa'yı kovmaya başlarlar. Seydî pusuyu geçince pusuda olan 65 nefer gaziler bir ağızdan,

"Allah Allah" deyip üç yüz kâfire kılıç korken Seydî de geri dönüp,

"Koma kurdum" diye üç yüz kâfirden yüz ellisini kılıçtan geçirip ellisi kaçar. Yüz adet kâfirleri üç adet kapudanlarıyla

bağlayıp esir eder. Ölülerin silâhlarıyla ve küheylân katana Sen Martin atlarıyla ertesi günü sabahleyin İstolni Kalesi'ne gelirler.

Ardından Siyavuş Paşa'dan bir samur değerli hil'at, bir çeleng, bir murassa koşumlu at ve üç kese nakit hediye geldi. Günden güne Seydî Paşa Kaniye serhaddinde, Budin ve Egre serhaddinde meşhur olup nâmdar oldu.

Bu Pirespirim kapudanını ve bu kadar küffârı kıldığını Nemse Çasarı padişaha bildirdi. Gördüler ki Seydî sulha aykırı işler ediyor. Ama ne çare, sonunda (---) tarihinde Revan tarafında kızılbaşın ayaklanması ve kötü işleri yayılınca Sadriazam Sâlih Paşa, Defterdarzâde'ye Erzurum eyaletini ve Seydî Ahmed Paşa'ya İspir-Tortum sancağını ihsan ederek,

"Acem serhaddinde ne işlerlerse işlesinler" diye yaptıkları görmezlikten gelindi.

Cem-azametli saadetli padişah Sultan İbrahim Han, Seydî Ahmed Paşa'nın suç defterine bakmayıp huzurunda musahiplerini öldürdüğünü afv edip bir kese altın, bir otağ, on katar katır ve on katar deve yüküyle ihsan edip tuğ, tabl (davul) ve alemlerini (sancaklarını) yeniden hazineden bütün levazımâtını ve yedi küheylân at koşumlarıyla yedek atlarını bağışlayıp;

"Beni sevenler Seydî Paşa'ma riayet eylesin" deyip Seydî Paşa'ya hayır dua edip arkasını İbrahim Han sığar ve;

"Yürü Allah işin onara, göreyim seni. Acem serhaddinde nice gazalar edersin." diye Tortum sancağına gönderir.

Üsküdar'a çıktığında bütün vezirler ve İstanbul'un bütün ileri gelenlerinden o kadar koşumlar, mallar ve eşyalar geldi ki Seydî Paşa bir vezir gösterişi kadar büyüklük ve gösterişe sahip olup mükemmel kapısıyla menzilleri alarak Tortum sancağına gider.

Şuşik Kalesi gazasında, Gönve ve Mikriliştan fetihlerinde bol bol görüşüp her gün bütün hâllerine ve sırlarına vâkıf idim. Zira Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz kendini haddinden fazla severdi. Tortum sancağına göndermeyip çoğu vakitlerde Seydî Paşa ile has sohbetler eder, aydan aya birer kese cep harçlığı bağışlar ve o da Erzurum'da otururdu. Bu hakir de o yolla âşinâlık kazanıp nice zaman hakir ile hüsn-i ülfet ederdi.

Hatta cirit meydanında hakire latife yüzünden bir cirit attığında yüzüme isabet etmiş, dört adet dişimi boğazıma tıkmıştı. Defterdarzâde efendimiz hayli müteessir olup dört dişimin kisasına karşılık bir kese ceza ve bir küheylân at cerime verip

sulh olduk. Ama Hazret-i Kur'ân-ı Azim'i ve Furkan-ı Mecid'i okurken harflerin mahréçleri kısık sesle belirtip, sin, şın, sad, zâ ve dal gibi harfleri hakkıyla telaffuz edemez, mahreçleriyle çıkaramaz olduk. Ama dişlerimi kırdığı yine Seydî Paşa'ya helâl olsun. Yedi küheylân at, yedi Gürcü köle, iki kese ve nice değerli elbise bağışlarını görmüşüm. Bir cömert, kerem sahibi, hile ve dalavereden uzak, kin, kibir, düşmanlık, çekememezlik ve fesattan arınmış yumuşak huylu, halim-selim, garip dostu, hafif ruhlı, sade-dil, saf gönüllü, tâbilerini ve yakınlarını sever, asker-keş, düşman öldüren, hünerli yiğit, dilâver, er kişi idi.

Gerçi ilim ve fazilet sahibi değil idi, ama yiğit ile kahredici kuvvet sahibi bir Hâtem-i Tây huylu, derya gibi geniş gönüllü, hoş-sohbet, hafif ruhlı, hoş-meşrep [336a] meydan yigidi, iyi at binicisi, pehlivan, zeki tabiatlı ve yürekli kimse idi. Bütün yasaklanmışlardan uzak, pâk inançlı Müslüman, mümin, âlimleri, sâlihleri, gazileri, din yolunda savaşanları severdi.

Gerçi herkes ile hüsn-i ülfet için güler, oynar, sarık bozup güleş eder, keyfine göre satranç oynarken piyâde (piyon) yerine şahı verip atı fil gibi oynardı. Şahı vezir yerine verip "ben sağ olayım" derdi.

Bu da latife gibi bir güzel ahlâkı idi. Ama bütün sahip olduğu güzel ahlâkından daha övülecek şeyi, garip gürebaya at, koşum, bağışlar ve paralar verip چراغ etmesi, zengin fakir nimetinin herkese daima bol olması bütün güzel sıfatlarından daha üstündü. Hudâ bütün müşkil işlerini kolaylaştırı.

Ketağaç Paşa'nın ahlâkı (---) (---) (---) de yetişmiş Boltakay kabilesinden Çerkez asıllı yarar, nâmdâr, cesur ve yiğit bir sancakbeyi idi. Trablusşam toprağında genellikle Hama ve Humus sancaklarına mutasarrıf olup çöl Araplarının taraflarda damarını kesmiş bir paşa idi. Âdil ve reaya dostu, iyi asker, yiğit ve cesurdu. Ama aslâ Türkçe bilmezdi. Hemen kılıç, at, zırh ve muteber at bilirdi. Hattâ Humus dışında Âsi Nehri kenarında Çöl Araplarını kırmıştı ki, hâlâ kemikleri öbek öbek yığılı olup "Ketağaç Paşa Tepesi" namıyla bilinen bir kemikten tepedir.

Ve bu Ketağaç Paşa'nın evi Antakya şehri içinde büyük bir saraydır. Kapısında han zinciri gibi zincir çekilmiş idi. Bir kere Antakya dışında Araplar geldi derler, hemen atına adamlarıyla binip sarayının kapısındaki zinciri açmaya kapıcı bulamaz. Ketağaç Paşa hemen dal-kılıç olup zincire öyle bir Ketağaç satırı

vurur ki hâlâ zincirin parçaları kapısının kemeri üzerinde asılı durur. Gelen ve gidenlere ibretlik bir seyirdir, insanın yapabileceği bir şey değildir.

Bizimle bu zaferle sonuçlanan Gönye gazasında ve Mikrilistan yağmalanmasında ettiği yararlığı bir er etmemiştir. Tanrı bütün isteklerini ve arzularını yerine getirsin.

Deli Dilâver Paşa hikâyesi: Bağdad fâtihi Sultan Murad veziri Kara Mustafa Paşa da Yeniçeri Ocağı'nda ta'limhanecibaşı iken bu Dilâver Paşa onun kölelerinden, Gürcü asıllı Açıkbaz kabilinden deli-dolu Deli Dilâver adlı bir yiğit iken Kara Mustafa Paşa sadriazam olduğunda ilk başta bir tuğ ile bu Dilâver Paşa'ya Tortum sancığını ihsan eder. Daha sonra Tortum Seydî Paşa'ya verildiğinde azledilmiş olarak Şuşik Kalesi fethinde, Gönye fethinde ve Mikrilistan yağmalanmasında bulunur. O diyar kendi toprağı olduğundan Mikrilistan'dan hayli değerli esirler eline girip hayli küffârı kılıçtan geçirerek kahramanlıklar etti. Hilesizce deli veli şekilli adam idi. Ama savaş sırasında gözünü çöpten ve budaktan sakınmaz iyi at binici, usta silâhşör, tüfenk atıcı, okçu ve yarar er idi.

Ama hepsinden gülünç hikâyesi odur ki; bir kere Revan hanı tarafından Tokmak Ali Han adında bir namlı ve gösterişli, büyük armağanlar ile dostluk mektuplu bir elçi geldi. Ve paşa efendimize bütün hediyelerini takdim etti. Getirdiği bütü hediyeleri vezir tarafından makbul oldu. Kârhaneye işi şah kılıçlarından bir mücevher ve murassa kılıflı bir altın nişanlı kılıç verdi ki gerçekten de ateş saçan bir kılıçtı. Elçi de bu kılıcı sıyırıp paşa huzurunda kılıcı o kadar övdü ki sanki o kılıç Zülfikar kılıcı idi. Paşa da adı geçen Deli Dilâver Paşa'ya hitap edip;

"Paşa karındaşım! Kılıcın yahşisinden tanır mısın?" dedi. Paşa da;

"Kılıcın eyisi diş tutmayandır, göreyim şu kılıcı" deyince, kılıcı paşanın eline verirler. Heman kılıcı dişiyile kütür kütür kırıp;

"Şey değil imiş", diye muhabbet meydanına bıraktığında fakir elçi Tokmak Han, hayretler içinde cansız kalıp kılıcı övdüğüne pişman oldu.

Yemekten sonra Dilâver Paşa'ya özel kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelip bir demde teklemekten içerdi. Daha sonra buhur

ve gülsuyu geldiğinde gülsuyunu içip güzel kokusundan sonra bu-
hurdanın kapağını açıp bütün ateşleri yediğine elçi hayran kalıp;
"Sultanım! Bunların ism-i şerîfleri nedir?" dedi. Defter-
darzâde:

"Dilâver Paşa karındaşıımızdır" dedi. Elçi de;

"Yoh bunlara Semender Paşa demek gerektir ki ateş yimek
semender kuşuna mahsustur" diye bol bol latife şekilli şakalar
olundu. Ama bu Dilâver Paşa da cesur ve benzersiz bir gazi idi.
Vonuk Ahmed Paşa kapdan iken Kara Foça cenginde ettiği ya-
rarlıkları Pijen ve Şağat etmemiştir. [336b] Tanrı'ya hamd olsun
böyle gazi ve beylerbeyileri ile nice gazalarda bulunduk, *İhsan
sahibi kabul etsin.*

Ancak Seydî Ahmed Paşa hepsinden cesur, yiğit, güçlü kuv-
vetli, korkusuz, dilâver ve ince belli, yassı yağrınli, omuzları
geniş, pazuları kalın, parmakları iri arslan pençeli idi, ama güzel
yüzlü değil idi. Mısır'da adı geçen hatunun satın alınmış kölele-
rinden iken çiçek çıkarmıştı. Karanlık bir evde üç ay zelil ve
perişan yatakta yatıp ağlayarak çiçeğin yerlerini tırnaklarıyla
koparıp nur yüzü tane tane çiçek nişanlı olmuştu. Esmer renkli,
tatlı görünümlü, güler yüzlü ve sevimli kalpli idi. Dîn-i mübinin
yardımcısı, zamanın Rüstem-i Sam'ı, savaş meydanlarının bini-
cisi ve savaşçısı idi. *Allahu Taalâ korusun.*

Velinimet Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın hikâyesi

Allah yolunu açık etsin.

Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz ol yiğit vezirdir ki
(---) tarihinde Sultan IV. Murad Han'ın defterdarı Mustafa Pa-
şa'nın göz nuru idi. Babası Bosna asıllı Hersek sancağında Nov-
esin adlı amber kokulu temiz topraklı kasabadan gelip Ekmekçi-
zâde Ahmed Paşa hizmetine girer. Sultan Ahmed Han zamanında
başbakıku, sonra Sultan IV. Murad Han zamanında müstakil
defterdar paşa oldu.

Daha sonra (---) senesi Şaban ayının yirmisinde Sadriâzam
Receb Paşa ve Şeyhülislâm Hüseyin Efendi telkiniyle Yeniçeri
Ağası Hüseyin Halife'yi, Musa Çelebi ki padişah musahibi idi,
onu ve Defterdar Mustafa Paşa ki efendimiz Mehmed Paşa'nın
aziz babasıdır, bu üç suçsuzu kul eşkıyâları haksız yere öldür-
düler. Defterdarı Atmeydanı'ndaki büyük çınara uzun ipler ile
sinirinden baş aşağı astılar. Ve nice suçsuz insanın haksız yere

kanlarını Atmeydanı'nda beyaz kar üzerine döktüler. İnsan vücutları kar ile birleşip Atmeydanı'yken et meydanı olup büyük karışıklık, fitne ve fesatlar oldu.

Efendimiz Defterdar Paşa'nın Süleymaniye'deki sarayını ve Hisar'daki yalısını yağmaladılar.

Efendimiz Mehmed Paşa bu günahsız, şehit ve ayaklarından asılmış Mustafa Paşa'nın uğurlu yıldızlı oğludur. Annesi, efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın akrabalarından olduğundan bu hakirin de şefkatli annemiz ile hala kızları idi.

Mehmed Paşa efendimizle dostluğumuz ve ülfetimiz o cihettendir. Kendileri Süleymaniye'de doğmuş olup İstanbul toprağındandır. Ruznâmecî İbrahim Efendi, paşayı on dördüne basıncaya kadar yetiştirip ilim, kemâl ve marifet sahibi etti. Bir güneş parçası, İlâhî nur ve bir ay ışığı civan idi. Babalarının yetiştirmesi Hasan Bey terbiye edip sakal sahibi, vakarlı bir genç oluncaya kadar köşe bucak sakladı. Bütün ilimlerden haberdardı. Güzel yazı yazmada, lügat ilimlerinde, nesir yazmada, şiirde manalar denizi ve maarif sahiplerinden oldu.

Kara Mustafa Paşa kendilerine Kâğıt emniyetini bağışlayarak divan erbabından olup üst hil'at ile diğer divan memurları gibi divan kurardı.

Daha sonra Anadolu muhasebecisi olup İbrahim Han'ın tahata çıkışının ilk yıllarında Dergâh-ı âlî başkapıcılarından olup bütün kapıcıbaşların önüne geçip zamanın seçkinlerinden oldu.

Daha sonra Sâlih Paşa, Civan Kapıcıbaşı vezirin azlinden sonra sadriazam olup paşaya yeniçeri ağalığını verdi. Ağalığı kabul etmeyince Erzurum eyaletini verdi.

Bu hakir de yakınlığımızdan dolayı birlikte gitmeye memur olup çadırlarımızı, yolluklarımızı, üç at, bir Gürcü köle, bir yorga mu'teber at ve üç yüz kuruş ihsan etti.

Sadriazam Sâlih Paşa da bu hakire iki yüz altın ve bir samur kürk bağışladı.

Menzilleri kat edip merhaleleri uçarak yukarıda yazıldığı üzere yetmiş günde Erzurum Kalesi'ne girip adaletle davranması sonunda bütün re'aya vü beraya huzur içinde oldular. Ama serhad boylarında olan Acem hanları ve sultanları, Gürcistan ve Mikri-listan beyleri askerinin çokluğundan hoşlanmayıp her zaman her taraftan hediyeler ile namlı elçiler gelirdi.

Gösteriş ve büyüklükte, vakar ve asalette, yakışıklılık ve cana yakınlıkta ve zarâfette benzersiz yiğit bir vezirdi.

Görünüşünün güzelliği benzersiz bir yiğit, iyi at binicisi, savaş ve uğraş meydanında bir cesur arslan, bütün takımları uygun, pазusunda doğan ve toytun ile av avlar, şehbaz, ser-firaz, seçkin, sevimli, yiğit, Âsaf-ı Berhayâ gibi iyi huylu ve şanı yüce bir vezir idi. Onun mutfağında pişen şekerli, lezzetli nefis yemekleri bir vezir sofrasında görmedim, ancak Bayram Paşa merhumda görüp meclisine dahil olup nimetini yedik.

Ama bunun âletleri ve kap kaçağı, gümüş sinileri, gümüş sahanları, yüz adet mertebanî (çapı 40 cm. den büyük derin seramik tabak), [337a] yüz adet çini fağfurları ve diğer sırmalı makramaları, peşkirleri, gümüş ve altınla kaplanmış leğen ve ibrikleri, gülâbdân ve buhurdanları, bütün içecek kâselerini bir vezir sofrasında görmedim. Ancak Canpolatoğlu Mustafa Paşa, kaptan iken kutlu meclisine katılmıştım. Onu da zenginbaht ve saadet sahibi bir yıldız, pâk, Aristo akıllı yiğit bir vezir gördüm. *Allah rahmet eylesin.*

Bu Erzurum'da Tabanıyassı Mehmed Paşa şehit etmiştir. Erzinçan Kapısı dışında Deveçeşmesi yanında gömülüdür. *Allah rahmet eylesin.*

Ama bu Mehmed Paşa efendimizin yemeği onlardan daha çok pişirilir. Bütün zamanda, savaş ve barışta mutfağına bal ve miad şekerı girmemiştir. Hepsı Şam'ın nebât-ı hamavî ki katu şekeridir, zülbiyât (tatlı) ve hulviyâtı (helvaları), baklavası, paludesi, muhallebisi, yazda ve kışta üçer kâse türlü türlü hoşafı tamamen Şam nebatından idi. Bütün seferlerde bile gece ve gündüz yirmişer fağfurî safı tereyağlı katmerli böreği, çöreği ve misk koku yemeği beğenilirdi.

Ve burada olan değerli sofrı takımları ve kap-kacak bir vezirde yok, bol ü pâk kap-kacakları vardır. Ve sofrabaşı hizmetine memur yetişkin, temiz, seçkin ve müstesna, canı tez ve çabuk, güneş parçası, atlas ve sırmalı giyeceklere gömülmüş hizmetçileri vardır. Bunların her biri birer hizmete ayrılmış has kölelerdir.

Ve bir hasleti dahi bu idi ki mutfağında kırk adet aşçı var idi. Yolda olsa yirmisi konakçıyla ileri gider, onlara kalfa baş olurdu. Yirmisi geride aşçıbaşıyla geri kalır, bazı menzillerde akarsuların kıyısında konaklanır, avlanan balıkları, vahşi

ceylanları, keklik, turaç, süglün ve çili ve diğer avlanan hayvanları pişirirlerdi.

Bu anılan aşçıların miriden yirmi adet saraçları aşçıların atlarını eğerdiler. Vay ol aşcının hâline ki at eğerleye. Hemen hazır bulup binerler. Ve beş adet mirî seyisleri var idi.

Bütün aşçılara ön küçük çadır ve on nefer çadır mehteri var idi. Vay o aşcının hâline ki at eğerleyip at timar ede, çadır kurup boza ve odun parçalaya. Başka âteşçileri var idi. Ve bütün aşçıların elleri eldivenli idi. Tâ bu mertebe pâk gezerlerdi. Zira pis olsalar yüz deynek yemeleri kesindi. Ama yılda iki kere yıllık baştan ayağa beyaz sâdelere gömülürlerdi. Bayramlıkları baştan ayağa saya çuka ve çeşit çeşit değerli atlas idi. İç ağalarına ne şekilde elbise verilirse bütün kırk adet aşçılara da öyle elbise ihsan olunurdu. Zira çoğu kendi köleleri idi.

Üç ayda bir ulufeleri çıkardı. Aşçıbaşıya yevmiye birer kuruş, kalfaya yarım kuruş, hamurcubaşıya, kebaççıya, yahni-ciye, tatlıcıya ve çorbacıbaşıya sözün kısası yedi ustaya çeyrek kuruş yevmiye, geri kalanlara onar akçe yevmiye, ama çinicibaşı da bir katar deve yükü kâseler, fağfurîler ve mertebanîler (çanak çömlek) olduğundan başka cerge (topluluk, takım) sahibi olup taşra kılarcıbaşı cergesiyle, vekilharc ağa cergesiyle, ekmekçibaşı cergesiyle, matbah emini cergesiyle, çaşnigirbaşı cergesiyle, bütün karakullukçular ağaları ve aşçıbaşı cergesiyle ard kapı tarafında konarlar. Bu anılan ağaların aşçıbaşından başkasının birer çeyrek yevmiye ulufeleri var idi.

Hepsine üç ayda bir peştemalları, sabunları, pabuçları, mestleri ve siyah tomakları (deriden kısa çizme) verilirdi. Ve her aşçı yeteneğine göre bir lezzetli ve yeni bulunmuş bir yemek getirse ona bağışta bulunulurdu.

Ve dolmacı, kıymacı ve köfte kebaççıların balık ağından yapılmış sık çadırları var idi. Eti o ağ çadır içine korlar, aslâ sinek giremezdi. Ve her yemek çıktıkça bütün mertebanîler ile vekilharc ağa, çaşnigirbaşı, aşçıbaşı, başhalife, kebaççıbaşı, hamurcubaşı ve çorbacıbaşı bunlar paşa huzurunda pâk giyimli, muhteşem hançerleri ve çifte zincirli bıçaklarıyla sofraya başına hazır olup dururlar. Bir yemeği beğenmese onları azarlardı.

Ve hangi mansıba varsa ilk önce attan indiği gibi divanı savıp sarayın hamamını, hazineyi, kılını ve iç ağaları odalarını gezip dolaşır, herkesi yerli yerince yerleştirir, daha sonra yaya

mutfağa girip görürdü. Eğer müsellemin mutfağı yaptığını beğenmediyse o mutfağa marangoz ve yapı ustaları üşürüp öyle süslü ve güzel beyaz kubbeler yaptırır, her ustaya birer tezgâh yerleri eder, sanki Keykâvus mutfağı ve Ba'lbek-i Süleyman mutfağı ederdi.

Bütün duvarları, bacaları ve kırk elli adet ocakları beyaz kireç ile sıvayıp beyaz inci gibi ettirirdi.

İki üç günde bir habersizce mutfağı basardı. Başka adam görse, aşçının giyeceklerini, tırnaklarını, [337b] diğer takımlarını ve mutfağı pis görse ve birinin camekânında kirli esvap görse vay aşçıbaşının haline! Vay eli, kolu ve tırnakları kirli aşçının hâli ve ahvaline ki iki yüz kızılalık deyneği hoşafını, aşçıların tabanında pişirip içirmesi kesindir.

Elbise dolabında ve sırtında tertemiz ve pak esvaplarını görürse bağışlarda bulunup maaşına zam yapardı. Çocukluğundan beri hilkatî (yaratılışı) böyle pâk olmakla meşhur olmuş idi. Cümle iç ağaları ve dış ağaları da hep böyle pâk ve temiz ağalardır.

Her gün savaşta ve barışta sabahleyin kahvaltı yirmi fağfurî miskli ve şekerli yemekler gelip güzel kokusundan insanın di-mağı kokulanırdı. Ve yine seher vakti yedi yere de onar fağfurî kahvaltı yemek çekilirdi. Ve hazinedar, silahdar, çukadar, nişancı ve mühürdara kısacası yedi iç ağaları mertebe sahiplerine beşer sahan kahvaltı yemek çıkar, onlar ile bütün iç ağaları kahvaltı ederlerdi. İmam efendiye, bu hakir Evliyâ'ya, iç mehterbaşıya, çalıcı mehterbaşıya ve kapıcılar bölükbaşısına da kahvaltı giderdi.

Masrafları çok idi. Ve herkese cömertlik ederdi. Daima alışkanlıkları al, kırmızı ve yeşil değerli elbiseler giymekti.

Halk arasında gaddar derlerdi ki "Paşa gururlu, kan dökücü. Kendini düşünen, bencil, öfkeli-dir" diye dil uzatırlardı. Gerçi gösteriş ve büyüklük sahibi olduğundan iki tarafına selâmı az idi. Bu cihetten yine halk ayıplayıp;

"Paşanın gözünde kesinlikle insan yaratılmamıştır. Bu selâma hep el bağlayıp duran insanlar cansızlar ve haşerât türleri imiş. Eğer insanoğlu olsalar paşa da adam gibi selâm verirdi." diye insanlar arasında fesatçı ve kötuleyici adamlar bu şekilde dedikodu ederlerdi. Ama şanlı paşa halkın anladığı gibi değil idi. Makamında yalnız kaldığında akranlarıyla, musahip hizmetçileriyle, Seydî Ahmed Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve

Deli Dilâver Paşa ile yalın ayak ve başı kabak olup gürz, matrak ve kılıç oyunları oynayıp çeşit çeşit silâhşörlükler ile nice türlü oyunlar, curcuna, güreş oyunları edip elbiseleri ve altlarında olan halılar parça parça ve yüzleri toz toprak olur, bu gibi şenlikler ederlerdi.

Ama padişah divanında vezirliğin hakkını verip ağırbaşlı davranır, herkese gülümsemez, her adamın yeteneğine göre davranırdı. Devlet işlerinin yürütülmesinde duruma uygun olarak kah yumuşak, kah mudara, kah yan bakma, atma, tutma, asma, basma, vurma ve kesme tavırlarını gösterdiğinde sesini işiten suçlu adamların ödleri patlar ve başlarına toprak yağar, o saat bir davayı hallederek düşmanlığı yok ederdi.

Bir davayı aslâ süründürmezdi, yalancı şahit ile dava edeni sevindirmezdi ve haksız davayı zayıf sözle hükme bağlayıp mazlûmları yerindirmezdi. Zira ilim ve fazilette derin derya idi. Feraiz ve fıkıh ilminde bin altmış adet şer'i mes'ele, *Kudûrî* ve *Mültekâû'l-ebhur* ezberinde idi. Ve nice ilimleri de iyi bilirdi.

Denkleri ve akranları ile daima iyi geçinirdi. Ama önceki zamanlarında, birileri çok bilgi sahibi olduğu iddiasında olsalar ve haddini aşırıp yukarıdan aşağı muamelesini edenleri ele alıp her ne mertebede ve makamda ise ona haddin bildirir, "Ahfeş-i Mü'ellifin geçisine bindirip" o uygunsuz davranış sahibi olan adamı âleme rezil ederdi. Mısra:

Gerekdir kendözin bilmezlere kendüyi bildirmek
deyip kötü isim sahibi edip yukarıda yazılan mısraı okurdu.

Ve gayet cesur, yiğit ve cömert idi ki birkaç kere bindiği saba rüzgârı gibi sür'atli atını âletleri ve koşumlarıyla sıradan bir fakir insana bağışlardı.

Savaş meydanlarında kumandanlık eder, asker toplar ve Müslüman askerleri cenge teşvik edip bol hediyeler dağıtırdı, herkes yolunda can ve baş feda edip uğuruna ölürlerdi. Zira "*İnsan iyiliğe kuldur.*" sözünü iyi bilir idi.

Hattâ bu hakir gösterişsiz Evliyâ, (---) tarihinde paşa efendimizden izin aldığımızda Kâbe-i şerîfe gitmek için harcırah olarak hakire beş yüz altın ve iki kısrak bağışlamıştı. Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışı sırasında, Atmeydanı cenginde, Silahdar Murtaza Paşa'ya Mevlevî Vezir Mehmed Paşa, Şam eyaletini verip Murtaza Paşa ile menzilleri kat ederek cennet kokulu

Şam'a girince Murtaza Paşa hakiri ılgar ile İstanbul'a göndermişti. Mevlevî Veziri haksız yere öldürüp 1058 [1648] tarihinde Kara Murad Paşa veziriazam olmuştu. Hakir Üsküdar'a vardığında o mahalle tesadüf olundu ki Osmanlı ordusu Üsküdar'da Gürcü Nebî, Katırcıoğlu, [338a] Akyakalıoğlu ve Çomar Bölükbaşı adlarındaki celâlî eşkıyalarının 47.000 cemapur (çapulcu) askeri ile Osmanlı askeri kütâ-küt cenglerine hakir rast geldim.

Sözün özü Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz Osmanlı askerine asker öncüsü olup üç bin yiğit ile çarhacılık hizmetine memur olup o gün Üsküdar'dan Bulgurlu ve Çamlıca dağlarına kadar Katırcıoğlu'nun askeri üstüne yedi kere hücum edip iki taraftan nice yüz adamlar yere düştü. Sonunda ister istemez Katırcıoğlu'nun ve Gürcü Nebî celâlinin bozguna uğramasına güzel sebep olan Mehmed Paşa efendimiz, Gürcü Nebî'nin askerini ardlarınca kova kıra Kayışpınarı'na ve Sarıkadı (Sarığazi) adındaki herkesin ziyaret yeri olan köye kadar bozguna uğramış celâlîden nice kelle ve esir ile sadriazam huzuruna gelince samur değerli hil'atler ve başına çelenk otağalar sokulup kendine (---) (---) mansıbı bağışlandı.

O gün bu paşa efendimizin ettiği büyük cengi bir baş kumandan etmemiştir. İnşaalâh bu cengi ve diğer yerlerde gösterdiği cesaretleri ve yiğitlikleri yeriyle yazarız. *Allah nasip etsin.*

Tanrı'ya hamd olsun böyle cesur ve yiğit benzersiz bir vezir ile ve Seydî Ahmed Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve Dilâver Paşa gibi Rüstem-i Sââm denginde yiğitler ile nice gazalarda bulunduk. Bu Rabbimin bana faziletindendir.

Diğer taraftan, Erzurum sahrasında efendimiz Mehmed Paşa ile Revan derneği için denizler gibi asker toplanmışken Kasım günleri gelip kışın sertliğinden asker topluluğu dağılıp Sâlih Paşa'nın öldürüldüğü haberi gelince paşa da üzülüp şer'î mahkemede Kasım günlerini sicille kayd edip paşa efendimiz bütün eyalet sancaklarına izin verince herkes sancaklarına gitti. Paşa efendimiz de kendi adamlarıyla Erzurum Kalesi'ne girdi ve yanında ancak Seydî Ahmed Paşa kaldı.

Lâkin Âsitâne tarafından Hezarpâre Ahmed Paşa tarafından türlü türlü suçlayıcı ve ayıplayıcı mektuplar ve emirler gelmeye başladı. Bir gün Âsitane tarafından bir ulak gelip Koca Valide'den, Uzun Ali Ağa'dan, Rodoslu Mehmed Efendi'den ve Kuşçu Mahmud Ağa'dan nice yüz çeşit mektuplar getirip;

"Paşa efendim! Başına tedarik gör. İşte Sâlih Paşa merhumun önce hazinedarı ve daha sonra kethüdası olan Bağdad valisi İbrahim Paşa'nın katline adam gitti. Sen de Sâlih Paşa çelebisisin ve ma'lumunuzdur ki hâlâ Sadriazam Ahmed Paşa'nın, Baki Bey ve Mestan Bey oğullarıyçün sana ne kadar düşmanlığı vardır. Gafil olma, başına asker toplayıp başına bir tedarik gör. Sana da elbette ma'zulluk mukarrerdir. Ona göre davranasın. Varvar Ali Paşa, İpşir Paşa'nın karısını İbrahim Han'a haksız yere vermediği için, Varvar'ı Sivas'tan azl edip katline adamlar gitmiştir. Sakın hâ! Gafilleri uyarmaktır, başına tedarik gör" diye bu gibi öğüt verici mektuplar gelince sonunu düşünen paşa bu haberleri güm edip âlem herşeyden habersiz iken ziyafet yoluyla bir gece nice iş görmüş ağalarıyla kasembillah edip *Kelâm-ı İzzet*'e ve tuza ekmeğe, levendce sır saklamak için söz verirler. Paşa;

"Ağalar, hâlim budur ki ben Erzurum'da Abaza Paşa gibi bu kış-kıyamet diyarda celâlî olup Anadolu hazineleri ve hizmetlerini zabt ettirip bu kalede kapanmak isterim, ne dersiz" deyince bütün ağalar;

"İşittik ve itaat ettik" diye bir gecede kemendler ile iki yüz çengelli merdivenler ve iki bin serdengeçti yarar, ünlü nâmdarlardan Nakışlı Bölükbaşı, Acem Bölükbaşı, Kürt Bölükbaşı ve Saçlı Bölükbaşı hepsi hazır ve silâhlı olup şafak sökmeden bütün serdengeçtiler merdivenler ile gecenin karanlığında iç kaleye gitmek üzere iken kale içinde müstahfızân yeniçeriler haberdar olup hepsi bir ağızdan;

"Allah yekdir, yek" deyip "Alarka! Vura-dura-duta" diye feryad u figanlara başlayıp kalenin dört tarafındaki duvarlarını meşaleler ile aydınlatıp gülbâng-i Muhammedîler çektiler. Ve iç kaledeki bütün topları saraya yönelttiler.

Dış varoшта olan yeniçerileri bütün iç hisara alıp dış kalenin kapılarını açmayınca paşanın bütün askeri ve hizmetlerde olan ağaları dışarıda kaldı. Paşa ancak iki bin kadar adamları ile sarayda kaldı.

Tanrı'nın hikmeti bütün tedbirimiz eksik olup kaleden saray topa tutulmaya başlanacağı sırada sabahleyin Ali Çorbacı araya birkaç seçkin ve ileri gelenlerden sulhçu koyup;

"Bre aslı yoktur" diye yeniçeri ağasına, nice yeniçeri çorbacı-sına ve elli bir cemaat Halîl Ağa çorbacıya değerli elbiseler ve on kese susma hakkı bağışlayınca fesat savuşturuldu.

Bunun üzerinden on gün geçip (---) tarihinde Zilka'de ayının onuncu gününde bir adam Erzincan Kapısı'ndan içeri keçe külâhıyla ve bir eşek yükü pürçüklü [338b] yani havucuyla şer'-i Resûl-i mübin mahkemesi olan Emir Buharî şeyhi damadı faziletli Molla (---) (---) Efendi huzuruna girip;

"Sultanım! Bir eşek yükü havuç getirdim. Eşegim bağırmasın, kaleden yeniçeriler çağırmasın, paşa kullarını başına kığırmasın, benim şu kızıl ağacıma narh ver" deyince molla ve diğer mahkeme görevlileri end-bend olup;

"Adam! Muradın nedir?"

"Sultanım! Muradım bu Erzurum'u müsellimlik ile zapt etmektir" deyince hemen kadı;

"Safâ geldiniz Müsellim Ağa, hoş geldiniz" diye ayağa kalkar.

Hemen ardından Erzurum Kalesi'nin kapılarını kapattırıp yeniçeri ağasına, bütün çorbacılara ve vilâyet ileri gelenlerine haber verilince paşaya haber ettiler. Zira paşadan korkarlardı ki gelen müsellimi asıp Erzurum eyaletini zabt ede. Bu yüzden korkuya düşmüşlerdi.

Daha sonra müsellimi havuççu re'ayasî kılığında çıkarıp bir kat samur giyecekler bulup esvap ve ihtîşâmıyla bütün yeniçeri ocağıyla paşa divanına gelinerek hatt-ı şerîf ve padişah emirleri okunur. Erzurum eyaleti Gürcü Koca Mehmed Paşa'ya bağışlanmış.

Paşa "Allah mübârek eyleye" diye müsellime değerli hil'at giydirir. Fakir müsellim edeplince geri geri giderken hil'atinin eteğine basıp tepesi üzere yere kapanınca garip müsellim;

"Aman sultanım! Ben bir emir kuluyum. Benim suçum yoktur. Aziz başınçün beni makaraya asıp katl etme." diye feryat etti. Meğer paşa, divanhane kemerlerinde bir makara kurmuştu, her gece orada kırk elli kandil yanardı. Âsitane tarafında böyle duyulur ki;

"Varan müsellimi paşa asmak için divanhane ortasında bir makara kurdu" haberi yayıldığından fakir müsellim kıyafet değiştirerek mahkemeye eşek ile havuççu kıyafetiyle gelmesinin aslı o imiş. Hemen paşa;

"Kaldırın müsellim ağayı" deyince müsellim;

"Aman! Aman!" diye feryat etti. Müsellimin koltuğuna girip yine ağırlamışken müsellim gördü ki kendi düştü, hemen aklı başına gelip:

"Hemen sultanım! Yarın sabahleyin kaleden dışarı çıkıp üç günde tedarik görün. Elbette bu şehirden çıkarsız" deyince hemen paşa;

"Bre vurun şu kahpe hîz (puşt) gidiyi" der. Bu kere fakir müsellim gerçekten düşüp canı cehenneme gide yazdı.

"Bak a mel'unun boş mânâsız teklifine. Ben düstur-ı mükерem vezir olam, bana böyle ısrar eder, zorlar." diye çok çok öfkелendi.

Elli bir cemaat çorbacısı Halil Ağa araya girince Paşa kale içinde tam bir hafta bekledi.

Dört taraf hizmetlerinde olan bütün bayraklar ve ağalar bölük bölük gelip bütün hazırlıklar görülüp,

*İşbu 1057 yılı Zilka'de ayının 18. günü [14 Ocak 1648]
Erzurum'dan o şiddetli kışta İstanbul'a doğru yola çıkıp
çektığımız şiddetli sıkıntıları bildirir*

Evvelâ Revan hanı tarafından 3000 baş kervan gelip baş kervancıbaşıları Şah ortağı Yezdanbaş adında başı alaca ve gönlü karaca bir Kızılbaş idi. Onun bütün parça yükleri ve tenbelidlerin (denklerini, bohçalarını) çözüp şer'i kanun diye gümrüğü alındı.

Gümrük emini Tatus adlı Ermeni feryat ede gördü. Topu topu 440 kese gümrük alındı. Şehirden alâka kesilip büyük alay ile Erzincan Kapısı'ndan dışarı çıkılarak Pazarbaşı Değirmenleri adlı ferahlatıcı yerde konaklandı. Bütün Erzurum ayânından o kadar at, katır, deve, koyun ve kuzu gibi hediyeler geldi ki bütün ağalar da hediyelerden pay sahibi olup doyum oldular. Dört taraftan günden güne ağalar gelince daire genişledi.

Erzurum dışında kâhice kar, boran, kâhice açık hava ile konaklarken Bağdad Valisi Sâlih Paşa kethüdası İbrahim Paşa'nın katli haberiyle bütün 150 iç ağaları, yetmiş adet kapıcıbaşıları, yedi bayrak ve yedi yüz yiğit sarıcası, üç bayrak sekbanı geldi. Bunların hepsini alıp;

"Safâ geldiniz, hoş geldiniz." diye herkese bol bol tayinatlarını verip mazlûm İbrahim Paşa için hayli gözyaşı döktü.

Ve ertesi gün Devlet kapısı tarafından Tokmak Haseki adlı bir solak ulak yelerek gelip bir ferman getirip;

"Sen ki, vezirim Mehmed Paşa'sın! Daha önce selefin Süleyman Paşa, kötü yaşayışlı Kızılbaş'ın başkaldırmasını arz ettiğinde seni eyaletin askeriyle Revan derneğine memur etmiştim. Yavaş davranıp edip gitmeye üşenmişsin. Gerekir ki emr-i şerîfim vardıkda bir an ve bir saat durmayıp arpalık şeklinde sana Kars eyaletini ihsan ettim. Elbette eyaletine gidip o serhadleri gözetip koruyup alâmet-i şerîfime itimat edesin" [339a] diye ferman okununca;

"Emir padişahımın" diye harcırah üç kese kuruş bağışlayarak Haseki Ağ'a'yı Âsitane tarafına gönderip,

"Her ne olcaksa olsun." deyip Kars tarafına gitmeyip,

Âsitane tarafına yöneldiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Bismillah ile Erzurum'dan batı tarafına 3 saatte,

Kân Köyü menzili: Erzurum sahrasının ortasında bir ma'mur Ermeni köyüdür.

Buradan yine o sahra içinde batı tarafına 5 saat gidip,

Ilıca Köyü menzili: Erzurum sahrasının batı tarafı sonunda tatlı bir ılıcadır ki Akçakoyunlu padişahlarının hayrat u hasenâtıdır. Üzeri yüksek kubbeler ile örtülü ona on büyük bir havuzu var, içi beyaz kumdur, taş döşemeli değildir. Ama havuzunun bütün çevresine beyaz taşlar döşenmiştir. Suyunun sıcaklığı aşırı derecede değildir, biraz ılıktır. Suyunun kokusu diğer kaplıcaların kokusu gibidir. Ama Ziyaeddin Kalesi ılıcasından daha yararlı suyu vardır, Uyuza ve leke hastalığına yararlı olup nice çeşitli hastalıkları giderir.

Buradan 5 saatte yine batı tarafına,

Hınıs Köyü menzili: İki yüz haneli Ermeni köyüdür.

Buradan yine batıya 5 saatte,

Mama Hatun Köyü menzili: Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz haneli Müslüman köyüdür. Ve beyaz yalçın kaya dibinde,

Mama Hatun ziyaret yeri: Akçakoyunlu padişahlarının hatunlarından bir hayır sahibesi imiş. Kendileri yüksek bir türbe içinde evlatları ve torunları ile gömülüdür. Bir minareli bir camii, imareti ve medresesi vardır. Lâkin evkafı miriye bağlı olduğundan imaretleri haraba yüz tutmuştur. Yukarıda, Erzurum'a giderken ayrıntılı olarak özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine batı tarafına dereli ve tepeli yollar ile (---) saatte,

Kütür Köyü menzili: Erzurum toprağında bakımlı ve şenlikli bir Yarmeni köyüdür ve zeamettir. Fırat Nehri üzerinde çam ağacından yapılmış bir köprü ile geçilir. Paşa burada üç gün konaklama ferman edip bu hakiri Kemah Kalesi Tuzla Emiri âhur Hasan Ağa üzere gönderdiği,

Kemah Kalési'ne gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Kütür Köyünden güney tarafına Fırat Nehri kenarıyla bakımlı ve şenlikli köyler ve çetin yollar geçerek 9 saatte,

Şürim Köyü menzili: Kemah kazası hududunda Kemah kulu aklâmıdır. Re'ayası sâfi Ermenilerdir.

Buradan yine güney tarafına Fırat Nehri kenarıyla 7 saat gidip,

Emin Köyü menzili: Bu da Kemah hududunda Tuzla eminine hastır. Ve bütün re'ayaları Ermenilerdir.

Buradan sabahleyin Fırat Nehri kenarınca (---) saatte,

Felâh yurdu yani Kemah Kalesi

İsimlendirilmesinin sebebi (---) (---) (---) (---) (---) dir. Eski zamanlarda kayserler yapısıdır. Daha sonra Akçakoyunlu eline girdi.

Bundan sonra Azerbaycan Şahı Uzun Hasan elinde iken nursuz Timur bu kale altına geldiğinde Timur'a bir top ve bir mancınık taşı atmaya tenezzül etmediler. Tam yedi ay nursuz Timur bu kaleyi kuşattı, ama hüsrana ve bozuma uğramış sahra köpeği gibi gitti.

Daha sonra (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed Han, Uzun Hasan'ı bozguna uğrattıktan sonra bu Kemah Kalesi'ni hakkıyla üç ay kuşattı, ancak fethi mümkün olmadı.

Bundan sonra (---) tarihinde Sultan I. Selim Han şehzâdeliği yıllarında Trabzon hâkimiyken bir yoluyla bu Kemah Kalesi'ni feth edip içine yeteri kadar asker kodu.

Sonra Sultan I. Selim Osmanoglu payitahtına müstakil padişah olmağ için Trabzon'dan 300 pâre gemiyle karşı Kefe'ye, Kırım yakasına geçip Kırım Tatarının yardımıyla Edirne üzere geldi. Babası Bayezid-i Veli de karşı çıkınca baba ve oğul birbiriyle devlet sınaştılar. Tanrı'nın emriyle Selim, Hacıoğlu Pazarı yakınında Uğraşderesi adlı dereye uğraşıp Şehzâde Selim Tatar askeriyile kaçtı. Tatar Kırım'da, Selim Trabzon'da karar eder.

Orada dahi namus, gayrèt ve hamiyetinden durmayıp oğlu Süleyman'ı Trabzon'da hâkim tayin ettikten sonra kendi ülkeyi terk eder. (---) halife hizmetçileri ve yoldaşı rivayetiyle Acem ülkesine gidip İmam Musa Rıza'yı ve Horasan'ın nice büyük evlî-yâlarını ziyaret edip hükümdar olup şah ile satranç oynadığı meşhurdur.

Bu Selim Han'ın bu seyahati sırasında Şah İsmail isyan edip Kemah Kalesi'ni azıcık bahaneyle istilâ edip tasarrufu altına aldı. Daha sonra Sultan I. Selim, asker toplayıp Edirne'yle İstanbul arasında babasıyla uğraştı. Osmanoğlu kullarının yardımıyla ister istemez babası Bayezid Han'ı tahttan indirip kendisi Çorlu sahrasında müstakil Cem makamı padişah [339b] oldu.

Bütün İslâm askeri ile gönül ve gaye birliği edip babası Bayezid Han'ı Dimetoka'ya sürdü. Bayezid-i Velî Edirne yakınında Havsa adlı yere vardığında, değişik rivayetlerle, bir şekilde ruhunu teslim etti. Mübârek naaşını İstanbul'a getirip camiinin mihrabı önünde defn ettiler.

Selim Han, İstanbul içinde Yenibahçe adlı sahrada büyük çadırını kurup devletin bütün ileri gelenleri Yenibahçe'de biat etti. O an Üsküdar'a tuğunu çıkardı. İlk savaşı Acem ülkesine olup menzilleri katlayarak ve merhaleleri uçarak Şah İsmail'in Sivas eyaletinde daha önce istila ettiği kaleleri feth edip Acem üzerine Çıldır gazasına yönelince denizler gibi asker ile Kemah Kalesi'ni kuşatıp (---) tarihinde büyük savaş ile Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle feth etmiştir.

Osmanoğulları Devleti'nde kudret eliyle yapılan Tanrı yapısı kalelerin biri de bu Kemah Kalesi'dir. Biri Diyarbakır yakınında Mardin Kalesi'dir, iman seddi Van Kalesi'dir, Şebîn Karahisar Kalesi, Mekû Kalesi, Afyon Karahisar Kalesi, Ermenak Kalesi, Merkab Kalesi, Hasan Kalesi, Gereknuh Kalesi ve Rumeli'de Menekşe Kalesi, Anapolya Kalesi, Mizistre Kalesi, Gördüs Kalesi, Kırım bölgesinde Menkub Kalesi, bu kaleler göklere doğru baş uzatmış mavi bulutlardan başka havalesi olmayan kalelerdir. Ama bu Kemah her yönden onlardan sarptır ki kuşluk vakti olmayınca zirvesinde olan iç kalesi mavi bulutların içinden belli olmaz. Göklere doğru baş uzatmış benzersiz bir tepenin en yüksek yeindeki kalesi üstünde silü (kırmızı-mavi karışımı) bulutlar eksik değildir.

Fetihten sonra Sultan Süleyman yazımında Erzurum eyaleti toprağında Kuruçay Voyvodalığı hükmündedir. Erzurum paşasının hâssı subaşılığıdır. Ve 300 akçe ile bağışlanır.

Üç nahiye kazadır ve nahiye kazaları bunlardır ki yazılır: **Kercanis kazası**, **Kuruçay kazası** ve **Şehir kazası**.

Bu kazalardan kadıya senelik üç bin kuruş hâsıl olur. Resûl-i Mübin'in yoluna itaatkâr ve bağlı kavmi vardır. Bir hâkim de kale dizdarı ve 500 kale neferatlarıdır. Tuzladan belirlenmiş maaşlarını alırlar. Ve yeniçeri kumandanı, sipah kethüdayeri, nakibüleşrafı ve ayân u eşrafı vardır. Ve bir hâkim de Fırat Nehri'nin karşı tarafında bir saat uzaklıkta,

Kömür Köyü: 700 Müslüman ve Ermeni haneleri vardır. Tuzla emini burada hâkimdir. (---) yük akçe elde edilir iltizamdır. Kardan beyaz ve Hacı Bektaş Veli tuzundan lezzetli tuzdur ki her yerde meşhurdur. Bütün Kürd diyarı ve Türkmen diyarından Bingöl Yaylası'na çıkan insanlar, bütün ihtiyaç sahipleri bu Kemah tuzunu alırlar, meşhur tuzdur.

Ve bu şehrin bir beğenilen şeyi de burada olan ince ve sağlam çadır bezidir, bir diyarda olmak ihtimali yoktur. Rumeli'nde Dırama bezinden iyi ve güzel pamuk bezi olur. Hatta halkın dilinde;

"Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kozu ve Bayburd'un kızı" diye darb-ı mesel olmuştur.

Bu adı geçen Kömür Köyü içindeki bağlar içinde akan Kömür Nehri, Cercanis dağlarından gelip Kemah Kalesi dibinde bir göz köprü dibinde Sultan Melik Gazi Efendi Tekkesi yakınında Fırat Nehri'ne katılır. Ve buna yakın, karşı tarafında,

Marik Köyü: Ma'mur Ermeni köyüdür ki Erzurum Kalesi kullunun hâssıdır. Tanrı'nın hikmeti bu köydeki mağaraların içinde Temmuz ayında akan tatlı sular donup buz olur. Kış günleri hamam suyu gibi sıcak olur. Yaratıcı'nın acaip hikmetidir. Ve bütün vilâyet halkı, katık peyniri dedikleri peynirlerini bu mağaralarda saklarlar. Bir soğuk havalı mağaralardır.

Ve bu yerlere Erzurum'dan gelirken Fırat Nehri üzerinde bir göz büyük köprüden geçtik, 500 adam yokuş yukarı gidip Keban adlı kayalı yerleri aşılar ki, göklere baş uzatmış kayalardır. Kaleye çıkarken bu **Keban kayaları** sağ tarafa düşmüş çok derin ve cehennem çukuru gibi uçurumdur.

Ve **Munzir Çayı** dedikleri nehircik bu mahalde Fırat Nehri'ne karışır. Bu Munzir Nehri'nin kaynağı, Munzir Dağı'ndan doğup şehrin bahçeleri içinde olan Satır Deresi'yle bir olup Keban altında Fırat Nehri'ne karışır, berrak âb-ı hayat, bir ak saf sudur.

Keban kayası adlı yer kale dibidir, bir âb-ı hayat su kaynar.

Bu yere yakın **Ali kayası** derler bir kaya vardır. Bu şehir halkının inançlarıncı [340a] Hazret-i Ali gelip belini dayayıp istirahat ettiği için hâlâ bel ağrısına tutulan kimse o kayaya belini dayasa Allahu Taâlâ'nın emriyle şifa bulur, ama hâssası Allah'tandır. Mıknatıs taşı gibi bir taştır. Bu şehir halkı bu kayaya Eğerli kaya derler.

Bu kayadan yokuş yukarı gidince varoş kefare mahallesidir. Toplam (---) adet toprak ile örtülü bağısız ve bahçesiz hanelerdir. Ve bütün re'ayası Ermenilerdir. Bütün çarşı pazar bu varoştadır. Hepsı büyük küçük 300 dükkândır. Ama kârgir yapı bedesteni yoktur. İki hanları var, iki hamamı, biri ulu cami ile mahkemeye bitişik Çorbacı Hamamı derler, Keban'a yakın Fırat Nehri kenarında Kethüdayeri Hamamı; suyu, havası ve yapısı tatlı eski tarz hamamdır. Ve bu varoş etrafında mahalle yoktur. Ancak bu varoştan yukarıda büyük kale vardır ki göklere baş çekmiştir.

Kemah Kalesi'nin şekilleri: Beşgen şeklinde sağlam taş yapı süslü bir kaledir. Her burç ve kuleleri büyük taşlar ile yalçın kayalar üzerine oturtulmuş bir sağlam, dayanıklı kaledir. Erzurum serhadlerinde benzeri meğer Şebîn Karahisarı ola. Benzersiz bir kale demek olmaya, ama Fırat Nehri aşırı biraz havalesi var gibidir. Ama ondan zarar isabet etmez sağlam bir kaledir.

Fırdoloyı çevresi (---) adımdır ve hendeği (---) ve kibleye bakar bir kapısı var. Buradan içeri iki kat kapılar daha var, üçü de san'atlı ve sağlam demir kapılardır. İlk baştaki kapının iç yüzünde, sağında ve solunda birer tunç toplar vardır ki ikisi de görülmeye değer toplardır. Her birinde birer eskici girip koşkerlik eylese yerim dar demez. Tâ bu mertebe geniş, büyük ve uzun Süleyman Han toplarıdır. Üç kantar taş gülle atar, boyları yirmi yedişer karış demir küpeli uzun toplardır. Gariplik ondadır ki böyle mefret (iri) topları o yalçın kaya üzerine, öyle çetin mahalle nasıl çıkarıp koydular, acep cerr-i eskâl (caraskal) san'atı ile çekip öyle yüksek yere böyle büyük topları komuşlardır.

Tâ içerdeki üçüncü kapının kemeri üzerine bir pehivan (savaşçı) gürzü ve bir Hazret-i Ali oku yayı asılmıştır ki büyük alâmettir.

Ve bu kalenin içinde hepsi toprak örtülü küçük ve büyük 600 güzel evler vardır. Ancak dar mahalde bulunduğundan bağsız, bahçesiz ve susuz evlerdir. Hepsî vilâyetin ileri gelenlerinin ve kale neferatının evleridir. Kara Yakuboğlu'nun ve İbrahim Çelebi'nin hanelerinden başka bahçeli ev yoktur.

Ve bu kale içinde bakımsız boş yerler çoktur. Hattâ hâlî olan yerlerde beş adet buğday anbarları vardır. Selim Han'dan beri ağzına kadar pirinç çeltiği ve darı dolu olarak durur. Sanasın bugün harmandan gelip anbara doldurulmuş hububattır. Kuşatma sırasında onlar ile yiyecek ihtiyaçlarını giderirler.

Ve bu iç kalede hepsi 11 mihraptır, üçü camidir. Kale kapısından içeri Bey Camii, gayet büyük camidir ve eski tarzdır. Ve bir kârgir minaresi var. Bundan başkası tahta minareler ve minaresiz mescitlerdir.

Bu kale gerçi yalçın kaya üzerine yapılmıştır, ama evleri bir düz geniş ve satırlı taşlı yerlerdir.

Bu kalenin kuzeyinde Şehitler kulesi üzerinde küçük ve büyük 32 adet topları vardır. Adı geçen Şehit Kapısı'ndan aşağı kayadan kesme su yolu ile tâ aşağı nehre iner su yolu vardır. Kuşatma sırasında oradan su alınıp su ihtiyaçları karşılanır. Bu aşağıda üç adet su sarnıcı vardır, biri birlerine yakındır. Kayalardan âb-ı hayat sular sızıp sarnıklara dolar. Tanrı'nın hikmeti biri âb-ı hayattır, biri güherçileli sudur ve biri gayet tuzludur.

Bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından sevimli gençleri ve güzelleri herkesçe beğenilir. Gerçi Erzurum toprağında Türkistan şehridir, ama garip dostu, dindar, yumuşak huylu adamları vardır.

Ve beğenilenlerinden, yukarıda yazıldığı üzere çadır bezi, beyaz ve lezzetli tuzu ve katık peyniri dedikleri katmer peyniri, Arap ve Acem'de öyle peynir görülmemiştir. Midilli'nin lor peyniri ve Şam'ın karişe peynirinden taze, lezzetli ve hazmı kolay peynirdir.

Beğenilenlerinden biri de Tanrı'nın hikmeti ilkbahar mevsiminde bu şehrin dağlarına düşer, "Menn ve Selvâ" adında bir İsa kuşu gelip yüksek dağlarına ve bazı bostanlarına gelip konar. Kemah halkı onun mevsimini bilip bütün kuşları avlarlar,

tüylerini yolarlar ve tuz ile turşu edip kış mevsiminde yerler. Gayet lezzetli kuştur ve gayet besleyici eti vardır. Kemah halkının tuzağından kurtulan kuşların tamamı diğer kuşlar gibi ılıman bölgelere göçüp giderler. Kemah halkına Cenab-ı Bârî böyle bir değişik sofraya ihsan etmiştir. (---) (---) (---) (---) (---) [340b]

Kemah şehrinin ziyaret yerleri: Evvelâ Anbarlar yakınında Baba Kend Efendi ziyareti ve köprü başında Melik Gazi Sultan, *Allah sırlarını aziz etsin.*

..... (2 satır boş)

Bu şehrin enlemi (---) ve boylamı (---) dır. Dördüncü iklimden olduğundan havası ılımandır. Ancak ana yol üzerinde kurulmamış olduğundan kervan yolu değildir. Bir sapa dağlık taşlık içindedir. Fırat Nehri bu şehrin doğu tarafında Erzurum dağlarında Dumlulu Sultan Dağı'ndan gelir, bu şehri sulayıp bu kale kayasın dolaşıp batı tarafına akarak İzoli Kürtleri içinden geçer, Bingöl'den Murat Nehri de bu Fırat Nehri'ne (---) (---) mahallinde karışır. Fırat Nehri, Malatya yakınında Kömür Hanı geçidinden akar. Malatya'dan Harput'a, Eğin'e, Palu'ya ve Diyarbakır'a giden, bu Fırat Nehri'ni gemiyle geçmeyince geçemez.

Bu şehri üç gün seyr ü temâşâ edip nice maarif erbabıyla karışıp görüşüp dostluk kurduktan sonra paşanın malı olan Kuruçay voyvodasının muhasebesini görüp bakiye maldan 700 kuruş aldık. Bu hakire kadem ücreti 100 kuruş verip Tuzla emini Emir-ahur Hasan Ağa'dan bekaya (geride kalan) mal için 150 kuruş aldık. Oradan yoldaşlar ile (---) tarafına;

..... (19 satır boş)

Buradan Çapakçur Ermeni dili üzre (---) suyu demektir. Fırat Nehri'ne yakındır. Buradan Kargapazarı'ndan Kiği sancağına gider (---) merhale yerdir: (---) timar ve zeamettir. Buradan Suşehri, Erzurum (---) (---) (---) ve Tekman ve Mecingird, Çana ve Mamrevan.¹

Buradan dönüp (---) günde yine Kemah Kalesi, bir gece konuk olup ertesi sabahleyin kuzey tarafına nehr-i Fırat kenarınca 9 saatte,

¹ Orijinalinde bu çıkmanın yeri sayfada belirtilmemiş olup birkaç kelimesi okunamayacak durumdadır. Bu kısımda boşluk olduğundan bilgisi atmamak için buraya koymayı uygun gördük.

Şürim Köyü menzili: İki yüz haneli Ermeni köyü ve zeamettir. Buradan kâh Fırat Nehri kenarınca, kâh yüksek dağlar aşarak zor ve sık ağaçlık yollar ile 10 saatte,

Cibice Hanı Köyü menzili: Eski zamanlarda bir şenlikli capcanlı mekân imiş. Buradan yine kuzey tarafına (---) saatte Fırat Nehri sağ tarafımızda kalarak geniş bir ova içinde gidip,

Cimin Köyü menzili: Erzincan toprağında bir ma'mur Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhurdur. Bu mahalde çok büyük tipi, boran ve karlar zahmeti çekip canımızdan bıktık. Buradan (---) saatte geniş sahra ile [341a] gidip ;

Yardım yurdu, Erzincan Kalesi

Erzene'r-rum şehrindendir. Azerbaycan'dan ve Ermen yurdundan değildir. Osmanoğlu devletinde dört "Erzen" şehri vardır.

Biri Erzen şehri, Birecik yakınında Rum derler kalesi Dicle havzası içindedir, o kadar imar değildir.

İkincisi Ahlat Erzen'idir ki bütün tarih kitaplarında yazılmış büyük şehirdir.

Üçüncüsü Erzene'r-rum ki, meşhur galatı Erzurum'dur.

Dördüncüsü Erzen-i Erzincan'dır ki Anadolu toprağında gayet ılıman İrem bağı gibi cennet bahçeleri içinde bir cennet köşesidir. Nice yüz padişahlar sahip olmak için bu eski şehir üzerine gelip nice nice savaşlar olmuştur.

Sonunda 800 [1397] tarihinde (---) oğulları padişahlarından Sultan Zahirüddin, Yıldırım Bayezid Han'ın yıldırım gibi dört tarafındaki düşmanlarından intikam alıp ne tarafa yöneldiyse zafer kazandığını gören adı geçen Sultan Zahirüddin Amasya Kalesi fethi gününde Amasya'ya gelip bu Erzincan Kalesi'nin anahatlarını Yıldırım Bayezid Han'a teslim eder.

Yıldırım Han büyük cömertliğinden yine Erzincan tahtını Sultan Zahirüddin'e bağışlar. Sikke ve hutbeyi Yıldırım Han adına okutur.

Üçüncü senede Sultan Zahirüddin vefat edince Karakoyunlu padişahlarından Kara Yûsuf eline girdi. O da yedi sene mutasarrıf olur. Nursuz Timur korkusundan Kara Yusuf Şah tâc u tahtını ve her şeyini terk edip Bağdad Hakimi Ahmed Celâyir ile Kara Yûsuf, Yıldırım Han'a kaçarak Yıldırım Han'ın kanatları gölgesinde ikisi de gölgelendiler.

Sonunda Timur, bu Kara Yûsuf'u ve Ahmed Celâyir'i Yıldırım Han'dan istedi, Yıldırım vermedi. "Şehrinden redd eyle" dedi.

Yıldırım Han, Timur'un sözüne bakmadı. Timur'un Yıldırım Han üzere yürümesi ilk başta bu Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir için olmuştur.

Daha sonra Timur, denizler gibi asker ile Yıldırım Han üzere gelirken Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir Antalya'dan gemilere binip Mısır diyarında Sultan Berkuk'a sığındılar.

Beri tarafta Kara Yûsuf'un taht merkezi olan Erzincan Kalesi'ne Sultan Uzun Hasan mâlik olup o diyarları tasarrufu altına alıp Azerbaycan şahı iken Erzincan şahı da olup sikke ve hutbe sahibi de oldu. Hâlâ darphanesi Mevlevîhane yakınında bellidir.

Beri tarafta Tanrı'nın işi, nursuz Timur elinde Yıldırım Han yenilip hapiste iken öldü. Erzincan'a Uzun Hasan müstakil padişah oldu.

Yıldırım Han'dan sonra Osmanoğlu devleti şehzâdeleri İsa Çelebi, Musa Çelebi, Süleyman Çelebi ve Çelebi Şehzâde Mehmed bunların zamanında devlet karıştı.

Sonunda Çelebi Sultan Mehmed, adı geçen şehzâde kardeşlerinin üçünü de katl edip müstakil padişah oldu. Ama bu Erzincan taraflarını fethetmeye gücü yetmedi.

Erzincan'dan Uzun Hasan Osmanogulları topraklarına el uzunluğu etmeye başladı. Tâ Fâtih Sultan Mehmed zamanına dek Uzun Hasan yaşayıp hayli eşkıyalıklar edip nice kaleleri ve nice yüz köy ve kasabaları feth edip istilâ eyledi.

Sonunda 878 [1473] tarihinde Fâtih Gazi denizler gibi asker ile Uzun Hasan'ın istilâ ettiği kaleleri kurtarıp Tercan odasında Uzun Hasan'a bir Mehmed Han saturu çektiğine tarih;

Butlânu keydû'l-hâ'inîn¹

[Sene] 878 [1473]

lafzı uygun olmuştur.

Uzun Hasan, kısa boyu ile tâ Azerbaycan şehrine kaçıp ömrü kısa olup karar etti.

Fâtih Gazi bütün ilini vilâyetini feth edip Erzincan Kalesi'ne savaşız uğraşız sahip oldu. Sultan Zahirreddin'in yaptığı

¹ Hainlerin oyunları suya düştü.

kaleyi ta'mir edip yetecek kadar kul koydu. Osmanogulları'nın ikinci Erzincan fâtîhi Sultan Mehmed Han'dır.

Daha sonra Sultan Bayezid Han zamanında I. Selim Han, Trabzon hâkimiyken, yolunu şaşırmış Şah İsmail bir hile ile Erzincan'a malik oldu. O da Osmanlı topraklarına el koymaya başladı.

Sonra I. Selim Han'a Cenab-ı Bârî yardım edip müstakil padişah olduğunda ilk savaşı Şah İsmail üzere gelirken 921 [1514] tarihinde cengsiz Erzincan Kalesi'ni aman ile Selim Şah'a kaleyi teslim ettiler. Üçüncü fâtil Selim Şah'tır.

Sonra Süleyman Han yazımında Erzurum eyaleti hükmünde paşanın hâss-ı hümayûndan ayrılmadır, hâkimi subaşıdır.

150 akçe şerîf kazadır. Ve toplam (---) nahiye kurâları vardır. Senelik kadıya altı kese ve subaşıya on kese hâsıl olur hükûmettir.

Müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı, yüz elli adet tîmar erbabı kale neferatları, bir muhtesip ağası ve şehir naibi hâkimleri vardır.

Kalesi bir düz bağ ve bahçeli ormanlık ferahlık verici bir düz ovanın [341b] ortasında dörtgen şekilli bir taş yapı bir güzel küçücük kaledir. Ama duvarları gayet alçaktır. Ve dört tarafında kuleleri sağlam değil, eski yapı harap bir kaledir. Hendeği de firdolayı alçaktır. Abaza, Erzurum'da isyan ettiğinde hendeğini temizletip burçlarını ve kulelerini tamir edip muhafaza ettiler, ama çâre olmayıp zorunlu olarak kaleyi Abaza Paşa'ya teslim eylediler.

Bu kalenin firdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve (---) tarafına bakar bir demir kapısı vardır. Taşra varoş şehre oradan hendek üzere köprü ile geçilir. Kale içinde toplam 300 adet bağırsız ve bahçesiz temiz toprak ile örtülü derli toplu küçük evler vardır. Bir camii var. Çarşı pazarı, han ve hamamları ve başka yapıları yoktur. Zira kale içi dar mahaldir.

Taşra büyük varoşun anlatılması: Hepsi bin sekiz yüz adet bağı ve bahçeli, âb-ı hayat suları akar, temiz toprak ile örtülü evleri vardır. Ancak iki katlı haneleri nadirdir. Genellikle tek katlı yapılmış büyük hanelerdir ki her birinin kapıları açık, nimetleri bol velinimet sarayları ve belde halkının diğer evleridir. Hepsi küçük ve büyük 76 mihraptır. Yedi mihrabı camidir. Evvelâ çarşı içinde;

..... (1.5 satır boş)

Lâkin kârgir kubbeler ile yapılmış süslü camileri yoktur. Bunlardan başkası mescitlerdir.

Toplam yedi şanlı, gönlü yaralı derviş tekkeleri vardır. Onlarda da ibadet olunur. Evvelâ;

Hazret-i Mevlânâ Tekkesi: Anadolu, Arap ve Acem'de oldukça meşhur şüpheşiz kutuplar kutbu Sultan Celâleddin-i Rumî Tekkesi'dir ki yüce evlatlarından Çelebi (---) Efendi orada medfundur. Bu eski mabethane tekke İrem bağı gibi bir Acem huyabanı ve cennet bahçesi gibi bir bahçe ortasında yapılmış eski yapı büyük bir tekkedir. Dört tarafının pencereleri dışında olan gül-i gülistan köşesinde olan bülbüllerin nâmelerini, övücülüklerini ve güzel seslerini duyan Mevlevî fukaraları ruhlarına gıda bulup İlâhî aşk ile mest ve sarhoş olup Mevlânâ âyininde çarh vurup Mevlevî semâi ederler.

Ve mutrılar ve na'thanlar da musıkî san'atı üzere bütün âşıklara uşşak makamı faslı ederler. Ve semâhanenin dört tarafı, Mevlevî fukarası odaları ile bezenmiş, mutfak ve kılarhanesiyle süslenmiş sağlam vakıflı Mevlânâ tekkesidir. Bizzat Hazret-i Mevlânâ'nın mübârek hırkası, kendi mübârek elyazısıyla bir kıt'a Kelâm-ı İzzet'i ve yine kendi elyazısıyla *Mesnevî-i Şerîfi* vardır. Herkesin ziyaret ettiği yerdir. Ve,

Çadircı Şeyh Tekkesi: Abdülkâdir-i Gilânî tarikatındandır. Meşhur tekkeler bu adı geçenlerdir.

Ve hepsi (---) hamamdır. Beğenileni, Pürkalem Hamamı, hoş havalıdır. Ve Çadircı İskender Bey Hamamı, suyu, havası, yapısı ve sevimli tellâkleri pâklerdir, hamamın kubbesi etrafı kemerlerdir. Her kemer altında bir Hanefî havuzu vardır. Ve kırk tatlı hamam da saray hamamları vardır.

Ve tamamı on bir büyük hanları vardır. Evvelâ çarşı içinde,

..... (1 satır boş)

Ve kırk sekiz mahallede kırk sekiz ebced okuyan sıbyan mektepleri vardır. Lâkin dârülkurrâ, dârülhadis ve aşevi imaretleri yoktur. Ama âlimleri, sâlihleri ve talebeleri çok olduğundan her camide ve her mescitte hasbî ders hocaları vardır. Çeşit çeşit bilimler okunur.

Hayli zeki, yetişkin, asil, akıl ve anlayış sahibi ümmetin sâlihlerinden ehl-i sünnet ve'l-cemaat, namaz kılar, namuslu ve hâl ehli, yumuşak huylu, halim ve selim adamları vardır.

Hepsi "Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyen) olan-
dır." hadisine uyup kısa esvaplar giyerler ve "şöhret âfettir"
diye ipek elbiseler giymezler. Ama askerî taifeleri elvan çukalar
ve çeşit çeşit ipekli değerli elbiseler giyerler.

Suyunun ve havasının tatlılığından sevimli ve güzel kızları
gayet çok ve beğenilir. Genç erkekleri halk arasında biraz mez-
mumcadır (beğenilmez). Ama iffet sahibi kadınları Adeviyye
gibi perde sâhibi olmaları cihetiyle beyaz car ile örtünürler.
Ayaklarına çizme ve başlarına diba sivri arakçın giyip gezerler,
ama çarşı pazarda avratların gezmesi yasaktır.

Ve çarşısında toplam 600 küçük dükkânları vardır. Ancak bir
küçük kârgir yapı bakımlı bedesteni vardır. Bütün kıymetli şeyler
orada bolca bulunur.

Ve bu şehrin havası gayet ılımandır. Doğu tarafında dağ
aşırı Erzurum'a iki menzildir. On bir ay kış kıyamet olur. Dağın
beri tarafında bu Erzincan'dır. Gül-i gülistan, bağ ve bostan, çeme-
nistan ve bülbülistandır. Kar yağar ama üç günden fazla durmaz.
Daima sebzesi ve çiçekleri [342a] eksik değildir.

Beğenilenlerinden, bağ ve bahçesi içinde âb-ı hayat akarsu-
ları bol, sahralarda hayrat ve bereketleri çok, geniş ovalara ve
bolluğa sahip, her hububatı fazla fazla şenlikli bir Erzincan
şehridir.

Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerinden, 70 çeşit
sulu armudu sicill-i şer-i mübinde yazılıdır. Hattâ bu şehri gezip
dolaştığımız günler, Kasım'ı kırk gün geçmiş ve şiddetli kış idi.
Paşaya on yedi renkte sulu armutları hediye getirdiler. Ve bağ
tefeğinde yapraklarıyla temiz toprakta gömülmüş avnik üzümü
getirdiler ve zerdalisi, armut kurusu, dut kurusunun beyazı, sarısı,
moru ve siyâh dutu meşhurdur. Çarşı pazarında dut kurusu satıp
nice bin diyara dut kurusu yük yük götürürler, başka tüccarı vardır.
Ve dut pekmezinin türlü türlü süsünü baharat ile terbiye ederler. Bir
kâse içene hayat ve can verir.

Ve yirmi yerde mesire yerleri çoktur. Bu şehrin bütün meyvesi
iki günde seyishaneler üzere Erzurum'a gidip Erzurum şehrini
meyve ile doyurur İrem bağı gibi bir şehirdir.

Erzincan ziyaret yerlerinin anlatılması: Farsça'da "*cana
erici*" demektir. Yani *erzanî* mânâsına da gelir. Evvelâ bahçeler
içinde Hazret-i Hızır Makamı, Bektaşî tekkesidir ki halkın zi-
yaret yeridir.

Ve Mevlevîhane Şeyhi Halid Efendi ziyareti ve Vezir Hemdem Paşa ziyaret yeri; Sultan Selim vezirlerindendir. Çıldır gazasına giderken Sultan Selim bu veziri katl edip bu şehir içinde defn etmiştir. Nice ziyaretler daha vardır, ama bildiklerim bunlardır. Zira bu şehirde üç gün paşa ile konaklayıp Kemah tuzla eminininden ve Kuruçay subaşısından tahsil ettiğimiz malları verdik. Vilâyet halkı paşaya büyük ziyafetler verip sevinç ve şenliklerde iken Varvar Ali Paşa tarafından ulaklar gelip,

*(---) tarihinde Varvar Ali Paşa'nın celâlî olması
sebebi ve Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın
yardımına gidip isyanlarını bildirir*

"Benim oğlum! İbrahim Han veziri Hezarpâre Ahmed Paşa on bir veziri katl etmiştir. Bizi dahi Sivas eyaletinden azl edip İpşir Paşa'nın hatunu, Gürcistan Hâkimi Mavrol Han kızı Perî Han'ı İbrahim Han'a göndermediğim için üç kere başıma kapıcıbaşılar ve hasekiler geldi. Tanrı'ya hamd olsun başım vermedim. Âsitâne-i saadette bütün vezirler, vekiller, ileri gelenlerden ve yedi ocak halkından mektuplar ve Valide Sultan'dan tezkireler geldi. Ayak sürüyerek denizler gibi asker ile Üsküdar'a gelip 'şer'ile da'vam vardır deyip Vezir'i, Cinci'yi, Müftü'yi (Şeyhülislâmı), Mülakkab Kadıasker'i, Bektaş Ağa'yı, Çelebi Kethüda'yı, Muslihiddin Ağa'yı ve Kara Çavuş'u isteyesin' demişler.

İşte benim oğlum! Ben kalabalık asker ile Sivas'tan azl edilip der-i devlete Çavuşzâde Mehmed Paşa, helâlini (karısını) İbrahim Han'a vermediğim İpşir Paşa oğlum, Şehsüvaroğlu Gazi Paşa oğlum, Kütahya Paşası Küçük Çavuş oğlum, sözün kısası üç vezir, yedi beylerbeyi ve on bir sancakbeyi İslâm orduma toplanıp Âsitâne tarafına doğru yola çıkmak üzreyiz. Eğer sen de Ahmed Paşa'dan başını kurtarmak muradın ise Tokat Kalesi altında senin ile buluşup tek yürek ve tek cihet Devlet kapısı tarafına gidelim. Umayızdır ki ya taht ola, ya baht" diye yazmış.

Varvar Ali Paşa'nın bu şekildeki mektubu Erzincan şehrinde gelinde okuyup ne yazdığını öğrendiklerinde bütün ağalarıyla danıştı. Bütün levendleri;

"Uğuruna ölürüz, Bismillah" dediler. O niyete Fâtiha okunup Varvar Ali Paşa ile celâlî olarak yola çıktı. Tuğlarla Alacaathı Hasan Ağa, bin adet seçkin asker ile zahireciler, kılarcı ve mat-

bah eminiyle konakçı olup tuğ ile bir gün önce asker öncüsü oldu. Varvar Ali Paşa'ya mektuplar yazılıp;

"İnşaallahu'r-rahman senin ile Âsitâne tarafına gitmek üzereyiz" diye yemin billah ile dostluk mektuplarını Çaşnigir-başı Siyavuş Paşa ile Varvar'a varmaya gönderildi. Hakirin aklı başından gidip bir kıtar malım ve hayli menalim olup,

"Ayâ! Bu kadar mal ile hâlim neye varır" diye sıkıntıya düşüp "Ayâ! Ağır yükleri bu erbain ve zemherir günlerinde 'Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır' mazmunu üzere bu şiddetli sıkıntı günlerinde yükümü hangi dostumun eline emanet verip hafif yüklü kalıp hizmetçilerimle birer at ve birer kılıç ile kalsam" diye efkare düşüp;

*Erzincan şehrinden Celâlî Varvar Ali Paşa
yardımına gittiğimiz konakları ve o kış
memleketinde azledilmiş olarak çektiğimiz
şiddetli acıları bildirir*

Evvelâ Erzincan'dan kuzey tarafına 7 saatte **Başhan menzili**, oradan (---) saatte,

Erzinsi Köyü menzili: Ma'mur Ermeni ve Müslüman köyüdür ve zeamettir.

Buradan yine kuzey tarafına 6 saatte,

Şeyh Sinan Köyü menzili: Nakşibendî tarikatından ulu sultandır. Büyük bir [342b] türbede medfundur. Hacet sahiplerinin ziyaret yeridir.

Bu Şeyh Sinan Köyü'ne yakın **Baru Köyü'nde Hazret-i Behlûl-i Semerkandî ziyareti**; cennet bahçelerinden bir bahçe içinde büyük bir kubbeli türbede yatmaktadır. Bektaşî tarikatından sadık âşik, yalın ayak, başı kabak, bağı yanık pâk derviş fukaralar vardır.

Ve Hasankalesi'nden 3 saat uzakta Aras Nehri üzerindeki Çoban köprüsü sahibi Çobanoğullarından **Sultan Çoban-ı Kurdu-man Şah** da bu Baru Köyü'nde Behlûl-i Semerkandî Sultan hazretleriyle bir mahalde medfunlardır.

"Zağapa Deresi'ndeki defineyi çıkarmaya çalışırken o tılsımlı defineden bir ateş çıkıp Melik Çoban-ı Kurdu-man bütün tâbileriyle helâk oldu" diye yazmışlar. Ama acaip, hayrat ve hasenat yapmayı çok seven bir yiğit imiş. Tiflis Kalesi köprüsü ve Malazgird Kalesi yakınında Aras Nehri üzerindeki altın halkalı

köprüsü ve Çoban Köprüsü dedikleri yine Aras üzerindeki adı geçen köprü onundur. Tarihleriyle yazılı çok acaip ve tuhaftır, hem köprü ve hem altında gelen gidenler için kervansaraydır. Köprünün kısra kemerinden suya bakan pencereleri vardır. Bütün konuk odalarından hücrelerinden ağlar ile çeşit çeşit balıklar avlayıp "Hayrat sahibinin ruhları şâd ola, Rabbi'l-ibâd hakkı için" diye dua ederler. *Allah'ın rahmeti üzerine olsun.*

Revan'a Van'a gidip gelirken bir kaç kere köprülerinden geçmek nasip olmuştur. *Rahmetullahi aleyh.*

Tanrı'ya hamd olsun bu sene mübârek kabrini ziyaret edip mübârek ruhları için bir Yâsin-i şerîf okuyup sevabını mübârek ruhlarına bağışladık.

Bu ziyaretlerden sonra Baru Köyü'nden kalkıp yine kuzey tarafına 8 sa'atte,

Ezinderler Köyü menzili; Tercan nahiyeleri hududunda ma'mur köydür.

Buradan yine kuzeye 4 sa'atte,

Tapan Ahmed Ağa Çiftliği menzili: Ahmed Ağa, paşaya burada on gün ziyafet vermek için ricâ etti, on gün kalınması için çavuşlar tenbih edip bütün paşa askerine köylerde konaklar tayin olundu.

Bu hakir paşadan izin alıp, Ahmed Ağa adamlarıyla,

Şebîn Karahisar'a gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ doğu tarafına kâh ormanlık, kâh hıyaban ve kâh verimsiz kırlarla Karahisar deresi kenarıyla bakımlı ve şenlikli Karahisar köyleri içinde 9 saatte,

**Sağlam ve dayanıklı Kahkaha Kalesi
yani Karahisar-ı Şarkî**

Ve Şebîn Karahisar da derler. Osmanoğulları devletinde (---) adet Karahisar vardır. Dünyaca meşhur olanı bu Erzurum toprağındaki Karahisar-ı Şarkî'dir. Anadolu toprağında Afyon Karahisarı'na, Karahisar-ı Sahib derler. Develi Karahisarı, Adalya Karahisarı ve Van Karahisarı (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bunlar dünyaca ünlü hisarlardır ama Afyon Karahisarı'yla bu Şebîn Karahisarı'nın yeryüzünde benzeri yok bedelsiz iki kale-dir.

Ama bu Karahisar'ın dağlarında şeb (şap) madeni olduğundan Şebin Karahisarı derler. Ve doğu tarafında olduğundan Karahisar-ı Şarkî derler. Ve isimlendirilmesinin bir aslı da kalenin genellikle taşları siyah renkli olmasıdır.

Ve ilk kurucusu Ermen padişahlarından kayserler yapısıdır. Daha sonra Trabzon'dan Rum kefereleri istilâ etti.

Daha sonra (---) tarihinde Erzincan padişahı Sultan Zahirreddin hile ile karanlık gecede gece baskını ile feth ettiği için şeb-în kalesinin galat Şebin Karahisar derler. Yani "şeb-în=bu gece" feth olur kalesi derler.

Daha sonra Azerbaycan Şahı Uzun Hasan hükmünde iken Fâtih Sultan Mehmed Gazi eliyle Uzun Hasan'ın ömrü küte olup bozguna uğradıktan sonra bu Karahisar Kalesi'ni Fâtih kuşatıp büyük ceng ile (---) tarihinde feth etmiştir.

Daha sonra Selim Han yazımında Erzurum eyaleti toprağında başka sancakbeyi tahtı olmuştur. Hâlâ beyinin padişah tarafından hâss-ı hümayûnu, Süleyman Han kanunu üzere 130.000 akçe eder. Sancağında zeamet 32, timar 940, savaş sırasında paşasının askeriyle toplam iki bin seçkin, yarar ve nâmdar savaşçı asker olur.

Paşasına senelik kırk kese olur. Nice kere üç tuğlu vezirlere arpalık şeklinde verilmişti. Büyük sancaktır. Hattâ Ahıska Veziri Gazi Sefer Paşa'ya Ahıska ilavesiyle bağışlanmıştı. Müselimi Derviş Ağa Gürcü adamı sert, baskıcı ve zorba bir yönetici idi. "Bu sancaktan elli bin kuruş tahsil etti" derler. Bir cömert yapılı, gerçekten derviş desek gönlü yaralı derviş idi. Ama bir suçlu adamın yakası onun eline geçince o adamı dilim dilim doğrayıp ona bir iş ederdi ki o adamın sonunda işi tamam olurdu.

Hakir bir kere bir hizmetle Mandoval Deresi'ne ve Kur Deresi'ne vardığımda ol hizmetten yedi yüz riyâl, bir at, bir kılıç ve iki kızıl katır alıverdim. Kendisi de hakire bir Gürcü kölesi bağışladı. Acep iyi tahsildar hâkim idi.

Bir hâkimi de [343a] 150 akçe payesiyle şerîf tatlı kazadır. Toplam (---) nahiyesi vardır. Evvelâ (---) nahiyesi,

..... (1.5 satır boş)

Bu nahiyelerden kadısına senelik dört bin kuruş hâsıl olur. Seyhülislâmı (müftüsü), nakibüleşrafı ve ayân u eşrafı vardır. Sipah kethüdayeri Tapan Ahmed Ağa'dır. Yeniçeri serdârı,

subaşı, muhtesibi, kapan emini, şap emini, kale dizdarı ve yüz elli adet timarlı kale neferatları vardır.

Şebn Karahisar Kalesi'nin şekilleri: Göklere doğru baş çekmiş bir yüksek dağın tâ en tepesinde burçları ve kuleleri mavi bulutlar içinde yedigen şekilli bir nazarda direksiz ve serensiz kalyon gemi gibi görünür, gemi şeklinde sağlam bir kaledir. Seyr ü temâşâ ettiğimiz kalelerde bu şekilde taş yapı bir kale, üstad Ferhad yapısı bir Şeddat surudur. Gerçekten de Osmanoğlu devletinde havalesiz kudret eli ile yapılan on iki kalenin biri de budur ki dünyaca meşhur bir kaledir.

Yedi tarafında duvarlarının boyu yetmişer zira yüksektir. Tamamı yetmiş burçtur ve yedi yüz bedendir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü 3.600 adımdır. Dört tarafı cehennem çukuru gibi gayyâ dereleri olduğundan asla hendeği yoktur.

(---) tarafına bakar üç kat sağlam demir kapıları vardır. Gece ve gündüz koruyucuları nöbetle kapılar arasında gözcülük ve bekçilik edip oturur. Zira Karadeniz'e yakın olan köy ve kasabalarında yaşayan insanların kıymetli malları, eşkıya Kazak kefereleri korkusundan bu kalede koruma altındadır.

Bu kale içinde 70 kadar toprak örtülü neferat haneleri vardır, ama evleri dardır. Susuzluktan halkı perişan olmuştur. Eşekler ile suyu tâ aşağı (---) nehirden getirirler. Kayalar içinde su yolları vardır. Ama kuşatma sırasında işler.

Kale içinde su sarnıcı ve buğday anbarlarında nice yüz yıllık darı ve pirinç çeltiği doludur. Lâkin iç il olduğundan cebehanesi ve büyük küçük 56 pâre topları kalesine göre azdır. Neferatının nısfını Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz timarlar ile Gönye Kalesi'ne gönderdi.

Ve bu kale içre bir ufak tefek Fâtih Camii var. Bundan gayrı han, hamam ve çarşı pazar yoktur. Hepsi aşağı varoştadır.

Karahisar-ı Şarkî varoşu: Tamamı 9 mahalle ve 1.600 temiz toprak ile örtülü, eski tarz, bir tarafı kale kayası eteğinde havadar süslü evlerdir. Pencereleleri kuzey tarafına bakmaktadır. Bir hayli haneleri aşağı düzde, çarşı olan yerde olup havlıları geniş bağı ve bahçeli eski evlerdir.

Hepsi 42 mihraptır. (---) cuma namazı kılınır camilerdir. Ama selâtin camileri gibi kurşun örtülü yapılar değildir. Evvelâ çarşı içinde mahkeme yakınında (---) camii

..... (1 satır boş)

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Üç tekkesi ve iki hamamı var. Eski hamamın suyu, havası ve yapısı gayet tatlıdır.

Ve dört hanı, yedi sıbyan mektebi ve yüz elli kadar dükkânı vardır.

Anayol üzerinde bir şehir olmayıp sapa yerde bulunduğundan çarşı pazarı ve diğer imaretleri o kadar donanımlı değildir.

Lâkin Tapan Ahmed Ağa kârgir yeni bir yapı bedesten inşa etmiş. İki tarafında 80 adet yeni dükkânlar yapılmıştır. Ortası caddedir ve üzerleri örtülüdür. Ana yol üzerinde kar ve yağmur yağmadan emin bir güzellik çarşısı olmuştur. İki başında sağlam kapıları vardır. Her gece kapalı durup içinde bekçileri vardır. Zira bu dükkânlarda değerli çok mal vardır.

Dağ arslanının özelliği: Şehre bakan kapısının iç yüzünde kapı üzerinde geniş bir tahtirevan ile bir arslan derisini pamuk ile doldurup gözlerine iri turunç komuşlar. Ağzını yedi başlı ejder gibi açıp dili yerine bir kırmızı keçe parçası komuşlar. İri dişleri var, her biri Türkmen hançerini ve Arap kılıcını andırır. Burnundan kuyruğunun sonuna varıncaya kadar 45 karış bir iri dağ arslanı, bir heybetli âsi arslan imiş. Yedi sene bu dağlarda yaban koyunu, keçisi ve sığını yiye yiye mahmudî fili gibi olup dağlarda hayvanların soyunu kurutmuş, dağlardan köylere ve kasabalara inip at, katır, deve, eşek ve insan avlayarak yemeye başlamıştı. Sonunda kolu kuvvetli canın birisi çatal kurşun ile avını yerken vurup kellesi parçalanıp bir anda ölmüştür. Postunu yüzüp Tapan Ahmed Ağa'ya getirmiş, o da ibret-i âlem için bu tahtirevan üzere koyup bedesteninin kapısının iç yüzünde asmıştır.

Ama Tanrı bilir, onu gören canlı zann eder. Dört ayakları sütuna benzer. Pençeleri arvana deve tabanına benzer. Kellesi husrevanî küpe benzer korkunç bir arslandır. Ancak Bağdad, Hille, Cevâzir ve Kurna arslanları gibi sevimli değildir. Yine sarı renklidir ama Ankara keçisi gibi yünleri birer karış burma burma sarkmış bir heybetli, acaip görünüşlü [343b] ve garip şekilli bir dağ arslanıdır.

Arslan çölde yaratılmıştır. Bu dağda hâsıl olduğundan bu şekilde yaratılmıştır. Hiç o görünüşte arslan görülmemiştir. Ama gerçekte bu Karahisar dağları Anadolu, Arap ve Acem'de meşhur sarp dağlar, beller, kayalık ve sık ağaçlık ormanlar olduğundan

kaplanı, vaşakı, yaban koyunu, sığını, zerdeva ve sansarı, sırtlan kurdu, andık kurdu, kara kurdu, tilki ve çakalı gayet çoktur. Dağlarına oduncular gitmeye korkarlar. Tâ bu derece çeşitli hayvanlar ile dolu büyük yüksek dağlardır.

Bir kere "Karadeniz'den Kazaklar çıkıp bu dağları geçip köyleri ve kasabaları yağmalamak için dağlara çıkmışlar. Hepsini dağlarda kaplanlar, kurtlar, ayılar ve diğer yırtıcı hayvanlar yırtıp helâk etmişlerdir. Av almak düşüncesinde iken kendileri yırtıcı hayvanlara av olup can kurtaramadılar. O zamandan beri hain Kazak'tan şehrimiz güvendedir" diye anlattılar. Zira Karadeniz sahilinde (---) şehri, bu Karahisar-ı Şarkî'ye (---) merhale yer yakındır.

Tanrı'nın bir acaip işi: Bu Karahisar şehrinin bir berber dükkânı önünde bir çocuk gördüm. Babası yanında durup gelen ve gidenlere ihtiyaç belirtip o küçük çocuk için sadaka ister. Ama o masum tahminen sekizinde ve dokuzuna ancak vardı. Yüce Yaratıcı gücünün hikmetini göstermek için bu çocuğa bir baş vermiş ki Âd ve Semûd kavminden beri öyle bir baş meğer Akkirman'da Salsal'ın başı yaratılmış ola. O kadar büyük baştır ki sanki Adana kabağı, Van lahanası ve husrevanî küp kadar var.

Boynu o kadar incedir ki sanki kol kalınlığıdır. Bu ince boyun bu lahana kafayı tutmaya gücü yetmediğinden iki adet çatal çubuğun çatallarına keçeler sarıp masumun kellesinin iki tarafına çatal ağaçları destek edip dayamışlar. Ağaçların uçları demir temrenli yere saplamışlar. Çocuğun kellesini o çatal ağaçlar zapt eder. Yoksa hiç bir şekilde o devletli başı o ince boynun tutması mümkün değildir.

O çocuk ensesini berber dükkânına dayayıp geleni geçeni seyr edip tebessüm etmektedir. Bu kelleye kellepuş, kalpak, papak, sarık ve kavuk olmadığından dokumacılar da dokunmuş bir tür at çulundan dokuyucu işi bir çeşit at tobrası gibi çuldan başına bir takke etmişler. Tâ bu mertebe kazan kadar kellesi var.

Kaşları iki parmak enli ördek zülüfû gibi büklüm büklüm siyah kaşı tâ kulaklarına dek varmış. Kulakları yine insanoğlu kulağı gibi ama Kürt kavmi çarığı kadarlar.

Ve gözleri; ügü kuşu (baykuş) gibi yuvarlak elâ gözleri var, gayet büyüktür. Ve kirpikleri, tir-i müjgân gibi siyah kirpikleri var.

Ve burnu, asma bir çeşit burnu var ki sanki Mora patlıcanı kadar var. Nefes alıp verdikçe sakağı olmuş beygir burnu gibi burnunun kilağları varıp gelirdi.

Ve ağzı o kadar geniştir ki ağzını açsa bir karış açılıp bir küçük karpuzu ağzına atıp yerdi. Ama Tanrı'nın hikmeti yine otuz iki dişi vardır. Lâkin iki dişi dudaklarından aşağı üst çenesinden sarkmış, iki tane de aşağı çenesinden yukarı dudağından dışarı çıkmış dişleri var. Dördü de sivri, keskin dişlerdir.

Ve dudakları kızıl renklidir ama gayet iri dudaklardır. Daima ağzından salyası akar ve daima halka güle güle bakar. Tatar ve Kalmaklar gibi büyük yüzü var. Saçı kıvrak Arap zülüfleri gibi kıvrıkcık saçlıdır.

Kolları ve göğsü yine sekiz yaşında masum gövdesi gibidir. Ama parmakları incecik ve ayakları nane çöpü gibi bir masum idi. Âyet:

"Allah ne dilerse yapar" [Allah dilediği gibi (izzetiyle) hükmeder] [İbrâhîm, 27] .

Hakir bu masumu görünce hayretler içinde kalıp çocuğun babasına sordum;

"Ey peder! Bu masumun annesi sağ mıdır?" dedim.

"Evet hâlâ hayattadır ve yine hâmileler" dedi. Hakir;

"Eğer hâmile ise karnındaki kardeşini bek bağlan, belki annesinin masdarından müddeti tamam olmadan düşe. Zira böyle kelle ile masdardan çıkınca haylice çirkin masdar olmak var" dedim. Babası meğer ârif imiş.

"Oğul! Cevabını anladım. Muradın latifedir ama annesi bu masumu doğurduğunda 'Aslâ haberim olmadı. Acısız, sancısız ve zahmetsiz, larkkadak doğurdum' diye hamd eder" diye masumun babası annesinin ağzından bu şekilde aktardı. Hakir;

"Canım baba! Bu ne hikmettir ki insanoğlunda böyle kelleli, bu acaip çehreli, dişli ve başlı insanoğlu bu yakın zamanlarda yaratılmamıştır. Ya hiç tahminin var mı ki böyle evlat sulbünden vücuda gelmiştir" dedim. [344a] Zarif herif:

"Vallahi oğlum! Bir gün bu masumun annesiyle dağa odun kesmeye gittiğimizde erkeklik hâlidir, erkeklik duyguları galeyana gelip ehlim ile dağda bir güleş edip ehlim beni ben ehlimi yenip can sohbeti ettik. Ehlim altımdan kalktıktan sonra büyük bir ağacın altında dinleniyordu. Ben odun keserken hemen ehlim bir feryat içinde bağırıp çağırarak kaçıp yanıma geldi. Onu gör-

düm, başı uzun çam ağaçlarıyla beraber başı büyük, kolları çınar parçası gibi, uzun zekeri elinde bizi kovalamaya başladı, biz de kaçarak evimize geldik. Ehlim bir ay korkusundan hasta oldu. Günden güne karnı şişip hamileliği belli oldu. Tam bir seneden sonra bu masum, dünyaya bu şekiller ile geldi. Günden güne başı büyümededir. Hâlâ dokuz yaşındadır. Bundan başka ne hâl olduğunu bilmedik. Annesi ise:

'O herifi görüp nefesi nefsiye geldiğinden gayrı bilmem ne hâl oldu' diye başlarından geçeni ve ehlinin gül-fâmından geçeni bu tabir ile anlattı. Hakir ise:

"Ey imdi baba! İnşallah bu masum büyüdükçe kellesi büyürse seninle bu evlâdını İstanbul'a götürelim, bütün vezirlere, vekillere ve devlet büyüklerine seyr ettirelim. Bir yılda iki bin kuruş senin ve iki bin kuruş benim" dedim.

Bu şekilde adama şaka edip bu masumu böyle seyr ettik, *vesselâm*.

Süleyman şapının anlatılması: Yaratıcının kudreti ile dağlarında bir tür kırmızı renkli şeb olduğundan Şebin Karahisar derler. Bütün diyarlardaki kuyumculara buradan gelir. Yedi yük akçe emindir. Dağlarda hâsıl olur. Dörtgen, beşgen ve altıgen Süleyman mührü gibi taşlardır. Onunla kuyumcular gümüş ağırtırlar. Cerrahlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şap ekerler. Nice yüz özellikleri vardır.

Bu şehir içinde nice görülmeye değer şeyler vardır. Ama yolculuğumuz yüzünden bu kadarını öğrenebildik.

Suyu ve havası tatlı olduğundan dilberleri beğenilir. Ve ayvası da meşhurdur. Lavaşa yufka ekmeği her yerde aranılır güzellihtedir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şebin Karahisar'ın ziyaret yerleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Üç gün kale eteğinde Tapan Ahmed Ağa'nın yeni yapı, bakımlı ve şenlikli cihan-nümâ sarayında konuk olup çarşısından kahve, at nalı ve nice gereçlerimizi alıp yine yoldaşlarımızla,

Geri döndüğümüz menzilleri bildirir

Buradan (---) nehri ubûr edip Kerkük Nehri'ne karışır büyük çaydır. Mandoval derelerinden ve Kurd derelerinden toplanır hayat suyudur.

Onu atlar ile geçip batı tarafına 6 saatte,

Yakub Ağa Köyü menzili: Müslümanı ve Ermenisi var ma'mur zeamettir. Buradan yine batıya Kerkük Nehri kenarınca beş saat sarp dereli ve tepeli yollar ile Koylıhisar Deresi'yle Boğazkesen adındaki korkunç ve tehlikeli yerde Amasya içinden akan (---) nehriyle Kerkük Nehri bu mahalde birbirlerine katılıp iner. Çarşamba kasabası içinden akıp iner, (---) adlı mahalde Karadeniz'e katılır büyük nehirdir.

Onu geçip sekiz saatte dağlar, dere ve tepeler aşır,

Hacı Murad Kalesi'nin özelliği: (---) tarihinde Uzun Hasan Sultan vezirlerinden Hacı Murad Han adında bir vezir yapmıştır. Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ı yendikten sonra küçük kale olduğundan savaşız Fâtih'in veziri Koca Mahmud Paşa'ya anah-tarları teslim ettiler. Ama bu da Koylıhisar gibi göklere baş çekmiş çetin ve dayanıklı kaledir. Fırdolayı çevresi bin adımdır. Güney tarafına bir demir kapısı var. Bir tepe üzerinde bulundu-ğundan aslâ bir tarafında hendeği yoktur.

Kale içinde 70 adet küçük küçük haneleri vardır. Bir camii var. İçinde ve dışında aslâ çarşı pazar, han, hamam, imaret ve medreseden bir yapı yoktur. Ama bağı, bahçesi ve cevizliği gayet çoktur. Aşağı cehennem deresi kadar derin uçurum kayalar di-binden akan Kerkük Nehri kenarında bir ufak tefek hanı vardır.

Bu kale Şebin Karahisar toprağında subaşılıktır. Ve Koylı-hisar nahiyelerinden paşa efendimizi burada bulup Şebin Kara-hisar meyvelerinden hediyeler verip Karahisar'ın özelliklerini anlattık. Sağlam ve dayanıklı olduğuna taaccüp etti.

Buradan kalkıp yine kuzey tarafına bir yüksek dağa 6 saatte,

Çavdar Köyü menzili: Ma'mur zeamet köydür. Buradan Çardaklıçay'ı aşır (---) saatte,

Emirler Köyü menzili: Şebin Karahisar toprağında ma'mur köydür. Buradan [344b] batı tarafına 5 saatte,

Ermeni Köyü menzili: Zeamettir. Buradan yine batıya 4 sa-atte Yüksek Kilisecik'i geçip,

Kılarıcı Veli Ağa Köyü menzili: Karahisar toprağında İskefser kazasında bir yüksek dağın eteğinde iki yüz haneli Veli Ağa zeametidir. Buradan batı tarafına (---) saatte,

Baş Çiftlik Köyü menzili: Bu da Karahisar toprağında İskefsir kazasında Erzurum ile Sivas eyaleti hududunda şenlikli köy olduğu yukarıda Erzurum'a giderken anlatılmıştır. Buradan yine batı tarafına (---) saatte,

İkbal yurdu Nik-hisar Kalesi menzili: İyi hisar demektir. Daha önce Erzurum'a giderken bütün askerler ile Ilıca sahrasında konaklanıldı idi. Şimdi kış mevsimi olduğundan devlet sahibi Halil Efendi hanesine konup üç gün konuk oldu. Hakir Eski Cami imamında konuk olduk. Paşanın hane sahibi Varvar Ali Paşa'nın divan efendiliği hizmetinde olduğundan Ali Paşa ile celâlî olmuştu. Buradan kalkıp batı tarafına (---) saatte,

Kazankaya Köyü menzili: Sivas eyaletinde Niksar nahiyesinde ma'mur köydür. Buradan yine batı tarafına Boğazkesen adlı mahalli geçip sarp ormanlıklar içinde (---) saatte,

Kumanova Köyü: Niksar toprağında ma'mur köydür. Buradan yine batıya 9 saatte,

Sonisa Köyü menzili: Sivas toprağında Niksar hududunda üç yüz haneli, camili, hanlı ve mescitli, bağ ve bahçeli ma'mur kasabacıktır. Buradan (---) saatte,

Zuday Tekyesi Köyü menzili: Bir yüksek dağın başında iki yüz haneli, bakımlı, şenlikli, bağlı ve bahçeli Lâdik kazası hududunda büyük evkaf beldedir. Bu ma'mur belde içinde Şeyh Hazret-i (---) Sultan medfundur. Şenlikli ve bakımlı büyük bir tekkesi vardır. Hizmetçileri ve fukaraları genellikle seyyidlerden ümmetin sâlihleri kimselerdir.

Paşa efendimizle burada 1057 kurban bayramı [6 Ocak 1648] namazını kılıp ve kurbanlarımızı kesip şeyh hazretleri büyük bir ziyafet verdi. Daha sonra tuğlar gitti. Sabahleyin yine batı tarafına 5 saatte **Sepetlibeli Dağı'nı** geçip,

Hamid Köyü menzili: Lâdik Gölü kıyısında Lâdik şehri nahiyelerinden camili, bağ ve bahçeli, bakımlı ve şenlikli Müslüman köyüdür. Gayet verimli yeşillik ve kuşluk bir yerdir.

Buradan yine batı tarafına 5 saatte,

Havik Kalesi ve eski şehir Lâdik'in evsafı

Amasya kayserlerinden Havik adlı bir cehelenin yapımıdır. Nice melikler eline geçmiştir. En sonunda Dânişmendoğullarından Melik Gazi hazretleri Mahan diyarından Selçuklular ile gelip Nikhisar'ı ve bu Lâdik'i (---) tarihinde fethettiğinde veziri Sal-man Han, sancağı kale üzere dikmeyelim der, Melik Gazi "Lâ, dik sancağı" der. O isim ile bu kale adlandırılıp Lâdik şehri derler.

Osmanoğulları hükmünde üç Lâdik şehri vardır. Biri Konya Lâdik'i, büyük şehir iken celâlî, cemâlî ve paşalar zulmünden hâ-

la bir kasabacıdır. Biri Van eyâletinde Kör Lâdik sancağıdır. Biri de bu Amasya Lâdik'idir. Vakıf olduğundan harap olmamıştır.

Daha sonra Osmanoğullarından Yıldırım Bayezid Han Amasya Kalesi'ni fethedince, bu Lâdik Kalesi emân ile savaşız Timurtaş Paşa'ya teslim olup anahtarlarını Bayezid Han'a teslim etmiş, o da Lâdik halkına

"Muammer olup refâhiyet üzere safâ edeler." diye hayır dua etmiştir. Hâla o hayır dua sebebiyle bütün halkı uzun yaşar. Buranın zevk ehli ve garip dostu temiz insanları vardır.

Sonraki yıllarda, Sultan Bayezid-i Velî şehzâdeliği sırasında Amasya hâkimiyken her sene yaylağa gelir ve altı ay bu Lâdik şehrinde yaylalanırdı. Burada zevk u safâ etmek için padişahlara mahsus cennet gibi bir bahçe yapmıştır. Hâla bahçe ustası, kırk adet sivri külâhlı bostancı hademeleri, korucuları ve taylakçıları (deve bakıcıları) vardır.

Çayıri büyük mirâhur tarafından zapt olunur. Bir asıl hakimi de Dârüssaâde ağası tarafından gönderilen bir ağadır. Mak-tûl-kalem ve mefrûzul-kadem olmak üzere bütün yerel vergilerden muaf tutulmuş bir şehirdir. Zira merhum Sultan (Şehzâde) Ahmed Han'ın annesi Bülbül Hatun vakfıdır. Eyâlet sahibi Sivas valisi tarafından sıradan biri şehre girip müdahale etmeye gücü yetmez. Bir hakimi de kadıdır ki, 300 akçe pâyesiyle şerîf kadılıktır.

Tamamı (---) adet köydür. Bu köylerden kadıya senede ber-vech-i adâlet altı Rumî kese hâsıl olur. Bütün halkı şer'-i şerîfe itaatkâr ve bağlı insanlardır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, âlimleri, sâlihleri, ayân ve eşrafı da vardır. Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, şehir naibi, muhtesibi, kapan emini ve göl emini var, ancak kalesi şehrin [345a] güney tarafında göklere baş çekmiş, yüksekçe, dörtgen şekilli taş küçük ve eski bir yapı olduğundan ve içinde binadan eser olmadığından dizdarı ve kale neferleri yoktur. Ancak hünkâr bahçesi ustası vardır. Bostancı neferleriyle kale dağlarını ve diğer koru ormanlarını korutup gözeterek hüküm sürer.

Bu şehrin tamamı 17 mahalledir. Bunlar Bey Mahallesi, Güller Mahallesi, Yeni Cami Mahallesi, Kavak Mahallesi, Tekke Mahallesi, Şehre Küstü Mahallesi, Yarımca Mahallesi, Dağ Mahallesi, Polat Mahallesi ve Yahşi Mahallesi'dir ki, meşhur mahalleler bunlardır.

Bu mahalleler içinde küçük ve büyük 47 tane ibadetgâh vardır. Altısında cuma namazı kılınır, üçü ise eski sultan camileridir. Bunlar; Sultan Ahmed Han Camii, Davud Paşa Camii, Tekke Camii, Şehre Küstü Camii ve Güller Camii'dir, diğerleri ise mescittir.

Tamamı 3.020 adet kiremitli, bağlı, bahçeli ve akar sulu büyük saraylar ve diğer halkın evleridir.

Yedi tane tekkesi vardır. Hepsinden Hazret-i Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekkesi, mamur, bakımlı, irfan ehlinin nazargâhı, gönül ehlinin misafir yeri ve dervişler karargâhıdır. Gelen ve giden konuklara nimeti bol, büyük bir vakıftır.

İki hamamı vardır. Çarşı içindeki Eski Hamam'ın suyu, havası ve yapısı hoştur. Yeni Cami Mahallesi'ndeki Yeni Hamam da pâk ve hoş, tellâkları temiz, gönül açan bir hamamdır.

Yedi hanı vardır. Bunlar Kapan Hanı, Halim Bey Hanı ve Emir Hüseyinoğlu Hanı, Seydî Ahmed Efendizâde Ali Çelebi Hanı ve Buğday Pazarı'nda Teneke Hanıdır. Ancak herkesin faydalandığı kervansarayı birdir. Çarşı içinde kârgir büyük bir bina olup Davud Paşa'nındır ki, gelen giden yolculara Allah rızası için menzilgâhtır. Yanında tatlı sulu bir çeşmesi akar.

Dört yüz adet dükkânı vardır. Davud Paşa'nın hayratı olan güzel bir kârgir bedesteni vardır. Caminin evkafı olan ve iki taraflı sıralanmış tamamı seksen adet bakımlı dükkânlardır.

Kırk bir adet vezir, beylerbeyi ve diğer ayân sarayları vardır. Belli başlıları Osman Paşa Sarayı, İbrahim Bey Sarayı, Hacı Bey Sarayı, Hüseyin Bey Sarayı, Alaybeyi Sarayı ve Mustafa Bey Sarayıdır. Başka saraylar da vardır, ancak bildiklerim bunlardır. Bu sarayların her birinde birer hamam olduktan başka kırk beş tane de ev hamamları vardır.

Husufî dâruttedrisi yoktur. Ancak her camide çeşitli ilim bahisleri olur, dersiamları vardır.

On sekiz yerde sıbyan mektepleri, iki yerde de yemek imareti vardır.

Havasının ve suyunun tatlılığından mahbub ve mahbubesi cihanı süsleyicidir. Ayânı değerli kumaşlar ve samur kürk giyer. Beyleri, paşaları ve iki yüzden fazla yüksek makamlar elde etmiş kadıları, şeyhleri, iyi huylu, yumuşak tabiatlı ve dindar insanları vardır. Gerçi Türkistan şehirlerindendir amma iyi binici sipahileri ve maarif erbabı yâranları çoktur. Orta halli olan-

ları tüccar ve san'at erbabıdır. Çuka ferace ve kontuş giyip renk renk akça, gökçe ve pakça esvap giyerler.

Kadınları kadife çakşır üzere sarı çizme, çuka ferace, beyaz izar ve nikâb burka tutunup sivri diba arakçin (takke) zibâ giyip edeplince salınırlar, hamamdan ve ziyaretlerden başka bir yöne gitmek ihtimalleri yoktur. Gayet edepli, sâliha ve afife hatunları vardır ki, misk kokulu perçemlerini tel tel ettiklerinde gönlü yaralı âşıkları, bir vechile şaşırtıp akıllarını başlarından alırlar. Zira gayet güzel yüzlü ve endamlıdırlar. Ölçülü kelimeleri, inci dişleri, tavır ve hareketleri türlü türlü işve ile söze gelseler, tatlı dille güzel kelimeler söylerler ki, insan hayran kalır.

Yiyecek, içecek ve el sanatlarının beğenilenlerinden: Evvelâ gök sulu armudu o kadar sulu ve yenmesi hoştur ki, böyle armut Malatya'da ve Acem diyarının Tesu, Ordubar, Hoy ve Merend şehirlerinde olmaz. Karaman armudu da bunun gibi meşhurdur. Çeşit çeşit sulu kirazı cihamı süsler.

Memecik ekmegi; Osmanlı ülkesinde Sapanca somunundan sonra Lâdik şehrinin memecik ekmegi, yeryüzünde pamuk gibi beyaz ve has olması sebebiyle meşhurdur. Fakat yaylak ve kış fazla olduğundan üzümü, kavunu, karpuzu, inciri, zeytini ve narı olmaz. Ancak çok güzel Akdağ balı adıyla bilinen bir tür süzme balı var ki yeryüzünde ne Girit balına benzer, ne Adana balına benzer, ne Sığla balına benzer, misk ve amber kokulu Hudâ ikramı bir baldır ki, nice bin kutu ile İstanbul ayânına hediye olarak gider.

İmalatlarından, Akdağ'ın beyaz sadelik pamuk bezi, Acem'in Lekfurî ve Musul bezinden ince ve beyaz olur. Bildiğim övülecek şeyleri bunlardır.

Lâdik'in mesire yerleri: Evvela şehir içinden [345b] akan Ballıkaya suyunun başı bir mesire yeridir. Şehrin kible tarafındadır. Bir mesire de şehrin doğu tarafında Frenk Gözü diye meşhur berrak bir pınar, bir nehirdir. Hüseyin Paşa bu akar su üzerine dinlenme yeri olması için bir Havernak kasrı yapmış, gönlü yanık ve perişan âşıklar orada zevk u safâ ederler, ancak bu sudan üç taş çıkaramazlar. Temmuz ayında tâ bu derece soğuk hayat suyu gibi bir tatlı pınardır. Ballusu ve Frenk Pınarı şehrin içinden akıp nice sarayları, han, hamam ve camileri ve yüzlerce cennet bahçeleri gibi bahçeleri sular, şehir içinde nice un değirmenlerini dönderip Lâdik Gölü'ne akar.

Bir dinlenme yeri de Akpınarbaşı'dır. Âb-ı hayattan nişan verir soğuk bir sudur. Lâkin şehre gelmez, şehir dışında bahçeleri ve tarlaları sular. Bu pınarın başı, şehrin kuzey tarafındaki yüksek dağlardan doğar, Lâdik Gölü'nde son bulur.

Lâdik Kalesi'nin batı tarafında Manastır adında bir dinlenme yeri vardır. Güya İrem bağları gibi gönül açan bir yerdir. Bu yerden akan tatlı suya Ramcı Nehri derler. Çok tatlı ve temiz bir içecektir ki, Maarra suyundan lezzetlidir. Bu pınar akarak kale altında iki parça olur. Bir bölümü Hızırlık Ziyaretî'nden aşağı Kova Mahallesi bahçeleri içre akar. Ve bir parçası da şehir seçkinlerinin hacıları karşılamaya çıktıkları Balı Dede Sultan hazretleri ziyaret yeri mesiresinde Kozlu bağlarından aşağı akıp Lâdik Gölü'ne karışır. Bu Lâdik şehrinin çevresinde nice pınarlar vardır, ancak bildiklerimiz bunlardır.

Lâdik ılıcalarının anlatılması: Bu Lâdik'e bir buçuk saat uzak, batı tarafında Hallez adında bir köydür. Yüksek bir tepe üzerinde, bahçeli ve bir camili, bakımlı Müslüman köyüdür. Altından küçük bir nehir akıp nice un değirmenlerini dönderir. Daha sonra Kızılırmak'a karışır. Lâdik'in dağları ardında olduğundan Lâdik Gölü'ne karışmaz.

Bu nehrin kenarında Hallez ılcası vardır. Kubbeler ile kapatılmıştır ve ünü yaygındır. Kiraz mevsiminde bütün köylerden araba araba ve at, katır ve eşeğe binmiş binlerce adam gelerek bu ılcada çimip uyuzdan ve berastan (leke hastalığı) Allah'ın izniyle şifâ bulur. Bu ılıcanın ayağı Hallez Nehri'ne karışarak Kızılırmak'a ulaşır.

Diğer ılıca: Lâdik'in batı tarafında üç saat uzak Kavza (Havza) kazasında Kavza ılcası, Arabistan'da humma, Acem diyarında germâb, Türkistan'da ılıca, Anadolu'da kaynarca, Bosna'da ve Rumeli'de bana, bu Lâdik ve Amasya'da kavza, Tataristan'da ılsı ve Moğol dilinde kerende derler, ancak bu Lâdik kavzası kadar faydalı ılıca görmedim. Çifte büyük kubbelerdir.

Kadınların ve erkeklerin başka kubbeleri vardır. Erkeklerin ılcasında ona on göl gibi bir havuzu var ki, ölü girse yeniden hayat bulur. Suyu o kadar sıcak değildir. Dört tarafında beyaz mermerden yapılmış arslan ağızlarından sıcak su akıp büyük havuza karışır. Bir de küçük havuzu vardır, suyu son derece sıcak olduğundan insan girmeye tahammül edemez. Büyük havuzun dört tarafındaki kemerler altında sekiz adet haneff kurnaları vardır.

Kiraz mevsiminde buraya da nice bin adam gelip çimerler, istirahat edip şifa bulurlar. Bu ılıcada Kız Gözü adıyla meşhur, beyaz bir mermerden bir hayat suyu, buz parçası gibi soğuk su akar ki, içen canlar yeniden hayat bulur. Allah'ın hikmeti bu ki buz gibi soğuk su ile sıcak suyun arası bir kulaç yerdir. Soğuk ve sıcak su birbirine yakın, acaip bir şeydir. "*Allah her şeye kâdirdir*" [Bakara, 106].

Lâdik Gölü: Lâdik şehrinin doğu tarafından görünen büyük ve çevresi bir günde dolaşılır tatlı sulu bir göldür. On bir çeşit balıkları var ki her birini, lezzetleri, özellikleri, biçimleri ve renkleriyle övsek sözü çok uzatmış oluruz. Ancak bütün balıklarından turna balığı Mâ'ide-i Mûsâ'dan lezzetli ve kuvvet verici bir balıktır. Bu göl, kenarında mamur ve bakımlı köyler ile süslenmiş tatlı sulu bir göldür. Dört tarafında Zuday, Sonisa, Kavza kazası ve Zeytun kazası dağlarından 26 adet pınarlar bu nehre karışır, dop dolu bir göldür. Bir tarafa ayağı yoktur. Kenarındaki köyler: Boğazköy, gayet güzel ve bakımlı köydür. Otuz köyü, göl kenarındadır.

Allah'ın hikmeti bu köyde olan kaymak bir diyarda yoktur. Küleğinin içinde iken keçi oğlağı, kaymağı üzerine [346a] bassa oğlağın tırnakları beyaz kaymağına tesir etmez. Kaymağını bıçakla keserler, sakız gibi çiğnenir bir çeşit lezzetli, kudretten tatlı ve güzel misk kokusu vardır. Bu kaymağın benzeri meğer Erzurum toprağında Bingöl yaylası kaymağı ola.

Lâdik'in güneyinde Amasya sekiz saattir, güneydoğusunda Niksar ara yatıdır. Kavakili kazası bir menzildir. Batı tarafında Köprü şehri ara yatıdır. Batı yönünde bir menzil mesafede Zeytun kazası vardır. Kuzey tarafında, Karadeniz kıyısında iskelesi Samsun ve Sinop'tur, ara yatıdır, *vesselâm*.

Lâdik'in ziyaret yerleri: Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr ziyaretî; Tekkesinde medfundur. Şeyh-i Ekber tarafından irşad olmuş, daha sonra Şeyh-i Ekber yerine halife olmuştur, ulu sultandır. Hâla bütün insanların ziyaretgâhıdır. İkisi de Eski Cami'de medfundurlar. Eski Cami'i 852 [1448] yılında onlar yapmıştır ki, Orhan Gâzi devri ulemâsı ve şeyhlerindendir.

Kale altında Şeyh Yâvedûd Sultan, Kova Mahallesi'nden yukarı Hızırlık ziyaretî, hacıların karşılanılmaya çıkıldığı yerde Bâli Dede ziyaretî, Gâzi Tayyar Mustafa Paşa ziyaretî, rahmetullahi aleyh. Yüksek bir kubbe içinde medfundur.

Bu şehirde bundan gayrı çivit renkli mermer ile örtülmüş kabir yoktur.

..... (1.5 satır boş)

Bu şehirde paşa efendimizle üç gün kalıp büyük ziyafetlere konduk. Buradan kalkıp batı tarafına 5 saat gidip,

Şahin Ağa Köyü menzili: İki yüz haneli Müslüman köyüdür. Buradan 6 saatte,

Kasım Ağa Köyü menzili: İki yüz haneli bir camili Müslümanlardır. Burada Kasım Ağa büyük ziyafetler verip zevk ve safâlar ettik. Buradan (---) saatte,

Körköy (menzili): 300 haneli, bir camili, bağlı ve bahçeli mamur köydür. Çorbacızâde nâmıyla tanınan bir hanedan sahibi, nimeti bol çelebidir. Paşa onda konuk oldu. Bir gün kalınıp ertesi tuğlar gidecek mahalde Murad Haseki ve Çavruzcu Çavuş adlı kimseler,

“Âsitâne tarafından ulaklık ile Diyarbakır’a gideriz” dediklerinde paşa bunları hapsedip bütün esvap ve ağırlıklarını aradı. Sâlih Paşa kardeşine hitaben,

“Bağdad eyaletinden ma’zul olup kapudan paşalık ihsan olunup ılgar ile Âsitâne-i saadetime gelesin” diye emirler ve hatt-ı şeriflerden gayrı bir mektup bulunmadı. Paşa bu ulakları hapsettiği gün ulak Sâlih’i Bağdad Valisi Sâlih Paşa’nın kardeşi Murtaza Paşa’ya gönderip,

“Benim karındaşım! Sana hatt-ı şerif ile Murad Haseki ve Mülakkab Kabih Çavuş kapudanlık emirleri ve hatt-ı şerifler getirir, lâkin hapsettim. Elbette sana ulaşım vardıkda gafil olma, başın gider. Kapudanlığa itimat etmeyesin. Elbette başına bir çare edip Âsitâne tarafına firar edip bir köşede karar edesin. Yahut bize gelip pederim Varvar Ali Paşa ile İstanbul tarafına gitmeye taahhüt etmişiz. Elbette ve elbette cüstün işi gafilin başı demişler” diye bu çeşit öğütler içeren mektuplar ile tatar Sâlih’e yüz altın verip,

“Göreyim seni koçağım! canım Murtaza Paşa kardaşıma nice yetişirsin” diye tenbih etti.

Ulak Sâlih yollanıp dördüncü gün Haseki ve Çavuş’u hapisten bıraktı. Onlar da Bağdad yönüne doğru yola çıktılar.

Paşa altı gün Körköy’de kalıp yedinci günde kalkarak (---) saatte,

Evlîyâlar kaynağı tarihî şehir (---) (---)
Merzifon Kalesi'nin vasıfları

İsimlendirilmesinin sebebi

..... (1 satır boş)

(---) tarihinde Dânişmendoğulları yapımıdır. Daha sonra Yıldırım Bayezid Han fethetmiştir. Hâla Sivas eyaletinde Amasya topraklarında celâlîlerden ve haydutlardan emin olmak için dört köşe kerpiçten yapılmış güzel bir kaledir. İçinde aslâ evleri yoktur. Bazı mühimmat ve gereçler için bekçileri var.

Şehri, Pir Dede Sultan vakfıdır ve vakıf hâla Kızlar Ağası'nın yönetimindedir. 300 akçe şerif kadılıktır. Ve tamamı (---) nahiyedir. Bu nahiyelerden kadısına senelik altı kese geliri olur. Kalesi toprak olup iç el olduğundan dizdari ve neferleri yoktur. Ancak müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi ve şehir naibi vardır.

Üç yüz kadar yüksek mansıplarda bulunmuş kadı efendileri, halkın seçkinlerinden şeyhleri, ayân ve eşraf ağaları ve paşalığa layık kethüdâyerleri vardır. Özellikle Mehmed Paşa efendimizin hane sahibi, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın silahdarı [346b] Dilâver Ağa, gerçekten ismi cismine uygun hanedan sahibi, nimeti bol, eli açık yiğit adamdır. Hatta kış mevsimi olduğundan paşa efendimiz, evinde on gün, dört yüz iç ağalarıyla konuk oldu, on günde ne çul, ne torba, ne kahve ibriği gerekti ve paşaya da mutfak kaynattırmadı. On gün on gece paşa efendimizle bu hakir hamavî nebat tatlıları ve yemekler yedik, ancak en ufak bir acizlik göstermedi.

Bütün ağalara şehir içinde yaftalar ile konaklar verildi. Hepsî vilâyet ileri gelenleri ile babalı ve oğullu geçindi. Dört bin kadar asker köylere mahkeme yaftasıyla gönderilip konaklar verildi.

Gerçi Etrâk vilâyetidir ama halkı gayet halim, selim kimselelerdir. Bunlar avân taifesidir demeyip "Yiyeceğin hayırlısı hazır olanıdır" deyip varlarını esirgemeyip nimetleri saçtılar. Zira ovalık, yeşillik, bolluk ve ucuzluk yeri mamur bir şehirdir. Deşan dağı eteğinde kurulmuş dört bin adet kiremitli ve toprak ile örtülü, bağlı ve bahçeli, ma'mur ve bakımlı güzel evlerdir.

Tamamı 44 mahalle ve 70 mihraptır ve (---) hutbedir. Bunlardan Cami-i Atik, çarşı içinde Sultan II. Murad Camii, eski

tarz bir minâreli bir camidir. Çarşı içinde olduğundan dolayı cemaati boldur. Bunlardan başkası mescittir.

..... (1.5 satır boş)

Medreseleri; Evvela Sultan II. Murad Medresesi, talebe odaları ve ders hocaları kubbeleri ile mebni eşsiz bir ilim yuvasıdır ve hadis ilmi de okutulur. İki yerde dârülkurrâsi ve yetmiş yerde sıbyan mektebi vardır.

İki yerde fukaralar için imareti var. Bunlardan Pir Dede Sultan Tekkesi İmareti'nin, halkın her kesimine, gelen ve giden misafirlerle nimeti boldur.

Yedi yerde derviş tekkeleri vardır. Bunlardan Pir Dede Sultan Tekkesi, yine Deşan Dağı eteğinde Hırka Sultan Tekkesi, buna yakın şehre bir saat uzaklıkta Hazret-i Ukkâşe Tekkesi, ulu âsitanedir, Abdülkâdir Cîlânî Tekkesi ve Halvetî Tekkesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Herkesçe meşhur olan tekkeler bu sayılanlardır.

Tamamı (---) handır. Evvelâ çarşı içinde berberler yakınında Eski Han'ın kapısının sol köşesinde pehlivan güzü asılıdır. Ve (---) (---) hanı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hepsi (---) hamamdır. Bunlardan Çelebi Sultan Mehmed yapısı Eski Hamam, herkesin gidip geldiği hamamdır. Çifte Hamam, havası tatlı güzel bir binadır. Kadınlar ve erkekler için yetmiş kurnası olan büyük hamamdır. Erkekler hamamının üçte birinde keçeciler keçe teperler. Diğer üçte birinde tabaklar gök rengi, sarı ve kırmızı sahtiyan tabaklayıp boyarlar. Kırk kurnası hâla akıp işlemededir. Bütün duvarlarının yüzü misk ve amber ile karıştırılmış cibiz kireci ile sıvanmıştır. Bütün kubbelerinden ve dört tarafındaki duvarlarından bir katre ter damlamak ihtimali yoktur. Ancak eski yapı olduğundan aydınlık değildir, birazca karanlıktır. Ama gayet sıcak ve kireçsiz, yumuşak tatlı suyu vardır.

Pir Dede Sultan Menkıbesi: Fâtiḥ Sultan Mehmed'in babası Sultan II. Murad, bu Merzifon şehrinde cami, han ve medrese yaptırtırken iki yüzlüler ve inkarcılar, Pir Dede Sultan'ı Murad Han'a geçip pâdişaha,

"Pir Dede, kadınlar ile hamama girip bazı kadınlara kese ve sabun sürerek tûrtü türlü hizmetler edip 'Bu senin karnındaki erkektir ve bu senin karnındaki dişicedir. Kızım olsun ismini

Râbia ko' diye bilinmeyen şeylerden dem vurur, böyle kâfir, zındık, mülhîd ve mezhepsiz meczuptur", diye o kadar iftiralarla şikâyet ederler.

Hemen Murad Han kızarak gaza niyetiyle kılıç kuşanup Pir Dede Sultan'ı bu hamamda futa kuşanmış görür. Ancak dışarda şallâk-mallâk ve uryan gezer meczuplardan bir er kimse imiş. Murad Han:

"Bire mel'un ışı! Sen niçün bu kadar ümmet-i Muhammed'in nâ-mahrem hatunlarıyla hamama girip nice kadınlara kese sürersin" deyince

"Beyim! Ben yüce dinin çobanının hizmetkârıyım. O hatunlar din ve iman damızlığıdır. Onlardan büyük ermişler, büyük ve seçkin bilginler doğar. Ben onlara seyislik edip timar etmek için hamama girmek değil, ben böyle kârgir hamam duvarına girerim." diye bismillah ile hamamın doğu tarafında olan duvara girer.

Hâlâ mübârek arkasının duvara gömülüp tesir ettiği yer açıktır. Sultan Murad:

"Dede! Ben seni şu kılıç ile Resûlullah emri üzere katl [347a] etmeye geldim" deyip Dede'ye kılıç çeker. Dede:

"Murad Bey! Din yolunda zâhir hizmet eda ettin, amma bu işe memur değilsin. Sığala oğlu elinden kâfirler İzmir Kalesi'ni aldı. Timurleng alamamışken Frenk ile Urum istilâ edip aldı. Var kurtarıp İzmir fâtihi ol ve şu ekmeği ye" diye hamamın iki parça beyaz mermerini zeminden koparır, mermeri hamur gibi yoğurarak ramazan pidesi gibi iki ekmeği sebüce edip tırnak ile tırnaklayıp birini Murad Han'a verir:

"Var İzmir'i feth eyle" der.

Birini Şehzâde Mehmed'e verip,

"İkinci padişahlığında Mehmed İstanbul'u fethedip bu ekmeği İstanbul'da ye" der.

Şehzâde Mehmed'e İstanbul'un fethini de müjdeleyince Murad Han, Dede Pir Sultan'ın ayaklarına yüz sürer, onun ermişliğine inanır ve İzmir'i fetheder.

26 seneden sonra Fâtiş Sultan Mehmed İstanbul'u fetheder. Babası Murad Han ve Fâtiş Sultan Mehmed Han, Pir Dede Sultan'ın tekkesine 360 parça köy vakfederler ki bu Merzifon şehri de o sultanın vakfidir. Dârüssaâde ağaları, nâzırıdır. Her sene birer mütevellîsi gelip vakıf köylerini 300 atlı ile zaptedip imaretini, gelen giden misafirlere verilecek yiyeceklerini, ar-

pasını ve üç yüz duacı, müsebbih ve mu'arriflerine muayyen maaşlarını verir. Hâlâ o adı geçen beyaz mermer ekmekler, Pir Dede Sultan'ın arkasıyla duvara girdiği nişan yanında açıkça durmaktadır. Bu hamam böyle büyük ziyaretgâhdır. Bu hamama hasta girse Allah'ın izniyle şifâ bulur.

Sözün kisası; gönüller açan bu hamamın övgüsünde bütün şairler âcizlerdir. Sîmâ ilmi ile Ebu Ali Sînâ'nın yaptığı hamama denk, gönül yurdu, ziyaretgâh bir hamamdır.

Bu aydınlık şehrin bütün evlerinin şahnişin, kapı ve pencereleri kible yönüne, Merzifon Ovası'na bakar. Saba rüzgârı bu şehir içre dönüp dolaştığından bütün halkı sağlam yapılıdır.

Nice beyleri âileleriyle Merzifon'un ensesindeki Deşan Dağı yaylağına çıkar, altı ayda orada Türkmen oymaklarıyla yayla fasılları ederler. Bu yayla faslında meddahların dilleri övgüde kısa kalır.

Bu yayla, tâ evvelden beri Dânişmendoğulları ile Horasan diyarından gelip bu diyarı fethedelden beri Deşanoğullarına, temlikten kayd-ı hayat ile evlatlarına miras mülkleridir.

Deşanoğullarından Seydî Bey adında bir benâmin hâlâ mülküdür. Yayla hakkını nice yüz bin yük ve binek hayvanlarından alırlar. Bu yayladan nice yüz hayat suları akar ki, yarısı Merzifon şehrinin bağ ve bahçelerini, bütün köylerin ekin yerlerini sular.

Bu Merzifon diyarının hâli odur ki, yağmur ne kadar yağarsa yağsın yine Deşan dağlarının akan sularıyla mezraalarını sulasalar mahsul vermez. Ancak hububatı o kadar bol olur ki "... her başakta yüz tane (habbe) bulunan..." [Bakara, 261] âyeti üzere bir buğday tanesinden yirmi ve on beş kardeş çıkıp her başakta yüzer tane olduğu zamanda bir kilesi seksen kile mahsul verir verimli arazidir.

Elbette mezraaları susuz olmaz. Onun için bu Merzifon'da Deşan Yaylası'ndan akan tatlı kaynak sularının mîrâb ağası vardır. Deşanoğulları da ondan elde edilen maldan hisse verirler, yahşi ağalıktır. Bu nehirlerin ağaları olmasa Merzifon halkı birbirlerini öldürürlerdi. Yine hâlen nice kavgalar olur. Deşan yaylasından akan kaynak sularının bir parçası Köprü şehrine akıp bağ, bostan ve mezraaları sular. Bir parçası da Lâdik şehri ovasında Hâvza kadılığı nâhiyesine akar. Bir bölük nehri kuzeye, Osmançık tarafında ovalara akıp bütün bağları ve bostan-

ları sular. Deşan Dağı böyle büyük bir dağ ve eski bir yayladır ki, Merzifon şehrine hayat veren bu (Deşan dağının) kaynak sularıdır.

Bu Merzifon şehri, bayırlı yerlerde kurulu olup arkasını Deşan Dağı'na vermiştir. Amasya bu şehrin kıblesinde 15, Lâdik 12, Osmancık 16 ve Gümüş şehri 10 saat yerdir. Gergeran kasabası 8 saatliktir.

Deşan Dağı'nın kuzey tarafı eteğinde Koca kalesi Köprü şehrine bakar. O kaleyle arası (---) saat yerdir. Merzifon'dan çıkıp Deşan Dağı'nı aşarak kuzeye (---) saat gidince Köprü şehrine varılır. Yine Merzifon'dan üç menzilde kuzey tarafında Samsun Kalesi'ne varılır ki, Merzifon'un iskelesidir. Bazıları Sinop İskelesi'ne giderler, ancak Samsun, Merzifon'a daha yakındır.

Merzifon şehrinin yiyeceklerinin, içeceklerinin ve el sanatlarının anlatılması: Evvela Antep pekmezi gibi hâlis pekmezi, Karınca Köyü'nün lezzetli ve sulu üzümü ve Pir Dede Sultan çöyresi...

Dükkânlarının tamamı 600 adettir, ancak boyacı dükkânlarından başka dükkânları çok azdır. Hâlâ Acem boyasından latif boyacıları vardır ki İspir'in neftisi [347b] ve mavi boyası meşhurdur. Tüccarlar senede birkaç bin yük rengârenk pamuk bezini, Kırım diyarına götürerek esirlerle değişirler. Bütün Kırım halkının feraceleri ve giyecekleri tamamen Merzifon bezindendir. Pamuk ipliği de meşhurdur. Beledî döşegi, beledî alaca yastığı, basma kalemkârı, latif çit yorgan yüzleri, çarşaf ve perdeleri de değerlidir.

Mahbûb ve mahbûbesi de meşhurdur.

Merzifon'un ulu evliyâlarının ziyaret yerleri: Evvelâ Hakk'a erenlerin Yakub'u, tâliplerin isteği, müşâhede ırmağının pınarı, mücâhede ilimlerinin mecmaı Şeyh Hazret-i Pir Dede; Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velf ile Horasan'dan Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'nin izniyle Anadolu'ya gelerek Merzifon'un kuzey tarafında şehre bakan yüksekçe bir yerde yerleşmiş ve çoğu zaman hamamlarda yatan, ilâhî cezbeye kapılmış ârif-i billah bir kimse idi ki, Orhan Gazi zamanından tâ Fâtih devrine ermiş yüce bir zât idi.

Yukarıda menkıbesi yazıldığından başka nice bin menkıbeleri vardır. Âsitanesi, Osmancık'ta Koyun Baba Tekkesi'nden daha büyük bir bina ve yüksek kubbeler ile süslenmiş, pek çok

meydanlar, mutfak, kiler ve derviş hücreleriyle bezenmiş, her gece iki-üç yüz adam konup göçer Bektaşîler misafirhanesidir. İki yüzden fazla yalın ayak ve başı kabak maarif erbabından gönlü yanık dervişleri gelen ve giden konuklara hizmet ederler.

Aziz hazretlerinin nurlu kubbesine girip bir Yâsîn-i şerîf okuyarak ruhaniyetlerinden yardım diledik. Nurlu kubbesinde misk ve amber kokusundan insanın dimağı kokulanır. Kabri sandukasının dört tarafında o kadar sanatlı çerağ, şamdanlar, kandiller, buhurdanlar ve gülâbdanlar var ki burada olan değerli kaplar İmam-ı Musa Rıza'da yoktur. Hırka, seccade, alem, davul, kudüm, zil, zerdeste, bozdoğanî taç, Davud sapanı ve pâlehang-i Mûsa'sı hâlâ fukaraların fakirlik cihazıdır ki, dolaplar içinde saklıdır. Nice bin kara ve denizler seyyahının binlerce keşkül ve zerdeste ve pâlehengleri nişan için asılıdır.

Bu hakir Âl-i Abâ (Ehl-i Beyt) muhibbi olduğumdan "*el-fakru fahrî*" hadisine uyarak küstahane bütün fukaraların izniyle Pir Dede Sultan'ın bozdoğanî (---) terekli keçe külâh tâcını tekbir ile postnişin Memi Dede Can başımıza koydu, bütün dervişler gülbang-ı Muhammedî çekip hakire hayır dua ettiler. Âsitanesi baştan başa büyük kârgir bina, çividî halis mermer ile örtülü büyük türbedir. *Allah sırlarını aziz eylesin.*

Emir Merzifonî oğlu Şeyh Abdürrahim ziyaret yeri: Bursa'da Zeyneddin Hâfî hazretlerinden yetişmiş ve çeşitli ilimlerde üstad olmuştur. *Vesâyâ-yı Kudsiyye* adlı kitap bunların eseridir. Daha nice değerli kitaplar yazmıştır. Bu Merzifon şehrinde Çelebi Sultan Mehmed'in camii evkafından geçimleri için her gün sekizer akçecik ve nefsinı susturmak için bir parça yiyecek kabul ederek dünya dertlerinden alakasını kesip Merzifon'da otururdu. Hâla makamları Merzifon'da gönül erbabının ziyaret yeridir. *Allah sırlarını aziz etsin*, bu hazretin pak ve beliğ şiirleri vardır. Şiirde mahlası "*Rûmî*" dir. Tasavvuf ilminde ledün gavvası (dalgıcı) olduğundan bütün şiirleri tasavvuf etmişlerdir. (---) (---) (---) (---) (---) *Allah hepsine gani gani rahmet eylesin.*

Bu şehirde on gün eğlenip gezip dolaşırken daha önce Körköy adlı yere gelen Murad Haseki ve Çavruzcı Çavuş'u dört gün hapsedip Sâlih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa'ya ulak Sâlih'i gönderüp "*Gâfil olma, başın gider*" diye mektuplar göndermişti. Hudâ'nın hikmeti;

"Kul tedbir alır, ancak takdir Allah'ındır". Tatar Sâlih dört gün önce gidip Nusaybin adlı harap şehre vardığında bir gece at üzerinde sar'a tutup tepesi üzere menzilhânedede baş aşağı düşüp şaşkın hale gelerek yarı ölü gibi yatar.

Beri tarafta paşanın dört gün sonra gönderdiği Murad Haseki, Murtaza Paşa'ya yetişip;

"Saâdetli padişah, sultanımı kapudan paşa eyledi. Müjde bizimdir" diye birer samur kürk ve birer kese harcırah sikke-i hasene verip Bağdad yolundan dönüp Diyarbakır'da Bezikîoğlu hanesinde Murtaza Paşa'nın eylendiği yerde Murad Haseki ve Çavruzcu Çavuş "emir padişahın" deyip Murtaza Paşa'nın başına kapıcılarla üşüp kellesini bedeninden ayırdılar.

Onuncu günde Murad Haseki ve Mülakkab Çavuş Merzifon'a mahkemeye gelip Murtaza Paşa ile Çaylak Kapıcıbaşı'nın başını kutular ile mahkemede emânet koyup paşaya geldiklerinde, ne kâdirler paşanın yanına habersiz varmağa, paşanın bütün iç gilmân-ı hâssalarına haber verilip hançer belde ve kabza elde hazır oldular.

Haseki ve Çavuş kuru yaprak gibi tir tir titreyip kapının eşiğini öperek hazırola ayak üzere durduklarında paşa:

"Bre kâfirler! O mazlûm Murtaza Paşa'yı nice katl ettiniz. Ben hod sizin bütün esvaplarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim. Sizde [348a] kapudanlıktan gayrı hatt-ı şerif görmedim. O, merhumun katli hattını nerede saklamıştınız. Allah'ı severseniz doğru söylen" diye yemin verdiğinde hemen Murad Haseki;

"Vallahi devletli vezir! Biz emir kuluyuz, ferman padişahındır. Beyt:

Hükm-i Sultan olmasa hatâ gelmez cellâddan

mazmunu üzere ulû'l-emre itaat edip her ne padişah fermanı sâdir olursa onu işleriz. Lâkin sultanımın korkusundan bir hatt-ı şerif ve emr-i şerifleri der-i devlette kurşun zarf içine koyup matara içinde saklayıp üstüne su koyarak eğer kaşında asmıştık, onun için bulamadınız. Ve bizleri dört gün haps edip ileri Murtaza Paşa'yı uyarmak için ulak göndermişsiniz. Tanrı'nın hikmeti ulaşınız, Nusaybin şehrinde sar'a tutup kaldı. Bizler onu geçip Murtaza Paşa'ya yetişip geri dönderip Diyarbakır'da Bezikîoğlu evinde matara içinden hatt-ı şerifleri çıkarıp katl ettik.

İşte başı mahkemededir, ferman senindir. Ama devletli vezir, çok ihsanını gördüm. Sen de yakın zamanda gafil olma. Başına bir tedarik gör, *vesselâm*" deyip yer öptüler.

Paşa, Murad Haseki'nin doğru cevabından hoşlanıp bir kese kuruş verip;

"Alın merhûmun başını, başınızla elimden kurtulun, yıkılıp gidin. Allah belânız versin. Şom bedbaht mel'unlar" diye bunları reddedip,

"Ay, vay Murtaza Paşa, ay vay" diye ağlamaya başladı. Ama kendi hâline ağlardı.

Hemen o gün çevredeki vilâyetlere ağalarını gönderip sekban ve sarıca askeri toplamak için mallar dağıtmaya başlayıp çaşni-girbaşını Varvar Ali Paşa'ya dostluk mektuplarıyla gönderdi.

Hakiri Köprü şehrinde Köprülü Mehmed Paşa'ya ve Hacı Yusuf Ağa'ya gönderdi. O sıralarda Abaza Hasan Ağa, Azaz ve Kilis ağası olduğundan Kilis'te idi, dostluk mektupları alıp,

Merzifon şehrinden Köprü şehrine gittiğimizi bildirir

1058 Muharrem'inin 10. günü [5 Şubat 1648] aşura gününde Merzifon'dan kuzey tarafına Deşan Dağı'nı aşip Beğören Köyü'nü geçip 6 saatte,

Koca Kalesi menzili: Yine Kocakaya adıyla meşhurdur yüksek bir tepenin üstünde, gerçi küçük kaledir ama Karahisar-ı Şarkî'den sarp, dayanıklı hisardır. Burları ve kuleleri tamamen kudret eliyle yapılmıştır. Tek parça yerli kayadandır, insanoğlu yapısı değildir. Kaleye çıkmaya bir yolu ve bir kapısı vardır. Gayrı yerden çıkılması imkânsızdır. Burçları ve beden dişleri nâdirdir. Hepsi kesme kayalardır. Nice kere Karayazıcı, Said Arap ve Kalenderoğlu adındaki celâlîler kuşatmışlar, ancak bir taraftan zafer elde etmeye güçleri yetmeyip hüsrana uğramış olarak gitmişlerdir.

Ama 476 [1083] tarihinde Dânişmendoğullarından Melik Gazi, Rum keferesi elinden zorla feth etmiş, daha sonra Yıldırım Han eline girmiştir. Lâkin kimin tarafından yapıldığını bilmiyorum.

Hâlâ (---) toprağında Köprü kazası nahiyelerindendir. Kale içinde 200 kadar neferat haneleri, kale dizdarı ve 150 neferatları vardır.

Bir camii, su sarnıçları, hububat anbarları, yedi sekiz adet küçük topları ve yetecek kadar da cebehanesi vardır. Ama ha-

mamı, hanları, bedesteni ve diğer imaretleri yoktur. Ancak bir kaç dükkânları vardır.

Bütün halkı çam ağacından boduç tabir ederler, Türk dilinde emzikli bardaklara boduç derler, onu yaparlar. Ve çöğür, tanbur, tanbura, ravza, karadüzen, şarkı ve yonkar adlı sazları yapıp kâr ederler. Heva ehli, şaz ehli çoğu bî-namaz Etrâk halkıdır.

Buradan kalkıp kuzey tarafına ma'mur köyleri Deşan Dağı eteğinden geçip (---) saatte,

*Eski belde, büyük köprü, yani mamur şehir,
nurlu Köprü Kalesi'nin özellikleri*

Hacı Yusuf Ağa hanesinde konuk olup Köprülü Mehmed Paşa'ya ve diğer ayâna dostlukla yazılmış mektuplarımızı verip memur olduğumuz bölükbaşılar toplama işiyle uğraşıp şehir içinde;

"At ve don, mal u menal isteyen, ata, dona ve silâhına sahip olan yiğitler gelsin" diye dellâller çağırıp şehri gezip dolaşmaya başladık.

Evvelâ bu Köprü şehri Deşan Dağı'nın eteğinde bir dereli ve tepeli yerde iki tarafından nehirler akar bir mahalde dörtgen şekilli taş yapı hoş bir kaledir. Bir nehrine Boğaköy suyu derler, şehrin dibinden akar. Ve bir nehri şehirden bir saat uzaklıkta Istavloz Nehri derler. Köprü şehri bu iki nehrin ortasındadır.

Bu nehirler taşıdığı zaman Köprü ovasını su basar. Bu nehirler Deşan Dağı'ndan gelip Istavloz Nehri'nden büyük ağaç köprüden geçildiği için Köprü şehri derler. Gayet san'atlı çam direklerden garip köprüdür.

Amalika zamanında bu şehre Şindir Kalesi derlerdi. Amalika dilinde şind diye köprüye derler. Köprüsü, Peygamber Efendimiz dünyaya geldiklerinde yıkılmıştı. Sonra ağaçtan yeniden yapmışlardır.

Daha sonra bu köprüden geçen iki nehir Köprü şehrinde aşağı akarak Çeltiklik adlı mahalde büyük nehir Bafra'ya katılır.

Bu kale ilk defa Amalika melikleri tarafından yapılmıştır. Bundan sonra Trabzon tekfur elinden Dânişmendoğullarından Melik Gazi feth etmiştir.

Ondan sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han kuşatarak Koca Kalesi'ni feth etmiştir. Bu Şindir Kalesi, yani Köprü Kalesi

aman ile feth olmuştur. Hâlâ Amasya toprağı hükmünde yarısı zeamettir ve yarısı Tokaî hâkimi subaşılığıdır. Bütün cürm ü cina-yeti ve salb u siyaseti (vergileri ve yetkileri) onun tasarrufun-dadır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazadır.

Bütün nahiyeleri yüz kırk pâre bağı, bahçeli, çeşitli kurşunlu camiler, han, hamam, imaret ve çarşı pazar ile bezenmiş hepsi ki-remit örtülü üçer dörder bin haneli kasabalarıdır.

Bunlardan Boğazköy üç bin [348b] haneli kasabadır. Bağcıköy ve şehrin kiblesinde Doryanköy, Aktepeköy ve Akevrenköy, Ha-san Ağa'nındır, Avdanköyü, Hamamcıoğlu'nundur.

Bu adı geçen yüz kırk pâre köylerden kadıya senelik yedi bin kuruş hâsıl olur yüksek kazadır. Ve bir hâkimi de şeyhülişlâmı, nakibi, kethüdayeri, yeniçeri serdârı, şehir muhtesibi ve şehir naibi vardır. Ama iç il olmak ile kale dizdarı, neferatları ve ce-behaneleri yoktur. Lâkin Karayazıcı ve Said Arap adlı celâlîler bu şehirden yetişmişlerdi. Eğre gazasında yenilip kaçtıklarından celâlî olmuşlardı. Bu şehri onlardan kurtarmak için Taşkale'ye bitişik bir kat toprak kale yapınca iki kale olmuştur. İki kale top-lam dört kapıdır. Ama bütün çarşı pazar taşra varoştadır.

Bu Köprü şehrinin içinde ve dışında toplam altı bin adet ki-remitli altlı üstlü evleri vardır. Aşağısı kârgir yapı, yukarısı meşe tahta ile yapılmıştır. Tahtanın içini ve dışını keserle çentip üzerine beyaz kireç sıvadıklarından inci gibi parlar bir süslü şehirdir.

Kış memleketi olduğundan bütün evlerinin beyaz minare gibi uzun ve külahlı ocaklarının duman bacaları var ki bir diyarda öyle san'atlı bahirfler ve bacalar yoktur. Şehre gayet süs ve güzellik vermiş hepsi kıp kırmızı kiremitler ile örtülü bir ma'mur şehir, süslü saraylardır.

Evvelâ Taşkale'de Hacı Yusuf Ağa Sarayı ki Köprülü Meh-med Paşa'nın (---) (---) sidir. Ve Köprülü Mehmed Paşa Sarayı, Mü'ezzinzâde Sarayı, Küçük Mehmed Ağa Sarayı, Hasan Ağa Sa-rayı, Kibleli Sarayı ve Durak Çavuş Sarayı, hepsi yetmiş sa-raydır. Ancak bildiklerim bu hamamlı saraylardır.

Hepsi 20 mahalle ve 40 mihraptır. Bunların on birinde hutbe okunur. Evvelâ Taş kalede Hacı Yusuf Ağa Camii; havuz ve şadırvanlı, bir minareli ve saf kurşun ile örtülü yeni camidir. Eski Cami de kurşunludur. Mahkeme Camii tahta minarelidir. Mah-keme çarşı içindedir.

..... (1 satır boş)

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Yedi adet derviş tekkeleri vardır. Şeyh-i Ekber Tekkesi, Kâdirî Tekkesi ve Halvetî Tekkesi (---) (---) (---) meşhur tekkelerdir. Lâkin Mevlevîhane tekkesi yoktur. Ama yine bütün halkı dervişleri severler.

Tamamı on bir hândır. Hacı Yusuf Ağa Hanı, Hacı İsa Hanı, Mehmed Çelebi Hanı ve İmarek Hanı, bunlar meşhurdur.

Hepsi hepsi iki aşevi imareti vardır. Toplam beş medrese odaları var. Zira âlimleri, sâlihleri, şeyhleri ve ilim öğrenmek isteyenleri gayet çoktur. Hepsi kırk sekiz sıbyan mektebi var. Hacı Yusuf Ağa'nın mektebi kurşunlu büyük evkaftır.

Tamamı (---) hamamdır. Bunlardan Hacı Yusuf Ağa Hamamı'nın suyu, havası ve yapısı hoş hamamdır. Toprak kale kapısından taşra Çifte Hamam, Ahmed Paşa'nındır, bütün hamamlardan aydınlık yapıdır. Eski Cami yakınında Eski Hamam da tatlıdır. Girdiğim hamamlar bunlardır.

Toplam bin adet dükkânları vardır. Dört köşe bir kârgir yapı dört kapılı sağlam bedesteni vardır. Hacı Yusuf Ağa bu şehrin kalkınmasına sebep olup yetmiş adet hayrat ve hasenat yapmıştır. Bu bedesten de onun hayratındandır. Kale kapıları gibi tahta üzere demir kaplı kapılı bedestendir.

Ama bu şehrin debbağhanesinden donanımlı ve süslü çarşı yoktur. Debbağ bekârları meşhurdur. Nehir kenarında olduğundan her gece kandiller ile dükkânlarını süsleyip çerağan edip elbeşti ve kirdimân¹ çıkarırlar. Ve boyacıları da gayet çoktur.

Beğenilenlerinden; bağları ve bahçeleri cihanı tutup hâlâ imâr olmadadır. Armudu, üzümü, pamuk bezi, pamuk ipliği, mavi bezi ve beyaz carlı güzelleri gayet güzel ve müeddebelerdir.

Bu Köprü şehrinin iskeleleri Karadeniz sahilinde Bafra ve Sinop'tur. Araları birer konak yerdir. Bu Köprü şehrinin (---) tarafında beş saat yakın,

Erdoğan Kalesi yani Türkistan seddinin özellikleri: Göklere doğru baş çekmiş yalçın kesme kayalı Tanrı yapısı üzerinde 800 basamak kayadan kesme merdiven ile çıkılır. İnsanoğlundan başka binek hayvanları cinsi çıkamaz. Mardin gibi bir Zülcelâl

¹ elbeşti ve kirdiman: Dericilik deyimleri, deriyi asitli maddeler içinde yumuşatma işlemi.

yapısı kale, sağlam hisardır. Tek parça kaya üzeredir. Kibleye bakar bir demir kapısı var. Kalenin yüksek tepesi eğrice kayadır, gören onu yıkılır zanneder. Rum keferesi elinden Niksar fâtihî Melik Gazi feth etmiş, daha sonra Yıldırım Han sahip olmuştur.

Tarihlerde Türkmen seddi adıyla yazılan yüksek kale budur. Hâlâ kale içinde yüz elli kadar ev, bir cami, su sarnıçları, buğday anbarları ve Köprü halkının mahzenleri vardır. Bütün değerli esvap ve kap-kacakları bu kalede ve Deşan Dağı dibinde Koca Kalesi'nde saklıdır.

Kale dizdarı ve 48 neferatları bu hizmetle görevlilerdir. Kapısının bir asma köprüsü vardır. Her gece o köprüyü makaralar ile kaldırırlar, kale celâlî ve haramîden güvende olur. Ama çarşı pazarı, han ve hamamı yoktur. Lâkin aşağıda Kızılırmak kenarında bağları çoktur. Bu kale de Köprülü kazası nahiyesidir.

Buradan batı tarafına 6 saatte,

Göl nahiye menzili: Zeytun kazasında ma'mur köydür. Camii, hanı, hamamı ve bir kaç dükkânı vardır. Buradan 6 saatte,

Soruk Köyü: Zeytun kazasında gayet ma'mur köydür. Buradan 6 saatte Kunduz yaylasını aşır,

Zeytun kasabası kazası: Amasya sancağı toprağında iki bin haneli, cami, han ve hamamlı, sıbyan mektepli, çarşı [349a] pazarlı, ayân ve eşrafı bol şenlikli kasabadır. Bağ ve bahçesine nihayet olmayıp akar suları çok boldur. Hane sahibi olup nimetleri bol olan Abdâl Bey, Mehter Ahmed Ağa ve Süleyman Ağa, gelen giden yolculara evsahipliği ederler. Buradan 6 saatte,

Kargu Kasabası: Çankırı subaşılığı toprağında altı yüz haneli bağlı ve bahçeli, camili, hanlı, hamamlı ve birkaç dükkânlı kasabadır. Buradan 6 saatte,

Bakımlı Tosya şehri: Yukarıda özellikleri yazılıdır. Burada bir gün konuk olup on bir yiğit silâhlı levendler bularak yine Merzifon'a dönüp üçüncü günde,

Köprü şehrine girince şehir içinde büyük bir gulgule gürültüye rast geldik. Meğer Köprülü Mehmed Paşa'ya Âsitane tarafından celâlî Varvar Ali Paşa üzerine gitmek için ferman gelmiş.

"Bu kışta kıyamette ma'zulen biz nereye gidip kan içinde kalalım" diye bütün halk cavk cavk olup dedi kodu ederler.

Buradan hakir kalkıp kible tarafına altı saatte,

Beyören Köyü menzili: Deşan Dağı dibinde ma'mur köydür. Daha önce Köprü'ye giderken konuk olmayıp geçmiştik. Ancak

tatlı, havadar timar köyüdür. Buradan kalkıp (---) saatte tekrar Merzifon şehrine gelip Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizle buluştuk.

"İki yüz adet yiğit sarıcaları getirdim" dediğimizde safasından raks edip tez iki bölükbaşıya hil'atler ihsan eyleyip başlarına birer Acem sarığı bağlayıp bayraklarını dua, sena ve gülbâng-ı Muhammedî ile açtırdı.

Hakir bu iki bölükbaşını getirdiğimden Evliyâ çerağı Gezerli Bölükbaşı ve Habib Bölükbaşı diye isim vermişlerdi.

Bu iki bölükbaşılar da 22 adet bölükbaşılar zümresine katılıp 26 bayrak oldu. Her bayrakta yüzer yiğit olmayınca bayrak açmak ayıp idi.

On iki gün Merzifon'da konaklanılmıştı. On üç gün de hakir Köprü şehri nahiyelerinde asker toplamıştım. Muharrem ayının yirmi yedinci günü [22 Şubat 1648] tuğ kalkıp 6 saatte,

Murtaza Paşa Çiftliği menzili: Tabanıyassı Mehmed Paşa silahdarı Dilâver Ağa hükmünde idi. Merzifon sahrasında bulunan verimli bir çiftliktir. Burada o gece karlar yağıp dipi ve boranlar oldu ki bütün asker el ayak tutmadan kalıp yaygaraya başladılar. Nice bin şiddetli sıkıntılar çekerek (---) saatte,

Kulak Hacı Köyü menzili: Bir viran hanlı, bir camili ve iki yüz haneli köydür. Bütün asker can atıp herkes birer sığınacak yere girdiler. Ama bütün halkı kaçtı. Köyde bir ses verir horoz ve tavuk kalmamış. O gece bütün atlar ve diğer hayvanlar açlıktan telef olmak mertebesine varmışken,

Direklibel'in şiddetli kışında çekilen sıkıntıları bildirir: Tanrı'nın hikmeti bir tipi ve boran da koptu ki tâ sabaha dek beş karış kar yağdı. Şafaktan sonra borular çalınıp "göç"tür diye haber olunca herkes boruzanlara sövüp saydılar. Sabah olunca bütün yiğitlere Hazinedar Ali Ağa ve Kethüda Boşnak Ali Kethüda bol bol vaatlerde bulundular.

Her ne hâl ise bütün yükleri hayvanlara yükleyip ister istemez büyük sıkıntı ve belâlar ile tipi, boran ve şebe çekerek Direklibel adlı mahalle geldik. Burada havada yine büyük bir değişiklik olup öyle bir şiddetli kış oldu ve büyük bir kar yağdı ki bütün halk *el-azametullah* diye tatlı canlarından bıktılar ve hayretler içinde kaldılar. Öyle sert bir rüzgâr ve acı fırtına çıktı ki yağın kâra ne hayvanlar, ne insanlar dayanabildi, hatta cinler ve şeytanlar bile dayanamazdı.

Ne karar edecek sığınak var, ne yol belli, ne kılavuz var, ne arpa ve ot var, ancak ortalıkta görünen halk hayatta sanılırdı ama hepsi hareket eden ölüler idi. Direklibel adlı mahallin beli, ovası ve dağı Tanrı'nın karı ile dolu idi. Paşa nice cür'et sahibi yiğitlere ve nice beldenin kılavuzlarına bol bol bağışlarda bulunup ayaklarına at kılından ve kazıldan örülmüş paçileler giyip kar üzerinde yol aramaya gittiler.

Paçile odur ki: Kürdlerde ve Acem ülkesinde kar çok yağarsa, kalbur gibi bir çemberin içini at kılı kazılıyla pabuç gibi örüp o çemberi ayaklarına giyip kar üzre yürürler. Şahidî hazretleri;

Dediler pâ-çille ol bir çembere

Ayak alta ala batmaya kara.

dediği beyitteki pâ-çille odur, böyle pây-çilleler ile kılavuzlar Direklibel'in beri alt taraflarına vardıklarında kara gömüldüler.

Ne paçile, el ve ne ayak, nam u nişanları güm olup asker arasında bir dedikodu yayıldı. Bütün develer ve katarlar, bu kadar hazineler yer altına girip kar altında kaldı. Kimi ah kimi vah deyip attan ve candan usanmak sadedinde olup feryad u figanları göklere erdi. Herkese bir telâş el verip ağlaşıp inlemeye başladılar.

İşin sonunda önce kalleş sekbanlar, kaltaban (namussuz) sarıcalar ve tatar askeri bayrakları kaçıp her biri bir tarafa dağıldılar. [349b] En sonunda Direklibel'i geçemeyip geri kalan askeriyle paşa ağırlığıyla binlerce sıkıntı ve şiddetli acılar çekerek (---) saatte;

Gümüş madeni ve havası nesim rüzgârı Gümüş Kalesi şehrine girip şatırların gümüş kuşakları ve gümüş taslarını, Gümüş şehrinde pişirip yedik. Üç gün orada konaladık. Tanrı'ya hamd olsun kar ve tipi birazcık dinince yeniden hayat bulduk. Ama her kim ki ateş başına oturdu gözlerine kezzap gibi Gümüş şehrinde gümüş suyu inip göremez oldu. Kim ki evlere girmeyip örtmelerin, hayat ve damların altında konaklayıp ateşe bakmadı, görmezlikten kurtulup görür oldu. Ama bu şehir içinde on yedi adamın elleri ve ayakları o şiddetli kıştan üşüyüp Zekeriyâ'nın belâ testeresi ile kesilip kaynar katrana sokulup ağlamaları ve inlemeleri göklere yükselip oraða kaldı. Bu Gümüş halkı hepimize Hızır Nebî gibi yetiştir evsahipliği ettiler. Cenab-ı Bârî o şehir halkının izzet,

şevket ve vakarlarını fazlasıyla artırıp gümüşleri gibi iki dünya saadetinde yüzleri ak ola.

Gümüş şehrinin anlatılması

Eski zamanlarda kayserler yapısıdır. Lâkin Dânişmendoğullarından Melik Gazi fethidir. Daha sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han Amasya fethine giderken Gümüş halkı gümüş kap-kacak hediyeleriyle kale anahtarlarını Yıldırım Han'a peşkeş çektiler. Onun için hâlâ Gümüş şehri halkı bütün yerel vergilerden muaf ve müsellemler olup gümüşhane hizmetine memurlardır.

Amasya sancağı toprağında mefruzu'l-kalem ve maktu'u'l-kadem (---) yük akçe iltizam büyük emindir. Beher sene iltizamı için yüce devlet kapısına yetmiş kantar saf gümüş ve bin çift gümüşlü at çulu ve torbası verip muhasebesine mahsup olur.

Osmanoğlu devletinde toplam 70 adet gümüş madeni vardır. Ama bunun saf gümüşü gibi yer yüzünde yoktur. Bir güçlü kuvvetli adam gümüşünü elinde ovsa hamur gibi ezilir.

Kuyumcular bu saf gümüşün yüz dirhemine on dirhem saf bakır karıştırıp yine gümüşü ateşten beyaz süt gibi çıkıp sultan damgasına gelir. Tâ bu merteye saf ayarlı sirebresi (gümüşü) vardır. Yer altında yedi damardır. Tanrı'nın işi günden güne kalın damarlar çıkmadadır.

Bu şehrin bütün halkı çoluk çocuklarıyla bu gümüşhaneye hizmet ederler. Hâlâ hâkimleri gümüşhane emindir. Ve bir hâkimi de 150 akçe şerif kadıdır. Senelik yedi kese mahsulü olur. Zulümden şehri harabe oluyor. Kalesi de yer yer yıkılıyor.

Bir yüksek tepenin üzerinde dörtgen şekilli taş yapı harap bir kaledir. İçinde aslâ hane, aslâ yuva, aslâ sığınak ve aslâ misafirhane yoktur. İç il olduğundan kale dizdarı ve neferatı yoktur. Ama sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Şehri hepsi tahta örtülü bin adet altı ve üstlü hanelerdir.

Hepsi 11 mihraptır. Çarşı içinde (---) camii, kalabalık cemaate sahiptir. Cemâ'at-i kesîreye mâlikdir. Mazanne-i kirame bir imamı var, lâkin müferrah camileri yoktur. Ufak tefek bir beldeciktir. Gerçi dârüşşifası yoktur, ama havasının tatlılığı halkına dârüşşifa olmuştur. Bir hamamı, bir han, bir tekkesi ve üç sıbyan mektebi var.

Beğenilenlerinden; saf gümüşü, at çulu ve torbası bir diyarda yoktur. İstanbul ayânına hep buradan at çulları gittiğinden başka

padişah ahırlarına her sene nice bin at çulu gidip gümüşhane emininin iltizamına geçer. Bağlarında lezzetli ve yemesi hoş üzümü olur. Yer yer gümüş-endamlı gümüş güzeli vardır. Şehir içinde aşagı ve yukarı yığın yığın gümistan gümüş madenleri toprağı öbek öbek yığılmışdır.

Bu şehirde kışın sertliğinden üç gün konakladık. Sonunda güney tarafına 5 saatte kar tufan çekerek,

Dankaza Köyü menzili: Amasya toprağında Gümüş kazasıdır. Yüz haneli ma'mur köydür.

Burada Köse Şaban Paşa Çiftliği yakınında **Bardaklı Baba ziyareti** ve **Akça Baba Sultan**; iki er bir yerde medfunlardır. Lâkin o kadar güzel kubbeleri yoktur. Ama halkın ziyaretgâhıdır. Bardakçı Baba, geçimini sağlamak için toprak bardak ve çanak işlediğinden hâlâ bu köyde beğenilir bardak ve çanak işlenir.

Kış yolculuğunun zorluğu

Bardaklı Baba hikâyesinin tamamlanması

Orada danışılıp Kırkdilim adındaki yüksek dağ tarafına yönelindiğinde kara kar üzre kara kar yağıp büyük meşakkatler çekerek o tipi ve boran içinde gidip sıcacık Türk hanelerinde insanlara zulüm ve eziyet ederek lokmacılık edip ateş başında yatıp dinlenmeyi alışkanlık edinmiş asker Kırkdilim Dağı'nı aşmada dilleri kırk elli dilim oldu. Adı geçen beli aşmaya belleri bükülüp kışın şiddetinden elleri ve ayakları döküldü. Nicesi geriye Dankaza kazasına uğrayıp orada göklerin kazasında kaldılar.

Hemen paşa kethüdası Ali Ağa, eli ayağı tutar şehbaz yiğitlere bahşişler dağıtıp nice kilim ve keçeleri parça parça edip deve ve katır ayaklarına keçeleri bağlayıp şiddetli azaplar çekerek katarları kar üzere çekti, bütün hayvanlar boş Kırkdilim Dağı'nı aştılar. Ama bütün ağır olan yükler cebehane, kilar, mutfak kapkacağı gibi şeyler, cebehane sandıkları ve hazine sandıkları kar üzerinde kaldı.

Yine paşa kethüdası bahşişler dağıtıp [350a] bütün büyük çuvalları ve ağır yükleri kar buz üzerinde sürüyüp belin başına çıkardılar, buradan yokuş aşagı bütün büyük çuvalları yuvarlayıp o mübârek gecede bir ormanlı dere içinde kaldılar, bir tarafa gitmeye dermanları olmayıp yetmiş adamın elleri ve ayakları donup geri Dankaza'ya döndüler. Nice hayvanlar da soğuktan

öldüler. Dankaza'da nice adamların elleri ve ayakları bela testeresi ile kesildi, kimi kurtuldu, kimi ise öldü.

Sabahleyin yine adı geçen Kırkdilim Deresi'nden kalkıp kâh yol sıkıntıları, kâh kara belâlar çekerek ismi hatırımdan uçmuş bir köye sekiz saatte kar, tipi, boran ve kış belâsı çekerek ismi bilinmeyen köye geldik. Gerçi asker can havliyle hanelere ağzına kadar doluştular. Ama insanoğlu cinsinden bir canlı kesinlikle bir evde insan kalmamış. Bizim askerin korkusu ve gürültüsünden hepsi çoluk çocuklarıyla kaçmışlar, köyde ne erkek ve ne kadın kalmamış. O gece orada hayvanlar ve insanlar açlıktan yokolma derecesine varmışken gece yarısında Tanrı'nın emriyle bir tipi, boran ve bir kar yağdı ki tâ sabâha dek beş arşın rahmet karı indi. Şafaktan sonra borular çalınıp "göçtür" diye haber yayılınca bütün karakullukçuların işbaşında olanları, devcileri, baş-neferleri, seyisler ve çadır mehterleri, çaşnigir ve çalıcı mehterleri paşa kapısına toplanıp;

"Hepimizi kırsalar bizim kalkmaya dermanımız yoktur".

"Bre, size onar kuruş ihsan edelim" dediler. Onlar da;

"Evvel can, sonra cihan" dediler. Paşa dedi;

"Bre oğullar, oturak etmek mümkün ama bu amansız yerde yiyecek ve içecek cinsinden bir hardal tanesi, buğday ve arpa yok. Burada oturak etmek ne mümkündür" diye nice dedi kodu oldu.

Sonunda bütün karakullukçular paşadan on beş kese bahşiş almayınca bütün sekban ve sarıcalar bile hareket etmediler.

Daha sonra at eğerleyip yüke yapışmağa başladılar. Ama savruntu, karıntı, tipi ve şebe, çığ u kiğ o mertebe savruntu ve karıntı etti ki atlar Mevlevî raksı, develer Mevlevî semaı ederdi.

Katırlar ve pupa yatırlar candan bizar olup kış atarak nice dermansızlar ellerini koyunlarına sokarak feryat ederlerdi.

Bu hâl üzere giderken Tanrı'ya hamd olsun bir ormanlı korunak içinde gidip kar yağmaktan biraz vazgeçip göz gözü görüp yine şiddetli kış çekerek 5 saatte,

Büyük Bardakçıköy menzili: Gümüş kazasında yüz evli Müslümanlardır. Burada da bardak yaparlar. Ve büyük bir ziyaret yeri vardır.

Buradan yine kible tarafına 4 saat kar ve tufan çekerek bir alçacak dağı aşp,

Kırkdilim Köyü menzili: Çorum sancağı toprağında 200 haneli Müslümanlardır. Bu mübârek köyde hava birazcık açınca bütün İslâm askerleri ve bütün hayvanlar huzur buldu.

Ertesi günü (---) saat açık havada giderek, bakımlı ve şenlikli köyler geçerek;

Rum ülkesi, Cevrum Kalesi yani hasta yurdu Çorum

İslâm kavmi yapısıdır, ama Allah bilir Selçuklular'dan Kılıç Arslan Şah yapısıdır. Suyu ve havası tatlı olduğundan Kılıç Arslan oğlu Yakub Mirza'yı ve nice yüz hasta çorluları bu şehre gönderip sağlıklarına kavuştuklarından Çorum adıyla adlanmış mamur bir şehirdir. Ama vilâyetin seçkin âlimleri güzel yorumda bulunup "*Hûr-ı Rum*"dan bozma "*Çorum*" derler diye yorumlarlar.

Dânişmendoğulları eline girmiştir. Onlardan (---) tarihinde Yıldırım Han istilâ eylemiştir. Sivas eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümayûnu 300.000, zeamet 19 ve timar 310. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır ve 150 akçe kazadır.

Ve (---) nahiyedir. Senelik kazasından beş kese hâsıl olur. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayân u eşrâfı, kale dizdârı, neferatları, kapan emini, muhtesibi, şehir naibi ve şehir subaşı vardır.

Ve sipah kethüdayeri beyine denk gösteriş sahibi hâkimdir. Ve kapıkulu serdârı da azametli adamlar olur. Zira bu Çorum sancağında askerî taifesi gayet çoktur, eşkıyâ ve zorba yeridir. Hattâ bizim paşayı bu şehre kondurmak istemediler. Araya arabulucular girince şer'î mahkemede yaftalar verip bütün şehir hanelerinde üç gün konaklamak ferman olundu.

Bu şehir toplam 42 mahalle ve 42 mihraptır. Ve hepsi 4.300 bağı ve bahçeli, kiremitli ve temiz toprak ile örtülü bakımlı hanelerdir.

Hepsi dokuz hutbe okunur camidir. Bunların içinde mamur ve eski padişah camii olan **Sultan Murad Camii**, kurşun kubbeli aydınlık camidir. Lâkin bir minarelidir. Onu da yıldırım vurup yıkmıştır.

Ama **Sultan Alâeddin Camii**'ni Süleyman Han tamir etmiştir. Mimar Sıran Ağa eliyle. Ama bu cami çarşı içinde bulunduğu cemaati çoktur.

Tahıl pazarı Camii, Bey Camii, Defterdar Camii, Medrese Camii ve Ağa Camii. Ama Murad Han Camii'nden mükellef kurşunlu cami yoktur. Geri kalanları mescitlerdir.

Yeni hamam gayet hoştur. [350b] (---) (---) (---) camiine,

..... (1 satır boş)

Tokat'ta Ali Paşa Hamamı'na vakıftır ve yine Ali Paşa hayratıdır. Ulama Paşa Hamamı ve Beyler Çelebi Hamamı ve kırk hamam da saraylarda vardır.

Ve bütün ders yerleri yedi mahaldedir. Ama Murad Han Gazi Medresesi ma'murdur. Ve on bir sıbyan mektebi var.

Ve hepsi yedi hanı var ve on sekiz yerde âb-ı hayat can bağışlayan çeşmeleri vardır. Bir konak yerden Süleyman Han getirip şehre sebil edip Deşt-i Kerbelâ şehitleri ruhlarını şâd eylemiştir.

Ve toplam üç adet derviş tekkesi vardır. Ama dârülkurrâ ve dârülhadis yoktur. Lâkin yine her camide hadis ilmi ve tecvid ilmi şeyhleri vardır.

Ve üç yüz adet dükkân vardır. Her esnâfı mevcuttur. Gerçi Türkistan şehirlerindendir ama yine maarif erbabı, nükteci çelebileri, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri, kadıları, yârândan gönül ehli gurbete düşmüş adamları, temiz hâl ile bilinen mü'min ve muvahhid kimseleri vardır. Suyu ve havasının tatlılığından halkının yüzlerinin renkleri kırmızıdır, orta boylu iri adamlardır. Ve mahbub ve mahbubesi meşhurdur.

Halkı genellikle çukalar giyip salınırlar. Kadınları beyaz çarşaf bürünürler. Ve bağları ve bahçeleri çoktur, ama kışı da meşhurdur. Zira dördüncü iklimin ortasında bulunduğundan boy-lamı (---) saat (---) derece ve (---) dakikadır.

Ama kalesi şehir kıblesi tarafında celâlî ve cemalî haşaratından emin olmak için dört köşe taş yapı güzel bir kaledir, ama küçüktür. Bir demir kapısı var. Dizdarı ve neferatları vardır. Ve bol bol cebehanesi, birkaç hanesi ve anbarları vardır. Allah bilir İslâm ehli yapısıdır. Zira kefare yapısından bir eseri yoktur.

Çorum'un ziyaret yerleri: Şehir yakınında Şeyh Âşık Paşa oğlu Ulvan Çelebi: Orhan Gazi şeyhlerindendir. Pek çok te'lifleri vardır.

Bu şehre girdiğim gün Âsitane-i saadet tarafından berberbaşlıktan çıkma kapıcıbaşı, kırk kapıcısıyla;

"Diyarbakır eyaletini getirdim." diye çav çaldırıp paşaya girem zann etti ama mümkün olmadı. Bütün kapı halkı sekban, sarıca, deli ve gönüllü, üç yüz iç oğlanı hazır oldu.

"Kapıcıbaşı gelsin." deyince kırk kapıcısıyla gelip güz yaprağı gibi tir tir titreyip içeri girince bütün levendler paşayı ortaya alıp pür-silâh durdular. Hemen Paşa;

"Safa geldiniz! Ne hizmete geldiniz."

"Sultanım, Diyarbakır'a giderim." dedi. Paşa dedi;

"Ya bize Diyarbakır eyaletini getirmişsin, kani emirler?"

"İşte emir padişahındır." diye kırk kapıcı ile paşa üzerine hücum edince paşa yerinden kalkmazdan evvel güçlü kuvvetli iç ağaları bütün kapıcıları ve kapıcıbaşını kısıkıvrak bağladılar. Hemen paşa;

"İskemle ve falaka-deyenek" deyince sekban, sarıca cellatları muhabbet meydanına girip onu orada, kapıcıbaşıya burada, kimisi der vesvarada, kimisi der "Sultanım durma, Varvar'a deh, durma burada." deyip feryad u figana başladılar. Bütün vilâyet ileri gelenleri yer öpüp;

"Sultanım! Bunlar emir kullarıdır. Bu size nasihat olduğuna şükranedir. Bunları afv edin. Padişah namusu var, hepsini azad edin." diye rica ettiler. Ricaları kabul edilerek hepsini azad ettiler. Ama hepsini deynek altında katl etse gerek idi. Bunlar şehir kadısına varıp Mirliva Ali Bey'i mahkemeye da'vet edip nefir-i âm (halkı toplama) emirleri ve hatt-ı şeriflerini çıkarıp

"Genel ayaklanma ile bütün askerini şehir içinde çevirelim" derler. Bütün şehir ileri gelenleri;

"Vallahi, bu iş bu şehirde olamaz. Onlar cana başa kalmış on bin ateş kılıç adamlardır. Biz onlara el kaldırırsak bütün şehri ateşe verip mal u menâlimizi alan u talan, evlâd u ıyâlimiz nâlân u giryan olup bu şiddetli kışta kande (nereye) gidelim. Onlar böyle ısyan edip dosdoğru Varvar'a gidecekleri muhakkaktır" diye kapıcıbaşıya bu şekilde inandırıcı cevaplar verince göz açıp kapayıncaya kadar bu sevindirici haberi, şehirliden biri paşaya getirip paşa herife bahşişler verdi. Paşa, kapıcılar bölükbaşısını mahkemeye gönderip;

"Tez kapıcıbaşı bu anda atlanıp geldiği izine gitsin. Yohsa yüzünü tulum yüzüp geldiği yere gönderirim" diye bölükbaşılar tayin eyleyip hepsini şehirden sürdüler.

Ertesi gün bu acınacak hâlleri yazıp Varvar Ali Paşa'ya Aliş tatar (ulak) ile gönderdi. Ondan sonra bütün belde halkına bahşişler ve hediyeler dağıtıp onlarla danıştılar. Vilâyet ileri gelenleri gördüler ki şanı yüce bir vezir, yuşumak huyly, halim selim bir zâttır. Şehir halkı dediler ki;

"Sultanım! Gâfil olmayın, sakının İstanbul tarafına gitmen. Varvar Ali Paşa'yı kollayarak aranız bir konak ve iki konak olsun. Şimdi saadette geri dönüp lokmacılık ederek Tokat, Kazova ve Turhal ovası bolluk yerlerdir. Orada gezip dolaşarak vakit geçirin. İnşallah günden güne cemreler de düşüp şiddetli kış def olur, bu şekilde hareket buyurun" dediler.

Bu tedbir ve görüşleri doğru görüp,

**Çorum'dan Tokat taraflarına
gittiğimiz menzilleri bildirir [351a]**

Sözün kısası bu ovalarda on gün lokmacılık ettiler. Varvar Paşa'dan tatar gelerek;

"Benim oğlum! Gâfil olma sakın, dahi asker topla. Hemen nevrüz-ı sultanî olup hava açılınca İstanbul'a git. Sizinle yine haberleşip müşerref oluruz" demiş. Paşa da Ankara taraflarına gitmek için fazlasıyla gayret gösterip on birinci günde yine Çorum sahrasında;

Seydîm Sultan Tekkesi menzili: Büyük bir tekkedir. Hepsî yalın ayak ve başı kabak Bektaşî tarikatının sadık âşıklarıdır. Paşa bütün iç ağaları ve karakullukçularıyla bu tekkeye kondu. Öyle büyük ziyafet ettiler ki anlatılmaz. Buradan,

Karakeçili Köyü menzili: Bu da Çorum sancağı toprağında iki yüz haneli Etrâk köyüdür. Kızılırmak'a bir saat yakındır.

Bu köyde o gece yine çok çok karlar yağıp, tipi ve boranlar oldu. Sekban ve sarıca haşerâtları bütün çoluk çocukları hanelerinden çıkarıp beşikleri masum bebekleriyle kar üzere bıraktılar, kuyularını kazıp ve kapı eşiklerini kırıp atları seyishanelerin re'aya tandırlarının başına çektiler. Merzifon'dan beri Gümüş'te ve Dankaza'da olan alçaklıkları ve zulümleri Haccac Yûsuf etmemiştir.

Her ne hâl ise sabahleyin bu Karakeçili Köyü'nden kalkıp Kızılırmak'ın Çaşnigir köprüsüne gitmeyip Karakeçili geçidine geldik. Tedbirsizlik edip karşı tarafa geçmek isteyip bir kaç menzil uzaklıktaki Çaşnigir köprüsüne gitmediler. Meğer amansız

geçit imiş. Gerçi kar dindi ama kışın şiddeti o derecede idi ki insan at üzerinde ve atlar zemin üzerinde durmakta güz yaprağı gibi tır tır titrer. Ne hâl ise bütün askere alay çavuşları tenbih edip önce paşanın otak develeri, mutfak, dış kilar ve ahır ocağı ağırlığı yirmi adet yarar belde halkından kılavuzlar ile seher vaktinde bazı atlar da geçtiler.

Kızılırmak Nehri'nde başa gelen belânın anlatılması

Paşanın bütün 200 katar devesi ve 100 katar katırları geçti. Hakir de katarımla ve kethüdanın katarıyla "Allah Allah" diyerek geçti.

Bütün ağırlıklar Kurtsarayı kasabasına gitti. Hakir ve paşa kethüdası Kızılırmak kenarında diğer ağaların ağırlıklarının geçmesini beklemeye başladık.

Seher vaktinde yüklenen Paşa hazinesi katarı ve diğer ağaların ağırlıkları, yükleri ve yük hayvanları Kızılırmak kıyısına gelip nehre girince Tanrı'nın emriyle bir tipi, boran, karanlık, şimşek, yıldırımlar çaktı.

Irmağın dalgaları coşunca paşa katarı ve bu kadar at, deve ve seyishaneler nehir yüzüne yayılıp "Allah! Allah!" diye yüz bin belâ ve sıkıntı ile geçerken kantarın kemerini nehir toparlayıp kimi yukarı, kimi aşağı ve kimi suya batıp geçerken Tanrı'nın hikmeti Kızılırmak, Kızıldenizler gibi dalgalanıp coşarak harman büyüklüğünde buz parçaları akmaya başladı.

Meğer Çanşigir Köprüsü yakınında bir kaç gün önce ırmak donup kapanmış. Tanrı'nın emriyle bu mahalde boşanıp bu kadar hayvan ve bu kadar insanoğlunu birbirine karıştırıp çerçöp gibi bu kadar nüfusu torlayıp toplayıp götürmede.

Böyle iken yine karşı tarafta ağırlıklar nehre girmede. Beri tarafta olan mal sahipleri can ve başla çalışan şehbazlara;

"Aman ey ümmet-i Muhammed, aman" diye feryat ederler. Paşa bu mahalde karşı taraftan mehterhanesini döğerek gelip bu hâli gördüğünde Kurtsarayı kasabası reayalarına ve askerın eli ayağı tutanlarına bağışlar ve hediyeler dağıtıp;

"Bre Gaziler! Katar, deve ve seyishane kurtarana! Ve mal u menâl kurtarana!" diye bol vaatlerde bulundu.

Askerin kimi beri taraftan, kimi karşı tarafta nehir kenarınca yaya ve atlı bağırarak seğirdirler. Nice cür'et sahibi yigitler dalgıç gibi o şiddetli kışta buz parçaları içinde yüzerek yüz-

geçlik, erlik ve hünerli yiğitlik eder, kimi boğulup gider, deve, katar ve insanoğlu birbirlerine karışıp kimi boğulup kimi yükünden kurtulup bir kenara çıkar. O mahalde bir yiğit gördüm. Vekilharc Ağa;

"Baban ruhiyçün olsun bana bir kupa rakı ver. Soyunup suya gireyim" der.

Ama bazı Kürt ve Türkmenin cesur yiğitleri o şiddetli kışta soyunup yüzerek nice deve katar ve seyishaneler kurtarıp iki tarafa geçirdi. Ama karşı tarafa geçirenin esvabı beri tarafta kalıp yanında esvabını verir adam bulunmadığından çok adamlar buyup dondu. Ve nice şehbazlar atından ayrılıp suda boğuldu. Ancak buz parçaları gelmeden ve Kızılırmak derya olmadan önce geçen ağırlıklar kurtulup daha sonra geçenlerden çok can, çok at ve hesapsız katır yüküyle kayboldu. Develerin çoğu kurtulup azı boğuldu. 160 adam kayboldu. Diğer hayvan cinsi kaybolan binden fazla idi. [351b]

Sözün kısası, seher vaktinden tâ ikinci vaktine kadar bunca çok mal suya gömülüp bu kadar insan kaybolup gitti. Bu kadar mal u menâlden, kul ve karavaştan ayrılıp kızıl akçeye muhtaç olup yaya kalmış ağanın haddi hesabı yoktu.

Genellikle boğulanlar karakullukçu, katırcı, sekban ve sarıca idi. Akarsu ile akan ruhları firdevs cennetine, kimi cehenneme gidip yeryüzündeki cehennem kışından kurtuldular. Ama Tanrı'nın hikmeti bu kadar mal, hayvanat ve insanlar boğulup ikinci vakti olunca, kışın şiddeti, nehrin dalgaları ve buz parçaları kalmayıp ikindiden sonra geçen tatar, deli, gönüllü ve saygın ağalar korkmadan çekinmeden esenlikle geçtiler.

Belâ ve sıkıntıların sonunu bildirir: Evvelâ Yüce Devlet kapısında işbaşında olan vezirler ve vekillerin, iyi niyetli kimse-ler olması gerektir ki nefsinin isteği için bir veziri, bir sancak-beyini ve diğer beylerbeyilerini şiddetli kış zamanında sebepsiz yere senesi dolmadan, o sert mevsimde azl edip bu kadar askeriyle o vezir Devlet kapısına gelem derken, gelme denilip ve bir mansıp verilmeyip başına kast edeler. O da canının korkusuna düşüp bu kadar bin haşerâtı başına toplayıp beş on ay re'aya ve berayâ üzere konup göçerek, yiyip içerek sığınacak yer arar. Bir vezir de onun mansıbına o kışta gider. O yol üzerinde perişan olan re'ayanın, suda boğulan hayvanların ve insanların günahları insanların yönetenlerin üzerinedir.

Hattâ alimallah, şehidallah ve kefâ billah Muhammeden Resûlallah [Allah'ın bildiği ve şahitlik ettiği ve kafi olduğu Hz. Muhammed'in de onun Resulü olduğu] şahit olduğumuz nice bin maddeler vardır. Ama bunlardan biri bu uğursuz senede kış aylarında Erzurum'dan çıktığımız sıralarda Çardaklıbeli adlı mahalli bu kadar haşerât yüz bin elem ve sıkıntılar çekerek aşır Kurtderesi Köyü'ne girdiler, bu köy insanların çokluk çocuklarını kapıdan dışarı çıkarıp beşikleri içindeki bebekleriyle kar üzerine fırlattılar, üç masum bebek öldü. Nice evleri de yıkıp ateşe verdiler.

İnsanların suda boğulmasının sebebi: Bu Kızılırmak'ta boğulan Tanrı yaratıklarının aslı, Allah bilir bedduaya uğramışlardır. Zira bir gün Gümüş Kalesi'nden kalkıp Dankaza adlı mahalde Köse Şaban Paşa Çiftliği adlı köyde konaklandığı gün Direkli-bel'de eli ayağı donup testereyle kesilen adamları sıcak odalara komak için kırk elli hanenin kadınlarını evlâd u ıyalleri ve kundaktaki masumlarıyla kar üzere bıraktılar.

Nice hane sahipleri razı olmadıkları için sekban, sarıca ve karakullukçu haşerâtları reaya, beraya ve hane sahiplerine öyle balta vurdular ki nicesi yaralandı. Yetmiş seksen adet reaya fukaralarını şartlayıp dine aykırı çirkin teklifler edip bir kaç edepli kadınlara eziyet edip masumlarını kundaklarıyla kar üzerine bıraktılar.

Bu işler acısı hâli beldenin halkı görüp kanlı gözyaşı ile ciğer dağladılar. Derhâl paşaya gelip yanıp yakılıp ağladılar. Ne çare paşa da onlara muhtaç, bir alay eli ayağı donmuş sekban ve sarıca mel'unlarıdır. Sonunda göz yumdu. Kusuru çok hakir bu hâli görüp;

"Ayâ! O Aziz ve intikam sahibi Allah, bir gün bu askere ne çeşit bir belâ gönderir" diye korkumdan ve sakınmamdan;

Şeyh Hazret-i Bardaklı Baba hikâyesinin tamamlanması

Adı geçen beldenin yakınında Bardaklı Baba adlı bir aziz ziyareti var. Hacı Bayram-ı Velî, *Alah sırrını kutlu etsin*, müritlerinden imiş. Nice keşifleri ve kerâmetleri görülmüştür. Bunlardan biri, kendileri geçimlerini sağlamak için bardak yaparlarmış ve daima abdest yenilemek için bir bardak taşırlarmış. Bütün fukaraları o bardaktan abdest alırlar, ancak yine bardak tatlı su

ile dopdolu dururmuş. Hâlâ o bardak mübârek kabrinin içinde asılı durur. Bundan dolayı Bardaklı Baba derler.

Hakir türbedarın izniyle bardağı indirip su ile doldurup teberrüken abdest yenileyim derken, onu gördüm, ibrik tatlı su ile dolu. Ama üzerinde kırk yıllık toz var. Tekkenin şeyhi, paşa imamı ve nice paşalı bu ibriğin bu kadar seneden beri dopdolu durduğuna hayran kalıp türbedara ve diğer fukaralara yemin verdiler ki;

"Siz bu ibriğe su komadınız mı?" diye yemin ettirdiler. Onlar;

"Hâşâ ve kellâ, kırk elli seneden beri bu türbede asılı durur. İşte bu Evliyâ Ağa indirip teberrüken abdest alam derken Tanrı'nın hikmeti ve pîrin sırrı ibriği dolu buldu." İmam İbrahim Efendi ve diğer dostlar;

"Evliyâ Çelebi, gel imdi, bu ibriği suyile yine yerine asalım" dediler.

Taraf taraf "makuldür." dediler. Hakir tazelik dolayısıyla inat edip;

"Elbette bu azizin ibriğinden abdestimi yenilerim." diye Bismillah ile şartları ve usulüyle abdest adabı üzere Resûlullah'ın sünneti ve bize farz edilen şeklini yerine getirip ibrikten abdest aldım. Kullanılmış suyu leğen içinde burcu burcu zemzem suyu gibi kokardı. Ama ibrik öncesi gibi dopdolu durup hayrette kaldım. Paşa imamı da cür'et edip;

"Evliyâ Çelebi! Ben de teberrüken (bereket ve uğur sayarak) abdest alayım" deyip o da abdest yeniledi.

Kısacası dört kişi o bardaktan abdest aldık. Yine ibrik temiz su ile dopdolu durup hepimiz şaşırdık ve hayretler içinde kalıp yine dua ve sena ile anılan ibriği kubbede yerine astık.

Leğen içindeki kullanılmış suyu Şeyh Bekir Dede alıp sakladı. Ama anılan ibrik bir kırmızı renkli temiz topraktan yapılmış. İbriğin karnında; hâk-i pâkden inşâ olunup ibriğin karnında (---) suresinden "*Allah gökten yağmur indirmiştir, vadiler kendi miktarınca (sel olmuştur)*" [Ra'd, 17] âyeti yazılmış olup altında da rakamlarla 66622 ve üç kâf, iki cim, bir mim, bir kadeh resmi ve bir bardak resmi var idi. [352a]

Hemen hakir Allah rızası için ve aziz pîrin mübârek ruhu için bir hatm-i şerife başlayıp ruhaniyetinden yardım talep edip âşinalık kazandık. Zira büyük evliyâların mezarlarının ziyaret edilmesi hakkında varlıkların övücü Peygamberimiz buyururlar

ki "İşlerinizde dara düştüğünüzde kabir ehlinde yardım isteyiniz." [Keşfü'l-Hafa, Hâdis nr. 213] buyurmuşlardır.

Gerçekten de bu hadis-i şerîf uyarınca azizi ziyaret edip mübârek ruhundan yardım talep edip kalbim ayinesi gam pasından arınıp cilâlandı. Onu gördüm, kutlu türbesinden dışarı kapıdan bir hatun belirdi. Bir pâk masum bebeği kucaklayıp azizin kabrinin önüne koymuş, başını açıp saçlarını dağıtıp gözünü ve yüzünü parça parça edip;

"Oğul!" diye feryâd etti. Meğer seyisler hatunun hanesine konup masum yavrusunu kar üzere atınca o gece ölmüş. Hatunun ardı sıra yine bu ziyarete nice fakirler ve zayıflar, balta darbesiyle yaralanmış, ihtiyar ve vakar sahibi kimseler hor hakir olup tekkeye gelerek kabre girip dediler;

"Bak a Bardaklı Baba Sultan'ın Tanrısı! Eğer burada yatan aziz pir senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zaman Yalavacı Muhammedü'l-Mustafa'nın aşkına olsun bize zulm eden bu paşalı celâlîlerini bu günde ve bu saatte bir belâyâ uğratarıp alçaklıklarından kurtulak..." diye o kadar sağu sağılıp Bardaklı Baba'nın mübârek kabri üzerine ağlayıp yalvardılar, yakardılar, ağlayıp sızlayıp beddualar ettiler ki hakire bir dehşet gelip bir korku ve titreme başlayıp vücudum güz yaprağı gibi tir tir titredi.

Bildim ki bedduaları hedefini buldu. Bir kere derin ah çektim. Hemen hakir fukara reayaların yanına varıp nicesinin ellerini öperek, yüzlerine gülerek yanakların öperek dedim;

"Ey ümmet-i Muhammed! Ben de o askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızası yoktur. Ama çaresiz baş kurtarmak için başına bu kadar adam toplayıp kışta kıyamette ne konacak, ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddua ona gerektir ki bu kış ve kıyamette bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmaya sebep olan İstanbul veziri Ahmed Paşa'dır" deyince hepsi;

"Bre gerçek dedi!" diye feryatlar edip hemen aralarından yüz yaşında kuvvetsiz bir ihtiyar, gücü ve dermanı kalmamış o pir-i fânî baş açıp;

"İstanbul veziri, Çalap Allah kılıcına düş gele, rahatlığının (karısının), kızanlarının (çocuklarının) ve kendinin devri döne. Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû!" diye kabir yakınında sakin oldular. O ihtiyarın hakir, hakiranice mübârek elini öpüp dedim;

"Sultanım! Ben imam efendinizin evine kondum. Adamlarım ve atlarım kar üzere yatıp ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylesen bana ve paşaya beddua etmen." diye rica eyledim.

"Seni biliriz. İmam sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edip aşamışsın. Paşanı da seni de Allah karadan, kadadan ve yavunculu düştən ve aşıp yordduğun yerde yaramaz işten saklasın. Ama ağaların ve sarıcaların ve sekbanların ve karakullukçuların hemen Çalap Allah belâların vere. Ne deyelim, kor giresi boğazları doyduktan sonra ıssı dama girip şarap hörpüldedirler. O kızıl kekremsi başlarına birer çanak çekip 'Bre ev ıssı, bize kasık mancası getir' diye baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl ü evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Geceyle damım kurdalayıp bir yanından delip avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemen onları Allah'a saldı." diye beddua edip gittiler.

Hakir bu işler acısı hâli görüp;

"Yâ Rabbi! Sana sığınırım. Benim bu işlerden haber u âgâhım yoktur." diye mübârek kabir üzere yine gelip bir Fâtiha okudum, veda ziyareti edip doğru Mehmed Paşa efendimize gelerek bu kötü olayları bir bir anlattığımda kethüdası Ali Ağa'yı çağırıp;

"Ne kadar fazlalık yük var ise onları bu köy halkına yediğimiz zahire karşılığına verip gönüllerini alın." diye sıkı sıkı tenbih eyledi.

Gerçekten, paşanın akrabalarından Hazinedar Ali Ağa, re'ayaların işbilir adamlarını çağırıp otak sokakları, bazı yağ deyeleri ve nice eme seme yaramaz taşra kilar sandıkları şekilli şeyler verip gönülleri biraz alınmış şekilli oldular, ama önceden bedduaları hedefini bulmuştur.

Sözün kısası Kızılırmak'ta bu kadar mal u menâl ve bu kadar hayvanların ve insanların suda boğulmasının aslı Allah bilir o fukaraların Bardaklı Baba Sultan'da ettikleri bedduanın etkisidir ki Kızılırmak geçidinde o kadar hasar olmamıştır, o kadar çaresiz aziz canlar boğulmamıştır. Tanrı'nın kullarının kalplerine dokunup beddua almanın sonu öyle olur, *Allah saklasın*. Beyt:

Sakın mazlûmun âhından sehergâh

Ki ana perde koymamıştır Allah

Allah saklasın o geçitte çekilen sıkıntı ve acıları birer birer ayrıntılarıyla yazsam baş ağrısına sebep olur.

Sözün özü, suya batmaktan kurtulan ağalar Kızılırmak'ın karşı tarafında muhteşem zengin, gösteriş, azamet, katar, katır ve at sahibi kudretli zengin adamlar iken suyun beri tarafına gelince bir habbe ve bir cübbeye muhtaç, aç ve ihtiyaç sahibi, hafif yüklü olup [352b] canlarını kurtardıklarına sayısız ve sonsuz şükrettiler.

Tanrı'ya hamd olsun bu hakir ol Kızılırmak geçidinde bir zarar görmeyip selâmetle geçtim. Bu nehir kenarında perişan hâlde olup yine nehir kenarında,

Mamur Kurtlar Sarayı kasabası menzili: Çankırı sancağı toprağında Kalecik kazasında Çankırı subaşılığıdır ve naiplik-tir. Kızılırmak kenarında dört yüz toprak örtülü Etrâk haneli, camili, hanlı, hamamlı ve küçük çarşılı kasabacıktır. Bu köyde paşa, Ali Ağa ve Hüseyin Ağa adlı ağaları, Kızılırmak'ta suya gömülen esvab ve ağırlıkların kurtarılmasına tayin eyleyip bir kese harçlık verdi. Nice mal sahipleri de kalarak su kenarında çadırlarıyla konup yumuşak havada mallarını çıkarmaya kaldılar. Buradan kalkıp kuzey tarafına (---) saatte,

Boyalı Köyü menzili: Çankırı toprağında Kalecik kazasıdır. Bu mahallerde kâh doğuya ve kâh batıya serseri gezip lokmacılık ederdik. Buradan yine kuzeye (---) saatte;

Akçakoyunlu Köyü: Yüz haneli Türkmen evleridir. Buradan 4 saatte;

Koçu Baba Köyü menzili: Bu da Kalecik kazasında iki yüz haneli Etrâk evleridir. Ama görünürde aslâ evleri yoktur. Hepsî yer altında oda oda ahırlı, mutfaklı, sofalı ve misafirhaneli tırkaz (mağara) evlerdir. Bu mahalle Keskinîçi derler, gayet şenlikli yerdir. Ama bütün evleri yerin altındadır. Ancak birer duman bacaları vardır. Damlarının üstleri çayır, çemenzar, lâlezar yerlerdir.

Kışları çok çok sert olduğundan bu güzel evleri yerin altındadır. Ama Tanrı'nın işi, bir çeşit yumuşak beyaz kesme taştan odaları var ki sanki kireç ile sıvanmış hanelerdir. Çeşit çeşit dolaplar, sergen, raflar ve medineleri peynir oyar gibi taşı canlarının istedikleri gibi oyup süslü ve nakışlı evler etmiştir. Her haneye bin adam girse kaybolur. Ama görünürde yapıya benzer bir şey yoktur. Bu köyde,

Sultan Koçu Baba ziyareti: Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifelerindenidir. Bir zemin üzerinde bunun türbesinden başka yapı ve güzel tekke yoktur. Bütün fukaraları yoksulluk erenlerin-

den Bektaşî tarikatındandır. Mübârek kabrinin dört tarafı çerağ-
dan ve şamdanlar ile süslenmiştir. Ve nefir (boru), davul ve
sancağı, zilleri, hırka ve seccadeleri hâlâ kendileri gibi hazırdır.
Türkmen taifesi bu sultana gayet inanırlar. Bu köylerde hayli sert
kış ve şiddetli sıkıntılar çekip bu sultanı ziyaret ettiğimiz ma-
halde hatıra bu beyt gelince yazıldı. Beyt:

Bu tarik üzre cemî'i ömrümüz oldu hebâ

Himmetinle şehr-i Rum'a gidelim Koçu Baba!

Bu mahallerde Keskinîçi'nde Sarraf Hüseyin oğlu Şeyh
İbrahim Tennurî Akşemseddin hazretlerinin halifelerindendir.
Sivas şehrinde dünyaya gelmiş kâmil mürşid idi. Hâlâ Keskin'de
halkın ziyaret yeridir.

Buradan yine (---) saatte,

Şeyh Şamî Sultan Köyü menzili: Bu da Çankırı toprağıyla
Sivas eyaleti arasında bulunmuş Keskinîçi'nde Kalecik kazası
nahiyesinde iki yüz haneli bakımlı ve şenlikli köydür. Ama yine
nice evleri yerin altındadır, bazı güzel evleri de yerin üzerin-
dedir. Bu köy içinde;

Şeyh Şamî Ziyareti: Bayramiyye tarikatındendir. İsimleri
Hamza'dır. Hamzavî tarikatı bu zâtın kaldı, derler. Nice bin
keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Hattâ bir cuma günü bütün
âşıkları cuma namazına hazır olup abdest yenilemeye bir damla
bile su olmadığında;

"Âh şultanım! Şu camiiniz yakınında bir kuyu kazdırsanız.
Bütün gelen ve giden kalabalık cemaatler abdest tazeleseler,
büyük sevaba ererdiniz." derler. Hemen Şeyh Şamî Sultan elin-
deki asâsıyla;

"Bu yérden mi su çıksa" diye asâ ucuyla yere işaret edince Al-
lah'ın emriyle yer altından bir tatlı su fışkırp çıkar. Hâlen
"ayn-ı asâ=asa suyu" derler can bağışlar bir hayat pınarıdır.

Aziz hazretleri bizzat camileri bitişğinde büyük bir türbede
medfundur. Camii kendi yapılarıdır. Minareli ve kurşun örtülü
değildir. Ama bu camiin mihrap duvarı ne kadar geniş ise tâ ta-
vana çıkıncaya kadar cami mihrabıdır. Bir camide öyle enli ve
yüksek mihrap yoktur. Bu mihrabın içinde olan taşlar üzere küçük
nakışlı küfî hattı, celî hattı, Musta'sımî hattı, reyhanî hattı ve
sülüs hattı bir diyar mihrabında yoktur. Ve nice âyet-i şerîfler
mihraba dair "Zekeriyya (a.s.) ne zaman mihrâba girse..." [Âl-i

İmrân, 37] ve "Melekler, O'na nidâ etti..." [Âl-i İmrân, 39] âyeti gibi ve Âyete'l-kürsî ve Âmene'r-resûlû gibi âyetler yazılmıştır.

Ve bu nurlu mihrabın iki tarafındaki duvara mermer ustası ham endişesiyle ham taş öyle külünk vurmuş, taşları öyle küçük kazmış ve öyle bukalemun nakşı yazmış gerçekten de sikkeyi mermerde kazmış. Mihrabın sağ tarafı on bölmedir, sol tarafı da on tarz üzere bölünmüştür. Her bölümünde olan bukalemun nakşı yivler, islimîler, zülfeler, girişmeler, bağlamalar, rumîler, şeşgöl, sad-berg, şakayık, zülf-i nigâr, sünbül, reyhan, karanfil ve erguvan nakışları var ki sanki beyaz mermeri mermer yontucusu usta peynir gibi burğu kalemler ile kalemkârlık edip sihir derecesinde açık sihirli tasarruflar etmiştir. Ama nice kimseler bu [353a] mihrap; bizzat aziz Şeyh Şamî'nin kendi el işleridir, derler. Gerçekten de öyle olmak ihtimâli var. Zira kerâmet mertebesi bir Erjeng Mânî nakşı ve Behzad Ağa, Rıza-yı Vanî işi gibi bir acaip ve garip san'attır. Ve mübârek kabrinde bir heybetlilik vardır. Hakir ziyaret ettiğimde bu beyt açıkça hatırıma geldi. Beyt:

Hazret-i Şeyh Şamî'yi geldik, ziyaret eyledik

Çok şükür yine gelip Hakk'a ibâdet eyledik

Hâlâ mübârek kabri ve camii önünde,

Asa Suyu: Bütün halkın ziyaret yeridir.

Bu Şeyh Şamî Tekkesi'nden kalkıp yine kuzey tarafına 5 saatte,

Hüseyin Ağa Köyü menzili: Kalecik nahîyesidir. Hüseyin Ağa büyük ziyafet edip paşaya bir at çekti.

Buradan (---) saatte,

Kalecik yüksek kalesi

Bursa tekmuru Sirona kral, kızı için yapmıştır. Daha sonra Kastamonu hâkimi Topal (---) feth edip Osmanlılara baş eğmeyip nice köylere ve kasabalara el uzunluğu etmeye başladı. Sonunda (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han bir gün ansızın bu kaleyi basıp seher vaktinde er döküp feth etti. Zira cengle, savaşla uğraşla feth olur kale değildir. Hâlâ Çankırı sancağı hükmünde paşanın hâssı subaşılığıdır ve yüz elli akçe şerîf kazadır.

Ve hepsi (---) nahiyedir. Kadiya senelik dört kese hâsıl olur. Kethüdayeri, yeniçeri serdârı, müftüsü, nakibüleşrafi ve ayân u eşrafından Şehsüvar Paşa, Serdâr Ali Ağa, Kethüdayeri Kurt

Mehmed Paşa ve nice isim ve şan sahibi ileri gelenleri vardır. Kale dizdarı ve yirmi adet kale neferatları vardır.

Kalecik'in şekli: "-cik" lafzı küçültme sözüdür. Yani küçük kale demektir. Ama bu kale gökyüzüne doğru boy uzatmış, yüksek zirvelere kement salmış bir kızıl renkli yalçın kaya üzere mavi bulutlarla beraber bir taş yapı kale, bir Ferhad yapısıdır. Duvarları altmışar melikî ziradır. Dört tarafı yalçın kaya olduğundan bir tarafında aslâ hendeği yoktur. Kible tarafına bakar bir demir kapısı vardır.

Kale içinde ancak yirmi kadar ev vardır. Bir camii, buğday anbarı, su sarnıcı, cebehane ve altı adet şahî topcağızları vardır. Ama iç il içinde olduğundan kalesi garip kalmıştır. Bütün şehir ayânı isyancı ve haydut korkusundan değerli mallarını mahzene koyup saklamışlardır. Kale dizdarı bu harabenin bekçiliğine memurdur.

Aslâ havalesi yok yüksek bir kaledir ki bütün ovalar, bağları, bahçeleri, ekili yerleri ve kasabaları akarsularıyla yeryüzü bukailemun nakşı gibi besbellidir. Ama aşağı varoş bu kalenin kiblesi tarafında bağ ve bahçeli geniş yerde bakımlı ve şenlikli şehirdir. Ancak etrafında şehir suru yoktur. Ama her bucağında birer tedribe kapıları ile süslenmiş mazbut şehirdir.

Tamamı 1.200 kiremitli ve toprak örtülü ma'mur hanelerdir. Hepsinden mükellef Gazi Şehsüvar Paşa Sarayı, büyük hanedandır. Genellikle evleri kibleye bakmaktadır. Yolları pâktir ve toz topraktır, aslâ kaldırım yoktur.

Hepsi on yedi mihraptır. Çarşı içinde (---) camii bir minareli ufak tefek camidir (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) geri kalanı mescitlerdir.

Medrese ve dârülhadisi yoktur. Ama 13 sıbyan mektebi vardır.

Çarşı pazarı o kadar yoktur. Ve bir ufak tefek hamamı vardır. Üç hanı ve altı kahve dükkânı vardır. Ama havası gayet tatlıdır. Lâkin suyu iyi değildir.

Bu şehirde üç gün konakladık. Şehsüvar Paşa Sarayı'nda Defterdarzâde efendimiz konuk oldu. Şehsüvaroğlu Gazi Bey'i üç gün okuduk, haremde annesi bir boğça don ve gömlek hediye eyledi.

Tanrı'ya hamd olsun böyle şiddetli kışta üç gece sırtımızdan esvap u zırhlarımızı çıkarıp rahat ile yatmak nasip olup pâk es-

vaplar giydik. Ama şehrin dört tarafında sekban ve sarıca bayrakları halkın ayaklanması korkusundan nöbet beklerlerdi.

Kazancı Baba Sultan ziyareti: Kalenin ancak bir sarp yolu vardır. Batı tarafına bakar kapısına gidecek çetin yolun aşağısında çarşıya yakın bir ufak tefek yerde medfundur. *Allah sırrını aziz eylesin.*

Buradan kalkıp kuzey tarafına 7 saatte yine kar ve boran çekerek,

Kurbağılı Köyü menzili: Çankırı toprağında, Kalecik nahiyesinde 200 haneli, cami ve mescitli, bağ ve bahçeli, ekinlikleri geniş, hayrat u berekâtları bol bir köydür. Burada Şeyh Şamizâde Şeyh Abdullah medfundur, ama ma'mur kabri yoktur, bir dam altında yatmaktadır, tekkesi yoktur.

Buradan yine kuzeye 6 saatte,

Nenekler Köyü menzili: Bu mahal de Kalecik toprağında yüz haneli ve bir camili Türk köyüdür. Burada da o gece bir metre kar yağınca herkes konağından dışarı çıkamaz oldu.

Sabahleyin göç boruları çalınınca, herkes can havliyle yüklerine yapışarak beygir ve katırlarına yüklediler. Nenekler Köyü'nün bütün insanları kılavuz olduğu halde ancak 3 saat gidip [353b] **Sarıalan** adlı beli aşacak sırada bir tipi, boran ve tufan koptu ki bütün asker dağıldı, mal menal dağlarda, bellerde ve yollarda kaldı.

Herkes canının derdine düştü, kimi kurtuldu, kimi kaybolup gitti. Paşanın iç ve dış ağaları canlarının, başlarının derdine düştüler. Paşayı ve hazineyi bırakıp birer tarafa kaçtılar. Hattâ paşanın oğlu Mustafa Bey, lalaları, hizmetçileri ve hocasıyla ve yanlarında bulunan hazine katarıyla dağlarda kaybolup gitti.

Bu hakir bir sığınak dere içinde biraz dinlenip, savruntu ve boran biraz ara verince 6 kölem ve 3 atımla bir tarafa giderken 3 kölemi daha buldum. 10 çaşnigir (sofra hizmetine bakanlar) de katılınca sonuçta 25 kişi olup kışın şiddetini çekerek, Tanrı'ya hamdolsun Sarıalan belini aşıp öte tarafta düz ovaya düştük. Ancak kıymetli canımızdan bezmiş ve kurtulmaktan ümidi kesmiş halde kar sökerek yaya olarak gitmekteyiz.

**Gök kazası kış içinde ansızın gelen belâ, Kara
Haydaroglu ve Katırcıoglu ve diğer haramilerle
karşılaşmanın anlatılması**

Bu şiddetli kışı çekerek, kâh düşerek, kâh kalkarak ve kâh yaya olup kar sökerek tam ikindi vakti oldu.

"Ayâ, şu yerlerin sağı ve solunda, köy ve kasabadan sığınacak yer var mıdır" diye düşünürken Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi bir "af af" sesi duyuldu.

Nefsüke kelbü eyâ kelb-i mu'allem dem dem

Derken bir köpek sesi gibi, çomar, alabaş, karaman ve torta-man sesi gibi "heft heft" ve "çend çend" hırıltısı da duyuldu.

"Bre medet canım, köpekler! Benim köpek nefsimin kardeşleri! Çend çendine, heft heştine kurban olayım. Müjde dostlar! Bir yer vardır. Allah bize acıyıp kurtardı. Hemen şu köpeklerin sesi gelen yöne gidelim" diye ileri at bıraktık.

Canım sığır tezeği tütününü belirdi. Biraz daha ileri varınca büyük bir köy belirip sığır tezeği kokusu da o yerde misk ve amber kokusu gibi gelip canımıza can kattı.

Hakir bir çit havlı kapısı önüne 25 arkadaşım ile gelip,

"Âşıklar! Siz şu eve konun. Biz şu eve varalım, ama zulum etmeyin. Ben bu eve konayım, ama birbirimizden haberdar olalım." deyip kölemin biri atından inip çit havlı kapısını açarak havliya girince alay çavuşu gibi davullara tarralar vurup "ev sahibi" diye haykırdım.

İnsandan eser yok ama havlı içinde kara saplanmış sııklara bağlı 12 at dolaşmakta. Bir nara daha atınca hemen içeriden bir yiğit, orta kuşak, yalın ayak ve mest ile dal-satır olup iki tüfenkli ve ikisi de dal kılıklı çıktılar, kar içinde seğirderek atlarına yalın ayak üzengisiz bindiler.

Biri üzerime at sürünce;

"Selâmün aleyküm ev sahipleri! Misafir alır mısınız?" dedim.

Biri "Bre Akyakalıoğlu gelsin." deyince bir kırmızı serbendli boğazı poşulu yiğit çıkıp,

"Bre hay basıldık." deyince evin içinden 7 adam da yalın kılıç çıkıp üçü eve geri döndü.

Hemen yaşlı biri yaya olarak bana doğru;

"Safa geldin oğul!" deyince attan inip,

“Baba nedir hâlin?” dedim ve asla aldırmayıp,

“Bre şehbâzlarım, kardaşlarım! Ne atlanırsınız? Misafir misafiri sevmez, ev sahibi ikisini sevmez.” derken dışarıda olan yirmi adet arkadaşlarıma,

“Bre varın, dediğim yere konun.” dedim.

Hemen yaşlı ev sahibi, yalın ayak, dal kılıç atlarına binen yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp;

“Oğullar! Evimi barkımı harap edersiniz. İşte o ağa atından indi. Tipi ve borandan buymuşlar, işte evime düşmüşler. Siz de atlarınızdan inin.” dedi.

“Bre hey hacı baba! Bize olanı sen bilmezsin. Biz bize ettik. Bre getir çizmemizi, bre getir zırhımızı, bre getir kürklerimizi, bre getir tüfenk ve oklarımızı” diye at sırtında kılıçlarını kuşanmaya başladılar.

Ev sahibi yalvardıkça, onlar gideriz derler. Bildim ki bizi istemediler. Hemen;

“Bre hey kardaşlar! İman ehline yad olmaz. Siz kendi sohbetinizde olun, biz taşra bir hayatta bir gece bu kışta, kıyamette konuk olalım. Hey ömürlerimin varı...” deyince biraz rahatlayıp kılıçlarını kılıflarına koyup biri kapıdan içeri girdi, biri de yanımda attan indi, onunla öpüşüp hâl hatır soruştuk. Ama hakir akıl dairesinden çıkıp

“Ayâ, bunun aslı ne ola?” diye bunlara baktım. Hepsi hakire eğri bakarlar. [354a] Hemen işi şakaya vurup,

“Salât-ı Muhammed! Hak sizi hatadan saklasın şehbazlarım.” dediğimde, ev sahibi;

“Bre oğullar! İnin akşamdır, yemekler yiyin” deyince;

“Vallahi hacı baba! Ben ve oğlanlarım alabaş köpek gibi açız. Hemen sofrayı şu kar üstüne getir, burada yeyelim” diye kar üstüne kasten oturdum.

“Bre hacı! Allah aşkına olsun. Tez baba pir baba çorbasını evvel getir, sonra su pastırmasını getir, sonra buzlu hoşaf turşustnu getir. Harareten yürek yandı” dediğimde biri;

“Bré beyim! Bu yiğit pek yârandandır. Bundan zarar gelir adam değildir” deyince hepsi patır kütür atlarından indiler, önceki gibi atlarını kar üstündeki sırtlara bağladılar, odalara girip hakiri davet eylediler.

"Sen kimsin ve kimin adamısın. Bu yollarda kuş uçmaz bu kışta, kıyamette sen nişlersin?" diye mahşer sorusu sordular, ama gözleri yine kapıda ve silâhlarında. Hakir;

"Bize Evliyâ Çelebi derler. Melek Ahmed Paşa ile bu eve bir daha konup hacı babanın nimetini yemişiz. Onun için bu yolları babam evi gibi bilirim ve tuz-ekmek hakkını bilir yiğidim." deyip şaka yollu 'nice sözler söyleyip hazırlanan yemekleri yerken baktım.

İçlerinden bir fedâyi esmer, ince belli, elâ gözlü ve iri kemikli güçlü bir yiğit gelip ocak başına oturdu.

Hepsi "Beyim şöyle ve beyim böyle." diye saygıyla hitap ederler. Konuşma sırasında o da onların birine;

"Behey Katırcıoğlu! Şu gidi bizi bu saat allak bullak etti. Çizmesiz, pabuçsuz ve silâh kuşandırmadan bizi ata bindirdi" diye hakiri gösterdi.

"Şundan ibret alsanız ne, hepimize bu iş öğüttür. Gafil baş terkidedir. Avrat gibi boğazımız tokluğuna ateş başı diye kapanmışız. Ya bu yiğit davul çalıp nâra haykırmadan dışarıdaki yirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, hepimizin hâli neye varırdı. Hele düşünün, ne dersin Oynağanlıoğlu, ne dersin Yeğen Hüseyin, ne dersin Akyakalıoğlu, ne dersin Kara Memi ne dersin?" diye hepsine hitap etti. Onlar da,

"Evet, işimiz müşkül olurdu." dediler. Yeğen Hüseyin,

"Ne olsa gerek, biz hemen ev içinden damı delip dışarı çıkıp dam üstünden kurşunlayıp gelen baskıncıları alarka ederdik, siz atlanırdınız. Evin avlısı boldur. At üstüne geldikten sonra cenk ede ede ya kurtulurduk, ya kırılırdık." dedi.

Hemen Oynağanlıoğlu, bir şakacı şakrak yiğittir, hakiri gösterip;

"Bre şu a...nı s...iğimin gidisi, bizi basmak ne boynuna. Hemen kıştan, kıyametten can kurtarmak için tandır masdısı gibi bizcileyin ateş başı arayarak bu eve geldi. Yoksa canını seven bugünkü gün kapıdan dışarı çıkar mı?" deyip bol bol söylendiler.

O bey dedikleri yiğit ocak başında kurulu beş tabancalı tufengi var, birini hakire bağışlayıp;

"Yiğit, şunu aşkımıza kullan!" dedi.

"Siz dahi birer şey bağışlayın. Ev sahibi hacı baba, rızam vardır, sen de bu yiğide çok şey bağışla." dedi.

Hemen Katırcıoğlu Mehmed dediği yiğit yanında bir gümüş tel sarılı uyluk hıştı vardı, onu ve bir deri keseli kaşıklık verdi. Akyakalıoğlu bir sığın paçası derisinden bir tuzluk kesesi ve bir gümüşlü Trabzon baltası bağışladı. Yeğen Hüseyin;

"Yiğit, bizimle birkaç gün burada otur. Kışın şiddeti geçsin. Senden hazz ettik. Bir musahip yiğit imişsin." dedi. Hakir;

"Vallahi, biz pašalıyız. Paşadan ayrılamazız. Lakin bu tûfanda param parça olduk. İnşallah sabaha dek bu kar durulup paşaya gideriz." dedim. Hemen, beyim dedikleri,

"Bre ne asıl paşa?" dedi. Hakir,

"Erzurum'dan azledilmiş Defterdaroğlu Mehmed Paşa." dedim.

"Bre ya o nerdedir? Yiğit istermiş, biz onu isteriz." dediler.

Birisi gizlice göz kırptı.

"Bre ya o paşa şimdi nerdedir?"

"İşte bu Sarıalan belini aşarken tipi ve borandan tarumar olduk, Kızılırmak geçidinde nice yüz yiğit, nice yüz at ve deve boğuldu." diye anlattım.

Hemen bey yerinden kalkıp elimi öperek;

"Ey imdi yiğit! Sen kıştan bu eve düşüp can kurtardın. Ama gerçekten sen de bizden iyi can kurtardın. Eğer bu evin avlısına girdiğin gibi selâm verip attan inmesen bin canın olsa bizden kurtulamazdın. Sen de bizi oda içinde ateş başında dururken adamlarınla bassan biz de can kurtaramazdık. Allah senden razı ola. Sen bize, biz sana can bağışladık. Paşanın gelmesinden haber verdin. Şimden gerü bize bu evde kapanmak haramdır. Kalkın, tayfa, silâhlanın." deyince hepsi silâhlanırken hemen bey belinden bir güderi kemer çıkarıp

"Şu kemerde 500 altın var, al bunu kabul eyle. Lâkin senden ricam odur ki besbelli mertsin ve yiğitsin, tuz ekmek yedik, ekmek tuz hakkını bilirsin. Deveyi gördün mü?" dedi. Hakir,

"Vallahi, billahi, tallahi köçeğini bile görmedim." dedim.

Hemen elini elime verip kulağıma sarıcalar sırrını söyleyip "küm" dedi.

Hakir de pîr sırrını işaret ettim. On iki yiğit [354b] ile öpüşüp görüşüp beye koynumdan bir Kaya Sultan yağlığı verdim. Hepsini bir anda göz açıp kapayıncaya kadar atlarına binip,

"Hacı baba ve Evliyâ Çelebi! Seni Allah'ıma ısmarladık. Allah sizden razı ola" deyip davullarını çalarak gittiler.

Gerçi bunlar ile bir gece can sohbetleri ettim ama aslâ gönlüm rahat değildi.

Bunlar gidince konak ve ateşbaşı bana mahsus olup huzur içinde dururken onu gördüm, hane sahibi hacı baba hareminden iki boğça don gömlek hediye ile bir ekmek, biraz tuz ve bir gümüşlü ağır kılıç ve bir hüsn-i hat *Kelâm-ı İzzet* ile gelip el öpüp hüngür hüngür ağlayarak;

"Kişi bastığını boğazlamaz. Beni gizle ve ak sakalıma merhamet eyle." diye elime eteğime düşüp yalvarıp yakardı.

Ama hakir işin aslını bilmediğimden ârifane ve zarifane göz yumdum. Yine hane sahibi gönlü rahat etmeyip;

"Oğul! Hak senden razı ola. Eğer evime geldiğin gibi attan inmeyip mudara (dost görünme) etmesen, öyle bastığına göre ceng eyleseniz sizden ve onlardan çok yiğit şehit olup evim ve barkım harap olup çoluğum çocuğum esir olurdu." dedi.

Hemen hakir ise;

"Bre hey hacı baba! Ben senin bir kere nimetin yedim ve eyi adına geldim. Bir ocak sahibi, müsafir katlanır adamsın. Sana acıyıp el kaldırmayıp diğer yiğitleri karşı komşularınıza kondurdum. Tez onları çağırınız, gelsinler ve kahve içsinler. Ve konak sahiplerine tenbih eyle, bizim yoldaşlarımızı bir hoş gözet-sinler." diye adı geçen paşa çasnigir, kılarcı, sarıca ve saraç yiğitlerini konaklarından bizim konaklara çağırdık.

Hepsi gelip kahvaltı edip kahve içtikten sonra herkes konaklarına giderken nezaketle onlara;

"Buradan eksik olman" diye tenbih edip gittiler. Ama hane sahibinin gerisi tutmaz oldu ve kendine gayet telâş verdi.

"Elbette bunun bir aslı vardır" diye kölelerime ve diğer yanaşma yoldaşıma ve hâldaşıma;

"Hane sahibini göz hapsine alın. Belki firar eder, sakının gâfil olman" diye sıkı sıkı tenbih ettim. Ama ne aslını ve ne ayrıntısını bilirim. Ancak hane sahibi hareket eden ölü gibi gezindiğinden şüphelenmiş idim. Böyle iken bizim güvenilir adamlarımızdan olan Kâzım adlı kölem gelip;

"Ağa! Hane sahibi selâm etti. Ağanın hatırı ne kadar mal hediye ile hoş olur, onu buyursunlar. Yine senden oğul cevap isteriz ve sana da bir şey cabalarım, dedi. Ne buyurursunuz" diye kölem bu sözleri söyleyince hakir dedim:

"Sakın kâfirler! Ev sahibi sizi dışarı salıp kaçar, ama sonra derinizi yüzerim. Hem'en netice herife söylen. 'Vallahi ağa senin iyiliğini işitip geldi ve hatırından geçemeyip el kaldırmayıp senin ak sakalına merhamet etti. Her ne verirse versin. Biz onun nimetini yedik. Biz onu kendi rızâsına koduk' deyin" diye tenbih ettim. Zira maddenin aslını, fer'ini bilmem, Allah bilir ki, böyle olmuştur.

Kâzım köle, herife tenbih ettiğimiz şekilde söyleyince önceden getirdiği ekmek, tuz, kılıç ve Kur'an-ı Kerim'i, iki donanmış zırh, beş gümüş kemer Mısır at koşumu, beş gümüş okluk, gümüş kakma pullu tirkeşler (ok kabı), kadife üzerine işlenmiş, üç gaddâre (Ağır ve iki tarafı keskin bir çeşit kılıç, pala), üç kılıç, bir kese kuruş ve elli top Ankara yününün renk renk her çeşidi ve bir külçe sarık getirip ağlayarak;

"Hâlîme merhamet edip benim hâlîmi kimseye deme" diyerek gelip ayağıma sarıldı ve;

"Bu sır burada kalsın." diye rica etti. Hakir ise;

"Behey hacı baba! Sır saklamak kolaydır, ama bu kadarca şeyi sen bana neden ötürü verirsin. Bey sana demedi mi, benim rızam vardır, Evliyâ Ağa'ya ne kadar şey verirsen ver, demedi mi? Benim iyiliğim sana bu kadar şeyceğiz mi değer, hele bil" dedim. Hane sahibi:

"Lütfeyle! Bu kışta bu kadar yiğit ile gelip çok dert çektin. Ama beni gel etme, var malım elimden alıp kanıma ekmek doğrama. Neyleyeyim Allah belâ versin. Kütahya paşası korkusundan bunlar kaçıp bu kışta yedi gecedir burada yatıp beni haramiler yatağı ettiler. Söylemeye dermanım yoktur. Allah senden razı olsun, hele kâfirleri kaçırıp beni kurtardın. Eğer bir kaçını kanatıp ceng edeydin evim barkım harap olurdu." deyince bu sözlerden bukalemun renkleri gibi ibret verici hisseler alıp dibe-lik (büsbütün) yüküm yukarı koyup hâkimane hareket ettim.

Aman fakir herifin haberi yok ki biz şiddetli kıştan el ayak tutmaz can atıp geldik. Bir şeyden ruhumuzun haberi yok. Qnlar içerde ateş başından kalkmış eli ayağı tutar dal satur yiğitler, bizden hiç can bırakmazlardı. Ama yine hakir:

"Hey hacı baba! Ben onları iyi bilirim, ama birkaçını bilemedim. Allah'ı seversen onları bana bildir." dedim. Hacı baba:

"Oğul! Şimden geri oldu olacak. Senden gizli kapaklı nemiz olacak. İşte ocak başında oturup [355a] sana bir çakmaklı tüfenk

bağışlayan ve bey dedikleri Kara Haydaroğlu dedikleri kan ağırı afacan ve kağan arslan odur" dedi.

"Bre onu bilirim ve Katircioğlu Mehmed'i bilirim ve Akyakaloğlu'nu bilirim, Oynağanlıoğlu'nu ve Yeğen Hüseyin'i bilirim, Kara Memi'yi ve Dayıyı ve Dadaylıoğlu'nu bilirim ama öbürlerini bilmem" dedim. Ama Tanrı bilir birini dahi ne gördüm ve ne bilirdim. Ancak o gece sohbet ederken konuşma arasında görüştük ve biliştik idi. Hacı baba:

"Meydana sofra yayan yiğit Bayındırlı derler, zehir kâtildir. Kapı bekleyen Kara Veli'dir. Biri Efendilioğlu'dur, biri Barak Ali derler, Yezid oğlu amansız veledir. İşte onlar bizim âfatımız olmuştur" deyince nezaketle hepsinin haberlerini aldım.

Ama henüz benim belim boşandı ve elim ayağım tutmaz olup bu kere telâş bana el verdi.

"Ayâ ben önce eve girdiğimde nara atıp davullara tarralar vurduğumuzda onlar dal kılıç olup çıplak atlarına bindiklerinde bu zavallı hakire kılıç havale eyleseler bu şiddetli kışta güçsüz kuvvetsiz idim, onlar sıcacık ateşte ısınmış kimseler idi. Özellikle cengâver kimseler ile karşılaşıp karşı koymak imkânsız, perişan hâlimiz neye varırdı." diye korkuya henüz düştüm.

O zaman ki eve girdim, ne mene kimseler idi, bilmezdim.

Hemen her menzilden menzile yedi sekiz saatte at üzere gelineye kadar Hazret-i Kur'ân-ı Azîm'i ve Furkan-ı Mecîd'i ezberden okurdum. Onun bereketinin tesiriyle Cenab-ı Bârfi yardımcı olup o haramilerin kötülüklerinden ve şerlerinden bu zavallı kulunu korudu. Onlar korku ve endişeye kapıldılar.

Ama hakirin içinde bir korku daha kıpırdanır idi.

"Bu hane sahibi onların yatağıdır. Kış vaktinde daima burada kalırlar. Şimdi bu kadar eşyayı ağgözlülüğe kapılıp alırsam belki bu akşam yine gelirler. Hacı onlara,

'Sizin malınızdan şu kadar mal verip kurtuldum.' derse hâl neye varır?" diye yetmiş çeşit endişeye kapılıp şüpheler içinde kıvranıp içime kurt düştü. Sabah vakti olunca on adet paşalı yoldaşlarım da gelip;

"Bre Evliyâ Çelebi! İki gündür sen neredesin, paşa seni arar, durma binelim." diye attan indiler.

"Tez hacı baba, şunlara kahvaltı gör ve oğlanlar atları eğeren. Hacı baba bizimle yolcudur." dedim.

Hemen fakir herifin dibelik aklı başından gitti. Ama benim on yoldaşım da geldiğinden aklım başıma gelip korku ve endişeden kurtuldum.

Hava da birazcık yumuşadı. Sonunda aç gözlülüğe kapılıp yüz bin minnet ile daha önce arz ettiği hediyeleri alıp;

"Bak a canım hacı baba! Biz sana itimat edip seni sana koduk. Meğer sende insaf yok imiş. 'İnsaf dinin yarısıdır' demişler. Bize bu kadarca verdiğin şeyi bu kadar yiğidin hangisine vereyim. İşte on yiğit daha geldi, gördün ve onlarda başka söz var. Ben bu verdiğin şeylerin birisini almam. İşte paşa buralarda, Hüseyin Gazi Tekkesi'nde imiş. Ben seni oraya kılavuz alıp götürürüm." deyince hacının aklı başından gidip;

"Varayım, haremimden de şey çıkarayım." dedi. Hakir de;

"Tut, şu ak sakalı kızıl kanda boyanacağı." dedim.

Derhâl kölelerim toplanıp hacının ellerini kollarını bağladılar.

"Aman oğul! Bir kaşık kanıma girme! Ne istersen vereyim. Bu haberi kimse duymasın" diye sagu sağlayıp örül örül ağlayıp

"Hizmetkârlarından gayrı kimse olmasın" dedi.

"Öyle olsun" diye diğer yoldaşlar dışarıdaki odalarda kaldı. Hacı baba oğluna;

"Var oğul! Şu emanet koduğum alaca meşin keseyi getir ve sana tenbih ettiğim şeyleri getir" dedi.

Bunun üzerine şüpheye düşüp kölelerimin birine kuş dili ile;

"Cücümlece yocoldacaşlacarıcım sicilacahıla canacup acatlacansincalarar" yani

"Bütün yoldaşlarım silâhlanıp atlansınlar" deyince bütün yoldaşlarımız hazır olup pür-silâhla seyishaneler yüklü hazır dururlardı.

Onu gördüm, hareminden hacının oğlu bir kese altın ve damadı üç küheylân at eğerleriyle, altın rikaplarıyla, bir katar katır, yüz top yün, ve on iki kılıç kimi simli ve altısı kara kılıç, üç gaddâre, sekiz tirkeş (okluk), yedi at koşumu, altı Haleb kalkanı, bir gümüş piştahda devatı saff altın kitabe ile süslenmiş, iki çalar saat, yedi akrep saat, on top Keşan kadifesi ve üç kese kuruş daha verip tuza, ekmeğe, kılıca ve Kelâm-ı İzzet'e yemin verip;

"Bu sır burda kala" dedi.

Fâtîha okuyup hakir "sümmün bükümün" oldum ve sırrını açıklamamak için bu sırları öğrenmiş olan güvenilir kölelerime de yemin billah verdim.

Kölelerime de ellişer kuruş ve birer hünkârî soflar verdi. Ve taşra yoldaşlarımızdan 47 kişiye birer sof bağışladı. Hepsi sevinçlerinden öle yazdılar. Aslını esasını bilmezler.

Adı geçen Çardaklıbel'de, Direklibel'de ve Felâketbeli'nde çektikleri felâketi, Kebirbeli'nde, Zağapa Deresi'nde ve Kızılırmak Deresi'nde çektikleri [355b] şiddetli sıkıntıları ve zorlukları unutup;

"*Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var*" [İnşirah, 6] âyetini bilir oldular. Hakir de hane sahibini bağdan kurtardım. Kendine bir tihtab ve tıslımlı tas, iki Kaya Sultan yağlığı, iki çâr-gül fincan ve bir münebbid (kabartmalı) kâse verdim.

Damadına ve oğluna birer Kaya Sultan makramaları verdim. Ve ehline iki yağlık ve bir hamayil gönderdim.

Ehline dünya ve âhiret anne, hacı babaya dünya ve âhiret baba, damadı ve oğullarına dünya ve âhiret kardeş deyip Fâtîha-i şerîf okundu.

Yemin ettiğimiz ekmeği, tuzu, kılıcı ve o hüsn-i hat Kur'ân-ı Kerim'i bağışlayıp onu gördüm, içeriden iki evlilik çağına gelmemiş altın parçası kızlar ellerinde birer boğça ak kenarlı paşa gömlekleri, donlar ve yağlıklar getirdiler.

Hakir iki tertemiz güzel kızların başlarına birer şerbeti Kaya Sultan yağlıkları verip bağrıma basıp âhiret kızları ettim.

Oğlunun biri içerden biri Hitâyî armudu fağfurî kâse getirdi ki bizim onlara verdiğimiz kâseler bunun müjdesi değildir. Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamanından beri haramîlerin yatağı imiş. Gerçekten bu hakire her ne ki verdi ise küflenip paslanmış kılıçlar, ıslanmış dikkik ve abâyîler, tamamen paslanmış saat ve gaddâreler idi.

Burada olan bol malın hesabını Cenab-ı Bârî bilirmiş, bir gizli hazine imiş.

Hemen hakir silâhlanıp Kara Haydaroğlu'nun bağışladığı tûfengi belime sokup adı geçen çaşnigir, sarıca ve diğer yiğitleri başıma topladım, hacı babanın verdiği katari yüklettim.

Baba ile damadı ve oğullarıyla vedalaşıp öpüşüp bir kılavuz alıp silâhlanıp hazır olarak yine kuzey tarafına kar üzere 5 saatte Çubukovası başında,

Hüseyin Gazi Köyü.menzili; Çubukovası kazasında yüksek bir tepenin.tâ en yüksek yerinde,

Hüseyin Gazi ziyareti; Malatyalı Seydî Battal Cafer Gazi'nin aziz babasıdır. Bir ulu Bektaşî tekkesidir. Yüzden fazla yalınayak başı kabak ârif-i billah, fakirlikle iftihar eder fukaraları, âgâh dervişleri var ki her biri Farsça ve Arapça bilir, tabiat sahibi, maarif ehli, gönlü yaralı insanlardır. Azizin nur dolu kabrine girip bir Yâsin-i şerif okuyup âşinâlık kazandık.

Nur dolu mezarının dört tarafı türlü türlü yaldızlı ve parlak şamdanlar, çerağdanlar ve Kur'an-ı Kerim'ler ile süslenmiştir.

Yaz meydanları ve kış meydanları vardır. Bütün Çubukovası, Yabanovası ve Murtatovaları ayak altında apaçık görülür.

Ve bu türbenin evkâfı gayet çoktur. Senede bir kere büyük mevlûdü olup kırk elli bin âdem toplanır. Zira bu Hüseyin Gazi, İmam Hüseyin evlâdından seyyidlerden olup İmam Hüseyin gibi bu Hüseyin Gazi de küffar elinde yüce din uğuruna 244 [858] tarihinde Harun Reşid devrinde şehit olmuştur.

Bu tekkede olan fukaraya Balıkhisar'da elimize giren Tanrı'nın ihsanı olan hediyelerden on kuruş sadaka verdik ve üç kurban kestik. Şeyh Memi Can Dede'nin hayır duasını alıp bütün fukara gülbâng-ı Muhammedî çektiler.

Buradan aşağı bu yüksek dağın dibinde Hüseyin Gazi Köyü'nde devlet sahibi efendimizle buluştuk;

"Bre Evliyâ Çelebi, hoş geldin. Biz seni kaybettik."

"Biz de öyle sultanım!" deyince çok hoşurta gitti. Sohbetleri şerefiyle şereflendik.

Oradan kalkıp lokmacılık ederek sağda solda olan köyleri muharrir gibi gezip dolaşıp yazarak sözün özü on gün **Çubukovası** kazasında gezdik. Büyük pazarı durur (kurulur) 150 akçe kazadır, yedi nahiye ve yetmiş pâre köydür ve subaşılıktır.

Ve on gün **Yabanova** kazasında gezdik. Bu da Engürü (Ankara) sancağı hükmünde yüz pâre ma'mur beldelerdir ve subaşılıktır. Ve hafta pazarı durur.

Ve on gün **Çorba** kazasında dolaştık. Seksen altı pâre şenlikli köylerdir. 150 akçe kaza ve subaşılıktır. Bu da Ankara sancağı toprağındadır.

Bu adı geçen üç parça kazanın köyleri ve kasabalarında tam bir ay gezdik, Ankara yakınında Harzemşâh nevruzu (ilkbahar) oldu. Bütün otlar ye çiçekler yer üstünde baş gösterdi. Tanrı'ya

hamd olsun havalar yumuşadı. Ancak ağır yükleri gece gündüz yükletip indirip bindirmeden âciz kaldık ve halk ayaklanması korkusundan zırhlarımız sırtlarımızda olduğundan huzursuz olduk.

Sonunda 1058 Rebiulâhir'inin başında [25 Nisan 1648] yine Hüseyin Gazi Köyü'ne geldik. Böyle birer ikişer kere konuk olduğumuz köyler gayet çoktur. Ama bu mahalde açıkça hatırıma bu beyt gelince türbesinin duvarının yüzüne küstahane yazıldı. Müfred:

Gelip ettik du'â ile niyâzı

Bize himmet ede Hüseyin Gazi

Allah sırrını aziz etsin.

Buradan yine kuzey tarafına bakımlı ve şenlikli köyler içinde 3 saat gidip,

*Selâsil (zincirler) yurdu, havalesiz dayanıklı hisar,
sağlam Ankara Kalesi, ibret verici bakımlı
Engürü surunun anlatılması [356a]*

Evvelâ Engürü (Ankara) şehrine konakçımız tuğlar ile şehre girince şer'î mahkemeye vardı. Bütün vilâyet ileri gelenleri:

"Paşanız Erzurum'a kapanıp celâlî olmak istedi. Eski suçları meydana çıktı. Ve hâlâ on bin asker toplayıp Varvar Ali Paşa ile celâlî olmak için anlaşmışlardır. Biz sizi padişahın kalesine komazız" derler.

"Ama paşa efendimizin yetiştirmeleri çok olduğundan üç gün müsâfir olup kalkılsın", dediler. Fâtiha okunup mahkeme tarafından toplam iki bin yaftalı konaklar yazıldı.

Paşayı Çavuşzâde'nin hanesine konduurmaya karar verirler. Ertesi gün büyük bir alay ile Ankara Kalesi'ne girmişizdir ki öyle alayı Ankara halkı görmemiştir. Bütün halk karşılamaya çıktı. Kaleden yirmi pare "Safâ geldin" topları atıldı.

Paşa konağına inince bütün ileri gelenler, şehrin büyükleri ve küçükleri hediyelerini sunup geldiler.

Hakir 500 akçe molla seyyidlerden Kederzâde hanesinde konuk oldum. Doğru Hacı Bayram-ı Velî'nin nur dolu kabirlerine yüzümü sürüp mübârek ruhları için bir hatm-i şerîfe başladım. Sözümüz ve adağımız üzere Balıkhisar Köyü'nde Cenab-ı Bârî'nin haberimiz yokken bağışladığı keselerden yüz kuruş adağımı Bay-

ram-ı Velf Tekkesi fuqaralarına paylaştıırıp hayır dualarıyla şereflendik ve şehri gezip dolaşmaya başladık.

Ankara Kalesi'nin şekilleri: İlk yapıcısı Rum kayseridir. Nice padişahıtan padişaha intikâl etmiştir. Sonunda (---) tarihinde Kütahya padişahlarından Germiyanogullarından Yakub Şah ile veziri Hezar Dinar fethidir ki ilk defa İslâm eline onlar ilâve eylemişlerdir. Bundan sonra (---) tarihinde Osmanogullarından Sultan (---) Gazi fethidir.

Engürü'nün (Ankara'nın) isimlendirilmesinin sebebi: Bütün devletlerde ve krallıklarda meşhur berrak bir kaledir ki kuzey tarafında bir menzil uzaklıkta Erkeksu adlı köyden bakıldığında her katı biri birinden yüksek, dürr-i yektâ gibi, beyaz kuğu gibi kat kat tabakalı kaledir.

Osmanoglu devletinde gösterişli bir kale de İslâm seddi Budin Kalesi'dir ki kuzey tarafında Tuna Nehri aşırı bir konak uzaklıkta Vaş Kalesi'nden bakıldığında Macar serhadlerinde Budin Kalesi gibi gösterişli sağlam kale yoktur. Biçimde, sanki direklerini dikmiş kaçan başını süslemiş mavuna gemisi gibi görünü bir Budin Kalesi'dir.

Biri de Azerbaycan ülkesinde Osmanogulları elinde iman seddi Van Kalesi'dir ki anlatılmasında dil aciz kalır. İnşaallah yeri geldiğinde yazılır.

Biri de bu Engürü (Ankara) Kalesi'dir ki padişahların hasreti, insan eliyle yapılmış ibret verici sağlam bir kaledir ki bütün değişik diller kralları, şahları, padişahları ve hakanları tarihlerinde yazılı bakımlı bir kaledir.

Evvelâ İran ülkesi tarihlerinde, bu kaleninüzümü çok bol olduğundan Acem diyarında bu kaleye Engüriyye derler. Rum kayseri zamanında yedi sene her gün kırkar bin ırgat ameleler işleyip beher gün kırkar bin adama kırkar ceviz ve birer ekmek parçası ile işletip Ankariyye yani zorlama, yani ucuz işçilik ile tamamlandığı için Ankariyye Kalesi derler. Kırkar ceviz ve birer ekmek parçası verip o hesap ile inşâ olunduğu için Kayseriyye ve Engürü hesabıyla yapılmıştır, diye insanlar arasında meşhurdur.

Arap tarihlerinde kat kat birbirine girişmiş olduğundan Mutabbak Kalesi derler. Kayser Harkil, Hazret-i Risâlet-penâh dünyaya geldiği sene bu kaleyi fırdolayı yedi kat demir zincirler ile kuşattığından *Târîh-i Tuhfe*'de Selâsil (zincirler) Kalesi diye yazmıştır.

Moğol dilinde Enağra Kalesi derler. Ama Nemse dilinde Osmanoğlu bu kaleye mâlik olduğundan Engüriyeopol ve Kostantino-pol derler. Tatar dilinde Kirmen Angar derler. Türkler de Engürü, Ankırı, İnkırı, Aydınkırı, Unkuru, Enguru derler. Daha nice çeşit isimle söylenir bir kaledir. Ama Padişah Defterhanesinde ismi Ankara'dır. Bir katmerli beyaz gül yaprağı gibi kat kat sur, fet-hedilmesi zor, hendekli bir hisardır ki hakkında şairler şehrengîzlerinde övmüşlerdir. Beyt:

Ra'eynâ kalete'd-dünyâ cemî'an

Ve lâkin mâ ra'eynâ misle hâzâ¹

diye tarihçilerce övülmüştür.

Hâlâ Anadolu eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Nice kere arpalık şeklinde üç tuğlu vezirlere ihsan olunmuştur. Kanun üzere padişah tarafından paşasının hâss-ı hümayûnu 263.400 akçedir. Sancağında bütün zeameti 14 ve bütün timarı 257'dir. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşılıları vardır. Savaş sırasında ze-amet sahipleri ve timar sahiplerinin kanun üzere cebelûleriyle ve paşasının hâssına göre cebelûleriyle toplam üç bin silâhlı ve mü-kemmel asker olur. Sancakbeylerinin sancağı altında timar sahip-leri mevcut bulunmasalar timarının başkasına verilmesi Os-manoğlu kanunudur.

Paşasıyla eyaletinde hâssı toplam (---) subaşılıktır. Evvelâ şehir subaşısı, Murtatova subaşılığı, Yabanova subaşılığı, Çubukova subaşılığı ve Çorba subaşılığı (---) (---) (---) (---) (---) (---) [356b]

Bu yazılan hâss-ı hümayûn subaşılıklardan adalet üzere se-nelik kırk bin kuruş olup paşası sefer eşer.

Ve bir hâkimi de beş yüz akçe mevleviyettir. Bütün nahiye-leri (---) parça bakımlı ve şenlikli bol köylerdir. Sancağında olan kazalar bunlardır ki yazılır. Evvelâ (---) kazası

..... (1.5 satır boş)

Bu adı geçen kazalardan mollasına senede yirmi kese hâsl olur. Şeyhülislâmı, Kederzâde adında beş yüz akçe pâyesiyle na-kibüleşrafı, altı yüz yüksek mansıplara mutasarrıf olmuş seçkin kadıları ve diğer büyük görevlilerden eşrafları hesapsızdır.

¹ Dünya kalesinin tamamını gördük, fakat böyle bir şey görmedik.

Sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı yerine bir azametli yeniçeri çavuşu vardır. Zira bütün halkı kadılar ve askerî taifesidir.

Şehir naibi, muhtesip ağası, gümrük emini ve Ankara damga ağası, başka emindir, senelik kırk yük akçe iltizamıdır. Kale dizdârı, kethüdası, azebân ağaları, cebeci ve topçu başlıları ve (---) adet tam teçhizatlı kale neferatları vardır.

Ankara Kalesi'nin şekli: Evvelâ yüksek bir dağın ta en yüksek tepesinde dört kat beyaz taş yapı güzel bir kale, sağlam ve dayanıklı Kahkaha hisarı gibi bir sağlam hisardır. Her katı biri birinden yüksek yapılmıştır. Her katının arası birbirinden üç yüz adımdır ve her katı duvarının boyu altmışar arşın yüksek duvardır. Her duvarın genişliği onar meliki zira derindir.

Temellerinin altı firdolayı kemer yapılar ile boştur, derler ama görmedim. Zira kuşatma sırasında düşman kalenin altına girip lağım atmasın diye kalenin temeli altı boşdur.

Ve bu iç kale kiblelen tarafa yanbeki (çaprazlama) durup doğudan batıya uzunlamasına yapılmıştır. Batı tarafına dört kat birbirinden geçme demir kapılardır ki bir kalede bu şekilde demir sağlam kapılar yoktur. Ve her kapı arasında asma demir kafesler hazır olup demir zincirler ile asılıdır. Her kafesin demirleri pazu kalınlığı kadar vardır. Kuşatma sırasında kale duvarı içinden aşağı kapılar önüne bırakıp siper ederler.

Ve bu kalede olan kapı üstündeki ve altındaki kırmızı eşik taşları bir kalede görülmemiştir. Ve en dış kapı ki Atpazarı yerine bakmaktadır ki batı tarafına açıktır, kapı üstündeki kemeri üzerine geçmiş zaman pehlivanlarının güzrleri, ibret verici balık kemikleri ve nice acaip şeylere asılıdır.

Bu kale kapısı içinde ve dışında kale neferatları gece ve gündüz bekçilik ederler. Ve kale kumandanı bu kaleden dışarı çıksa katl eylerler yahut azl edip sürerler. Zira bütün düşman bu kalenin bir taşına bin baş verip yüz bin savaş etmeye can baş oynatır. Hattâ (---) tarihinde Erzurum'da Abaza Paşa celâli olduğunda yüz bin askerle bu kaleyi muhasara edip aşağı varoş hisarı istilâ edip bu iç hisara sarılmak hevesliğinde iken Abaza Paşa Sarayı'nda otururken kaleden topçu ustası Abaza'ya bir gülle nice vurursa Abaza'nın kıcı sınıp yaralı, bozulmuş ve hüsrana uğramış olarak yine Erzurum'a gitti. O zamandan beri kale kumandanının kale kapısı önünden uzak mesafeye gitmesi yasaktır.

Gece ve gündüz kale neferatları kale içinden ayrılmayıp her gece "Allah yekdir yek!" diye gözcülük ve bekçilik ederler. Gerçi bu yukarı iç kalenin etrafında hendeği yoktur ama dört tarafı yalçın dik kayalardır. Bir taraftan zafer mümkün değildir. Ve lağım işlemek ise hiç de kolay değildir. Zira kat kat toplam üç yüz altmış altı kulelerdir. Birbirine bakıp korutur. Tuhaf bir tarz hendese üzere biçimlenmiş ve yapılmıştır.

Ve toplam dört katında 1.800 beden dışıdır. Fırdolayı bu iç hisarın çevresi 4.000 adımdır. Doğu tarafına Hıdırlık adındaki bir tepe üzerinde ziyaret yeri vardır. Biraz bu kaleye havaledir. Ama aslâ oradan zarar gelmek ihtimâli yoktur. Zira kale ile bu Hıdırlık Dağı'nın arası bir uzun top atımı uzaklıktadır. Aşağısı gayyâ deresi, cehennem çukuru ve uçurumdan nişan verip oradan kaleye çıkmak çok zor bir iştir.

Ve bu iç kalede toplam küçük ve büyük 86 pâre topları vardır, ama balyemez topları yoktur. Şahî, darben ve kolumborna topları çoktur. Ve yetecek kadar cebehanesi ve silâhları vardır.

Ve bu kale içinde bağırsız ve bahçesiz toplam 600 güzel evleri vardır. (---) camii de oradadır. Eski zamanda kiliseden çevrilmiş eski camidir.

Bütün evleri ve bütün yapıları baştan aşağı temiz toprak ile örtülmüş bakımlı hanelerdir.

Kısacası bu iç kale yapı yönünden, şirinlik ve mühendislik açısından görülmeye değer bir ibret verici kaledir. Ama aşağı kale, (---) tarihinde celâlî korkusundan Cenabî Ahmed Paşa vilâyet halkının yardımıyla bir kat sağlam ve dayanıklı sur yapmıştır. [357a] Dört kapısı vardır. Ve fırdolayı üç tarafı altı bin adımdır. Bir tarafında yukarı iç kaledir ki onu kuşatmış aşağı hisardır.

Bu hisarın doğu tarafında yukarı hisardan kayalar içinden Hızırılık Deresi'ne inilir. Kayalar içinde su yolları vardır. Ve iç kalede su sarnıçları ve buğday anbarları vardır. Ama bu aşağı hisarda akarsuları çok bol olduğundan su sarnıçları yoktur. Hepsi yüz yetmiş tatlı su çeşmeleri vardır. Ve üç bin su kuyuları vardır.

Ve kale etrafında olan kapıları evvelâ (---) tarafında

..... (2 satır boş)

Ve bu büyüklükte olan büyük varoшта toplam (---) adet mahalle vardır. Evvelâ

..... (2.5 satır boş)

Ve hepsi yetmiş altı mihraplır. (---)si camidir. Evvelâ Cenâbî Ahmed Paşa Camii ve Hacı Bayram-ı Velî Camii. Bu ikisi Süleyman Han'ın Mimar Sinan yapısıdır.

..... (1.5 satır boş)

Kurşunlu camileri azdır. Hepsi temiz toprak ile örtülü camilerdir. Geri kalanları mahalle mescitleridir.

Ve hepsi 18 mihraplı derviş tekkesidir. Bunların içinde en bakımlı ve mamur, şanlı dervişle ile dopdolu olanı,

Hacı Bayram-ı Velî Tekkesi: Üç yüzden fazla, ilâhî aşk sarhoşluğu ile varlıklarını yok etmiş ârif-i billah dervişleri vardır. Şeyhleri Koca Abdurrahman Efendi, ermiş bir zât, aziz, duası kabul olunur bir kimsedir. Bayramiyye tarikatı, Hamidiye tarikatının başka bir koludur. Zira Hacı Bayram-ı Velî, Şeyh Hamid hazretlerinin öğrencilerinden olup fakirlik cihazını onlardan kabul ettiği için Hamidiye tarikatından ayrılarak Bayramiye tarikatını kurmuşlardır. İlkleri Hoca Abdülkâdir el-Cîlânî pirlerdir. Onlardan silsile ile Hazret-i Risâlet'e ulaşır özel bir tarikattır.

Ama Anadolu'da Bayramîler Şeyh Hamza ve Şeyh İdris'den beri "Hamzavîlerdir" diye nice şeyhleri katli edilip kötülenir oldular. Hırka ve sikkelerinde, kaba ve abalarında alâmetleri yoktur. Ve Allah'ın dinine aykırı bir hareket ve suçları yok iken suçlanan ve ayıplanan bir alay ciğeri yanık Allah fukaralarıdır.

Bu tekkelerden yine Ankara'da **Hazret-i Mevlânâ Tekkesi** Allah sırrını aziz etsin, Cenabî Ahmed Paşa yapısı bir Mevlevîhane'dir ki üç tarafı güllük gülistanlık İrem bağı Mevlânâ Celâleddin-i Rumî tekkesidir.

..... (1.5 satır boş)

Ve hepsi (---) adet ders verilen medreselerdir. Bunlardan Mustafa Paşa Medresesi, Taşköprüzâde Medresesi, Seyfeddin Medresesi ve Husrev Kethüda Medresesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bunlar meşhur ilim tahsil edilen medreselerdir. Çeşitli odaları, dersane kubbeleri ve öğrencilerine oda ücreti, aydınlatma ücreti ve et ücreti bolca verilen medreselerdir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve tamamı üç adet Hazret-i Peygamber'in hadislerinin öğretildiği dârülhadistir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve hepsi yüz seksen adet küçük çocukların eğitildiği sıbyan mektepleridir. (---) (---) (---) (---) (---)

Ve tamamı (---) adet ferahlatıcı hamamlardır. Bunlardan Tahtalkale Hamamı, Sunkuroğlu Hamamı ve Cenâbî Ahmed Paşa Hamamı...

..... (1 satır boş)

Bunlar gayet gönül açıcı, suyu ve havası ferahlatıcı aydınlık hamamlardır. Ve "İki yüz saray hamamları vardır" diye vilâyet ileri gelenleri övünürler.

Ve tamamı yetmiş adet bağ ve bahçeli yüksek saraylar ve büyük yapılar vardır. Lâkin yapıları kârgir değildir. Hepsi kerpiç duvarlar ile yapılmış kat kat güzel hanelerdir.

Ve bu şehirde aslâ kiremit örtülü yapı yoktur. Hepsi amberli temiz toprak ile örtülmüş aydınlık hanelerdir. Bütün haneleri kerpiç ile olduğundan Ankara kerpiçi meşhurdur ki sanki çok sert taştır. Hatta insanların dilinde darb-ı mesel olmuştur ki;

"Ankara kerpiçi gibi bir kalıba dizilmiştir." derler. Bu söz, bir şey tertip üzere dizilmiş olsa ona örnek edip [357b] Ankara kerpiçini yâd ederler. Zira kerpiçten ibaret büyük bir şehirdir ki hepsi 6.066 bakımlı hanelerdir.

Evvelâ bunlardan Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Kederzâde Sarayı, Çavuşzâde Sarayı ve Ahmed Paşa Sarayı (---) (---) (---) (---) (---) nice süslü saraylar da vardır, ama bildiklerim bunlardır.

Ve hepsi (---) adet tüccar hanları vardır. Bunlardan,

..... (1 satır boş)

Gerisi küçük misafirhanelerdir.

Ve hepsi 200 temiz içecek sebilhaneleridir. Hacı Şa'ravî Sebili ve Hacı Nasuh Sebili meşhurdur.

Ve toplamı iki bin dükkândır. Ve bir süslü yapı bedesteni vardır ki dört zincirli kapısı vardır. Genellikle çarşısı bir yüksek yere yapılmıştır. Uzun çarşısı, Sipah pazarı ve aşağıda Tahtalkale pazarı gayet kalabalık ve ma'mur şenlikli pazarlardır.

Kahvehaneleri ve berber dükkânları insan kalabalığı ile meşhurdur. Bütün çarşısı ve bütün mahallelerin ana yolları baştan başa pâk beyaz taş ile kaldırım döşelidir.

Veâyânı, eşrafı, vezirleri, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri ve seyyidleri, maarif ehli safalı yaran dost şairleri hadsiz hesap-

sızdır. Gerçi Anadolu toprağında Etrâk vilâyetlerinden sayılır ama musannifi, müellifi, tefsircisi, hadisçisi, tecvidli Kur'ân hafızı vardır.

Ve gayet temiz, erişkin, anlayışı keskin, iki binden fazla Kur'an'ı ezberlemiş temiz, masum kızları ve oğlanları, hafız ve hafizeleri vardır.

Ve nice bin kimseleri Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin eseri *Muhammediyye* kitabını ezberlemişlerdir. *Tarikat-i Muhammediyye* kitabını ezberlemiş adamları, Muhammedî yola yönelmiş hâl sahibi, güzel hâl ile tanınan Allah adamları çoktur. Hattâ ermişliğine inanılan Abdurrahman Efendi, çâr-darb, yani bıyık, sakal, kaş ve kirpikten kurtulmuş bir cilâlî çehreli kimsedir. Hacı Bayram-ı Velî azizin soyundandır. Hacı Bayram-ı Velî de Allah'ın emriyle sonradan çâr-darb olmuştur. Yere münasip,

Hacı Bayram-ı Velî hikâyesi: Bir gün Hacı Bayram'a düzenbaz, hileci bir kadın;

"Babam ruhu için bize gelip Kur'ân-ı azîm oku" der. Bayram-ı Velî'nin de gençlik yılları imiş. Nola diye da'vete uyup düzenbaz kadının hanesine varıp Kur'ân'dan bir bölüm okuduktan sonra o fitne sahibi Züleyhâ, Hacı Bayram'ın yanına gelerek;

"Âh canım! Nedir bu sende olan çâr-ebri, âh nedir bu sende olan güzel biçimli çene ve sakal, nedir o müjgân-müjeler kirpikler, nedir o kudret eliyle sürmelenmiş ceylan gözleri, âh nedir o al yankı nurlu münevver yüzler ve ceylan gözü gibi gözler..." diye Hacı'ya yakınlık etmek ister. Hacı Bayram-ı Velî âciz olup;

"Hatun bana biraz izin ver, ihtiyacımı giderip geleyim..." diye bir ibrik alıp bir köşede gizlenerek der:

"İlâhî ve Mevlâyî, hâlim sana ma'lûmdur. Beni yüce katında yüzü karalardan eyleme. Dünyada yerilen hizmetçi olursam olayım. Beni bu kaştan, kirpikten, bıyıktan ve sakaldan kurtarıp nefret edilir yüzlü eyle." diye yalvarınca Allah'ın emriyle o an nurlu yüzünde kıldan bir eser kalmayup abdal kabağı gibi yüzü par par parlayıp yüz bin hamd ederek hatunun yanına gelip selâm verir. Hatun bunu bu şekilde görünce aklı perişan olup azizden nefret eder.

"Bre cariyeler! Vurun şu nâ-mahrem gidiyi" diye evden dışarı kovar. Aziz hazretleri o vartadan bu yolla kurtulup âhirete öyle tıraşlı olarak gitmişlerdir. Onun için kızından devam eden soyuna mensup nice çelebiler köse çehreli, tatlı yüzlü çelebilerdir.

..... (2 satır boş)

Bunlardan başka daha nice aziz safalı yaranlar ile güzel dostluklar kurduk. Tanrı hepsinden razı ola.

Bu şehir ahalisinin genellikle zenginleri samur ferace, orta hâllileri çuka serhaddî, kontuş ve çeşit çeşit ferace giyerler. San'at ve meslek sahipleri beyaz bez ve muhayyer ferace, âlimleri baştan ayağa renk renk sof ferace giyerler. Zira sof yurdudur. Ve kadınları tamamen rengârenk sof ferace giyip gayet edeplince gezirler.

Gerçek iklimin beşincisinden ve 17 yerel iklimden olduğundan enlemi (---) ve boylamı (---) olduğundan suyu ve havası gayet yumuşak olup halkının yüzlerinin renkleri kızılımsıdır. Gençleri ve güzelleri herkesçe beğenilir.

Yiyeceklerinin, içeceklerinin ve sanayiinin beğenilenlerini bildirir: Evvelâ Ankara paçası, Kütahya paçasına yan başı gelir. Buy tohumuyla terbiye edilmiş Ankara pastırması ve tiftik keçisinin eti sanki misk kokuludur, zira keçileri dağlarında pınar (meşe) yaprağı yerler. Ve tiftik keçisi beyaz süt gibi bir çeşit beyaz keçidir ki bu dünya yüzünde öyle mahlûk yaratılmamıştır. [358a] Sof ipliği bundan elde edilir. Türlü türlü renklerde padişahların giydiği renkli soflar bu keçi tüyünden elde edilir. Ama adı geçen keçinin tüyünü makas ile kırsalar ipliği sert olur, ama keçinin yününü yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyub Nebî ipeği olur, ama fakir keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak mahalde kireç ve külü su ile bir yerde karıştırırlar, bütün keçileri kireçli karışım ile yıkarlar, acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup cırılçıplak, uryan, büryan, giryan ve nâlân kalıp fakir keçiler tamamen kılsız kalırlar. Ve sof bu bunun ipliğinden dokurlar. Bütün kadınları ve halkının ka-zançları sof ve muhayyerciliktir.

Sof dalgalarının durumu: Büyük bir kazanı şiddetli yanan ateş üzerine koyup kazan içine istedikleri renkte boyaları koyduktan sonra kazanın yarısına kadar su korlar. Ağaçtan yapılan katlar üzerine deste deste sofları korken her sofun birer katı içine birer ağaç çöpleri korlar. Deste deste sofları kazan içine yerleştirdikten sonra kazanın ağzını kapayıp etrafını hamurla sıvarlar. Alev alev yanan ateşin buharı Allah'ın izniyle kazanın içindeki soflara vurup Tanrı yapısı çeşit çeşit izler olur ki Manî ve

Behzad kalemini çekmede âcizlerdir. Bu sof da Ankara'ya mahsustur. Yeryüzünde bir diyarda olmak ihtimali yoktur.

Frenk veled-i zinaları bu Ankara keçilerinden Frengistan'a götürüp ince ve yumuşak iplik eğirip sof dokumak istediler. Allah'ın emriyle keçiler bir senede bayağı tüylü keçiler oldu ve dokudukları şeyleri sof olmayıp dalga vermeye kâdir olmadılar. Sonunda Engürü'den eğrilmiş sof ipliği alıp Frengistan'a götürüp sof edelim dediler, olmadı. En sonunda rahipler için hâlâ sof gibi ince dalgasız siyah rukle şalı dokurlar.

Ankara halkı, Hacı Bayram-ı Velî'nin kerâmetidir, suyumuzun ve havamızın yumuşaklığı hükmüdür, derler. Gerçekten de yeryüzünde benzeri yok sofları olur. Muhayyeri de meşhurdur. Ve Ankara kerpiçi de meşhurdur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve halkı genellikle karalar ve denizler tüccarıdır. İzmir'de, Frengistan'da, Arabistan'da, Mısır'da ve yedi iklimde sof makbul olduğundan halkı seyahat ile ticaret ederler. Ermenisi ve Yahudisi gayet çoktur. On mahalle Ermeni ve iki cemaat sayılır Yahudileri vardır. Ama Urum ve Kıptî azdır.

Bağı azdır ama bahçeleri çoktur. Lâkin sahralarında köyleri bakımlı, bütün halkı zengin ve mutlu, ekinlikleri güzel, halkı garipleri sever, sevimli ve verimli köylerinde ekinlikleri bol, hayrat ve bereketleri çok, nimetleri çok çok bol, kaynak suları akar ve çağlar bakımlı ve şenlikli bir belde ki kalesi ve şehri benzersizdir. Allahu Taalâ dünyanın sonuna kadar Osmanlılar elinde ebedî ede. *Âmin, yâ Müste'ân.*

Hayırlı bir rüya: Hakir Evliyâ o gün ki Ankara Kalesi'ne girip ilk başta Hacı Bayram-ı Velî Türbesi'ne varıp ziyaretıyla şereflenip bir hatm-i şerîfe başlamıştım. Konağımıza gelip akşamdan sonra evrâd ve erkânımızı yerine getirip istihâre duası ile uykuya dalmıştım. Rüyamda görürüm ki bir orta boylu, sarı sakallı bal renginde sof hırka giymiş, başında bal rengi külâh üzerine on iki dolama Muhammedî sarık sarmış, gelip der:

"Bak a oğlum! Lâyık mıdır ki benim öğrencim olan Köse Bayram-ı Velî'ye giderken beni basıp geçesin, onu ziyaret edip bir hatme başlayasın. Bana bir Fâtiha okuyup geçmeyesin, lââyık mıdır?" dedi. Hakir ise;

"Sultanım, cenâb-ı şerîfiniz kimdir? Ben sizi bilmem ve nerede sakın olursun?" dedim. Onlar dediler;

"Gençlik yıllarında Güleşçiler Tekkesi'nde ve Sultan Murad huzurunda pehlivanlara duacılık ederken 'Engürü'de er yatır, Rum'da Sarı Saltık' demez miydin? İşte Engürü'de Er Sultan benim. Aşağı tahtalkale yakınında Odunpazarı'nda bir karanlık kubbe içinde kaldım. Oraya gelip beni ziyaret edip bir Fâtiha'yla şad eyle. Sen de dünyada ve âhirette şad u ber-murad olasın. Sabah namazından sonra sana bir adam göndereyim, hemen bana benzer, onun ile el ele verip bu şehir içre gezerek bana gelip ziyaret eyle. Selâmün aleyküm" deyip kayboldu. Hemen uykudan uyandım, temiz abdest alıp sabah vaktini bekledim. Sabah namazından sonra Paşa tarafından bir iç hizmetçisi gelip;

"Buyurun kahvaltıya." dedi.

"Hayır oğlum! Bu gün oruçluyum." diye hizmetçiyi savdım.

Hemen onu gördüm, akşam rüyamda gördüğüm kimse çıkageldi. Selâm verip;

"Evliyâ Çelebi siz misiz? Buyurun Er Dede Sultan rüyamızda bizi size gönderdi. Ziyaretine gidelim." dedi.

Ama sözü sanki yer altında derinden çıkar. [358b] Gerçekten yüzü nurlu ve sözü şirin tesirli, hemen feracemi giyip Bismillah ile kapıdan dışarı çıkıp yaya olarak giderken ileri şehri içinde on bir yerde gömülü bulunan büyük evliyâları isimleri ve resimleriyle söyleyip ziyaret ettirip bazısına "bizim çerağımızdır" der, bazısına "Azizim Hamid Efendi öğrencisidir" der.

Elime yapışıp ziyaret ziyaret gezdiklerimiz de inşaallahu Taalâ yazılır.

Hemen ki elime yapıştı, elinde aslâ kemiği yok idi. Ne tarafa eğsem hamur gibi eğilirdi.

Hemen elini elimden çekip sağ eliyle bir ziyaret gösterdi ve yine elime yapıştı. Bazı âhirete dair sözler ederek Odunpazarı adlı bir mahalle vardığımızda meydanın batı tarafında küçük bir türbe belli oldu.

"İşte Er Sultan kubbesi şudur." diye sağ eliyle gösterdi.

Hakir de o tarafa baktım. Sonra bir daha yanıma baktım, o kimse kaybolmuş. •

"Bre meded ben onun elini elimden koyurmasam gerek idim. Bre meded hâlim neye varır" diye dört tarafa doğru seher vak-tinde serserim olup gezerdim.

Hemen o şahsı kaybettiğim yer büyük bir cadde idi. Önümde ve ardımda görünmeyip kaybolmuştu. İmdi şu keçe kaplı küçük

kapıdan içeri girmiş ola, diye hemen kapıyı açıp içeri girdim. Meğer ne gördüm, bozahane imiş.

Bu kadar paşalı ve bu kadar katırcı ve eşek sürücülerini kimi çöğür ve kimi tambura çalıp bir hay-huy ki anlatılmaz ve tarif edilmez. Hemen biri;

"Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımız iç." dedi.

"Hay benim bozahaneye girdiğimi gördüler." diye utancımından yere geçtim.

Hemen dışarı çıkıp doğru Er Sultan Türbesi'ne varup kapısını açıp içeri girdiğimde;

"Esselâmü aleyküm ey aziz pîr" diye ağlayarak kutlu eşiğine bu âsi yüzümü sürüp dedim;

"Ey sultanım! Rüyama girip sana bir kâmil mürşid rehber görderirim dedin, ahde vefâ edip gönderdin. Henüz irşad olmadan elimden aldın. Kapına yüz süregelip ziyaret ettim. Allah'ın Habibi aşkına beni dünya ve âhirette mahrum koma. Allah ile ahdim olsun, mübârek ruhun için bir hatm-i şerif okuyayım." deyip bir hatm-i şerife başlayıp mübârek kabrinin sandukası olan yeşil sof ile kaplanmış örtünün altına girip,

"Himaye ey Er Sultan, himaye!" deyip girdim.

O saat uykuya dalıp öyle tere gömülmüşüm ki esvaplarımdan dışarı ter çıktı. Daha önce yine rüyamda gördüğüm gibi Er Sultan'ı evvelki şekliyle gördüm, selâm verdi. Selâmını alıp dedim:

"Sultanım! Bana vesile gönderdiğin adamı yitirip rehbersiz kalıp kapına geldim. Beni eli boş koma" dedim, Hemen:

"Sen Kur'ân hâfızı olduğundan ve evliyâ muhibbi olup büyük evliyâların türbelerine yüz sürdüğünden mahrum kalmazsın. Biz sana sevgimizden rüyana girip sana rehber göndeririz. Onun eline yapışıp bre gel dediğim sabahısı yine ben varıp eline yapıştım. Seni hak yoluna götürür kâmil mürşid ki elem çekme sonunda yolun selâmetle doğru yoldur. Ama sen de bu alçaklar ile gezerken doğruluk gösterip fukara ve zayıflara merhamet üzere olup alçaklardan kurtarmaya çalış. Paşana söyle benim himayemde olan Engürü'cüğümde kapanıp celâlî olup civarımda olan insanları eziyete uğratmasın. Sana da Cenab-ı Bârî tam seyahat, son nefeste iman verip Resûlullah'ın şefaatinin nasip edip beden sağlığıyla dünyayı gezip dolaştıkça azıcık yemek ye, azıcık söyle, az uyu ve ilme çok çalış. Sonunda hak yolunu bulmaya gerekli olan ameldir ki Cenab-ı Bârî Kur'ân-ı Azîm'inde, 'Güzel kelimeler an-

cak ona yükselir. Onu da iyi amel yükseltir' [Fâtır, 10] buyurmuştur. Bu nasihatlarımı tut, valideynin (anne ve babayın) hukukunu gözet ve bizi hayır duadan unutma, pirlere riayet eyle. Yürü Allah işini rast getirip âkıbetin hayır ola."

Bu niyete "el-Fâtiha" deyip Fâtiha-i şerîfi okuyup elini öperken nur dolu türbenin kapısından bir kütürtü koptu;

"Ya bu türbenin türbedarı yok a?" derken uykudan uyanıp Er Sultan'ın sandukası sofı altından çıkıp kendimden geçmiş ve sır sıklam tere batmışım.

Meğer türbeye çok ziyaretçiler gelip;

"Siz türbedar mısınız" dediler.

"Evet bu âsitänenin hademesi olduk" dedim. Onlar da ziyaret ettiler.

Hakir veda Fâtiha'sını okuyup yine kutlu kapısını kapattım. Ağlayarak konağıma gidip dosdoğru bu rüyayı paşaya dedim.

Hemen paşa *"Tam bir sıdk u hulûsa mâlik bir tevbe ile Allah'a dönün"* [Tahrim, 8] deyip,

"Tez bölükbaşılara, sekban ve sarıca askerlerine verilen cebehane tüfenkleri ve silâhlarını getirsinler. Bize Ankara Kalesi'ne kapanıp celâli olmak şimden gerü haramdır" diye bütün silâhları askerî taifelerinden alıp rahat halde oldu.

Meğer paşa da benim gördüğüm Er Sultan rüyasını gördüğünü hakire anlattı, rüyalarımız gerçekleşip uygun geldi. Meğer paşanın aklında Ankara'da kapanıp celâli olmak düşüncesi var imiş. Daha sonra bu Er Sultan'ı ve Hacı Bayram-ı Velî Sultan'ı ziyaret etmeyi üzerime görev bilip başladığım hatm-i [359a] şerifleri tamam edip;

*Ankara'da yatmakta olan büyük evliyâların
nur dolu mezarları ziyaretlerini bildirir*

Evvelâ muhteşem kutup, muhterem rûkn, zamanın zahidi, yegâne âbid, hakikatleri söyleyen, herkese nasihat eden, insanların kılavuzu, olgunluğun son noktası, mutlak şeyh, haketmiş kutup, Rabbanî hikmet madeni, Sübhanî kulübenin sakini **Şeyh Hazret-i Hacı Bayram-ı Velî**, *Allah sırlarını aziz etsin.*

Bizzat kendileri Çubuk Nehri kenarında Sol Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Şeyh Hamid hazretlerinden fakirlik cihazını kabul edip onların irşadiyle nicesine önder olmuş, nice bin keşif ve

kerâmetleri görülmüş ulu sultandır. Hatta seyahatle (---) tarihinde Sultan Yıldırım Han Gazi'ye (doğrusu Sultan II. Murad) gelip teberrüken yaptırdığı eski mabet Eski Cami'de kürsüye çıkarak vaaz ve nasihat ettikleri kürsüleri hâlâ nurlu Eski Cami içinde durur muhterem bir kürsüdür. Nice kere bu kürsü üzerine bazı şeyhler fodulluk edip vaaz etmek için çıkmışlar, ancak konuşmaya güçleri yetmeyip inmek zorunda kalmışlardır. Zirâ ol seccade üzerinde hafifçe oturmaya hakkı ve yeteneği olan şeyh gelmemiştir, değil ki korkmadan çekinmeden vaaz u nasihat ede. Bayram-ı Velî böyle bir ulu sultandır.

Daha sonra Yıldırım Han (doğrusu Sultan II. Murad) zamanında âhirete göç etmiştir. Ankara hisarı içinde nur dolu tekkesinde bir süslü ve donanımlı nur dolu türbe içinde medfun oldukları yukarıda tekkeler anlatılırken tarikatları, tekkeleri ve tarikatlarının hâlleri yazılmıştır. *Allah rahmet eylesin.*

Buradan duası kabul olunan, tarikatın nuruna mazhar, haki-kat sırlarının keşfeden, bilgi yolunun talipleri, irfan yolunun kervanbaşı **Şeyh Hazret-i Er Sultan ziyareti:** Mübârek isimleri Mahmud'dur. Yine Ankara içinde dünyaya gelmiştir. Kadirî tarikatından Şeyh Hamid hazretlerinin şeyhlerindendir. Nice bin keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Tanrı'ya hamd olsun bu hakire de ziyareti nasip olup rüyamızda görüp âhiret yurdunda iken irşadlarıyla hissedar olduk. *Allah rahmet eylesin.* Ankara içinde Ağaça pazarı'nda küçük bir türbede yatmaktadırlar. Herkesin ziyaret ettiği bir yerdir. *Allah sırrını aziz etsin.*

Buradan Ankara Kalesi'nin doğu tarafında kaleye eğimli bir yüksek dağ üzerinde **Hazret-i Hızır makamı ziyareti:** Bölge halkının dinlenme ve mesire yeri her yeri gören yüksek bir türbedir ki bütün Ankara ovası bu kalemin renginde yapraklar gibi görünür.

Şeyh Hüsâmeddin: Ahmed Sarbânî halifesidir. Ankara Kalesi'nde hapis iken "Sabah bizi defn edin." buyururlar. Sabahleyin hapishanede kesinlikle insan ve cinden kimse yok iken bir sarı hurma lifi kefenine sarılmış yıkanmış ve kokulanmış olarak ölü bulunur. Bütün Ankara halkı hayretler içinde kalırlar. Hâlâ zâviyesi haziresinde gömülüdür.

Şeyh Katib Salâhaddin: Yıldızlar ilminde sanki Fisagores-i Tevhidî idi. *Melhame* ve *Ta'birnâme* gibi telif eserleri vardır. Sultan II. Murad şeyhlerindendir

Bu ziyaretlerden başka Ankara şehrinin içinde ve dışında nice bin yazar ve şairlerden âlimler, sâlihler ve büyük evliyâlar gömülüdürler. Ama bir kaç gün misafir olmamız sebebiyle bu kadarca yazıldı. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Daha sonra Ankara'dan hareket üzere olmak için tuğlar kornakçıyla gidip hakir hafif yüklü kalmamız için hacı babadan aldığımız bir katar katırları paşaya bir kese kuruşa satıp fukaralara tasadduk ettiğimizin bol karşılığını bulduk, zirâ; "*Kim Allah'a bir iyilikle, güzellekle gelirse işte ona bunun on katı...*" [En'am, 160] âyeti böyle indirilmiştir.

Bütün ağır yüklerimi, kendinden gelenleri ve Cenab-ı Bârî'nin gayb hazinesinden haramîler yatağı adı geçen hacı baba eliyle bağışladığı eşyaları bütün hanemiz sahibi velinimet Kederzâde efendimize Allah emaneti koyup yedi adet silâhlı köle ile ve bir adet hafif yüklü seyishane ile kaldık.

Sabahleyin göç olacak sırada onu gördük, sabah namazında şehir içinde bir velvele, bir gürültü, bir feryat ve bağırışmalar koptu.

Bir Allah Allah ve bir hay-huy ki yer ve gök tir tir titredi. Bre nedir aslı, derken hemen bu kadar adam ayağa kalkıp;

"Biz paşadan hoşnuduz, suçu yoktur" derler. Bir kısmı da;

"Emir padişahındır. Varvar ile birlik olmuş celâlîlerdir, tâbileri haramîlerdir".

Meğer paşanın öldürülmesi için ferman ile hünkâr kapıcıbaşlarından Mustafa Ağa kırk kapıcıyla gelip bütün kale kapılarını kapattırıp genel duyuru dellâllarına bağırttırır. Tanrı'nın hikmeti, paşa o gece bir korkutucu ve tehlikeli rüya görür. Bir saraç ile kıyafet değiştirip birer süratlı ata binip Seydî Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi ziyaretine kale kapısı açılınca değişik kıyafetle giderler. Genellikle alışkanlığı bu idi.

Bu kadar halk kapıcıbaşıyla paşanın sarayını basıp bulamadılar. Şehrin içini ve dışını o kadar aradılar ki adından ve izinden bir şey bulamadılar.

Bu haberi paşa duyunca artık Ankara şehrine girmeyip şehrin kuzey tarafında Erkeksu adlı mahalle varınca bir reaya ile Kethüda Ali Ağa'ya bir kâğıt göndererek bayrak askerlerini [359b] istemiş.

Beri tarafta paşayı bulamayınca kale kapıları açılıp şehir içre dellâller bağırıp;

"Vay o paşalının hâline ki bu saatten gayrı bulunurlarsa malları yağmalanıp kendileri katl olunmasına padişah fermanı çıkmıştır" diye bütün paşalıyı mübaşirler ile beldeden sürdüler.

Paşalının da tatlı canlarına minnet ki minareli şehre girmeyeler.

Hakir de hane sahibimizle vedalaşıp Hacı Bayram-ı Velî ve Er Dede Sultan'ı da veda ziyareti edip Ankara'dan kuzey tarafına 7 saatte,

Erkeksu Köyü menzili: Ankara nahiyesinde iki yüz haneli, camili ve mükellef hanlı bağısız ve bahçesiz, kaya dibinde bakımlı ve şenlikli bir Müslüman köyüdür. Buradan (---) saatte,

Büyük İstanoz kasabası menzili: Ankara paşasının subaşılığı hükmünde 150 akçe nahiye kazalarını dan Murtatova nahiyesi hududunda iki tarafı göklere çıkmış daracık derenin kenarında bin haneli, bağısız ve bahçesiz, camili, hamamı ve küçük sultan çarşılı bakımlı bir kasabadır. İçinden (---) nehri akar.

Bu kasabanın iki başında büyük kapıları var imiş. Sultan III. Mehmed zamanında Celâlî Karayazıcı, kapıları söküp şehri yağmalamış. Eğer o kapılar tamir olursa bu kasabaya bir taraftan zafer mümkün değildir. Zira iki tarafı samanyolu gibi göklere baş uzatmış, şahin, zağanos ve miskî kartal yuvaları, yalçın sipsivri kızıl ve sarı uçurum kayalardır ki insan bakmaya cür'et edemez. Van, Şebin Karahisarı ve Mardin Kalesi kayaları gibi heybetli, tehlikeli ve ibret verici kayalardır. Kimi Bîsütun Dağı gibi altı boşdur, kimi ejderha gibi yukarıdan aşağı süzölmüş, kimi arslan görünüşlü, kimi fil cüssesi gibi türlü türlü acaip yapılı kayalardır.

Bu kasabanın ekseriyyâ re'ayaları Ermenilerdir. "Bin adet sof (yün) ve muhayyer (hareli kumaş) işlenir tezgâh vardır" derler ama dere içi olduğundan havası gayet sıcaktır. Lâkin hoş muhayyeri olur, beğenilir ve Ermeni kızları meşhurdur.

Ve öyle mağaraları var ki içinde biner adet at bağlansa rahatlıkla sığar. Eski zamanlardan kalma, bir yalçın kaya üzerinde harabe kaleciği vardır. Tanrı'nın hikmeti bu şehre girdiğimiz gün insan deryası toplanmış. Meğer ip canbazlarının gösterileri var imiş.

İp cambazları ustalarının seyredilmesi

Kırk seriede bir bütün ip cambazları toplanıp birbirlerini yola çekip imtihan etmek için Kalecik'te, İstanoz Deresi'nde ve Ana-

dolu'da Gediz şehri kalesinin kayasında tezgâh kurup ip cam-bazlığı ederler.

Bizler de işsiz güçsüz adamlar bu dere içinde seyirlerine varıp gördük ki, mavi bulutlara dayanmış yalçın kayalı dar boğazdaki kayaların en yüksek tepesinde, bir kayadan bir kayaya sağlam Frenk iplerini bağlamışlar, kayalar kesmesin diye iplerin iki başına postlar bağlayıp güvindikleri adamlarını silâhlarıyla komuşlar ki usta marifetini gösterirken bir hasmı ipi kesmesin.

Kayaların altlarında ve üst taraflarında binlerce adam toplanmış, her taraf insanlarla dolmuş. Aşağı şehir içinde akan nehir kenarında bir hafta öncesinden sofa, sedir ve sekiler yapmışlar, açıklık yerlere çadırlar kurmuşlar, bu kadar bin Tanrı kulu seyre durmuşlar.

İki tarafında Ankara paşasının mehterhanesi kütür kütür dövülüp dua ve övgüden sonra ilk önce ustalar birbirlerini mey-dana çağırırlar.

Önderleri **Üsküdarlı Cambaz Sipahi Mehmed Çelebi**, bismillah ile kocaman ve irice eline terazisini alıp tezgâhı başına varıp bir gülbâng çektirince o kayalar içinde Allah Allah sesleri gökyüzüne ulaşip dağlar gök gürlemesi gibi güm güm ses verirken davullara tarralar vurulur.

Bu kere **Koca Mehmed Çelebi** o incecik imtihan ipi dedikleri ip üzerinde şimşek gibi seğirderek şakılayıp öylece giderken hemen tezgâh ipinin ortasından göz açıp kapayıncaya kadar hemen geri döndü ki sanki tazı önünden tavşan döner gibi büyüleyip döndüğünde bütün sadık âşıklar gönülden;

"Allah'ın yardımı sana olsun ey usta" diye bağırdılar.

Bütün seyirciler dudaklarını ısırıp hayran kaldılar. Meğer bütün ustalar arasında yıldırım gibi giderken ip üzerinde geri dönmek insanın yapabileceği bir şey değilmiş.

Sonunda, üç kere bu şekilde ustalığını gösterip hayır dua ve övgü ile gıylayarak inip çadırına gelip durdu. Yardımcıları parsaya çıkıp akçe devşirmeye başladılar.

Bundan sonra **İspartalı Pehlivan Civelek Ali**, atik ustalardan imiş, Usta başı huzurunda baş yere koyup dua ile o da tezgâhın başına geldi.

Bütün ustaların hünerleri, ellerinde teraziyi mizan gibi birlikte tutup gitmektir ama bu Civelek Ali teraziyi ucundan sağ

eline alıp bir ucunu aşağı sarkıtıp bir hâl üzere yıldırım gibi geçti ki bütün pehlivanlar ve seyirciler;

"Bu dahi olacak şey değildir" dediler. Menzil başına bu üslûp üzere varıp sonra teraziyi yine ucundan sol eline alıp yine bir ucunu aşağı sarkıtır.

Bu kere dönüp geri geri gelirken bütün halk [360a] "Allah âsân getire." diye bağırdılar.

Korkmadan ve çekinmeden halkın tezahüratıyla geri geri yine menzil başına gelip çarmıhtan baş aşağı sıyrılıp ser-çeşme (baş usta) önünde yer öptü.

Baş usta "Bârekallah pehlivan" diye bağrına bastı.

Sonra **Harputlu Pehlivan Şücâ** terazisi iki elinde iki testi, tatlı su ile dopdolu gidip geldikçe testiler elinde iken bir çarmıhtan kendini aşağı öyle uçurdu ki bütün seyirciler "Vah pehlivan" diye acıldılar.

Allah'ın izniyle vücuduna bir zarar gelmediği gibi iki elindeki testileri bile kırılmadı. Öyle bir san'at ile uçtu ki bütün âlem halkı hayrette kalıp baş usta huzurunda el arkası yerde ettiğinde baş usta "Binlerce âferin ey pehlivan Şücâ" diye elini öptü.

Sonra **Tokatlı Uzun Hasan Pehlivan**, Hindistan padişahı huzurunda ustalığını göstermiş, yaşı yetmişe yetmiş yaşlı bir ihtiyar ve fmeslek tecrübesi çok bir usta idi. O da baş ustanın elini öptükten sonra ayağında yeni kubadî pabuç, başında yaldızlı tülbent üzerinde bir kâse su ve sırtında kırmızı çuka ferace, elinde terazisi yok. Feracenin iki yenlerine terazi gibi yapışıp geçip geri döndü. Ama bütün seyircilerin aklı gitti.

Sonra **Gergerli Pehlivan Sührab**, ayağında yüksek topuklu avrat nalini (tahtadan yüksekçe tasmalı ayakkabı), omuzunda bir sığır danası, ancak kolu üzerinde terazisi ile geçti ve geri döndü. Gerçekten o nalin ile o incecik ipin üzerinden geçmek büyük ustalıktır.

Sonra **Mağripli Pehlivan Nâsır**, gözleri bağlı, omuzunda bir yardımcısı ile davul çalarak elinde terazi ile geçti.

Sonra **Arapgirli Pehlivan Selim**, kispetinden başka vücudu çıplak, iki elinde birer çakmaklı kol tüfenkleri atıp geçti. Karşıda yine tüfenkleri sıkılayıp dönüşte yine tüfenkleri atarak geldi.

Sonra **Cerbeli Pehlivan Nasreddin**, kâküllerinden ışık ipine asılıp elinde karpuz gibi yuvarlak bir şey var, onu bir ip ile fırıldak gibi dönderdikçe pehlivanın perçeminde bağlı olan halka ışık ipinden kaya kaya usta asılı perçemiyle gitmede, ama ne terazi var ve ne ayakları ip üzerindedir. Hemen saçından asılmış, elindeki karpuz gibi şeyi çevirdikçe karşı tarafa gidip geldi. Buna hiç bir kimsenin aklı ermedi.

Sonra baş usta çırağı **Galatalı Kızkapan Pehlivan Süleyman**, kıspetiyle baş usta önüne gelip dört köşe bir sandığa girip içinde asla bir şey olmadığını bütün halka gösterdi. Tahtadan içi kâğıt kaplı küçücük sandık idi. O sandığı bir demir halka ile ışık ipine asıp kendisi sandık içine girip kaybolunca sandık ipten asılı kaldı. O anda sandık karşı tarafa şimşek gibi varıp geldi ve Pehlivan Süleyman dışarı çıkıp baş usta huzurunda selâm verdi. Bu ustalığa da akıl sahiplerinden hiç birinin aklı ermedi.

Sözün kıyası üç gün üç gecede yetmiş ip cambazı ustalarının gösterdikleri becerilerini yazsak cambaz övücüsü oluruz. Ancak bu kadarıyla yetinip üç yüz kadar çıraklarını başka çıkarıp usta ettiler. Bundan gayri her kalfa binlerce oyun sergilediler ve üç günde bütün halktan 600 sof ve sayısız muhayyer kâr edip paşa efendimizden bir kese kuruş bahşış aldılar, *vesselâm*.

Bu kasabada bu gösterileri seyredip insan topluluklarından bir iz kalmayıp sessiz ve rahat dururken paşa kapısında bir hay huy koptu. Meğer Âsitâne tarafından yirmi kapıcı ile Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından bir kapıcıbaşı gelmiş, hemen paşaya haber ettiler.

Bütün asker kat kat olup paşa huzuruna kapıcıbaşını çağırdılar. Geldiğinde yüz bin temenna ile girip yer öptü. Bütün keçeli kapıcılar kızgın köpek gibi dıraşıda kalıp kapıcıbaşı yalnız paşa yanında kaldı. Zira Çorum şehrinde paşaya hücum eden Berber Bayram kapıcıbaşından ibret alındı.

Daha sonra kapıcıbaşı, emirleri paşanın kapıcılar kethüdası Ali Ağa'ya verdi. Meğer Hezarpare Ahmed Paşa tarafından emir gelip;

"Düstûr-ı mükerremim Mehmed Paşasın, emr-i şerîfim vardıkta bir an ve bir saat durmayıp Erzurum Karsı eyaletini sana ihsan etmişim. Kötü işli Kızılbaş'ın o taraflarda ayaklanmaları ve taşkınlıkları belli olduğundan o serhadlere gitmek çok gerekli olmuştur. Ağırlığın bırakıp ılgar ile vararak Kars eyaletine mu-

tasarrıf olup alâmet-i şerîfeme itimat kılasın." diye bu uyulması şart emir ile Mustafa Ağa gelip padişah emri okunduktan sonra paşa;

"Emir padişahındır, nola!" deyip o an İmad Ağa'ya bir kese kuruş verip;

"Tez tuğlar gitsin" diye emrederek İmad Ağa'yı yolladı. Meğer Ankara'da paşanın katline emir getiren bu Mustafa Ağa imiş. Paşa emre aslâ itaat etmeyip İstanoz'dan Murtatova [360b] taraflarına doğru gitmek üzere hazırlandı.

O saat Varvar Ali Paşa'dan dostluk mektupları ile kapıcıbaşılardan Melanlı Hüseyin Ağa geldi. Sevgi dolu mektupta yazılanlar budur ki;

"Benim velinimetimin oğlu efendim, sultanım! Duyduk ki Erzurum'dan azledileli bu kışta kıyamette nice zorluklarla karşılaşip yolculuk sıkıntıları çekerek Kızılırmak geçidinde büyük hasarlara uğramış ve çokca adamlarınız suda boğulmuştur. Hüküm Allah'ındır. Hemen sizler sağ olasız. İnşaallahu Taalâ en yakın zamanda Cenab-ı Bârî yardım edip karşılığını verir.

Bizim içler acısı hâlimizi sorarsanız Âsitâne tarafından bir kapıcıbaşı ferman ile Sivas'a gelerek İpşir Paşa oğlumuzun hatunu ki Gürcistan'da Mavrol Han'ın kızı Perihan'dır, onu bizden padişah buyruğu ile, Sultan İbrahim Han veziri Ahmed Paşa'nın yanılmasıyla iki defa ferman göndertip istetti. Kanuna aykırıdır diye vermedik. Tokat Kalesi'nde dizdara teslim edip bütün âlimler, sâlihler ve şeyhlere Allah emanetidir diye sicille kaydedip verdim. İpşir Paşa oğlum bu durumu işitince bir mektup gönderip buyurmuş ki:

'Benim efendim ve kıymetli babam, Allah senden razı ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen iki cihanda iki elim yakan dadır ve mahşer gününde sorumlu olursun. Ve eğer bu husus için padişah tarafından bir serencam (sıkıntı) çekersen her ne şekilde emrin ve isteğin olursa ona göre yoluna bin can ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır.' diye mektupları geldi.

Bu sıralarda İpşir'in hatununu padişaha kanuna aykırı vermediğim padişah tarafından duyulunca Sivas'tan bizi azlederek iki defa katlimize fermanlar geldi.

'Avrat hatırı için avrat sözüne uyan avrattan kötüdür.' diye Tanrı'ya hamd olsun başımızı vermedik.

Sivas'tan azledilmiş olarak yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrasında uyanık olup konakladık. Günden güne tâbilerimiz gelip toplanmaktadır.

Ve İpsir Paşa oğlum Karaman eyaletiyle geldi. Nice azledilmiş beylerbeyileri ve diğer sancakbeyleri gelip büyük bir topluluk ile Üsküdar'a varıp kanun ile davamızı görüp yetmiş kimse-nin katlini isteriz.

Bir vezir oğlu vezirsin, mührü (sadrızamlığı) sana, Mısır'ı bana, İpsir oğluma Şam'ı, Süleyman Paşa oğluma Bağdad'ı, Çavuşzâde oğluma Haleb'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum'u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu sevgi dolu mektubumuz varıp ulaştığında bir an ve bir saat durmayıp menzilleri katederek ve merhaleleri uçarak biri birimizle haberleşerek denizler gibi asker ile gelip Bursa altında toplanalım. Yedi vezir, on bir beylerbeyi ve sayısız sancakbeyleri gönül birliği ve hedef birliği edip adaletle bir kuş yumurtasını bir akçeye alarak Âsitane-i saadet tarafına varıp şer'î mürafaa olavuz", diye eblehçe mektuplar yazmış. Paşa mektupları okuyunca hakire:

"Ne ahmak heriftir. Mektubunda bütün ahmaklıklarını ve tedbirsizliğini ifşa etmek için içindekilerini açığa vurmuş."

Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mektubunun yazılma sebebi

"Tiz divit ve kalem!" diye cevher kalemini usta eline alıp gönlünün içinde olan manalar hazinesinin kilidini açıp cevher incileri saçarak "*Mânâ, şairin karnındadır (gönlünde)*"ı hâl diline getirip nice tumturaklı kelimeler ile bir nasihatnâme ve nice şiir san'atlı yerici sözlerle mektup yazdı. Zira kendileri güzel yazı yazmada ikinci Ünsî, Tâcizâde Cafer Çelebi ve Ali-yi Ma'nî benzeri idi. Renkli kalemle güzel hatta sahip hızlı yazı yazan ve kendi akranları arasında ilimde seçkin olmuştu. Ve gayetle eli çabuk idi. Hattâ aziz babaları *Allah rahmet eylesin* Mustafa Paşa, Sultan IV. Murad Han devrinde defterdar iken kendileri mülâzım ve müderris olduğundan bütün ilimleri tamamlamıştı. Lügat ilminde *Kâmûs-ı Ahterî* ve *Arûz-ı Me'âlî* olmuştu.

Hattâ Arap ve Acem'den, Hind, Belh ve Buhara'dan Tataristan'a ve Han'a bir mektup yazılacak olsa Mecd Efendi, Durak Efendi ve Sıdkı Efendi mektupların müsevvedesini hazırlarlar, bu efendimiz Defterdarzâdeye verirler, bu da tashih ederek kendi el

yazısıyla mektupları yazardı. Hangi kral veya padişah huzuruna varsa çok beğenilip elden ele geçerdi.

Büyük mansıp ve makamlarda iken asla reislerine muhtaç olmayıp bütün emirleri, arzları, Şehzâde Mehmed Han'ın doğumu müjdesini, diğer kalelerin fetihnâmelerini, mektuplarını ve diğer gönderilecekleri bütün kendi hattıyla yazdığından Varvar Ali Paşa'ya da kendileri el yazılarıyla mektup yazdılar. Zira Varvar Ali Paşa'nın reisi Niksarî Halil Efendi de iyi yazı yazan, fasih dilli, güzel sözlü, mânâlı yazan, mânâlar anahtarı, maarif denizi bir kimse idi. Onun için Ali Paşa'ya muhabbet mektubunu kendileri yazdı. Sözü'nün özü odur ki;

"Benim aziz pederim! İnci yağdıran [361a] mektubunuzda yazmışsınız ki; bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve diğer vezirler ve beylerbeyiler ile gidip şer' ile da'vamı görürüm, buyurmuşuz.

'Da'vacın kadı, yarıcın (yardımcın) Allah ola!' diye halk dilinde darb-ı meseli ma'lumunuz değil midir?

Cenâbınızın hasmı padişahın kendisidir. Padişah âdil gerek ki şer' ile da'vam var diyesiz. Kanuna aykırı, bir adamın ehlini (karısını) almak isteyen imamın (önderin) dört mezhep fetvalarında imamlığı sahih (doğru) olmadığı güneşten daha açıktır.

Böyle olan imama nice uyup nice tâbi olup nice şer' ile da'vam vardır, dersiz ve umuma muhalefetin büyük hatalardan olduğunu bilirsiniz.

'Atalar sözünü tutmayan hatalar demiş, el mi yaman beğ mi yaman' demişler.

Sultan Murad, *toprağı temiz olsun* hazretleri merhumun zamanından beri Has Harem'de yetişip bu yaşı'nıza gelinceye kadar bu kadar büyük mansıplar zaptettiniz. Bu kadar celâlî, haydut ve zorbalar ki padişaha karşı ayaklanıp isyan edenlerin hangisi iflâh olup istediğini elde edebilmiştir. Yakın zamanlarda Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene isyan edip Sultan Osman efendimin kanı diye kırk bin yeniçeri kırıp şer' ile da'vam vardır der idi. Şer'î ve nâ-şer'î da'vasını kim duydu, sonunda hâli neye vardı?

Ve dahi yakın zamanki olayın meydana geleli yedi sene olmuştur, Nasîf Paşazâde Hüseyin Paşa bir yumurtayı bir akçeye alıp adl-i adâlet ederim diye sizin gibi yirmi bin asker toplayıp Kör Hazine'dar İbrahim Paşa ile Kayseri altında ceng edip Nasîf

Paşazâde, Hazineîdar İbrahim Paşa'yı şehit ettikten sonra nice bin askerini kılıçtan geçirdi ve bu kadar ganimet malları aldı.

Hüseyin Paşa muzaffer oldum diye Anadolu gibi geniş toprakları olan büyük bir diyarı bırakıp 'şer' ile da'vâm vardır' diye hak tarafından görünüp Üsküdar gibi bir dar yere vararak 'şer' ile gezerken şerrile askeri darmadağın oldu.

Arz-ı mukaddes gibi bir geniş diyarı koyup Boğaz'dan Rumeli gibi alçak zemin olan dar yere geçip Varna yakınına vardı. Orada yakasını ele verip Kara Mustafa Paşa vezirin huzuruna dip diri getirilince doğram doğram edip Hüseyin Paşa'yı şehit ettiler başını Bâb-ı Hümâyûn önüne bıraktılar.

İmdi benim aziz pederim. Bu sevgi ve dostluk üsluplu mektuptan maksat odur ki Kara Mustafa Paşa, adı geçen Nasîf Paşazâde Hüseyin Paşa'yı böyle yenip katlettiği günlerde hâlâ sadri-azam olan biş (beş) karınlı Semiz Ahmed Paşa onun tezkirecisi idi. Hüseyin Paşa'nın katli tamamen bunun görüşü ve ısrarıyla idi. Hâlâ sadriazam olup senin sağlam hasmın ve can düşmanıdır.

Elbette Nasîf Paşazâde katli san'atlarını sana ve bana edicilerdir. Zira Âsitane'den adamlarım geldi.

Bâb-ı Hümâyûn önünde Gazze makrameleri üzere altı vezir ve beş beylerbeyi kellesi yatarmış.

Sakinin, el-hazer el-hazer, 'şer' ile Üsküdar'a gelmen. Zira Osmanoğlu devletine nizam ve intizam veren Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Onların müritlerinden Kemikli Ali Baba adlı bir yiğit er, ârif-i billah hünerli kişidir, Hacı Bektaş-ı Velî, onlara

'Var Ali Baba, Üsküdar ile Gebze arasında bir tepelik vardır, bu ateş ile bu pembeyi (pamuk) bu hokka ile götür. Tâ ki o tepe üzerine vardığında ateş pembeyi yaktığı yer senin dâr-ı bâkî makamındır, orada sakın ol' diye Hacı Bektaş, Ali Dede'ye bu nasihatları eder.

Ali Baba'nın üzerine İsm-i a'zam okuyup üfürür.

'Var Ali Baba makamında normal eceline kadar otur. Osman-oğullarına isyan ile seni geçenlerin kemikleri, üzerinde yığılıp Kemikli Baba adıyla meşhur olasın' diye öyle Sultan Velî nefes etmiş. Hacı Bektaş'tan feyz almış, sanki o merkezde insanların kutbu gibi bir tılsımlı ulu sultandır. Onu, isyan ile geçenlerin hangisi iflâh olmuş ve istediğini elde etmiştir?

Buyurmuşuz ki İpşir oğlum benimle bilebilir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi öyle inandırmış. Sakının, vallahi güvenmeyin ve inanmayın. Baş değil bir taş, lâş ve lâşf vermez. Zirâ Abaza aşireti arasında bir babak (alçak) soydur. Ve gayet hasis, alçak, aşağılık ve korkak kavimdir. Kendinin de bütün hayatı boyunca herhangi bir yiğitliği görülmemiştir. Gerçi tütün ve kahve içmeyip süt içer ama öyle bir zâlimdir ki unsuz evin hamurunu ve ineksiz evin sütünü bulup içer ve bir kana on bin kuruş alır. Ettiği zulmü Haccâc-ı Zâlim Yûsuf etmez.

Benim aziz pederim, onun ipiyle kuyuya inen cehennem çukurunda kalır. Hilekârdır, cengaver, yiğit ve cesur değildir. Hattâ bilmez misiniz ki, *Allah rahmet eylesin* İpşir, IV. Murad Han'ın Revan Kalesi cenginde büyük emirahuru değil mi idi? Üç yüz adet adam ile yetmiş Kızılbaş bunlara rastlar. Kızılbaş ile elleşmeden ve yaralanmadan cenkten önce üç yüz adamlarından utanmadan kaçtı.

Ve üç yüz adamı canla başla savaşır esir oldular. Ve İpşir'in ardınca Kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden okluğunu ve kılıcın [361b] bırakıp yaya olarak Zengi Nehri kenarında akşama dek bir bostan içinde gizlenir.

Akşamdan sonra Ken'an Paşa ordusuna çırpılıplak gelir. Ken'an Paşa bir kat esvap, bir kat silâh ve bir at bağışlar.

'Ceng ede ede kurtuldum.' diye yalan söyleyen yalancı ve ödleğ İpşir değil midir? Ki o gün bir Kızılbaş, kendine bir hançer uyluğuna vurup o zamandan beri topal olmuştur.

Bir yalanı da 'Attan yuvarlanıp topal oldum.' der.

Benim pederim, sakın böyle kötü isimli, uğursuz ve yalancı ile yol birliği, gönül birliği ve dil birliği etme, kimseye güvenip sırlarına mahrem edinme.

Sana hak tarafından görünüp Âsitâne tarafıyla yüksek mansıplar için gönül ve yol birliği edip savaş sırasında seni meydanda korlar. Bu gibi öğütleri pederime yazmak küstahlıktır ama iç acımdan cesaret edip yazdım.

Nasihatnâmenin sonu: Benim izzetli aziz pederim! Eğer düşmandan kolaylıkla intikam alıp kelle kurtarmak muradınız ise adâlet ederim, diye tâ Üsküdar'a varmayınız.

Bu öğütlerim eğer sizce makbul olursa işte bu ciğeri kanlı ehl-i hâlim evlâdı ye kardaş yoldaşım olan Veziriazam Sâlih

Paşa, kethüdası İbrahim Paşa ve Sâlih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa gibi velinimet akran ve dostlardan ayrılmış oğlun Mehmed fakir hâlâ 12.000 askerle Ankara altında Kütahya'dan azledilmiş Küçük Çavuş Paşa, Kethüdazâde Baki Paşa, Dede Osman Paşa, Seydî Ahmed Paşa, Ketağaç Paşa, Deli Dilâver Paşa ve nice beyler hâlâ benimle inip binerler. Ankara'ya kapanmak istedim idi.

'Tedbir kuldan, takdir Allah'tan' uyarınca Tanrı'nın hikmeti kaleden dışarıda bulunuyordum. Kaleyi üzerime kapatıp umumi bir baskınla askerimi kırmaya niyetlendiler. Tanrı'ya hamd olsun kurtulup İstanos adlı kasabada Mustafa Ağa adında bir kapıcı-başı padişah emirleri getirip bizi Kars'a göndermek isterler. Emirlerini görmezden geldim. Hâlâ Murtatova adlı ovalarda serseri olup zâtınızı bekler gezeriz.

Böyle olmaktan ise ölmek çok çok üstündür. Hemen Eskişehir altına bu kadar denizler gibi asker ile varalım, vuralım, yakalım, yıkalım, günden güne toplanalım. Asalım, basalım, keselim, alalım, askere verelim.

Kapılarımız askeri bilsinler ki celâlî olup isyan ettiğimiz hepsi suçlu olup kümeden ayrılamayıp can baş ile hizmet ederler. Ama bir yumurtayı bir akçeye almak ile adamın başına kafadar adam toplanmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ama her çadırdı ve yüklükte avret ve oğlan serbest gerektir.

Böyle olursa bir hayli devletimiz uzun olur. İnşaallah kelimemiz kurtarıp düşmanlarımızdan intikamlar alırız.

Âsitâne tarafında devletin durumu ters yüz olup emindir ki eğri giden dünya istediğimiz şekilde döne. Yoksa bundan gayre ilâç yoktur. Ve yoksa kendi askerinizle başınıza tedarikinizi görün.

Eğer böyle olmaz dersiniz dostluk üsluplu mektubumuz küstahça yazılmıştır. Af ile kapatıp acele olarak yine cevabını bu tarafa, mektubumuzu getiren Evliyâ Çelebi kulunuz ile bildirsiniz.

Baki olasız baki... *Kâmiller ve âmillere selâm olsun..*

*Ankara yakınında Istanosz kasabasından ulaklık ile
Tokat'ta Varvar Ali Paşa'ya gidip Varvar ile gelirken
Varvar Köprülü Mehmed Paşa, Amasyalı Kör Hüseyin
Paşa ve Kara Sefer Paşa ile ceng edip Varvar'ın
Köprülü'yü yendiği savaşı ve menzilleri bildirir*

Devlet sahibi efendimizden mektupları alıp Istanosz kasabasından Ankara'yı, Hüseyin Gazi'yi ve Balıkhisar'ı geçip Sarıalan Köyü'nde konaklayıp orada yem kestirdik.

Buradan kalkıp Kalecik Kalesi'ni, Şeyh Şamî'yi, Akçakoyunlu'yu ve Kurtlar kasabasından Kızılırmak'ı rahatlıkla geçip Karakeçili menzilinde durduk.

Varvar Ali Paşa'nın Turhal Kalesi'nden kalktığını haber alıp oradan bir menzilde doğu tarafına ilgar edip Amasya yakınında Gergeran kasabasinda;

Varvar Ali Paşa ile buluşma: Bu kasaba 1057 [1647] tarihinde yukarıda Erzurum menzillerinde yazılmıştır. Bu kasaba ovasında, Varvar Ali Paşa kırk elli bin asker ile konaklayıp o geniş alanı çadırlarla ve otağlarla süslemiş. Hakir kanun üzere önce ket-hüdasına varıp buluştum.

Bize rehber olarak paşanın otağına götürdü. Ne otak, sanki Süleyman otağıdır. Dört tarafını nice bin çatal fitilli sekban ve sarıca akrepleri kat kat otağı kuşatıp silâhlı olarak hazır durur.

Hakir içeri girip paşaya yakın vardığınca okluk ve kılıcımlı çıkarıp seke seke huzuruna varıp yer öperek dostluk üslûplu mektubu eline verip;

"Defterdarzâde Mehmed Paşa oğlunuz, izzetli huzuruza selâmlar edip bu mektubu gönderdi", deyince;

"Safâ geldin yiğit, hoş geldin" dedi.

Yine etek öptüm, "otur" dediler.

Hakir hemen [362a] hafifçe oturunca yüzüme bakıp;

"Bre sen Hâfız Evliyâ Çelebi değil misin ki, Ayasofya Camii'nde Kadir gecesinde ezberden sekiz saatte hatm-i şerîf edip merhum Sultan Murad, Allah'ın rahmeti ve bağışlaması ona olsun, seni Hâs Harem'e alıp kılardı etmedi mi?" deyince Hakir;

"Belî (evet) sultanım! Sultan Murad Han'ın چراغ-ı efrûhatesiyim (yanmış mumuyum)" dedim.

"Şimdi sen paşa oğlumun ne hizmetindesin?"

"Vallahi Erzurum'a giderken mü'ezzinbaşısı idim. Erzurum'da gümrük kâtipliği ihsan eyledi ve üç kere Acem diyarına

gönderdi. Hâlâ şimdi imamlığı hizmetinde insanların imamı, dostu ve sohbet arkadaşıyız. Zira bebekliğimden beri merhum babaları zamanından beri bir yerde hâsıl olduğumuzdan sırları mahremi olduğumuz için hakiri sultanıma gönderdi".

"Safâ geldin, hoş geldin".

Cümle iç ağalarına "kiş kiş" deyip paşa ve hakir yalnız başımıza kalınca Varvar:

"Şimdi paşa oğlumu ne mahalde bıraktın?"

"Sultanım! Ankara'nın kuzey tarafında, iki konak ötede İstan-
tanz Kalesi'nde bıraktım. Buradan cenâb-ı şerifinizi kollayarak
Çankırı taraflarına gitmek üzeredir. Zira o mahal, bolluk yerler-
dir ve şiddetli kış def olup bahar mevsimidir, sultanım o taraf-
lara gelmenizi beklemektedir. Bu mektubun, sultanımdan cevabını
ister. Hemen inşaallah sabah bu kulunuz yine inci saçan mek-
tubunuz ile giderim. Mektuplara bakılsın!" diye konuşmama son
verince;

"Tez divan efendisi Halil Efendi'yi çağırın" dedi.

Halil Efendi hazır olup mektubu gizlice okudu. İçindekileri
öğrenince;

"Bre Evliyâ Çelebi! Ne çok askeriniz var, ya Ankara Ka-
lesi'ne nice kapanmadınız. Heyhat, yazık, işte bir iş ederdiniz ki
kıyamet devrine dek kılıcınızı arşa asıp o zaman İstanbul kefare-
lerinden intikam alınırdı. Olmaya, illâ hayr. Hele çok askeriniz
var imiş." diye sevincinden kalkıp otak içre dönüp dolaşırken ha-
kire yüz altın, bir mercan tesbih ve koynundan bir mücevher saat
ihsan edip hazinevara;

"Müsâfirindir, bir hoş ikram edip bir kat esvap ver." diye
tenbih etti.

O saat hakire bir kat değerli elbise ve bir samur kafası
değerli kürk verip konuk olduk.

O gün konakçı tarafından haber geldi ki;

"Köprülü Mehmed Paşa ve yedi beylerbeyi Osmancık köprü-
sünü ve Sarmaşıklıkaya Beli'ni alıp metrisler kazıp yalçın
kayalar üzere büyük taşlar yığmışlar. O taraftan kuş uçmak ihti-
mali yoktur. Ve Amasya paşası Hüseyin Paşa Direklibel'i ka-
patıp köylerden bütün reaya ve berayayı kaldırmış. Bir habbe ve
cübbeli adam bulunmak ihtimali yoktur. Bütün sarp dağlara, ma-
ğaralara ve kalelere kapanmışlar." diye konakçıdan haber gelin-

ce Varvar Ali Paşa atının yularını Kızılırmak geçidine çevirip tuğlar gitti. Gergeran kasabasından 7 saatte,

Dankaza Köyü menzili, buradan 5 saatte, **Bardakçı Baba Köyü**. Daha önce bu iki köy yazılmıştır. Buradan (---) saatte,

Kızılırmak kıyısı menzili: Bütün Varvar askeri büyük ırmağın kenarına konakladılar.

Bu kadar derya gibi asker bir günde rahatlıkla geçti. Bir adam, bir at ve bir eşek boğulmayıp esvapları bile ıslanmadı. Ama üç ay önce bizim paşa askeri geçtiğinde olan belâlar ve Tanrı'nın mahlûklarının suda boğulması bir tarihte olmamıştır.

Bu mahalde Ali Paşa, anılması hayır olsun, at koşumları, takımları, kadife sırmalı eğeriyle, cilâlı ve tezhipli koşumuyla nehri geçsin, diye bir asil kanlı ve soylu saba rüzgârı süratli küheylân at bağışladı. Kendileri ile nehri geçip;

Ayruk Sahrası Köyü menzilinde konaklandı. Dört tarafa karavullar salınıp çevre vilâyetlerden nice bin araba zahireler gelip toplandı. Adı geçen Ayruk Köyü Kızılırmak'ın kuzey tarafında olduğundan Çankırı sancağı toprağında yüz evli büyük vakıf köydür. Bir camii vardır. Buradan,

Mehmed Şah Dede ziyareti: Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan bu Kızılırmak geçidinde yerleşerek Yıldırım Han zamanında cennete yolcu olur. Bir büyük bakımlı türbedir. Gece ve gündüz, ay ve yıl, sabah ve akşam "*Yeryüzünde hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir.*" [Hûd, 6] kesin emri üzerine zenginlere ve fakirlere nimeti bol bol dağıtılır. Yüz adet Bektaşî dervişlerinden ziyade yalınayak başı çıplak sâdık âşıkları ve gönlü yaralı dervişleri vardır.

Aziz Mehmed Dede'yi paşa ile ziyaret edip paşanın azize tam yönelmesini ve için için ağlamasını gördüm ki değme kürsü vazirleri büyük evliyâlara öyle inanır değillerdir. Mübârek kabrinin çevresi Kur'an-ı Kerimler, şamdanlar, چراغdanlar, sancak, davul ve kudümler ve nice bin asılı avizeler ile süslü bir **Ahmed Dede kabri tekkesidir**. Burada tekke şeyhi Mustafa Dede, azizin temiz soyundan hoş meşrepli bir zât, hâl ve ilim ehli, sohbeti manalı ve tatlı, söz sahibi, hafif ruhlu, güzel ahlâk sahibi cömert bir zâttır. Varvar Ali Paşa'ya büyük bir ziyâfet çekip öyle bir sofraya hazırlamıştır ki kuşluk vaktinden ikindi vaktine kadar bütün asker yemiş, karınları Ma'di Kerb karnına dönmüştür. Ama yine

bütün sahanlar nefis nimetler ile dopdolu idi. [362b] Gerçekten de, bu yemek bereketi azizin ruhaniyeti tesiridir.

Ve her sene bu tekkede şeyhin kendi atlarından bir at kurban edip tekke yakınında olan kayalardaki miskî kartallar o bir atın leşini yerlermiş. Sene sonuna dek bu kartalların başka bir şey yediklerini hiçbir kimse görmemiştir. Meğer yine tekke kurbanı olup yiyeler. Bu da ibret verici bir seyirdir.

Şeyhi **Mustafa Dede** avlanmaya düşkün bir candır. Doğan yerine karakuşlar besleyip atının sağrısında tegelti (eyer) üzere karakuşlar oturur, av gördüğünde karakuşları salar. Eğer tavşan, eğer tilki, çakal, kurt, sırtlan, andık (sırtlan), sığın, tablalı, karacalar, yağmurca, ayı, domuz, toy, kaz, turna, ördek, balıkçıl, angıt, yeşilbaş ve devlengeç, hattâ kaplumbağayı ve Kızılırmak'tan sazan balıklarını alıp şeyhin önüne getirir karakuşları vardır. Bu da azizin bir kerâmet ve tasarrufudur.

Buradan kalkıp yine Kızılırmak kenarıyla 2 saat gidip,

Durduk Köyü menzili: Bu da Kızılırmak kenarında Çankırı toprağında iki yüz haneli bakımlı camili köydür.

Bu köye gelirken Varvar Ali Paşa askerinde kıl taraktan adamları seyr ettim, denizler gibi asker ama sanki camapur (çapulcu) askeri gibi derme ve çatma dağınık ve rahat askerdir. Ama yetmiş bayrak sarıcasına ve yirmi bayrak sekbanına aşk olsun. Meğer paşa kendisi sarıcadan silâh kuşanıp meydanlarda hizmet etmiş. Onlar da paşanın uğurunda ölmeye ahd etmişler. Deli ve gönüllüsü ve on bayrak Tatar askeri gayet sadaklı ve savatlı zor batır bahadır yiğitleri var idi. Müteferrika ve vâcibür-reaya bayrakları daima dört tarafa karavula gitmeye memur mükemmel seçkin askerdir.

Ve kapıcıbaşlarına dikkatlice baktım, gerçekten pâk ve seçkin zırh ve zırh külâha, cebe ve cevşene gömülmüş pür-silâh yancıklı, bahrî hotaslı, kırkar, ellişer kargı sııklı al ve kırmızı mukaddemli, burma kâküllü köçeklere sahip ikişer üçer deve ve katır katarlı ve yularlı ağaları var.

Ve üç yüz Nahçıvan demirine gömülmüş kantar sııklı iç ağaları var ki her biri birer yedi başlı ejderler, birer çeşit hüner sahibi yiğit, cesur erler idi. Hemen hazinedarın kırk kölesi ve paşanın ciğer köşesi bey efendinin kırk seçkin köleleri başka idi. Paşa köleleriyle karışmış değiller idi.

Bu askeri seyr ettikten sonra hakir Durduk Köyüne varıp;

Hüsâm Efendi ziyareti: Kızılırmak kenarında ulu sultandır. Burada da paşaya büyük ziyâfetler olup şeyhi paşaya bir at hediyeye çekti. Buradan kalkıp üç saat gidip,

Kum Baba Tekkesi menzili: Kızılırmak kenarında ve Çankırı toprağında 200 haneli ve bir camili bakımlı köydür.

Burada yine Ali Paşa ile Kum Baba Sultan Tekkesi'ne gidip ziyaret ettiğimizde Ali Paşa ağlayıp o kadar sızlanarak;

"İlâhî! Beni huzuruna yüzü kara kullarınla iletme. Son nefeste tam hüsn-i hâtîme (güzel son) ihsan eyle" diye dualar edip tekke fukaralarına sadakalar ihsan eyledi.

Buradan kalkıp kuzey tarafında Çankırı toprağında **Türkmen Keskini**, hududuna girildiğinde;

"Sultanım bu hakire mektuplar ihsan edip yollayınız. Paşa oğlunuz inciler saçan mektubunuzu beklemektedir." dediğimizde Boşnak adamı olduğundan;

"Benüm oğlum katlana, birkaç gün.

Görelim, âyine-i devrân ne sûret gösterir

diye bu mısra'ı mırıldandı.

Sonunda, hakir birkaç gün sabr etmeye razı oldum. On gün Türkmen Keskini içinde gezüp on birinci gün yine Keskin subaşı-lığında **Sarı köy**, adlı yere konduğumuzda Varvar Ali Paşa'nın askeri içinde bir dedi kodu yapıldı.

Asker pür-silâh olup dört tarafa karavullar tayin olundu. (---) paşa çarkaya (---) paşa dümdâr (artçı) tayin olundu.

Bütün asker çadır ve karargâhlarında pür-silâh hazır olup cenge hazırlanıp durdular. Hakirin can başıma sıçradı. Paşanın ciğer köşesi beyden sorup;

"Bu ne karışıklık, isyan ve ayaklanmadır ki asker birbirine girip hazır oldu?" dedim. Hazinesdar dedi;

"Vallahi Evliyâ Çelebi! Şimdi casusumuz geldi. Köprülü Mehmed Paşa üzerimize gelmek için hatt-ı şerif ile kumandan olmuş, Amasyalı Kör Hüseyin Paşa, Divriği Beyi Kara Sefer Paşa ve nice paşalar toplanmış, yarınki gün büyük cengdir" deyince hakir paşanın yanına vardım. Paşa:

"Gördün mü Evliyâ Çelebi! Ben seninle bileyim ve yoluna kurbanım diyenlerden biri Köprülü Mehmed Paşa dört eyalet sancağı askeriyle üzerime geliyor" dedi. Hakir:

"Bundan size hisse var paşa. Sultanıma mektubunda yazdığı maddenin biri de budur ki 'Seninle bile olurum, diyenlere itimat etme. Seni meydanda korlar' diye yazdığı büyük maddenin biri de budur. Ama Allah'ın emriyle bunda bir şey yoktur. Geçende Kızılırmak kenarında Kum Baba Sultan'ı ziyaret ettiğiniz gün tam bir Tanrı'ya yöneliş ile;

'İlâhî beni mahçup edip halk içinde yüzümü [363a] kara eyleme' diye hayır dua ettiğinde bildim ki o dua Tanrı katında kabul oldu. İnşaallah zafere ulaşip selâmet bulursun". Lâkin o gün affeder bir davranış gösterdi. Sevgiden nice öğüt verici cevaplar ile muzaffer olmasını müjdeledim. O sırada paşa;

"Bütün asker hazır olsun" diye sıkı sıkı tenbih edildi. Bütün silâhlar muhabbet meydanına dökülüp demir zırhlar giyildi. Gece yarısına kadar bütün askerler silâhlara gömülüp her biri birer Sam ve Neriman'a denk pehlivanlara döndüler. Beyt:

*Seher-çûn germ olup pazarı mihrin
Asar altun terâzûsın sipihrin*

beyti üzere seher vaktinde paşa bütün ordu etrafına muhafazacı askerleri koydu.

Bismillah ile 6.000 salt seçkin vurguncu, yağmacı ve talancı asker atlayıp ilgar ile kible tarafına yedi saat gitti. Çankırı toprağında **Kurşunlu Dağı** eteğine varıldığında meğer Köprülü'nün casusu varıp;

"İşte Varvar Ali Paşa askeri geldi" deyince göz açıp yumuncaya kadar Köprülü çarhası muhabbet meydanına çıktı.

Ali Paşa askeri de ileri varıp çarha askeri gösterdi. Geride beş koldan kafadar kat kat asker koyup iki çarha birbirine tokuştu.

Bir saat çok iyi kıran kırana savaş oldu. Bir saatten sonra Köprülü tarafı aslâ dayanamayıp bozguna uğradı.

Beş adet eyalet askeri kimi kılıçtan geçerken kimi *Lâ ilâhe illallah* der, kimi *Muhammedün Resûlullah* der, kimi aman ve kimi yaman deyip bu kadar Tanrı mahlûku darmadağın oldular.

Köprülü askerini, Varvarlı varıp koyun kuzular gibi yalayıp çadır ve karargâhları, yükleri ve yüklükleri ve günahsız suçsuz tâbilerinin ahlârlarını alıp kâfirler gibi zincirleri boyunlarına bağladılar, esir gibi bu kadar Müslümanı yerlerde sürüdüler.

Attan ve dondan, katar ve yulardan kısacası dünya devletinden ayrılmış, ömründe yaya yürümemiş ve onur sahibi muhteşem ağaları sekban ve sarıcalar yalın ayak ve başı kabak yaya yürütüp kimini kırarlar, kimini esir ve kimini azad ederler.

Bazısına "Malını nereye gömdün?" der, işkence ederler. Kimi ayakları bağlı, gönlü hasta, kırık-dökük bu kadar insan koyun sürüsü gibi giderlerdi. Bazısını istedikleri yerde katl ederlerdi.

Bu kadar alçaklıktan başka Osmanoğlu padişahının üç tuğlu bir yaşlı, yüksek vakar sahibi Köprülü Mehmed Paşa'yı, iki tuğlu Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'yı, iki tuğlu Kara Sefer Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendizâde gibi hanedan sahibi kimseleri elleri ayakları bağlı, kan ciğerleri dağlı, kan çanağı gözleri yaşlı ve bağıruları başlı Varvar Ali Paşa'nın tuğları önü sıra boğazlarında lanet halkası ile zincirler ile bağlanmış öyle ince ve nazik vücutları o şiddetli sıcakta yaya giderek, "*Hüküm Allah'ındır*" deyip her an ve her saatte felek celladını bekleyip dillerinden Tevhid kelimesi gitmezdi.

Gör felek atlasının hâlini ki bir an evvel bu kadar gösteriş, büyüklük, saltanat ve azamet sahibi idiler.

Bir anda cübbe ve sarığa mâlik olmayup yaya zincirle çekilip sekban ve sarıca elinde esir oldular.

Bu hâlde iken gözleri önünde tâbillerini ve adamlarını katl edip kılıcının kanını cellatlar paşaların üzerine silerlerdi.

Sözün özü, bir vezir ve beş beylerbeyi Varvar Ali Paşa'nın üç direkli otağı sütunlarında ağır zincirlerle bağlı, diğer beylerbeyiler, diğer sancakbeyiler ve başka ileri gelenler yüzü üstüne bağlı idi.

Diğer Köprülü, Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa askerleri başka çadırlarda esir sefiller idi.

Bu arada Varvar Ali Paşa'nın bir habbeye ve bir lipaçe cübbe muhtaç, aç ve ihtiyaç sahibi olan yaya seyis, deveci, katırcı, meşalecileri ve bulaşıkçıları birer katar ağır yüklere, bir o kadar ganimet mallarına ve beşer onar adet zırh, zırh külâhlı, katlâvî, cebe ve cevşenli köçeklere sahip olup Firavun ve Şeddad gibi gurura kapıldılar. Varvar Ali Paşa ise zafer kazandım diye benliğe kapılıp böyle davranmaya başladı. Ve henüz isyanı ve ayaklanması ortaya çıktı.

Ve günden güne ordusunda çapulcu haşaratları toplanmakta. Çevre kazalarda beylerbeyiler asker sürmeye ve zahire sürmeye memur oldular. Ve bazı beylerbeyilerine emirler yazıp;

"Elbette eyaletin askeriyle bizim ordumuza gelesin ve illâ üzerine asker çekerim." diye tehdit eder emirler yazıldı.

Ve bazı namuslu sancakbeyleri ve beylerbeyiler ordusuna geldiğinde toplam 37.000 asker oldu.

Bu hâl ile konakları kat ederek ve merhaleleri uçarak yine Çankırı sancağı toprağında **Bozoğlan Köyü menzili** adlı mahalle geldiğinde hakir huzuruna varıp;

"Gazanız kutlu olsun. Sultanıma, inşaallah zafer kazanırsınız, demiştim. Tanrı'ya hamd olsun düşmanları bozguna uğrattınız. Bugünden sonra Cenâb-ı İzzet sizi koruyup [363b] gözetip her vakit düşmanlarınız böyle bozguna uğrayıp başları mızraklara süs ola." diye bolca hoşâ gidecek sözler edip;

"Sultanım! Şimden gerü bu kulunuza mektuplar ihsan edip paşa oğlunuza beni gönderin" dedim. Söze başlayıp dedi:

"Gördün mü Evliyâm! Bu kadar düşman askerini bir anda nice tarumar eyleyip kırıp geçirdim ve nice vezirleri zincire urup çeke çeke götürürüm" deyince;

"Gördüm sultanım! Layıklarını buldular. Ancak merhamet edip nicesini azad edin. Cenab-ı Bârî sizin de nice müşkil işleriniz âsân ede. Suçlularınız bütün ümmet-i Muhammed'dir. Bu Osmanoglu devletinin kârhânesinin (işyeri, işlik) hâli budur. Ulülemre itaat ederek beyler ve paşalar biri biri üzerine ceng ede gelmişlerdir. Size lâıyk olan yine afv ile muamele eylemektir. 'Allah'ım! Sen affedicisin. Affetmeyi Seversin. Beni de affet!' buyurmuşlar." dedikçe inat edip bir adam bile affetmeyip;

"Sabr eyle, beş on günden sonra görürsün. Hele Küçük Çavuş Paşa oğlum, İpsir Paşa oğlum, Şehsüvaroğlu Şeh Gazi Paşa oğlum ve nice oğullarım dahi gelsinler daha neler işlesem gerek." diye tuhaf benlik gösterici ve bazı böbürlenici sözler etti. Hakir ise;

"Ey sultanım! Bizim efendimize de mektuplar yazın. Onlar da İslâm ordusu toplantısına katılıp daha büyük bir topluluk olsun." dedim.

"Hele şimden gerü iş bitti. Onların gelmesine ihtiyaç kalmadı. Eğer gelirse safâ geldi, hoş geldi." dedi.

Bir safdil, Has Harem'de yetişip,

..... (1 satır boş)

zamanında (---) mansıbiyla muradına ermiş Bosna asıllı bir oğuz adam idi. Hile ve dalavereden uzak, yerme, kötöleme, dedikodu, günah işleme, yalan ve iftiradan arınmış vezirlerin düşman üzerine varıcı Varvar'ı idi. Ve gayet inançlı olduğundan her hoşagiden güzel sözleri tasdik etmeyi çok severdi. Görüşlerinde ve işlerinde isabetli davranmayıp kötü fikir aşıl原因 ve ileri sürenlere inanır ve uyardı. Ve devleti sanki tesadüfen elde etmiş, hafiflik ve kıt akıllılıkla meşhur idi. Ancak hâlinin temizliği ile de seçkinler arasında idi.

Tanrı'nın hikmeti bir gün İpşir Paşa'dan ve Küçük Çavuş Paşa'dan mektuplar gelince çok sevindi ve neşelendi. Mektupları okuyunca sanki raks ederek;

"İşte İpşir oğlum gelmededir. Senin paşan onun hakkında bana neler yazar. Al imdi bu mektupları paşana götür" diye İpşir Paşa, Küçük Çavuş Paşa ve kendi mektuplarıyla hakire bir kese kuruş, Köprülü malından koşumuyla bir küheylân at, bir Gürcü kölesi, ona bir küheylân at ve bir kat esvap verdi.

Çankırı nahiyelerinde Bozoğlan Köyü'nden çıkıp Allah'a tevekkül ederek kuzey tarafına üç günde ılgar edip Ankara sağımızda kalıp Murtatovası içinde bir geniş sahrada (---) köyü menzilinde paşa ile buluştuk.

"Bre Evliyâm! Safâ geldin. Ama ne çok eğlendin" deyince berbat, bıktırıcı hâlimizi, başımızdan geçenleri bir bir anlattık.

Paşa hayretler içinde kalıp gülümseyerek, "yakında görürsün" dedi. Önce Varvar'ın mektubunu okuyunca ateş parçası olup;

"Görürsün mel'un ahmak potur" deyip İpşir Paşa'nın Varvar'a gönderdiği mektubu okuyunca güle güle tamam olup mektubu hakire atarak;

"Nazar eyle (gözet)" dedi.

Hakir, İpşir'in mektubunu okudum. O kadar kılınmış, iltifat etmiş ve yalvarırcasına girişmeler yazmış ki dinleyenin aklı gidip;

"İpşir Paşa, Varvar Ali Paşa'nın satın alınmış kölesi olmuş" der.

Paşa mektuplarından sonra ol derya gönüllü kâmkâr paşa buyurdular ki;

"Biz onun ayıplayıcı ve yerici mektuplarına bakmayıp yine mudarayı elden komayalım" diye tatlı eda ile mektuplar yazmak

sadedinde iken Âsitane tarafından bir hünkâr hasekisi ve Kapı kethüdamız Siyavuş Ağa'nın hazinedarı Kâtib Ali Çelebi hatt-ı şerîf ile geldi. O saat padişah divanı kurularak padişah fermanı okundu. Fermanın mânâsı odur ki;

"Eğer başın gerek ise bir an ve bir saat durmayıp mükellef ve mükemmel askerinin Cemâziyelâhir ayının başında her ne olursa olsun İpşir Paşa, Çavuş Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa, Seydî Ahmed Paşa, Şeh Gazi Bey ile hepsiyle birden gönül birliği ve yol birliği edip Varvarlının başı ya başın.

Ve illâ eğer inat, muhalefet ve müsamaha edersen burada olan çoluk çocuk aileni tamamen katledip bütün mallarına el konur.

Ve eğer o âşnin hakkından gelip Varvar'ın başını kapıma gönderip hizmette bulunursan hâlâ hasekimde olan Mısır eyaleti hatt-ı şerîfime uyup bu tarafa müracaat etmeden caizesiz (ücretsiz) tarafından bir mükellef, muhteşem ve işbilir ağamı Mısır'ın şehir havâleliğine gönderesin. Hatt-ı hümayûnuma amel edip ferman-ı şerîfim öyle çıkarılmıştır. *Vesselâm.*"

Paşa da; "Emir [364a] padişahımındır" diye derhâl hareket boruları çalınıp bir kadar asker ile tuğu ileri gönderdi.

Hasekiye bir kese harcırah verip kethüdanın çadırında konuk eyledi.

Ertesi gün Tanrı'nın hikmeti Varvar Ali Paşa'nın çaşnigirbaşısı gelip Âsitane tarafından Varvar Ali Paşa'ya gelen emirleri ve hatt-ı şerîfi getirdi. Paşa okudu, fermanın içindekiler şöyle;

"Vezirim Varvar Ali Paşa lalam! Suçun afv olunmuştur. Defterdaroğlu celâlî Erzurum'a ve Ankara'ya sığınmak isteyip isyan ettiği ve ayaklandığı belli olmuştur. Fermanım vardıkta bir an durmayıp memleketimin neresinde bulursan katl et, ya başı, ya başın. Hizmeti ettikten sonra sana Mısır ücretsiz ve karşılıksız ihsanım olmuştur" diye fermanı okuyup;

"Bre meded, bu sır bunda kalsın" deyip,

"Dilini tutan, tehlikeden emin olur" deyip sırrını açıklamayıp sus pus olup oturdu.

O gün İpşir Paşa tarafından çaşnigirimiz gelip;

"İpşir Paşa, Karaman eyaletiyle Varvar ile celâlî olmaya gider" diye haberler geldi.

O gece Varvar'a mektuplar yazıldı. Varvar'ın katledilmesi hakkında paşaya gelen fermanı Varvar mektubuyla sabahleyin hakire verip o gün o gece at sürüp,

Çerkeş kasabası menzili adlı yerde Varvar Ali Paşa denizler gibi asker ile bir çemenzar ve geniş ovada (---) nehri kenarında çitâçıt sıra sıra çadır ve otaklarını kurup konaklamışlar, ama tamamen habersizler idi.

*Varvar Ali Paşa'nın itaatsizliğini, acı sonunu ve
hilekâr İpşir Mustafa Paşa eliyle bozguna
uğramasını bildirir*

Hakir yine kethüda çadırına varınca paşaya götürdüler. Paşa;

"Hay Evliyâm! Yolun yakın oldu" deyince;

"Sultanım! Bir iş zuhur edip bu kulunuzu yine muhabbeten paşa oğlunuz, hakiri gönderdi" diye mektupları ve paşaya Varvar'ın katledilmesi hakkında gelen fermanı verdim.

Niksarî Halil Efendi'ye gizlice okutturdu. Bizim paşanın kendi ile birlik olduğundan hoşlanıp bu hakiri obasına götürüp;

"Benim oğlum! Sakın söz burada kalsın. Bak bana Koca Valide'den, Cinci Hoca'dan, Bektaş Ağa'dan, Muslihiddin Ağa'dan, Kara Murad Ağa'dan, toplam yedi ocak ağalarından, şeyhülislâmdan, bütün Harem-i hasda ayakdaşlarımdan, diğer kardaş ve yoldaşlarımdan, bütün sipahi, yeniçeri ve cebeci ocaklarından gelen mektupların" hepsini önüme koyup,

"Gör oğlum beni İstanbul'a gel diye nice isterler" dedi.

Gerçekten nice mektuplara göz attım:

"Benim efendim, iki yerden gayret kılıcını kuşanıp ayağını pek basıp basiret üzere olup bütün vezirler, vekiller, âlimler, sâlihler, beylerbeyileri ve bütün yedi ocak halkıyla söz etmişiz. Hepsi isterler. Bütün Anadolu eyaletlerinde ma'zul vezirler, beylerbeyiler, diğer sancakbeyleri ve sipah kethüdayerini başına toplayıp Bursa üstünden tâ Üsküdar'a gelesin" diye bütün İstanbul a'yânı mektup ve tezkireler göndermişler.

"Elbette ve elbette Üsküdar'a gelesin. Tâ ki bir acaip göresin ve işbaşında olan yetmiş nefer kimseyi isteyessin ki padişahımızı onlar baştan çıkarıp rüşvete sürükleyip dine aykırı haram olan şeyler yaptırmaya sevk ederler. Elbette gelip onları katl ettiresin" diye nice mektuplar yazmışlar.

"Benim canım Evliyâ Çelebi! Bak İpsir oğluma gelen hatt-ı şerîfi bana gönderdi. Varvar'ın başını alırsan ettiğin hizmetin karşılığında sana bedavadan Şam eyaletini ihsan etmişiz, demiş" diye fermanı hakire gösterdi.

"İpsir oğlum ise bütün Karaman eyaletiyle ve bu kadar Türk ü Türkmân ve bu kadar kapısı kulu askeriyle yarın değil öbür gün bana yardıma gelmek üzeredir. Buradan inşaallah bu başımla doğru Âsitane'ye gideriz" deyince kalbime bir ilham gelip;

"Bu başımla İstanbul'a gideriz" dediğinden bir nakş olup;

"Ayâ söyleyeni ko, söyleteni gör" dedikleri darb-ı mesel mi ki, diye hatırıma çeşit çeşit fikirler geldi.

"Medet sultanım! Hemen bana mektuplar veriniz. Biz de ordunuzda bulunalım. Toz toprak içinde başıboş gezmeyelim. Zira paşa oğlunuz bir fermanınızı beklemektedir. Bu bahar mevsiminde çayır çimen üzere menzilleri kat ederek İstanbul'a varalım. Hemen mektuplar verin" diye elini öptüm. Sanki eli kan kokardı.

"Tez Halil Efendi! Mehmed Paşa oğluma, Baki Paşa'ya, Seydî Ahmed Paşa'ya, Ketağaç Paşa'ya ve Deli Dilâver Paşa'ya mektuplar yaz. Mehmed Paşa oğlum onlara kumandan olup muayyenlen geleler diye yazın" diye buyruklar etti.

"Tez hazinedarı çağırın" deyip hakire 300 mümessek altın, yastık üstünde bir saat, bir mercan tesbih, bir çârkab (kıymetli bir cins kumaş) okluk, bir kılıç ve hazinedarın bir samur paçası kürkünü ihsan etti.

"Sultanım! Atlarım yoruldu. Üç küheylân ihsân eyle" deyince,

"Emirahur dört at ve dört rahtlı katır getir" dedi. [364b]

Hemen üç küheylân at Çerkezî koşumlarıyla ve dört katır koşum ve takımlarıyla bağışladı.

Köprülü Paşa'dan kalma üç adet temiz olmayan Gürcü köleleri bağışladı, hemen pis iken bir tenhaca yerde üçünü de temizledik, hazinedar üçüne de pâk esvaplar verdi.

Bütün bağışlanan eşyaları katırlara yükletip Çerkeş Hanı yanında eski can dostumuz olan Kadı Nesimî Efendi'ye Allah emaneti verdik. Mektuplar için at ile yine otağa gelip gezerken otağ direğinde belâ zincir ile bağlanmış Köprülü Mehmed Paşa'yla buluşup mübârek ellerini öptüğümüzde;

"Hay Hafız Evliyâ oğlum! Hoş geldin" diye paşa efendimizin hâlini hatırını sordu.

"Çankırı semtinde hâlâ on bin asker ile serseri gezer" dedim. Köprülü Mehmed Paşa:

"Başına bu kadar haşerâtı toplayıp reaya ve beraya üzere konup zulm eylemesin" dedi.

"Ey sultanım! Başı korkusundan asker toplamıştır. Bilirsiniz ki henüz bütün vezirleri birbirine kırdırmak isterler" dediğimde,

"Gerçeksın ama" deyip koynundan evrâdını (okunması âdet olan dini dualar) çıkarıp;

"Vallahi korkmasın. Elli adam ile dahi günden güne gezsın. Kılına hata gelirse bütün sözlerim yalan olsun. Bizden selâm eyle. Padişaha âsi olanlara uymasın, eğer hayatta kalam derse" diye nice öğüt verici sözler edip;

"Kalk imdi, var git." dedi.

Yine elini öpüp otağın orta direğinde yine zincir ile bağlı Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'ya, öbür baş direkte bağlı Kara Sefer Paşa'ya ve bir kenarda zincirle bağlı Amasyalı Hacı Efendi oğluna uğrayıp hepsiyle buluşup hâl hatır soruşup,

"Allah kurtara!" diye dua ettim.

Onlar da paşaya selâm edip gittim.

Bunların çevresini çatal tüfenkli sekban ve sarıca haşerâtları kuşatıp nöbet beklerlerdi.

Bu sırada bir iç oğlanı hakire gelip;

"Buyurun, sizi devlet sahibi ister." dedi.

Paşanın obasına varınca;

"Mektupları aldınız mı?" dedi.

"Hayır! Almadım." dedim.

"Tiz şu mektuplar gelsin" der iken Varvar Paşa'nın kapıcılar kethüdası içeri girip:

"Sultanım! İpşir Paşa oğlunuz tarafından adamlar gelip bayraklar göründü." dedi. Paşa ise;

"Ya yarın gelse gerek idi. Safâ geldiler, hoş geldiler. Tiz bizim öbür otağı bir hoşça döşen ve kendilerin otağlarını bir çemenzar yere kursunlar, yemek hazırlansın, kethüdası kethüdâma ve kapıcılar kethüdası sana konsun." diye kapıcılar kethüdasına hitâb etti.

"Ve bütün bölükbaşılar bölükbaşımıza" diye kethüdasına bütün İpşir Paşa askerini misafir vermeye ferman edip kethüdâya tenbih etti ki,

"Sen bütün ağalarım ile atlanıp yetiştiğin yere varınca istikbâline çık ve biz dahi ordu kenarına dek at ile karşı çıkarım. Tiz at hazır edin." diye kılıcını kuşanıp otağ içinde üzüntülü şekilde gezerken;

"Evliyâm! Sen İpşir Paşa'yı bilirsin."

"Belî (evet) bilirim" dedim.

"Sabr eyle. İpşir oğlumla buluş. Bazı sırra dair sözlerim vardır. Onu söyleyip ne zuhur ederse ona göre mektuplar yazarım. İpşir oğlumdan da mektuplar alıp gidesin" diye taşra otağa çıktı ve bir sandalyesi üzerine oturdu. Ve alay çavuşları;

"İpşir Paşa hazretlerinin ağalarını çadırlarınıza indirin" diye seslenirlerdi.

Varvar kethüdası askeriyle Çerkeş suyunu karşı geçip yaya sarraçlarıyla karşılamaya gittiler.

Beri tarafta hizmetçiler yemekler, kahvaltılar, şerbetler ve buhurlar hazır etmede.

Hakir dışarı çıkarak iki kölemle atıma binip İpşir Paşa'nın karşılanmasına Ali Paşa ile gitmek için hazırlandım. İpşir ile Varvar nasıl davranırlarsa yakından görmek için hazır idim. Ama âheste âheste öncelikle yedi koldan asker belli olup çarhacılar (öncü kuvvet) askeri alâmetini gösterir öncü askere baktım. Bir incecik uzun filandıra gibi bir beyaz dil bayrak ileri gelir ama tamamı top kümeden gelirler.

Bir yiğide sordum;

"Bu ne bayraktır" dedim.

"Şehsüvaroğlu Gazi Bey bayrağıdır" dedi. Hakir ise;

"Oğul! Bu gelen asker ilk başta çarka göstermiş ve yedi yerde mehterhane cengi harbîleri dövülüp iki kanatlı ceng askeri göstermiş." O yiğit;

"Hayır! İpşir Paşa'nın usulü ve alışkanlığı budur" dedi.

Ama Varvar'ın karşılamaya giden kethüdası askeri İpşir'in ileri gelen askeriyle cirid oynamaya başladılar.

Ama İpşir'in askeri kümelerindeki olan silâhlara güneş parıltısı vurup insanoğlunun gözleri kamaşırdı.

Bu hâl ile bu asker Varvar ordusuna bir ok menzili yer kalınca beri taraftan Ali Paşa tantana, gösteriş ve azamet ile üç yüz süslü, silâhlı ve giyimli iç ağalarıyla ve nice dış ağalarıyla atlanıp ordusu içinden suyun karşı tarafına geçmeye yönelip gitmede.

Hakir haylice yer gidince Cenab-ı Bârf kalbime ilham verip;
"Bu toz toprak ve bu kalabalık içinde nişlerim?" diye üç kölemle yine Varvar ordusuna geldim. Kimi yemek ve kimi kahve pişirip İpşir Paşalı misafirlerine ikram ve ziyafete çalışırlar.

Hakir Varvar ordusunda da durmayıp Çerkeş Hanı ense-
sindeki tepe üzerine çıkıp nice yüz piyade olmuş seyirci adamlar ile Çerkeş sahrasında donanmış [365a] çadır ve otağları, günahsız ve çok günahkâr askerleri seyr ü temâşâ etmeye başladık.

Aşağı sahrada donanan denizler gibi bukailemun nakşu gibi çadırlar, deve, katır ve tavla tavla küheylân atlar tepinip karışınca Varvar ordusu içinde bir toz toprak belirdi.

"Ayâ bu ne alâmettir ve ne melâlettir. Şiddetli rüzgâr yok iken böyle bir toz toprak göklere yükseldi. Tanrı'ya hamd olsun şöyle toz ve toprakta ve böyle şiddetli sıcakta bulunmadık. Sonunda onlar otaklarına gelip iki vezir bir yerde buluştular. Bunca şeyden sonra vakit geçer. Eğer bir mektup da İpşir Paşa verirse yazılınca kadar ikinci vakti olur" diye bu şekilde düşünceler ile adı geçen yüksek bayır üzerinde bu aşağıdaki orduyu ve bu kadar Tanrı mahlûkunu seyr ederken İpşir'in ileri yürüyen çarkacı (öncü kuvveti) askeri Şeh Gazi Paşa ile bütün sekban ve sarıca askerleri de Çerkeş suyunun kenarına geldiler. Nice yayaları Varvar ordusuna girdiler. Diğer İpşirli askeri su kenarından uzak kat kat durdular.

Geriden İpşir askeri de kat kat at başu beraber olup âheste âheste gelmede.

Fakir Varvar onlara varmada iken hemen ilk başta su kenarına gelen tüfenk atıcı askeri Varvar ordusu içine bir yaylım kurşun serpdi.

Geride İpşir askerinden de Allah Allah sesleri kopup yer ve gökler tir tir titredi.

Bütün İpşirli Varvar ordusuna at koyup dal kılıç bütün çadırların iplerini kestiler.

İçinde olan Varvarlı çadır altında kaldılar. "Bre! Bre!" deyince Varvar askeri içine bir Timur kılıcı girip ansızın öyle bir ceng ve şiddetli savaş oldu ki nursuz Timur ile Yıldırım Han cengi böyle olmamıştır.

Habersiz iken Varvar askeri İpşir Paşa askerine bir Ali saturu vurdular ki sanki Ali cengi oldu, ama ne faide. Gafil (habersiz) asker ve üç paşanın ganimet mallarına konarak doymuş

asker... Tok arslanın hareketi ancak o kadar olur. Ve kaza kalemi ezelde öyle takdir olunup yazılmış. Beyt:

*Edemez def' sakınmakla kazayı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek*

uyarınca İpşir Paşa, hile ve dalavereye saptı.

Varvar Ali Paşa askerine tavşan uykusu verip (aldanıp) ansızın basarak ömürleri yayını yasıp (gevşetip) Varvar askerini kırmaya başladılar. Ama Varvar nefsinde hayli yiğit, cesur, hünerli kumandan, meydan eri gürbüz er idi.

Bu hâli görünce üç yüz iç ağalarıyla "Allah Allah" deyip İpşir askerinin bir tarafından kılıç vurup koyuldu. Ama ne faide, Basra harap olduktan sonra. Savaş öncesi gafilce bütün kafadar kumandanları ve cengâver erleri şehit olmuş, kimi dört tarafa karınca gibi dağılıp Varvar, İpşir askeri içinde deryada katre (damla) ve güneşte zerre gibi kalmıştı. Yine var kuvveti pazuya getirip vura kıra kırılarak, İpşirliyi allak bullak ederek bir siyah kaytas saf kan at ile İpşir askerini sökü� kendinin darma-dağın olmuş ordusu içinden çıktı.

Onu gördük bu hakirin olduğu dağa doğru at boynuna düşüp gelerek kararı firâra çevrilmiş olarak gelmede.

Hemen İpşir askeri Varvar'ın ardına düştüler ve Çerkeş ensesindeki dağda yetişip Varvar'ın başına üşüştüler.

Fakir Varvar o mahalde de urba kuşak ile beyaz sade giymiş dal kılıç olup nicesini attan aktardılar.

Sonunda bir mel'un bir mızrak vurdu, yaralı olarak attan yıkıp atını aldılar. Bir kaç tâbiini de paşa yanında ceng ederken şehit ettiler.

Sonunda paşayı bir başka ata bindirip İpşir Paşa huzuruna götürmede. Varvar'ın askerini İpşirli kovmada, kırmada, yağma, alan ve talân etmede, soymada ve katl etmede. Sanki o gün mahşerden bir nişan oldu.

Onu gördük, bir nice yüz Varvar askeri kümelenip bizim seyr ettiğimiz dağ tarafına doğru kaçıp gelirler. Artlarınca İpşirli kovup gelirler. Hemen hakir;

"Bre meded! İki asker arasında kalırız, bre yârânlar aşağı şehre inelim" diye Çerkeş halkının ileri gelenleri ve kadılarıyla atlarımıza binip aşağı indik.

Çerkeş hanının dört tarafında leş leşe çetilmiş, kimini soyarlar ve kimini kırarlar, bir yaygara ve hüznü;

"Bre meded mahkemeye varalım" deyip mahkemeye geldiğimizde kadı mahkeme kapısını kapatıp bizi mahkemeye komak istemez. Hele önceden içeride emanet duran hizmetçilerimiz;

"Bizim efendi geldi" diye kadıya haber ettiler. Kadı Nesimî Efendi, korkusundan kendisi kapıya gelip;

"Evliyâ Efendi, can dostum kardeşim, siz misiz?" deyince;

"Belî (evet), biziz" dedik. Güç ile kapıyı açarak şer'i Resûl-i mübin mahkemesine girip muhafaza ve güvende olduk. Mahkeme pencerelerinden bu Çerkeş sahrasında olan hengâme tam yedi saat cengi, vuruşmayı, savaşı ve uğraşı seyr edip hayretler içinde kaldık.

Eğer bu büyük rezilliği, bu şekildeki alçaklığı kötülükleri yazsak başka bir sergüzeştname olur.

Varvar Ali Paşa işinin sonu

Çerkeş Ovası'nda yapılan savaş öğleden sonra biraz [365b] aralandığında, Çerkeş Kadısı Nesimî Efendi ve şehrin bazı ileri gelenleri ile atlanıp İpsir Paşa'ya "Gazanız mübârek ola" demeye giderken binlerce ümmet-i Muhammed'i kellesi yuvarlanmış, ok ve kılıçla yaralanmış olarak gördük.

Toprak üzerine serilmiş olan insanların kızıl kanları, Çerkeş Ovası'nı al renklere boyamıştı. İnsanların kimi yaralı inler, kimi feryat eder, ağlayıp sürünerek giderdi.

Bu içler acısı hâli görüp ağlayarak Varvar Ali Paşa'nın özel çadırına varınca attan indik.

Önce hakir seke seke İpsir Paşa huzuruna varıp yer öper gibi yaklaştım.

Şehir kadısı ve diğerleri "Gazanız kutlu ola" dediler. Hepimize "oturun" dedikten sonra bana:

"Sen buralarda n'ışlersin Evliyâ?" dedi.

"Sultanım! Mehmed Paşa kardaşınızdan Ali Paşa pederinize mektuplar getirdim" dedim.

"İşte senin paşan bu fakir Ali Paşa'yı baştan çıkararak celâlî etti ve kendi kenara çekilip uzaktan seyirci oldu. Allah'ın izniyle yakında onun da Varvar gibi hakkından gelinir" deyince içimde onu susturacak nice sözler vardı, ama "Dilini tutan, tehlikeden emin olur" hadisine uyarak sus-pus olup sessiz durdum. İpsir Paşa;

"Tez aziz babam Köprülü Mehmed Paşa ve Kara Sefer Paşa kardeşimi zincirden çıkarıp huzuruma getirin" deyince bir anda ikisini de İpşir'in huzuruna getirdiler.

İpşir ayağa kalkıp Köprülü Mehmed Paşa'nın ak sakalını öpüp bir kat elbise ile bir samur kürk giydirdi.

Üst yanına alıp el ele vererek "öyle olur baba" dedi.

Sefer Paşa'ya da aynen bir kat elbise ile giydirip "Öbürleri zincirde dursunlar" dedi. Bunun üzerine Köprülü:

"Sultanım! Onlar bizim ile bozulup esir olmuşlardı" deyince,

"Siz onlara karışmayın" dedi.

"Tez Varvar babanızı da getirin. Mehmed Paşa babamızla yüzleşsinler" dedi.

O an Varvar Ali Paşa'yı yine samur kürküyle İpşir'in önüne getirdiler. İpşir Paşa, Köprülü Paşa ve orada olanların hepsi ayağa kalkarak saygı gösterdiler. Yaralı olduğundan Varvar'ı çadırının önceki yerinde bıraktıklarında,

"Şükür ya Rabbi, bu hâle" deyip sustu. Ancak sanki hareket eden ölü idi. Zira yarası ağrıdı.

Hemen Köprülü ve Kara Sefer Paşa;

"Nicesin (nasılsın) Koca Varvar Ali Paşa! Bu geçici dünya gururuna dayanıp bizi esir eyledin. 'Çalma kapıyı, çalarlar kapını.' dünyası olduğunu bilmedin mi? Hani bu kadar malım mülküm, hani bu kadar kölelerim, cariyelerim. Bizi Kurşunlu'da bozup kırıp tuğlarının önünde yalın ayak, başı kabak, yaya, aç ve susuz yürüttün. Hani vezirlik namusu, hani Osmanoglu namusu, hani zalim bu kadar malım?" deyince hemen Varvar:

"İşte İpşir oğlum, sizin üçünüzün malına ve benim malıma tama edip üç bin keselik dört vezir malı bu İpşir oğlumdadır. Bundan talep eylen!" deyince hemen İpşir ağır küfürlerle:

"Bre ak sakalı şimdi kızıl kanda boyanacak, ben senin neyini aldım" deyince hemen arsız Varvar gayrete gelip küfrederek İpşir'e:

"Bak a hayınlık (hainlik) ile Erzurum'da Celâî Abaza Paşa'dan beri bağı pişmiş, nice bin kere oğlanlığa düşmüş. Ben senin karını, hatırın için zina ettirmeyi kabul etmedim, senin ırz ve gayretin için Sivas'tan azli kabul edip aileni Allah emâneti olarak Tokat Kalesi'ne koyup bu kadar askerle koruttum, ehlini günden ve gölgeden sakındım. Adım da 'padişaha âsî oldu' diye yayıldı. Hâşâ ki âsî olaydım. Allah'tan korkup zina ettirmeye

razı olmadığımından dolayı bu Köprülü, Kara Sefer ve Hüseyin Paşa adlı bedbaht pislikler üstüme gelerek;

'Sen niçin İpşir'in avradını padişaha zina ettirmeye vermedin?' diye başıma üşüştüler.

Günahsız biri olduğumdan ve kanuna uyduğumdan Allah bana yardımcı olup bunları yendim ve bunları zincire dizdim.

Sana inanıp oğlum İpşir'dir diye güvendim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan befer ederdim.

Hay hay gidi (kaltaban) Defterdaroğlu Mehmed Paşa, gerçekten akıllı, tedbirli bir vezir imiş.

'Sakin İpşir dediğin oğlundan! Korkak ve alçaktır, ondan gaflet üzre olma' diye mektuplar gönderirdi. Aslâ ihtimal verмейip senden geçmezdim.

Ben bana düşeni ettim. Düşmanlarımdan yiğitlik ile intikam aldım. Sen ödeklilikle ve alçaklıkla ünlenip kötü isim kazandın. Şimden gerü şu başımı kesip avradıyın şeyine sok" diye hayli söylendikten sonra;

"Ben ettim, buldum. Sen de gör nice bulursun. Bu suratı yamuk dünyanın hükmü budur" deyip sustu.

Ancak yarası kendini zorlayıp güçsüz bıraktı.

Bu sırada Köprülü Mehmed Paşa: [366a]

"Olan oldu ve giden gitti. Biz padişah emriyle yenilip maldan, hizmetkâr başlarından ayrıldık. Sen de başıyın korkusuna düşüp böyle belâya düştün. Gün akşamlıdır, gelin helâllaşalım" dedi.

Hepsi Varvar'dan ve Varvar onlardan helâllik dileyip birbirleriyle öpüşüp görüşüp barışıp ağlaştılar, dünya ve âhiret hakkını helâl edip Köprülü ve Kara Sefer Paşa çadırlarına gittiler. İpşir ile Varvar çadırda kaldı. İpşir:

"Zincirde hapsolan Hüseyin Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendi oğlunu getirin" deyince hemen Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacı Efendioğlunu zebaniler zincir ile sürükleyerek getirdiler.

Hüseyin Paşa gelince yer öpüp Varvar'a;

"Bre zâlim! Beni niçin bu kadar zaman Köprülü kardaşım ile hapsettin" deyince İpşir Paşa:

"Bre mel'un! Daha önce bu adamı âsî ettin, sonra sana emirler gelip Köprülü'yle Varvar üzerine gelip bozuldun. Varvar'ın ilk isyanına sen ve bu Hacıoğlu sebep olmuştur. Öyle değil mi baba?"

diye Varvar Ali Paşa'dan sorduğunda Varvar Paşa asla cevap vermedi.

"Tez cellat!" diye çadırda Varvar'ın gözü önünde Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlunun kelleleri kesilip yuvarlanınca Varvar, İpşir'e:

"Bre zâlim! Onların suçu nedir? Benim üzerime padişah emriyle geldiler, bozdum, bu kadar mallarını aldım ve zincire vurdum. Şimdi benim zincirimden Köprülü gibi kurtaracak iken o dertlilerin kellelerini kestir. Hak huzurunda ne cevap verirsin?" dedi. İpşir:

"Şimdi sen de görürsün, tez cellat!" deyince amansız cellat geldi.

Varvar Ali Paşa, İpşir'i 'En yakın dostum ve uğruna baş veririm-ortağım' diye güvenip inanırken zavallı Varvar'ı cellat boğarak şehit etti, kellesini teninden ayırıp kellesinin postu ve Hüseyin Paşa ile Hacıoğlu kellesi yüzüldü, pamuklar ile dolup her birini birer kutulara kondu.

Çerkeş Kadısı, İpşir Paşa'nın arzıyla kelleleri İstanbul'a gönderdi.

Bu gönderme işi (---) yılı (---) ayının (---) gününde idi. *Allah hepsine bol bol rahmet etsin.*

Daha sonra İpşir fermanlar yazarak Varvar'ın bozguna uğratılmış askerinin ardı sıra İpşir kapıcıbaşları tayin olunup toplu olarak Varvar'ın askerini kırmaya başladı.

Günden güne Çerkeş sahrasında yüzer ikişer yüzer adam öldürülüp mallarına ve erzaklarına İpşir için el konulurdu. İpşir'in adamlarının en aşağı bile bir saygın bey gibi oldu.

İpşir Paşa o kadar Kârûn mallarına sahip oldu. Köprülü Mehmed Paşa'nın, Kara Sefer Paşa'nın, Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlu'nun bütün mallarına Varvar el koymuştu, Varvar bozguna uğratılınca hepsinin mallarına İpşir el koyarak haddini hesabını ancak Cenab-ı Hakk'ın bileceği büyük bir hazineye sahip oldu. Ama hakir korkuya kapılıp Varvar tâbileri hakkında emirler çıkınca hakire telâş el verdi.

İkindiden sonra doğru İpşir Paşa'ya varıp;

"Sultanım! Şimdi ortalıkta bütün asker ayak üzre. Ben aralıkta kaldım. Bana bir el yazınızı ihsan eyle" deyince;

"İşte Varvar'a mektuplarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin" diye Varvar'ın leşini gösterip şaka ederek;

"Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" dedi.

"Ya ben âsî değilim ve pâye kazanıp tuğ, sancak ve bayrak sahibi değilim, aşk olsun yola!" dedim.

İpşir Paşa çok hoşlandı ve gülümseyerek;

"Sen Defterdaroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın?" deyince;

"Vallahi sultanım! Bir iki vezirin arasının mahsulüyüm. Her hangisi yüksek makamlara nail olursa seyahat hatırı için onunla mansıba giderim. İnşaaallah şimdi Defterdaroğlu azledilmiştir.

Bu sevindirici zafer haberleriyle kelleler Devlet kapısına vardığında size cennet kokulu, miskli, amberli Şam toprağı ve esenlik yurdu Şam mansıbı geldiğinde inşaallahu Taalâ size intisap edip Şâm-ı şerife giderim" deyince;

"Yok, götürmem. Hemen yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehmed Paşa yanında durma" dedi.

"Sultanım! Üçünüzde de fark yoktur. Mehmed Paşa efendimizin annesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin annesiyle aynı kavim ve kabileden akraba değil midir ve benim annem de Melek efendimin annesinin kız karındaşı değil midir? Arada ayrı gayrı yoktur." dedim.

"Mehmed Paşa efendim annem tarafından, İpşir Paşa efendim güvenilir akrabalar akrabamdır diye övünürler. Siz onunla yabancı muamelesi edersiz." dediğimde;

"Hay gidi ışık. Üskes bizi Defterdaroğluyla akraba edip aramızı düzeltti" dedi.

Hemen kalkıp elini öperek: [366b]

"Hudâ'nın Habibi aşkına olsun. Paşaya bir dostluk mektubunuzu ihsan edip bu azledilmişliğinde hüznü kalbini şâd edin ve viran gönlünü şenlendirin. Allah da sizin her işte yardımcınız ve destekçiniz ola. Ve ganimet mallarından İstanbul'a gitmeye attan ve esvaptan, bazı sipahlıktan şeyler ihsan edip bağışlayınız" dediğimde koşumuyla bir at, bir çerge (derme çatma çadır) çadır ve yetmiş altın verdi. Zira cimriliği zirvede idi. Abaza kavminin "Hasis-cimri" kabilesinden idi. Hele dostluk üslûplu mektubuyla bir emir alıp zahirecisi Ali Ağa ile Çerkeş'te hizmetkârlarımla ve merhum Varvar Ali Paşa'nın geldiğim gün bağışladığı mallar, katarlar ve köleler ile Çerkeş'ten batı tarafına 8 saatte,

Döleşce Köyü menzili: Çankırı toprağında 150 haneli bağlı, bahçeli, bir camili ve hafta pazarı durur verimli bir beldedir. Orada Zahireci Ali Ağa kalıp hakire köy halkından elli atlı yol arkadaşı verdi. Oradan 8 saatte,

Mestî Bey Köyü menzili: Bu da Çankırı toprağında yüz haneli bakımlı zeamet köydür. Buradan 9 saatte,

Ali Zâim Köyü menzili: Ankara toprağında Murtatova subaşılığında yüz haneli zeamettir. Burada paşa efendimizi bulduk. Bize;

"Safâ geldin Evliyâm! Gazan kutlu olsun. Üskes, İpşir Varvar'ı aşadı (yendi) mı?"

"Belî (evet) aşayıp darmadağın edip Varvar'ı, Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacıoğlu'nu da katl etti".

"Bre bozulduklarını şimdi duydum, ama katl olunduklarını işitmedim. Ne gün oldu bu." dedi.

"Bu gün üçüncü gündür." diye nasıl olduğunu bir bir anlattım ve İpşir Paşa'nın mektubunu verdim.

Okuyunca nice kötü sözler sarfetti ki, bu hakirin paşadan güzel sözlerle İpşir'e arz eylediklerim hepten boşa gitti.

"Tez tuğlar gitsin!" diye buyurdu.

Baki Paşa bir başka köye konmuş idi. O Varvar'ın bozguna uğradığını duyunca askeriyle İpşir ordusuna gittiğine paşa gayet üzüldü. Danışıp görüşülerek İpşir'i vurmak için hazırlık görüldü ve yedi bin salt atlı İpşir'in ardına düştü.

İpşir bu haberi duyunca Çerkeş'ten Karaman eyaletine gidecek yerde yan verip Kalecik semtinde Keskin içlerine vurup gitti.

Paşa üç menzil ardı sıra gitti. Geride kalmış Varvar, Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa malından bir hayli ağırlık paşanın bölük-başlıları tarafından yağmalandı.

Üç günde Sakarya Nehri kenarında,

Merce Köyü' menzili ve Varvar'ın reisi

Halil Efendi'nin öldürülmesinin sebebi

Beypazarı nahiyesinde yüz haneli köydür. Burada bir çarıklı köylü Türk gelip;

"Müjde sultanım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Ali Paşa'nın divan efendisi Halil Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor." diye haber ettiklerinde müjde eden adama hediyeler verip;

"Alıkon şu gidiyi!" deyip yedi bayrak bölükbaşılar tümünden atlandılar ve haber eden herifi kılavuz ettiler.

O gün ılgar edip seher vakti Bahşılı adlı bir köy yakınına vardıklarında köyden bir köylü Türk gelip;

"Bre ağalar! Şu köyde Varvar Ali Paşa'nın bozulmuş celâlf bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarında yakalanma emirleri vermiştir. Hemen basın!" deyince bizim bayraklar köyü ansızın basıp ceng ederken onlar köy içinden feryat edip;

"Bre biz İpşir Paşa bayraklarıyız" derler.

Bizim bayraklar inanmayıp cenge devam ederler. Kimini kılıç yemi yaparlar, nicesi kaçarlar. Hepsinin atlarını ve katarlarını alıp bu kadar ganimet mallarıyla paşaya geldiler.

Yine on bayrak asker seçilip Varvar divan efendisi üzerine gidip Sakarya Nehri kenarında yetişirler. Bir çetin yerde olduğundan büyük savaş olur.

Sonunda Halil Efendi kendini atıyla Sakarya Nehri'ne vururken bir yiğit de ardı sıra suya at sürüp bir mızrak ile Niksarlı Halil Efendi'yi attan yıkarak su içinden dışarı çıkarıp ellerini ayaklarını bağlarlar.

O mahalde yedi katar katır ve beş katar deve mal ve erzâkı ele geçirirler. Paşa ile iç ağaları da yetişirler.

Fakir Halil Efendi'yi paşa huzuruna getirdiklerinde güçsüz dermansız kalmış, paşaya:

"Sultanım! Niksar'da Erzurum'a giderken ve gelirken haneme konup mümkün olduğu mertebe nimetim yiyip sultanıma hizmet etmişim. Evlâdın Mustafa başı için olsun malımı alıp kuşça canımı azad eyle!" der.

"Nerede malın vardır?"

"İşte burada kırk üç bin altınım ve yedi kesem vardır. Ankara'da Mütevellî Hasan Ağa'da on bin altın ve kırk kese vardır ve bu kadar mal u menâlim vardır." der.

Hazinedarında olan pusulayı aldıktan sonra cellat deyip Sakarya Nehri kenarında fakir Halil Efendi'nin, Çıplak, Ali Ağa'nın ve hazinedarının kelleleri kesilerek Emirahur (---) Ağa ile Devlet kapısına devletsiz kelleleri gönderilir.

Alacaatlı Hasan Ağa ile hakiri Halil Efendi kaimesi gereğiyle Mütevellî Hasan Ağa'dan tahsil olunmak için emirler yazılıp üç yüz yiğit ile kible tarafına Sakarya Nehri kenarından (---) saatte Ayaş kasabası nahiyesinde,

Şinikçi Ahmed Ağa Köyü menzili: Bir bayır dibinde bağlı ve bahçeli köydür. Buradan (---) saatte Istanoz kasabasını geçip kible [367a] tarafına (---) saatte,

Erkeksu Köyü menzili: Daha önce Ankara'dan çıkıldığında özellikleri anlatılmıştır. Buradan (---) saatte,

Ankara Kalesi menzili: Şehre girince öncelikle mahkemeye varıp emr-i şerfi möllaya gösterdik. Okunup içindekiler anlaşıldıktan sonra Mütevellî Hasan Çelebi, mahkemede Hasan Ağa'ya teslim etti. Hasan Ağa Mütevellî Hasan Çelebi hanesinde konuk olup hakir hizmetçilerimle daha önceden minnetsiz kalabileceğim ve emanetlerimi bıraktığım evde, can dostum olan Kederzâde efendimin hanesinde konuk olup bütün emânet koyduğum esvap u eskâllerimi ve ağırlıklarımı eksiksiz verdi. Bir boğça ak kenarlı don-gömlek, on top sof ve bir kıt'a *Kitâb-ı Miftâh* verdi ki hakire sanki bir Dârâ hazinesi verdi. Ertesi günü Hasan Ağa kaime gereğince Hasan Çelebi'den bütün malları alıp fakir Hasan Çelebi'yi bağlayarak paşaya götürmeye yöneldiğimizde hane sahibimiz Kederzâde efendimiz ağır yüklerim hafif olsun için iki baş seyishane (ağırlık beygiri) bağışladı.

Bütün ağır yüklerimi yükleyerek hane sahibimizle vedalaşıp Ankara'dan (---) saatte, tekrar,

Istanoz kasabası menzili: Daha önce yukarıda anlatılmıştır.

Buradan yine kuzey tarafına düz sahralar içinde bakımlı, şenlikli ve verimli beldeler geçerek 8 saatte **Ayaş Beli**'ni aşarken acaip bir rahmet yağmuru çektik. Buradan, eski kasaba,

Ayaş menzili: Ankara sancağı toprağında Haremeyn evkâfidır. Dârüssaâde ağası tarafından zabt olunur, 150 akçe kazadır. Kalesi haraptır. Kumandanı ve kethüdayeri vardır. Toplam bin hane, on mihraptır. Çarşı içinde (---) camii, mescitleri, hanları, hünkâr hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Yer yer bağ ve bahçesi vardır. Lâkin dere ve tepeli yerde olduğundan havası ağırcadır. Ama şehri bakımlıdır ve dört tarafı bayırlıdır.

Emir Dede ziyareti ve karşı batı tarafındaki dağ üzerinde Şeyh Buhârî, bir kubbede medfundur.

*Germiyan Hezârî Kalesi
yani Beypazarı şehrinin özellikleri*

Paşa efendimizi bu şehirde bulup Mütevellî Hasan Çelebi'yi paşaya teslim ettik. Bütün mala el koyup haps etti. "Bugün katl

ederim" diyerek Halil Efendi malı için kırk kese cezasını, yedi katar katırını ve yüz top sofunu (yününü) alıp hapsten bırakarak değerli bir elbise ile gönlünü alıp Ankara'ya doğru gönderdi. Hakir de bu şehri gezip dolaşmaya başladım.

Beypazarı'nın (Bebekpazarı'nın) **güzel hâlleri:** İlk kurucusunu bilmiyorum. Ancak ilk fâtihi Kütahya padişahlarından Germiyanoglu Yakub Şah'ın veziri Dinar Hezar feth ettiği için Germiyan Hezarı derler. Ama şehrinin âlimleri ve zarifleri Bebekpazarı şehri derler. Ama Türklerin dilinde Beypazarı derler. Gerçekten de haftada bir gün güzel süslü pazarı kurulup bütün değerli şeyler bolca bulunur. Ama halkının işleri ve kazançları tiftik keçisi olduğundan sof ipliği çok satılır. Ama müşterisi vardır, senede nice bin kantar sof ipliği alınır satılır. Lâkin soft olmaz. Ama hoş muhayyeri olur. Büyük pazarda her hafta çevre köylerden on bin adam toplanır.

Hâlâ bu şehir Anadolu eyaleti toprağında Ankara sancağı hududunda Âsitâne-i saadet'te her kim şeyhülislâm ise onların hassıdır ki hâss-ı hümayûndan ayrılmış olup müftü tarafından subaşı hâkimdir ve 150 akçe ile sadaka olunur kazadır. Senede kadısına yedi kese hâsıl olur şerîf kazadır.

Ve toplam (---) adet köyleri vardır. Ve damga emini, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin kale dizdârı ve kale neferâtları yoktur. Zira kalesi bir kaya üzerinde uzunlamasına dörtgen şekilli taş duvarlı bir ince kale olmak ile bakımlı olmayıp neferatı yoktur. Kale kayası bir dere içindedir ve kale-nin iki tarafı balık arkası gibi bir sırtlı kaya üzerinde kaleciktir. Büyüklüğünün ne kadar olduğunu öğrenemedim.

Aşağıda şehri iki geniş dere içinde toplam 20 mahalle ve 41 mihraptır. Lâkin selâtin camileri gibi donanımlı camileri yoktur. Evvelâ çarşı içinde (---) camii

..... (1 satır boş)

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Ve toplam 3.060 adet ikişer kat güzel hanelerdir. Bütün duvarları kerpiçtendir, ama yüzeyleri tamamen tahta örtülüdür.

Ve medresesi, dârülhadisi ve dârülkurrâsı vardır. Zira ilim öğrenmek isteyen fazılları ve âlimleri çoktur. Ama medreseleri diğer yerlerin medreseleri gibi kârgir yapı ders verilen yerleri yoktur. Ve yetmiş adet sıbyan mektebi vardır. Erkek çocukları ga-

yet asil, temiz ve ergin olup yedi yüzden fazla Kur'ân hâfızı ve *Kitâb-ı Muhammediyye* ezberlemiş olanları vardır.

Ve bir şeyhülislâmı var ki bütün ilimlerde onunla ilim tartışmaları yapmakta âcizlerdir. Nakibüleşrafı fazıl değildir, ama gayet cömert, kerem sahibi ve nimeti bol zattır. Genellikle halkı âlimlerdir. Sipahi de çoktur. Hepsı renkli sof ve muhayyer giyerler. Ama kadınları tamamen muhayyer giyerler.

Türk şehirlerinden olduğundan genellikle halkı Oğuz taifesidir. Yani Türk kavmi demenin güzel ifadesidir.

Yedi adet hanı vardır. Hatta çarşı içinde bir mükellef hanı yanında kül olmuştur.

Tamamı (---) hamamdır. Çarşı içinde (---) hamamı gayet [367b] ferahlatıcıdır.

Tamamı 600 dükkândır. Her kıymetli şey mevcuttur. Lâkin kârgir yapı bedesteni yoktur.

Çarşıda kasaplar içinde akan dere kenarında hafta pazarı olur. Anılan dere akarak inip şehrin aşağı tarafında akan (---) nehrine karışır, oradan Sakarya Nehri'ne katılır.

Bu şehir bir yüksek yerde olduğundan bütün anayolları kumsalca kaldırımsızdır. Ve halkı memleketinden ayrılmış garip kimselere gayet yakın davranır cömertlik sahibi insanlardır.

Suyunun ve havasının tatlılığından sevimli Türk gençleri olur. Kadınları beğenilir cinsinden değildir. Zira çarşı pazarda, deri ve dernekte ve düğün toplantılarında görülmüş degillerdir. Gayet iffetli ve edepli kadınları vardır.

Beypazarı beğenilenleri: Evvelâ bağ ve bahçesi gayet çoktur. Bostanlarında bir çeşit kavunu olur ki lezzetinden adamın dimağı iki parça olur. Misk ve ham amber gibi güzel kokusu olur.

Bu şehir halkı genellikle o kavundan zerde pişirip içine tarçın ve karanfil korlar. Öyle bir zerde olur ki Muaviye'nin ilk defa pişirdiği lezzetli zerde olur. Bu şekilde bir lezzetli, yemesi hoş ve sindirilmesi kolay kavundur.

Ve bir çeşit yeşil renkli armudu olur. Bir yuvarlak, dördü beşi bir okka gelir sulu ve yemesi hoş armuttur. Âsitane'ye nice yüz bin kutu armut pamuklar içinde hediye gider. Bir çeşit şeker gibi tatlı armuttur ki Acem ülkesinde Tesûy şehrinde ve Ordubar şehrinde meleçe armudu lezzetindedir.

Siyah arpası olur, gayet yağlıdır. Ata çok vermeden sakınmak gerek. Ve sahrasında pirinci olur, gayet pişkindir. Kısacası

bir toprakları geniş ve verimli bakımlı bir şehir, Beypazarı şehridir. *Allah saklasın.*

Ziyaret yerlerini bildirir: Evvelâ şehir içinde Şeyh Ivaz Dede:

..... (3 satır boş)

Bu şehirde üç gün konaklayıp safâ ederken Âsitane tarafından ulaklar gelip paşaya hakir için amca oğullarımdan, Memekzâde efendimden ve Abdürrahim efendimden mektuplar gelip;

"Evliyâ kulunuzun babası vefat edip bütün mülkü ve eşyası üvey annesi elinde, kızkardeşleri ve kassam elinde mühürlü kalmıştır. Lütfunuzdan rica ederiz ki Evliyâ Çelebi duacınızı bu tarafa gönderip birkaç zamandan sonra işlerini tamam edip yine huzurunuza vara." diye mektuplar göndermişler.

Üç adet mektuplar da akrabalarımızdan gelip;

"Siz sağ olun. Pederiniz merhum oldu. *Innâ-lillâh...*" diye haber gelince cihan başıma dar oldu.

Mektupları paşaya gösterdim. Paşa da kendine gelen mektupları gösterince kararsız kaldım. Hemen orada yine gelmek şartıyla izin isteyip elini öptüm. "Nola" deyip kethüda ve hazineदारını çağırıp 500 esedî (Üzerinde aslan resmi bulunan gümüşten Konya Selçuklu parası) harcırah, iki küheylân at ve iki köle bağışladı.

Diğer ihtiyaçlarımızı, bir donanımlı çadır ve merhûm Varvar Ali Paşa'nın bağışladığı üç katıra üç katır daha bağışladı.

Tam bir katar katır olup yedi kölemiz ve sekiz nefer yapışma hizmetçilerimizle Beypazarı şehrinden paşa efendimizle vedalaşıp ve bütün ahabap ve dostların hepsiyle vedalaşıp;

**1058 Cemâziyelâhir'inde [Haziran/Temmuz 1648]
Ankara yakınında Beypazarı'ndan İstanbul'a doğru
yola çıktığımız menzilleri bildirir**

Evvela Bebekpazarı'ndan kuzey tarafına bakımlı, şenlikli, verimli köyleri ve yüksek çemenzâr yaylaları açık havada 9 saatte geçip,

Sarılar Köyü menzili: Yaylanın ardı olduğundan (---) hudunda yüz haneli bakımlı köydür. Bu mahalde bir şeddadî yapı, bir çemenzârda durur. Sanki yüksek bir dağ parçası gibi sağlam büyük bir yapıdır. Hacı Bektaş-ı Vefî'nin cansız duvar yürüttü dedikleri duvar budur, derler. Gerçekten de duvar üzerine oturduk-

ları oturak yerleri bellidir ve aslından temelli yapı değildir. Başka yerden geldiği açık ve seçiktir. Buradan 7 saatte,

Kötebek Hanı Köyü menzili: Bu da (---) toprağında yüz haneli bir dereli yerde bağlı ve bahçeli bakımlı köydür. Bütün halkı tüm yerel vergilerden muaflardır. Zira (---) tarihinde Sultan Ahmed Han zamanında Kara Yazıcı, Said Arap, Kalenderoğlu, Cennetoğlu, Deli Hâsan ve Sücahoğlu adlı celâfliler Anadolu diyarlarını yakıp yıktıklarında bu mahalde büyük bir kervan bozup iki binden fazla insanı kılıçtan geçirerek bu kadar ganimet malları aldıklarından sonra bu yollar nice zaman kapalı durdu.

Daha sonra Nasıf Paşa buraya kale gibi büyük bir han yapıp bu köy halkını bu yere yerleştirdi. Hâlâ bakımlı kasaba olmuştur. Bir camii, hanı, imareti, hamamı ve bir kaç küçük dükkânı vardır. Üzüm turşusu gayet beğenilir. Ama hanının, Anadolu diyarında benzeri yoktur. Meğer Şam yakınında Kadife ve Şa'saa [368a] Hanı ola. İçli ve dışlı ve pek çok avlulu, iki bin at alır ahır, başka develiği ve beyaz sahra gibi bir meydanı, kısacası bütün yapıları mavi bulut renginde saf kurşun ile örtülü bakımlı bir handır. Buradan yine kuzeye 6 saatte,

Nallıhan menzili: Bağlı, bahçeli ve sâfi kavaklı bir dere içinde yüz haneli ve bir küçük hamamlı muaf ve müsellemler Müslüman köyüdür. Hakimleri yine Nasıf Paşa mütevellîsidir. Bu han da Nasıf Paşa hayratıdır. Hemen Kötebek hanı gibi bir hendese üzere imâr olmuştu ki acaip büyük hayratlardır, hepsi yüz elli ocaktır. Burada da Keykâvus mutfağı bir ziyafet evi vardır. Gelenlere gidenlere birer bakır sini ile her adam başına birer ekmek parçası, birer sahan çorba ve birer yağ mumunu mihamdârlar getirip hizmet ederler. Buradan (---) saatte;

Türbeli Göynük Kalesi'nin özellikleri

Türklerin dilinde Torbalı Göynük ve Torbalı Gölüyük derler ama doğrusu Türbeli Köylük'tür. Akşemseddin hazretleri bu şehirde gömülü olduğundan Türbeli Köylük derler. Ama kalesine Yunan tarihlerinde Aleksandran derler. Bursa tekfuruları yapmıştır. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. Hâlâ (---) sancağı toprağında (---) (---) ıktır ve 150 akçe nahiye kazasıdır.

Kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin kalesi göklere doğru baş uzatmış bir yalçın kaya üzere boş, harap ve yıkık olduğundan kale kumandanı ve neferâtı yoktur. Bu şehrin iki tarafı

kayalı, dağlı, bağlı, şehir içinde akar dereli ve dağlardan iner çam oluklardan oluk gibi akar âb-ı hayat sulu eski şehirdir. Gerçi halkı Etrâk'tir ama şirin şehirdir.

Toplam iki bin çam tahtası örtülü güzel hanelerdir. Ve hepsi on sekiz mihraptır. Evvelâ (---) (---) camii

..... (1.5 satır boş)

Bunlardan başkası mescittir.

Ve toplam sekiz mahalle sayılır. Tanrı'nın hikmeti bu mahalleler tamamen yalçın kayalar altına kurulmuş olup parça parça kayalar her an şehre uçup düşer. Allah'ın emriyle Akşemseddin hazretlerinin hayır duası bereketleri sebebiyle bir erkeğe ve kadına, bir karıncaya ve yılanı aslâ zarar isabet etmez. Hemen o kaya nereye uçarsa orada parçalanıp kalır.

Bu kayalar altında toplam iki yüz hane vardır. Ama medrese ve dârülhadisi yoktur. Yirmi kadar sıbyan mektebi vardır. Çarşı içinde üç adet kiremit ile örtülü haneleri vardır. Ve yine çarşı içinde hoş havalı, tatlı bir hamamı vardır. Deresi içinde bol akarsuyu üzerinde döner su değirmenleri vardır.

Toplam 75 dükkânı vardır. Genellikle nazik at çulu ve torba işlediklerinden Torbalı Göglük derler. Burada aslâ Yahudi kefare yaşamaz. Hemen o gün ölür.

Türbeli Göynük ziyaretleri evsafı: Evvelâ sırlar kaynağı, dindarların başvurduğu, insanların kendisine uyduğu, olgunluk noktası, insanlara öğütçü, gerçekleri söyleyen, zevk erbabının önderi. şevk sahiplerinin şeyhi, dünya ve din sultanı, yakîn Kâfî-nin sîmurgu,

Şeyh Hazret-i Akşemseddin Mehmed bin Hamza: Cennet amber ve misk kokulu Şam'da dünyaya gelmişlerdir. Hazret-i Ebubekir-i Siddik soyundandır. Mübârek parmağının bir boğumunun eksik olması Ebubekir soyu olduğuna tanıklık eder. O temiz soy öyle olagelmıştır. Şeyh Şehabeddin Sühreverdî ki Bağdad Kalesi içinde gömülüdür, onların sohbetiyle şerefiyle şerefleşmişler ve Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli ile aynı mecliste bulunmuşlardır. Fâtih Sultan Mehmed ile İstanbul fethinde bulunup;

"İnşaallahu Taalâ bu kale 857 [1453] tarihinin Rebiülevvel ayı, Temmuz günlerinde feth olunur" diye İstanbul'un feth olacağı günü tayin buyurur. Allah'ın emriyle o saat, derece ve dakikada feth olur. Daha sonra bu şehir içinde bir ormanlık mesire yerinde

büyük bir türbe içinde bütün saygıdeğer evlatları ve torunlarıyla gömülüdürler. Ömürleri müddeti (---) sene olmuştu. İstanbul'da Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerinin mübârek cesetlerini bunlar bulup;

"Şu mahalli kazın. Ebâ Eyyub'un elinde bir tunç mührü üzerinde ism ü resmiyle 'Eyyûb-ı hakîr kabile dûş-ı fakîr' diye yazılmıştır, tiz kazın!" deyince Fâtih Gazi öncelikle kendileri Ferhadî külünk vurup kazdıklarında yedi zirâda dört köşe ser bir taş altında söyledikleri gibi Eyyub Sultan cesedi taptaze elinde yazılı mührüyle belli olur. Hayır dua ve övgülerle yine kapatıp üzerlerine büyük bir türbe, cami, medrese, han, hamam, imaret ve sultan çarşısı yapılmasına sebep hep bu Akşemseddin'dir.

Zamanının kutuplar kutbu idi. Ve nice ciltli kitaplar telif etmiştir. Ve tıp [368b] ilminde ikinci Lokman idi. Ve kendilerden sonra *Yûsuf u Züleyhâ* sahibi asil oğlu musannif ve mü'ellif Hamdi Çelebi İstanbul'da Ayasofya içinde *Yûsuf u Züleyhâ* kitabını yazmaya başlayıp aziz babasının postunu kabul etmez. Bütün pirân fukarasının izniyle;

Akşemseddin oğlu Şeyh Hazret-i Sa'deddin; post sahibi halife olup kâmil mürşid ve ayar sahibi oldu. 897 [1492] vefat edip babalarının yanına gömüldüler. *Allah sırlarını aziz etsin.*

Buradan **Akşemseddin oğlu Şeyh Fazlullah ziyareti:** Ledün ilmi (manevi bilgiler) sahibi olup nice bin halkı irşad edip babalarının yerine oturmuştu. Sonunda 906 [1500/1] de bâki âleme, cennete yollandı, babalarının yanında gömülüdürler.

Akşemseddin oğlu Şeyh Nurullah: Marifet öğrenmek için Bursa'ya gidip odasında kalem yontarken kalem-traş karnına batmış, yatağının üzerine yatıp vücudu defterini kalem-traş hak-kedip âlem sahifesinden Bursa'da bâki âleme gitmiştir. Zeynîler tarafında gömülüdür.

Akşemseddin oğlu Şeyh Çelebi Emrullah: Babasının yoluna girmeyip mütevellî oldu. Nikris hastalığından vefat etti. Babasının yanında gömülüdür. Ama cihan süsü idi. Tarih cildi vardır.

Akşemseddin oğlu Şeyh Nasrullah: İlim öğrenmek için Acem'e gidip yedi sene seyahat etti. Tebriz vilâyeti şehrinde gömülüdür. Ama Acem ârifleri Şemseddinzâde diye ziyaret ederler. Niceleri Şems-i Tebrizî evlâdı zann edip ziyaret ederler. Ama Şems-i Tebrizî bekâr iken Konya'da Hazret-i Mevlânâ'yı irşad etmiştir. Sultan Veleğ Efendi, Şems'in kellesini kesince kellesini eline alıp bayağı menzil kat ederek kafasız Hoy şehrine varır.

Hâlâ Şems-i Tebrizî Hoy'da yatar. Mesih gibi bekâr ve temiz vefat etti. Ama bu Tebriz'de gömülü olan Şeyh Nasrullah, bu Akşemseddin'in oğludur.

Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Nurulhüdâ: Bu zât anneleri karnında iken Hazret-i Şemseddin ehlinin karnına vurup;

"Bre benim meczup, ârif-i billah oğlum" derlermiş. Tanrı'nın hikmeti dünyaya geldiklerinde;

"Esselâmü aleyküm ey dünya ehli" derler. Tam erginliğe yetiştiğinde ilâhî meczuplardan bir kimse olur. Aziz hazretleri diğer evlâtlarına;

"Sakının Nurulhüdâ celâlinden" derlermiş. Hattâ camie varlığında;

"Bu cennet ehlidir, bu cehennem ehlidir" diye nice adamlar hakkında keşiflerde bulunurlarmış. Sonunda aziz, Nurulhüdâ'yı pazara götürüp pazar yemeğini yedirip keşifte bulunmaktan men ettirmiş. Bu gibi nice keşif ve kerâmeti görülmüştür. Sultan Mehmed, Evlek adlı köyü kendisine mülk olarak bağışlamıştır. Hâlâ orada gömülüdür.

Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Hamdullah: Babalarından sonra tekkenin şeyhliğini kabul etmeyip *Yûsuf u Züleyhâ* telifiyle meşgul olduğu yukarıda yazılıdır. Ama bunlar da ana karnında iken annelerinin karnına babaları vurup;

"Bre benim akıllı, bilgili Aristo, şair, becerikli, çalışkan ve yazar oğlum" diye babası, annesinin karnını okşarmış.

Tanrı'nın hikmeti 853 [1449] tarihinde dünyaya geldi. Sekiz yaşında divan sahibi olup *Leylâ ve Mecnûn* kitabı ve *Mevlûd-ı Manzûm* da onundur. Ama *Yûsuf u Züleyhâ*'sı yazılması insanın becereceği şey değildir. Ancak ilâhî aşk ile yoğurulmuş olanın kelâmıdır.

Ömürleri müddeti altmış altıya yetmiş iken 909 [1503/4] tarihinde vefat edip babalarının yanında gömülmüşlerdir. 170 adet risâle ve değerli kitap eserleri vardır. *Allah rahmet eylesin.* Ama *Kıyafetnâme*'si ve *Yûsuf u Züleyhâ*'sı herkesçe beğenilir. '

Ve bunların göz nuru ve ciğer köşesi **Akşemseddin oğlu Hamdullah oğlu Mehmed Çelebi:** Bu Mehmed Çelebi o devirde değerli bir inci gibi ortaya çıktı ki o zamanda velvele verir ve büyük fâzıl olu; bütün Arap ve Acem âlimleri ona cevap vermede âciz kalmışlardı. Zamanesinin sanki küçük İmam-ı A'zam'ı idi. Sözün kısası bütün ilimlerde söz sahibi idi. Özellikle hat ilminde Yâkût-ı

Musta'sımî ve Hattat İbn Mukle idi. Ama mübârek kabirlerini türbedarları bilmediler. Zira bu saygın insanlar, ebleh Türkistan içinde kalmışlar.

Akşemseddin oğlu Sa'dullah oğlu Şeyh Abdülkâdir: Bunlar aziz hazretlerinin oğlunun oğludur. Halktan uzakta yaşayan, ilim isteyen ve yumuşak huylu bir kimse idi. Büyük babalarının türbesi dışında gömülüdürler.

Şeyh Abdürrahim ziyareti: Akşemseddin'in kırk sene sonra halifelerindendir. Tasavvuf ilminde *Vahdetnâme* adlı kitap bu zâtın eseridir. Azizın yanında gömülüdür. *Allah hepsine bol bol rahmet eylesin.* Emir Sultan ve Şeyh Seyyid Sikkin Sultan himmetleri hâzır ve nâzır ola. Bu şehirde bir gün kalıp zevk u safâlar ettik. Buradan yine kuzey tarafına 7 saatte,

Taraklı Kalesi'nin özellikleri: Bursa tekfurı yapısıdır. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. Hâlâ (---) sancağında (---) hâkimliktir [369a] ve 150 akçe kazadır. Hâlâ kalesi virandır ama kasabası bağlı, bahçeli ve akar sulu bir dere içinde 1500 bakımlı tamamı kiremitli ve tahta örtülü haneli şirin kasabadır. Ve hepsi 11 mihrap ve 7 mahalledir. Çarşı içinde (---) camii sade yapıdır.

..... (1 satır boş)

Geri kalanları mescitlerdir.

1 hamamı, 5 hanı, 6 adet sıbyan mektebi ve 200 dükkânı var. Bütün halkı kaşık ve tarak işlediklerinden Taraklı şehri derler. Dağları sâfi şimşir ağaçları olduğundan bütün halkı kaşık ve tarak işlerler, Arap ve Acem'e kaşık buradan gider.

Suyu ve havası gayet tatlı, bütün dağları ormanlık ve avlanma yerleridir. Deresi içinde akan nehir (---) inip büyük Sakarya Nehri'ne katılır.

Taraklı ziyaret yeri (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan kuzey tarafına 8 saatte;

Geyve Kalesi'nin özelliği

Aslında ismi Gegve'dir. İzmit Kalesi'ni yapan İskender'in akrabalarından Gegve adlı yaşlı kadın kralın koyunları çobanları için yapılmış bir küçük kaledir. O kralenin ismiyle isimlenmiş, Genve'den meşhur galat Geyve derler. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. (---) sancağı toprağında 150 akçe şerif kaza olup Sakarya Nehri üzerinde Bayezid-i Veli'nin garip ve

tuhaf (---) göz büyük köprüsünün hâlâ evkâfidır. Bu ibret verici köprü de Osmanogulları devletinde herkesçe bilinen büyük bir köprüdür. Eski zamanlarda bu Geyve büyük şehir idi. Ancak Sultan IV. Murad zamanında Sakarya Nehri taşarak bu şehri sulara gömdü, fakat yine imar oldu. Ancak deryada katre (damla) ve güneşte zerre kadar imar olmadı.

Üç yüz haneli, bir camili, harap bir camii meydanda bir minaresi kalmış ve bir hamam, üç han, yedi sıbyan mektebi, evleri kiremitli ve tahta örtülüdür ve Sakarya Nehri'nden bir ok atımı uzakta imâr olmadadır. Ama bir kiremitli muazzam hanı var, han yanında 20 kadar dükkânı var. Bağı ve bahçesi çok olduğundan üzüm turşusu ve Sakarya kenarı kavunu meşhurdur. İki kavunu bir ata yükletirler, gayet iri ve lezzetli kavunu olur. Geyve köprüsü kenarında sâfi bostanlardır. Bu köprünün altından akan Sakarya Nehri'nin ilk çıktığı yer (---) (---) (---) dağlarıdır. Daha sonra şehrin pazarı yakınından geçip nice beldeleri ve köyleri sulayarak bu İzmit sancağından geçip Kocaili sancağında İrve adlı kasabada Karadeniz'e karışır. Bu kasabada sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı ve evkâf mütevellîsi vardır.

Geyve'nin ziyaret yeri: Hazret-i Burhan. Osmancık ile gelmiştir, burada medfundur. (---) (---) (---) (---)

Buradan kuzey tarafına köprüyü geçip Sakarya Nehri kenarınca Ağaç denizi adlı sık ağaçlık ve ormanlıktır ki bu beldeden olmayan yabancı insanların nicesi kaybolmuş, vahşî canavarlara ve yol kesen haramîlere yem olmuş bir amansız dağistan yerdir.

Bu ağaç denizinde öyle çeşit çeşit büyük ağaçlar var ki boyları bosları göklere doğru uzanmış büyük ağaçlardır, bu yüzden ateş saçan güneşin etkisi yoktur. Öyle gölgelik dağlardır. Defne, ardıc, çam ve ıhlamur ağaçlarının çiçeklerinin kokusundan insanın dimağı kokulanır. Bu ağaçlık dağlar içinde nice bin tahta biçecek bıçkı değirmenleri ve nice bin gemi keresteleri kesici merhametsiz ağaç kesici Etrâkları vardır. Fırsat bulurlarsa gelenlerden gidenlerden insanoğlu da keserler.

Bu dağlar dört sancak yer hududunda bulunmuş, gerçekten de ağaç denizidir. Bir tarafı Bursa sancağında son bulur. İzmit sancağı, Bolu sancağı ve Kocaili sancağı sınırlarında tamamen ağaç denizi vardır. Firdolayı çevresi bir ayda dolaşılır ağaç denizidir. Ama seçkin yerleri bu Geyve yolu üzerindedir. Bu Geyve'den üçüncü saatte Sakarya kıyısında bir yalçın kaya üzre,

Çoban Kalesi'nin özelliği: Gökyüzüne doğru boy uzatmış uzun yalçın kaya üzerinde bir küçük kaleciiktir. Hâlâ içinde insanoğlu yoktur. Yıkık dökük durur. Eski zamanlarda Gegve kralenin çobanları bu kalede sâkin olup gelenlerden ve gidenlerden bâc alırlarmış. Aşağısı denizler gibi Sakarya Nehri ensesi yalçın dağ üzerinde;

Poli Kalesi ise belâhı cehennem yolu olduğundan zorunlu olarak bütün kervan halkı burada bâc ve haraç verirlermiş. Burayı geçip yine batı tarafına Sakarya Nehri kenarınca aslâ güneş tesir etmez çemenzar ve lâleazar sular kenarında kahvaltılar, bazlamalar, hazır yemekler yiyerek ibadetlerimizi edip Yüce Yaratıcı'nın eserlerini seyr ederek 4 saat daha gidip; [369b]

Mamur Sabanca kasabası menzili: (---) tarihinde Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizle Erzurum'a giderken İzmit sancağı toprağında yüz elli akçe kaza ve Rüstem Paşa evkâfı olup bütün yapıları ve gölünün özellikleriyle anlatılmıştır.

Buradan yine batı tarafına (---) saatte;

İzmit Kalesi menzili: Bu da o senede ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Buradan (---) saatte Heleke Kalesi'ni geçip (---) saat daha batı tarafına gidip;

Gebze kasabası menzili: Bu da yukarıda anlatılmıştır.

Buradan (---) saatte **Kemikli Ali Baba Sultan'**ı ziyaret edip yine batıya Pendik Köyü'nü, Kartal Köyü'nü ve Bostancıbaşı köprüsünü geçtikten sonra Kadıköy Köyü'nü geçip Tanrı'ya hamd olsun sağlık ve esenlikle 1058 Cemâziyelâhir ayının sonunda [1648 Temmuz'u başlarında],

Büyük şehir ve eski belde Üsküdar; gerçekten de yeryüzünde misli yok İrem bağı gibi suyu, havası ve yapısı güzel arz-ı mukaddese hududunda büyük şehir idiği birinci cildimizde Belde-i Tayyibe yani İstanbul şehri anlatılırken yazılmış, bilinen bir şehirdir. Buradan Bismillah ile bütün atları, katar ve yüklerimiz gemilere yükleyip Allah'a sığınarak İstanbul Boğazı üzere hareket edip;

*Benzersiz şehir, Kostantiniyye Kalesi,
Tanrı'nın nazargâhı yani ikbal yurdu
İstanbul menziline özellikleri*

Tanrı'ya hamd olsun hanemize bütün hayvanlarımız ve hizmetçilerimizle ulaştık. Öncelikle şefkatli annemizin mübârek el-

lerini ve kızkardeşlerimin nurlu gözlerini öptüm. Ondan sonra yine atıma binip ahde vefa için öncelikle Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerini ziyaret edip orada bir kurban adağımızı Allah rızası için keserek ihtiyaç sahiplerine dağıttık. Mübârek ruhları için bir hatm-i şerîfe başlayıp yine hanemize geldik. O gece rahat uykusuna yatıp merhum babamı rüyamda görürüm:

"Seyahat, ticaret ve ziyaretin mübârek olup Resûlullah'ın şefaati de nasip ola. Safâ geldin, hoş geldin, Tanrı'ya hamd olsun boş gelmedin. Er Sultan yolunda er köçeği olmuşsun. Bizi hayır duadan unutma." diye hakire Bismillah ile *Elhâkümü't-tekâsür* suresini üç kere okuttu. Uykudan uyandım.

Sabahleyin akrabalarımızla Unkapanı'ndan bir kayığa binip Tersane ardında mezâristanımıza vardık. Öncelikle aziz babamı ziyaret edip üç kere *Elhâkümü't-tekâsür* suresini okudum ve bir hatm-i şerîfe başladım.

Fâti Sultan Mehmed zamanından beri gömülü olan atalarımızı ziyaret edip ağlayıp sızlayarak yine evimize geldim. Merhum babamızdan intikal eden malımızı alıp tamamen el koydum, helâl ve tertemiz malımızdan iki bin altın Hacc-ı şerîf yoluna adadım.

İstanbul içinde bütün ahab dostlar ile buluşup can sohbetleri ederken Tanrı'nın hikmeti 1058 Receb'inin 18. günü [8 Ağustos 1648] cumartesi gününde sabah vakti İstanbul içinde bir gürültü ve bir karışıklık olup bütün askerî taifesi ve başka iç yarası olan gücenmiş, kırgın insanlar ve diğerleri ayaklanıp silâhlanarak Atmeydanı'nda, Etmeydanı'nda ve İstanbul içinde meşhur on iki meydanda insan deryâsı toplandı, Atmeydanı'na Resûlullah'ın sancağı ile bu kadar Tanrı mahlûku toplanıp Allah Allah seslerini göklere ulaştırdılar.

*Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi, Vezir
Hezar pâre Ahmed Paşa, Cinci Hoca ve Mülakkab
İstanbul Mollasının öldürülmesi, Sultan Ahmed Han
oğlu, Sultan Murad Han kardeşi şehit Sultan İbrahim
Han'ın sonunun anlatılması*

ikisinin toprağı temiz olsun, Allah hepsine rahmet etsin.

(---) tarihinde rahmetli padişah İbrahim Han tahta çıktığında Sultan IV. Murad'ın veziri Kara Mustafa Paşa sadriazam bulunup devlet iyiliğini isteyen yiğit bir vezir idi. Onu katl etti.

Bütün musahipler, cüceler, dilsizler, hadım Araplar, haseki, isyankâr kadın musahibeler, diğerlerinden Musahip Cinci Hoca, Mülakkab İstanbul Mollası, Sadriazam Tezkireci Ahmed Paşa ve başka musahipler Kara Mustafa Paşa'dan sonra hepsi taraf taraf fırsat bularak o saf gönüllü padişahın nice bin tatlı dil ile kanına girdiler, çeşit çeşit hevâ ve hevese düşürdüler, vezirlerden, devlet adamlarından, seçkin âlimlerden ve sâlihlerden mal koparttırmak için rüşvete dadandırıdılar ve padişahı zina sohbetine meylettirdiler.

Ve Mısır'dan gelen hazineyi tamamen Melekî Bola'ya, Şekerpâre Bola'ya, Telli Haseki ve Saçbağı Haseki'lere verdirip birer Mısır [370a] hazinesi bağışlattılar.

Ve bir Mısır hazinesi de Cinci Hoca'ya, saray düşünlerine, Ahmed Kolu Çingene sazandelerine, harap olmuş sarayların bakım ve onarımına, samur kürk döşeli nice saraylar döşenmesine ve nice anlamsız yere hazineler telef ettirdiler.

1054 [1644] tarihinde iken bütün hâs haraçlarını elli sekiz tarihiyle satmaya başladılar. Girdi yok, gelir yok, anlamsız gider çok olup askere mevâcib (maaş) çıkmaz, Girit Adası'na yardım ve hazine gitmez oldu.

Bir kere kul ayaklanıp hayli karışıklık oldu. Bu ayaklanma hareketinden Vezir, Cinci ve Kıncı Hocalar ve diğer musahip ve musahibeler ders alıp uyanmadılar. Girit Adası'nda Serdâr Deli Hüseyin Paşa İslâm askeri ile ağlayıp, sızlayıp, yanıp yakılarak; bre bize imdat el-aman diye feryat etmede.

Beri tarafta Cinci Hoca'lar padişahdan bir an ayrılmayıp padişah yanında Hoca'dan başka yakın bir tek kişi yok idi. Yakınlığı sadriazam ve valideden daha fazla idi. Padişah hintoya, koçuya ve altı katırlı tahtirevana binse, birlikte binerdi. Ve her kez nasihat edenlere Cinci Hoca bıyık altından gülüp yüzlerine gülerdi. Ve her saat ol mazlûm padişahı hoşagiden sözlerle gururlandırıp kötü işler yaptırırdı. Zira devlet işlerinde bir iş görmüş değil idi.

Safranborlusu adlı şehirde Şeyhzâde adında bir suhte idi. Âsitane'ye gelip Unkapanı'nın iç yüzünde Fil Yokuşu'nda Hamid Efendi Medresesi'nde hakir Ahfeş Efendi'den *Molla Câmî* okuyup *Kitâb-ı İbn Hâcib Kâfiye*'yi i'rab ederken bu adı geçen Cinci Hoca, Ahfeş Efendi üstâdımızdan *Kitâb-ı İzzî* okurdu.

Hikmet bu ki, aziz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup saadetlü padişaha "Surh-bad ve Gencü'l-arş" dualarını okuyunca Allah'ın emriyle İbrahim Han iyileşti, Şeyhzâde'nin ismi Cinci Hoca olup meşhur oldu. Ama Allah bilir, ders ortağımız olmasından dolayı durumunu iyi biliriz.

İlm-i da'vetten (dualar ilmi) bir harf bilmezdi. Ancak baht ve tâlii bu zaman müsaade etti. O da bukalemun renkli felek atlasında çul dokuyup sağa ve sola çeşit çeşit mekikler attı.

Hattâ hakir bu seyahatimizde Erzurum'dan gelip gördüm, Civan Kapıcıbaşı Sarayı'na yakın büyük bir saray yapmış ki göklere doğru baş uzatmış. Hakir bu yüksek sarayı seyrederken bir kapıcı gelip;

"Buyurun, sizi efendi hazretleri ister" dedi.

"Efendiniz kimdir" dedim.

"Hünkâr hocası bu saray sahibi ister" dedi.

Hakir merdivenlerden çıkarak divanhanesine çıkıp gördüm. Yetmiş seksen samur kürklü seçkin hizmetçi civanlar el bağlayıp dururlar.

Hakir gördüm ki, yüksek sedirde bir küçük ulema sarığı ile duran siyah sakallı bir çelebi kimse oturur. Ama hane sahibinin hangisi idiğini bilmiyordum. Hemen levendâne bütün oradakilere hitaben;

"Es-selâmü aleyküm ey âşıklar" dedim. Hemen divandan

"Ve aleyküm selâm! Hamid Efendi Medresesi'nde Şeyhzâde hakirin ortağı karındaşım, canım." deyip ayak üzere kalkarak hakirin elini eline alıp öpüşüp kucaklaştık. Ama alimallah bilemedim.

"A benim canım! Dağ adamı olup levend olmuşsun. Ne bu bizimle aldırılmazlık, yabancılık?" deyince o an tanıyıp;

"Sultanım, eski dostum, ömrüm, canım, ortağım ve çelebim Şeyhzâde azizimsin!" dedim.

"Safâ geldin, hoş geldin! Kahve içmez, şerbet getirin." dedi.

"Nedir bu saray, ne temaşa ederdin sultanım?"

"Defterdarzâde Mehmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu. Bu imaristanı görmemiştim. Tanrı'ya hamd olsun güzel imar olmuş. Tanrı mübârek eyleye" deyince,

Cinci Hoca Sarayı'nın tarihi:

Mu'allâ devlet-âbâd oldu bu menzil mübârek-bâd

Diğer tarih:

Yümn-i devletle (---) ola dâ'im bu makâm]

"Evliyâ Çelebi! Medrese köşesinde sizinle ilimle meşgul olduğumuz sebebiyle Cenab-ı İzzet ilim ve bereketiyle bu saray ve Üsküdar'da, vilâyetimizde ve nice yerde çiftlikler ve nice çeşit bağışlar etti ve nimetler verdi." diye sonsuz hamd ü senâ etti. Hakir;

"İnşaallah sultanım! İlim öğrenmede ortak idim. İnşaallah devletinizde de dünyalık ile ortak oluruz" deyince;

"Vallahi teklifsiz olduğundan hazz ettim. Bre hazinedar gel!" diye hazinedarın kulağına bir şeyler söyledi.

Bir müddet sonra bir kese kuruş, bir yeşil çukaya kaplı kunduz siyahı bir samur kürk ve bir lokmalı bol kadı kaftanı, kısacası baştan başa bir kat esvap bağışladı.

Yemek yedikten sonra destur deyip giderken aşağı inip gördüm ki, binek taşında bizim at yerine bir Mahmudî filine [370b] benzer bir küheylân at, Şam didiği, gümüş eyerli ve vüzera koşumlu bir küheylân at, "Efendi size ihsân etti" deyince yine efendi huzuruna çıkıp;

"Sultanım! Bizi topraktan yukarı kaldırıp yaya iken atlandırdınız. Tanrı sizden razı ola." diye temennâ edip yine ata binip evime geldim. Birâz dinlendim.

İkindiden sonra onu gördüm, bir hay huy ile elli adet hamal yükü kahve, şeker, balmumu, yağ, bal kısacası çeşit çeşit yiyecek ve içecekler ile bol evim Rabbimin nimetleriyle dopdolu oldu. Bundan çok çok hoşlanıp gelen adamına bir şerbetî yağlık verip gitti.

Hikmet, iki kere varmak nasip oldu. Sonuncusu, bahsi geçen karışıklık sırasında Girit Adası'ndan feryatçılar ile kul kethüdası Kara Murad Ağa geldiğinde Murad Ağa'dan bin kese, bu kadar şemame amber, yetmiş tahta samur kürk ve iki haseki kız-oğlan kız cariyeye talep ettiler.

Hemen Murad Ağa bütün yeniçeri odalarına ve sipah ağalarına haber etti. Bütün sipahiler Atmeydanı'na ve bütün yeniçeriler Etmeydanı'na toplanıp ayaklandılar. *Allah Allah* diyerek bütün İslâm askeri gönül ve yol birliği edip mazlûm Sultan İbrahim Han'ı sırça sarayda haps ettiler. Yerine ciğer köşesi Mehmed Han'ı padişah ettiler.

Bütün vezirler, vekiller, âlimler ve şeyhler biat ederek Mehmed Han müstakil padişah oldu. Mevlevî Koca Derviş Mehmed Paşa veziriazam oldu ve Kara Murad Paşa yeniçeri ağası oldu. Tezkireci Veziriazam Ahmed Paşa saklandı.

Ertesi günü sabahleyin Ahmed Paşa'yı (---) (---) hanesinde saklı buldular. Koca Vezir'i, Şehzâdebaşı'ndaki hanesinde boğarak öldürdüler. Seher vakti leşini at hamalları Atmeydanı'na bıraktılar.

O ayaklanmada Mülakkab Oğlan püzevengi İstanbul molasını Yeni Cami'de âlimler arasına komayıp "Vurun mel'unu!" dediklerinde Yeni Cami merdivenleri üzerinde askerî taifesi kılıç üşürüp parça parça ettiler. Leşini Ahmed Paşa leşinin yanına bıraktıklarında bütün asker de Ahmed Paşa'nın leşine kılıç üşürüp nice bin parça ettiklerinden "Hezarpâre Ahmed Paşa" derler. Bütün yağını ilâhtır diye sızı için semin etini yağma edip bir anda kemikleri kaldı.

Daha sonra Cinci Hoca'yı katlettiler. Üç bin kese malı kalıp bu kadar malını ve emlâkını devlet için zabt ettiler. Hattâ hakire verdiği atı emirahur tarafından sordular. Hakir aslâ meydan vermeyip ata binip İstanbul içinde dolaşırdım.

Bundan sonra bütün kötü niyetli musahiplerin kimini öldürdüler, kimini uzaklara sürdüler ve kimini de ebedi azl ettiler. Hatta musahibe avratlardan Şekerpâre Bola validemiz şekilliği Mısır'da İbrim'e sürdüler.

Ve Melekî Bola'yı sürdüler, diğer kadınları ve kötü niyetli isyankârları Eski Saray'a sürüp her bir hasekiyi birer vezire, ayân u eşrâfa verdiler.

Ertesi günü sabahleyin büyük alay ile Sultan Mehmed Han'ı Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretleri ziyaretine götürüp orada kılıç kuşattıktan sonra alay ile Mehmed Han'ı Edirnekapısı'ndan beri getirdiler. Büyük ataları Fâtih'i, Sultan Bayezid-i Velî'yi, dedesi Sultan Ahmed Han'ı ziyaret ettikten sonra sarayında hasodada karar etti. Ertesi gün İstanbul içinde bir gürültü kopup;

"Bre Sultan İbrahim sırça saraydan boşanmış, Bostancı Ocağı'na varıp sığınmış. Bütün saray halkı padişahımızın uğrunda kırılıp yine İbrahim Han'ı padişah ederiz!" deyip bütün insanlar silâhlanarak Atmeydanı'nda nice yüz bin insan toplandı.

Abdürrahim Efendi şeyhülislâm idi, ondan fetvalar alınarak Koca Mevlevî Vezir, Kara Murad Ağa, Emir Paşa ve nice iş erleri

sırça saraya vardılar. Koca Vezir, Cellat Kara Ali'yi binlerce deynek vura vura sırça saraya koydu. Cellat Kara Ali Bismillah ile içeri sırça saraya girince mazlûm İbrahim Han;

"Canım usta Ali, niye geldin" der.

"Hünkârım! Cenaze namazını kılmaya geldim!" der. Hünkâr;

"Vallahi ben de kılarım. Yusuf Paşa lalam Hanya'yı feth edip geldiğinde sana öldürttüm, namazını kılmadım. İşte şimdi kılaım." deyince hemen Cellat Kara Ali, İbrahim Han'a azgın köpek gibi sarılır.

İbrahim Han gürbüz genç, güçlü kuvvetli bir yiğit olduğundan Kara Ali'yi alt eder. Birbiriyle güreşçilik ederken Kara Ali'nin bir yardımcısı mel'un yetişip İbrahim Han'ın can evine bir diz bendi vurur.

İbrahim Han can havlinde iken Kara Ali kemendbazlık ve eli çabukluk eder. Yine yardımcısı hayasına [371a] sarılır.

O an 1058 tarihinin Receb ayının 19. günü [9 Ağustos 1648] Pazar gününde mazlûm İbrahim Han'ı boğarak şehit ederler. Kara Ali hacca kaçar. İbrahim Han'ın naaşını kefenleyip amcası Sultan Mustafa merhumun nur dolu türbesinde yan yana defnederler. IV. Mehmed Han Rum'a cem haşmetli müstakil padişah olup ci-han rahata kavuştu.

***Sultan İbrahim Han oğlu Sultan IV. Mehmed Han'ın
tahta çıkmasının anlatılması***

*Allah hilâfetlerini ebedî kılsın ve saltanatlarını
daim etsin, âmin yâ Müste'ân.*

Tahta çıkmalarına nice san'atlı tarihler vardır. Ama bildiklerimiz bunlardır: Cûlus (tahta çıkış) tarihi:

Han-ı Mehmed eyledi (---) âsûde dünyâyı

Diğer tarih:

Oldu Sultan Mehmed-i Gazi

Cümle hâkandan a'del u ekrem

Receb ayının 23. günü [13 Ağustos 1648] Mevlevî Vezir Hasoda'da hünkâra bir kese Mehmed Han akçesi getirdi. Receb'in 25. gün İbrahim Paşa Sarayı iç ağaları ayaklanınca ağalarını azl edip başka ağa gönderildi.

Receb'in yirmi altıncı günü [16 Ağustos 1648] hünkâr Eyyub'da kılıç kuşanıp büyük alay ile saraya gelip tahtına oturdu. Ama tahta çıkış günleri 1058 Receb'inin 18. günü [8 Ağustos 1648] Cumartesi günü idi. İkinci vaktinde saadetle tahtına oturan padişah oldu. Yaşı henüz yedi yaşına ulaşmış iken bâliğ olmadan tahta çıktı. Ama doğum tarihleri mu'cez mertebesinde bir tarihtir. Sâni-i Vanî güftesiyle;

"Nûrdur geldi Mehmed sulb-i İbrahim'den".

[1051] (---) (---)

Diğer tarih:

Duâ-yı hayr ile Cevrî dedi Şehzâdeye tarih

Ola Sultan Mehmed âfitâb-ı matla'-ı ikbâl,

Sene [1051].

Tahta çıkışlarında hazinede bir kızıl mangır bile kalmamış, babaları hazineyi yok eylemişti. Merhum Murad Han'ın din uğruna biriktirdiği yedi adet hazineden de bir parça mangır kalmamış idi.

"İmdi kula da cülûs bahşîşi lâzımdır" diye tedbirli veziri, İbrahim Han zamanında Allah'ın vakıflarının hazinelerini telef edenlerin yakalarını devşirip Cinci malından üç bin kese, Hezâr-pâre Ahmed Paşa malından bin kese, Şekerpâre Bola'dan bin kese kısacası nice yüz mânâsız boş yere telef olmuş hazineleri toplayıp 3.700 kese bütün kula cülûs bahşîşi verildi. Daha artlarınca yedi bin kese mevâcip (maaş) ulufesi dağıtıldı. Osmanoglu devleti, devlet olalı bu İbrahim Han zamanında olan üç aylık masraf bir padişah devrinde olmamıştır.

Yine böyle iken saadetlü padişaha Harem-i hasda olan has gılmanlar (oğlanlar) eski âdetleri azere tahta kakıp cülûs-ı hümayûn bahşîşi çıkmasını istediler.

1058 Şevval ayının hilâli [19 Ekim 1648] belli olup mübârek bayram ile dünya halkı şeref kazanıp şenlendiler.

Dördüncü gün ki Çarşamba günü idi, büyük çıkmabaşlığı ile merhum İbrahim Han'ın silahdarı Murtaza Paşa'ya Şam eyaleti vezirlikle bağışlandı. Harem-i hasdan kılar, hazine, hasoda, büyükoda, küçükoda, seferliden, zülüflü baltacı, helvahan, aşçı, bostancı, haşahur ve Galatasaray'ından ve İbrahim Paşa Sarayı'ndan kısacası yirmi iki ocaktan üç bin has gılman (oğlan) ka-

nunları üzere sipahi olup Girit yardımına gitmek şartıyla kâküllerini keserek yetişmiş çırak oldular. Bunlara Murtaza Paşa çıkmabaşı oldu.

**1058 [1648] tarihinde sipahi ve yeniçerinin
Atmeydanı'ndaki büyük cengini bildirir**

Evvelâ fitne ve bozgunculuğun çıkmasının sebebi odur ki; ilk başta Galatasaray'ından çıkan gılmanlardan başka izinsiz bu kadar Galatasaraylı eşkıyaları saraydan kementler ile Harem-i hasdan dışarı çıktılar. Koca Vezir ister istemez bunları kanunları üzere sipahi edip Girit'e memur etti. Kanunları üzere tirkeş bahalarını alıp bu kere sefere gitmemek için nice türlü özür ve bahaneler buldular. İlk özürleri bu oldu ki;

"Bizim İbrahim Han'ımız halim, selim ve cömert cem yapılı bir padişah idi. Zina eden padişahın imamlığı caiz değildir diye üzerine küfr isbât edip şer' ile hal' ettikten sonra katl edip namazını kıldınız. Niçin böyle kanuna aykırı hareket ettiniz, dediğimiz için bizi içeriden birer bahane ile çıkardınız. Murad almamış gözü bağlı azeblerimiz bir sefere gitmeyip İbrahim Han'ın kâtillerini isteriz" diye yedi sekiz bin nefsinin isteklerine bağlı haşerâtlar Atmeydanı'na toplandılar. Nice kere bunlara ocaklarından ve başka ileri gelenlerinden;

"Etmen oğullar! Toplantı yasaktır. Padişaha âsi olursuz. İsteğiniz ve arzunuz üzere ne dilerseniz verelim." diye aralarını düzeltmeye varan adamları dövüp kovup kimini yaralayıp kimini öldürdüler. Atmeydanı'ndan gittikçe yayılıp büyük kalabalıklar toplanıp on bin kadar haşerât oldu, dediler.

Atmeydanı olaylarının devamı: Çünkü 1058 Şevval ayının 5'i [23 Ekim 1648] Perşembe günü oldu, Paşa saraylı ve Galatasaray'ının zorba iç ağaları ve başka (---) sarayı ocakları helvacı, aşçı ve ekmekçileri toplu olarak zorba zorba saraylarından çıkıp İstanbul'da Elçi Hanı'nda zorba Bıyıklı Mahmud Ağa'nın yanına toplandılar. Ve şadırvan ahırlı ve teberdârân-ı hassalı da geldiler. Adı geçen ayın altıncı günü [24 Ekim 1648] Cuma günü idi. Padişah tarafından Silahdar Ağa, Atmeydanı'na varıp bütün iç ağalarına;

"Oğullar bir çıkma dahi olacaktır, kapı ağası çıkacaktır, kanun üzere el urulacaktır, isyan etmen. Harem-i hâssa gelin" diye Galatalıyı ve Paşa saraylıyı içeri götürdü.

Kapı ağası padişaha bildirdi. Çıkmabaşı doğancıbaşı (---) Ağa olup Silistre eyaleti başışlandı. Hasodada Cündîbaşı Mustafa Ağa ve yine Hane-i hâssadan altı kişi de çerağ olup toplam bin yedi yüz içoğlanı sipahilik ile Zadra seferine memur oldular.

Daha önce Zadra ve Girit seferine gidenlere bu yeni çıkan sipahiler haber gönderdiler ki;

"Sizlerin esâmelerin tashih edip nişânlı olmuşsuzdur. Sizleri hepten kırsa gerektir" diye haber varınca üç bin yiğit bu haberi duyup Silivri'den gemilerle ve atlar ile İstanbul'a gelip sepiştiler.

Atmeydanı'nda Şadırvan ahırî eşkıyaları ile büyük topluluk oldular. Sonunda bir daha Koca Ken'an Paşa'yı sulha gönderdiklerinde [371b] başını birkaç yerden yarıp öldürecekleri sırada Ken'an Paşa, o yaşlı zâtı ve bir Osmanoğlu vezirini yaraladılar. Daha sonra nice büyük şeyhleri gönderdiler. Onlara ağır küfürler ettiler.

"Biz kanun üzre vелеdeşlerimizi, gulâmiyyelerimizi ve cülûs bahşîşi tirkeş akçelerimizi isteriz ve üç yıldan sonra sefere gideriz." diye nice uygunsuz ve yersiz teklifler ettiler.

Bu büyük şeyhleri de "Vur a gidileri!" deyip kovaladılar. Onlar da canlarını başlarını kurtarıp büyük toplantı yeri olan Sultan Bayezid-i Velî Camii'ne gelip bütün âlimlere, şeyhlere ve Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'ye bu berbat durumu anlattılar. Şeyhülislâm o an hepsinin hakkında Besmeleyle fetva verdi. Fetvası gereğince saadetlü padişahdan ilk cülûsu günü bu kadar insanın katline ferman verildi.

Sipahi eşkıyalarının katline dair fetvanın sureti: Hanefi imamlarından cevap ne vechiledir ki eşkıyadan birkaç kimse bir mahalde toplanıp katilleri icap etmeyen kimseleri katl ederiz, diye harp âletleri ile üzerlerine yürüseler ve padişah emrine itaat etmeseler şer'an ne lâzım olur. El-cevab kesin nassla (---) sûresinde *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et. Onlarla mücadeleni en güzel yol hangisi ise onunla yap"* [Nahl, 125]

Diğer âyet-i şerîfe; *"Eğer müminlerden iki zümre birbirleriyle döğüşürlerse aralarını bulup barışdırın"* [Hucurat, 9].

Ve delil ve bürhan diğer âyet; *"Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa siz, o tecâvüz edenlerle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"* [Hucurat, 9].

Bu kesin deliller üzere öğütler ve nasihatlar oluna, sonunda kabul etmezlerse âyet (---) "*İşte, bu suretle zulmedenler güruhunun ardı arkası kesilmişti. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır.*" [En'am, 45]

Bu kesin âyetler gereği kılıçla defedilmesi gerekse anılan taife ile karşılaşılıp kılıçla karşılık verilmek şer'an caiz midir beyân buyurulup müsab oluna.

El-cevab: Ülü'l-emre itaat etmeyip insan öldürmek için ayaklananları kalabalık ile katl etmek caizdir. *Ketebehu'l-fakir Abdürrahim.*

Kısacası 25 adet fetva sahibi imzasıyla sadrıazam telhi-siyle (---) (---) katline fermanlar çıktı. Yeniçeri ve cebeci ocakları Şevvâl ayının onuncu gün salı günü [28 Ekim 1648] idi, Orta Cami'de tekrar meşveret edip Atmeydanı'na bir sözü geçer adam gönderdiler.

Adı geçen çorbacıyı katl edince bütün yeniçeri ve cebeci ocağı ve diğer askerî taifesi Hazret-i Risâlet-penâhın mübârek sancağı dibinde toplandılar. Bütün şeyhler dervişleriyle zikir çekerek, sadrıazam, yeniçeri ocağı ve bütün asker taifesi Atmeydanı'nı ve Yeni Cami'in (Sultanahmet Camii) yedi taraftan kapılarını asker kuşattılar. Atmeydanı'nın iki başından yeniçerileri Atmeydanı'na dolup Allah Allah sesleri ile iki taraftan gülbâng-ı Muhammedî sesleri cihanı tuttu.

Hemen Atmeydanı'nda olan silâhlı sipahi yiğitleri yeniçeri üzerine küheylân atlarını Atmeydanı'nda at bırakıp bir hücum ettiler ki gerçekten maşaallah ancak böyle olur.

Nice adamı kılıçtan ve amansız kılıç rüzgârından geçirip korkmadan ve çekinmeden merkezlerinde karar ettiler. Yine yeniçeri tarafından varan atlılar birbirlerine hücum edip bir epeyce elbeşti daha ettiler. Ama bu hücumda nice sipahi toprağa düştü. Yeni Cami avlusundan kafadarları gelip şehitlerini aldılar. Hemen yeniçeri çavuşları ve çorbacıları yeniçeriye

"Koma kurtlarım!" deyince tâ meydan ortasına köpek cengi ederek geldiklerinde sipahiler Atmeydanı'nda kalmayıp hepsi Yeni Cami avlusuna doluştular, bütün demir kapıları kapatıp demir pencereleri de siper edip içeriden dışarıdaki yeniçerilere kurşun ve oku lânet yağmuru gibi yağdırdılar.

Bir anda 170 yeniçeri şehit ve nice yüz adam yaralandı. Sipahi siper ardında yeniçeri Atmeydanı'nda kaldı. Sipahiler

minarenin altısına da çıkıp pür-nakıl (süs) olup minarelerden ve avlu kubbeleri üstünden Atmeydanı'nda yeniçerilere öyle kurşun vurdular ki yeniçeri çaresiz kaldı.

Sonunda yeniçeriler Ahmed Han Türbesi tarafındaki Kurra kubbeleri, medrese kubbeleri, nice hanelerin damları ve bacaları üstüne çıkıp Yeni Cami avlusu içinde olan sipahiye kurşunu öyle yağdırdılar ki bu kere sipahinin atları kurşun yarasından dağıldılar. Nice yüzü de kurşundan helâk oldular.

Hemen yeniçeriler Atmeydanı'ndan Allah Allah ile demir pencerelerden örümcek gibi çıktılar. Dış avlu kapılarını kırıp saldırınca bütün sipahiler Yeni Cami'in iç avlusuna doluştular. Cami'in içine de girdiler. Avlu pencerelerinden dış avluda olan askere oku ve kurşunu vurdular. Dışarıda olan asker can ve baş kaydına düştüler.

Tanrı'nın hikmeti Yeni Cami'in altı minaresinin kapıları dış avluya yapılmıştır. Hemen yeniçeriler minarelerin kapılarını kırıp dal-kılıç minareden yukarı çıktıklarında celep sipahiler kuşluk vaktinde öyle ezânı okumaya başlayınca nicesini minarede öldürdüler, nicesini bağlayarak;

"Vakitsiz ezân okuyan yalancı mü'ezzinin hâli budur" diye aşağı indirip kelle paça ederlerdi.

Daha sonra yeniçeriler altı adet minarelerden iç harem içinde olan sipahiye çevreden öyle kurşunlar vurdular ki beyaz mermer üzerinde pamuk gibi insan cesedinden akan kızıl renkli kandan bütün mermerler kızıl renkli oldu. Bu hâli sipahiler görünce avlunun üç kapısını açıp yeniçeriler üzerine üç yerden dalsatır oldular. Fakirlerden camie geri dönen kalmayıp tamamı yeniçeri elinde şehit oldular.

Nice yüzü cami-i şerif içine girip kapandılar. Yine pencerelerden cami içine kurşunlar vurup cami kapılarını söküp yeniçeri satırı vurarak cami içinde ibrişim haliçeler üzerinde sipahi kırarak kimi namaz kılarak kırılırdı, kimi *Kur'ân-ı Azîm* okuyarak Hazret-i Osman gibi şehit olarak kırılırdı. Cami'in bütün duvarlarında, camlarında ve kubbeler üzerinde örtülü olan kurşunlarda kurşun darbından bir zedelenmedik yer kalmamıştı. Cami içinde *Kelâm-ı İzzet*'i boynunda iken boynundan kılıç geçen insanların haddi pâyânı yok idi.

Sözün kısası, tam yedi buçuk saat savaş eylediler ki eğer amansız Kahraman ol savaşa olsa Neriman nerm-râm olurdu. Ve-

yahut bu anlamsız savaşta savaşan yiğitler erliklerini Rüstem-i zaman ve amansız Zâl işitseler sipahi meddahları (öväcüleri) olurdu. Kısacası yeniçeri hesapsız, sipahiler dermansız olduğundan cenge güçleri kalmayıp;

"Güç yetiştiremeyeceğin durumda kaçmak peygamberler sünnetidir" uyarınca sipahinin kararlılığı kaçmaya dönüşüp her biri bir tarafa dağıldılar. Sipahiden sayısız ve yeniçeriden ölü az oldu.

Kazanın önü alınamaz (kadere dönüşür):

Allah'ın hükmüne de kimse mânî olamaz.

bu savaş arasında fesada sebep olan Bıyıklı Mahmud adındaki eşkıya Ahırkapı'dan bir kayığa binip Üsküdar'dan Bursa'ya kaçtı.

Anılan ayın on yedinci günü salı günü [4 Kasım 1648] idi. Edirne Sarayı gılmanları gelip mertebelerince Saray-ı hassa alınıp padişahın eteğini öpmekle şereflenip niceleri taşra çıktılar.

Daha sonra Bıyıklı Mahmud eşkıyanın kellesi Bursa beyinden gelip Bâb-ı Hümayûn önüne kondu. Nice gün İstanbul içinde bu belâlı manasız ceng tav tavlınıp sav savlanıp herkes galip geldik ve muzaffer olduk diye hanelerine gittiler. Bütün işbaşında olanlar sadrazamdan değerli elbiseler giyip niceleri yüksek makamlara nail oldular.

Beri tarafta Atmeydanı'nda [372a] küme küme yığın yığın çıplak Tanrı mahlûkunu asesbaşı ve subaşı arabalara, at hamallarına ve Kumkapı meyhaneci keferelerine, bozacı çüren Arnavut keferelerine yükletip bütün leşleri Ahırkapı'dan denize atınca süt gibi deniz Tanrı'nın hikmeti coşup dalgalandı ve lodos rüzgârının dalgaları bütün insanların vücutlarını Üsküdar'a, Kadıköyü'ne, Kasımpaşa'ya ve Ebâ Eyyub-ı Ensarî'ye götürüp her birini birer köşede hayır sahipleri defn ettiler.

Diğer hikmet: Bunda Tanrı'nın bir sırrı gizlidir ki ezellerden beri Allah'ın âdeti bunun üzerine yürür. Bir adam denizde boğulsa veya bir adam ölüsü denize atılsa o ölü batır, ancak üç günden sonra suyun yüzüne çıkar. Ama bu sipahi ölüleri denize düşünce biri bile batmayıp deniz üstünde ellerini açarak her biri bir tarafa yüzerek gittiler. Çoğunun Sarayburnu'ndan sırtları üzere geçtikleri açıkça görülmüştür. Nice yaşlı umur görmüş adamlar böyle katliam olması büyük alâmettir, diye taaccüp ettiler.

Başka bir hikmet: Bu insan ölümlerinin denize atıldığı günde Akdeniz tarafından (---) (---) (---) paşa kadirgalar ile İstanbul'a gelirken, nicesi o deniz dalgalarından giremeyip biri Kadıköy'ünde, biri Haydar Paşa bahçesi önünde, biri Üsküdar'da, biri Tophane'de ve biri bizim Melek Ahmed Paşa babasının yalısı yakınında karaya düştüler. Yedi kadirga ağzına kadar dolmuş bu kadar insan, bu kadar ayakları bağlı forsa ve hesapsız mal ve menal batıp büyük musibet oldu. Üçüncü gün İstanbul'da büyük bir yangın oldu ki Belde-i Tayyibe yani İstanbul kurulalı böyle harap olmamıştır. Şairlerin ârifleri ta'miye ile; "*Yaktı İstanbul'u âh-ı fukara*" diye tarih dediler. Daha sonra Murtaza Paşa'yı;

"Çıkmabaşı sensin. Bu ceplerin ayaklanmasına va başkaldırmasına sebep yine sen oldun" diye Murtaza Paşa'yı İstanbul'dan Şam'a ılgar ile gitmek için çavuşlar tayin olunup Üsküdar'a geçirdiler. O da gösteriş ve debdebe ile Üsküdar'da Tekke Meydanı'nda otağını kurup bütün gereçlerini hazırlayınca kadar tam bir ay konakladı. Beri taraftan;

***Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin
Mevlevî Vezir ile tartışmasını bildirir***

Hakir kendilerinden ayrı düşmüştüm. Onlar menzilleri kat ederek İstanbul ayânının mektuplarıyla çini İznik'indeki çiftliğine gelip orada tahta çıkışı duymuştu. Göz açıp kapayınca kadar Yalova kasabasından bir kayığa binip doğru Şehzâde Camii yakınında Koca Vezir'e varıp el öptüğünde hakir hazır idim. Hemen Koca Vezir:

"Çelebi Paşa! Destursuz ne geldin. Yoksa mührü mi geldin" dedi. Hemen Defterdarzâde;

"Hâsâ sultanım, ben mührü lâıyk olam! Ancak sultanımın sadriazam olduğunu duyup Tanrı'ya hamd ü senâ ettim ki babamın sadık can dostu ve benim babam yerinde olan Sultan Murad Han'a beni terbiye edip yüksek mansıplara nail eden efendim, aziz pedirim sadriazam oldu, diye ayak tozuna yüz süre geldim" diye paşa, vezire yine temennâ etti. Hemen Koca Vezir;

"İbrahim Han sana emir gönderip Kars mansıbını ihsan etti. Niçin gitmedin?"

"Yâ sultanım o emirlerle katlime de fermanlar var idi. Göz göre göre nice Kars gibi gelirsiz yere varıp başımı vereyim" deyince hemen Koca Mevlevî Vezir karakuş gibi haykırp;

"Bre Kars'a git! Yoksa seni şimdi katl ederim" deyince hemen Defterdar efendimiz ise;

"Sultanım! Allah ve Resûlü için hâlîme merhamet eyle, çoluk çocuk sahibiyim. Bir yıldır ki Anadolu'da on sekiz sancak yerde bu kadar sekban ve sarıca haşerâtlarıyla ibâdullah üzere konup göçüp hane sırta serseri gölge edip gezerim" dedi. Vezir hemen

"Bre çık!" deyince Defterdarzâde

"İlâhî yakında canın çıkıp Allah tez günde belânı versin, mel'un Koca!" diyerek hançer kabzasına el etti. Vezir aslâ söz söylemeyip bir hayli düşünceye vardıktan sonra;

"Eğer paşa doğru hareket edersen seni bir hizmete kullanırız. Hele şimdiki hâlde kapı halkını dağıt. Sana saadetlü padişah adâlet üzere arpalık olmak üzere Malatya sancağını ihsan eyledi" dedi. Paşa;

"Âkıbetin hayır olsun. Kabul ettim, ama haracını, avârızı ve muhassıllığını da ihsan eyleseniz yine mudaramız olurdu" deyince Koca Vezir;

"Öyle olsun. Sabah emirlerini al!" dedi.

Paşa çok çok dua edip taşra çıkarken ellerini öpüp doğru Süleymaniye'de sarayına varıp annesiyle ve evlâtlarıyla Hissar'daki yalısına gitti. Bütün tâbillerini dört tarafa gözcülüğe koyup yedi bayrak yiğit ile kendini muhafaza ettirdi.

Yedi sekiz yerde küheylân atlar ile yarar kafadarları hazır idi. Ve kayıkhanesinde üç adet palpa aleste kayıklar hazır etti.

Ertesi günü onlara Malatiyye sancağı muhassıllığı emri gelip Malatya'ya doğru yola çıkacak sırada [372b] hakir nice kimseleri ricacı koyup ayak tozuna yüz sürüp yüz bin minnet ile gücile hacc-ı şerîfe gitmeye kendilerinden izin aldım.

Azledilmiş hâlde olduğundan yüz Venedik altını, bir çuka ve bir atlas bağışladı. Hayır dualarıyla vedalaştık, onlar kayıklar-la Yalova kasabasına gittiler, hakir İstanbul'da kaldım ve Hacc-ı şerîfe gitmek için Silahdar Murtaza Paşa'nın mü'ezzinbaşısı oldum. Mahmil-i şerîf imamlığı emr-i şerîfini Koca Mevlevî Vezir yüz altın ile bağışladı.

Bütün ahab ve dostlar ile vedalaşıp Üsküdar'a geçtik.

***Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışı başlarında
(---) yılı Şaban ayının birinde Silahdar Murtaza Paşa
ile cennet kokulu Şam'a giderken gezip gördüğümüz
köyleri, beldeleri ve büyük şehir kalelerini bildirir***

Evvelâ Üsküdar Ovası'nda çadırlarımız, otağlarımız ve on bir hizmetçilerimizle konaklayıp araç ve gereçlerimizi hazırlarken gece gündüz Murtaza Paşa efendimizle has sohbetler edip genellikle bu hakir imamlığını ederdik. Zira imamı Şam Arabı olduğundan ondan hoşlanmayıp o dışarıda otağda imamlık ederdi. Hakir iç imamlığı ve iç müezzinliği ederdim. Sabah ve akşam hakiri yanından bir an ayırmazdı. Bir Gürcü kölesi, bir koşum ve takımıyla gümüş bezekli küheylân at, iki katır, yüz altın, kırk ekmek ve kendi yemeklerinden her gün iki öğün nefis yemekler verdi. Bir cömert yapılı, güzel huyları olan bir kimse idi.

Murtaza Paşa'nın ilk ortaya çıkışı ve yetişmesi: Gürcistan'da Çobanoğullarının temiz yıldız gibi parlak kızı Bağdad adlı hatunun Ahıska Kalesi yakınında yaptırdığı Gürcistan'ın ferahlık yurdu Bağdad'ı olan şehirde doğdu. Gürcistan Hâkimi Mavrol Han, bu Murtaza Paşa'yı Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya hediye göndermişti. Paşanın haremünde terbiye edilip ergenlik çağına yettiğinde taşra içgulâmlarından olup Tabanıyassı mühür ile başkumandan iken Haleb kışlağında, Revan gazasında, daha sonra Silistre'de bulunmuştu. Kaimmakamlıkta Sarıkçıbaşı Murtaza Ağa derlerdi.

Hatta IV. Murad Han, Tabanıyassı'yı Eflak ve Boğdan maddesi için katl edince bütün kölelerini Murad Han Harem-i hümayûn'a aldı. Murtaza Paşa'ya "Destarf (Sarıkcı) Murtaza Ağa" derlerdi. İbrahim Han'ın saltanatında Hasoda'ya girip yirmi üç yılda paye kat ederek İbrahim Han'ın saltanatının sonlarında padişah musahibi ve silahdarı bilinip IV. Mehmed Han'ın ilk günlerinde silâhdârlıktan cennet kokulu Şam eyaleti ile çıraklıktan çıkarılan bu Murtaza Paşa'dır.

Murtaza Paşa'nın görünüşü: Uzun boylu, esmer renkli, yuvarlak yüzlü, yassı alınlı, siyah kaş, siyâh müje kirpikli, ala gözlü ve lüknet sözlü (kekeme) idi. Zira çocukluk yıllarında alt çenesinde dört adet dişi yok idi. O yüzden bazı harfleri doğru olarak çıkaramazdı. Henüz yeni sakal salıp kalblerin sevgilisi olmuştu. Göğsü geniş, beli ince, pazuları kuvvetli, tabanları efendisî Tabanıyassı gibi yassı, yumuşak huylu, temiz kalpli, eğ-

lenceyi sever, şuh, şakrak, satranç oyuncusu, kılıç ustası, zorbaz, güçlü kuvvetli yiğit er idi. Ve daima ziba, zerbâf ve Hıtâyî alacalar giymeyi severdi. Zira gayetle zen-dost (kadın düşkün) olup oğlan dostlarına dost değil idi.

O yüzden 360 iç ağalarının içinde on beş yaşında mahbûb oğlanı yok idi. Hepsı otuzar kırkar yaşında Rüstem bıyıklı güçlü kuvvetli cesur yiğitleri var idi.

Bu Üsküdar sahrasında bütün içoğlanlarına yüzer kuruş, silahdar ve çukadara birer kese bağışladı.

*Mehmed Han'ın tahta çıktığında yol kesici
haramî Kara Haydaroğlu'nun Hasan Ağa
eliyle yenilip bağlanarak İstanbul'a
getirildiğini bildirir.*

Evvelâ Kara Haydar adlı eşkıya Sultan İbrahim zamanında bir kadıyı öldürüp isyan edip ayaklanarak nice yıllar eşkıyalık yaparak Sakaltutanbeli'nde, Köprübeli'nde, Felâketbeli'nde, Direklibel'de, Çengellibel'de, Sarmaşıklıbel'de, Domalıçbeli'nde, İzmir yakınında Sabuncubeli'nde ve bunun gibi nice yüz bellerde kervan basıp bellerinden kemerlerini alarak haramîlik ederdi. Sonunda Kara Mustafa Paşa fermarıyla Kara Haydar'ı Işıklı kasabası yakınında bir evde saklandı. O eve ateş edince bütün adamları ile birlikte birlikte cız-bız kebabı gibi pişip Kara Haydar can havliyle dışarı çıkınca katledilerek pis kellesi İstanbul'a gönderildi. Böylece yollar da güvenli hâle geldi.

Ancak Kara Haydaroğlu adlı bir veled-i zinası ortaya çıktı. Babası mel'unun kanını istemek [373a] için Anadolu vilâyetinde yirmi sancakta insanların huzurunu kaçırp tâ Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışının ilk yıllarına kadar nice yerleri yakıp yıktı. Hiç bir şekilde yakalanması mümkün olmadı.

Hatta bu hakirin Ankara yakınında Balıkhisar adlı köyde habersizce rast geldiğimiz mel'unlardır ki daha önce, yani beş ay önce durumları yazılmıştır.

Sonunda Sultan İbrahim Han saltanatının sonlarında Melek Ahmed Paşa efendimizin ağalarından, daha önce Türkmen Ağası olan Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerîfler gidip;

"Kara Haydaroğlu'nun ya başı, ya başın" diye fermanlar gitti. Hasan Ağa'ya hizmeti yerine getirdikten sonra hayat boyu Türkmen ağalığı sözü verildi.

Hasan Ağa da bin kadar şehbaz ve namlı iş erlerini, dağ yigitlerini başına topladı. Söğüt Dağı adlı yerde Kara Haydar-oğlu'nu kıstırdı, ancak elinden kaçırdı.

Kara Haydar-oğlu başına iki yüz kadar eşkıyayı toplayıp Katırcıoğlu, Akyakalıoğlu, Oynağanlıoğlu, Yeğen Hüseyin ve Kara Memi adlı haramîlerle Isparta, Söğüt, Aydın dağlarında ve Sarıhan illerinde gezip kervanlar bastı ve insanları soydu.

Bu haber İbrahim Han'ın tarafından duyulunca Anadolu eyaletine mutasarrıf Vezir Küçük Çavuş Paşa bütün Anadolu eyaletiyle varmak üzere ferman çıktı.

On bin askerle anılan âsi ve haramîlerin üzerine vardı. Karahisar altında iki asker birbiriyle karşılaşp savaşıırken Tanrı'nın emri ile Kara Haydar-oğlu yedi yüz adamıyla on bin derme ve çatma Anadolu askeri içine aç kurt koyuna girer gibi girip askeri bozup kimini kırıp kimin azad etti.

O mahalde Anadolu valisi bilgin bir veziri eli ayağı bağılı olarak Kara Haydar-oğlu'nun önüne getirdiler.

"Padişah namusu vardır!" diye Kara Haydar-oğlu, Küçük Çavuş Paşa'yı atıyla, donuyla ve birkaç yakın adamlarıyla,

"Bir dahi Hazretin sancağıyla üzerime gelme" diye ahd ü yemin verip azad eder.

Bu esnada paşanın ve gayrı Anadolu askerinin ağırlıkları, çadırları ve yükleri ganimetiyle Katırcıoğlu adındaki kılıç ustası eli kolu kan, imansız ve amansız gelip bütün avladıklarını Kara Haydar-oğlu'nun önüne koyunca paşanın tuğ, sancak, bayrak, davul u alemini Kara Haydar-oğlu görüp;

"Katırcıoğlu! İşte Allah bizi tuğ, sancak, davul ve alem sahibi dağ paşası etti." dedi. Katırcıoğlu:

"Neyleyeyim, paşayı ele getiremedim. Gidinin yöğrük atları var imiş ve birkaç si. ilgen oğlanları var imiş, elimden kurtuldu" deyince Kara Haydar-oğlu:

"Bre şimdi paşayı kayd-bend ile önüme eli bağılı ve ciğeri dağı getirdiler. Hâline merhamet edip bir daha üzerime gelmeyeceğine yemin verip azad ettim. İşte şimdi gitti!" deyince Katırcıoğlu:

"Bre gerçek mi? Ya sonra yine denizler gibi askerle üzerimize gelirse, öküz boynuzunda isek de bizi kırar. Hay Kara Haydar-oğlu! Allah belâcığın versin. Bre ne azad ettin. Onların diri-

siyle söyleşmekten ise ölüsüyle söyleşmek gerek!" diye atına binip hemen paşaya yetişip;

"Dur a bre .mlı kahpe!" deyip paşaya dal-kılıç saldırdı.

Paşa yedi adamıyla Katırcıoğlu'na hamle edip Katırcıoğlu'nun bir adamını katli edip birine daha sataşırken Katırcıoğlu paşaya bir Katırcı satırını nasıl vurursa kellesini terkiye aldı. Yedi adamını da yakalayarak bağlayıp kelleyle, atları ve adamlarıyla Kara Haydaroğlu önüne gelince Haydaroğlu ağlayıp;

"Katırcıoğlu! Şimden gerü biz dahi başımız tedârikin görelim. Âhir işimiz tamam oldu. Hemen gerçekten asker yazıp Kara Yazıcı, Said Arap ve Kalenderoğlu gibi ili vilâyeti vurup celâfi olalım. Yahut derya gibi asker ile Acem diyarında bir yer feth edip orada karar edelim" dedi. Katırcıoğlu ise:

"Bre iki el bir baş içindir. İpten kazıktan kurtulmuş yiğit yazalım, mal verelim, mal alalım" deyip nice yüz kılıç harcı ip sürüyenleri başlarına topladı.

Kırşehir, Beğşehir, Akşehir, Seydişehir, Eskişehir, Alaşehir ve diğer beldeleri ve şehirleri yakıp yıkıp, halkını kebab edip, hanelerini toprak ederek günden güne isyanları ve taşkınlıkları artıp nice ümmet-i Muhammed'in kadınlarını ve çoluk çocuklarını alıp kırmızı şal ile kafadarları gibi gezdirip çirkin işlere başladılar.

Tanrı'nın hikmeti Mehmed Han'ın tahta çıkışının ertesi günü Kara Haydaroğlu katli hakkında yine Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerifler gidip "Dünyâ âsûde-hâl ola" diye bu tarih mısra'ı mazmununca (---):

"Cülûs-ı Han Mehmed [373b] eyledi âsûde dünyâyı"

uyarınca cihan âsude olmak için Sultan Mehmed Han'ın ilk defa insanoğlunun katledilmesi hakkında fermanı Atmeydanı cengi ve ikinci olarak da bu Kara Haydaroğlu hakkında çıkmıştır.

Bu ferman eski Türkmen Ağası Hasan Ağa'ya varınca tekrar ol da "Benim diğer nist" diyen iki bin bahadır yiğitler ile vilâyet vilâyet gezip beldelerde, kalelerde ve büyük şehirlerde namlı iş erlerini ve namlı pirleri başına toplayıp danışarak görüşlerini ve fikirlerini öğrendi.

Kara Haydaroğlu adlı haraminin (---) (---) mahalde olduğu haberi alınınca bütün vilâyet halkına haber etti ve durmayıp

haramîler üzerine gitti. Zira Abaza taifesinden nice cesur ve bahadır adamlar gördük ama Hasan Ağa gibi bir gayretli, hünerli yiğit ve devlet gücüne güvenen bir er oğlu er görmemiştik.

Bütün askerini çifte atlar ile hazırladı, iki gün iki gecede ılgar edip haber olduğu köye vardı, seher vaktinde âlem herşeyden habersiz iken Kara Haydaroğlu'nun askeriyle saklandığı köyü kuşattı.

Hasan Ağa askeri gezip dolaşırken Kara Haydaroğlu atına binip iki yüz mel'un yiğitleriyle İslâm askerini yararak köyden dışarı ister istemez savaş meydanına çıktı. Oynağanlıoğlu ile ikisi yiğitçe ve rüstemâne hamleler edip Hasan Ağa üzerine hücumlar ettiler.

Üç saat cengde Hasan Ağa'dan 43 adam şehit oldu. Onlardan 7 mel'un yerlere serilip toprağa düştü. Tâ ikinci vaktine kadar iki taraf da direnip iki taraftan büyük çarpışmalar oldu.

Sonunda Kara Haydaroğlu'nun altındaki Arap atı güçsüz me-calsiz kaldı. Kara Memi adındaki şakîsi başka at yetiştirip bir attan bir ata binerken Hasan Ağa tarafından Kara Haydarog-lu'nun uyluğuna bir kurşun isâbet etti. Böyle yaralanmış iken kudurmuş yılanı dönüp dokuz yiğidi daha şehit etti. Sonunda ya-rası kendini güçsüz bıraktı. Akşam vakti olup âlem karanlık ge-ceye varıp kan dolu gözler görmez olunca o mahalde Kara Hay-daroğlu kaçıp kaybolur.

Kara Hasan Ağa'nın askeri dahi dermansız olup Kara Hay-daroğlu'nu ele getiremeyip üzgün ve çaresiz bir köyde konuk olurlar. Ertesi günü sabahleyin ile vilâyete umumi fermanlar edip;

"Her kim Kara Haydaroğlu'ndan haber getirirse beş at ve beş kese altın veririm" diye yeminler edildi ve köylüleri korkutmak için de;

"Her kimde saklıysa o köyü bütün insanlarıyla yakarım." diye her tarafa ilan edildi. 3 gün sonra bir Türk:

"Müjde sultanım! Kara Haydaroğlu kurşun yarasından Birgi Köyü'nde kalıp Katırcıoğlu, Akyakalı ve Oynağanlıoğulları adlı serseriler kaçtı. Kendisi 3 adamıyla bir damda kapanıp kalmış." der.

Hemen Hasan Ağa bütün askeriyle atlanıp söylenen köyde Kara Haydaroğlu ateş başında otururken basarlar. İçeri girenlerden tabancalı tüfenkler ile yattığı yerden yedi yiğit şehit eder.

Sonunda silâh kullanmaya gücü kalmayınca bütün silahlarını elinden alıp bağlamadan yakalarlar. Zira o çatışma yerinde uyluğuna kurşun isabet etmişti, bu kurşun uyluğunda kalır.

Kurşunu çıkarmak için akılsız serseri adam, bir kamış içine barut koyup kurşunun girdiği delikten kamışı sokar, kamışa geriden ateş edince kamış içindeki barut uyluğunu pâre pâre edip uyluğu tiftik tiftik olur. O yüzden dermansız kalır.

Hasan Ağa kendine cerrahlar tayin edip Âsitâne-i saadet'e getirdiği gün Tanrı'nın hikmeti bu Murtaza Paşa efendimizle Şam'a gitmek için Üsküdar sahrasında Ağa Tekkesi çayırında çadırlarımız ve otağlarımızla konakladığımız mahalde;

"Bre Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu'nu elini kolunu bağlayarak getirirmiş" diye İstanbul ve Üsküdar'dan yüz bin asker Üsküdar bağlarına Kara Haydaroğlu temâşâsına çıktılar.

Hasan Ağa büyük alay ile bin adet seçkin ve silâhlı aske-riyle Murtaza Paşa ordusundan geçirip bu hakirin çadırı karşı-сында Ağa Tekkesi'ne Hasan Ağa indi. Kara Haydaroğlu'nu [374a] iki beygir üzerinde tahtirevan salı üzerine bindirip başında sarı ipek hatm sarınıp bir sırtında yeşil alaca kürk giyip gayet zayıf ve nahif olmuş, iki yanına selâm vererek geçti. Onu da Ağa Tekkesi'nde bir odaya indirdiler. Hemen Türkmen Ağası Abaza Hasan Ağa, sadriazama adam gönderip;

"Kara Haydaroğlu hainini, devletinizde hâlâ Devlet ka-pısına bağlayarak getirdik. Sabahleyin devletli huzuruza nice getirelim ve ne şekilde padişah divanına varalım?" deyip sadri-azama danışmaya adamlar gönderdi. Kendisi Murtaza Paşa efendimize gelip buluştuğunda Murtaza Paşa;

"Koca adam! Gazan kutlu olsun. Kılıcını arşa asıp elinin us-talığını gösterdin. Hatta padişahım şimdi bana Şam eyaletin ih-san ettiğinde;

'Göreyim seni, bana Kara Haydaroğlu'nu yolun üzere ele geti-rip Müslüman hacıların yolunu güvenli ve esenlik edesin' diye buyurmuş idi. Tanrı'ya hamd olsun o eşkıyanın yakalanması sana nasip imiş" dediklerinde Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu'yla nasıl ceng ettiklerini ve nasıl uğraştıklarını bir bir anlattı.

Haydaroğlu'nun, Katırcıoğlu'nun ve Akyakalıoğlu'nun cesa-retlerini, ustalıklarını, dayanıklılıkları ve yiğitliklerini övdü.

Daha sonra hakir Hasan Ağa'yla buluşup;

"Sultanım! Bizim Haydaroğlu beyefendimizi Tanrı'ya hamd olsun ele getirmişsiz." dediğimde hamd edip;

"Evliyâ, eğer Haydaroğlu'yla tanışıklığın var ise yürü gidelim. Kendisiyle buluşup teselli et. Onu katlettirtmeyip Girit Ada-sı'na, Deli Hüseyin Paşa'ya gitmeye razı edersen kurtulacağını kendisine bildir." dedi.

Hasan Ağa hakire bol bol talimatlar verdi. Hasan Ağa ile Haydaroğlu'na vardığımızda hakir;

"Selâmün aleyküm beyim! Hoş geldin safa geldin." dediğim-de hemen Kara Haydaroğlu;

"Bre hay can kurtaran Evliyâ Çelebim! Sen de hoş geldin ve safa geldin. Amma ben hoş gelmeyip işte siyaset meydanına gel-dim." deyince hakir ve Hasan Ağa ile Kara Haydaroğlu'nun ya-nına oturup kendisini teselli etmeye çalıştık. Kara Haydaroğlu:

"Evliyâm! Bilir misin Ankara vilâyeti yanında Balıkhisar köyünde o kış günü bizi bastığın zaman senden nasıl can kurtardık, nasıl gâfil idik. Avratlar gibi ateş başında otururduk. O zaman senden can kurtardık ama şimdi bu Hasan Ağa devletinde can kuşu uçacak gibi Evliyâ Efendi." dedi. Hasan Ağa:

"Ya beyim! Bizim Evliyâ Çelebi'yi bilir misin" deyince Hay-daroğlu:

"Ankara yakınında bir gün on iki atlı ile bir köyde ateş ba-şında otururduk. Bunlar elli atlı bizi bastılar, ama Allah'a şükür bunlar el kaldırmadılar. Aklımız başımızdan gidip bir gece bun-lar ile can sohbetleri edip Evliyâ Çelebi'ye çakmaklı tüfek ve üç yüz altın verip o gece safâlar etdik" dedi ve Haydaroğlu ağladı.

"Ne ağlarsın beyim! Padişah huzuruna vardığında 'padişah-ım kuş canıma kıyma. Beni Girit'e Deli Hüseyin Paşa'ya gönder. Din uğruna orada kâfire kılıç vurarak şehit olayım' de" dedim. Kara Haydaroğlu:

"Behey Evliyâm! Ölüm ölüm olduktan sonra sızlanmak ne boyuna borç ola. Ben bir can için minnet mi ederim" dedi.

"Be, hele beyim! Girit fethinde bulunup orada bir sancakbeyi ol. Bir zaman din düşmanlarına kılıç çal. Benim işittiğim budur. Eğer sen böyle dersin saadetlü padişah hoşlanıp seni Girit'e gönderirler" dediğimde Kara Haydaroğlu:

"Gel Evliyâm! Senin ağzını öpeyim. Sen iyi dersin ama Evliyâ efendim, ben bana ettim, ben bana" deyip uyluğunda kurşun

yarasını açınca parmak kalınlığında kurtlar gördüm. Yara çürüyüp uyluğu pâre pâre olmuş, kokusundan yanına adam varamaz.

"Evliyâm! Bana yine teselli verdin. Allah senden razı ola" deyip koynundan bir altın mine kılıflı saat çıkarıp;

"Şu kendi bağının kuruğu helvasıdır. Yine sana nasip oldu" diye bir saat verdi.

Allah bilir ki yirmi bir yıl önce Şam'a giderken İshaklı kasabası yakınında Kara Haydar bizi vurup kırıp bu kadar malımı alıp 77 gün kendileriyle birlikte dağlarda yatıp kalktığımız zaman bu saat bu Kara Haydaroğlu'na değmişti. Kaya Sultan hediyesi bir san'atlı saat idi.

"Bre beyim! Bu saat eskiden benim idi" dedim. Haydaroğlu:

"Gerçektir. Babam senin malından bana vermişti. Yine sana nasip [374b] oldu. İşte Hasan Ağa'ya sor, şimdi yollarda gelirken bu saat sebebiyle her an seni anıp Melek Ahmed Paşalı Evliyâ Çelebi saatidir, diye seninle dağlarda ve bellerde gezdiğimiz anardık" dedi. Tâ akşama kadar nice bin sözler edip kendisine söylediğim bütün sözler gönlünü alıcı mahiyette kelimeler idi.

Ertesi gün sabahleyin Üsküdar'dan usta bir cerrah gelip yarasını seksen yıllık saf şarapla yıkayıp bütün çürük etlerini çıkardı. Meğer uyluğunun kemiği de ezilmiş. Cerrah

"Bu iflâh olmaz" diye yarasına merhemler sarıp sarmalayıp Üsküdar'dan İstanbul'a Koca Veziriazam'a götürdüklerinde hakir seyretmek için birlikte gittim. Sadriazamın oğlu Süleyman Bey'in yanında idim. Koca Mevlevî Sadrâzam Mehmed Paşa, huzurunda Haydaroğlu'nu söyletip;

"Niçin bu kadar zamandan beri haramîlik edip insanları katlederdin" deyince Haydaroğlu Sadriazamı Mevlevî külâhiyla görünce:

"Canım Dede Efendi! Kurt oğlu kurt idim. Kişi aldığına göre satar ve baba ve dedesinden gördüğünü eder. Hüküm Allah'ındır" dedi. Sadriazam cerraha sordu.

Cerrah da "iyileşmez" deyince Hasan Ağa:

"Girit'e gönderin sultanım" dedi. Sadriazam

"Nola şimdi gönderelim" deyip Hasan Ağa'ya ve kırk nefer adamlarına giyecekler giydirip hayat boyu Türkmen ağalığı verildi. Sadriazam:

"Bre Kara Haydaroğlu! Niçin Kütahya veziri Küçük Çavuş Paşa gibi bir veziri bozup katlettiniz?" deyince Haydaroğlu:

"Ceng hâlidir, öyle olur. Benim huzuruma eli kolu bağlı getirdiklerinde Resûlullah'ın sancağını taşıyor bir Osmanlı vezirinin onurları vardır, diye bütün mallarını ve güzel içoğlanlarını kendine verip azat ettim. Sonra Katırcıoğlu ardınca yetişip şehit etmiş. Benim ondan haberim yoktu" dedi. Paşa:

"Ya şehit ettiniz ise tuğ, davul ve sancağı ve malları ne oldu ve bu kadar sene baban haramî idi, onun topladığı mal ve senin bu kadar zamandan beri aldığın mallar hangi dağlarda gömülüdür ve hangi şehirlerdeki yataklarında saklıdır" deyince Haydaroğlu,

"Ya bunun sonu mahşer sorgusuna çıktı, ya bir canım için bu kadar insanı ele verip ateşe yakıp onlarda olan ve bellerde gömülü olan mallarım bir bir diyemem. Hemen Koca Vezir, gün akşamıdır, dün doğdum bugün ölürüm, hemen iş gör" deyince Sadri-azam;

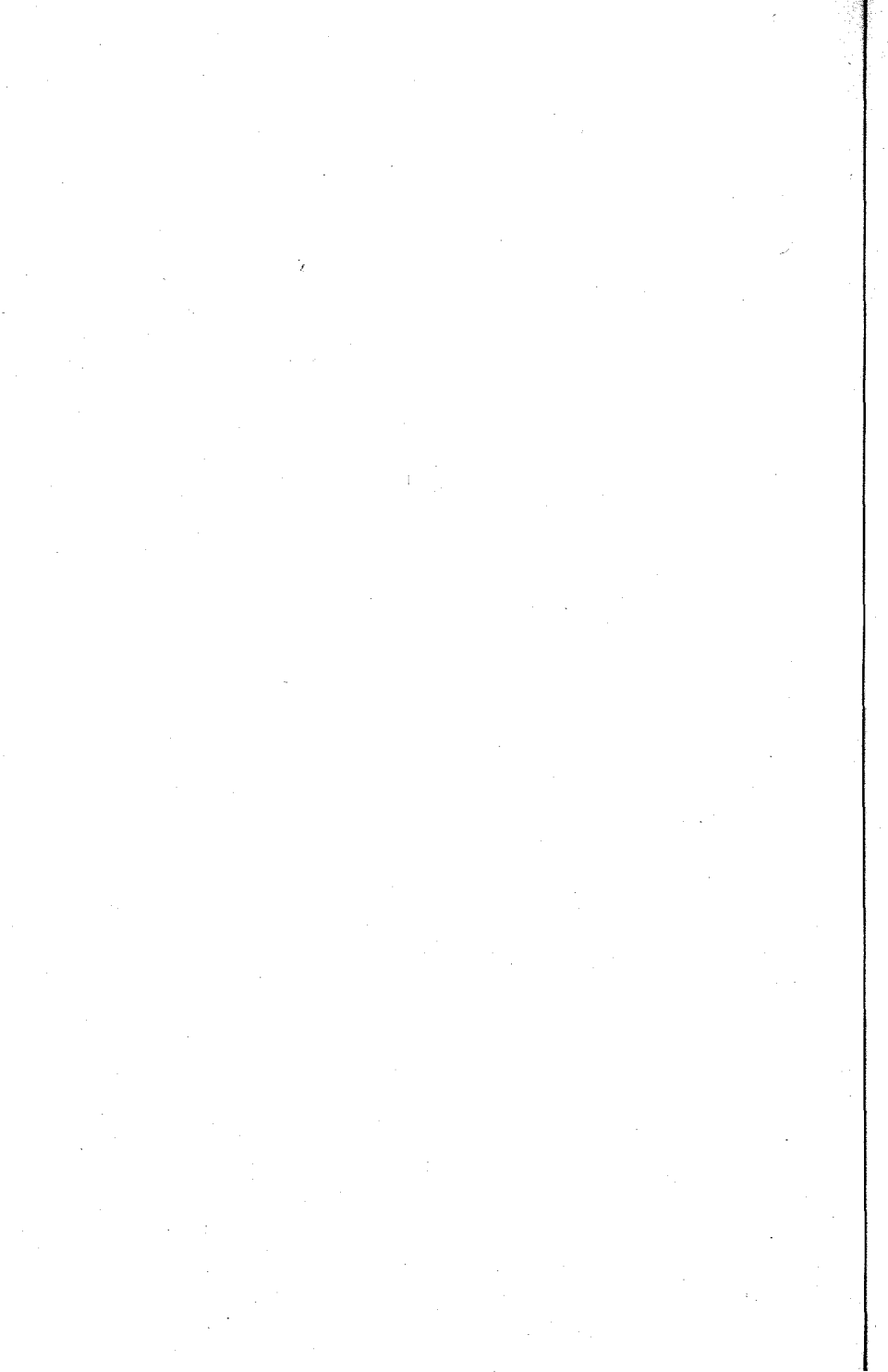
"Nola baş üstüne" deyip asesbaşına buyurdu verip;

"Parmakkapı'da asın" diye ferman edip Haydaroğlu'nu bir hamal beygirine yükleyip büyük törenle beygir üzerinde iki yanına kağan arslan gibi sert sert bakarak Parmakkapı'ya götürdüler. Hakir de atıma binip açıktan gidip Parmakkapı dibine varınca boğazına ipi geçirdiler, ipin ucunu bağlayıp altından hamal beygirini çektiler, beygir de ağır yükünü taşımaktan kurtulup Haydaroğlu da ruhunu teslim etti. İş Allah ile kendisi arasındadır. Nice ihsanlarını görüp nice zaman bir yerde yemek yedik. Ekmek ve tuz hakkı vardır. *Allah rahmet eylesin*. Bütün Anadolu insanları belâlarından ve şerlerinden kurtuldu.

Tanrı'nın hikmeti Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışının başlarındaki ikinci gazası bu Kara Haydaroğlu'nun öldürülmesidir. Tanrı bilir, böyle olmuştur. *Vesselâm*.

O gece hakir yine minnetsiz evimizde yatıp bütün ahablar, akrabalar ve yakınlarımızla vedalaşarak yine Üsküdar'a geçtik. Bazı çok gerekli şeyleri alıp tekrar yine Üsküdarlı Mahmud Efendi'yi, Karaca Ahmed Sultan hazretlerini ve büyük kabristanlarda yatmakta olan büyük evliyâları ziyaret edip ruhaniyetlerinden yardım talep edip Üsküdar'dan meram bağlı ve cennet kokulu Şam'a hareket eyledik. Cenab-ı Bârî esenlikle, bollukla, sağlık ve rahatlıkla ulaştır. *Peygamberlerin efendisinin hürmetine*.

[İkinci cildin sonu]

DİZİN

Abâ: 243

Ababide Arabı: 431
Abağay dağları: 276
abâyî: 516

Abaza: 100, 109, 110, 119, 120, 121, 123,
125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 134,
135, 152, 236, 337, 354, 371, 423, 429,
430, 456, 563, 595

Abaza aşiretleri: 100, 130, 131, 337, 541
Abaza balı: 129

Abaza Bozodoku: 128

Abaza dili: 127, 131

Abaza kölesi: 128

Abaza memleketi: 130, 165

Abaza Paşa: 65, 195, 235, 236, 249, 250,
253, 397, 444, 456, 521, 539, 560

Abazaca: 128, 429, 431

Abazî: 124, 125

Abazistan: 98, 120, 157

Abbarân kenti: 393

Abbas: 45

Abbas, I.: 312

Abbas, II.: 338

Abbasi: 266, 275, 282, 297, 298, 315, 327,
342, 348, 369, 384, 393

Abbasi akçe: 319

Abbasi armudu: 268, 276, 305, 315, 342

Abbasi bilginleri: 281

Abbasi harcırah: 315, 327

Abdâl Bey: 487

abdâl kabağı: 525

Abdâl Mehmed, Şeyh: 64

Abdâl Murad Sultan mesiresi (Bursa): 30

Abdâl Murad Sultan Tekkesi: 19

Abdâl Murad, Şeyh: 46, 59

Abdâl Musa Sultan Tekkesi: 19

Abdâl Musa, Şeyh: 46, 59

Abdâllar kenti: 393

abdest peşkirleri: 265

Abdi Ağa: 188

Abdullah [Abdûlmelik] oğlu Süleyman:
88

Abdullah Efendi: 66

Abdullah Kırımî: 62

Abdullah, Şeyh: 507

Abdurrahman Efendi, Koca: 523, 525

Abdurrahman Gazi mesiresi: 396

Abdurrahman Gazi (Resulullah'ın
sancakdarı): 248, 250

Abdurrahman Gazi Tekkesi: 243

Abdurrahman, Molla: 221

Abdurrahman, Şeyh (Hüsameddin
oğlu): 53

Abdurrahman ziyaret yeri: 221

Abdûlahad Efendi: 74

Abdûlaziz Efendi, Şeyh: 66

Abdûlcebbar-ı Acemî, Mevlânâ: 221

Abdûlkâdir Cîlânî, Hoca: 523

Abdûlkâdir Cîlânî tarikatı: 457

Abdûlkâdir Cîlânî Tekkesi: 477

Abdûllatif Efendi, Şeyh: 66

Abdûllatif Makdisî, Şeyh: 17, 52, 67

Abdûlmelik oğlu Hîşam

(Emevioğullarından): 360, 373

Abdûlmelik oğlu Yezid

(Emevioğullarından): 354, 359

Abdûlmü'min Kaşrı (Bursa): 31

Abdûlvehhab Gazi: 403

Abdûrrahim Efendi: 569, 581, 585

Abdûrrahim, Şeyh: 50, 574

Abdüsselâm Camii: 79

Abelyond nahiyesi (Bursa): 10

âb-ı şûle şarabı: 291

âb-ı zülâl: 35

ablak otağ: 424

Acare sancağı: 374

Acem: 23, 29, 30, 33, 39, 48, 49, 54, 61, 75,

98, 99, 122, 123, 135, 201, 211, 220,

242, 244, 259, 261, 262, 264, 267, 268,

273, 275, 278, 282, 283, 284, 285, 286,

292, 311, 313, 314, 316, 321, 325, 326,

327, 329, 330, 331, 332, 334, 337, 339,

340, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 352,

355, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 369,

374, 376, 383, 386, 389, 391, 392, 393,

394, 396, 449, 452, 457, 464, 472, 473,

489, 519, 538, 543, 568, 572, 574, 594

Acem âlimleri: 573
 Acem ârifleri: 572
 Acem boyası: 480
 Acem Bölükbaşı: 444
 Acem elbiseleri: 331
 Acem elçisi: 251, 252
 Acem esiri: 348
 Acem hanı (Bursa): 20
 Acem hanları: 259, 367, 386, 438
 Acem huyabanı: 31, 362, 457
 Acem Irakı: 188, 237, 304
 Acem işi eyer: 315
 Acem kervanı: 389, 390
 Acem mahbubları: 267
 Acem malları: 388
 Acem Mazenderanîsi: 259
 Acem pişli kalemkârî: 319
 Acem sarığı: 488
 Acem seferi: 57
 Acem serhaddi: 336, 434
 Acem sultanları: 429
 Acem şahı: 311, 313, 322, 355, 361, 392
 Acem şehirleri: 347
 Acem şehzâdesi: 282
 Acem tâcı: 289
 Acem Tarihi: 6
 Acem tarzı: 288, 294, 297, 394
 Acem tarzı elbise: 315, 346
 Acem Terekemeleri: 331
 Acem tüccarları: 20, 109
 Acemâne samur kürk: 261
 Acısı kenti: 304
 Aclek Sâriyetül-Cebel: 303
 Açarıs Kalesi: 380
 Açarpenk sancağı: 374
 Açıkbaş: 122, 332, 337, 371, 372, 421
 Açıkbaş beyi: 372
 Açıkbaş kabilesi: 436
 adak: 305, 392, 577
 Adalya Karahisarı: 461
 Adana: 170, 175, 215, 274, 375
 Adana balı: 472
 Adana kabağı: 431, 465
 Âdem, Hz.: 121, 123
 Aden: 55, 56, 123
 Adeviyye: 458
 Adilcevaz: 259
 Afalatar: 163
 Afnu: 123
 Afrika: 121
 Afyon Karahisar: 259, 449, 461
 ağ: 461
 Ağa Camii (Çorum): 494
 Ağa Tekkesi: 596
 Ağa Tekkesi çayırı: 596
 ağaç denizi: 575

ağaç kesici Etrâklar: 575
 ağaç kılıç: 162
 ağaç topuz: 230
 Ağaçayırı: 195
 Ağaçbaş dağı: 116
 Ağaçpazarı: 531
 Ağrı Dağı: 389, 390
 ağrı hastalığı: 113
 Ahar Kalesi: 419
 Aharsin Kalesi: 379
 Ahıska: 372
 Ahçipisi aşireti: 131
 Ahfeş Efendi: 578
 Ahıçka: 262, 322, 369, 372, 373, 374, 378, 386, 419, 423, 425
 Ahıçka Kalesi: 322, 372, 373, 410
 ahır ocağı: 497
 Ahırkapı: 588
 Ahıska: 355, 369, 372, 373, 377, 379, 380, 395, 412, 416, 462
 Ahıska dağları: 369
 Ahıska gazileri: 416
 Ahıska Kalesi: 367, 374, 376, 377, 388, 591
 Ahıska paşası: 411
 Ahî Çelebi Camii: 74
 Ahî Evran-ı Kayserî, Şeyh: 46
 ahidnâme: 100
 Ahıska: 372
 ahlat armudu: 246
 Ahlat Erzen'i: 454
 Ahlat Kalesi: 226
 Ahlat şehri: 227, 384
 Ahmed Ağa: 228, 461
 Ahmed Ağa, Avnikli: 260
 Ahmed Ağa, Ayu: 152
 Ahmed Ağa, Mehter: 487
 Ahmed Ağa, Okçuzâde: 69
 Ahmed Ağa, Tapan (Sipah kethüdayeri): 228, 231, 461, 462, 464, 467
 Ahmed Bey Zâviyesi menzili: 267
 Ahmed Celâyir (Bağdad Hakimi): 454, 455
 Ahmed Çelebi, Okçuzâde: 2
 Ahmed Dede kabri tekkesi: 545
 Ahmed Dede, Külhanî: 245, 250
 Ahmed Efendi, Kemâl Paşazâde: 63
 Ahmed el-Bistâmî: 63
 Ahmed Han: 54, 59, 63, 85, 89, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 228, 230, 437, 470, 570, 581, 587
 Ahmed Han, Şehzâde: 54, 222
 Ahmed Han'ın sûnnet töreni: 186
 Ahmed Kebîr-i Rufâî, Şeyh: 46, 474
 Ahmed Kolu Çingene sazendeleri: 578
 Ahmed Paşa: 459, 486, 581

- Ahmed Paşa Camii: 270
 Ahmed Paşa, Cenâbî: 270, 522, 523, 524
 Ahmed Paşa, Ekmekçizâde: 437
 Ahmed Paşa, Gedik: 134
 Ahmed Paşa, Hersekoglu: 81, 117
 Ahmed Paşa, Hezarpare: 426, 443, 459, 536, 577, 581, 583
 Ahmed Paşa (İkinci Vezir): 404
 Ahmed Paşa (İstanbul veziri): 501
 Ahmed Paşa, Küçük: 323, 324
 Ahmed Paşa, Melek: 47, 102, 127, 253, 259, 265, 284, 323, 334, 430, 438, 510, 538, 563, 589, 592, 598
 Ahmed Paşa (Sadriazam): 444
 Ahmed Paşa Sarayı: 524
 Ahmed Paşa, Sarı: 329
 Ahmed Paşa, Semiz: 540
 Ahmed Paşa, Serdâr: 258
 Ahmed Paşa, Seydî: 126, 251, 256, 257, 258, 260, 397, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 441, 443, 471, 542, 552, 554
 Ahmed Paşa (Sultan İbrahim Han veziri): 537
 Ahmed Paşa, Tezkireci: 426, 578, 581
 Ahmed Paşa, Vonuk: 437
 Ahmed Paşa Zâviyesi: 267
 Ahmed Sarbânî: 531
 Ahmed Yesevî, Hoca (Türk-i Türkân): 43, 44, 45, 59, 158, 159, 295, 337, 480
 Ahyolî kasabası: 164
 Ak kirman: 273
 akarsu değirmeni: 80
 Akbıyık Sultan, Şeyh: 64
 Akbıyık Sultan Tekkesi: 19
 Akça Baba Sultan: 491
 Akçaabad Kalesi: 97
 Akçakale: 397, 398, 404, 405, 420
 Akçakoca: 9
 Akçakoyunlu: 390, 448, 543
 Akçakoyunlu Köyü: 503
 Akçakoyunlu padişahları: 65, 226, 240, 394, 400, 447
 Akçaşar: 85, 201
 Akçaşar İskeleyi: 203
 Akçay: 338
 akçe: 77, 92, 94, 99, 100, 113, 118, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 224, 228, 235, 245, 246, 252, 253, 255, 299, 315, 348, 359, 366, 375, 378, 379, 380, 381, 384, 386, 389, 391, 399, 400, 405, 420, 440, 450, 456, 462, 467, 470, 476, 481, 485, 490, 493, 505, 517, 518, 520, 521, 533, 534, 538, 539, 542, 566, 567, 570, 574, 576, 585
 Akdağ: 213, 472
 Akdağ balı: 472
 Akdeniz: 6, 172, 187, 238, 350, 351, 359, 589
 Akevrenköy: 485
 Akhışa: 372
 Akhisar: 46
 Akıska: 372
 akik: 134, 293
 akik-i Yemenî: 92
 Akka Kalesi: 189
 Akkirman: 161, 166, 465
 Akkoyunlu padişahları: 232, 234, 383
 Akpınarbaşı: 473
 Akra: 399
 akrep: 113
 Akrep burcu: 290
 akrep saat: 515
 Aksaray: 48
 Aksu: 337, 338
 Aksu Nehri: 333
 Akşar Ovası: 228
 Akşehir: 47, 594
 Akşemseddin: 40, 68, 504, 570, 571, 572, 573, 574
 Aktepeköy: 485
 Akyakalı: 595
 Akyakalıoğlu: 443, 508, 510, 511, 514, 593, 596
 Akyazı Kalesi: 41
 alabalık: 33, 34, 200, 382
 alabaş köpek: 508, 509
 alaborna direği: 163
 alaburta direği: 153
 Alacalar Köyü: 260
 Alacaöz nahiyesi: 203
 Alâeddin Bey Camii: 79
 Alâeddin, Kara: 59
 Alâeddin Medresesi (Sinop): 91
 Alâeddin Merkadî: 278
 Alâeddin, Mevlânâ: 42, 221
 Alâeddin Paşa, Şehzâde (Osman Gazi oğlu): 53
 Alâeddin (Selçuklu Sultanı): 92
 Alâeddin, Sultan: 40, 41, 204
 Alâeddin, Şehzâde: 54
 Alâiye: 39
 Alakırış aşireti: 131
 Alaşehir: 48, 594
 Alatar: 358
 Alatrı: 134
 alay çavuşları: 143, 306, 497, 508
 alay topları: 310

alaybeyi: 10, 78, 99, 118, 137, 151, 183,
201, 213, 235, 252, 306, 375, 378, 379,
380, 381, 384, 386, 389, 391, 405, 410,
412, 414, 493, 520
alaybeyi hanesi: 388
Alaybeyi Sarayı: 471
Aleksandır-ı Gur Kalesi: 369
Aleksandır Han: 332, 369, 412, 423
Aleksandra yani İskender Tarihi: 77
Aleksandran: 570
alem: 43, 44, 162, 180, 210, 434, 481, 593
Âlem Şah Begüm Kervansarayı: 287
Alemdağı: 169
alemdar: 233
Alemşâh, Şehzâde: 54
Alhanlar: 163
Alıncak Van Kalesi: 273
Ali Ağa: 195, 232, 502, 503, 563
Ali Ağa, Boşnak (Kethüda): 488, 532
Ali Ağa, Çerkez: 219
Ali Ağa (Defterdarzâde efendimizin
kethüdası): 424
Ali Ağa, Dizdar: 395
Ali Ağa (Gümrük Emini): 166, 168
Ali Ağa, Hazinedar: 488, 502
Ali Ağa (Kapıcıbaşı Gemici): 396
Ali Ağa (kapıcılar kethüdası): 536
Ali Ağa, Kuzu: 188
Ali Ağa Mescidi (Amasya): 217
Ali Ağa (Paşa kethüdası): 491
Ali Ağa, Serdâr: 505
Ali Ağa (şehir subaşı): 404
Ali Ağa, Zahireci: 564
Ali (Ahmed el-Bistâmî oğlu): 63
Ali Aka, Yaver: 333
Ali Baba: 540
Ali Bey (Avnik Kalesi Beyi): 418
Ali Bey, Kürt: 106
Ali Bey, Mirliva: 495
Ali Bey, Tireli: 28
Ali bin Musa Rıza (Horasan Sultanı
İmam): 44, 45
Ali Cân (Ginâyî Efendi oğlu): 102
Ali cengi: 557
Ali Çelebi Hanı (Lâdik): 471
Ali Çelebi, Kâtib: 552
Ali Çorbacı: 444
Ali Dede: 540
Ali Değirmeni: 244
Ali Efendi (Menkub Kadısı): 155
Ali Efendi, Naib: 33
Ali Han Aka: 383
Ali Han, Şehzâde: 54
Ali Han, Takî: 342, 393
Ali Han, Tokmak: 436
Ali Handî: 278

Ali, Hazret-i: 170, 237, 286, 295, 303, 451,
452
Ali, İmam: 43, 98
Ali kayası: 451
Ali kelâmu: 286
Ali kılıcı: 333
Ali Koç Dede (tefsirci ve hadisçi): 342
Ali Merdan Bey (Birecik Beyi): 410
Ali Mest cilveyeri (Bursa): 31
Ali Mest, Şeyh: 66
Ali Muhtar: 161, 162
Ali Murtaza: 44
Ali Musa Rıza: 44
Ali Paşa: 469, 539, 545, 547, 556, 559
Ali Paşa askeri: 548
Ali Paşa Çarşısı: 27
Ali Paşa Hamamı: 494
Ali Paşa hayratı: 494
Ali Paşa Kervansarayı (Bursa): 20
Ali Paşa (Milânlı): 384
Ali Paşa, Varvar: 62, 224, 444, 459, 460,
469, 475, 483, 487, 495, 496, 518, 532,
537, 539, 543, 544, 545, 546, 547, 548,
549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557,
558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565,
569
Ali saturu: 557
Ali Subaşı: 366
Ali Şah Kemeri: 289
Ali Şah, Şehzâde: 57
Ali, Şeyh Seyyid: 67
Ali Takî Han (Revan Hanı): 348
Ali Zâim Köyü: 564
Ali-i Belhî, Şeyh Seyyid: 66
Aline (Yanko kızı): 82
Aliş tatar (ulak): 426, 496
Ali-yi Ma'nî: 538
Aliyyüddin Efendi, Şeyh: 66
Aliyyü'l-Murtaza: 44
Allahverdi Han Sarayı: 287
Alman: 56, 274, 338
Alman Dağı: 33, 338
Altağaç menzili: 344
altın: 62, 74, 128, 149, 169, 172, 178, 182,
184, 185, 195, 196, 210, 228, 229, 231,
244, 264, 298, 361, 365, 398, 431, 434,
438, 439, 442, 475, 511, 515, 544, 563,
565, 577, 590, 591, 595, 597
altın direk: 184
Altın Halkalı Köprüsü: 255, 460
altın işleme: 411
Altın Kalesi: 378
altın madeni: 188, 390
altın mine kılıflı saat: 598
altın nişanlı kılıç: 436
altın rikap: 515

Altın tabya: 176
altın taşlı şatırlar: 233
altın top: 430
altın yıldızlı top: 114
altın yıldızlı üsküf: 47
Altıntopoglu hanesi: 78
altı: 291
âlfû-yı Buhara (Türkistan eriği): 276
Amalika: 212, 220, 223, 484
aman: 180, 329, 330, 340, 365, 367, 404,
421, 456, 485
aman bayrakları: 258
aman mendili: 178
Amasra: 86, 166, 169
Amasra dağları: 152
Amasra Kalesi: 86
Amasya: 46, 48, 49, 50, 53, 68, 93, 212,
213, 214, 215, 216, 221, 222, 223, 228,
454, 468, 469, 473, 474, 476, 480, 485,
487, 490, 491, 543, 544, 547, 549, 555,
561, 562
Amasya beyi: 213
Amasya camileri: 216
Amasya fethi: 490
Amasya hâkimi: 470
Amasya Kalesi: 212, 213, 223, 259, 454,
470
Amasya Lâdik'i: 470
Amasya medreseleri: 217
Amasya mescitleri: 216
amber: 27, 219, 228, 254, 281, 284, 291,
315, 321, 341, 343, 348, 381, 382, 391,
406, 437, 472, 477, 481, 508, 563, 568,
571, 580
Anadolu: 5, 40, 138, 158, 165, 166, 169,
170, 173, 176, 187, 195, 201, 211, 212,
237, 274, 293, 313, 322, 324, 346, 347,
384, 399, 400, 454, 457, 461, 464, 473,
480, 520, 523, 525, 533, 540, 553, 567,
570, 590, 592, 593
Anadolu askeri: 593
Anadolu camileri: 285
Anadolu cevizi: 114
Anadolu hazineleri: 444
Anadolu kadiaskeri: 42
Anadolu muhasebecisi: 438
Anadolu Veziri: 593
Anapa Dağları: 134
Anapa Kalesi: 121, 134, 135
Anapa Limanı: 135, 136
Anadolu Kalesi: 173, 183
Anadolu Limanı: 183
Anapolya: 173
Anapolya Kalesi: 449
Anavarin Kalesi: 174
Anavarin Limanı: 174

Anbarlar: 453
anber: 210
andık kurdı: 465
andık (sırtlan): 546
andoval dereleri: 467
Ane: 237
angıt: 546
Angiliya, Rahip: 4
Ani Kalesi: 391
Ankara: 92, 496, 517, 520, 523, 527, 530,
531, 532, 533, 537, 542, 543, 544, 551,
552, 564, 565, 566, 567, 571, 592, 597
Ankara damga ağası: 521
Ankara halkı: 518, 527, 531
Ankara hisarı: 531
Ankara Kalesi: 50, 518, 519, 521, 527, 530,
531, 544, 566
Ankara keçisi: 464, 527
Ankara kerpiçi: 524, 527
Ankara ovası: 531
Ankara paçası: 526
Ankara pastırması: 526
Ankara paşası: 533, 534
Ankara yünü: 513
Ankariyye Kalesi: 519
Ankırı: 520
Antakya: 39, 124, 435
Antalya: 455
Antep pekmezi: 480
Apokorona: 180
Arab (Cebel-i Elheme'nin kardeşi): 124
Arabistan: 23, 473, 527
Arabistan camileri: 285
Arabistan iskeleleri: 189
Araça: 122
Arafat Dağı: 121
arakçın: 458
Arap / Arab: 19, 29, 30, 122, 123, 124,
125, 130, 167, 201, 211, 212, 244, 285,
313, 371, 396, 431, 435, 452, 457, 464,
538, 573, 574, 578
Arap atı: 280, 595
Arap çırası: 211
Arap ezgileri: 124
Arap İrakı: 188, 237, 304
Arap kılıcı: 464
Arap küheyları kısıraklar: 431
Arap Tarihi: 6, 519
Arap tüccarları: 109
Arap zülüfleri: 466
Arapça: 121, 122, 222, 271, 384, 517
Arapgirli Pehlivan: 535
Aras: 260, 319, 326, 330, 331, 332, 334,
389, 390, 391, 395, 396, 461
Aras dağları: 333
Aras hanı: 332

Aras Kalesi: 330, 364, 368
Aras Nehri: 250, 255, 257, 261, 262, 266,
275, 276, 277, 317, 319, 320, 326, 369,
377, 380, 381, 389, 390, 391, 393, 395,
396, 460
Arasta Mescidi (Sinop): 90
arazbari: 394
Arbat kirman: 273
Arbatlı: 137, 144
Ardahan: 322, 374, 378, 379, 380, 388
Ardahan Kalesi: 322, 379
Ardanç: 374, 375, 378
ardıç: 128, 212, 319, 423, 575
ardıç bardaklar: 202
ardıç direği: 292
Ardıçlıbaşı: 21
Arefe Dağı: 121
Argın Dağı: 356
Argun Kalesi: 377
Argunşah oğlu: 82
arı: 228, 417
Arıt aşireti: 126
Arıt iskeleleri: 127
Arıt kavmi: 127
Arıtlar aşireti: 100
Aristo: 171, 235, 252, 271, 290, 415, 439,
573
Arıklı: 144
Arlan aşireti: 100, 125
armud / armut: 38, 70, 111, 219, 246,
268, 276, 291, 305, 315, 317, 342, 406,
458, 472, 486, 516, 568
armut ağaçları: 70
armut kurusu: 458
armut turşusu: 93
Armutlu kasabası: 70
Arnavut: 124, 125, 588
Arnavut dili: 124
Arnavutluk: 174
arpa: 163, 245, 269, 291, 299, 417, 423,
478, 489, 492, 568
Arpa Çukuru: 373
Arpaçay: 389, 391, 394, 395
arpalık: 78, 99, 213, 323, 374, 386, 411,
447, 462, 520, 590
arslan: 439, 464, 533
Arslan Begili: 138, 144
Arslan Bey Mescidi (Sinop): 91
arslan derisi: 464
arslan kelleleri heykelticileri: 25
Arş-ı azîm horozu: 343
Artef Köyü: 255
Arûz-ı Endülüş: 42
Arûz-ı Me'âlî: 538
arvana deve: 464
Arz-ı Hasan vilâyeti: 274

Arz-ı Mukaddes: 2, 238
asa suyu: 504, 505
Asa Suyu ziyaretçisi (Bursa): 31
asesbaşı: 588, 599
ashâb-ı güzîn: 360
Ashâb-ı Kehf'in köpeği: 508
Asi Nehri: 238
Askalan vilâyeti: 274
asker öncüsü: 416
asma köprü: 487
Aspuzu bağı: 294
astar bezleri: 100
astar sank: 110
astronomi ilmi: 172
Asvan: 399
Asvanî: 123
aş evleri: 217
Aşağı Batum sancağı: 99
Aşağı Egerlidag: 236
Aşağı hamam (Sinop): 91
Aşağı Hisar Hamamı (Trabzon): 108
Aşağı Hisar Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
Aşağı Hisar (Trabzon Kalesi): 102, 103,
104, 108
Aşağı Meydan Mescidi (Amasya): 217
Aşağı Pazar Mescidi (Amasya): 217
Aşağılı aşireti: 100, 129, 131
Aşbaz: 163, 300
Aşcızâde, Mevlânâ: 66
aşçı: 264, 268, 291, 299, 300, 439, 440, 441,
583, 584
aşçı bıçakları: 110
aşçıbaşı: 439, 440, 441
Aşere kıra'atı: 217
aşevi: 198, 210, 222, 225, 291, 305, 341,
401, 406, 457, 486
Âşık Paşa, Şeyh: 494
Aşkallı: 129
aşura: 72, 293, 294, 316
aşura ayı: 316
aşura günü: 293, 483
Aşurd Kalesi: 420
at: 129, 145, 147, 148, 149, 167, 168, 182,
196, 198, 223, 228, 229, 232, 246, 247,
252, 253, 254, 258, 260, 264, 266, 269,
271, 275, 279, 280, 297, 309, 315, 321,
323, 324, 334, 342, 345, 347, 348, 357,
360, 379, 389, 393, 400, 406, 407, 410,
411, 412, 414, 415, 416, 417, 419, 423,
424, 426, 429, 430, 431, 432, 433, 434,
435, 438, 440, 442, 446, 460, 462, 464,
473, 484, 497, 498, 503, 505, 507, 508,
509, 510, 511, 514, 515, 541, 545, 546,
547, 551, 554, 556, 557, 558, 563, 565,
569, 570, 575, 576, 580, 581, 586, 587,
590, 591, 593, 595, 599

at arabaları: 356, 357
at çulu: 465, 490, 491, 571
at eti: 147
at hamalları: 581, 588
at kayıkları: 75
at kılı: 489
at koşumları: 418, 515, 545
at kuyrukları: 147
at mihlari: 301
at nali: 301, 330, 467
at rişmesi (gem): 110
at takımları: 414
at tavlasi: 58
at tobrasi: 465
at yemi: 245
Ateme Köyü: 129
ateşçiler: 440
ateşe tapanlar: 122
Âtike Hatun (Muaviye kızı): 354, 359
Atina Kalesi: 173
atlas: 433, 439, 440, 590
Atlas Minor: 32
Atlı Dilber: 195
Atmeydanı: 186, 437, 438, 577, 580, 581,
584, 585, 586, 587, 588
Atmeydanı cengi: 442, 594
Atmeydanı Mescidi (Amasya): 217
Atmeydanı olayları: 584
Atpazarı: 521
Avar ülkesi: 350, 361
avârız: 590
Avdanköyü: 485
Avih Deresi: 261
avize: 198, 240, 285, 545
Avlonya dağları: 124
Avnik Kalesi: 257, 261, 418
avnik üzümü: 458
avrat nalini (tahtadan yüksekçe tasmalı
ayakkabı): 535
Avşar: 288, 289
Avşar Baba ziyareti: 337
Avşar Han: 394
Avşar Han Camii: 351
Avşar hanı: 309
Avşar kabilesi Türkmeni: 320
Avşar Meymendî Han (Kehrevan
Sultanı): 309
Avşar tazıları: 294
Avşaristan: 318
Avşarlı kenti: 320
avşıla pilâv: 263
avşıla şerbetleri: 263, 280
Avusturya: 33
Aya İstefan: 70
Aya Kapısı: 48
ayak naibi: 11, 100

ayakkabı: 535
ayaklanma: 259, 434, 495, 536, 547, 549,
578, 589
ayakteri ücreti: 390
Ayasdıfanaz kasabası: 70
Ayasluk: 50
Ayasofya: 4, 7, 14, 32, 36, 572
Ayasofya Camii: 36, 543
Ayasofya Camii (Sinop): 90
Ayasofya Camii (Trabzon): 106
Ayasofya Kilisesi: 83
Ayasofya kubbesi: 312
Ayasuluk: 48
Ayaş Beli: 566
Ayaş kasabası: 565
Ayaş menzili: 566
Ayaya Dağları: 152
Aydin: 9, 48, 274, 593
Aydinkırı: 520
aydınlatma ücreti: 523
aygır: 415
ayı: 91, 128, 465, 546
Ayn-ı Ali: 303
Ayn-ı Ali mesiresi: 315
Ayn-ı Ali Tarihi: 44
Ayntab: 154, 373
aynk: 266
Ayruk Köyü: 545
Ays bin İshak Nebî: 39
Ays, Hazret-i: 122
ayva: 219, 276, 467
ayva perverdesi: 219
Azak: 110, 129, 134, 136, 137, 145, 146,
147, 148, 149, 166, 182, 246
Azak balığı: 150
Azak Denizi: 137, 142, 146, 147, 148, 166
Azak Gazası: 119, 135, 146, 354, 415, 421
Azak Kalesi: 136, 137, 138, 140, 141, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 165, 181,
359
Azak Kazakları: 149
Azak seferi: 119
Azaz ağası: 483
azeb: 180, 384, 584
azeb ağası: 381, 386, 521
Azerbaycan: 58, 226, 231, 234, 256, 257,
262, 268, 273, 275, 276, 277, 281, 282,
284, 294, 300, 307, 308, 311, 316, 317,
318, 327, 340, 364, 366, 373, 389, 393,
399, 454, 455, 519
Azerbaycan hazinesi: 343
Azerbaycan Kalesi: 98
Azerbaycan kapısı (Erzurum Kalesi): 238
Azerbaycan Kehrevanı Kalesi: 309
Azerbaycan köyleri: 294

Azerbaycan Şahrı: 94, 97, 212, 227, 231,
252, 255, 256, 262, 277, 285, 399, 455,
462
Azerbaycan Tebriz'i: 290
Azez: 187
Azgur Kalesi: 366, 367, 372, 395
Azgur-ı Gur Kalesi: 369
Aziz Efendi, Mevlânâ (Şeyhülislâm): 14,
21, 68
Aziz Efendi (Ulu Cami İmamı): 250
Aziz Mehmed Dede: 545

Baba Ferruh: 302

Baba Hakkı Kervansarayı: 287
Baba Hasan Meymendi: 302
Baba Kend Efendi ziyareti: 453
Baba Sultan: 70, 162
Bababurnu: 70
Babadagı: 162
Babaeskisi: 161
Bâb-ı Hümâyûn: 432, 540, 588
Bâbülbvab: 344, 350, 352, 360, 362, 373
Bâbülbvab Kalesi: 346, 354
Bâbülbvab yani Demirkapı Kalesi: 340,
354
bâc: 389, 390, 396, 576
Bâc-bazar şehri: 213
Badılcıvanlı Köyü: 383
Badiye: 123
Badraklı: 138, 144
bâdyan: 300
Bafra: 92, 166, 209, 484, 486
bağ ve bahçe: 5, 6, 16, 18, 24, 30, 70, 78,
84, 86, 94, 95, 110, 130, 202, 209, 228,
246, 254, 266, 276, 277, 278, 292, 294,
305, 306, 310, 315, 319, 329, 331, 333,
336, 341, 344, 358, 361, 369, 380, 388,
390, 393, 406, 456, 458, 469, 479, 487,
506, 507, 524, 566, 568
Bağaniski: 123
Bağarsık Deresi: 388
bağcı: 110, 215, 268, 308
Bağcıköy: 485
Bağdad: 2, 12, 27, 40, 75, 84, 98, 124, 135,
182, 194, 196, 259, 271, 281, 298, 307,
309, 310, 326, 372, 384, 436, 444, 446,
454, 475, 482, 538, 591
Bağdad adlı hatun: 591
Bağdad Arabı: 123
Bağdad arslanı: 464
Bağdad askeri: 309
Bağdad eyaleti: 475
Bağdad gazası: 2

Bağdad Kalesi: 571
Bağdad turnaları: 237
Bağdad-ı behişt-âbâd vilâyeti: 274
Bağ-ı Cinân Kalesi: 325
bağlama: 505
Bağros aşireti: 131
Bahadır Giray Han: 144, 151
Bahadır Şağad: 275
bahçe: 5, 6, 8, 9, 12, 15, 16, 18, 24, 30, 70,
71, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88,
93, 94, 95, 106, 110, 111, 118, 119,
120, 125, 130, 148, 151, 152, 170, 189,
197, 198, 200, 201, 202, 206, 208, 209,
213, 215, 217, 223, 226, 228, 229, 233,
245, 246, 254, 262, 263, 264, 266, 267,
269, 270, 275, 276, 277, 278, 292, 294,
295, 304, 305, 306, 307, 310, 312, 315,
316, 318, 319, 320, 321, 322, 329, 330,
331, 333, 336, 338, 341, 344, 346, 358,
361, 362, 363, 368, 369, 376, 377, 380,
381, 382, 383, 388, 390, 391, 393, 396,
399, 400, 402, 406, 423, 449, 451, 452,
454, 456, 457, 458, 460, 463, 468, 469,
470, 471, 472, 473, 475, 476, 479, 485,
486, 487, 493, 494, 506, 507, 522, 524,
527, 533, 564, 566, 568, 570, 574, 575,
589
bahçe ustası: 470
Bahçesaray: 148, 151, 152
bahçıvanlar: 110
bahri hotas: 233, 323, 415, 424, 546
Başlı köyü: 565
bahşiş: 144
Baht vilâyeti: 371
Bakacak (Bursa): 34
Bakacak Mahallesi (Amasya): 219
Bakacak Mescidi (Amasya): 17
Bakara Dede: 68
bakıkcı: 437
bakır: 19, 35, 64, 120, 145, 147, 170, 182,
198, 237, 245, 259, 274, 299, 325, 373,
418, 421, 449, 453, 475, 482, 490, 495,
570
bakır kap-kacak: 19, 120, 299, 418, 421
Bakır Küresi: 64
bakır sını: 198, 570
Baki Bey: 444
Baki Paşa: 251, 256, 259, 260, 411, 410,
412, 413, 417, 424, 425, 426, 427, 428,
429, 441, 443, 552, 554, 564
Baki Paşa (Ketenci Ömer Paşa oğlu): 102,
427
Baki Paşa, Kethüdazâde: 542
bakkal dükkânı: 75
Bakkallar Çarşısı (Bursa): 27
bakla: 264, 291, 308

- baklava: 113, 439
 bakran: 291
 Bakü: 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 357
 Bakü hanı: 345, 348, 355
 Bakü Kalesi: 320, 329, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 357, 366, 367, 393
 Bakü nefti: 349
 bal: 119, 128, 129, 228, 254, 313, 423, 439, 472, 580
 bal arısı: 129
 bal mumu: 104
 bal suları: 127
 balaban fasılları: 345
 balaban kuşlar: 294
 Balabancık Bey: 8, 22
 Balat: 48
 Balatın Gölü: 432
 Ba'İbek-i Süleyman mutfak: 441
 Balçık kasabası: 164
 Balçık kazası: 164
 balgam: 76
 balgamî mermer: 270
 Balhan: 345
 Balı Dede Sultan: 473
 balık: 200, 256, 312, 349, 350, 382, 439, 461, 474
 balık ağı: 440
 balık avcıları: 110, 312, 382
 balık dalyanları: 83
 balık dellâli: 112
 balık dişi: 145, 347, 348
 balık emini: 100, 113
 balık kayığı: 113
 balık kemikleri: 521
 balık meneksile borusu: 112
 balık tılsımı: 112
 balık turşusu fiçileri: 153
 balıkçıl: 546
 Balıkesri Kalesi: 41
 Bahıkhisar: 517, 518, 543, 592, 597
 Bahıklağa: 166
 Bahıklava Kalesi: 152
 Balıklava Limanı: 91, 135
 Bahıkpazarı: 22
 Bahıkpazarı Kapısı (Bursa Kalesi): 8
 Bahısira: 137, 146
 Bahısira İskeleyi: 137
 Bahısira Limanı: 137
 Bâli Dede ziyareti: 474
 Balis: 237
 Balkan direkleri: 80
 Balıkaya suyu: 472
 Ballısu: 472
 balmumu: 119, 120, 127, 128, 347, 580
 balsuyu: 291
 balta: 111, 414, 501, 502, 511
 Baltacı Paşa (İzmit Paşası): 169
 balyemez top: 138, 140, 151, 175, 176, 177, 178, 179, 214, 236, 238, 240, 305, 310, 320, 326, 357, 522
 balyoz: 168, 169
 bana: 23, 473
 Banaz kasabası: 24
 Banyan: 122
 Barak Ali: 514
 bârça: 135
 bardak: 491, 499, 500
 Bardakçı Baba: 491
 Bardakçı Baba Köyü: 545
 Bardaklı Baba, Şeyh: 491, 499, 500, 501, 502
 Bardüz Kalesi: 383
 Bartın: 86, 203
 Bartın Kalesi: 86
 Bartın Nehri: 85
 Baru Köyü: 229, 460, 461
 barut: 89, 120, 128, 150, 169, 172, 174, 326, 596
 Baruthane menzili: 261
 basma kalemkâr: 480
 Basra: 237, 274, 311, 558
 Basra kargısı: 233
 baston: 230
 Baş Çiftlik Köyü: 226, 468
 Baş İskeley menzili: 80
 Başaçık: 371, 420
 başdarda: 135, 136, 171, 172, 173, 175, 180
 başdarda-i hümayûn: 169, 172, 174
 Başhan menzili: 460
 başkaldırma: 447, 589
 başsirke Kazak: 425
 Batayih: 237
 Batha: 123
 Batlanvar Kalesi: 274
 batman: 245
 Batnos fethi: 47
 Battal Gazi, Cafer Seyyid (Malatyalı): 196, 517, 532
 Batum: 98, 99, 118, 408, 409, 412, 415, 417, 420
 Baturye: 161
 Baur oğlu Bel'am: 247, 248
 Bayburd: 116, 118, 397, 400, 402, 403, 404, 410, 450
 Bayburd Kalesi: 94, 118, 400
 Bayburd kilimleri: 402
 Bayburd köprüsü: 404
 Bayezid: 56
 Bayezid (Fâtih Sultan Mehmed Han oğlu): 222
 Bayezid Han: 55, 56, 99, 110, 449, 470
 Bayezid Han Camii: 218

Bayezid Han Köprüsü: 214
Bayezid Han kurası (Amasya): 217
Bayezid Han, Yıldırım: 1, 13, 15, 18, 19,
22, 48, 49, 50, 57, 59, 60, 61, 62, 65,
67, 81, 88, 92, 164, 209, 213, 214, 222,
373, 454, 455, 470, 476, 483, 484, 487,
490, 493, 505, 531, 545, 557
Bayezid Kalesi: 260, 326, 395
Bayezid Paşa: 218
Bayezid Paşa Camii (Amasya): 216
Bayezid Paşa Hanı (Amasya): 218
Bayezid Paşa İmaret-i: 218
Bayezid Paşa Kervansarayı (Amasya):
218
Bayezid Paşa Mahallesi (Amasya): 219
Bayezid Paşa Medresesi: 18
Bayezid, Şehzâde: 98, 191, 193
Bayezid-i Bistamî: 45
Bayezid-i Velî: 54, 55, 98, 99, 134, 161,
210, 211, 215, 372, 398, 415, 448, 449,
456, 470, 574, 581
Bayındır Köyü: 206
Bayındır: 514
bayrak: 145, 158, 159, 162, 175, 258, 325,
556, 563, 593
Bayram Çelebizâde Camii: 388
Bayram Paşa: 323, 439
Bayram Paşa Kervansarayı (Amasya):
218
Bayram Paşa şeyhi: 80
Bayram-ı Velif, Köse: 527
Bayramî (Melâmî) tarikatı: 50, 64, 66, 207
Bayramîler: 523
Bayramiyye tarikatı: 504, 523
Bayramlık: 440
bazlama: 576
Bebekpazarı: 567, 569
Beç: 56
Beç kral: 274
Bedahşan lâ'li: 270, 312, 382
beddiye gömlek: 430
bedesten: 208, 218, 225, 242, 254, 288,
318, 342, 388, 402, 406, 451, 458, 464,
471, 484, 486, 524
Bedesten (Bursa): 34
Bedesten çarşısı: 242, 287
Bedesten Mescidi (Amasya): 217
Bedevî Tekkesi: 19
Bedreddin, Şeyh (Abdülaziz oğlu): 50
Bedreddin-i Kirmânî, Şeyh: 302
Bedros bağı güllüğü: 245
Bedustan nahiyesi: 295
Beganoglu: 433
Begim kenti: 394
Beğ Divan: 371
Beğim Hanı: 287

Beğören Köyü: 483
Beğşehri: 594
Behistan şehri harı: 315
Behistan şehri menzili: 318
Behlül Ağa, Çukadar: 428
Behlül-i Semerkandî Sultan: 460
Behram Paşa: 387, 388
behrampur: 269
Behsund nahiyesi: 308
Behzad: 16, 505, 527
Bekâr hanları: 20, 108, 218, 242
Bekir Dede, Şeyh: 500
Bekir Hoca: 91
Bekir Paşa (Kefe Beylerbeyisi): 137
Bekir, Şeyh: 62
Bektaş Ağa: 459, 553
Bektaş: 210, 211
Bektaş dervişleri: 545
Bektaşî fukaraları: 19, 45, 46, 65, 158, 210,
342
Bektaşî Hasan Efendi, Şeyh: 74
Bektaşî misafirhanesi: 481
Bektaşî sikkesi: 210
Bektaşî tarikatı: 460, 496, 504
Bektaşî tekkesi: 19, 46, 266, 304, 343, 458,
517
bel ağrsı: 451
beldâr: 149, 170, 171, 180
Belde-i Tayyibe (İstanbul): 2, 71, 576, 589
beledî alaca yastık: 480
beledî döşek: 480
Belh: 9, 25, 396, 538
Belkis: 7
Belkis Hatun: 361
Benaçun nahiyesi: 308
Beneşe Kalesi: 170, 173
Benî İsrail: 265
bennâ zirai: 326
Berak Adası: 174
beras: 225, 473
berber: 220, 293
Berber Bayram kapıcıbaşı: 536
berber bileğisi: 389
berber dükkânı: 342, 465, 524
berberbaşlık: 494
Berberi: 123
Berberistan: 121
Berda Kalesi: 330
Bergama Kalesi: 41
Berhaya: 235
Berkuk, Sultan: 455
Berservân Kapısı (Tebriiz Kalesi): 281
Beslib aşireti: 131
Besni kabilesi: 337
Beşe (Arap meliki): 124
Beşe (Kureyş kabilesinden): 123

beşgen: 87, 97, 134, 214, 318, 356, 363,
 391, 400, 451, 467
 Beşiktaş: 110, 167
 Beşir Ağa: 193
 Betlis (İskender-i Zülkarneyn'in
 hazinedarı): 364, 367
 Betlis-i Tiflis Kalesi: 367
 bey armudu: 111
 Bey Camii: 452
 Bey Camii (Çorum): 494
 bey gemileri: 183
 Bey Mahallesi (Lâdik): 470
 beyâti makâmı: 314
 beyaz abâ hırka: 45
 beyaz bez: 526
 beyaz car: 269
 beyaz çakıl ekmeği: 38
 beyaz dil bayrak: 556
 beygir: 466, 507, 596, 599
 Beyler Çelebi Hamamı (Çorum): 494
 beylerbeyi: 137, 138, 151, 176, 182, 251,
 257, 260, 274, 284, 311, 322, 331, 413,
 414, 415, 427, 428, 437, 459, 471, 498,
 538, 539, 540, 544, 549, 550, 553
 Beyören Köyü: 487
 Beypazarı: 564, 566, 567, 568, 569
 Beyrut Kalesi: 189
 Beyşehir: 48
 Beytullah: 274
 beytülmal: 144
 bez dokuyuculuğu: 276
 bezci: 307
 Bezikfoğlu: 482
 bezirgân: 21, 110, 120, 213, 244, 312, 347,
 430
 Bezzazistan: 21
 Bezzazlar Çarşısı: 27
 bıçak kabzaları: 92
 Bıçakçı Hamamı: 22
 bıçak: 440
 bıçkı: 104
 bıçkı değirmenleri: 79, 575
 bıyık: 525
 Biga Kalesi: 40
 Biğ kirman: 273
 Bihistan şehri: 325
 Bilâl Sultan, Seydi: 91
 Bilâl-ı Habeshî: 241
 Bilecik: 47
 Bilecik Kalesi: 40
 billûr: 14, 25, 270, 285, 293
 Billûr Kaynağı: 21
 Bingöl: 399, 453
 Bingöl Dağı: 338
 Bingöl yaylası: 237, 247, 255, 256, 389,
 450, 474

Birdivan nahiyesi: 203
 Birecik: 410, 454
 Birecik Kalesi: 237, 386
 Bireduş dağları: 276
 Birgi Köyü: 595
 bisiti: 266, 280, 298, 315, 327, 346, 348
 Bisri kabilesi: 137
 Bîsüttun Dağı: 154, 163, 533
 Bitilis (Hazinedar): 352
 Bitlis: 325
 Bitlis Kalesi: 364
 Bizans: 124
 boduç: 202, 484
 bogası: 128, 219, 243, 276
 bogası hül'at: 88, 110
 bogası kaftan: 243
 Boğa Han, Şehzâde: 57
 Boğaköy suyu: 484
 Boğazhisar: 170, 171
 Boğazkesen: 215, 228, 468, 469
 Boğazköy: 474, 485
 Boğdan: 6, 123, 161
 Boğdu ovası: 418
 Boğol: 307, 334, 345
 Bolatkey kabilesi: 338
 Bolayır Kalesi: 41
 Boltakay kabilesi: 137, 435
 Bolu: 68, 85, 87, 201, 204
 Bolu ılcası: 203
 Bolu Kalesi: 41, 201
 Bolu sancığı: 86, 203, 206, 575
 Bolu tahtası: 202
 Bolu timarı: 201
 Bolu zeameti: 201
 Bolu ziyaret yerleri: 203
 Bombuç: 386
 Bombuç köprüsü: 237
 Borabay menzili: 147
 boru: 112, 159, 173, 174, 266, 289, 315,
 408, 492, 507, 552
 Bosna: 47, 188, 236, 400, 473
 Bosna ve Hersek: 170
 bostancı: 10, 215, 583
 bostancı hademeleri: 470
 Bostancı Hamamı: 22
 bostancı neferleri: 71, 470
 Bostancı Ocağı: 581
 bostancıbaşı: 4, 71, 83
 Bostancıbaşı köprüsü: 576
 Boşnak: 123, 547
 boya: 480
 boyacı: 480, 486
 boyahane emini: 100
 Boyalı Köyü: 503
 boza: 38, 127, 202, 208, 243, 291, 440, 529
 bozacı: 69, 588

bozahane: 28, 75, 529
Bozav Kalesi: 161
Bozburun girdabı: 69, 70
Bozburun menzili: 69
Bozcaada: 184
Bozcaada Kalesi: 173, 183
bozdoğanı taç: 481
Bozodok: 128
Bozodok aşireti: 100, 128
Bozoduk kabilesi: 137, 338
Bozoğlan Köyü: 550, 551
Boztepe bağları: 111
Boztepe dağı: 89, 102, 110
Boztepe (Sinop): 91, 102, 103
böğrülcü çorbaları: 127
bölükbaşı: 258, 413, 414, 484, 488, 495,
530, 555, 565
bölükbaşı bayrakları: 417
börek: 113, 243, 439
börk: 269, 319
Bucak Tatarı: 136
Budın: 143, 194, 236, 432, 434
Budın Kalesi: 519
buğday: 121, 130, 163, 219, 243, 245, 269,
291, 299, 308, 312, 367, 402, 423, 479,
492
buğday anbarı: 236, 452, 463, 487, 506,
522
buğday çorbaları: 357
Buğday Pazarı: 471
Buhara: 9, 25, 60, 396, 538
Buhara alusu: 305
Buharî, Şeyh: 566
Buhtunnasr: 265
buhur: 279, 280, 436, 556
buhurdan: 62, 110, 230, 414, 439, 481
bukalemun nakşı: 263, 268, 285, 352, 505,
506, 557
bukalemun rengi: 513, 531, 579
Bukrat: 352
Bulak kazası: 213
bulamaç: 502
Bulanık Köyü: 395
bulaşıkçı: 549
Bulduk Han Tekkesi: 286
buldukluk şarabı: 220
Bulgar: 122, 350
Bulgarî telâtin: 347
Bulgurlu: 443
Bulursa: 7
Bunyaz: 193
Burgas kasabası: 165
Burgaz Adası: 82, 83
Burgos fethi: 47
burgu kalem: 505
Burhan Dede ziyareti: 211

Burhan, Hazret-i: 575
Burkoz fethi: 47
Bursa: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 27, 29,
30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
47, 48, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 71, 72, 81, 82, 90, 158, 249, 331,
481, 538, 553, 572, 575, 588
Bursa alacası: 39
Bursa ayânları: 69
Bursa beyi: 70, 588
Bursa çarşıları: 27
Bursa çatma yastıkları: 37
Bursa esnafıları: 27
Bursa Fahri oyması: 13
Bursa hakimleri: 10
Bursa halkı: 24, 28, 35, 37, 59, 61
Bursa imaretleri: 9
Bursa ipeği keseleri: 39
Bursa kahveleri: 28
Bursa Kalesi: 6, 8, 41
Bursa kaplıcaları: 24
Bursa mescitleri: 17
Bursa mesireyerleri: 30
Bursa mezarlığı: 67
Bursa mollaları: 5
Bursa Muradiye Medresesi: 68
Bursa ovası: 62
Bursa pazarı: 218
Bursa sanayii: 39
Bursa Sarayı: 10
Bursa tekmuru: 201, 505, 570, 574
Bursa Yenişehir: 47, 54, 63
Bursa yiyecekleri: 38
burtun: 171
burun: 301
butluk: 233, 424
Buy tohumu: 526
buyurdu: 562, 599
buyurdu-yı şerif: 231, 390
bülbül: 198, 457
Bülbül Hatun: 470
Büyük Ağa Medresesi (Amasya): 217
Büyük Ağa Mescidi (Amasya): 216
Büyük Ardahan: 374, 375
Büyük Bardakçıköy menzili: 492
Büyük Candalar aşireti: 100, 125
Büyük Çoban Köprüsü: 255
Büyük Faşa Çayı menzili: 120
Büyük İstanos kasabası: 533
Büyük İskender: 97, 112, 353
Büyük Pelevnây ülkesi: 332
Büyük Vâle Kalesi: 377
büyükoda: 583

Ca'ber Kalesi: 237
 cacih: 247
 Câclar aşireti: 100
 Cafer Çelebi, Tâcizâde: 538
 Cafer Efendi: 252
 Cafer Efendi Camii (Erzurum): 241
 Cafer Efendi, Erzurumlu: 248
 Cafer Efendi Hamamı: 242
 Cafer Efendi Köyü: 252
 Cafer Efendi mektebi (Erzurum): 242
 Cafer Efendi Sarayı: 239
 Cafer Efendi (Vilâyet yazıcısı): 396
 Cafer Paşa: 305, 309
 Cafer Paşa (Anadolü Veziri): 384
 Cafer Paşa, Hadım (Şâm-ı Trablus Veziri): 283
 Cafer Paşa Hanı: 287
 Cafer-i Bermekî: 428
 Caferî mezhebi: 312
 Cafer-i Sadık, İmam: 44, 45, 237, 238
 Caferiye Hanı: 287
 Caferiye mezhebi: 269
 Çağ nehr: 378
 Çağal Paşa Hanı: 287
 Çağaloğlu: 311
 Çağaloğlu Camii: 270
 Çağaloğlu cengi: 259
 Çağısman Kalesi: 379
 Calinus: 352
 cambaz: 240, 418, 533, 534, 536
 Cami-i Atik: 476
 Cami-i Kebîr: 250, 341, 351
 camuz: 230, 334
 Cân Memî, Şeyh Seyyid: 303
 canavar: 349
 Canca: 397, 399
 Candalar aşireti: 100, 125
 Canha: 98, 118, 399, 400
 Canha Kalesi: 94
 Canha sancağı: 99
 Canik: 52, 92, 94, 95, 169
 car: 219, 244, 269, 458, 486
 caraskal ilmi: 358
 cariyeye: 128, 157, 167, 182, 190, 525, 560, 580
 casus: 150, 174, 547, 548
 Câyi: 288
 cebe: 412, 415
 cebe ve cevşen: 233, 546, 549
 cebeci: 138, 151, 170, 180, 183, 234, 235, 355, 366, 380, 521, 553
 cebeci ağa: 376
 cebeci çorbacısı: 11
 cebeci ocağı: 586
 cebecibaşı: 151

cebehane: 93
 cebehane gemileri: 180
 cebehane sandıkları: 491
 cebehane-i âmire: 139, 142
 cebeli: 10, 99, 118, 137, 170, 171, 201, 213, 235, 252, 255, 375, 379, 381, 384, 386, 405, 414, 520
 Cebel-i Elheme: 123, 124
 Cebeliye şehri: 124
 cebelü'l-lukum (yakut): 134
 Cebelü'l-Lübnan: 399
 Cebrî: 268
 cedvar (ot cinsi): 247
 Celâleddin-i Rûmî, Mevlânâ: 18, 45, 457, 523, 572
 Celâleddin-i Rûmî Tekkesi: 217, 457
 celâlî: 230, 236, 539, 560
 Celâlî Karayazıcı: 8, 11, 533
 celep: 589
 celep sipahiler: 587
 celi hatt: 504
 cellat: 245, 258, 301, 310, 413, 549, 562, 565, 582
 Celvetî tarikati: 67
 Cem Ali Efendi: 368
 Cem Şah: 55, 56, 57
 Cem Şah Sa'dîsi: 5, 55
 Cembe aşireti: 100, 128
 Cenâbî Hamamı: 270
 Ceneviz: 39, 86, 87, 96, 97, 122, 134, 139
 Ceneviz Frengi: 94, 95
 Ceneviz hâresi: 260, 279
 Ceneviz kralı: 134
 Ceneviz kulesi: 150
 Ceneviz yapısı: 96, 151
 ceng alayı: 252
 ceng-i harbî: 172, 212
 Cengiz Han: 145, 290
 Cengizliler: 304, 307
 Cennet Pınarı: 238, 242, 243
 Cennetoğlu (isyancı): 11, 187, 414, 570
 Cennetpınarı Mahallesi (Erzurum Kalesi): 239
 Cenubî Abdi Efendi (Kasım Paşa Mevlevîhanesi Şeyhi): 188
 Cenubî Efendi, Şeyh: 65
 cep harçlığı: 434
 cerâhor (yol açıcılar, tünel kazıcılar): 170, 171, 180
 Cercanis dağları: 450
 cerek: 414
 cerime: 434
 cerrah: 186, 187, 191, 288, 389, 467, 596, 598
 cerr-i eskâl (caraskal) san'atı: 451
 cevahir: 229

cevahir koşum: 280
 Cevâhîr-i Ahbâr: 123
 Cevâzîr arsları: 464
 cevherli hançer: 232
 ceviz: 119, 125, 299, 423, 468, 519
 ceviz ağacı: 10, 13
 ceviz levhası: 105
 Cevrum Kalesi: 493
 cevşen: 412, 415
 ceylan: 59, 147, 270, 301, 318, 330, 332,
 341, 421, 439
 Cezayir: 169, 172, 196, 236
 Cezayir gemileri: 180
 Cezayirli: 175, 176, 179, 181, 182
 Cezayirli kolu: 179
 Cezire-i Musul: 237
 cığa: 279
 cığa telleri: 424
 cığcığa kemeri: 233
 Cıvık Veli: 4
 Cibice Hanı Köyü: 454
 cibis (kireç taşı): 282, 286, 376, 477
 Cibrîl-i Emîn: 43
 Cici Sultan: 91
 Cicilkan: 123
 Cidde İskeleyi: 430
 Cihan Şah Camii: 290
 Cihan Şah Emin Camii: 284
 Cihan Şah Hamamı: 290
 Cihan Şah, Şehzâde: 57
 Cihâz-ı fakr: 221
 Cilan köprüsü: 214
 Cimin Köyü: 454
 cin: 1, 6, 7
 Cin Çavuş, Mü'ezzin: 33
 Cin Mü'ezzin kahvesi (Bursa): 28
 Cinci Hoca: 184, 459, 553, 577, 578, 579,
 581
 Cinci malı: 583
 Cinis Köyü: 232
 cirit: 114, 239, 247, 429, 430, 431, 432, 556
 Cirit meydanı: 243, 429, 434
 Civan Kapıcıbaşı: 149, 150, 151, 194, 438,
 579
 Civelek Ali (İspartalı Pehlivan): 534
 cizye: 186
 Coğrafya: 32
 cuma namazı: 61, 74, 252, 310, 317, 387,
 463, 471, 504
 cura zurna fasılları: 345
 cübbe: 549
 cüceler: 578
 cüllâh (çulha, dokumacı) dükkânları: 29
 cülûs bahşişi: 583, 585
 Cüneyd Bey Medresesi: 18
 cüzam: 24, 82, 225, 254

Çaç beyzâdeleri: 125
 Çaçlar aşireti: 125
 Çaçlar kavmi: 120
 çadır: 62, 75, 81, 135, 175, 176, 180, 195,
 223, 232, 251, 255, 261, 263, 266, 293,
 300, 321, 323, 325, 364, 410, 411, 415,
 426, 428, 438, 440, 449, 534, 542, 543,
 547, 548, 549, 552, 553, 557, 560, 561,
 562, 563, 569, 591, 593, 596
 çadır bezi: 450, 452
 çadır mehteri: 440, 492
 Çadırcı İskender Bey Hamamı: 457
 Çadırcı Şeyh Tekkesi: 457
 Çağata kavmi: 114
 Çağatalazlı kavmi: 118
 Çağatay: 122
 Çağırkanlı Dede ziyaret yeri: 403
 Çağırkanlı Sultan Türbesi menzili: 230
 Çağla Gorna menzili: 262
 çakal: 91, 128, 465, 546
 çakal gemileri: 174
 Çâkeri: 288
 çakıl ekmeği: 38, 219, 291
 çakmak taşı: 353
 çakmaklı kol tüfenkleri: 535
 çakmaklı tüfek: 513, 597
 çakşır: 244, 269, 472
 çalar saat: 515
 çalaş: 137
 çalav pilâv: 263
 Çaldıran vilâyeti: 274
 çalgıcı meclisi: 271
 çalgıcılar: 28
 çalı demetleri: 409
 çalıcı mehterbaşısı: 172
 çalıcı mehterler: 492
 Çalık Ali: 414
 Çalık Sefer Ağa: 390, 395
 çam: 212, 293, 395, 396, 403, 423, 575
 çam ağacı: 202, 448, 467, 484
 çam bardaklar: 202
 çam direk: 92, 202, 240, 331, 484
 çam fıstığı ağaçları: 31
 çam oluklar: 571
 çam tahtası: 85, 155, 202, 571
 Çamlıca: 443
 Çamlıca dağı: 77
 Çamlıca safayeri (Bursa): 31
 Çana: 453
 çanak: 491
 Çanda: 125
 Çandalar aşireti: 125, 126
 Çankırı: 203, 206, 207, 503, 504, 505, 507,
 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 555,
 564

Çankırı Koçhisarı: 207
 Çankırı subaşılığı: 487, 503
 çanlık: 180, 181, 375
 çapa: 200
 Çapakçur: 453
 çapar (çevik) at: 321, 360
 çapar Özbek atı: 315
 çapar yorga at: 348
 Çardak iskelesi: 173
 Çardaklı Hamam (Amasya): 218
 Çardaklıbel: 499, 516
 Çardaklıçay: 468
 çarha: 415, 548
 çarha askeri: 548
 çarhacı: 256, 443, 556
 Çarhi kenti: 352
 çarık: 244, 419, 465
 çarkab (kıymetli bir cins kumaş) okluk:
 279, 554
 çarkab tirkeş: 261, 414
 çarkab yancıklı küheylân at: 415
 çarkacı: 251, 418, 420, 557
 çarmıh: 301
 Çârminare Camii: 286
 Çârminare Mahallesi: 287
 çarşaf: 244, 480, 494
 çarşaf yüzleri: 310
 Çarşamba kasabası: 215, 468
 Çarşamba Nehri: 93, 166, 228
 Çarşamba pazarı: 74, 93, 228
 Çarşamba suyu: 215
 Çaryâr: 279
 Çaryâr-ı Güzin: 278, 279
 Çasar-ı Nemse Kalesi: 274
 çaşı: 258, 359
 çaşnigir: 415, 428, 432, 440, 460, 483, 492,
 507, 512, 516, 552
 Çaşnigir Köprüsü: 92, 496, 497
 Çaşnigir Paşalık: 251
 çatal at: 433
 Çatal bölükbaşı: 414
 çatal çubuk: 465
 çatal fitilli sekban: 543
 Çatal Kaynakbaşı: 21
 çatal kurşun: 464
 çatal tüfenk: 555
 çatma işlemeli kadife yastık: 39
 Çavdar Köyü: 227, 468
 Çavruzcu Çavuş: 475, 481, 482
 çavuşlar emini: 99, 226, 235, 374
 çavuşlar katibi: 374
 çavuşlar kethüdası: 99, 226, 232, 235,
 374, 386
 Çavuşzâde: 459, 518, 538
 Çavuşzâde Sarayı: 524
 çay: 300

Çay Nehri: 397
 Çaylak Kapıcıbaşı: 482
 Çeh: 122
 Çehrlice: 273
 Çek: 158, 161
 çekelve: 137
 Çekerek Nehri: 215, 216
 Çekirge Sultan kaplıcası: 24
 Çekirge Sultan ziyareti: 65
 Çelebi Kethüda: 459
 Çelebi Mehmed Han: 19, 22, 49, 51, 57,
 64, 75, 99, 194, 196, 208, 216, 455,
 477, 481
 Çelebi Mehmed Han Medresesi: 18
 Çelebi Mehmed Han oğlu Murad
 (Muradiye) camii: 16
 Çelebi Mustafa: 57
 Çelebi Sultan Mehmed camii: 15
 Çelebi Sultan Mehmed Hamamı: 22
 Çelebi Sultan Mustafa: 57
 Çelebi Süleyman Bey: 57
 çelenk: 434, 443
 çelipapas: 168
 çeltik: 452, 463
 çeltikistan: 329
 Çeltiklik mahalli: 484
 Çemennik Kalesi: 41
 Çemensoffa: 189, 432
 Çemenzar Pazarbaşı değirmeni: 243
 Çemşid zurnası: 279
 çengel: 301
 Çengellibel: 214, 223, 592
 Çenü adlı yiğit: 414
 çerağ: 43, 62, 230, 357, 481, 504, 517, 528,
 543, 545, 585
 Çerağ Halife: 354
 Çerağ Han: 354
 Çerakis dağları: 125
 Çerendâb Mezaristanı: 302
 çerge (derme çatma çadır): 62, 410, 563
 Çeri Kapısı: 387
 çeribaşı: 10, 78, 99, 118, 201, 213, 235, 252,
 375, 378, 379, 380, 381, 384, 386, 389,
 391, 405, 410, 412, 493, 520
 Çerkeş: 109, 558, 563, 564
 Çerkeş Hanı: 554, 557, 559
 Çerkeş Kadısı: 559, 562
 Çerkeş kasabası: 206, 553
 Çerkeş Ovası: 559
 Çerkeş sahrası: 557, 559, 562
 Çerkeş suyu: 556, 557
 Çerkez: 125, 127, 128, 129, 130, 134, 146,
 150, 195, 219, 235, 355, 357, 371, 413,
 423, 427, 429, 435
 Çerkez aşiretleri: 126
 Çerkez bākiresi: 156

Çerkez Bozodoku: 128
Çerkez dağları: 129
Çerkez dili: 126, 409
Çerkez kabileleri: 337, 338
Çerkez kirman: 273
Çerkezce: 130, 429
Çerkezî koşum: 554
Çerkezistan: 110, 135, 137, 337, 355, 356
çeteciler: 138, 148
Çevgan Meydanı: 292, 293, 327
Çevlanduruk kenti: 306
Çevlanduruk Köyü: 294
Çığa: 148
çığçıga telleri: 263
Çihakurs aşireti: 131
çıkma: 584
çıkma başı: 583, 584, 585, 589
Çıldır: 322, 364, 367, 372, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 423
Çıldır beylerbeyi: 375
Çıldır (Çaldıran) savaşı: 99, 363
Çıldır eyaleti: 374, 375, 377, 380, 412
Çıldır gazası: 449, 459
Çıldır Kalesi: 364, 366, 378
Çıldır ovası: 377
Çıldır Sahrası: 373
Çıldır valileri: 375
Çıldırın: 372, 376
Çıldırın Savaşı: 143
çınar: 17, 216, 278, 319, 437, 467
Çıplak Ali Aga: 565
çırak: 536
çurnuk: 200
çıyan: 113
çiçek (hastalık): 437
Çiço: 114, 117
Çiço ırgatları: 113
Çiço Laz köyleri: 118
Çifte Hamam: 477, 486
Çifte hamam (Sinop): 91
Çifte Minare (Erzurum): 240
çifte zincirli bıçaklar: 440
Çifteler dağı: 201
çiğyiye aka: 268, 284, 355
Çihil ziyaret yeri: 360
Çiho: 408
Çik Kalesi: 420
Çikişke: 137, 144
Çilehane Camii (Niksar): 224
Çilehane Hamamı (Niksar): 225
çili: 440
Çin: 122, 244, 350, 359
Çin Hakarı Tarihi: 6
Çin nilüferi: 90
Çin ü Maçın niğârhanesi: 285
Çingene: 239, 401

Çingene sazendeleri: 578
çini: 16, 240, 270, 276, 282, 284, 351, 589
çini fağfurları: 439
Çin-i Hita: 347
çini tabak: 428
çinicibaşı: 440
Çirgene İskelesi kasabası: 165
çiriş: 243, 245
çit yorgan: 310, 480
çizme: 244, 269, 458, 472, 509
çizme-baha: 149
çoban: 574, 576
Çoban Kalesi: 576
Çoban Köprüsü: 253, 254, 255, 396, 460, 461
Çoban kulesi: 85
Çoban Sultan Köprüsü: 255
Çoban yıldızı: 292
Çoban-ı Kurduman Şah
(Çobanoğullarından): 460
Çobanîçe Kalesi: 433
Çobanili: 138, 144
Çobanoğulları: 116, 255, 396, 460, 591
Çočka Burnu: 137
çomar: 508
Çomar Bölükbaşı: 443
çorap: 100, 379
çorba: 76, 109, 113, 198, 263, 291, 570
Çorba kazası: 517
Çorba subaşılığı: 520
çorbacı: 118, 171, 234, 386, 440, 444, 445, 446, 586
Çorbacı Hamamı: 451
Çorbacızâde: 475
Çorlu ovası: 99
Çorlu sahrası: 449
Çoruh Nehri: 114, 118, 119, 125, 166, 401, 402, 403, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 416, 417, 421
Çorum: 209, 493, 494, 496, 536
çoğür: 4, 484, 529
Çöl Arapları: 435
Çöl Kalesi: 51
Çöplüce İmaret: 218
Çöplüce Kervansarayı (Amasya): 218
Çöplüce Mahallesi (Amasya): 219
Çöplüce Mescidi (Amasya): 217
çöplük subaşı: 11
Çördüm Dayı: 4
Çöregibüyük Camii (Niksar): 224
Çöregibüyük Sultan: 226
Çöregibüyük Tekkesi: 225
çörek: 243, 245, 291, 362, 402, 439
Çubuk Nehri: 530
Çubukova subaşılığı: 520
Çubukovası: 516, 517

çuka: 128, 174, 233, 244, 289, 440, 458,
 494, 580, 590
 Çuka Adası: 175, 183
 çuka dolama: 110, 233
 çuka ferace: 88, 110, 219, 243, 472, 535
 çuka samur: 243
 çuka serhaddî: 526
 çukadar: 323, 428, 441, 592
 Çukalar Adası: 174, 175
 Çukurca nahiyesi (Bursa): 10
 Çukurlar Mescidi (Amasya): 217
 çul: 393, 465, 476, 579
 çulha: 267, 276, 306, 307, 308
 Çulhalar pazarı: 290
 çultutmaz top: 140
 Çures: 318
 Çures dağları: 319
 Çures Kalesi: 315, 318, 325
 Çures şehri: 319
 çuval: 163
 Çürüksu: 148

Dâbbetülarz: 334, 407
 Dadanlı nahiyesi: 405, 420, 423
 Dadanya nahiyesi: 417
 Dadaylıoğlu: 514
 Dadoy Kırı köprüsü: 214
 Dadyan: 122, 332, 337, 371, 372, 421
 Dadyan dağları: 353
 Dadyan Iraku: 134, 304
 Dağ arslanı: 464
 Dağ Candaları aşireti: 100, 125
 dağ kazıcılar: 140, 149, 322, 353
 Dağ Mahallesi (Lâdik): 470
 Dağıstan: 120, 121, 122, 332, 334, 336,
 337, 338, 339, 344, 349, 352, 354, 355,
 356, 357, 360, 361, 362, 363, 373, 374,
 395
 Dağıstan dağları: 353
 Dağıstan Kumuşu: 331
 Dağıstan padişahı: 137, 332, 350, 352,
 359, 361, 362
 Dağıstan seddi: 354
 Dahhak: 432
 daire (def): 297
 dal kılıç: 508, 514
 dal kırma: 90
 dalgıçlık: 135
 dalı (köprücü kemiği): 301
 dalyan tüfenkler: 408
 damga: 301
 damga ağası: 521
 damga emini: 567

Danıska İskeleyi: 158, 161
 Danimarka: 123
 Dânişmendli beyleri: 39
 Dânişmendliler: 223
 Dânişmendoğulları: 39, 87, 212, 213, 223,
 400, 469, 476, 479, 483, 484, 490, 493
 Dankaza: 491, 492, 496, 499, 545
 dankiyo boruları: 408
 Danyal, Hazret-i: 237
 Dârâ hazinesi: 566
 Dârâ oğulları: 75
 Dârâ Şah: 75, 346
 Darağacı Mahallesi: 239, 244
 Dârâha: 75
 darayî: 291
 darbhane: 110, 327
 darb-ı mesel: 93, 246, 450, 524, 539, 554
 darbuna (gemi cinsi): 171
 darbzen top: 175, 256, 324, 522
 Darende: 9
 darı: 130, 243, 399, 409, 423, 452, 463
 darı bozası: 291
 Darıca İskeleyi: 197
 Darıca Kalesi: 75
 Dârihal: 5
 daroga: 268, 275, 277, 280, 284, 301, 306,
 307, 310, 311, 315, 317, 319, 327, 330,
 355, 362
 Darphane: 242, 400, 455
 dârülhadis: 91, 93, 217, 225, 241, 286, 457,
 494, 506, 523, 567, 571
 dârülkurra: 91, 107, 217, 225, 241, 286,
 457, 477, 494, 567
 dârüssaâde ağaları: 167, 470, 478, 566
 dârüşşifa: 490
 dârüttedris: 471
 Davud Baba ziyareti: 65
 Davud Han (Gürcistan hâkimi): 364
 Davud Nebî: 371
 Davud Paşa: 471
 Davud Paşa Camii (Lâdik): 471
 Davud sapanı: 481
 Davud zırhı: 406
 Davud-ı Kayserî: 42
 davul: 138, 145, 146, 148, 158, 173, 183,
 199, 211, 218, 231, 266, 279, 289, 294,
 345, 412, 481, 504, 508, 510, 511, 514,
 534, 535, 545, 593, 599
 Dayirli: 144
 debbağ: 46, 68, 103, 115, 203, 225, 486
 debbağhane: 486
 Debbağhane Kapısı: 115
 Debbağlar Çarşısı (Trabzon Kalesi): 103
 Debbağlar Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
 Deccal kavmi: 335
 Dede Can: 288

Dede Cöngü: 68
Dede Dayı: 253
Dede Horhut ziyaret yeri: 360
Dede Osman Paşa: 542
Dede Pir Sultan: 478
Dede Şürimî: 288
def: 158, 159, 162, 231, 266
define: 229, 460
Defne: 575
defter emini: 99, 226, 374, 386
defter kethüdası: 99, 235, 386
defterdar: 71, 99, 152, 194, 195, 196, 226, 235, 239, 251, 258, 279, 345, 374, 382, 386, 389, 396, 410, 411, 414, 417, 424, 426, 427, 428, 434, 437, 438, 443, 459, 463, 488, 494, 506, 511, 538, 543, 552, 561, 563, 576, 579, 589, 590
Defterdar Camii: 494
Defterdarzâde Mehmed Paşa Sarayı: 239
defterhane: 234
Defter-i Hâkânî: 378
değirmen: 22, 199, 225, 244, 362, 571
Değirmen taşı madeni: 389
değirmen taşları: 389
Değirmenderesi menzili: 117
Değirmenler Mahallesi (Bursa): 7
Değirmenlik Adası: 173
Dehkalî: 121, 281
Dehkanî dili: 271
deli: 495, 498, 546
deliciler: 353
dellâl: 182, 280, 314, 410, 416, 484, 532
Delvinye: 124
Demavend Dağı: 177, 338
demir: 119, 246, 330, 387, 392
demir baston: 230
demir halka: 536
demir kafes: 224, 256, 521
demir kapı: 208, 356, 456, 468, 487, 494, 506, 521, 586
demir kopran: 110
demir madenleri: 398
demir pencere: 586, 587
demir temren: 465
demir zırh: 548
demir zincir: 128, 299, 519, 521
Demirci Hasan kenti: 329
Demirci Kulu: 62
demircilik: 285
Demirkapı: 283, 340, 344, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 359, 360
Demirkapı dağı: 354
Demirkapı Denizi: 120
Demirkapı hanı: 354, 360
Demirkapı Kalesi: 340, 347, 352, 354, 355, 356

Demirkapı ziyaret yerleri: 359
Demirkazık Halil Paşa: 235
Demirlioğlu Mescidi (Sinop): 90
deniz beyleri: 179
Deniz kapısı (Sinop Kalesi): 88
denizci: 154, 155, 350
Denizli: 46
deprem: 248, 281, 304
Dercerut nahiyesi: 308
Dere Mahalle Mescidi (Amasya): 216
Dere Mahallesi (Amasya): 219
dergâh-ı âli başkapıcıları: 438
dergâh-ı âli kapıcıbaşları: 149, 536
dergâh-ı âli kuyumcubası: 194
dergâh-ı âli müteferrikaları: 324
dergâh-ı âli topçuları: 355
dergâh-ı âli yeniçeri ağası: 376
dergâh-ı âli yeniçerileri: 118, 234, 235, 324
Dergezin: 311
Der-i devlete (İstanbul): 372
Derî dili: 121, 271, 281
Derne: 259
dersiam: 471
Dertenk: 259
Deruze-i Ser: 303
Deruze-i Ser Mahallesi Hamamı: 290
derviş: 43, 160, 161, 162, 164, 210, 481, 586
Derviş Ağa: 377
Derviş Mehmed (padişah musahibi): 194
Derviş Mehmed Paşa Camii: 102
Derviş Ömer besteleri: 4
Derviş Ömer Gülşenî, Musahib: 186, 188, 191
derviş tekkeleri: 242, 286, 457, 477, 486, 494, 523
destehan: 269, 300
Deşan dağı: 476, 477, 479, 480, 483, 484, 487
Deşan yaylası: 479
Deşt-i Kerbelâ şehitleri: 494
Deşt-i Kıpçak: 142, 146, 148, 246, 353, 355, 356, 357, 358
dev ve periler: 6
devat: 111
deve: 195, 198, 226, 232, 246, 254, 309, 396, 414, 434, 446, 464, 489, 491, 492, 497, 498, 511, 546, 557, 565
Deve Çeşmesi: 244
deve dişi: 243
deve dişi buğday: 219, 245, 402
Deveboynu: 251, 252
deveci: 492, 549
Deveciler kabristanı: 65
Deveciler mezaristanı: 68

Deveciler semti (Bursa): 19
Deveçeşmesi: 242, 250, 439
Develer cengi: 292
Develi Karahisari: 461
develik: 198, 570
Devevar Kalesi: 274
Deveyili: 138, 144
devlengeç: 546
devlet boyahanesi: 401
Devlet Mirza Han: 271
deynek: 495
Dımaşkiye: 284
Dımaşkiye Mahallesi: 287
Dırma bezi: 450
dış ağaları: 441, 556, 507
diba: 233, 244, 315
diba sivri arakçın: 458
Dicle: 237, 454
Dideherd nahiyesi: 294, 315
Dihkan dili: 271
dikdik: 516
dikmeli karamürsel: 84
Dil Baba Dede: 81
dil bayrak: 556
dil (casus): 418
Dil İçmesi: 81
Dil İskeleyi menzili: 75, 80
Dilâver Ağa (Tabanıyassı Mehmed Paşa
silahdarı): 476, 488
Dilâver Paşa (Gürcü Çalık Deli): 251, 259,
426, 427, 436, 437, 442, 443, 542, 554
dilber dudağı kirazı: 111
dilsizler: 578
Dimetoka: 47, 99, 238, 449
Dinar Hezar (Germiyanoglu Yakub
Şah'ın veziri): 567
Direkli Boğazı: 212
Direklibel: 212, 488, 489, 499, 516, 544, 592
dirhem: 299
Diri Baba Sultan: 344
Diri Don: 138
Dirin Nehri: 403
Dirmiri Kalesi: 230
Div Ali Camii: 341
divan efendisi: 413, 544
divan memurları: 438
divanhane kemerleri: 445
Divriği kedisi: 314
Diyarbakır: 170, 237, 245, 274, 325, 449,
453, 475, 482, 495
Diyarbakır dağları: 237
Diyarbakır Kalesi: 373
Diyarbakır Veziri: 259
diz bendi: 582
dizçöken: 262, 306, 317, 357, 362

dizçöken ağa: 263, 268, 275, 277, 284, 306,
327, 341, 355
dizçöken askerler: 346
dizçöken nökerler: 357
dizçöken tülüngü: 260, 355
dizdar: 11, 234, 236, 255, 256, 365, 375, 379,
389, 395, 400, 415, 470, 476, 494, 537
dizdar ağa: 214, 395
dizdar hanesi: 386
Dobruca: 45, 158, 159
Dobruca Ali Muhtar: 162
Dobruca kralı: 159, 160, 161, 162
Dobruca ovası: 159
Dodoşka: 122
doğan: 294, 439, 546
Doğan kirman: 273
doğan kuşu: 15
doğancıbaşı: 585
Doğanı Efendi: 188
doğramacılar: 198
Doğruotur Kervansarayı (Amasya): 218
dokumacılar: 465
dolama: 110, 233
dolmacı: 440
Dolyankûh Mezaristanı: 302
Domalıçbeli: 592
domuz: 126, 127, 128, 140, 423, 546
domuz ayakları: 143
domuz topu: 140
Don Nehri: 138, 140, 141, 146, 148, 150,
166, 265, 506
donanma: 175, 181
donanma ağası: 170
donanma topçubası: 179
donanma-yı hümayûn: 98, 134, 135, 136,
142, 146, 149, 174, 179, 180, 183
Donkarkız: 123
Doyran Köyü: 228
Döleşce Köyü: 564
Dörddivan nahiyesi: 203
dört mezhep fetvaları: 539
Dörtdivan nahiyesi: 202
Dörtdivan Türklerinin lehçeleri: 204
dörtgen: 89, 94, 96, 103, 118, 165, 209,
238, 253, 255, 256, 257, 262, 282, 305,
308, 317, 346, 357, 368, 369, 379, 381,
383, 384, 390, 396, 456, 467, 470, 484,
490, 567
Döşkaya Köyü: 395
duacı: 479
Dudıman: 384, 386
Dudıman Karsı: 384
Dudıman Keçkırıvanı şehri: 384
Dudular Dağı: 403
duhter-i rez (üzüm asması kızı) sırası: 291
Duka gemileri: 181

Dumbîf: 123
 Dumbulîf: 312
 Dumdumîf: 312
 Dumlu Baba Sultan ziyaret yeri: 237
 Dumlu Sultan: 382, 397, 398
 Dumlu Sultan Dağı: 453
 Dumlu Sultan Kayası: 398
 Dumlu Sultan Köyü: 382
 Durak Çavuş Sarayı: 485
 Durak Efendi: 538
 Durduk Köyü: 546
 Dusin fethi: 47
 Duşt kenti: 294, 306
 dut: 39, 217, 219, 458
 dut kurusu: 458
 dut pekmezi: 458
 dut şarabı: 220
 dut yaprağı tırtılı: 35
 düdük: 408
 Dükad Dağları: 124
 Dükad dini: 124
 Dümbulîf: 288
 dümdâr: 547
 Dümdümîf: 288
 dümen iğneciği: 154
 dündar: 251, 256, 411, 417
 Düneb Dağı: 356, 357
 Dünükler Mahallesi: 244
 Dürer ü Curer: 67
 Düşkaya kenti: 261
 Duvâzde (Oniki) imamılar: 296
 Düzce pazarı: 77
 Düzce pazarı kasabası: 201
 düzdeh büryanı: 291
 düzdeh pilâv: 263
 düzdeh piryan: 263

Ebâ Eyyub-ı Ensarî: 166, 170, 572, 577,
 581, 588

eabil kuşu: 143
 Ebtahî: 123
 Ebu Ali Sînâ: 479
 Ebu Hüreyre: 238, 398
 Ebu İshak Kâzrunî: 19, 65, 249, 250
 Ebu Müslim-i Mervî: 43
 Ebu Süfyan oğlu Mu'aviye: 124
 Ebubekir, Hazret-i: 280, 311, 571
 Ebumüslim teberleri: 233
 Ebussuud Carihî: 98
 Ebussuud Efendi: 40
 Ebülfeth: 64
 Ebülfeth Camii: 401
 Ebülfeth Meğâzî: 197

Ebü'l-Hasan-ı Harakanî: 385
 Ebü'l-Meâl: 28
 Ebü'l-Müslim-i Teberdâr: 28
 Ebyar: 237
 Edahus (Mikrîlistan beyi): 119
 Edebalı, Şeyh: 9, 40
 Edebiye Medresesi: 18
 Edhemîf: 288
 Edincik: 7
 Edirne: 10, 16, 27, 50, 51, 52, 53, 98, 161,
 197, 249, 339, 340, 448, 449
 Edirne fethi: 47
 Edirne mollası: 10
 Edirne Sarayı: 10, 588
 Edirne Zağrası fethi: 47
 Edirnekapısı: 340, 581
 Edremid Kalesi: 41
 Efendilioğlu: 514
 Eflak: 46, 51, 123
 Eflak ve Boğdan: 48, 51, 136, 146, 151, 591
 Eflatunzâde: 207
 Efrasiyab: 62, 303, 384
 Efrasiyab boruları: 315
 Efrasiyab kerrenayı: 279
 Efrasiyab nefirleri: 345
 Efrasiyab, Şah: 268
 Efrenc Tarihi: 6
 Efsah Köyü: 294
 egeği: 301
 Egirvar Kalesi: 432
 Egre: 434
 eğer: 232, 233, 482, 515
 Egerli kaya: 451
 Egerlidağ: 236, 247, 248, 250
 Eğin: 453
 Eğre gazası: 485
 Egri: 122
 Egri Fâtihî: 11, 93, 275, 329
 Ehl-i Beyt: 266, 286, 293, 296
 Ehl-i Cennet Efendi, Şeyh: 74
 Ehl-i Kible: 299
 ehl-i sünnet: 361, 376, 380, 382, 401
 Ejder: 159, 160, 162, 181, 249, 417, 424,
 432, 464, 546
 ejder heykelticikleri: 25
 ejder taşları: 248
 ejderha: 159, 162, 171, 248, 249, 350, 533
 ejderha bayrakları: 139, 417
 Ejderha mağarası: 162
 ejderha resmi: 349
 Ejderhan: 128, 345
 Ejderhan seferi: 128
 ekin: 243, 312, 318
 ekmek: 38, 69, 72, 75, 81, 91, 109, 132,
 133, 198, 200, 219, 243, 245, 247, 254,
 263, 272, 273, 291, 299, 368, 370, 377,

409, 422, 423, 437, 440, 444, 467, 472,
478, 479, 510, 511, 512, 513, 515, 516,
519, 570, 584, 591, 599
ekmek ayvası: 219
ekmek fırını: 109
ekmek ve tuz hakkı: 599
ekmekçi: 69, 584
ekmekçi dükkânı: 75, 200
Ekmekeçi İsa Ağaoglu Hanı: 377
ekmekçi başı: 440
el kumbarası: 142, 177
el topu: 190
Elbasan: 124
elbeşti: 486
elbise: 23, 29, 37, 47, 72, 92, 101, 107, 109,
110, 138, 144, 169, 171, 172, 173, 183,
184, 195, 233, 234, 243, 253, 256, 261,
269, 271, 275, 280, 286, 300, 315, 316,
319, 331, 345, 382, 411, 428, 429, 435,
440, 441, 442, 444, 458, 544, 560, 567,
588
elbise dolabrı: 441
Elburz Dağı: 33, 36, 120, 121, 126, 337,
338, 352, 353, 361, 362, 363, 395
elçi: 151, 161, 188, 192, 250, 261, 262, 263,
264, 271, 278, 322, 345, 364, 365, 421,
436, 437
Elçi Hanı: 584
Eledivan nahiyesi: 203
Elkabendlis Köyü: 294, 306
Elkas Mirza: 282, 339, 340
elma: 80, 111, 246
elmas yüzük: 326
Elvahat: 431
Elvan Çelebi kabri: 214
elvan çuka: 458
Elvend Aka: 288, 320
Elvend Han: 277
Elvend Han oğlu: 423
Emevioğulları: 71, 88, 124, 354, 360, 373
Emin Köyü: 448
Emin Mahallesi: 400
eminlik: 5, 467
Eminönü: 3
Emir Ali Efendi, Şeyh: 66
Emir Buhurî: 234
Emir Çelebi, Kısahan: 155
Emir Dede ziyaret: 566
Emir Efendi: 91
Emir Güne Han: 325, 327, 333
Emir Güne Yusuf Paşa: 325
Emir Han: 330, 331
Emir Han Kalesi: 289
Emir, Hazret-i: 31, 60, 61, 63
Emir Hüseyinoğlu Hanı (Lâdik): 471
Emir kahvesi (Bursa): 28

Emir Merzifonî oğlu Şeyh Abdürrahim
ziyaret yeri: 481
Emir Paşa: 581
Emir, Seyyid: 60
Emir Sultan: 2, 12, 31, 48, 60, 61, 62, 66,
68, 72, 574
Emir Sultan camii: 17, 67
Emir Sultan İmareti: 20
Emir Sultan Medresesi: 18
Emir Sultan, Seyyid: 60
Emir Sultan, Şeyh: 362
Emir Sultan Tekkesi: 18
Emir Sultan türbesi: 63
Emir Şah oğlu Abdülganî: 68
Emir, Şehzâde: 54
Emir Yusuf Bey: 362
Emir Yusuf Paşa Camii: 388
Emir Yusuf Paşa Hamamı: 388
emirahur: 541, 554, 565, 581
Emirâhur Kalesi: 404
Emirekiz Mahallesi: 287
Emirler Köyü: 468
emr-i şerîf: 167, 404, 405, 412, 447, 482,
536, 566, 590
emzikli bardak: 484
Enağra Kalesi: 520
Enderes Köyü: 228
Enderî: 344
Engüriyeopol: 520
Engüriyye: 519
Engürü (Ankara): 427, 517, 518, 519, 520,
527, 528, 529
Ensâr Halife Şeref Han: 333
Enverî: 302
Er Dede Sultan: 528, 533
er köçeği: 577
Er Sultan, Şeyh: 528, 529, 530, 531, 577
Er Sultan Türbesi: 529
erbain: 246, 397
erbain günleri: 460
Erciş Kalesi: 257
Erdebil: 54, 282, 298, 311, 312, 313, 314,
315, 343
Erdebil Gölü: 312, 313
Erdebil Kalesi: 311
Erdebil Kapısı: 310
Erdebil sancı: 314
Erdel: 274, 338
Erdel kralı: 136, 146
Erdel Macar: 122
Erdemîni oğlu Erdebil (Ermen
meliklerinden): 311
Erdoğan Kalesi: 486
Erdogdu Bey Camii (Trabzon): 106
Ereğli: 86, 166, 169
Ereğli İskeleyi: 203

Ereklad Bey (Levend Han oğlu): 332

Ereş Kalesi hâkimi: 361

Ergene Köprüsü: 53

erguvan: 12, 114, 198, 505

Erguvan Cemiyeti şenliği: 12

erik: 276

Eriş Kalesi: 329

Erjeng bukalemun nakşı: 13

Erjeng Mânî nakşı: 505

Erjeng nakşı: 282

erkeklerin ilcası: 473

Erkeksü Köyü: 519, 532, 533, 566

Ermen diyarı: 237, 311

Ermen padişahları: 462

Ermen vilâyetleri: 226

Ermen yurdu: 454

Ermen Zenan: 264

Ermenak Kalesi: 449

Ermeni: 122, 219, 229, 230, 239, 242, 244,

252, 260, 261, 264, 268, 306, 308, 334,

363, 369, 381, 382, 391, 392, 394, 396,

446, 448, 451, 468, 527, 533

Ermeni dili: 453

Ermeni evleri: 259

Ermeni haneleri: 450

Ermeni kızları: 65, 227, 249, 533

Ermeni kilisesi: 302

Ermeni köyü: 226, 227, 228, 229, 232, 254,

255, 383, 393, 395, 397, 447, 450, 454,

460, 468

Ermeni kralları: 65

Ermeni mahallesi: 12, 401

Ermeni papazları ve patrikleri: 264

Ertuğrul: 9, 40, 204, 227

Ervam (Anadolu) şehitleri ziyaret yeri:

330

Ervam Şehitleri: 330

Erzen Bay (Gündüz Bay): 226, 227, 234

Erzen şehri: 454

Erzene'r-rum (Erzurum): 226, 234, 395,

454

Erzincan: 48, 241, 242, 244, 246, 250, 406,

410, 439, 445, 446, 454, 455, 456, 458,

459, 460

Erzincan Kalesi: 454, 455, 456

Erzincan kozu: 450

Erzincan padişahı: 462

Erzincan şahı: 455

Erzincan tahtı: 454

Erzincan ziyaret yerleri: 458

Erzinsi Köyü: 460

Erzurum: 19, 39, 65, 75, 103, 114, 116,

118, 195, 196, 203, 226, 227, 228, 232,

233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241,

243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251,

252, 255, 256, 260, 262, 285, 295, 312,

321, 322, 323, 325, 326, 348, 375, 379,

380, 381, 382, 383, 386, 387, 389, 393,

395, 396, 397, 398, 400, 402, 405, 406,

414, 416, 423, 424, 425, 426, 427, 428,

429, 434, 438, 439, 444, 445, 446, 447,

448, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 458,

461, 462, 468, 469, 474, 499, 511, 518,

521, 537, 538, 539, 543, 552, 560, 565,

576, 579

Erzurum askeri: 233, 410, 417

Erzurum ayânları: 226

Erzurum camileri: 240

Erzurum dağı: 237, 249, 453

Erzurum gümrüğü: 195, 244

Erzurum Kahkahâ Kalesi: 244

Erzurum Kalesi: 233, 234, 235, 238, 323,

373, 396, 438, 443, 445, 450

Erzurum Kapısı: 253

Erzurum Karsı eyaleti: 536

Erzurum ovası: 236, 237, 248

Erzurum paşasının hâssı: 450

Erzurum sahrası: 232, 246, 382, 397, 410,

443, 447

Erzurum sarayları: 239

Erzurum sığı: 203

Erzurum suyu: 237, 398

Erzurum valiliği: 195, 196

Erzurum veziri: 195, 258, 260, 322, 323,

324, 345, 366, 389, 393, 400, 410, 411,

412, 414, 423, 425

esedî: 569

Esfek kenti: 309

esir: 114, 127, 136, 141, 144, 145, 147, 149,

150, 151, 152, 153, 154, 157, 164, 167,

178, 182, 196, 299, 331, 365, 407, 408,

410, 411, 418, 419, 420, 421, 424, 429,

433, 434, 436, 443, 480, 512, 541, 548,

549, 560

Eski Cami: 51, 469, 474, 485, 486, 531

Eski Hamam: 388, 464, 471, 477, 486

Eski Han: 477

Eski İnepazarı: 214

Eski Kaplıca: 24, 47, 65, 67

Eski Kaplıca (Bursa): 15, 23

Eski Kaplıca kasabası: 24

Eski Medrese Camii (Erzurum): 240

Eski Mısır: 122

Eski Saray: 581

Eski şehir: 327

Eskici Koca: 61, 62

Eskişehir: 542, 594

esnafın pirleri: 2

Estorgon kalesi: 274

Esved Hoca: 42

Esved ibn Mikdad: 124

eşek: 198, 200, 253, 314, 423, 445, 463, 464, 473
eşek dövuşü: 292
eşek sidiği tüstüsü: 301
eşek sürücüler: 529
eşek yükü: 445
eşik ağası: 279, 284, 327
eşkıya: 8, 61, 65, 224, 258, 334, 443, 455, 463, 584, 585, 588, 592, 593, 596
Eşref Han (Bakü Hanı): 348
et: 299, 347, 438
et şeftalileri: 368, 406
et ücreti: 523
Etmeydanı: 577, 580
Etrafşehir nahiyesi: 202
Etrāk: 91, 203, 204, 207, 209, 484, 503, 571
Etrāk haneleri: 85
Etrāk köyü: 496
Etrāk lehçesi: 37
Etrāk vilāyeti: 476, 525
ev hamamları: 22, 471
evbaş: 263
Evlek köyü: 573
Evliya: 2, 58, 261, 550, 551, 553, 556, 559, 564, 569, 597, 598
Evliya Ağa: 393, 513
Evliya Ağa (Çelebi): 500
Evliya Aka (Çelebi): 316, 345
Evliya Çelebi (Aynca bkz. Hakir): 152, 210, 248, 270, 296, 415, 426, 427, 442, 500, 510, 511, 514, 517, 528, 529, 542, 543, 544, 547, 554, 569, 580, 597, 598
Evliya Efendi: 186, 187, 188, 189, 190, 559, 597
Eyüp mollası: 71, 165
Eyyub Han: 319
Eyyub Nebi ipeği: 526
Eyyub Sultan: 572
Eyyub Sultan şehri: 57
ezân: 325, 355, 404, 410, 415, 418
ezân-ı Muhammedî: 139, 143, 180, 241
Ezbeder Köyü: 229
Ezinderler Köyü: 461

Faça kasabası: 94

Fağfur: 122, 282, 347, 350, 359
Fağfur hududu: 350
fağfurî: 299, 440
fağfurî kahvalt: 441
fağfurî misk: 441
fağfurî saft tereyağı katmerli böreğ: 439
Fahreddin el-Acemî, Mevlânâ: 50
fakirlik cihazi: 211, 481

falaka-deyene: 495
falcı: 372
fanus: 26
fare: 150, 314
Fârisî dili: 271, 281
Fârisî-hân: 101
Farsça: 121, 122, 222, 271, 289, 342, 343, 356, 361, 458, 517
Faşa Çayı: 120, 121, 130, 165, 352, 354
Faşa Nehri: 120, 125, 166, 354
Fâtumatü'z-Zehrâ, Hazret-i: 44
Fâtih: 56, 64, 98, 107, 228, 231, 285, 399, 401, 462, 581
Fâtih Camii: 463
Fâtih devri: 480
Fâtih Gazi: 455, 572
Fâtih Gazi Mektebi (Trabzon): 107
Fâtih Mehmed Han Medresesi (Trabzon): 106
Fâtih Sultan Mehmed Han İmaret (Trabzon): 109
Fâtih: 2, 3, 21, 53, 63, 68, 70, 72, 84, 142, 187, 189, 192, 210, 223, 247, 278, 304, 333, 343, 416, 459, 502, 516, 518, 527, 528, 530
Fazlullah, Şeyh (Akşemseddin oğlu): 66, 572
fecr namazı: 74
Felâketbeli: 516, 592
Feleki-i Şirâzi: 302
Feleki-i Şirvanî: 302
Felemenk: 123
feleng: 164
Fenârî: 64
Fener Bahçesi Burnu: 74
ferace: 88, 110, 202, 219, 243, 319, 472, 480, 526, 528, 535
Ferah-âbâd Kalesi: 262
Ferec Han Hamamı: 341
Ferhad: 140, 144, 163, 212, 214, 220, 223, 282, 376, 463, 506
Ferhad Boğazları: 215
Ferhad kültüng: 220
Ferhad Paşa: 275, 305, 309, 317, 321, 322, 326, 329, 330, 336, 340, 364, 368, 369, 378
Ferhad Paşa Camii: 202, 270, 306, 331, 341
Ferhad Paşa, Koca (III. Murad vezirlerinden): 292
Ferhad Paşa, Lala Kara: 364
Ferhad ziyareti: 223
Ferhadî kültünk: 35, 220, 572
Ferhadiye Hanı: 287
Ferkariye fethi: 47

ferman: 230, 252, 256, 257, 446, 537, 552,
 553, 554, 586, 594, 595, 599
 Ferruhzad kenti: 337
 Ferruhzad Şah (Timur Han oğlu): 318
 Fes: 123
 Fethiye Camii (Amasya): 216, 218
 fetih ezânı: 409, 426
 fetihnâme: 413, 539
 fetva: 71, 169, 170, 581, 585, 586
 feylesof: 294, 352, 353, 392
 fiçı: 93
 Fıkıh-ı Ekber: 64
 Fıkah ilmi: 42, 442
 fıkıhçı: 302
 fındık: 117, 125, 299
 Fındıklı kasabası: 3
 fındıklık: 117
 Fırat Nehri: 236, 237, 238, 367, 382, 397,
 398, 448, 450, 451, 453, 454
 fırın: 109
 fırkate: 196
 Fırtıloğlu (Trabzonlu): 84
 fıskiye: 307, 341, 351
 Fıstıklı mesiresi (Bursa): 31
 fil: 533
 fil hortumu: 162
 fil kulağı: 349
 Fil Yokuşu: 578
 filandırma: 174, 175, 253, 556
 Filedar Kapısı (Bursa): 11
 Filedar nahiyesi (Bursa): 10
 Filedar sahrası (Bursa): 6, 8, 12, 34, 39
 Filibe: 51
 filika: 171
 Filikos oğlu İskender: 77
 Filikos (Yunanlı): 399
 Filoronya fethi: 47
 Fındıcak Ağzı menzili: 92
 Firavn Dağları: 122
 Firavun: 549
 Firdevsi: 28
 fırkate: 136, 137, 138, 140, 141, 171, 173,
 174, 175, 176
 Firuz Han Hanı: 287
 firuze: 134
 Firuze Hanım: 250
 firye (ot cinsi): 266
 Fisagores-i Tevhidi: 352, 531
 fişenk: 75, 128, 411
 fitil ibrişim: 39
 Foça köprüsi: 404
 Foça şehri: 403
 Fok Kalesi: 432
 forsa: 180, 589
 Fransa: 55, 56, 122, 123
 Fransa kralı: 55, 56

Fransızlar: 56
 Frengistan: 39, 162, 264, 265, 392, 527
 Frenk: 122, 351, 478, 527
 Frenk dilleri: 124
 Frenk Gözü: 472
 Frenk ipleri: 534
 Frenk kumaşları: 345
 Frenk Pınarı: 472
 Frenk tarzı: 15
 Frenk üzümü: 111
 Frenkçe: 97
 Fuğraşvar Kalesi: 274
 Funcı: 123
 Funcistan: 121
 Furat suyu: 382
 futa: 270, 291, 341, 478
 Fuzûlî: 291
 Fuzûlî Divânı: 102
 Füsûs: 42

Gaddâre (ağır ve iki tarafı keskin bir
 çeşit kılıç): 110, 414, 513, 515, 516
 Gafûrî Efendi, Seyh: 74
 Galata burnu: 3
 Galata Kulesi: 304
 Galatalı: 536, 584
 Galatalı Kızkaplan Pehlivan Süleyman:
 536
 Galatasaray: 583, 584
 Galatasaraylı eşkıyaları: 584
 Gânim el-Ensârî: 63
 ganimet: 145, 146, 148, 149, 182, 183, 185,
 309, 310, 331, 348, 365, 366, 406, 416,
 417, 418, 419, 420, 421, 424, 429, 433,
 540, 549, 557, 563, 565, 570, 593
 Gânim-i Ensârî oğlu Ali oğlu
 Abdurrahman oğlu: 52
 Garipler Camii (Amasya): 214
 Garipler Mescidi (Amasya): 217
 Gavsah Kalesi: 369
 Gavur Meydanı (Trabzon): 108
 gayyâ deresi: 154, 522
 gaza malı: 416
 Gazanfer Ağa, Kethüdayeri: 219
 gazelhân: 28, 101
 Gazî dili: 271
 Gazi kirmân: 273
 Gazi Şehsüvar Paşa Sarayı: 506
 Gâzi Tayyar Mustafa Paşa ziyareti: 474
 Gazi Yaylası menzili (Bursa): 33
 Gaznevi: 250
 gazzaz: 220, 242
 Gazzâziye Medresesi: 18

Gazzazlar Çarşısı: 27
 Gazze makrameleri: 540
 gebere (bir çeşit meyve): 209
 Gebze: 75, 196, 197, 199, 395, 540, 576
 Gebze dili: 80, 81
 Gebze dili iskelesi: 75
 Gedik Kapı: 305
 Gedikpaşa: 2
 Gediz şehri: 534
 Geduz Limanı: 87
 Gegve krale: 574, 576
 Gekbize (Gebze): 197
 Geldiklan nahiyesi: 213
 Geldiklanlı Ali Paşa Sarayı (Amasya): 215
 Gelibolu: 41
 Gelibolu dağları: 36
 Gelibolu Kalesi: 172, 184
 Gelibolu tersanesi: 172
 Gelincik Çarşısı: 21, 27
 gemi: 3, 4, 5, 26, 34, 35, 55, 69, 70, 71, 74,
 75, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 89,
 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 109, 110,
 114, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 128,
 129, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 146,
 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 162,
 163, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173,
 174, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 187,
 188, 197, 201, 229, 237, 246, 312, 339,
 347, 351, 357, 359, 386, 396, 403, 407,
 408, 409, 411, 412, 421, 430, 448, 453,
 455, 463, 519, 575, 576, 585
 gemi direği: 141, 154, 229, 246
 gemi gomanaları: 93
 gemi keresteleri: 153, 575
 gemi palamarları: 93
 gemici: 3, 4, 80, 87, 92, 110, 114, 153, 154,
 155, 167, 351
 Gence: 283, 321, 322, 329, 330, 331, 340,
 355, 373
 Gence hâkimi: 329
 Gence hanı: 330, 345
 Gence ipeği: 329
 Gence Kalesi: 368, 377
 Gence Kapısı: 332
 Gence-i Râz: 73
 Gencü'l-arş: 579
 Genç Ali Han: 250
 Genç Mehmed Ağa Köyü: 230
 Genve (Geyve): 574
 gerdâniye makamı: 4
 Gerede: 203, 206
 Gerede bıçakcısı: 203
 Gerede gönü ve sahtiyarı: 203
 Gerede hırsızı: 203
 Gerede kasabası: 203
 Gerede yolu: 202

Gereknüh Kalesi: 449
 Gergeran kasabası: 480, 543, 545
 Gergerli Pehlivan: 535
 Gergiraz kasabası: 214
 germâb: 23, 473
 Germili Köyü: 230
 Germiyan Hezari: 567
 Germiyan Hezân Kalesi: 566
 Germiyanogulları: 519, 567
 gevele çivisi: 207
 Gevher Han Hanı: 287
 Gevher-ayak Anapa Kalesi: 134
 Gevheri Hanım: 46
 Gevher-yeri: 135
 geyik: 59, 126
 Geyikli Baba, Şeyh: 19, 46, 58, 59
 Geyve: 85, 574, 575
 Geyve Kalesi: 574
 Geyve köprüsü: 575
 Gez Köyü: 246
 Gezerli Bölükbaşı (Evliyâ çerağı): 488
 gılman: 184, 233, 280, 291, 583, 584, 588
 Gınâyî Efendi: 102
 Gınâyî, Reis: 102
 Gilân: 120, 339, 347, 350, 357, 367
 Gilân Çayı: 333, 336
 Gilân Denizi: 120, 255, 276
 Gilân Deryası: 320
 Gilân Gölü: 266
 Gilân halkı: 335
 Gilân hanı: 345, 355
 Gilân Kapısı: 346
 Gilân pazarı: 348
 Gilân yayı: 348
 Gilân-ı Mâzenderan: 273
 Gilânlı Sünnîler: 359
 Giray Han: 136, 146, 151
 Giresun: 95, 96, 408
 girişme: 16, 285, 505
 Girit: 167, 168, 171, 173, 175, 182, 185,
 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 350,
 359, 578, 580, 584, 585, 597, 598
 Girit balı: 472
 Girit fethi: 597
 Girit gazası: 171
 göç boruları: 173, 174, 507
 göç davulları: 146, 148, 173, 183, 199
 göç topları: 183
 gögem çalısı: 409
 gögem meyvesi: 380
 Gögemli Suyu: 359
 göğü pilâv: 263
 Gök İmaret: 218
 Gök kazası: 508
 Gök Medrese: 214, 217
 Gök Medrese Kervansarayı (Amasya): 218

Gök Medrese Tekkesi (Amasya): 217
 Gökçay menzili: 338
 Gökçe Ali: 414
 Gökçesu nahiyesi: 202
 Gökdere (Bursa): 15, 29
 Gökdolak: 267, 273, 288, 289, 331, 334, 345, 363, 369, 381, 393
 Gökdolak Acemler: 242
 Gökdolak çarşı: 359
 Gökdolak tülüngü: 258
 Gökmedrese Camii (Amasya): 216
 Göksu: 337
 göl emini: 470
 Göl nahiye menzili: 487
 Göle Kalesi: 380, 388
 Gömek Kalesi: 379
 gömlek: 265, 430, 506
 gömleklik bez: 128
 gönüllü: 384, 410, 415, 498, 546
 Gönye: 99, 118, 119, 120, 406, 410, 413, 414, 423, 424, 426, 427, 434
 Gönye ağası: 119, 127, 135
 Gönye fethi: 436
 Gönye gazası: 436
 Gönye kadısı: 413
 Gönye Kalesi: 119, 125, 403, 406, 407, 409, 410, 412, 413, 414, 415, 419, 421, 427, 463
 Gördüs Kalesi: 449
 Görelî Kalesi: 96
 Göynük Kalesi: 41
 göz hekimi: 288
 Gözcü kulesi: 138
 Gözleve Kalesi: 147
 Gurguroğlu bıçağı: 110
 Guril: 421
 Gücerât atlas: 315
 Gücerat kutnîsi (pamuklusu): 360
 güderi kemer: 511
 güherçile: 261, 406, 452
 gül: 34, 223, 270
 gül bağları: 245, 246
 gül bahçesi: 245
 Gül Cami: 48
 Gül Rüstem Han Sebili: 287
 Gülab Nehri: 47
 gülâbdan: 62, 110, 230, 400, 414, 439, 481
 Gülâbî Ağa, Güzelce: 188
 gülâbî armudu: 111
 Gülâbîzâde Tekkesi (Amasya): 217
 gülbâng: 414, 534
 gülbâng-ı Muhammedî: 142, 172, 180, 181, 189, 210, 252, 258, 325, 333, 406, 409, 412, 426, 444, 481, 488, 517, 586
 Güleşçiler Tekkesi: 528
 gülle: 174, 179, 240, 258, 326, 398, 451, 521

Güller Camii (Lâdik): 471
 Güller Mahallesi (Lâdik): 470
 gülnar (nar çiçeği) şarabı: 291
 gülsuyu: 27, 28, 210, 270, 279, 280, 437
 Gülşenî tarikâtı: 101
 Gülşenî Tekkesi: 19
 gümrük: 20, 135, 244, 247, 359, 446
 gümrük emini: 11, 95, 100, 166, 168, 234, 446, 521
 gümrük katibi: 234, 261, 382, 396, 543
 gümrükhane: 5
 Gümölcine fethi: 47
 gümüş: 62, 147, 182, 213, 229, 244, 250, 292, 399, 428, 439, 467, 490, 496
 gümüş bezek: 415, 591
 gümüş buhur: 400
 gümüş çerağlar: 62
 gümüş eyer: 580
 Gümüş halkı: 489, 490
 gümüş işlemeli koşum: 426
 gümüş kakma pullu tirkeş: 513
 Gümüş Kalesi: 489, 499
 gümüş kap-kacak: 414, 425, 428, 490
 Gümüş kazası: 213, 491, 492
 gümüş kemer: 513
 gümüş kuşak: 489
 gümüş madeni: 188, 390, 399, 400, 489, 490, 491
 gümüş okluk: 513
 gümüş piştakta devatı: 515
 gümüş sahan: 399, 428, 439
 gümüş sini: 428, 439
 gümüş suyu: 489
 gümüş şamdan: 414
 Gümüş şehri: 213, 480, 489, 490
 Gümüş tabyası: 176
 gümüş tas: 489
 gümüş tel sarılı uyuklu hıştı: 511
 Gümüşhane: 399, 400, 410, 490
 Gümüşhane emini: 399, 490, 491
 Gümüşhane Kalesi: 94, 399
 gümüşlü at çulu: 490
 gümüşlü kılıç: 512
 gümüşlü Trabzon baltası: 511
 Gümüşlükünbet: 239, 243, 244, 250, 251, 425, 429
 Gümüşlüzâde: 53, 221
 Günanâbâd nahiyesi: 92
 Gündüz Bay Han: 394
 Güney Varoşu: 244
 gürbe (kedi): 314
 Gürcî Nebî: 443
 Gürcistan: 98, 100, 117, 119, 120, 237, 274, 322, 332, 337, 348, 349, 357, 360, 361, 363, 364, 366, 367, 369, 371, 372, 373, 374, 377, 378, 379, 380, 381, 390,

391, 395, 398, 403, 404, 407, 408, 412,
416, 418, 419, 420, 421, 423, 427, 429,
438, 459, 537, 591
Gürcistan askeri: 364, 412, 417
Gürcistan beyleri: 423, 429
Gürcistan boğazı: 382, 397
Gürcistan çorabı: 379
Gürcistan gazileri: 416
Gürcistan Mikrilitan'ı: 423
Gürcistan papazları: 371
Gürcistan Penk Kalesi: 380
Gürcistan seyahati: 397
Gürcistan tümeni: 373
Gürcü: 109, 122, 251, 271, 325, 332, 363,
364, 365, 367, 369, 376, 377, 381, 394,
398, 399, 407, 414, 419, 427, 436, 445,
462
Gürcü Beyzâde: 414
Gürcü boğazı: 424
Gürcü dili: 369
Gürcü genci: 426
Gürcü kadınları: 368
Gürcü kapısı (Erzurum Kalesi): 238
Gürcü Kapısı varoşu: 244
Gürcü köle: 119, 156, 232, 260, 297, 315,
321, 348, 359, 379, 390, 435, 438, 462,
551, 554, 591
Gürcü Mehmed Paşa Camii (Erzurum):
241
Gürcü meliki: 380, 381
Gürcü Meydanı: 243
Gürcü Nebî: 43, 443
Gürcü savaşçıları: 331, 404
Gürcü Şavşad dili: 370
Gürcüboğazı Köprüsü menzili: 397
Gürcüboğazı Köyü: 397
güreş: 427, 435
güreş oyunları: 442
güreşçilik: 582
Gürleviçe: 274
Gürleviçe: 147
gürz: 224, 442, 452, 521
güvercin: 299
güvercin palazı: 245
güvercin taklaları: 270
Güvercinlik Kalesi: 52
Güzel Ali Paşa Camii: 270
Güzel yazı yazma: 438

Habib-i Karamanî: 207, 208
hacc: 1, 196, 582
Haccâc-ı Zâlim Yûsuf: 496, 541
Hacc-ı şerif: 361, 577, 590
Hâce Muhammed Kûçucanî: 303
Hâcegân hanları: 242
Hâcegân tarikahı: 362
hacı: 187, 596
Hacı Bayram-ı Veli: 50, 499, 518, 523,
525, 527, 530, 531, 533, 571
Hacı Bayram-ı Veli Camii: 523
Hacı Bayram-ı Veli Tekkesi: 523
Hacı Bayram-ı Veli Türbesi: 527
Hacı Bektaş-ı Veli: 5, 8, 41, 43, 44, 45, 46,
58, 59, 158, 160, 210, 211, 450, 480,
503, 540, 545, 569
Hacı Bektaş-ı Veli neseb-nâmesi: 42, 44
Hacı Bey Sarayı: 471
Hacı Efendi, Amasyalı: 549, 555, 561
Hacı Efendioğlu: 561, 562
Hacı Halife, Şeyh: 66
Hacı Hamza: 92, 209
Hacı Hamza Köyü: 208
Hacı Haramî kenti: 316
Hacı İsa Hanı: 486
Hacı Murad bağı: 245
Hacı Murad Han: 468
Hacı Murad Kalesi: 410, 468
Hacı Murad Sarayı: 239
Hacı Nasuh Sebili: 524
Hacı Paşazâde: 219
Hacı Şa'ravî Sebili: 524
Hacı Yusuf Ağa: 483, 484, 486
Hacı Yusuf Ağa Camii: 485
Hacı Yusuf Ağa Hamamı: 486
Hacı Yusuf Ağa Hanı: 486
Hacı Yusuf Ağa Sarayı: 485
Hacıköy Köyü: 212
Hacıoğlu: 561, 562, 564
Hacıoğlu Pazarı: 448
Hacızâde: 218
Hacrek Kalesi: 378
Hacrek sancakı: 374, 375
haç: 138
haç alemler: 180
haçlı bayrakları: 145
haçlı sancak: 175, 407
Haddişe: 237
hadım Araplar: 578
Hadım Cafer Paşa: 283, 305, 310
Hadım Cafer Paşa Camii: 270
Hadım Cafer Paşa Kalesi: 289
Hadım Cafer Paşa Köşkü: 289
Hâdimü'l-Harameyn: 40
Hafedâne, İmam: 302
hâfız: 385, 525, 529, 568

Habeş: 196

Habeş: 123

Habeş-i dehliz vilâyeti: 274

Habib Bölükbaşı: 488

haftan altı: 431
 Hafz kıraatı: 107, 163
 Hâkânî: 302
 hâkânî kös: 279, 315, 345
 Hakâyikü'd-Dekâyik: 271
 Hakir (Ayrıca bkz. Evliyâ Çelebi): 35, 70,
 71, 72, 73, 74, 83, 84, 90, 119, 128,
 135, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154,
 156, 157, 163, 165, 166, 172, 181, 185,
 194, 195, 209, 210, 211, 229, 233, 234,
 236, 244, 247, 248, 250, 254, 256, 261,
 262, 263, 264, 265, 270, 271, 278, 279,
 280, 292, 295, 296, 297, 298, 301, 302,
 304, 315, 316, 321, 327, 333, 337, 342,
 345, 346, 348, 353, 354, 355, 356, 362,
 363, 364, 365, 383, 390, 393, 397, 399,
 400, 404, 405, 409, 415, 416, 420, 425,
 427, 434, 438, 441, 442, 443, 448, 453,
 460, 461, 462, 466, 467, 476, 481, 483,
 487, 488, 497, 499, 500, 501, 502, 503,
 505, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513,
 514, 515, 516, 518, 527, 528, 530, 531,
 532, 533, 538, 543, 544, 546, 547, 550,
 551, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559,
 562, 564, 565, 566, 567, 569, 577, 578,
 579, 580, 581, 589, 590, 591, 592, 596,
 597, 598, 599
 Hakkârî: 399
 Haleb: 27, 75, 170, 173, 176, 187, 287, 325,
 333, 386, 538
 Haleb Kalesi: 373
 Haleb kalkarı: 515
 Haleb kışlağı: 591
 Halebü's-şehba vilâyeti: 274
 halı: 62, 265, 442
 haliça: 14, 264, 265, 392, 402
 haliçe: 587
 Halid bin Velid: 124
 Halid Efendi (Mevlevîhane Şeyhi): 459
 Hâlidî: 62
 Halil Ağa: 446
 Halil Ağa Camii: 376
 Halil Ağa çorbacı: 444
 Halil Efendi Camii (Niksar): 225
 Halil Efendi kaimesi: 565
 Halil Efendi, Niksarlı: 224, 469, 539, 544,
 553, 554, 564, 565, 567
 Halil Paşa (Erzurum Veziri): 323
 Halim Bey Hanı (Lâdik): 471
 Hâlis Dede: 66
 halkârî kaba: 319
 hallac: 220
 Hallaçlar Çarşısı: 27
 Hallez: 473
 Halvetî tarikatı: 19, 66, 80
 Halvetî Tekkesi: 19, 477, 486

Hâm (Nuh'un oğlu): 122, 123
 Hama: 215, 435
 hamal beygiri: 599
 hamam: 5, 8, 9, 12, 21, 22, 25, 29, 34, 70,
 75, 76, 79, 81, 84, 85, 86, 87, 91, 92,
 93, 94, 95, 108, 112, 114, 127, 162,
 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 208,
 209, 218, 223, 225, 232, 239, 240, 242,
 247, 248, 254, 256, 257, 262, 263, 267,
 269, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 280,
 283, 290, 291, 294, 295, 305, 306, 307,
 308, 309, 310, 315, 316, 317, 318, 319,
 320, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 336,
 337, 338, 341, 344, 346, 349, 352, 358,
 362, 363, 364, 368, 369, 376, 380, 381,
 382, 383, 387, 388, 390, 391, 392, 395,
 400, 401, 405, 406, 440, 450, 451, 456,
 457, 463, 464, 468, 471, 472, 477, 478,
 479, 480, 483, 485, 486, 487, 490, 494,
 503, 506, 524, 533, 566, 568, 570, 571,
 572, 574, 575
 Hamam Kasidesi (Fuzulî): 291
 hamamcı: 270
 Hamamcıoğlu: 485
 Hamamlı Boğaz: 206
 hamavî nebat tatlıları: 476
 hamayîl: 516
 Hamdi Çelebi: 572
 Hamdullah oğlu Mehmed Çelebi
 (Akşemseddin oğlu): 573
 Hamhâlet Çarşısı: 27
 Hamid Efendi: 528
 Hamid Efendi Medresesi: 578, 579
 Hamid Köyü: 469
 Hamid sancağı: 366
 Hamid, Şeyh: 50, 523, 530, 531
 Hamidili fethi: 47
 Hamidiye tarikatı: 523
 hamsi balığı: 112, 113, 413
 hamsi tılsımı: 112
 Hamsîn günü: 112
 hamurcubaşı: 440
 Hamza: 45, 504
 Hamza Bey Medresesi: 18
 Hamza Efendi: 91
 Hamza Efendi, Şeyh: 207, 523
 Hamza, Hazret-i: 36, 245, 303, 334
 Hamzavî Hacı Hamza: 208
 Hamzavî tarikatı: 504
 Hamzavîler: 523
 Hamzavî-mezhep (melâmî): 207
 han başlığı: 315
 Han Deresi: 383
 han nökerleri: 277, 292
 Han sarayı: 279, 320, 327, 368
 han zinciri: 435

hançer: 92, 440, 482, 541, 590
 Hançeriyeye Medresesi: 18
 Handala Menzili: 119
 Handan Ağazâdeler: 340
 Handan Bey şerbeti: 38
 Handere İskeleyi: 120
 Haneffî: 368
 Haneffî havuzu: 457
 Haneffî imamları: 585
 Haneffî kurnaları: 23, 473
 Haneffî mezhebi: 13, 307, 337, 342
 Haneffî Sünnî mezhebi: 316
 Hane-i hâssa: 585
 hanende (okuyucu): 4, 264, 292
 Hanım Sarayı: 239
 Hansunbaşı: 21
 Hanu ülkesi: 362
 Hanumrud nahiyesi: 295
 Hanya: 180, 182, 184, 185, 194, 359, 582
 Hanya firkateleri: 183
 Hanya generali: 180
 Hanya hazinesi: 184
 Hanya Kalesi: 168, 171, 175, 176, 181, 182, 183, 185
 Hanya Limanı: 168
 hapsi (hamsi) balıkları: 112
 harac: 178, 181, 182, 259, 365, 576, 590
 Harac kenti: 344
 Haran dağları: 266
 Haraz Şah: 356
 harbe: 134, 408
 Harbe Kalesi: 378
 harcırah: 442, 447, 482, 552
 hardal: 284
 hardaliye: 220
 Hardine: 129
 hareket boruları: 552
 hareket topları: 135
 Harem: 35, 189
 Haremeyn evkâfı: 566
 harem-i has: 251, 553, 583, 584
 harem-i hümayûn: 591
 Hariciler: 279, 311, 354, 360
 Harkiliye (Rum kayseri oğlu): 92
 Harkil Kral: 124
 Harput: 453, 535
 Hartin Kalesi: 366
 Harun Reşid: 196, 281, 517
 Harzemşâh günü: 149
 Harzemşâh nevruzu (ilkbahar): 292, 517
 has beyaz kird: 291
 has ekmek: 243
 has gılmanlar: 583
 hâs haraçlar: 578
 Has Harem: 431, 539, 543, 550
 has ve beyaz ekmek: 91, 109, 200, 245

has ve beyaz lavaşa: 219
 has ve beyaz pamuğu: 269
 has ve beyaz somun: 38, 200
 has ve beyaz Tiflis ekmeği: 368
 has ve beyaz yağlı çörek: 243
 hasahur: 583
 Hasahur Kapısı: 432
 Hasan Adası: 430
 Hasan Ağa: 483, 485, 566, 592, 594, 595, 596, 597, 598
 Hasan Ağa, Alacaatlı: 196, 251, 258, 261, 263, 271, 414, 415, 459, 565
 Hasan Ağa, Emirâhur (Kemah Kalesi Tuzla Emini): 448, 453
 Hasan Ağa (Kağızman ağalarından): 390
 Hasan Ağa, Mütevellî: 565
 Hasan Ağa Sarayı: 485
 Hasan Belgârî: 2
 Hasan Bey: 321, 438
 Hasan Camii: 285
 Hasan Çelebi: 566
 Hasan Çelebi, Karahisarî: 62, 198
 Hasan Çelebi, Mevlânâ: 67
 Hasan Çelebi, Mütevellî: 566
 Hasan, Deli (isyancı): 11, 570
 Hasan Harakanî Tekkesi: 385
 Hasan Kalesi: 285, 449
 Hasan Meymendi Mektebi: 286
 Hasan Paşa, Hadım: 330
 Hasan Paşa Kapısı: 66
 Hasan Paşa Kapısı (Bursa): 11, 22
 Hasan Paşa, Küçük: 183
 Hasan Paşa (Şam Veziri): 384
 Hasan Paşa, Veziriazamzâde: 367
 Hasan Rufâî, Şeyh: 46
 Hasan, Sultan: 98
 Hasan Şah: 231, 373, 399
 Hasan Şah Camii: 287
 Hasan, Şehzâde (Murad Han oğlu): 55
 Hasan-âbâd Kalesi: 231, 252
 Hasan-ı Harakanî Camii: 387
 Hasan-ı Kayserî, Mevlânâ: 42
 Hasanî: 293, 323
 Hasankalesi: 103, 227, 252, 253, 254, 323, 383, 396, 414, 460
 Hasankeyf: 237
 hasbahçe: 71, 189, 215
 Hasbek Köyü: 256
 haseki: 171, 176, 447, 459, 475, 482, 552, 578, 580, 581
 hasır: 129
 Hasoda: 431, 581, 582, 583, 585, 591
 Hassan: 270
 hâss-ı hümayûn: 10, 78, 201, 213, 224, 235, 374, 375, 380, 384, 386, 400, 405, 456, 462, 493, 520, 567

haşhaş tohumu: 428
 Haşimî: 123
 hat ilmi: 573
 Hâtem-i Engüşterî: 102
 Hâtem-i Tâî: 428, 429, 435
 Hatib Kasımzâde (Amasya müftüsü): 68
 hatm-i şerîf: 116, 158, 166, 211, 222, 250,
 426, 500, 518, 527, 529, 530, 543, 577
 hattat: 62, 245, 355, 574
 hatt-ı hümayûn: 396, 552
 hatt-ı şerîf: 233, 445, 475, 482, 495, 547,
 552, 554, 592, 594
 Hatukay kabilesi: 137, 338
 Hatuniye: 97, 108
 Hatuniye Camii (Trabzon): 105, 106, 108
 Hatuniye İmaretî (Trabzon): 109, 218
 Hatuniye Kurrası (Trabzon): 107
 Hatuniye Medresesi (Trabzon): 107
 Hatuniye Mihmansarayı (Trabzon): 108
 Hatuniye vakfı: 105
 Havâle fethi: 47
 havariler: 265, 392, 393
 Havdika köyü: 127
 Havernak kasrı: 472
 Havernak köşkleri: 292, 307, 402
 Havik (Amasya kayserlerinden): 469
 Havik Kalesi: 469
 Havka köyü: 126
 Havran: 420
 Havsa: 99, 449
 havuç: 445
 havuz: 13, 14, 20, 21, 23, 25, 26, 30, 82,
 216, 232, 267, 270, 290, 291, 307, 341,
 351, 447, 457, 473, 485
 Havvâ, Hazret-i: 121
 Havza kadılığı: 479
 Hayâli: 66, 67
 Haydar Mirza: 330
 Haydar Paşa bahçesi: 589
 Haydar Şah Camii: 346
 Haydar, Şeyh: 314
 Haydar-ı Erdebili: 282
 Haydar-ı Kerrar, Şah: 317
 Haydaroglu: 289, 596, 597, 598, 599
 Hayduşak: 122
 Hazar Denizi: 120, 121, 276, 320, 337,
 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352,
 353, 354, 356, 358, 359, 367, 395
 hazine: 353, 507, 578, 583
 Hazine defterdarı: 235
 hazine katarı: 507
 Hazine Kâtibi: 172
 hazine sandıkları: 491
 hazinedar: 195, 233, 271, 441, 444, 488,
 502, 540, 544, 546, 547, 554, 565, 569,
 580

Heccâm Tarihi: 6
 hekim: 247, 288
 Heleke Kalesi: 199, 576
 helva: 38, 208
 helvacı: 220, 584
 helvahane: 35, 583
 Hemdem Paşa, Vezir: 459
 Hemedan: 273, 298, 311
 Hemedan Kalesi: 212
 Hendek pazarı kasabası: 201
 hendese ilmi: 352, 356
 Hereke: 199
 Hereke Adası: 187
 Heremeyn (Ehram) Dağları: 122
 herise: 243, 247, 263, 264, 268, 291
 Hersek: 80, 170, 403, 437
 Hersek dili: 75, 81
 Heşdek: 122, 134, 158, 345, 358, 359
 Heşt-behişt (Sekiz Cennet): 284
 Heştrud nahiyesi: 308
 Heybeli Adası: 4, 82, 83, 414
 Heyecân Mezaristanı: 302
 Heyhat Sahrası: 33, 137, 142, 146, 147,
 339, 358
 Hezar Dinar: 519
 Hıdırlık Dağı: 522
 Hıfâl Köyü: 125
 Hille: 237
 Hınıs: 235, 255, 256, 410, 417
 Hınıs Kalesi: 247, 255, 256, 258, 260
 Hınıs Köyü: 447
 hinto: 578
 Hristiyan: 106, 150, 162, 264, 298, 308,
 371, 421, 433
 Hristiyan mahallesi: 103, 215
 hırka: 43, 44, 45, 80, 211, 314, 343, 385,
 481, 504, 523, 527
 Hırka Sultan Tekkesi: 477
 Hiroz: 48
 hırsız: 126, 127, 301, 302, 419, 430
 Hirtiz Kalesi: 375, 377
 Hirtiz sancağı: 374
 Hırvat: 122, 123, 183
 Hitâ: 122, 244, 359
 Hitat-ı Makrîsi: 237
 Hitâyî alaca: 592
 Hitâyî armudu: 516
 Hitâyî kâğıt: 16, 284
 Hitâyî nakışlar: 15
 Hitâyî yeşimi: 101
 Hitla: 375
 Hıyabân Hamamı: 290
 Hıyaban Mahallesi: 287
 Hızır, Hazret-i: 61, 156, 458, 489, 531
 Hızır Şah Efendi: 67
 Hızır Zinde ziyareti: 344

Hızır-İlyas Boğazı: 166
 Hızır-İlyas Camii (Amasya): 216
 Hızır-İlyas Tekkesi (Amasya): 217
 Hızırlık Deresi: 522
 Hızırlık Ziyareti: 473, 474
 Hicaz: 124
 Hidâye: 73
 hil'at: 88, 110, 411, 425, 431, 434, 438, 443, 445, 488
 Hille arsları: 464
 Hind: 48, 122, 198, 244, 388, 538
 Hind pususkârısı: 297
 Hind Tarihi: 6
 Hindî Baba Sultan: 250
 Hindistan: 48, 111, 121, 196
 Hindistan gemileri: 237
 Hindistan padişahu: 535
 Hindistan'ın ateşe tapanları: 122
 hirre (kedi): 314
 Hisarönü İskeleyi: 203
 Hişâm (Halife): 373
 Hiyet: 237
 hizmetçi: 261, 576, 591
 Hoca Ahmed Paşa Sarayı (Amasya): 215
 Hoca Can, Lahicanî (Bezirgan): 321
 Hoca Can şehri: 320, 386
 Hoca Mehmed Hanı (Amasya): 218
 Hoca Nağdî: 288, 296, 297
 Hoca Salâhaddin: 343
 Hoca Sarı Han: 349
 Hoca Sirâc: 280
 Hoca Şah Sebili: 287
 Hoca Yezden-şîr: 342
 Hocabâğda kenti: 329
 Hocaâde Mescidi (Amasya): 217
 Hodray Han: 364
 Hoka köyü: 125
 hokka: 540
 Honaz kasabası: 24
 Hopan: 118, 407, 412
 Horasan: 9, 43, 45, 59, 211, 383, 449, 479, 480, 545
 Horasan erenleri: 43, 45, 59, 66, 316, 342
 horasan rıhtımı: 151
 Horasan seyyidleri: 44
 Horasan Sultanı: 44, 45
 Horasan tarzı: 264, 292
 Horçene Mahmud, Kısahan: 28
 horoz: 343, 488
 horoz dövüşü: 292
 Horoz-kirman: 145, 150
 hortum (fırtına): 153
 hoşaf: 28, 439, 441
 hoşafçılar: 27
 hoşkademi kılıcı: 345
 Hoşoğlan Nehri: 116

Hoten: 122, 244, 347, 350, 359
 Hoten ceylanı: 270, 318, 330, 332, 341
 Hotin: 192
 Hoy: 58, 315, 317, 318, 472, 572, 573
 Hoy hanı: 318
 Hoy Kalesi: 317, 325
 hububat anbarları: 483
 hucet: 372
 Hudabende, Kör (Acem Şahu): 361
 Hudabende, Şah: 341, 344
 Hudavendigâr: 10
 Hudavendigâr Gazi: 48
 Hudavendigâr ılıcası: 24
 Hudavendigâr Medresesi: 18
 Hudâyî keyfi: 297
 hulviyât: 439
 humma: 23, 473
 Humus: 435
 hurma lifi kefeni: 531
 hurma (Trabzon): 111
 Hurûf: 268
 Husrev Han Hamamı: 341
 Husrev Kethüda Medresesi: 523
 Husrev Paşa: 236, 311
 husrevanî küp: 464, 465
 Hustuvar Kalesi: 274
 Hüsenk Şah: 307
 hutbe: 98, 213, 314, 454, 455, 485, 493
 Hülâgu: 282, 307, 351
 Hülâgu Han: 308, 384
 Hülâgu kavmi: 318
 Hümam Sultan: 226
 Hümâyûnnâme: 68
 hünkâr bahçesi: 71, 470
 hünkâr hamamı: 566
 hünkâr hasekisi: 169, 552
 hünkâr mahfili: 104
 Hünkâr Sarayı: 79
 Hünkâr Sarayı (Amasya): 218
 Hünkâr Sarayı (Bursa): 59
 hünkârî sof: 516
 Hüsam Ata: 288
 Hüsam Bey, Deli: 410
 Hüsam Efendi, İmam: 368
 Hüsam Efendi ziyareti: 547
 Hüsameddin Çelebi: 66
 Hüsameddin, Mevlânâ: 67
 Hüsameddin, Şeyh: 221, 531
 Hüsamî: 221
 Hüseyin Ağa: 503, 505
 Hüseyin Ağa (Ketenci Ömer Paşa kethüdası): 116, 421
 Hüseyin Ağa Köyü: 505
 Hüseyin Ağa, Melanlı (kapıcıbaşılardan): 537
 Hüseyin Baykara: 275, 394, 396

Hüseyin Baykara fasılları: 4, 28, 319
Hüseyin Baykara meclisi: 271, 292, 426
Hüseyin Bey Sarayı: 471
Hüseyin Efendi, Şeyhülislâm: 71, 437
Hüseyin Gazi Köyü: 517, 518
Hüseyin Gazi (Seydi Battal Gazi'nin babası): 517, 532, 543
Hüseyin Gazi Tekkesi: 515
Hüseyin Gazi ziyareti: 517
Hüseyin Halife (Yeniçeri Ağası): 437
Hüseyin, Hz.: 60, 293
Hüseyin, İmam: 43, 44, 293, 517
Hüseyin Kethüda Camii: 387
Hüseyin Paşa: 138, 146, 164, 472, 540, 549, 561, 562
Hüseyin Paşa, Deli: 135, 145, 151, 597
Hüseyin Paşa, Dişlenk: 235, 250
Hüseyin Paşa (Kapudan Deli): 24
Hüseyin Paşa, Kör (Amasyalı): 543, 544, 547, 549, 555, 561, 562, 564
Hüseyin Paşa, Nasif Paşazâde: 164, 539, 540
Hüseyin Paşa, Serdâr Deli: 578
Hüseyin, Sarraf: 504
Hüseyin Teftazanî: 277
Hüseyin Hüsameddin: 67
Hüseyinî: 293
Hüseyinî imâme: 62
Hüseyin-i Kerbelâ: 71, 293

Iğrandı Deresi: 22
Iğrandı Köprüsü (Bursa): 29
İhlamur: 575
İkrit Adası: 175
İlibad hisarı: 40
İlıca: 23, 76, 81, 82, 203, 225, 233, 234, 253, 254, 257, 267, 368, 377, 447, 473
İlıca kapısı: 224, 252, 253
İlıca Köyü: 232, 447
İlıca mesiresi: 220
İlıca sahrası: 469
İlıcahamam (Amasya): 218
İllyiyn cenneti: 136, 144, 398
İrak: 49, 123, 134, 181, 188, 237, 251, 304, 311
İrak-ı Arap ve Acem: 285
İrak-ı Dadyan dağları: 353
İrgandı Köprüsü (Bursa): 29, 30
İrgat: 200
İsfahan: 20, 273, 295, 298, 340
İsfahan borkü: 269, 319
İsfahan işi: 198
İsfahan yürükleri: 280

İsfakiye dağları: 182
İsparta: 534, 593
İstanoz: 537, 542
İstanoz Deresi: 533
İstanoz Kalesi: 544
İstanoz kasabası: 543, 566
İstavloz Nehri: 484
Işıklı kasabası: 592
ışkın: 243, 247
İvaz Dede, Şeyh: 569
İvaz Paşa: 60
ızar: 472

İblis: 121
İbn Havkal: 358
İbn Kesîr kıraatı: 107, 217
İbn Mukle, Hattat: 574
İbrahim Bey Sarayı: 471
İbrahim Çelebi: 167, 194, 452
İbrahim Çelebi (Hazine Kâtibi): 172
İbrahim Çelebi kalyonu: 182
İbrahim Efendi: 382
İbrahim Efendi, Cerrah Şeyhi: 186, 187, 191
İbrahim Efendi, İmam: 500
İbrahim Efendi, Muabbir: 188
İbrahim Efendi, Ruznâmecî: 438
İbrahim el-Mücâb Muharrem: 45
İbrahim Güvânân, Şeyh: 302
İbrahim Han: 99, 167, 171, 172, 184, 193, 195, 359, 426, 431, 432, 434, 438, 444, 459, 577, 579, 581, 582, 583, 584, 589, 591, 593
İbrahim Mücâb, İmâm: 45
İbrahim Mükerrrem, Seyyid: 44
İbrahim oğlu Mevlânâ İlyas: 64
İbrahim Paşa (Bağdad Veziri): 444, 446, 542
İbrahim Paşa, Kör (Hazinedar): 397, 539, 540
İbrahim Paşa Sarayı: 582, 583
İbrahim suhûfu: 271
İbrahim, Şehzâde: 91, 189, 191, 192, 193
İbrahim, Şeyh: 289, 314, 343
İbrahim Şirvanî, Şeyh: 343
İbrahim Tennurî, Şeyh: 504
İbrahim-i Mükerrrem: 43
İbrânî hatlar: 313
İbranice: 313
İbrî (İbranice): 121
İbrik: 300, 343, 428, 439, 476, 500, 525
İbrim: 581
İbrişim: 330, 334, 347, 358

ibrişim halılar: 62
ibrişim halıçe: 587
ibrişim ipek: 62
iç ağaları: 407, 415, 440, 441, 446, 476,
495, 496, 507, 544, 546, 556, 558, 565,
582, 584, 592
iç ağaları odaları: 440
iç gılmân-ı hâssalar: 482
iç gulâmları: 591
iç imamlık: 591
İç Kule (Trabzon): 108
iç mehterbaşı: 441
iç mehteri: 252
iç müezzînlik: 591
içki âlemleri: 271
içki emini: 100
İçme Suyu menzili: 75, 76
içoğlanları: 233, 555, 585, 592, 599
İçtuvar Kalesi: 274
İdil Nehri: 346
İdris Nebî, Hazret-i: 6, 122
İdris, Şeyh: 523
İdrivne kralı: 161
iğne: 220
iki tuğlu: 99, 151, 378, 413, 549
iki tuğlu beylerbeyi: 99, 378, 413
İkidiwan nahiyesi: 203
ilm-i da'vet: 579
ilm-i usûl: 42
iltizam: 5, 20, 450, 490, 491, 521
İlvoviçe: 273
İlyaki: 187
İlyas Dede Tekkesi: 225
İlyas, Mevlânâ (İbrahim oğlu): 64
İmad Ağa: 537
İmam efendi: 441
İmam-ı A'zam: 573
İmaret Hamamı (Trabzon): 108
İmaret Hanı: 486
İmirza Efendi: 91
İmirza Ma'sum: 342
İmranî hatlar: 313
İn kirman: 273
inci: 135, 284, 322, 441, 573
inci sedefleri: 135
inci tesbih: 261, 279, 345, 346
İncil: 371
incir: 5, 111, 472
İneada adası: 165
İnebahtılı Durak: 173
İnebazarı: 213
İnebeyi Çarşısı Hamamı: 22
İnebolu Kalesi: 87
İnegöl Kalesi: 40
İnehacı Köyü: 76
İnepazarı nahiyesi: 213

İngiliz: 123
İngiltere: 123
İnkırı: 520
İnönü Kalesi: 40
İntuvar Kalesi: 274
ip cambazı: 240, 418, 533, 534, 536
ipek: 37, 39, 62, 265, 319, 329, 330, 333,
338, 342, 347, 368, 414, 526, 596
İpek çarkçıları: 28
ipek elbise: 458
ipek kantar emini: 11
İpek mizanı emini: 20
ipek tüccarları: 20
İpekçiler Çarşısı: 27
ipekli değerli elbise: 458
iplik: 135, 527
İpsala fethi: 47
İpsir Paşa: 397, 444, 459, 537, 538, 539, 541,
550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557,
558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565
İran: 196, 212, 236, 250, 258, 268, 276, 280,
281, 289, 295, 296, 299, 300, 301, 305,
306, 307, 311, 314, 324, 327, 329, 339,
343, 345, 351, 353, 358, 364, 366, 367,
373, 390, 391, 519
İran Azeybaycanı: 327
İran hacıları: 98
İran kumandanı: 333
İran şahı: 284, 321, 329
İran şehzâdeleri: 46
İran ülkesi: 280, 314,
İran ve Turan: 283, 285, 296, 314, 340
İranistan: 318
İrem: 78, 294, 295, 317, 320, 330
İrem bağı: 9, 30, 71, 101, 106, 126, 202,
216, 239, 273, 277, 280, 284, 292, 304,
314, 316, 319, 323, 329, 331, 342, 406,
454, 457, 458, 473, 523, 576
İrem bahçeleri: 30, 198, 213, 215, 267, 304
İrem gülistanı: 263
İrem huyabanı: 284
İrve: 575
İrve İskelesi: 84, 201
İrve kasabası: 200
İsa Bey Medresesi: 18
İsa Çelebi: 51, 57, 213, 455
İsa, Hazret-i: 265, 392
İsa kuşu: 452
İsa Nebi: 265
İsfeç: 161
İsfendiyar: 351
İshak Nebî: 39
İshak-ı Kâzrunî ziyareti: 65
İshaklı kasabası: 598
İskefser kazası: 226, 227, 468
İskele Mescidi (Sinop): 91

iskemle: 111
 Iskender: 33, 77, 185, 352, 353, 354, 356, 399, 574
 Iskender Çelebi bahçesi: 71
 Iskender (Filikos oğlu): 77
 Iskender (Makedonlu): 77
 Iskender Paşa Camii (Trabzon): 106
 Iskender Paşa Dârülkurrâsı (Trabzon): 107
 Iskender Paşa Hamamı (Trabzon): 108
 Iskender Paşa Medresesi (Trabzon): 107
 Iskender Paşa Mektebi (Trabzon): 107
 Iskender seddi: 144, 177, 353
 Iskender Tarihi: 77, 372
 Iskender yapısı: 369
 Iskender-i Yunan: 77, 199
 Iskender-i Yunan Kalesi: 182
 Iskender-i Zülkarneyn: 134, 352, 354, 356, 364, 369, 399
 İskete fethi: 47
 İslâm Ağa, Defterdar: 152
 islimi: 16, 90, 285, 505
 İsmail, Hazret-i: 122
 İsmail Nebî: 122
 İsmail Şah (İran şahı): 321
 İspanya: 56, 83, 122, 124
 İspir: 235, 246, 251, 375, 397, 405, 410, 424, 434
 İspir Kalesi: 405
 İspir keçisi: 409
 İspir'in neftisi: 480
 İspiri doğan: 372
 İsraîlî: 122, 265
 İsrailoğulları tarihleri: 6
 İstanbul: 1, 4, 10, 27, 35, 36, 38, 48, 53, 54, 55, 56, 58, 70, 71, 75, 77, 81, 82, 83, 84, 88, 93, 98, 120, 124, 127, 146, 150, 151, 152, 161, 162, 164, 166, 184, 187, 195, 196, 197, 201, 202, 216, 227, 233, 236, 265, 283, 291, 304, 325, 331, 340, 366, 397, 431, 432, 434, 438, 443, 446, 449, 467, 475, 478, 496, 544, 553, 554, 562, 563, 569, 571, 572, 576, 577, 581, 584, 585, 588, 589, 590, 592, 596, 598
 İstanbul ayânı: 472, 490, 589
 İstanbul Boğazı: 101, 165, 166, 353, 576
 İstanbul fethi: 478, 571
 İstanbul gemisi: 128
 İstanbul gümrüğü: 244
 İstanbul halkı: 172, 184
 İstanbul kadısı: 68
 İstanbul kahvehaneleri: 28
 İstanbul Kalesi: 36
 İstanbul Kostantini: 95
 İstanbul körfezi: 5
 İstanbul mollası: 10, 577, 578, 581

İstanbul Rumu: 77
 İstanbul tarzı: 97, 240, 267, 270
 İstanbul Tekfuru: 77
 İstanbul veziri: 501
 İstanköy: 186, 350
 İstefan Köyü: 88
 İstefani Burnu: 94
 İstendil Adası: 173, 183, 350
 istihâre duası: 527
 istilâ: 322, 455, 462
 İstolni Kalesi: 434
 İsvan zümrüdü: 16, 382
 İsveç: 123
 İsveți Nikola: 158, 162
 isyan: 196, 254, 364, 539, 540, 542, 547, 549, 552, 561, 592, 594
 İşfet kralı: 161
 işkembe çorbası: 428
 işkence: 301, 302
 işlemeli peştemallar: 29
 İşlona hisarı: 41
 İt-til kabilesi: 334
 İyd Köyü: 382
 İzbariçe: 274
 İzek Köyü: 223
 İzmit: 78
 İzmir: 478, 527, 592
 İzmir gümrüğü: 244
 İzmir Kalesi: 52, 478
 İzmit: 74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 169, 199, 200, 575, 576
 İzmit boğazı: 83
 İzmit Kalesi: 77, 574, 576
 İzmit Körfezi: 77, 80, 200
 İzmit Tuzlası: 200
 İznik: 9, 40, 42, 50, 589
 İznik Kalesi: 40, 41
 İznikmit: 40, 74, 78
 İznikmit Kalesi: 41, 77
 İzoli Kürtleri: 237, 453

Jan Nehri: 276

Jana: 130

Jana kabilesi: 137, 338

Jidvar Kalesi: 274

Kaba: 243

Kababita: 122

Kabaca Burnu: 176

kabaniçe: 232

Kabartay Çerkezi: 121
Kabartay Çerkezistanı: 120
Kabartay kabilesi: 137, 337
Kâbe-i şerif: 442
Kabur Nehri: 333
kaburga: 301
Kaçı Deresi: 152
kadem ücreti: 453
Kaderî: 268, 383
Kaderî mezhebi: 363
Kadı Ali Efendi: 155
Kadı Bey Sultan: 91
Kadı Hamamı (Amasya): 218
kadı kaftanı: 580
Kadı Köprüsü Mahallesi (Amasya): 219
Kadı Köprüsü Mescidi (Amasya): 216
Kadı Medresesi (Amasya): 217
Kadı Mescidi (Sinop): 90
Kadı Nesimî Efendi: 554
Kadı Yaylası menzili (Bursa): 18, 32, 37
Kadıköy: 588, 589
Kadıköy Burnu: 74
Kadıköy Köyü: 576
kadınlar armudu: 291
Kadıoğlu Köyü: 229
kadirga: 135, 136, 137, 167, 169, 170, 171, 175, 589
kadirga bodostaması: 169
Kadızaâde Mehmed Çelebi Camii: 401
kadife: 37, 39, 291, 315, 472, 513, 515
Kadife Hanı: 570
kadife sırmalı eğer: 545
kadife yastık: 39
Kadir gecesi: 60, 140, 210, 297, 346, 430, 543
Kadirî tarikâtı: 531
Kadirî Tekkesi: 19, 217, 486
Kadirli: 414
Kadri Efendi Medresesi: 18
Kaf Dağı: 32, 33, 571
kâf ilmi: 80
Kâfir Hamamı (Trabzon): 108
Kâfir Meydanı (Trabzon): 106
kaftan: 243
Kağaç kenti: 319
Kağala nahiyesi: 213, 219
kağan arslan: 365, 373, 414, 599
Kâğıt emniyeti: 438
Kağızman: 322, 386, 387, 389, 390, 393, 399
Kağızman ağaları: 390, 393
Kağızman beyi: 390
Kağızman dağları: 389
Kağızman Kalesi: 389
Kağızman kulları: 390
Kağlı (Kağrı) Pazarı Mescidi (Amasya): 217

Kağnıpazar Mahallesi (Amasya): 219
Kağnıpazarı Hamamı (Amasya): 218
Kâhin Surid: 122
Kahkaha: 260
Kahkaha hisarı: 521
Kahkaha Kalesi: 13, 89, 259, 461
Kahkaha kulesi: 304
Kahkaha seddi: 353, 356, 387
Kahkaha surları: 336
Kaht Kalesi: 365, 368
Kaht şehri: 363, 364
kahvaltı: 441, 514, 528, 556, 576
kahve: 38, 234, 300, 428, 436, 467, 512, 541, 557, 579, 580
kahve dükkânı: 506
kahve ibriği: 476
kahvehane: 208, 332, 342, 402, 524
kakmacılık: 110
Kalamış Burnu: 74
Kalatimana Deresi: 97
kalay: 145
kalbur: 489
kale ağaları: 234, 375, 397
Kale Camii (Niksar): 224
kale dizdarı: 87, 92, 386, 391, 405, 450, 456, 463, 483, 485, 487, 490, 493, 506, 521, 567
kale döven topraklar: 138, 139
Kale Hamamı: 22, 376
Kale muhafızı: 94, 95, 96, 117, 357
Kalecik: 503, 504, 505, 506, 507, 533, 564
Kalecik Kalesi: 543
Kalecik nahiyesi: 507
kalemkârı: 310
kalemkârî behrampur: 269
kalemkârî peşk-peş (yenli) elbise: 269
kalem-traş: 572
Kalender Paşa: 186
Kalenderhane Tekkesi: 19
Kalenderoğlu (isyancı): 8, 11, 187, 483, 570, 594
Kalgay Sultan: 149, 152
Kaliboz Nehri: 85
Kalıparavoli: 117, 408
Kalipo vilâyeti: 78
kalita: 136, 171
kalkan: 128, 142, 179, 365, 412
kalkan balığı: 111
kalle-misk: 27
Kalmak küffârları: 359
Kalmaklar: 466
Kalmuk: 32, 33, 350
kaloz balığı: 112
kalpak: 465
Kaltakcızâde Camii: 388
kalyon: 167, 168, 171, 173, 182, 351, 463

Kamaniçe: 273
kamçı: 301
Kamer Dağı: 338
kamuş: 137, 301
Kamuş aşireti: 127
Kamuş Dağları: 127
Kamuş kavmi: 127
Kamuşlar aşireti: 100
Kâmûs-ı Ahterî: 102, 538
Kân Köyü: 237, 397, 447
Kandıra kasabası: 85
kandil: 26, 62, 177, 181, 216, 325, 410, 445, 481, 486
kandil tabakaları: 198
Kandillioglu: 245
Kandiye: 180
Kane Köyü: 246
Kaniye: 434
Kânköy: 65
Kanlıca Özeği: 138
Kanlıpınar: 220, 223
kantura: 233
kanunnâme: 234
kaplan emini: 463, 470, 493
Kapan Hanı: 471
Kapan Hanı (Amasya): 218
Kapan Mescidi (Sinop): 90
Kapdan Durak: 174
Kapdan Hüsâmzâde: 265
Kapdan Paşa: 83, 170, 172, 173, 475, 482
kapdanlık: 475, 482
Kapı kulları: 48, 414
kapıcı: 218, 242, 387, 495, 532, 536, 579
kapıcıbaşı: 169, 171, 233, 251, 283, 306, 322, 397, 414, 415, 425, 438, 446, 459, 494, 495, 532, 536, 537, 542, 546
kapıcılar bölükbaşı: 441
Kapıcılar Kethüdası: 193, 536, 555
Kapıdağı: 169
kapıkulu serdârı: 493
kaplan: 465
kaplan postu: 260
kaplıca: 23, 82, 348, 447
Kaplıca (Bursa): 8
Kaplıca Kapısı (Bursa Kalesi): 8
Kaplıca menzili: 81
Kaplıkaya dinlenmeyeri: 31
kaplumbağa: 546
Kapuspa Burnu: 183
kar gemileri: 35
Kara Ali, Cellat: 582
Kara Ardahan: 367
kara balgam: 76
Kara Çavuş: 459
Kara Çelebizâde: 67
Kara Firuz: 28

Kara Foça cengi: 437
Kara Halil (Mevlânâ Cendereli): 42
Kara Hasan Ağa: 595
Kara Haydar: 516, 592, 598
Kara Haydaroglu: 508, 514, 516, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599
Kara Hirmen: 162
kara kurdu: 465
Kara Künk Köyü: 382
kara mavna: 169
Kara Memi: 510, 514, 593, 595
Kara Piri: 414
Kara Veli: 514
Kara Yakub Köyü: 229
Kara Yalova Kalesi: 81
Kara Yalvaç oğlu: 81
Kara Yazıcı: 570, 594
Karabağ: 267, 268, 275, 276, 283, 325, 333
Karabalı adlı top: 324
Karabatak: 173, 174
karabiber: 113
karaca: 423, 546
Karaca Ahmed Sultan: 45, 46, 599
Karaca Mecidüddin, Sultan: 66
Karacalar [Atkaracalar] Köyü: 206, 207, 229
karaçubuk at: 275, 280, 315, 342
Karaçubuk Nehri: 50, 319
Karadeniz: 77, 85, 88, 91, 92, 93, 97, 101, 102, 110, 112, 116, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 129, 130, 134, 135, 136, 142, 146, 152, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 200, 201, 209, 211, 215, 226, 228, 337, 350, 351, 352, 353, 354, 403, 406, 407, 410, 430, 463, 465, 468, 474, 486, 575
Karadeniz Boğazı: 84, 166
Karadeniz Ereğlisi: 85, 86
Karadeniz fırtınası: 119
Karadeniz gemicileri: 97
karadüzen: 484
Karağöl menzili: 206
Karahürmen Boğazı: 166
Karahisar: 62, 461, 462, 465, 468, 593
Karahisar dağları: 464
Karahisar deresi: 461
Karahisar Kalesi: 40, 462
Karahisar-ı Sahib: 461
Karahisar-ı Şarkî: 235, 461, 462, 463, 465, 483
karaka gemileri: 171, 351
Karakeçili geçidi: 496
Karakeçili Köyü: 496, 543
Karako: 122
karakol: 138
karakullukçu: 239, 440, 492, 496, 498, 499, 502

karakuş: 546, 589
Karaman: 9, 138, 170, 175, 177, 274, 339,
431, 508, 538, 552, 554, 564
Karaman armudu: 472
Karaman Ereğlisi: 57
Karamanî, Şeyh: 66, 207
karamürsel: 84, 136, 171, 175, 180
karanfil: 111, 505, 568
karanfiliye: 111
Karanfilli Dede ziyareti: 66
Karanfilli mesiresi (Bursa): 31
Karanfilli şerbet: 38
Karanfilli Tekkesi: 66
Karanlık Kapı (Amasya Kalesi): 214
Karataşlar: 165
Karataşlık Karsı: 384
Karatay kenti: 392
Karatayak: 138, 151
karavana: 171
karavana kalyon: 167, 351
karavaş: 498
karavul: 137, 138, 324, 545, 546, 547
karavulhane: 387
Karayazıcı: 187, 214, 483, 485
Karayî: 122
karcıbaşı: 35
karçıga (atmaca): 294
Karçıga Han: 357
Kardul nahiyesi: 308
Karesi Kalesi: 41
karga: 177
Kargapazarı: 380, 388, 453
kargı: 432
kargı sırkı: 415, 546
kârgir: 79, 89, 94, 103, 107, 208, 215, 216,
218, 240, 241, 242, 254, 283, 287, 288,
341, 342, 377, 388, 402, 403, 406, 451,
452, 457, 458, 464, 471, 481, 485, 486,
524, 567, 568
kârgir bedesten: 318, 342
Kargu Kasabası: 487
Karı hamamı: 401
karınca: 365, 409, 417, 571
Karınca Köyü: 480
Karış Kalesi: 262
Karış Nehri: 262, 263
Karış şehri: 262, 263
karışe peyniri: 452
kariz: 287
Karkisa: 237
karpuz: 200, 245, 246, 269, 342, 466, 472,
536
Kars: 253, 262, 322, 323, 380, 383, 384, 385,
386, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 447, 536, 542, 589, 590
Kars alaybeyisi: 395

Kars ayânları: 390, 395
Kars hakimi: 429
Kars Kalesi: 322, 326, 377, 386, 389, 391,
395, 429
Kars kulları: 383, 386, 390, 391
Kars mansıbı: 589
Kars paşası: 390, 396, 410
kartal: 163, 533, 546
Kartal Köyü: 576
Kârun: 183
Kârun hazineleri: 83, 270, 288
Kârun malı: 184, 281, 341, 562
kasap: 568
Kasap Kurd: 245
kâse: 299, 428, 439, 440
Kasım Ağa: 475
Kasım Ağa Köyü: 475
Kasım Han (Revan Hanı elçisi): 260, 261,
262
Kasım Han, Şehzâde: 57
Kasım Hatib (Yakub oğlu): 221
Kasım (İmam Musa'nın oğlu): 45
Kasımpaşa Medresesi: 18
Kasımpaşa: 588
Kasımpaşa Mevlevîhanesi Şeyhi: 188
Kassab Cömerd köçeği: 143, 408
kassam: 569
Kastamonu: 48, 51, 86, 87, 88, 366, 505
Kaşa şehri: 364
kaşık: 511, 574
kâşî: 285, 291, 299
kâşî çini: 240, 270, 282, 284, 351
kâşî Fağfurf çini: 270
kâşî minna: 284
katana: 434
katar: 565
Kategaç Paşa: 413
katık peyniri: 450, 452
katır: 195, 198, 228, 232, 254, 258, 260, 309,
334, 414, 423, 425, 434, 446, 462, 464,
473, 491, 492, 497, 498, 503, 507, 515,
532, 546, 554, 557, 565, 569, 591
katırcı: 498, 529, 549
Katırcıoğlu: 443, 508, 510, 511, 514, 593,
594, 595, 596, 599
Katırlı dağı: 70
katife çakır: 244
kâtîp: 195, 552
katlâvî: 549
katmer beyaz yağlı çörek: 402
katmer çörek: 245
katmer kâhî: 291
katmer peyniri: 452
katmer yezd çöreği: 291
Katmeriş: 38
katmerli gül: 245

katr-ı nebât hamuru: 264
 katran: 93, 247
 katranlı kayıklar: 141
 katr-ı nebât: 172, 268
 katr-ı nebât-ı Hamavî: 393
 katı şekeri: 439
 Kavafhane: 225
 kavak ağacı: 119, 246
 Kavak Kalesi: 84, 165
 Kavak kasabası: 84
 Kavak Mahallesi (Lâdik): 470
 Kavak Meydanı: 105, 114, 430
 Kavaklı kazası: 474
 Kavala: 77
 Kavarna kasabası: 164
 kavuk: 288, 465
 Kavukçular: 21
 Kavukçular Çarşısı: 27
 kavun: 200, 245, 246, 269, 472, 568, 575
 Kavza (Havza): 215, 473, 474
 Kavzak: 122
 Kaya Bey (Mansurlu kabilesi beylerinden): 147
 Kaya Paşa hanedanı: 380
 Kaya Sultan: 265, 598
 Kaya Sultan makramaları: 362, 516
 Kaya Sultan yağlı: 511, 516
 Kayağan Çarşısı Hamamı: 22
 Kayağan pazarı (Bursa): 28
 kayağan taşı: 88, 389
 Kaydefâ: 8, 29, 353
 kayak: 113, 117, 119, 164, 172, 200, 312, 330, 351, 407, 408, 411, 416, 577, 588, 589, 590
 Kayık kapısı: 358
 kayıkthane: 590
 kayısı: 38, 246, 276, 315
 Kayışpınarı: 443
 kaymak: 474
 Kaynak suyu çeşmeleri: 21
 kaynarca: 23, 473
 Kaynarca kaplıcası: 26
 Kayser Harkil: 519
 Kayser Şah: 359
 Kayser ülkesi: 279, 295, 297, 316, 359
 Kayseri: 9, 39, 42, 46, 48, 323, 519, 539
 Kaytak: 335, 344, 360
 Kaytak Han: 355
 Kaytak kabilesi: 334, 336
 Kaytas Bey: 331
 kaz: 546
 Kaz Gölü: 214
 Kazak: 85, 89, 92, 95, 110, 118, 134, 136, 138, 139, 140, 150, 164, 165, 181, 228, 345, 350, 406, 407, 411, 416, 424, 425, 463, 465

Kazak hâkimi: 333
 Kazak Han Hamamı: 341
 Kazak hatmanı: 425
 Kazak kayıkları: 410
 Kazak-ı Ak: 164, 347
 kazan: 128, 134, 264, 265, 293, 358, 359, 392, 526
 Kazan Balkanı: 160
 Kazan hâkimi: 333
 Kazan Kalesi: 379
 kazan kumbarası: 177
 Kazan vilâyeti: 357
 Kazancı Baba Sultan ziyareti: 507
 Kazankaya Köyü: 469
 kazbık (para): 298, 299, 360
 kazığa vurma: 301
 Kâzım, İmam: 44
 Kâzım köle: 512, 513
 kazma: 176, 200, 353
 Kazova: 496
 Kazrun şehri: 249
 kebab: 113
 Keban: 450, 451
 kebab: 38
 kebabçı: 440
 Kebabçılar Çarşısı (Bursa): 27
 kebe: 128, 412
 Kebir Mahallesi (Bursa): 8
 Kebirbeli: 516
 Kecâbâd kenti: 306
 keçe: 128, 219, 240, 402, 464, 465, 477, 491, 528
 keçe çadır: 300
 keçe çakır: 269
 keçe külâh: 245, 445
 keçe oba: 300
 keçe torba: 35
 keçeli kapıcı: 11, 536
 keçi: 82, 83, 120, 134, 256, 319, 423, 464, 474, 526, 527, 567
 keçi tulumları: 348
 Keçilâb Mezaristanı: 302
 Keçivan Kalesi: 384, 386
 Keçivan Kalesi: 384
 Keçler aşireti: 100, 126
 Kederzâde Efendi: 518, 520, 532, 566
 Kederzâde Sarayı: 524
 kedi: 150, 246, 314
 kedi dellâh: 314
 kefal balığı: 111
 Kefalonya: 350
 Kefe: 121, 129, 134, 137, 151, 166, 339, 448
 Kefe Kalesi: 114, 134
 Kefeli Camii (Sinop): 90
 Kefelonyoz Adası: 174
 kefen: 531

Kefeniğnesioğlu güllüğü: 245
 Kefeniğnesioğlu Sarayı: 239
 Kefere Hamamı (Niksar): 225
 Kefken kasabası: 84
 kehhâl: 247
 Kehran Kalesi: 325
 Kehran Nehri: 312
 Kehrevan Hâkimi: 309
 Kehrevan Kalesi: 309, 310
 Kehrîz kenti: 278
 keklik: 34, 440
 keklik kebabı: 291
 Kelâm-ı İzzet: 444, 457, 515, 587
 Kelâmmullah hâfızı: 202
 Kelâpîş: 123
 Kelb Ali: 288
 Kelb Ali Han: 296
 Kelb Ali Şah Abbas: 298
 kelek: 390
 Kelenter: 264, 268, 275, 277, 280, 284,
 306, 307, 308, 310, 311, 315, 316, 317,
 318, 319, 320, 327, 330, 336, 338, 355,
 362, 367
 Kelenter Bağı: 263, 280
 Kelenter Bağı köşkü: 294
 Kelenter Bekârhanesi: 287
 Kelenterhane: 342
 Keliğra: 162, 164
 Keliğra burnu: 88
 Keliğra dağları: 91, 162
 Keliğra Dede: 158
 Keliğra Kalesi: 164
 Keliğra kayası: 162, 166
 Keliğra Saltık Sultan: 162
 Keliğra Sultan: 158, 162, 164
 Keliğra Sultan Dağları: 157
 Keliğra Sultan Kalesi: 157, 164
 Keliğra Sultan kayaları: 88, 157, 164
 Keliğra Sultan Tekkesi: 157, 158, 162, 164
 Keliğra Sultan Türbesi: 157
 Kelkit: 116, 410
 Kelkit Nehri: 228
 kelle: 178
 kellepuş: 430, 465
 Kelli Kalesi: 183
 Kelp Ali Han: 279
 Kemah: 410, 448, 449, 452, 453
 Kemah bezi: 450
 Kemah Kalesi: 237, 448, 449, 450, 451, 453
 Kemah tuzla emini: 459
 Kemah tuzu: 450
 Kemâl Paşazâde: 40, 63, 271
 Kemâleddin, Mevlânâ: 68
 kemençeci: 4
 kement: 211, 301
 Kemerler adlı yer: 119, 169
 Kemikli Ali Baba Sultan: 540, 576
 Keminvar Kalesi: 432
 Ken'an Paşa: 136, 138, 140, 142, 324, 376,
 541, 585
 Kendere: 330
 Kenderut Köyü: 294
 kendir ipleri: 93
 kendirci: 92
 kent kelenterî: 304
 kepi balığı: 350
 Kepizbaşı: 21
 Kerbelâ: 71, 293
 Kerbelâ şehitleri: 293, 494
 Kercanis kazası: 450
 Keremiş kenti: 317
 Kerempe burnu: 87
 Kerempe Limanı: 87
 kerende: 473
 kerense: 23
 kereste: 79, 85, 87, 169, 200
 kereste bezirgânları: 78
 kerevge zırh: 358
 kereviz: 113, 265
 kerevke zırh: 425
 Kerim Kalesi: 365
 Kerimeddin Hatun (Akkoyunlu Melik
 İzzeddin kızı): 383, 385
 keriz (çirkef lâğımı): 287, 290
 Kerkene kenti: 276
 Kerkük (Kelkit) Nehri: 215
 Kerkük nahiyesi: 230
 Kerkük Nehri: 228, 229, 467, 468
 Kerkük Ovası: 229
 Kerpe Adası: 85
 Kerpe kasabası: 85
 kerpiç: 476, 524, 527, 567
 kerrenay: 279, 289, 315, 345
 Kers: 129
 Kerş kirman: 273
 keruke zırh u zirih-külâh: 260
 keruke zireh (pelerine benzer zırh): 232
 kervan: 396
 kervan devaleri: 247
 kervan yolu: 453
 kervancıbaşı: 446
 kervansaray: 20, 198, 218, 242, 287, 341,
 344, 387, 461, 471
 kese: 477, 478
 keser: 104
 Kesik Künbet menzili: 275
 Kesikkule: 233, 239
 Keskin: 504, 547, 564
 Keskin subaşılığı: 547
 Keskinici: 503, 504
 kesme taş: 503
 kestane: 38

kestane ağaçları: 31, 33
Kestel dağları: 6
Kestel Kalesi: 40
Kestel nahiyesi (Bursa): 10
Keşan kadifesi: 315, 515
Keşan-ili fethi: 47
keşiş: 168, 264
Keşiş dağı: 6, 8, 11, 12, 14, 31, 32, 35, 36, 38
keşkek: 264, 454
keşkül: 481
Keşantış (İstanbul Tekfuru): 77
Ketağaç Paşa: 251, 259, 410, 412, 416,
418, 420, 424, 425, 426, 427, 435, 441,
443, 542, 552, 554
Ketağaç Paşa Tepesi: 435
kete: 243, 402, 454
Keteli dağları: 6
keten: 265, 347
kethüda: 415, 444, 497, 521, 532, 543, 553,
555, 556, 569
kethüdayeri: 92, 201, 209, 219, 224, 255,
256, 476, 485, 505, 566, 570
Kethüdayeri Hamamı: 451
Keykâvus: 371
Keykâvus mutfağı: 163, 291, 356, 357,
441, 570
Keykubad, Sultan: 94
Keys: 123, 124
Keys Arabı: 124, 125
Keysu: 123, 124, 125
Keyümers Şah: 330
Kibleli Saray: 485
kible-nümâ: 186
Kıbrıs: 265, 350
Kıbrıs savaşı: 177
Kıbrıs taşı: 265
kiji (ot cinsi): 247
kıl tarak: 546
kılavuz: 416, 489, 497, 507, 515
Kılıcı Mahallesi (Amasya): 219
Kılıcı Mescidi (Amasya): 216
kılçıklı kebe çekmarı: 126
Kılıksız buğday: 243
kılıç: 15, 110, 126, 128, 142, 143, 155, 158,
159, 160, 170, 179, 182, 229, 235, 236,
245, 258, 305, 330, 333, 347, 354, 364,
365, 372, 391, 397, 404, 408, 409, 412,
414, 418, 431, 433, 435, 436, 460, 462,
464, 478, 495, 501, 508, 509, 512, 513,
514, 515, 516, 540, 541, 543, 544, 548,
549, 553, 554, 557, 558, 559, 565, 570,
581, 583, 586, 587, 592, 593, 594, 596,
597
Kılıç Arslan: 222, 493
kılıç oyunları: 442
Kılmah: 122, 347, 357

Kılmah Tatarları: 350, 358
Kılmak: 345
Kımık: 345
Kınalı Adası: 83
Kıncı Hoca: 578
Kınık Nehri: 333
Kıpti: 6, 527
Kıptiler mahallesi: 12
Kırakoviçe: 274
Kıratova: 48, 400
kırbâ: 293
kırbâç: 301
Kırım: 98, 110, 134, 136, 146, 147, 148, 149,
151, 152, 157, 158, 181, 353, 355, 356,
359, 448, 449, 480
Kırım askeri: 137, 144, 146, 149
Kırım atıları: 130
Kırım hanı: 136, 146
Kırım kadısı: 334
Kırım tarihleri: 151
Kırım Tatarı: 357, 448
Kırım yarımadası: 114, 137
Kırkdilim: 491
Kırkdilim Dağı: 491
Kırkdilim Deresi: 492
Kırkdilim Köyü: 493
Kırklar makamı: 360
kırlangıç kanadı: 403
Kırmak: 123
Kırşehir: 46, 160, 594
kıspet: 536
kısrak: 230, 431, 442
Kıssahan: 28, 155
kış elması: 246
Kışlakçı Dayı: 4
kışık: 366
Kıyafetnâme: 573
kıymacı: 440
Kız Gözü: 474
Kızıl Adalar: 184
kızıl akçe: 498
Kızıl Hamam: 401
kızıl kahr: 462
Kızıl Kilise: 387
kızıl mangır: 583
kızıl uyuz: 24
Kızılada: 83
Kızılbaş: 65, 195, 251, 259, 263, 269, 276,
277, 278, 282, 283, 288, 291, 300, 310,
314, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327,
330, 331, 332, 333, 340, 351, 354, 359,
365, 366, 367, 373, 376, 384, 387, 390,
393, 396, 434, 446, 447, 536, 541
kızılak deynegi: 441
Kızıladağ: 281, 292
Kızıldeniz: 430, 431

Kızılalma: 181
Kızılırmak: 92, 166, 209, 473, 487, 496,
497, 498, 499, 502, 503, 511, 516, 537,
543, 545, 546, 547, 548
Kızılırmak geçidi: 502, 503, 545
Kızılırmak kıyısı menzili: 545
Kızılırmak menzili: 92
Kızılırmak Nehri: 92, 208, 209, 497
Kızılören nahiyesi: 308
Kızılöz nahiyesi: 203
Kızılar Ağası: 167, 168, 182, 189, 476
Kızılar Kalesi: 378
Kızılar Manastırı: 196
kibrit: 301
Kibrit altını madeni adası: 175
Kiçi Nogay: 137, 144
Kiçivan Kalesi: 384
Kiği: 235, 398, 410, 417, 453
kılar: 440, 481, 491, 497, 543, 583
kılar sandıkları: 502
kılarcı: 459, 512
kılarcıbaşı: 196, 440
kılarhane: 457
kile: 299, 312
Kili: 162
Kili Kalesi: 166
kilim: 128, 491
Kilis: 187, 483
Kilis ağası: 483
kilise: 71, 522
Kilisecik Burnu: 137
Kiliye Kalesi: 96
Kilk-i Hezâr Ahmedî menzili: 330
Kine nahiyesi (Bursa): 10
Kinnav Kalesi: 379
Kinze Kalesi: 379
kiraz: 38, 80, 111, 200, 202, 219, 268, 307,
472
kiraz mevsimi: 473, 474
kirde: 38, 219
kirde kebabı: 38
kirdimân: 486
kireç: 282, 441, 477, 485, 503, 526
kireç taşları: 304
Kireççibaşı: 75, 196
kiremit: 70, 71, 75, 78, 81, 84, 85, 90, 93,
104, 118, 199, 206, 208, 215, 218, 224,
225, 256, 471, 476, 485, 493, 506, 524,
571, 574, 575
kırifil (fil erkeklik âleti): 301
Kirmen Angar: 520
Kirmen-Süviş: 128
kirpi: 238
kirpik: 525
kispet: 535
Kisra kemeri: 284, 289, 312, 341, 461

Kitâb-ı Cezere: 107
Kitâb-ı Edvâr: 241, 394
Kitâb-ı İzzet: 578
Kitâb-ı İbn Hâcib Kâfiye: 578
Kitâb-ı Kâfiye: 73
Kitâb-ı Kudûrî: 64
Kitâb-ı Kûhistânî: 73
Kitâb-ı Miftâh: 566
Kitâb-ı Muhammediyye: 568
Kitâb-ı Şâfiye: 73
Kitâb-ı Şâtibiyye: 107
Kitâb-ı Vikâye: 42
Kite Kalesi: 40
Kobe Kalmah Han: 358
Koca Bay: 77, 78
Koca Eskici: 62
Koca Kalesi: 483, 484, 487
Koca Mehmed Çelebi: 534
Koca Murad Han İmareti: 20
Koca Muradiyye Medresesi: 18
Koca Nişancı: 253
Koca Valide: 443, 553
Kocaeli: 9, 77, 84, 85, 169, 197, 199, 200,
201
Kocaili: 41, 78, 575
Kocakaya: 483
koç: 420
koç dövüştü: 292
Koçhisar Köyü: 207
Koçu Baba Köyü: 503
Koçu Baba ziyareti: 503
koknar şarabı: 291
kolçak: 232, 233
Kolçivar Kalesi: 274
kolumborna top: 138, 151, 175, 256, 522
Komran Kalesi: 274, 433
konakçı: 196, 251, 439, 460, 518, 532, 544
Konakçı Paşa: 323
koncoloz: 168
Konis beldesi: 51
Konrapa Kalesi: 41
konsolos: 168
kontuş: 110, 472, 526
Konya: 8, 9, 39, 40, 48, 63, 75, 124, 572
Konya Kalesi: 323
Konya Lâdik'i: 469
Kopan sancağı: 432
Korkud, Şehzâde (Bayezid-i Velf oğlu):
54
Korkun Kayası menzili: 229
Koron Kalesi: 174
Korsika: 350
korucu: 78, 317, 355, 470
korucubası: 280, 284, 311, 327
Korul: 122
koruyucular: 387

Kosova cengi: 47, 98
Kosova savaşı: 47, 143
Kostanta: 110
Kostantıniyye: 3, 40, 221, 340
Kostantıniyye fâtihi: 221, 399
Kostantıniyye Kalesi: 53, 576
Kostantıniyye Körfezi: 3
Kostantin (İstanbul Tekfuru): 5, 97, 124
Kostantin kral: 196
Kostantin oğlu: 75
Kostantinopol: 520
koşum: 435, 442
Kotası aşireti: 129, 130
Kotası Limanı: 134
Kotur Kalesi: 259
Kova Mahallesi: 473, 474
kovan arısı: 228
Kovin: 344
kovuş tahtası: 157
Koylıhisar: 118, 227, 410, 468
Koylıhisar balı: 228
Koylıhisar dağları: 228
Koylıhisar Deresi: 468
Koylıhisar Kalesi: 227
koyun: 120, 126, 128, 134, 163, 211, 226,
228, 230, 247, 254, 256, 258, 260, 263,
305, 319, 333, 423, 446, 464, 465, 574
Koyun Baba: 210, 211
Koyun Baba fukaraları: 211
Koyun Baba Tekkesi: 480
koyun eti: 127, 245
Koyun Geçidi: 333
koyun kellesi ve paçası: 368
koz tavuğu: 128
Kozlu Baba Sultan Köyü: 255
Kozlu bağları: 473
kozlu helva: 208
Kozlu Kervansarayı: 344
köçek: 546, 549
köfte kebabçılar: 440
köfter: 226
köle: 100, 119, 128, 145, 154, 155, 156, 157,
164, 167, 168, 232, 247, 252, 260, 280,
296, 297, 315, 317, 321, 348, 371, 372,
379, 390, 414, 416, 417, 420, 435, 436,
437, 438, 439, 440, 462, 507, 512, 515,
516, 532, 546, 551, 554, 556, 557, 560,
563, 569, 591
kölemeç aş: 502
Kömür Hanı geçidi: 453
Kömür Köyü: 450
Kömür Nehri: 450
köpek: 150, 294, 334, 366, 417, 448, 508,
509, 582
köpek cengi: 586
köpek dövüşü: 292

Köprü fethi: 47
Köprü halkı: 487
Köprü Hamamı: 401
Köprü Kalesi: 484
Köprü Kapısı: 327
Köprü kazası: 213, 483
Köprü Mahallesi: 287
Köprü ovası: 484
Köprü şehri: 474, 479, 480, 483, 484, 485,
486, 487, 488
Köprübeli: 592
Köprühisar Kalesi: 40
Köprülü: 51, 548, 549, 560, 561
Köprülü askeri: 548
Köprülü çarhası: 548
Köprülü kazası: 487
Köprülü Mehmed Paşa: 483, 484, 485,
487, 543, 544, 547, 548, 549, 551, 554,
555, 560, 561, 562, 564
Kör Hudabende: 309, 337
Kör Hudabende Sebili: 287
Kör Lâdik sancağı: 470
Körköy (menzili): 475, 481
kös: 147, 204, 289
köse pilâv: 263
Köse Şaban Paşa Çiftliği: 491, 499
Kötebek Hanı Köyü: 570
Köstence: 162
köşkerlik: 451
Kral Kaynağı: 21
kristal tas: 293
Kubad Efendi Mescidi (Sinop): 91
Kubad Paşa: 346
kubadî pabuç: 535
Kuban Nehri: 136, 146, 166, 337
Kudûr: 73, 442
kudüm: 158, 159, 162, 211, 231, 266, 481,
545
Kudüs: 111, 188
Kudüs-i Şerif Kalesi: 189
Kudüs-i Şerif vilâyeti: 274
Kufe: 237
küfi hatt: 504
kuğu: 253, 519
kul: 415, 456, 498, 578, 583
kul ağaları: 389
kul eşkıyaları: 437
Kul (kapukulu askerleri): 52
kul kethüdası: 170, 388, 580
kula at: 426
Kulak Hacı Köyü: 488
Kule Hamamı (Trabzon): 108
Kule Hisar (Trabzon Kalesi): 102
Kulu Aka: 342
Kulu bölükbaşı: 414
Kulu Han, İmam: 366

Kum Baba Sultan: 548
Kum Baba Sultan Tekkesi: 547 -
Kum Baba Tekkesi menzili: 547
Kum kapısı (Sinop Kalesi): 88
Kumacak Hamamı (Amasya): 218
Kumadamı kenti: 396
Kumanova Köyü: 469
Kumar Dağı: 33
kumaş: 78, 145, 174, 243, 299, 315, 345,
348, 471
kumbara: 177, 179
Kumkapı meyhaneci kefereleri: 588
Kumkapı (Sinop): 91
Kumla Kalesi: 304, 305, 325
Kumla şehri: 305
Kumla üzümü: 305
Kumtabya: 177
Kumuk: 122, 334, 336, 345, 349, 352, 353,
357, 358, 360
kunduz: 349, 580
Kunduz yaylası: 487
Kunut Nehri: 333
Kur Deresi: 462
Kurâyî: 268
Kurbagılı Köyü: 507
kurban: 166, 186, 195, 226, 228, 231, 234,
305, 469, 517, 546, 577
kurban bayramı: 140, 297, 346, 410
kurban kellesi: 304
Kurban Kulu: 288
kurban postları: 163
Kurbanı Alisi Hamza: 28
Kurd Çavuş: 188
Kurd dereleri: 467
Kurduman Şah (Çobanoğullarından):
460
Küreyliş Arnavudu: 124
Küreyliş Dağı: 124
Küreyş: 123, 124, 125
Küreyş kabilesi: 123, 125, 130
Kuril kavmi: 337, 371
Kurna arsları: 464
Kurna Kalesi: 237
Kurra kubbeleri: 587
kurşun: 25, 27, 29, 46, 79, 106, 128, 174,
197, 199, 210, 216, 217, 218, 239, 240,
241, 301, 376, 400, 408, 430, 463, 485,
486, 493, 494, 504, 523, 570, 587
kurşun (mermi): 139, 143, 179, 408, 411,
417, 510, 557, 586, 587, 595, 596
kurşun zarfı: 482
Kurşunlu: 560
Kurşunlu Dağı: 548
Kurşunlu Han (Bursa): 20
Kurşunlu Mahzen: 3, 74
kurt: 465, 546

Kurtderesi Köyü: 499
Kurtlar Sarayı kasabası: 503
Kurtsarayı kasabası: 497
Kurucan: 235
Kuruçay kazası: 450
Kuruçay subaşı: 459
Kuruçay voyvodası: 450, 453
Kurukavak mesiresi: 220
kuruş: 78, 99, 100, 118, 128, 145, 151, 183,
202, 213, 233, 245, 314, 361, 379, 382,
390, 400, 404, 405, 414, 420, 438, 440,
447, 450, 453, 462, 467, 483, 485, 492,
513, 515, 516, 517, 518, 520, 532, 536,
537, 541, 551, 580, 592
Kusayra Kalesi: 431
kuş: 452, 453
kuş yumurtası: 538
kuşak: 207, 232
kuşka: 147
Kuşlunca beli: 330
Kutasi aşireti: 100
Kutbeddin Muhammed Yezdi hattı: 294
Kutbeddin-i İzniki, Mevlânâ: 50
kutta: 314
kutu bozası: 202, 208
Kuyu Nehri: 87
kuyu suları: 290
kuyumcu: 110, 242, 243, 291, 467, 490
kuyumcubaşı: 194
Kuyumcular büresi: 389
Kuyumcular Çarşısı: 27
Kuyvar Kalesi: 274
kuzu: 211, 446
Kuzucan: 410
kübe: 138, 147
kübe kerevge zırh: 358
Kücâbâd Köyü: 294
Küçücan Köyü: 303
Küçük Abaza Paşa Sarayı: 239
Küçük Acem: 414
Küçük Ağa Camii (Amasya): 216
Küçük Ağa Medresesi (Amasya): 217
Küçük Ahmed Paşa: 325
Küçük Akçakale: 405, 420
Küçük Ardahan: 386
Küçük Çavuş Paşa (Kütahya veziri):
459, 542, 550, 551, 593, 598
Küçük Pazar (Trabzon): 109
küçükoda: 583
küfegi taş: 238
küheylân at: 129, 147, 167, 168, 182, 228,
232, 260, 261, 279, 280, 315, 323, 400,
406, 407, 412, 415, 419, 423, 424, 434,
435, 515, 545, 551, 554, 557, 569, 580,
586, 590, 591
küheylân katana: 434

küheylârı kısıraklar: 431
kükürt: 23, 24, 225
Kükürtlü kaplıcası: 24
külâh: 233, 245, 287, 445, 527
Külek: 474
külünk: 223, 505
kümbet: 344
Kümeylî Tekkesi: 19
Kümle nahiyesi: 419
Künbetoğlu Camii: 376
Kür Nehri: 255, 266, 276, 329, 330, 331,
332, 333, 337, 338, 341, 347, 362, 363,
364, 365, 367, 368
Kürd / Kürt: 106, 237, 242, 252, 255, 256,
257, 258, 259, 261, 262, 305, 374, 401,
427, 444, 450, 453, 465, 489, 498
Küre kasabası: 361
kürek: 176, 408, 409
kürek (kemiği): 301
kürekçiler: 174
kürk: 109, 151, 233, 261, 269, 315, 319,
348, 414, 425, 426, 428, 438, 471, 482,
509, 544, 554, 560, 578, 579, 580, 596
kürsü mahfili: 105
Kürün Çayı: 329
Küsaht Kalesi: 377
Küşte-gırân yani Güreşçiler Tekkesi: 19
Kütahya: 36, 85, 542
Kütahya Hanı (Bursa): 20
Kütahya Kalesi fethi: 47
Kütahya paçası: 526
Kütahya padişahları: 519, 567
Kütahya paşası: 459, 513, 598
Kütatis Kalesi: 372, 378
Kütatis ülkesi: 371
kütük: 207
Kütür Köyü: 448

Lâ'li: 270, 312, 382
Labuşvar Kalesi: 274
laçıga: 125
Lâdik: 46, 214, 469, 470, 472, 473, 474,
479, 480
Lâdik Gölü: 215, 469, 472, 473, 474
Lâdik ıhcaları: 473
Lâdik Kalesi: 470, 473
Lâdik kavzası: 473
Lâdik mesire yerleri: 472
Lâdik ziyaret yerleri: 474
lağım (tünel): 177, 178, 179, 521, 522
lağımçı: 149, 171
lahana: 245
Lahican: 20, 39, 347

Lahican armudu: 111
Lahicanî: 288, 321
Lahsa vilâyeti: 274
Lakba: 125
Lâkderh kenti: 306
Lakdirik Köyü: 294
la'l: 134
Lala Mustafa Paşa Camii (Erzurum): 240
Lala Paşa mektebi (Erzurum): 242
lâle: 34, 247
lâlezar: 248
la'li pamuk: 269
La'li Paşa: 250
lanet halkası: 549
Langa bostarı: 35
Latin: 122
Latin dili: 36, 162
Latin Tarihi: 6
lavaşa: 219
Lavaşa yufka ekmeği: 467
Laz: 101, 104, 125, 403
Laz dili: 104
Laz gemisi: 412
Laz köyleri: 96, 118
Laz meneksile gemisi: 119
Laz meneksile kayıkları: 119, 411
Laz meneksileleri: 117, 408
Laz taifesi: 101, 125, 408
Lazgi vilâyeti: 118
Lazistan: 412
Lazkî: 101, 124, 125
lazut: 423
lazut darsı: 409
leblebili helva: 208
Ledün ilmi: 303, 572
leğen: 300, 343, 428, 439
Leh (Polonya): 46, 122, 158, 161, 181, 273
leke hastalığı: 447
lekfûrî: 472
lekfûrî bez: 119
lekfûrî bogası: 307
Lenduha: 34, 36
levend: 3, 203, 386, 459
Levend Han: 332, 380, 412
levendat sipahi: 255
levrek balığı: 111
Leylâ ve Mecnûn: 573
Lezgi: 97, 98, 114, 122
Lezgi Dağı: 101, 103
Lezgi kavmi: 101
Libka: 122, 158
Liman Kapısı: 346
Limni: 350
Limni Kalesi: 183
limon: 111, 114
lipaçe cûbbe: 549

Lipâta: 350
 Livane sancağı: 374
 livne balığı: 200
 Liyan Dağı: 282
 Liyoş: 126
 Lokman: 572
 Lokman, Şeyh: 45
 Lonca kapısı (Sinop Kalesi): 88
 Loncat: 56
 londura mavi çuka: 244
 lor peyniri: 452
 Lubiniçe: 274
 Lûr hâkimi: 333
 Lûr hanı: 345
 Lûr Kalesi: 325
 Lûri: 375
 Lûri Kalesi: 369
 Lûristan: 25
 Lûristan Hanlığı: 330
 Lûristanî: 122
 Lusar Hamamı: 290
 Luturyan: 122
 lüffan (ekşi) nar: 226
 lûgat ilimleri: 438, 538

Mâ'ide suresi: 302
 Mâ'ide-i Musa: 312, 474
 Maanoğlu Dağı: 399
 Maarra suyu: 473
 ma'bedhane sofası: 31
 Macar: 122, 123, 433
 Macar kaleleri: 274
 Macar serhadleri: 519
 Maça aşireti: 131
 Maçin: 359
 Ma'di Kerb: 234, 266, 312, 545
 Madyan oğlu Yanko: 6, 70, 82, 83, 164
 Mağân hâkimi: 333
 Mağribî: 123
 Mağrib-zemin vilâyeti: 274
 Mağripli Pehlivan Nâsır: 535
 Mahan: 40, 58, 226, 336, 400, 469
 Mahçıl: 374, 378
 mahkeme: 239, 388, 399, 401, 443, 445,
 493, 518, 559
 Mahkeme Camii: 78, 485
 Mahkeme Camii (Amasya): 216
 Mahkeme kapısı (Ulu Cami): 14
 mahlep: 300
 Mahmil-i şerif imamlığı: 590
 Mahmud Ağa, Bıyıklı: 584, 588
 Mahmud Ağa, Kara: 186
 Mahmud Ağa, Kuşçu: 443

Mahmud Çelebi: 186
 Mahmud Efendi (Üsküdarlı Şeyh
 Hazret-i Aziz): 67, 186, 187, 188,
 189, 190, 194, 599
 Mahmud (Gazneli Sultan): 250
 Mahmud, Hazret-i: 427
 Mahmud Paşa: 95, 400
 Mahmud Paşa, Koca (Fâtih'in veziri): 468
 Mahmud Paşa, Musahib: 95
 Mahmud Paşa (Rumeli Paşası): 384
 Mahmud, Şehzâde (Bayezid-i Veli oğlu):
 54
 Mahmud-âbâd: 333, 336, 340
 Mahmudî asker: 256
 Mahmudî at: 390
 Mahmudî beyi: 259
 Mahmudî fili: 464, 580
 Mahmudî Kürtleri: 256, 261
 Mahnoz nahiyesi menzili: 117
 mahsulât öşrü: 130
 makara: 487
 makas: 526
 Makedon şehri: 77
 Makedonin Kalesi: 77
 Makedonya şehri: 353
 makrama: 112, 362, 439, 516
 Maksud Efendi Mescidi (Sinop): 91
 Maktelül-Hüseyn: 293, 294, 316
 mal defterdarı: 99, 235, 374, 386
 Malatya: 39, 48, 195, 196, 237, 453, 472,
 517, 590
 Malatya Kalesi: 373
 Malatya sancağı: 590
 Malazcird Kalesi beyi: 256, 259
 Malazgird: 235, 247, 417
 Malazgird beyi: 10, 259, 260, 420
 Malazgird Kalesi: 248, 255, 460
 Malazgird yolu: 248
 Mâlin-i Tebrizî, Şeyh: 302
 Malta: 40, 135, 167, 168, 171, 174, 186, 350
 Malta Adası: 174
 Malta gazası: 167, 169, 171
 Malta gemileri: 181
 Malta generali: 55
 Malta kadırgası: 168
 Malta savaşı: 169
 Maltepe: 216
 Mama Hatun: 232, 447
 Mama Hatun Köyü: 232, 447
 Mamalı: 414
 Mamrevan: 235, 410, 417, 453
 Mamrevan Kalesi: 379, 381
 Mamrevan nahiyesi: 382
 Mamrol Melik (Gürcistan
 meliklerinden): 404
 Mamsuh Çerkezi: 126

Mamşuh kabilesi: 137, 338
 manastır: 4
 Manastır dinlenme yeri: 473
 Manastır fethi: 47
 mancınık: 69
 mancınık taşı: 448
 mandalar dövuşü: 292
 Mandoval Deresi: 462
 mangır: 299, 583
 Manî: 13, 526
 Manisa: 52
 Mankut illeri: 147
 Mankuth: 137, 144
 Manmâh kenti: 309
 mansib: 440
 Mansurlu kabilesi: 137, 144, 147, 151
 mantar: 259
 Manya: 183
 Manya burnu: 183
 marangoz: 87, 88, 92, 104, 169, 441
 Maraş: 9, 333, 375, 397
 Maraş eyaleti: 170, 177
 Maraş Kalesi: 373
 Maraş Karsı: 384
 Maraş-ı Zülkadriyye vilâyeti: 274
 Mardin: 259, 486
 Mardin Kalesi: 334, 449, 533
 Marik Köyü: 450
 Marilye fethi: 47
 Marula Melik: 371
 Marzivan sahrası: 212
 Masir Dağı: 263
 Masir kenti: 263
 mastaba çorbası: 263, 291
 mastaba sofaları: 31
 mastıcıbaşı: 431
 maşad: 248
 matara: 233
 mataracı: 412
 mataracıbaşı: 233
 matbah: 35
 matbah emini: 196, 440, 459
 matrak: 442
 Mâveraünnehir: 39, 97
 mavna: 170
 Mavrol Han (Gürcistan Hâkimi): 459,
 537, 591
 mavuna: 136, 171, 179, 519
 maya (dişi) deve: 228
 Mayburnev: 123
 Maydanos Kapısı (Amasya Kalesi): 214
 maydanoz: 113, 265
 mâye makamı: 4
 maymun: 177
 mazenderanî: 25, 260, 263, 273, 332
 mazı değirmenleri: 225

Me'mun Halife: 281
 Mecd Efendi: 538
 Mecdeddin: 291
 Mecingird: 235, 410, 453
 Mecnun: 319
 Mecusi: 298
 meddah: 28, 479
 Medine: 2, 51, 55, 56, 60, 98, 123, 124,
 188, 192, 274
 Medrese: 5, 15, 16, 18, 42, 53, 60, 64, 68,
 79, 86, 91, 93, 105, 106, 107, 109, 162,
 169, 202, 203, 214, 216, 217, 218, 225,
 240, 241, 254, 277, 286, 332, 341, 357,
 376, 380, 388, 401, 406, 447, 468, 477,
 486, 494, 506, 523, 567, 571, 572, 578,
 579, 580, 587
 Medrese Camii (Çorum): 494
 Medrese-i Bayezid Paşa Medresesi
 (Amasya): 217
 mefret (iri) toplar: 451
 Mehmed Ağa Camii (Sinop): 90
 Mehmed Ağa, Deli: 377
 Mehmed Ağa, Helvacı: 219
 Mehmed Ağa, Kadızâde: 219
 Mehmed Ağa, Kamuş (Melek Ahmed
 Paşalı): 127
 Mehmed Ağa, Kuloğlu: 219
 Mehmed Ağa, Küçük: 485
 Mehmed Ağa (Silahdar Filibeli): 428
 Mehmed Bey Camii: 79
 Mehmed Bey, Gazi: 51
 Mehmed Bey (Malazgird Beyi): 10, 259,
 260
 Mehmed Çelebi: 573
 Mehmed Çelebi (Akşemseddin oğlu):
 573
 Mehmed Çelebi Hanı: 486
 Mehmed Çelebi, Kadızâde: 401
 Mehmed Çelebi, Kuloğlu: 80
 Mehmed Çelebi (Üsküdarlı Cambaz
 Sipahi): 534
 Mehmed Efendi: 423
 Mehmed Efendi, Dal: 359
 Mehmed Efendi, Esirî: 167
 Mehmed Efendi (Rodoslu): 443
 Mehmed Efendi, Yazıcızâde: 525
 Mehmed Giray, Kalgay: 152
 Mehmed Hamdullah, Şeyh
 (Akşemseddin oğlu): 573
 Mehmed Han: 16, 197, 221, 455, 456,
 573, 580, 581, 582, 592, 594
 Mehmed Han (Fâtih Sultan): 10, 40, 52,
 53, 55, 58, 78, 81, 82, 94, 95, 97, 98,
 101, 104, 109, 117, 201, 207, 213, 216,
 222, 227, 252, 285, 399, 400, 404, 448,
 455, 462, 468, 477, 478, 571, 577

- Mehmed, I.: 52
Mehmed, III.: 11, 93, 267, 268, 275, 329, 533
Mehmed, IV.: 184, 442, 582, 591, 592, 599
Mehmed Nurulhüdâ, Şeyh (Akşemseddîn oğlu): 573
Mehmed oğlu Hüseyin Hüsameddin: 67
Mehmed Paşa: 151, 258, 396, 437, 438, 439, 443, 447, 476, 502, 536, 554, 559, 560, 563
Mehmed Paşa, Bıyıklı: 449
Mehmed Paşa Camii (Amasya): 215, 216, 218
Mehmed Paşa, Civan Kapıcıbaşı: 149, 150, 151, 194, 438, 579
Mehmed Paşa, Çavuşzâde: 459
Mehmed Paşa, Çerkez: 235
Mehmed Paşa, Defterdarzâde: 194, 196, 258, 279, 345, 382, 389, 396, 410, 411, 414, 417, 424, 425, 426, 427, 428, 434, 437, 443, 459, 463, 488, 506, 511, 538, 543, 552, 561, 563, 576, 579, 589, 590
Mehmed Paşa (Erzurum veziri): 258, 260, 412, 423
Mehmed Paşa (Gürcü Koca): 324, 445
Mehmed Paşa (Haleb Veziri): 333
Mehmed Paşa Hanı (Amasya): 218
Mehmed Paşa İmaretî: 217
Mehmed Paşa (Ketenci Ömer Paşa oğlu): 102, 251, 410
Mehmed Paşa (Koca Mevlevî Sadrazam): 581, 582, 584, 589, 590, 598, 599
Mehmed Paşa, Köprülü: 483, 484, 485, 487, 543, 544, 547, 548, 549, 551, 554, 555, 560, 561, 562, 564
Mehmed Paşa, Kurt: 505
Mehmed Paşa Mahallesi (Amasya): 19
Mehmed Paşa Medresesi (Amasya): 217
Mehmed Paşa (Mevlevî Koca Derviş): 442, 581
Mehmed Paşa Sarayı: 186
Mehmed Paşa (Sarı Ahmed Paşa kethüdası): 329
Mehmed Paşa (Solak Ferhad Paşazâde): 366
Mehmed Paşa, Tabarıyassı: 250, 251, 268, 323, 324, 325, 326, 410, 439, 476, 488, 591
Mehmed Paşa, Tayyar: 102, 239
Mehmed Reis, Kuloğlu: 74
Mehmed Şah Dede ziyareti: 64, 545
Mehmed Şah, Mevlânâ: 53, 64
Mehmed, Şehzâde: 53, 54, 190, 192, 221, 359, 478, 539
Mehmed Üftâde Efendi, Şeyh: 67
mehter: 252, 487
mehterbaşı: 441
mehterhane: 234, 415, 497, 534, 556
Mekeşvar Kalesi: 274
Mekke: 2, 51, 55, 56, 60, 98, 121, 123, 170, 188, 192, 312
Mekke gazası: 170
Mekke şerifleri: 60
Mekke-i Mükerrerme vilâyeti: 274
mektub: 443, 444, 459, 460, 475, 483, 484, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 547, 548, 550, 551, 553, 554, 559, 561, 563, 569, 589
Mekû Kalesi: 259, 261, 366, 449
Meküçüvür kenti: 330
Melâmîler: 427
Meleçe: 268, 276
Meleçe armudu: 305, 342, 568
Melekî Bola: 578, 581
Melen Nehri: 201
Melhame: 531
Melik Çoban-ı Kurduman: 460
Melik Gazi: 39, 212, 223, 226, 450, 453, 469, 483
Melik Gazi Camii (Niksar): 224
Melik Gazi (Dânişmendogullarından): 469, 484, 490
Melik Gazi (Niksar fâtihi): 487
Melik İzzeddin (Akkoyunlu): 383
melikî üzüm: 111, 291
melikî zira: 299, 326, 346, 382, 400, 506, 521
Memecik ekmeği: 472
Memekzâde: 569
Memi Can: 303, 481
Memi Can Dede, Şeyh: 517
Memû: 414
Menâkıb-ı Emir Sultan: 62
mendil: 178, 261
meneksile: 112, 117, 119, 403, 408, 411
meneksile borusu: 112
meneksile gemisi: 119, 412
meneksile kayak: 97
Menekşe: 183, 198
Menekşe Burnu: 173
Menekşe Kalesi: 183, 449
Menend: 317
Menend Kapısı: 317
Menkli Giray Han: 99, 128
Menkub Kalesi: 155, 449
Menteşe: 48, 366
Menteşe Bay vilâyeti: 274
Menuçehr: 122, 267
Menval Deresi: 259
menzilhâne: 482
Merağa: 307, 308, 318

Meram bağı: 294
Merânkeşli: 123
Merava Kalesi: 417
mercan: 101
mercan tesbih: 260, 544, 554
Merce Köyü: 564
Merdân Aka Can: 288
merdiven: 444
Merend: 472
Merend Kalesi: 325
Merend sultanı: 277
Merend şehri: 276, 277, 283, 332
merhem: 598
merhem-i Süleymanî: 389
Merhur Kalesi: 420
Merih nahiyesi: 352
Merkab Kalesi: 449
merkep: 289
mermer: 25, 90, 106, 197, 216, 270, 313,
360, 384, 385, 473, 474, 475, 478, 479,
481, 505, 587
mermer işçiliği: 352
mermer kazıcısı: 385
mermer sanduka: 232, 304
mermer ustası: 505
mermer yontucusu: 505
mermerciler: 197
Merrih burcu: 290
mersin balıkları: 148
mertebanî: 439, 440
Mervan: 43, 44, 307
Mervan ibnü'l-Himar: 273
Merzâ Sultan ziyareti: 344
Merzifon: 50, 64, 214, 477, 478, 479, 480,
481, 482, 483, 487, 488, 496
Merzifon bezi: 480
Merzifon Gümüş şehri: 399
Merzifon halkı: 479
Merzifon Kalesi: 476
Merzifon Ovası: 479
Merzifon sahrası: 488
Merzûk Kifâfî: 98
Mescid-i Haram: 387
Mesih dergâhı: 189
Mesih kilisesi, Hazret-i: 393
Mesih milleti: 308
Mesihâ-mezhep: 122
Mesihî kiliseleri: 308
Mesihî milleti: 371
Mesnevî-i Şerîf: 457
mest: 440, 508
Mestan Bey: 444
Mestî Bey Köyü: 564
meşale: 181, 325, 349, 368, 387, 410, 549
meşe: 246, 485
Meşhed şehri: 343

meşin kese: 515
mevâcip (maaş): 386, 578, 583
Meval: 123, 124
Meval Arabı: 123
Mevlânâ: 30
Mevlânâ âyini: 457
Mevlânâ Tekkesi: 18, 457, 523
Mevlevî fukaraları: 457
Mevlevî külâhı: 598
Mevlevî rakısı: 492
Mevlevî semâi: 457, 492
Mevlevî Vezir: 442, 443, 589
Mevlevîhane: 65, 217, 222, 455, 459, 523
Mevlevîhane İmareti: 217
Mevlevîhane mesiresi (Bursa): 30
Mevlevîhane şeyhleri: 222
Mevlevîhane tekkesi: 486
mevleviyet: 375, 520
Mevlûd-ı Manzûm: 573
Mevlûd-i Nebî: 293
Mevlûd-i Şerîf: 67
Meyafârikin (Silvan): 237
Meydan Hamamı: 341
Meydan Kapısı: 327
Meydan Kapısı (Amasya Kalesi): 214
Meydan kapısı Mescidi (Sinop): 91
Meydan kapısı (Sinop Kalesi): 88, 90
Meydan Mahallesi: 341
Meydan Mahallesi (Amasya): 218
Meydancık menzili: 383
Meymendî Han (Kehrevan Hâkimi):
309, 310, 394
Meyyitoğlu: 51
Mezid Han Hanı menzili: 316
Mikdîsî papaz: 264
mıknatıs: 392, 451
Mırmır Mahallesi: 287, 289
Mırmır Mahallesi Hamamı: 290
Mısır: 2, 33, 55, 56, 58, 63, 74, 75, 98, 123,
127, 167, 187, 197, 248, 281, 284, 285,
351, 359, 430, 431, 437, 455, 527, 538,
552, 578, 581
Mısır askeri: 183
Mısır Asvan'ı: 399
Mısır at koşumu: 513
Mısır binicileri: 431
Mısır eyaleti: 552
Mısır fethi: 63
Mısır gemileri: 85
Mısır halkı: 430
Mısır haracı: 421
Mısır hazinesi: 26, 167, 182, 184, 188, 196,
198, 281, 578
Mısır iskelesi: 78
Mısır işi halıçalar: 198
Mısır savaşı: 99

Mısır tuhefleri (hediyeleri): 197
 Mısır Veziri: 197
 Mısır Züleyhâsı: 430
 mızrak: 125, 128, 142, 387, 410, 431, 550, 558, 565
 miad şekeri: 439
 Midilli: 350, 452
 Midilli Kalesi: 183
 miftah gulâm ağası: 415
 mihmân saray (konukevi): 198, 278
 mühmandâr: 280, 284, 320, 570
 Mihranrud nahiyesi: 290, 294, 309
 Mihri: 222
 Mihrimah Hatun: 222
 Mijingird Kalesi: 383
 Mikâ'il: 271
 mikât ilmi: 186
 Mikril: 110, 119, 120, 122, 130, 371, 411, 417, 419, 420, 421, 423, 424
 Mikril aşiretleri: 419
 Mikril aznavurları: 407
 Mikril çobanları: 120
 Mikril dili: 421
 Mikril esiri: 416, 417
 Mikril kayıkları: 408
 Mikril Kazak: 425
 Mikril (tüfenk-atan): 120
 Mikrilce: 125
 Mikrilistan: 98, 100, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 152, 157, 337, 352, 354, 403, 406, 407, 408, 411, 412, 416, 417, 419, 420, 421, 423, 427, 434, 436
 Mikrilistan beyleri: 416, 438
 Mikrilistan hâkimi: 420
 Mülâs: 48
 Milli kenti: 319
 Milli Nehri: 319
 Miloş Koblaci: 47
 Mimar Hüsam: 197
 Mimar Sinan: 20, 71, 78, 79, 197, 199, 202, 240, 493, 523
 minâ balığı: 350
 minber: 90, 197
 Mir Fettah (Mâzenderan tüfenkçiler ağası): 25
 Mir Güne Han: 322
 Mir Haydar Tekkesi: 287
 mîrâb ağası: 479
 mirâhur: 470
 Mirek isimli kılıççı: 243
 mîrî güherçile: 406
 mirî katar: 35
 mirî seyisler: 440
 miron yağı: 392
 Mirza Ali Bey Camii: 333
 Mirza Bay: 288

Mirza Han Hamamı: 346
 Mirza İmad kenti: 315
 Mirza Rıza ziyareti (Hüseyin Baykara oğlu): 275
 misafirhane: 210, 524
 Misis fethi: 47
 misk: 210, 219, 228, 248, 284, 291, 315, 382, 407, 441, 472, 477, 481, 508, 526, 563, 568, 571
 misket: 111
 misket üzüümü: 291
 miskî kartal: 163, 533, 546
 Miskinler (Amasya): 216
 Miskinler (Bursa): 22
 Miskinler mahallesi: 24
 Miskinler Tekkesi (Amasya): 217
 Mizistre Kalesi: 449
 Moğan hanı: 345
 Moğaz Han: 390
 Moğazbird Kalesi: 390, 391
 Moğol: 122, 273, 307, 316, 334, 335, 336, 345, 349, 351, 368, 473
 Moğol dili: 271, 281, 305, 334, 520
 Moğol Etrâki: 336
 Moğol taifesi: 268, 384
 Moğolca: 23, 336
 Mohaç Savaşı: 143
 Molla Arab Cabbârî: 17, 66
 Molla Câmî: 73, 578
 Molla Çelebi Efendi: 234
 Molla Fenârî Medresesi: 18
 Molla Husrev: 17, 67
 Molla Hünkâr (Mevlânâ Celâleddin Rumî): 46
 Molla Kutbeddin: 273
 Molla Saray: 12, 524
 Molla Yegân: 53
 Molla Yegân Medresesi: 18
 Moloz Kapısı (Trabzon Kalesi): 103, 104, 112
 Moltan seyyahları: 25
 Moltanî: 122
 monlayî pamuğu: 269
 Mora: 170, 171, 173, 174, 176, 183, 350
 Mora Adası: 173, 174, 176
 Mora pathıcanı: 466
 moran: 14, 25, 270, 293
 moran cam: 285
 morina: 148
 Moskof: 136, 144, 147, 148, 149, 151, 158, 161, 181, 350
 Moskof Kazağı: 351
 Moskof kralı: 141, 144, 145, 146, 150, 151, 161
 Moskof: 33, 122, 346, 347, 357, 358, 359, 371

Moskov elçileri: 347
 Moskov Kazağı: 346, 357
 Moskov kralı: 346
 Moskov tüccarları: 359
 Moskova: 32, 345
 Moton Kalesi: 174
 muafnâme: 231
 muafnâme fermanları: 230
 Muaviye: 124, 354, 359, 568
 Mudanya: 5, 69
 Mudanya İskelesi: 35
 Mudanya kayığı: 3
 Mudina (Kostantin Tekfur'un kızı): 5
 Mudurnu Kalesi: 1, 51
 mûğ: 330
 Muğânî: 122
 muğlab: 76
 Muğni'l-Lebîb: 42
 muhabbetnâme: 260, 271
 muhafazacı: 151
 muhallebi: 439
 Muhammed Bâkır, İmam: 44
 Muhammed Buhârî: 45, 159, 162
 Muhammed el-Himârî: 307
 Muhammed Gazan (Moğol padişahlarından): 305
 Muhammed Hacı Bektaşî el-Horasanî, Seyyid: 44
 Muhammed Hanefî (Hoca Ahmed Yesevî bin): 43, 44
 Muhammed Hudabende (Argunşah oğlu): 82
 Muhammed ibn İshak: 121, 353
 Muhammed Şam-ı Gazan: 266, 282, 283, 289, 304, 305, 308
 Muhammed Şam-ı Gazan Camii: 284
 Muhammedî ezân: 366
 Muhammedî gaziler: 333
 Muhammedî kılıç: 373
 Muhammedî sarık: 288, 316, 527
 Muhammedî sofralar: 345
 Muhammediyye kitabı: 202, 525
 muhayyer: 526, 527, 533, 536, 567, 568
 muhayyer ferace: 526
 Muhnad tepesi: 324
 muhtesib: 301, 463, 470, 476, 485, 493
 muhtesib ağa: 11, 100, 456, 521
 Muhyiddin-i Arabî: 42, 45
 muhırbaşı: 11
 mukaddem: 546
 mukarnas: 285
 mum: 100, 325
 mum söndürenler: 334
 Mumhane Kapısı (Trabzon): 108
 Mumhane (Trabzon Kalesi): 104
 Muncî: 123

Munzır Çayı: 451
 Munzır Dağı: 451
 Munzır Nehri: 451
 murabba: 297
 Murad Ağa: 325, 580
 Murad Ağa, Kara (kul kethüdası): 553, 580, 581
 Murad Bey: 40
 Murad Dede Kaynağı: 21
 Murad Gazi: 317
 Murad Han: 15, 24, 47, 55, 193, 236, 253, 277, 309, 310, 320, 323, 324, 325, 326, 331, 394, 477, 478, 583, 591
 Murad Han (Bağdad fâtihî): 84, 259, 436
 Murad Han Camii (Çorum): 494
 Murad Han Gazi Medresesi: 494
 Murad Han Türbesi: 55, 57
 Murad Haseki: 475, 481, 482, 483
 Murad, I. (Gazi Hüdâvendigâr): 5, 10, 15, 19, 23, 47, 65, 98, 277
 Murad, II.: 16, 52, 53, 55, 57, 58, 64, 221, 476, 477, 531
 Murad, III.: 22, 292, 305, 310, 321, 330, 331, 332, 333, 336, 340, 351, 354, 364, 366, 367, 384
 Murad, IV.: 28, 49, 71, 78, 89, 99, 135, 136, 193, 196, 218, 236, 240, 253, 262, 267, 268, 269, 275, 283, 290, 292, 307, 311, 316, 318, 322, 323, 329, 340, 351, 355, 376, 437, 538, 541, 575, 577, 591
 Murad Paşa, Kara: 443, 581
 Murad Paşa, Kuyucu: 187
 Murad Paşa Türbesi: 236
 Murad, Sultan: 2, 43, 53, 182, 195, 206, 236, 265, 271, 395, 478, 528, 539, 543, 577, 589
 Murad, Şehzâde: 54, 191, 193
 Muradiye: 3, 12
 Muradiye Hamamı: 22
 murassa kılıç: 414
 murassa koşumlu at: 434
 murassa takımlı at: 280
 Murat Nehri: 237, 386, 453
 Murtatova: 517, 533, 537, 542, 551
 Murtatova subaşılığı: 520, 564
 Murtaza Ağa, Destarî: 591
 Murtaza Ağa, Sarıkçıbaşı: 591
 Murtaza Ali: 296
 Murtaza hadisi kitapları: 286
 Murtaza Paşa: 65, 194, 323, 324, 325, 326, 442, 443, 475, 481, 482, 483, 584, 589, 591, 596
 Murtaza Paşa Çiftliği menzili: 488
 Murtaza Paşa (İbrahim Han'ın silahdarı): 583
 Murtaza Paşa ordusu: 596

Murtaza Paşa (Sâlih Paşa'nın kardeşi):

542

Murtaza Paşa, Silahdar: 442, 590, 591

Murtaza Paşa, Şehit: 250

Musa Çelebi: 51, 437, 455

Musa Çelebi (Yıldırım Bayezid Han
oğlu): 15, 57, 164

Musa, Hazret-i: 248, 313

Musa Kâzım, İmam: 44, 45

Musa mucizesi: 313

Musa (pâlehang-i): 481

Musa Paşa, Silahdar: 323, 324

Musa Rıza, İmam: 45, 343, 449, 481

Musa Sofrası: 33

Musa, Şehzâde: 54

musahib: 95, 172, 186, 195, 431, 432, 434,
441, 578

musahibe avratlar: 581

Musallâ büyük camii (Bursa): 17

musannif: 525

Musavra kasabası: 164

Musa-yı Mükerrer, Seyyid: 45

mûsikî ilmi: 241, 394

Muslihiddin Ağa: 459, 553

Muslihiddin-i Rumî, Şeyh: 64, 67

Mustafa Ağa: 196, 537, 542

Mustafa Ağa, Cündîbaşı: 585

Mustafa Ağa, Çerkez Terzi: 195

Mustafa Ağa (hünkâr

kapıcıbaşılarından): 532

Mustafa Ağa, Müsellim: 232

Mustafa Bey: 258, 507

Mustafa Bey Hamamı (Amasya): 218

Mustafa Bey Mescidi (Amasya): 217

Mustafa Bey Sarayı: 471

Mustafa Bey (Şuşik Beyi): 260

Mustafa Dede: 545, 546

Mustafa Efendi Mescidi (Sinop): 91

Mustafa Han: 332

Mustafa Paşa: 197, 333, 367, 426, 437,
438, 538

Mustafa Paşa Camii: 202

Mustafa Paşa, Canpolatoğlu: 250, 323,
324, 325, 439

Mustafa Paşa Çeşmesi: 242

Mustafa Paşa, Defterdar: 437

Mustafa Paşa, Gürcü: 359

Mustafa Paşa, Koca: 196, 197

Mustafa Paşa, Lala Kara: 4, 25, 136, 164,
169, 171, 172, 240, 259, 322, 324, 330,
331, 332, 333, 340, 366, 377, 378, 379,
381, 384, 385, 387, 394, 426, 436, 438,
540, 577, 578, 592

Mustafa Paşa Medresesi: 523

Mustafa Paşa, Silahdar: 206, 323

Mustafa Paşa, Tekeli: 234

Mustafa, Sultan: 193, 331, 367, 582

Mustafa, Şehzâde: 57

Mustansır Billah (Bağdad halifesi): 384

Musta'sımî hatt: 504

Musta'sımî yazısı: 13

Musul bezi: 472

Musul vilâyeti: 274

Muş Nehri: 148

muşamba: 240

Mutabbak Kalesi: 519

mutfak: 30, 31, 100, 109, 163, 210, 356,
357, 439, 441, 457, 476, 481, 491, 497,
503, 570

mutfak kapkacağı: 491

mutriban: 292

mutrip: 319, 457

Muyuncak Han: 358

muza'fer pilâv: 263

mü'ezzin: 33, 158, 587, 591

mü'ezzin mahfili: 240

mü'ezzinbaşı: 195, 543, 590

mü'ezzinlerin mahfili: 197

Mü'ezzinzâde Sarayı: 485

mübaşir: 533

mücevher eğer: 232

mücevher esvaplar: 182

mücevher gaddâre: 414

mücevher hançer: 183

mücevher kılıç: 183, 232

mücevher koşumlu at: 261

mücevher otağı: 411

mücevher saat: 544

mücevher ve murassa kılıf: 436

mücevher ve murassa kuşak: 232

mücevherli tirkeş (okluk): 232

Mü'eyyed oğlu Alî: 221

Müftî: 92, 459

Müftizâde Ahmed Efendi Tekkesi
(Amasya): 217

Müftü Camii (Niksar): 225

Müftü Hamamı (Niksar): 225

mühür: 589, 591

mühürdar: 441

mühürlü arz-ı mahzarları: 413

müjdecî: 180

Mükellef Hatuniye Mektebi (Trabzon):
107

Mükelye aşireti: 131

Mülakkab Çavuş: 482

Mülakkab İstanbul Mollası: 577, 578

Mülakkab Kabîh Çavuş: 475

Mülakkab Kadiasker: 459

Mülakkab Oğlan püzevengi: 581

mülâzım: 538

Mültekâ: 73

Mültekâü'l-ebhur: 442

mümessek altın: 554
 münakkaş kahvehaneleri: 79
 münakkaş rumîler: 285
 münebbid (kabartmalı) kâse: 516
 müneccim: 186
 Müneccim Hasan Kefrî: 172
 Müneccimbaşı Çelebi Efendi: 172
 Müneccimek Efendi: 172
 Münîrî Efendi: 222
 münşî: 268, 275, 277, 279, 284, 306, 307,
 310, 311, 317, 327, 330, 332, 355, 362,
 367
 Mürekkepçiler: 236
 Mürselât suresi: 398
 mürver ağacı: 112
 müsebbih: 479
 müsellahtüfenk: 142
 müsellemler: 195, 196, 441
 müsellim: 232, 411, 445, 446, 462
 Müshil: 75, 81
 Müskür: 347
 Müskür Kapısı: 356
 Müskür nahiyesi: 344, 347, 348, 349, 351,
 352, 356
 Müskür vadisi: 352
 Müstakim Hanı: 287
 Müstansır-billah: 307
 müşk-i rumî: 247
 Müşteri nahiyesi: 352
 müteferrika: 233, 324, 415, 546
 Mütevekkil Alallah: 281, 282, 284
 mütevellî: 478, 565, 566
 Müveylih Kalesi: 430

Nahçıvan demiri: 346, 415, 424, 546

Nahçıvan hâkimi: 267
 Nahçıvan hanı: 264, 271
 Nahçıvan Kalesi: 283
 Nahçıvan / Nahçıvan: 20, 260, 261, 262,
 264, 266, 267, 268, 269, 271, 273, 275,
 283, 317, 318, 321, 325, 333, 340, 345,
 384, 392, 394
 Nahçıvan ovası: 273, 276
 Nahçıvan seferi: 265
 naib: 33, 96, 256, 456, 470, 476, 485, 493,
 521
 Nakışlı Bölükbaşı: 414, 418, 444
 nakib: 317, 485
 nakibüleşraf: 78, 88, 92, 100, 202, 208,
 213, 253, 255, 311, 386, 400, 405, 450,
 456, 462, 470, 476, 493, 505, 520, 568
 nakkare: 158, 301, 415
 nakkaş: 291

Nakşa: 350
 Nakşibendî tarikâtı: 66, 382, 460
 Nakşibendî Tekkesi: 19
 Nakşivanlı: 137
 Nallıhan menzili: 570
 namazbur (abdestbozan): 76
 namazgâh: 31, 395
 namık üzümü: 111
 Nâmî Efendi: 107
 nane: 247
 nar: 111, 226, 472
 nar şarabı: 291
 nârdenk: 93
 narh: 297, 299
 Nasîf Paşa, Veziriazam: 89, 570
 Nasîf Paşazâde: 164, 539, 540
 Nasîya Kalesi: 208
 Nasihatnâme: 541
 Nasreddin (Cerbeli Pehlivan): 536
 Nasrullah, Şeyh (Akşemseddin oğlu):
 303, 572, 573
 Nasuh Paşa oğlu: 429
 Naşî Deresibaşı: 21
 na'than: 457
 Nazarbat Kalesi: 379
 nazarort (karantina) limanı: 176
 Nazarta Limanı: 175, 176, 177, 188
 Nazilli: 111
 nebât-ı hamavî: 439
 Nebevî dârülhadisi: 286
 Nebevî ledün ilmi: 303
 Necah Kalesi: 404
 necef: 14, 25, 270, 285, 293
 necm-i Ahmed: 291
 necm-i halef armudu: 291
 Neçah Kalesi: 420
 nedim: 319
 Nefî Efendi: 254
 nefir (boru): 279, 495, 504
 nefirleri: 345
 neft emini: 348
 neft madeni: 347, 349
 neft (petrol): 347, 348, 349, 357
 neft yağı: 347, 348, 357
 Nemrud ateşi: 112, 138, 160, 172, 175,
 231, 252, 345, 409
 Nemse: 123, 274
 Nemse Çasarı: 433, 434
 Nemse dili: 520
 Nenekler Köyü: 507
 Neriman: 548, 587
 Nesimî Efendi (Çerkeş Kadısı): 559
 nevrüz-ı sultanî: 496
 Nevruzili: 138, 144
 neyzen: 4
 Nigebolu: 48

Niğde: 9, 48, 207
 Nihavend: 298, 303, 311
 nikâb burka: 472
 Nikhisar: 469
 nikris hastalığı: 8, 25, 50, 225, 572
 Niksar: 39, 224, 226, 262, 469, 474, 539,
 553, 565
 Niksar fâtihî: 226, 487
 Niksar ılcası: 225
 Niksar Kalesi: 215, 223
 Nil: 33, 122, 238, 338
 Nil-çay kenti: 337
 nilüfer: 90, 247
 Nilüfer Hanım: 61
 Nilüfer Köprüsü: 6, 69
 Nilüfer Nehri: 6, 34
 Nilüfer Sultan: 6
 Nimet Dede: 266
 Nimet-i Uyvar Kalesi: 274, 433
 Nişabur: 45
 Nişabur mavisî cübbe: 101
 nişancı: 253, 441
 Niyazâbâd: 336, 362
 nobut: 430, 431
 Nogay: 122, 135
 Noğol: 122
 nohudî mezhep: 312
 Novesin: 437
 Novoborda: 400
 Novoborda Kalesi: 52
 Nöbethane kapısı: 401
 nöker: 277, 278, 300, 306, 317, 320, 330,
 332, 336, 348, 355, 359, 362, 367
 Nûbî kavmi: 123
 Nuh Necî, Hazret-i: 122, 123, 157
 Nuh Tufanı: 7, 121
 Nu'man ibn Sâbit (İmam-ı A'zam): 19,
 240, 296, 326
 Nureddin Giray Sultan: 152
 Nureddin-i Bîmaristanî, Şeyh: 302
 Nurulhüdâ: 573
 Nurullah, Şeyh (Akşemseddin oğlu): 68,
 572
 Nusaybin: 482
 Nuşirevan: 226, 234, 259, 264, 265, 355,
 356, 361, 363, 364, 369, 371, 372, 384,
 389, 391, 419
 Nuşirevan-ı Gûrcistan: 372
 Nuşirevan-ı Kisrâ: 284

ocaklık: 374, 378, 386
 od pilâv: 263
 Oda Dağı: 369, 377
 oda ücreti: 523
 odabaşı: 218, 242
 odun: 201, 231, 246, 403, 440, 466
 odun ağası: 247
 oduncular: 465
 Odunkapısı: 83
 Odunpazarı: 528
 Odurya Kalesi: 378
 Ofçabolu: 51
 Oğan: 336
 oğlak: 474
 Oğlan püzevengi: 581
 Oğuz adamları: 202
 Oğuz kavim: 335
 Oğuz taife: 335, 568
 Ohçu Kalesi: 378
 ok: 125, 126, 128, 142, 178, 260, 292, 419,
 430, 509, 559, 586, 587
 okçular: 292, 419
 Okçuzâde: 2, 69, 101
 okluk: 279, 513, 541, 543, 554
 Okmeydanı seyiryeri (Bursa): 32
 okran (ot cinsi): 76
 Okyanus: 351
 Olanlı: 138
 Olgar Yaylası: 379, 388
 Oltu Çayı: 381
 Oltu sancağı: 374, 375, 379
 Omaniçe: 273
 On İki İmam: 286, 300, 318
 On İki Yâr: 330, 367
 Or: 149
 Or-ağzı Kalesi: 148, 149
 Orçivek Köyü: 388
 ordu aşçıları: 300
 Ordubar: 276, 472, 568
 Ordubar Kalesi: 325
 Orhan Bey: 8, 40
 Orhan Çelebi: 8
 Orhan Davulu: 10
 Orhan Gazi: 5, 8, 9, 19, 29, 33, 41, 42, 45,
 46, 53, 54, 58, 59, 60, 77, 80, 158, 161,
 474, 480, 494
 Orhan, Şehzâde: 54
 Orhaniye Manastır Medresesi: 18
 Orlu: 138
 Orta Cami: 586
 Orta Hisar Camii (Trabzon): 106
 Orta Hisar Kurrası (Trabzon): 107
 Orta Hisar (Trabzon Kalesi): 102, 103,
 104, 107, 108, 109
 Orta Kapı: 387, 388
 Orta Kule Camii (Trabzon Kalesi): 105

Oba: 553

Obur Dağı: 120, 128
 ocak demirleri: 128

Orta Macar: 122, 364, 433
Ortaköy: 207
oruc: 1
Osman Ağa, Çiftelerli: 292
Osman Gazi: 5, 8, 9, 33, 40, 41, 53, 54, 58,
81, 82, 206, 207, 570, 574
Osman, Hazret-i: 280, 311, 587
Osman Paşa (Erzurum Defterdan): 251
Osman Paşa, Özdemiroğlu: 134, 282, 283,
287, 318, 332, 333, 340, 344, 346, 351,
352, 354, 355, 356, 359, 471
Osman, Sultan: 192, 539
Osman, Şehzâde: 54, 190, 191
Osmancık: 41, 45, 48, 58, 201, 209, 212,
227, 479, 480, 575
Osmancık Kalesi: 92, 209
Osmancık köprüsü: 544
Osmanlı: 2, 41, 58, 178, 259, 267, 275, 310,
327, 336, 340, 349, 351, 358, 359, 361,
364, 367, 368, 373, 386, 393, 419, 505,
527, 599
Osmanlı askeri: 349, 443
Osmanlı Defterhanesi: 399
Osmanlı elçileri: 280
Osmanlı kabirleri: 360
Osmanlı kanunları: 323
Osmanlı kılıcı: 309, 321
Osmanlı ordusu: 443
Osmanlı şenlikleri: 366
Osmanoğlu: 8, 9, 10, 40, 42, 49, 51, 56, 58,
67, 71, 77, 87, 98, 99, 149, 150, 151,
162, 165, 176, 177, 179, 188, 191, 193,
194, 213, 220, 227, 236, 251, 258, 259,
260, 267, 274, 282, 283, 295, 309, 325,
326, 330, 339, 340, 346, 357, 359, 365,
373, 384, 389, 399, 400, 411, 412, 448,
449, 454, 455, 456, 461, 463, 469, 470,
490, 519, 520, 540, 550, 575, 583
Osmanoğlu donanması: 150, 181
Osmanoğlu kanunu: 520
Osmanoğlu kulları: 449
Osmanoğlu mehterhanesi: 233
Osmanoğlu namusu: 560
Osmanoğlu padişahı: 228, 549
Osmanoğlu şehzâdeleri: 53, 220
Osmanoğlu tâci: 58
Osmanoğlu tahtı: 373
Osmanoğlu veziri: 377
Osmanoğlu yarlığı: 149
ot ağaları: 147
Otağa Bay Han: 394
otağ /: 175, 176, 195, 233, 251, 263, 293,
323, 324, 325, 414, 424, 425, 427, 428,
434, 443, 497, 543, 544, 549, 553, 554,
555, 557, 589, 591, 596
otlak: 138

Oynağanlıoğlu: 510, 514, 593, 595

Ödağacı: 282

Ölü Don Nehri: 138, 146, 147
Ömer bin Abdülaziz: 71, 88
Ömer Çelebi, Hattat: 245
Ömer Efendi Camii: 387
Ömer Efendi, Mısır Şeyh: 74
Ömer, Hazret-i: 123, 124, 170, 278, 280,
311, 355, 429
Ömer Paşa, Ketenci: 84, 96, 102, 116, 251,
410, 421, 427
ördek: 546
ördek zülüfü: 465
Örfi, Hâfız: 102, 288
örfi (yerel) iklim: 243, 269, 290, 315
örfi (yerel) vergi: 178, 256, 304
örümcek: 409, 418, 587
öşr-i sultani: 182
öşür: 5, 134
Özbek: 122, 350
Özbek atı: 315
Özbekistan: 348
Özdemiroğlu Camii: 341, 358
Özdemiroğlu Kethüdası: 331
Özi kirman: 273
Özü: 164
Özü beylerbeyisi: 102
Özü eyaleti: 136, 164, 236
Özü Kalesi: 164
Özü Kazağı: 164, 228
Özü Nehri: 166

Pabuç: 128, 440

paça: 243, 526
paçarız: 143
paçile: 489
padişah başdardası: 135
padişah buyruğu: 537
Padişah cebehanesi: 142
Padişah Defterhanesi: 372, 520
Padişah divanı: 168, 396, 442, 552
padişah emirleri: 397, 399, 445, 542
padişah fermanı: 533, 552
padişah has haremî: 35
padişah musahibi: 194, 325, 591
padişah otağı: 324
padişah tuğu: 322
pâleheng: 481
Palu: 453

palude: 291, 439
pamuk: 265, 269, 276, 291, 307, 317, 329,
342, 347, 368, 464, 568
pamuk bezi: 450, 472, 480, 486
pamuk çiçeği: 265
pamuk ipliği: 480, 486
pamuk tarlaları: 362
Pañcarış aşireti: 131
Papa gemileri: 181
Papa Kalesi: 433
Papa Monta: 32
papak: 465
papaz: 160, 168, 175, 264, 371, 372, 392, 393
papır hasırları: 153
Pârisî dili: 71
Parmakkapı: 599
pasdik: 226
Pasin: 235, 383
Pasin askeri: 417
Pasin beyi: 252
Pasin Köyü: 396
Pasin Ovası: 252, 253, 254
Pasin sahrası: 251, 252, 383
Pasin sancağı: 252, 386, 396, 410
pasta: 126, 127
pasta darısı: 130, 409, 423
pastırma: 526
Paşa Camii (Erzurum): 241
paşa gömlekleri: 516
paşa hâssı: 84, 95
Paşa hazinesi katarı: 497
paşa imamı: 500
paşa katarı: 497
paşa kethüdası: 491, 497
Paşa konağı: 518
Paşa sancağı: 99
Paşa Sarayı: 12, 78, 202, 215, 239, 240,
245, 248, 250, 388, 524, 584
Paşasuyu: 80
paşmaklık bahası: 5
patlıcan: 245
patlıcan inciri: 111
patrik: 112, 168, 182, 264
Paya Kalesi: 274
pây-baf: 307
pây-çille: 489
pây-püş (ayakkabı): 269
Pazarbaşı Değirmenleri: 446
Pazarbaşı Mahallesi: 244
pehivan (savaşçı) gürzü: 452
Pehlevî dili: 271
Pehlevîce: 307
pehlivan: 528
pehlivan gürzü: 477
pehlivan huştı: 433
pekmez: 458, 480

pekmez şerbeti: 219
peksimat: 84, 240
pelit: 246
pembe (pamuk): 540
pembe (pamuk) bezi: 362
Penak nahiyesi: 419
Pencpirim: 188
Pendik Köyü: 196, 576
Pengird Kalesi: 405
Penk: 374, 375
Penk Kalesi: 380, 420
Perak Kalesi: 274
Peravadi: 51
perde: 480
Perî Han (Gürcistan Hâkimi Mavrol
Han kızı): 459
Perihan (Mavrol Han'ın kızı): 537
Perizat Dağı: 378
Perkan Kalesi: 377
Perkan nahiyesi: 419
Perpolum Kalesi: 96
Perşembe pazarı: 228
Pertak Kalesi: 379
Pertek sancağı: 374
Pertekrek Kalesi: 405
Pertev Paşa: 79
Pertev Paşa Camii: 78
Pertev Paşa Hamamı: 79
Pertev Paşa Hanı: 199
Pertev Paşa mihmansarayı: 79
Pertev Paşa Sarayı: 340
Pertev Paşa (Süleyman Han veziri): 78
perverde: 219
Pesi Köşk Hamamı: 290
peşkir: 244, 428, 439
peştemal: 39, 270, 440
petenbâf: 315
Peteşvar Kalesi: 274
peygamber armudu: 291, 317
Peygamber Sancağı: 73
Peyjen (Kuderiz): 308
peynir: 226, 450, 452
Pınarbaşı: 21, 22
Pınarbaşı (Bursa): 7, 8, 18, 33, 38
Pınarbaşı Kapısı (Bursa Kalesi): 8
Pınarbaşı mesire yeri (Bursa): 30
Pırak: 56
pırasa: 113
pırnar (meşe) yaprağı: 526
Pijen: 384, 437
pilaki: 113
pilâv: 109, 263, 291
pîl-gûş nehengi (tımsah): 350
pink: 171
Pinyanişi dağları: 276
Pinyanişi Kürtleri dağları: 275

Pir Budak Han Kervansarayı: 287
Pir Budak Han Sarayı: 287
Pir Dede Sultan: 476, 477, 478, 479, 480, 481
Pir Dede Sultan çöyresi: 480
Pir Dede Sultan Menkıbesi: 477
Pir Dede Sultan Tekkesi: 477, 478
Pir İlyas: 53, 221, 222
Pir İlyas Dede İmaretı: 217
Pir İlyas Türbesi: 53, 222
Pir İlyas-ı Amasyavı: 50, 222
Pir Merizât: 342, 343
Pir Mirzâ: 343
Pirbaş Aka: 288
Pirespirim Kalesi: 433
Pirespirim kapudanı: 434
Piri Paşa (Karaman Paşası): 339
pirinç: 226, 262, 299, 315, 317, 319, 320, 321, 329, 338, 342, 347, 396, 568
pirinç bozası: 291
pirinç çeltiği: 452, 463
Pirinç Hanı (Bursa): 20, 27
Piriştine: 47
Pirlepe fethi: 47
Pirler Tekkesi (Amasya): 217
Pisu Nehri: 126
Piyâle Kethüda (Tersane Kethüdası): 136, 142
Piyâle lala: 54
Pizoniçe: 161
Poşap Kalesi: 274
Poşon Kalesi: 274
Polat Mahallesi (Lâdik): 470
Polata Limanı: 97
Polata pazarı: 97, 105
Poli Kalesi: 576
Polya yani Tanrı-yıkıcı fethi: 47
Popoli nahiyesi: 96
Portakal: 122
Post: 464, 534
Posthu: 375
Posthu Kalesi: 378
Posthu sancağı: 374
Postun-pos Baba: 47
Posuho aşireti: 130
potaç: 171
Pravadi Kalesi: 159, 160
Pristine: 400
Pulur Köyü: 232
pusula: 153
Pülbağ Kapısı Hamamı: 290
Pülbağ Mahallesi: 287
Pürkalem Hamamı: 457
Pürtekrek sancağı: 374

Raba Nehri: 433
Râbia-i Adeviyye: 116, 222
Rafizî: 278
rahip: 4, 160, 161, 182, 264, 265, 392, 393, 527
raku: 498
Rakıta ağacı: 82
Rakka: 238, 375
Rakka Kalesi: 237
rakkas: 28, 292
Ramazan Baba, Şeyh: 65
Ramazan Çelebi, Şerif (Ayntablı): 154
Ramazan Efendi, İskilbî: 375
ramazan pidesi: 478
Ramcı Nehri: 473
Ranguran nahiyesi: 308
râvend: 247
ravza: 484
Ravza-i Mutaahhara: 60, 62
Rayçe Nehri: 433
razakı: 291
Râzî: 288
Receb Ağa, Kara: 4
Receb Paşa, Sadırazam: 437
reistülküttab: 102, 306
ressam: 291
Restül-i Mübin: 450
Restülullah sancağı: 180
Reşid Kalesi: 238
Reşideddin Dümbül, Vezir Hoca: 305
Reşidiye Kalesi: 289
Retime: 180
Revan: 193, 195, 212, 238, 250, 251, 253, 259, 261, 262, 264, 267, 273, 283, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 329, 340, 355, 376, 377, 383, 387, 389, 390, 392, 393, 395, 399, 405, 424, 425, 426, 427, 434, 443, 447, 461
Revan gazası: 591
Revan hâkimi: 325
Revan hanı: 250, 260, 262, 315, 320, 321, 325, 327, 329, 342, 344, 345, 346, 348, 355, 382, 383, 393, 396, 429, 436, 446
Revan Kalesi: 65, 182, 250, 251, 255, 283, 320, 321, 322, 324, 326, 329, 393, 396, 541
Revan Kulu: 321
Revan pirinci: 268, 315, 393
Revan seferi: 207, 236, 262
Revan tüccarı: 389
Revan zahiresi: 240
Rey Kapısı Hamamı: 290
Rey Mahallesi: 287
reyhan: 15, 34, 114, 198, 505
reyhanî hatt: 504

Reyneb nahiyesi: 347
 Ribat Kalesi: 253
 Ridvan Ağa (Ferhad Paşa Kethüdası): 368
 Ridvan Ağa Hanı (Amasya): 218
 Ridvan cenneti: 276
 Ridvançe: 273
 Rıza Bay: 288
 Rıza, İmam: 266
 Rıza Sebili: 287
 Rızaeddin Han (Nahçıvan Hanı): 271
 Rıza-yı Vanî: 505
 ricanâme: 261
 Rîk Mahallesi: 287
 Ristalis: 352
 riyal: 462
 Rize: 118, 412
 Rodos: 40, 55, 186, 350, 443
 Rovuşa Limanı: 117
 ru'us-ı hümayûn: 11
 Rud kenti: 309
 Rudkat nahiyesi: 295, 307
 Rufaî Tekkesi: 19
 ruhban: 75, 112, 162
 Ruhban Dağı: 6, 7, 12, 18, 21, 22, 30, 32, 33, 37
 Ruhbe: 237
 rukle şalı: 527
 Rum: 4, 5, 8, 23, 88, 94, 95, 96, 97, 98, 117, 158, 162, 164, 178, 179, 199, 207, 212, 223, 227, 322, 392, 396, 401, 427, 462, 483, 493, 527, 528, 582
 Rum (Anadolu): 39, 158, 278, 297, 341
 Rum derler kale: 454
 Rum dili: 178
 Rum diyarları: 45
 Rum erenleri: 45, 158
 Rum gulgulesi: 325
 Rum halkı: 181
 Rum haracı: 421
 Rum kayseri: 86, 88, 92, 223, 264, 392, 519
 Rum mahallesi: 12, 178
 Rum seddi: 396
 Rum tarihçileri: 39
 Rum Tarihi: 6
 Rumeli: 15, 23, 36, 41, 46, 48, 51, 57, 77, 88, 91, 97, 136, 138, 165, 169, 170, 173, 176, 323, 324, 384, 400, 449, 450, 473, 540
 Rumeli askeri: 173
 Rumeli beylerbeyisi: 102
 Rumeli direkleri: 80
 Rumeli Zağrası: 52
 rumf: 16, 90, 505
 Rumî (Şeyh Abdürrahim bin Emir Aziz-i Merzifonî'nin mahlası): 50, 481

Rumiye Gölü: 292
 Rumiye şehri: 312
 Rumkale: 237
 Rus: 86, 93, 122, 135, 136, 156, 164, 419
 Rus Hasan Paşa Camii: 318
 Rus şaykaları: 416
 Rus taifesi: 353
 Rus (Urus) cariyesi: 190
 Rus (Urus) kızı: 190
 Rusçuk: 51
 Rusya: 46
 Ruznâme: 438
 Rûkal kasabası: 352
 Rûkal Nehri: 344
 Rûkal-i Azim (Büyük Rûkal) kasabası: 344
 Rüstem: 588, 592
 Rüstem Aka: 342
 Rüstem Han Sarayı: 287
 Rüstem Paşa: 25, 200
 Rüstem Paşa Camii: 270
 Rüstem Paşa evkâfı: 576
 Rüstem Paşa Hamamı: 79
 Rüstem Paşa, Sarı: 25, 199
 Rüstem-i Sam: 437, 443

Saat: 516, 554, 598

Saba: 123
 saba rüzgârı: 144
 Sabah namazı: 528, 532
 Sabanca Gölü: 200
 Sabanca kasabası: 199, 576
 sabanca somunu: 200
 Sabancı Koca: 199
 sabun: 128, 200, 440, 477
 Sabuncubeli: 592
 Saçbağı Haseki: 578
 Saçlı Bölükbaşı: 444
 Saçlı Kürdü: 334
 saçma top: 144
 sadak: 138, 147, 412, 546
 sadaka: 517, 547
 sad-berg: 505
 Sa'deddin, Şeyh (Akşemseddin oğlu): 572
 sade: 134
 Sa'dî Tekkesi: 19
 Sadreddin-i Konevî: 46, 63
 Sadreddinzâde Efendi: 172
 Sadşe Abaza dili: 132
 Sadşe Dağları: 120, 430
 Sadşe kavmi: 126, 131, 429, 430
 Safet: 402
 Safî kanunu: 299

Saif, Şeyh: 54, 286, 289, 297, 299, 311, 313,
314, 315, 343, 373
Safiyüddin, Şeyh: 66
safra: 76
safran: 347
Safranborlu: 347, 578
Safyân kenti: 316
Sağda (Lenduha oğlu): 36
Sağucî, Şeyh: 303
sahabe: 2, 303, 360
sahabe-i güzîn: 360, 397
sahabe-i kiram: 360
sahan: 399, 428, 439, 441, 546
sahan çorba: 570
Sahansamur Dağı: 338
sahtiyan: 115, 203, 477
Sâibî: 288
Said Arap: 8, 187, 483, 485, 570, 594
Said, Kara: 214
Said, Vezir: 309
Saidâbâd kenti: 294, 309
saka: 293
sakağı: 466
sakal haracı: 318, 338
Sakaltutanbeli: 592
Sakarya Nehri: 77, 85, 166, 200, 201, 564,
565, 568, 574, 575, 576
Sakarya suyu: 564
Sakız: 350
Sakız Kalesi: 183
Sakmar Kalesi: 274
saksağan kuşu: 133
Salâhaddîn, Şeyh Katib: 531
salep: 300
salıcı: 142
Sâlih oğlu Ali, Mevlânâ: 68
Sâlih Paşa: 194, 396, 426, 438, 443, 444,
446, 475, 481, 542
Sâlih Paşa, Defterdar: 194
Sâlih Paşa, Sadrazam: 196, 434, 438
Sâlih Paşa, Veziriazam: 426, 541
Sâlih, Tatar: 475, 482
Sâlih, Ulak: 475, 481
salkımsöğüt: 246, 278, 319
Salman Han: 469
Salmas vilâyetleri: 325
Salsal: 465
Saltık Bay: 159, 160, 161, 162
Saltık Muhammed: 160
Saltık Velî: 159
Salut Belî: 229
Salut Köyü: 229
Sam: 50, 122, 123, 548
Sam u Nerimân: 424, 429
Samağar Kalesi: 379
Samanlı Kalesi: 82

Samanlı Kaynak: 21
Samanlıoğlu: 82
Samarga nahiyesi: 419
Samatorna sancığı: 432
Samî soyu: 123
Samsat Kalesi: 237
samsoncubaşı: 176
Samsun: 88, 92, 93, 94, 215, 474, 480
Samsun Kalesi: 92, 93, 215, 228, 480
samur: 128, 145, 219, 243, 289, 347, 428,
445
samur Acem tarzı kürk: 315, 348
samur değerli elbiseler: 195
samur ferace: 526
samur hil'at: 431, 434, 443
samur kabanice: 232
samur kürk: 109, 151, 233, 261, 348, 414,
425, 426, 428, 438, 471, 482, 544, 554,
560, 578, 579, 580
samur lipaçe: 234, 297, 411
sancak: 40, 158, 159, 161, 162, 173, 175,
211, 325, 407, 504, 545, 563, 593, 599
sancak demirleri: 412
sancak paşası: 375, 405
sancakbeyi: 137, 151, 169, 170, 183, 201,
251, 255, 256, 260, 274, 306, 351, 374,
375, 378, 379, 380, 381, 384, 389, 390,
391, 405, 410, 412, 414, 424, 425, 426,
435, 459, 462, 493, 498, 520, 538, 549,
550, 553, 597
sancakdar: 233
sandal: 154, 155, 156, 157, 412
sandelye sahibi: 415
sandık: 536
sanduka: 111, 232, 250, 304, 529, 530
sansar: 100, 128, 423, 465
sansar postu: 425
santurcu: 4
sapan: 162
Sapanca Gölü: 77
Sapanca Körfezi: 77
Sapanca somunu: 472
sar'a: 482
saraç: 415, 440, 512, 532
Saraçhane: 242, 286
Saraçhane (Bursa): 27
Saraçlar Mescidi: 53, 216, 221
saray düğünleri: 578
saray hamamı: 291, 440
Saray Hamamı (Amasya): 218
saray hamamları: 225, 457
Saray Mahallesi: 219, 287
Saray Mescidi (Sinop): 91
Sarayburnu: 3, 56, 74, 171, 172, 184, 185,
195, 353, 588
Saray-ı has: 432, 588

Saray-ı hassa hastahanesi: 432
Sardilya: 350
Sarı Derviş Ağa (Müsellem): 411, 462
Sarı İrk: 353
Sarı köy: 547
Sarı Mehmed Ağa Harı (Amasya): 218
Sarı Saltık Sultan: 158, 159, 162, 427, 528
Sarı Saltık Sultan Tekkesi: 158
Sarıalan beli: 507, 511
Sarıalan Köyü: 543
sarica: 249, 251, 414, 417, 446, 483, 488,
489, 492, 495, 496, 498, 499, 502, 507,
511, 512, 516, 530, 543, 546, 549, 555,
557, 590
Sarıcılar Köyü: 229
Sarıhan: 274, 593
sarık: 58, 288, 316, 334, 424, 465, 513, 527,
549
sarık peşkir: 244
Sarıkadı (Sarigazi): 443
sarıkçı (destârî): 58
Sarikusun: 214
Sarılar Köyü: 569
sarılık hastahâğı: 185
Sâriyetü'l-Cebel: 303, 311
Sarmaşıklı Kaya: 209
Sarmaşıklıbel: 592
Sarmaşıklıkaya Beli: 544
sarmısak pilâv: 263
sarnıç: 214, 452, 463, 483, 487, 506, 522
sarraç: 556
Sarraf: 504
Saruhan: 9, 48
Sasin: 375
satr: 594
Satır Deresi: 451
satranç: 98, 435, 449, 592
satranç nakşı: 270
Savaca Mahallesi (Amasya): 219
savaş âletleri: 119, 120
savat: 138, 546
Savlu Köyü: 399
saya çuka: 233, 440
saya çuka dolama: 233
Sayda Kalesi: 189
saz: 130, 134, 137
Saz (kavim): 122
Sazak nahiyesi: 202
sazan bahıkları: 200, 546
sazcı: 319
sazende: 292, 310, 578
sazlı gemiler: 347
Seb'a kıraatı: 107, 217
Sebadâbâd: 303
sebilhane: 524
Sebili: 287

seccade: 43, 44, 158, 211, 265, 343, 402,
481, 504, 531
seccade kilimleri: 402
Sedbaşı: 17
sedef: 135
sedefkârî çekmece: 111
sedefkârî rih hokkası: 111
Sefer Ağa menzili Köyü: 254
Sefer Ağa Mescidi (Amasya): 216
Sefer Ağa (Sultan İbrahim Han'ın
Karcıbaşı): 4
Sefer Dede: 245
Sefer Gazi Ağa: 152
Sefer Paşa: 152, 377, 379, 411, 412, 413,
416, 417, 419, 423, 425, 462, 543, 547,
549, 555, 560, 561, 562
seferli: 431, 583
Segâh makamı: 4, 297
Sehen Dağı: 287, 290, 307
Sehlân Dağı: 282, 311
Sehlân kenti: 278
Sehlân Köşkü: 289
Sehlân şarabı: 291
sekbâr: 65, 249, 251, 414, 417, 446, 483,
489, 492, 495, 496, 498, 499, 502, 507,
530, 543, 546, 549, 555, 557, 590
Selâm Kayası Kaynağı: 21
Selâmî-i Re'y, Şeyh: 303
Selânîk: 51, 52, 400
Selâsil (zincirler) Kalesi: 518, 519
Selçuklular: 8, 39, 40, 46, 58, 92, 94, 213,
469, 493
Selçukoğulları: 39, 58, 223
Selim (Arapgirli Pehlivan): 535
Selim Han: 54, 98, 99, 363, 372, 373, 374,
375, 378, 380, 381, 448, 449, 452, 462
Selim Han, I.: 40, 54, 58, 63, 97, 99, 105,
110, 115, 116, 248, 372, 373, 374, 376,
378, 379, 380, 404, 418, 448, 449, 456
Selim Han, II.: 71
Selim Han kanunnâmesi: 374, 375
Selim, Sultan: 459
Selim Şah: 63, 364, 456
Selim, Şehzâde: 115, 448
Selimî sarık: 58
Selman: 270
Selmanî berberler: 293
Selmas Dağı: 317
selsebiller: 22
Selsek nahiyesi: 419
selvi: 193
semâhane: 457
semâf: 4, 297
Semartin Kalesi: 274
semender: 252, 437
semender ateşi: 231

semender kuşu: 172
Semender Paşa: 437
Semendire: 170
Semendire Kalesi: 52
Semerkand: 25
Sen Martin atları: 434
Sendan: 347
senek: 202
Senevî (mezhep): 344
Senmartin Kalesi: 433
Sepend dağları: 319
Sepetlibeli Dağı: 469
Seraçun nahiyesi: 308
Seran Kalesi: 273
Serav Kapısı (Tebriz Kalesi): 281
Seravrud: 294, 306
Seravrud Dağı: 306
Seravrud Nehri: 294, 306
serbend (sarı): 263, 269, 288
serbend tâc: 279
Serdâb Mahallesi: 287
Serdâr kahvesi (Bursa): 28, 79
Serdâr Solak hanesi: 78
serdengeçti: 139, 142, 143, 178, 179, 444
Serendil (Seylan) Adası: 121
sereng: 37, 39
serenk: 244
serhad ağaları: 393
Serirüllân şehri: 337, 361, 362
Serkiz Kapısı (Amasya Kalesi): 214
Serkiz Mahallesi (Amasya): 219
serpenah: 232, 252, 260, 387
Servar Dağı: 93
servi: 10, 105, 114, 191, 220, 282, 423
servi levhası: 105
Serzûd Kapısı (Tebriz Kalesi): 281
Setgiz menzili: 308
Sevadiye: 222
sevda (kara safra): 76
Seydî Bey (Deşanoğullarından): 479
Seydî, Mevlânâ: 67
Seydîm Sultan Tekkesi menzili: 496
Seydişehir: 47, 48, 594
Şeyf Ali Han (Tebriz Hanı elçisi): 260, 261
Şeyf Kulu Han (Revan hanlarından): 320
Seyfeddin Han kenti: 320
Seyfeddin Medresesi: 523
Seyfi Ağa: 377
Seyfi Kulu Han (Avşar hanlarından): 309
Seyhan Dağı: 281
seyis: 492, 501, 549
seyishane: 458, 497, 498, 515, 532, 566
Seykel: 122
Seylân Dağı: 281, 308, 311, 312, 313
Seylân Nehri: 312
Seylân pınarı: 312

Seylân taşı madeni: 312
Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekkesi: 471
Sıbyan (çocuk) mektepleri: 286
sıbyan mektebi: 202, 217, 225, 242, 254,
332, 341, 380, 381, 402, 406, 457, 464,
471, 477, 486, 487, 490, 494, 506, 524,
567, 571, 574, 575
sıçan: 141, 150
Sıdkı Efendi: 538
Sığla bahı: 472
Sığala oğlu: 478
sığın: 128, 423, 464, 465, 511, 546
sığın geyik: 126
sığır: 230, 245, 247, 254, 258, 420
sığır danası: 535
Sığır Pazarı evliyâsı ziyareti: 65
sığır tezeği: 247, 508
sığır tulumları: 141
sıkıntı (rahatsızlık): 23
sıkma çarık: 412
sıranca: 76
sırık: 415, 419
sırmalı giyecek: 439
sırmalı hil'at: 425
sırmalı ipek: 414
sırmalı makrama: 112, 439
sırmalı tâc: 190
Sırp: 122
sırtlan: 546
sırtlan kurdu: 465
sıtma: 49, 81, 219, 281, 290
Sıyamî Dede: 245
sibet milânîsi: 291
Sibinvar Kalesi: 274
sicil: 234, 537
sicill-i şer-i mübin: 458
Sicilya: 350
Sicvitli: 137
Sidirgi ilıcası: 267
Sidirgi kenti: 266
Sidirkapısı: 400
sikke: 29, 40, 98, 110, 213, 298, 299, 313,
314, 385, 454, 455, 505, 523
sikke sahibi: 315
sikke (tac): 210
sikke ve hutbe sahibi: 40
sikke-i hasene: 482
Sikkin Sultan, Şeyh Seyyid: 574
silahdar: 194, 206, 236, 253, 323, 428, 441,
442, 584, 590, 591, 592
Silifke: 384
Silistre: 48, 138, 140, 157, 163, 585, 591
Silivri: 585
Silivrikapı: 196
Simâ ilmi: 479

Simavnazâde Şeyh Bedreddin

(Abdülaziz oğlu): 50

Simon: 371

Simre kazası: 213

sîmurg: 571

Sinan Paşa, Cağaloğlu: 282, 283

Sinan Paşa, Kara: 331

Sinan Paşa Köşkü: 171, 172

Sinanoglu Hamamı (Amasya): 218

Sincan Dağı: 282

Sincanlı: 414

sincap: 347

Sincar: 399

Sincar Dağı: 334

Sincaran Mahallesi: 287, 303

Sincivitli: 144

Sind: 244, 388

Sindli: 122

sinek: 440

sini: 428, 439

Sinop: 64, 87, 88, 91, 93, 152, 162, 169,
474, 486

Sinop burnu: 87, 88, 162

Sinop Camii: 14

Sinop Camii minberi: 90

Sinop Dağları: 162

Sinop elması: 111

Sinop İskelesi: 480

Sinop Kalesi: 86, 88, 89, 158, 166

Sinopa (Rum Kayseri oğlu): 88

sipah ağaları: 580

sipah kethüdası: 405

sipah kethüdayeri: 11, 78, 100, 202, 206,
208, 213, 253, 400, 450, 456, 462, 470,
476, 490, 493, 521, 553, 567, 575

sipah pazarı: 242, 524

sipahi: 142, 180, 255, 277, 323, 355, 471,
553, 568, 584, 585, 586, 587, 588

Sipehsâlâr-ı mu'azzam: 306

Sirce: 123

Sire Deresi menzili: 97

sirebre: 490

Sirebreniçe: 400

Sirem: 170

sirke: 5, 209

sirke merhemi: 467

Sirkeci Tekkesi: 48

Sirona kral (Bursa tekfurı): 505

Siroz Kalesi: 47

Sivas: 39, 48, 171, 175, 176, 213, 215, 224,
226, 274, 366, 373, 375, 397, 444, 449,
459, 468, 469, 476, 493, 504, 537, 538,
560

Sivas Kalesi: 323

Sivas Veziri: 470

sivri diba arakçin (takke) zibâ: 472

sivri takke: 269

siyah arpa: 568

siyah barut: 89, 172

siyâh dut: 458

siyah kiraz: 111

siyah neft: 348, 357

siyaset meydanı: 597

Siyavuş Ağa (Kapı kethüdası): 552

Siyavuş Ağa (Sadriazam Telhiscisi): 396

Siyavuş Paşa: 136, 432, 434

Siyavuş Paşa, Çanşirirbaşı: 460

Siyavuş Paşa, Kapdan: 138

Siyer-i Veysi: 28, 102

sizbal (ceviz macunu): 126, 127

Sobran menzili (Bursa): 33

Sobran mesiresi (Bursa): 31

Sobranbaşı: 21

sof: 516, 526, 527, 529, 530, 533, 536, 567,
568

sof ferace: 526

sof hırka: 314, 527

sof ipliği: 526, 527, 567

sofi: 567

sofra: 43, 415

sofra takımları: 439

sofrabaşı: 439

Sofular Mahallesi (Amasya): 219

Sofya: 102

soğan: 113

Soğanlı Beli: 396

Soğuk Pınar: 220

Soğukpınar mesiresi: 220

Sokrat: 352

Sol Köyü: 50, 530

Solak Ferhad Paşazâde: 309, 366

Solak Veli: 414

Sol'at: 353

Soluna Boğazı: 166

somakî mermer: 106, 270, 385

somaki şamdan: 197

somar: 245

somun: 38, 200

Sonisa kasabası: 68, 474

Sonisa Köyü: 469

sorguç: 411

Soruk Köyü: 487

Sovuksu aşireti: 100, 129

Söğüt: 593

Söğüt Dağı: 593

Söğütçük: 40

Sönbeki Adası: 187

su değirmenleri: 22, 225, 244, 362, 571

su dolapları: 215

Su Kapısı: 387, 388

su kuyuları: 290, 387, 522

su sarnıçları: 214, 452, 463, 483, 487, 506,
522
su varili: 156
su yolları: 452, 463
subaşı: 70, 71, 75, 81, 83, 84, 87, 92, 94, 96,
97, 99, 117, 196, 201, 203, 206, 208,
213, 224, 306, 375, 396, 400, 450, 456,
463, 468, 485, 505, 517, 520, 533, 567,
588
sucuları: 10
Suçaları aşireti: 100, 127, 128
Suda Kalesi: 180, 182
Sudak: 294
Sudanî: 123
sufra toprağı: 84
Sultan Ahmed Camii: 36, 198
Sultan Ahmed Han Camii (Lâdik): 471
Sultan Alâeddin Camii: 89
Sultan Alâeddin Camii (Çorum): 493
Sultan Alâeddin Medresesi (Sinop): 91
Sultan Bayezid Hamamı (Amasya): 218
Sultan Bayezid Hanı (Amasya): 218
Sultan Bayezid Sarayı (Amasya): 215
Sultan Bayezid-i Veli Camii: 585
Sultan Bayezid-i Veli Camii (Amasya):
216
Sultan Bayezid-i Veli İmareti: 217
Sultan Bayezid-i Veli Kervansarayı: 218
Sultan Bayezid-i Veli Medresesi
(Amasya): 217
Sultan Çoban köprüsü: 396
sultan damgası: 490
Sultan Evhadullah Camii: 263
Sultan Hasan: 97, 98, 234, 257, 399
Sultan Hasan Camii: 231, 285, 286, 289, 290
Sultan Hasan Hamamı: 290
Sultan Hasan İmareti: 291
Sultan Hasan Mektebi: 286
Sultan Hasan oğlu Şah Maksud Camii: 286
Sultan İbrahim Camii: 181
Sultan İbrahim Han: 4, 136, 167, 185,
194, 195, 396, 420, 431, 537, 577, 580,
581, 582, 592
Sultan Murad Camii (Çorum): 493
Sultan Mütevekkil İmareti: 391
Sultan Orhan Camii (Bursa): 9
Sultan Orhan Gazi Camii: 14
Sultan Orhan Gazi İmareti: 19
Sultan Veled Efendi: 572
Sultan Yakub Mektebi: 286
Sultancık ülkesi: 332
Sultanî Medresesi: 18
sultanî mendil: 261
Sultaniye Kalesi: 84
Sultanü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn:

Suluk kulesi: 367
Suluova: 213, 215
Suluyar Dağları: 152
sunkur: 372
Sunkur Bay Şemsi: 201
Sunkuroğlu Hamamı: 524
sunta ağacı: 392
Suran Kalesi: 369
Surh-bad: 579
Suri İskeleyi: 120
surre: 51
Suruç: 386
Sus-ı Marvan: 273
Susmarî, Şeyh: 278
Susuşmarvan Kalesi: 273
Suşehri: 453
su yolcuları: 21
Suzebolu kasabası: 164
Sübhan Dağı: 249, 338
Sübhan Gazi Ağa: 152
Sübhan Hoca: 91
Sücahoğlu: 414, 570
Sücahoğlu şerbeti: 38
süglün: 440
Sührab (Gergerli Pehlivan): 535
Sükan İskeleyi: 120
Sükun dağı: 262, 266
Sükun kenti: 266
Süleyman Ağa: 487
Süleyman Bey Camii (Trabzon): 105, 106
Süleyman Bey (Sadrazamın oğlu): 598
Süleyman Çelebi: 51, 455
Süleyman Efendi Camii: 387
Süleyman Efendi, Sarımsakçızâde: 67
Süleyman (Emevioğulları'ndan): 71
Süleyman Han: 21, 24, 40, 46, 57, 78, 99,
100, 110, 143, 168, 185, 186, 197, 199,
202, 240, 257, 259, 265, 267, 282, 309,
311, 322, 339, 340, 383, 384, 386, 389,
390, 394, 400, 404, 405, 451, 456, 493,
494, 523
Süleyman Han Camii: 254, 390
Süleyman Han evkafı: 187
Süleyman Han kanunu: 99, 100, 235,
252, 384, 462
Süleyman Han oğlu Mustafa: 57
Süleyman Han Pınarı (Bursa): 34, 36
Süleyman Han, Sultan: 253, 340, 450
Süleyman, Hazret-i: 6, 7, 361, 362
Süleyman mührü: 467
Süleyman otağı: 543
Süleyman Paşa: 195, 196, 447, 538
Süleyman Paşa (Orhan Gazi oğlu): 41
Süleyman Paşa, Silahdar: 236
Süleyman, Pehlivan: 536
Süleyman Şah: 227, 255

Süleyman şapı: 467
 Süleyman, Şehzâde: 99, 191, 193
 Süleymanî çadır: 323
 Süleymaniye: 438, 590
 Süleymaniye Camii: 197
 Süleymaniye Camii (Sinop): 90
 Süleymanname: 6
 sülûs hatt: 504
 sümbül: 15, 34
 sümûger taşı: 389
 sünbül: 198, 247, 276, 505
 Sünbül Ağa (Kızlar Ağası): 167
 Sünbül Ali Efendi, Kara: 186, 188
 Sünbüllü Baba: 46
 Sünbüllü Dede ziyareti: 66
 Süncab suyu: 257
 Sünderlibaşı: 21
 Sünnî: 280, 312, 320, 324, 326, 337, 338,
 339, 341, 342, 344, 347, 351, 354, 358,
 359, 362, 368
 Sünnî mezhep: 318
 Sürhâb Dağı: 289, 292, 295, 303, 307
 Sürhâb kabristanı: 302, 303
 Sürhâb Mahallesi: 287, 290
 Sürhâb Mezaristanı: 302
 sürhendâm balığı: 350
 Sürmene Kalesi: 117
 Süryanî: 121, 313
 süt: 541
 Süt Nehri: 147, 148, 150
 Süt suyu: 148
 Süthane Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
 sütlüce: 247
 Süveys İskeleyi: 430
 Süviş beyi: 128
 süzme bal: 472

Ş

Şâbî: 288
 Şaburan: 351, 352
 Şaburan Camii: 351
 Şaburan Mahallesi: 341
 Şaburan şehri: 344, 347, 351
 Şaburî hamamı: 341
 şadırvan: 307, 341, 485
 Şadırvan ahır: 585
 Şâdî Sultan ziyareti: 66
 Şâfir: 269, 358, 368
 Şâfir havuzu: 267, 290, 291, 341
 Şâfir mezhep: 278, 308, 312, 316, 318, 334,
 361, 362
 Şağake aşireti: 134
 Şağake kabilesi: 137, 338
 Şağat: 437

Şah Abbas: 283
 Şah Abbas Camii: 286
 Şah Abbas-ı Evvel: 315
 Şah Bende Han Hanı: 287
 Şah Bende Han Sarayı: 287
 Şah Cihan: 287
 Şah Cihan binası: 289
 Şah Cihan Kervansarayı: 287
 Şah Cihan Zevcesi Medresesi: 286
 şah çarşısı: 316, 334
 şah çöreği: 362
 Şah Dağı: 331, 332
 şah darbhane: 327
 Şah Hıyabanı: 282, 289, 331
 Şah İsmail: 54, 98, 99, 268, 312, 314, 318,
 338, 356, 363, 373, 389, 390, 449, 456
 Şah İsmail Camii: 286, 289
 Şah İsmail hayratı: 344
 Şah İsmail Kervansarayı: 287
 Şah İsmail Sebili: 287
 şah kanunları: 299
 Şah Kend: 88
 şah kılıçları: 436
 şah kızları: 394
 Şah Maksud Camii: 286
 şah nökerleri: 292
 şah pabucu: 334
 Şah Safî: 271, 292, 306, 318, 341
 Şah Tahmasb: 309, 339, 340, 341
 Şah Yakub bağı: 292
 Şah Yakub binası: 289
 Şah Yakub İmareti: 291
 Şahbend kenti: 311
 şahbender: 327
 Şahgediği: 259
 Şah-ı Merdân: 282
 şahî: 522
 şahî çarşılar: 299
 şahî darbzen: 138, 175, 256, 324
 şahî top: 151, 233, 258, 412, 506
 Şahidî: 489
 şahin: 163, 294, 533
 Şahin Ağa Köyü: 475
 Şahin kırman: 273
 Şahne Köyü: 227
 şahnişin: 402
 Şahrûh Han (Timur oğlu): 262, 277
 şahseven: 333, 346, 355
 şahtere: 247
 Şahverdi Aka: 342
 Şair Hassan: 28
 şakayık: 247, 505
 şal: 207
 şal kebe: 244
 Şalumkuvar Kalesi: 274
 şalvar: 110

Şam: 2, 42, 75, 111, 124, 170, 173, 177, 285,
291, 304, 323, 339, 355, 359, 360, 373,
384, 399, 420, 439, 442, 443, 452, 538,
554, 563, 570, 571, 583, 589, 591, 596,
598, 599
Şam Arabı: 591
Şam didiği: 580
Şam mansıbr: 563
Şam nebatı: 439
Şamahı: 321, 329, 337, 338, 339, 340, 342,
344, 349, 355, 362, 363
Şamahı hanı: 342, 344, 345
Şamahı Kalesi: 339, 340, 347, 356
Şamahı ovaları: 338
Şamakı: 283, 335, 339, 340, 342, 347, 359
şamdan: 62, 197, 230, 414, 481, 504, 517,
545
Şamhal Han (Dağıstan Padişahı): 137,
352, 361
Şam-ı cennet-meşâm vilâyeti: 274
Şam-ı Gazan: 289, 304, 305, 316
Şam-ı Gazan kabri: 316
Şam-ı Gazan Kalesi: 305
Şam-ı Gazan Kapısı (Tebriz Kalesi): 281,
282
Şam-ı Gazan Muhammed Şah Türbesi: 278
Şam-ı Trablus: 283
Şamf (Hama ve Şam katır-ı nebatları): 393
Şamf, Şeyh: 504, 505, 543
Şamiler Tekkesi (Amasya): 217
Şamizâde, Şeyh: 507
Şamlar Mahallesi (Amasya): 216, 218
Şane fındığı: 117
Şane kasabası: 117
Şanlı Han: 304
şap: 467
Şap Denizi: 430
şap emini: 463
Şapur, Şah (Azerbaycan
padişahlarından Uzun Hasan'ın
amcası): 255
Şarabhane kenti: 393
şarap: 220, 276, 291, 502, 598
Şaraphane menzili: 320
Şârih-i Mesnevî Mevlevî İsmail Efendi:
188
şarkı: 484
Şa'saa Hanı: 570
Şatan Kalesi: 378
şatır: 233, 412, 489
Şatır Köyü: 87
Şattularap: 237
Şavşad: 122, 332, 337, 367, 369, 371, 378,
421
Şavşad dili: 370
Şavşad Kalesi: 378

Şavşad sancağı: 374
Şavşadistan: 363, 364, 378
Şâyi ülkesi: 332
şayka: 136, 137, 152, 171, 175, 180, 346, 407
şeb (şap) madeni: 462, 467
şebbâz ve hayalbâz: 245
Şebeşuyvar Kalesi: 274
Şebeşvar Kalesi: 274
Şebın Karahisar: 228, 229, 230, 259, 411,
417, 451, 461, 462, 467, 468, 533
Şebın Karahisar dağları: 118
Şebın Karahisar Kalesi: 449, 463
Şeddad: 463, 549
Şefi Han, Şahseven: 355
Şefi'i Efendi: 33
şeftali: 246, 368, 406
Şegâk: 384
Şeh Gazi Bey: 552
Şeh Gazi Paşa: 557
Şehabeddin Sühreverdî, Şeyh: 571
Şehabeddin-i Sivasî, Mevlânâ Şeyh: 50
şehbender: 100
Şehid Ali Şengâh Hamamı: 401
Şehid Dağı: 303
Şehid kardeşler ziyareti: 57
Şehid Osman Gazi Baba ziyareti: 403
Şehinşah, Şehzâde (Bayezid-i Veli oğlu):
54
şehir naibi: 456, 470, 476, 485, 493, 521
şehir subaşısı: 100, 404, 405, 493, 520
şehir voyvodası: 11
Şehit Kapısı: 452
Şehitler kulesi: 452
Şehnâme: 28
Şehnaze diyarı: 121
Şehrab Aka: 342
Şehre Küstü Camii (Lâdik): 471
Şehre Küstü Mahallesi (Lâdik): 470
şehrengfz: 520
Şehrezul: 259, 274, 309
Şehriban nari: 276
Şehriyar: 249
Şehriyar Hatun: 65
Şehsüvar Paşa: 505
Şehsüvar Paşa Sarayı: 506
Şehsüvaroğlu Gazi Bey: 459, 506, 550, 556
şehzâde: 5, 8, 17, 41, 46, 53, 54, 55, 56, 57,
98, 99, 115, 189, 190, 191, 192, 193,
194, 216, 220, 221, 222, 282, 340, 359,
373, 378, 398, 404, 418, 448, 455, 470,
478, 539, 581, 583, 589
Şehzâde Camii: 340, 589
Şehzâdebaşı: 581
şehzâdeler kanunu: 57
şeker: 234, 441, 580
Şeker Ana Mescidi (Sinop): 91

Şeker Kaynağı: 21
 Şekerpare Bola: 578, 581, 583
 Şekeshvar Kalesi: 274
 Şeki Kalesi: 332, 334, 363
 şem'ahane: 100, 104
 Şem'ahane Kapısı (Trabzon): 109
 Şemehr: 339
 Şem'i: 102
 şemle: 207
 Şems: 572
 Şems, Mevlânâ: 60
 Şemseddin, Hazret-i: 573
 Şemseddin Mehmed Fenârî, Mevlânâ: 59
 Şemseddin Mehmed, Şeyh: 60
 Şemseddin Muhammed: 60
 Şemseddin-i Sebhâsi: 302
 Şemseddin-i Simavî, Kara: 52
 Şemseddinzâde: 572
 Şemsi Paşa: 201
 Şemsi Paşa Hamamı: 202
 Şemsi Paşa hayratı: 201, 202
 Şemsi Paşa oğulları: 201
 Şemsi Paşa Sarayı: 202
 Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa Sarayı (Amasya): 215
 Şems-i Tebrizi: 45, 46, 286, 318, 572, 573
 Şemsun tılsımı: 393
 Şem'un, Havari: 393
 Şem'un Safa: 392
 Şena: 408
 Şengülbay Camii: 401
 şerbet: 28, 219, 263, 280, 293, 516, 556, 579
 şerbeti yağlık: 580
 Şeref Har: 333
 Şerefnâme: 364, 369, 373
 Şerefyâr kahvesi (Bursa): 28
 şer'i kanun: 446
 şer'i mahkeme: 443, 493, 518
 şer'i mürâfaa: 538
 Şer'i müselles: 111
 Şer-i Restî-i mübin mahkemesi: 239, 388, 399, 401, 445, 559
 Şerif Çelebi (Meddah): 28
 şerif kadılık: 470, 476, 490
 şerif kaza: 201, 208, 213, 375, 456, 462, 485, 505, 567, 574
 şerif mevleviyet: 235
 şerif nâgehanî kaza: 379
 Şerif, Seyyid: 50
 Şeş-dıraht: 344
 Şeyh Abdürrahim ziyaret yeri: 481
 Şeyh Mescidi (Sinop): 90
 Şeyh Sinan Köyü: 460
 Şeyh Şamî Sultan Köyü: 504

Şeyh Umudum Sultan Köyü: 397
 Şeyh-i Ekber: 474
 Şeyh-i Ekber Tekkesi: 486
 Şeyhoğlu Dede Mehmed: 62
 Şeyhülislâm: 14, 21, 71, 88, 100, 169, 170, 171, 188, 268, 311, 386, 437, 470, 485, 493, 520, 553, 567, 568, 581, 585
 Şeyhzâde: 578, 579
 Şeytan Kalesi: 378
 Şeytan Murad (Kayseri sancak beylerinden): 46
 Şıydak Nogay: 137, 144
 Şibever Kalesi: 274
 Şiçevâr Kalesi: 274
 Şif: 266, 268, 277, 278, 284, 288, 312, 363
 Şile kasabası: 84
 şil-harçı: 126, 127
 şille pilâv: 263
 Şimir (Hz. Hüseyin'i şehit eden): 293
 şimşir: 114, 117, 119
 şimşir ağacı: 114, 418, 423, 574
 şimşir levhası: 105
 şimşirlik ormanı: 418
 Şindir Kalesi: 484
 Şinikçi Ahmed Ağa Köyü: 566
 Şiran Köyü: 229
 Şirek kılıççı: 243
 şirhurma: 172, 264, 393
 Şirin: 220, 223
 Şirin köşkü: 294
 Şirinli: 137, 144
 Şirvan: 20, 39, 120, 222, 273, 283, 321, 322, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 351, 352, 355, 359, 360, 366, 373
 Şirvan dağları: 338
 Şirvan hâkimi: 340
 Şirvan hükûmeti: 339, 340
 Şirvan Kapısı: 332
 Şis Baba Sultan ziyareti: 208
 şitiye: 171
 Şûh Can: 288
 Şurakil Kalesi: 391
 Şuran Kalesi: 364, 366
 Şureger (Feylesof): 394
 Şureger Kalesi: 395
 Şuregil makamı: 394
 Şuregil Kalesi: 320, 322, 325
 Şurenmi suyu: 199
 Şuşik beyi: 250, 251, 258, 259, 260
 Şuşik Kalesi: 250, 256, 257, 259, 261, 262, 383, 427, 429, 434, 436
 Şüca Bey, Çenedan: 258
 Şücâ (Harputlu Pehlivan): 535
 Şücâ Vekâlin, Şeyh: 302
 şükranekurbanı: 165

Şükür Han, Şeyh: 302
şükür secdesi: 165
Şürim Köyü: 448, 454
Şütürbân Mahallesi: 287
Şütürban Mahallesi Hamamı: 290
şütürbâş kervanı: 279

T abahane kapısı: 88
Tabahane Mescidi (Sinop): 90
tabak: 428
tabakhane: 103, 225
tabancalı tüfenk: 510, 595
tabarze: 291
Taberistan vilâyeti: 274
Tâbeseran: 344, 360, 361
tabip: 288
Ta'birnâme: 531
tabl (davul): 434
tablâh: 423, 546
Tâb-rîz: 281
tabut: 161, 162
tac: 190, 289, 481
tac haracı: 372
tac u kaba: 211
Tacedar Hürmüz (Nuşirevan oğlu): 361, 419
Tâceddin, Şeyh: 64, 66
Tâceddin-i Münşî Hamamı: 263
tahıl: 269
tahıl anbarları: 214
tahıl mahsulâtı: 291
Tahıl pazarı Camii (Çorum): 494
tahin: 38
Tahir Baybars Camii: 284
Tahmasb Şah: 329, 330, 340
Tahmures Han (Acem hanlarından): 259
Tahmures Kümbeti menzili: 259
tahta: 129, 130, 452
tahta kılıç: 158, 159, 160, 245
Tahtalkale Hamamı: 524
Tahtalkale pazarı: 524
tahtırevan: 464, 578
Takaku Çerkezi: 127
Takaku kabilesi: 137, 338
Takî Han, Elçi: 261
Takî Han Mektebi: 286
Takî Han (Nahşivan Hanı elçisi): 260
Takî Han (Şamahı Hanı): 342
Takî, Şeyh: 303
takke: 269, 465
Takrîb kıraatı: 217
Takuk: 237
Takyeciler Çarşısı: 27

Taleş kenti: 392
ta'limhanecibaşı: 436
Talyan (İtalyan) dili: 122
Taman Adası: 121, 137, 146, 337
Taman gemileri: 129
Taman Kalesi: 136, 166
Taman kirman: 273
Taman sancağı: 134
tambura: 529
tanbur: 484
tanbura: 484
tanburcu: 4
tandır kebabı: 243
tandır kirdesi: 38
tandır masdısı: 510
taneli buğday: 368
Tanrı-yıkdığı fethi: 47
tarak: 574
Taraklı Kalesi: 41, 574
Taraklı şehri: 574
tarçın: 113, 568
Tarhu: 344
Tarih-i Tuhfe: 354, 519
Tarih-i Yunan: 164
Tarikat-i Muhammediyye kitabı: 525
tas: 292, 293, 301
Tasavvuf ilmi: 481, 574
Taş Camii: 388
taş gülle: 451
taş miknâtis: 392
Taşak ovası: 49
Taşak sahrası: 49
Taş kale: 485
Taşköprüzâde Medresesi: 523
taşra kılarıcıları: 415
Tata Kalesi: 274, 433
Tatar: 49, 122, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 350, 358, 448, 466, 496, 498
Tatar alayı: 145
Tatar askeri: 48, 49, 98, 99, 136, 145, 147, 151, 233, 355, 415, 448, 489, 546
Tatar beyleri: 46
Tatar derileri: 49
Tatar dili: 122, 520
Tatar Han: 137, 138, 146, 147, 149, 150
Tatar kavmi: 121, 122, 475, 482
Tataristan: 273, 423, 473, 538
Tatarlar Kapısı (Bursa): 11, 66
tatlıcı: 440
Tatus (Gümrük emini): 446
tava: 301
Tavil Mehmed Paşazâde Hasan Paşa (Şam Veziri): 384
tavla sığınları: 59
tavşan: 82, 83, 534, 546
Tavşanlı Adası: 82, 83

tavuk: 245, 299, 423, 488
 tavuk böreği: 291, 402
 tavuk yüreği: 243
 tavus: 233, 280, 319
 tavus kanadı: 270
 tavusf deve: 315, 348, 393
 Tavustan: 137
 Tay: 124
 Tay Boğa Mescidi (Sinop): 91
 Tay kabilesi: 124
 taylak: 230
 taylakçılar: 470
 taylasan-ı Muhammedî: 424
 Tayşî Şah: 358
 Tayy: 123
 Tayy Arabı: 125
 tazı: 294, 534
 teberdârlar (baltacılar): 149, 180
 Teberrâf: 268, 278
 Tebriz: 261, 275, 276, 277, 278, 281, 282,
 283, 284, 285, 287, 290, 291, 292, 293,
 294, 295, 297, 298, 302, 303, 304, 305,
 306, 307, 308, 309, 310, 312, 315, 316,
 318, 320, 321, 325, 340, 351, 383, 572,
 573
 Tebriz elçisi: 278
 Tebriz hakimi: 282, 283, 292
 Tebriz hanı: 261, 275, 276, 278, 293, 321,
 333, 345
 Tebriz hanı elçisi: 260, 261, 278
 Tebriz Kalesi: 281, 283, 305, 309
 Tebriz kapısı: 65, 236, 242, 244, 247, 248,
 249, 250, 277, 281, 294, 305, 310, 317,
 324, 326, 327
 Tebriz kapısı (Erzurum Kalesi): 19, 238,
 240, 241
 Tebriz kumandanı: 305
 Tebriz medreseleri: 286
 Tebriz mescitleri: 286
 Tebriz ovası: 291, 304
 Tebriz sahrası: 316
 Tebriz surları: 281
 tecvid ilmi: 494
 tefsirci: 342, 398, 525
 Tefsir-i Cerîrî: 50
 Tefsir-i Deylemî: 271
 Teftazanî: 42, 277
 tegelti: 482, 546
 Tegrek Kalesi: 421
 Teke: 48, 366
 Teke Bay vilâyeti: 274
 Teke vilâyeti: 54
 Tekeli Paşa Sarayı: 239
 Tekelti kenti: 391
 Tekfur kral kızı: 81
 Tekfur Sarayı: 106

Tekfur Sarayı Hamamı (Trabzon): 108
 tekir balığı: 112
 Tekirdağı hisarı: 41
 tekke: 16, 18, 19, 31, 46, 47, 48, 59, 64, 65,
 66, 67, 108, 157, 158, 161, 162, 163,
 164, 203, 210, 211, 217, 225, 226, 227,
 230, 231, 242, 243, 248, 250, 266, 286,
 287, 304, 305, 307, 320, 332, 337, 342,
 343, 344, 382, 385, 401, 450, 457, 458,
 464, 469, 470, 471, 474, 477, 478, 480,
 486, 490, 494, 496, 500, 501, 503, 505,
 507, 515, 517, 519, 523, 528, 531, 545,
 546, 547, 573, 589, 596
 Tekke Camii (Lâdik): 471
 Tekke Köyü: 227
 Tekke Mahallesi (Lâdik): 470
 Tekke Meydanı: 589
 Tekman: 229, 235, 410, 417, 453
 tekne: 119
 telhis: 586
 tellâk: 270, 290, 341, 376, 457
 Tellî Haseki: 578
 Telvih: 64
 Telvih kitabı: 64
 Temaşalık Burnu: 173
 Temenna Mahallesi (Amasya): 219
 Temenna Mescidi (Amasya): 216
 Temerred: 371
 Ten (Don) Kazağı: 134
 tencere: 347
 Teneke Hanı (Lâdik): 471
 tennure: 233
 terazi: 299, 534, 535
 Tercan: 410
 Tercan nahiyeleri: 461
 Tercan Ovası: 98, 227, 231, 232, 285
 Tercan Sahrası: 399
 Tercanlı Ali Ağa Köyü: 232
 Tercil: 237
 tere: 247
 Terekeme: 273, 288, 289, 331, 334, 336,
 344, 345, 349
 Terekeme kavmi: 332, 347
 Terekeme obaları: 349
 Terekeme şehri: 329
 Terekeme Türkmenleri: 390
 terekli keçe külâh tâc: 481
 tereyağ: 33, 34, 402
 Terkoz kasabası: 165
 Termenis: 329
 Termiş Kalesi: 173
 Tersane: 136, 142, 172, 174, 577
 Tersane bahçesi: 170
 Tersane kapısı (Sinop Kalesi): 88
 tersane-i âmire: 79, 169, 173
 terzi: 220, 242, 243, 291

terzi iğnesi: 433
Terziler Çarşısı: 27
tesbih: 260, 261, 279, 345, 346, 544, 554
testi: 535
Tesu: 472
Tesü meyveleri: 277
Tesü şehri: 277, 568
Tevârih-i Dağıstan: 361
tevhid-i erre: 231
Tevrat: 302
Tevris: 281
tezek: 409, 508
tezkire: 459, 553
tezkireci: 426, 540, 581
tılsım: 229, 313, 392, 393, 460, 516, 540
tıp ilmi: 572
Tırabzen: 98
Tırhala Kalesi: 52
tırnak: 301
Tiflis: 283, 298, 329, 337, 355, 364, 367,
368, 369, 371, 373
Tiflis ekmeği: 368
Tiflis hanı: 363, 367, 369
Tiflis ılıcası: 368
Tiflis Kalesi: 364, 365, 366, 367, 369, 377,
460
tiftik: 207, 379
tiftik çorap: 100
tiftik keçisi: 526, 567
Tih Çölü: 313
tihtab: 516
Tikhiz nahiyesi: 405
Tikrit: 237
Tilfirak kenti: 320
tilki: 91, 128, 423, 465, 546
timar: 10, 78, 99, 118, 137, 142, 144, 170,
171, 177, 178, 183, 213, 219, 235, 251,
252, 255, 359, 375, 378, 379, 381, 384,
386, 389, 391, 405, 406, 410, 411, 414,
453, 456, 462, 463, 488, 493, 520
timar defterdarı: 99, 226, 235, 374, 386
Timarhane: 218
Timur: 8, 15, 48, 49, 50, 57, 61, 97, 134,
213, 214, 222, 262, 267, 277, 290, 318,
321, 373, 384, 394, 448, 454, 455, 557
Timur kılıcı: 557
Timur ordusu: 49, 62
Timurleng: 478
Timurlenk Adası: 138, 151
Timurtaş Paşa: 470
tın-ı mahtum: 219
Tire: 28, 366, 401
Tirelioglu şerbeti: 38
tirfil: 247, 266
tirfil yoncası: 251
tırkeş (okluk): 232, 261, 414, 515, 584, 585

Tise Nehri: 338
Todori kaleleri: 171
Todori Kalesi: 175, 176
Tohtamış Han: 134
Tokat: 46, 93, 214, 215, 227, 259, 485, 494,
496, 535, 543
Tokat Kalesi: 93, 214, 459, 537, 560
tokmak: 412
Tokmak Han: 322, 326
Tokmak Han Camii: 351
Tokmak Han, Elçi: 436
Tokmak Han Sarayı: 321
Tokmak Haseki: 446
tomak: 440
Tomanis: 355, 373
Tomanis kalesi: 283
Tomris Han: 322, 357, 363, 412, 419, 423
tonbaz (gemi cinsi): 137
top: 75, 89, 114, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 142, 144, 145, 151, 167, 172, 173,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183,
214, 228, 234, 236, 238, 239, 240, 252,
257, 258, 262, 305, 309, 310, 320, 323,
324, 325, 326, 327, 351, 355, 357, 366,
404, 410, 411, 412, 419, 430, 433, 444,
448, 451, 452, 463, 483, 518, 522, 556
top güllesi: 179, 240, 258, 398
Topal (Kastamonu hâkimi): 505
topçu: 138, 170, 180, 183, 234, 235, 355,
366, 386
topçu ağası: 376
topçu odası: 151
topçu ustası: 521
topçubaşı: 151, 521
Tophane: 589
Tophane Abazaları: 127, 129
tophane işliğı: 240
Tophane somunu: 38
Toprak Kale: 324
toprak kap: 299
topuz: 414
torba: 35, 393, 476, 490, 571
Torbalı Göynük: 570, 571
tortaman: 508
Tortum: 235, 246, 380, 397, 398, 405, 406,
407, 410, 413, 423, 424, 434, 436
Tortum Kalesi: 404, 405, 424
Tortum Paşası: 251
Tosya: 92, 204, 208, 487
Tot: 122
toy: 546
toykun: 372, 439
Tozanlı dağları: 214
Tozanlı Nehri: 214, 215, 220
Trablus: 169, 173, 175
Trablus gemileri: 180

- Trablusşam: 124, 274, 435
 Trabzon (Tarab-efsûn, Tarab-zer,
 Tarabefzûn, Tarabozan, Tarabzen,
 Trabuzan): 84, 88, 95, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108,
 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117,
 118, 119, 124, 125, 152, 165, 166, 171,
 177, 216, 274, 402, 403, 406, 412, 413,
 414, 415, 416, 421, 448, 449, 462
 Trabzon akçesi: 110
 Trabzon âyanı: 413
 Trabzon baltası: 111, 511
 Trabzon dağları: 97
 Trabzon Darbhanesi: 110
 Trabzon dârûlcurrâları: 107
 Trabzon hâkimi: 372, 373, 378, 398, 404,
 418, 448, 456
 Trabzon hurması: 111
 Trabzon kadısı: 413
 Trabzon Kalesi: 98, 102, 227, 354
 Trabzon kuyumcuları: 414
 Trabzon Limanı: 101, 112, 114, 117
 Trabzon mesireleri: 114
 Trabzon paşası: 100, 412, 413, 414
 Trabzon sarayları: 104
 Trabzon seyahati: 354
 Trabzon tarzı baltalar: 414
 Trabzon tekfurı: 94, 484
 Trabzon Veziri: 84
 Trabzon zarifleri: 113
 Trabzon zeytini: 111
 Tufadar Nehri: 85
 Tufan: 7, 122
 tuğ: 40, 161, 196, 251, 322, 413, 434, 436,
 449, 459, 460, 469, 475, 488, 518, 532,
 537, 545, 552, 560, 563, 564, 593, 599
 tuğla: 224, 239, 321, 401, 403
 tuğlu vezir: 78, 99, 213, 306, 386, 462,
 520, 549
 tuğra: 194, 195, 233, 375
 tuğrakes: 261
 tuğra-yı garra: 397
 tuğulka: 252, 387
 Tuhfe kitabı: 121
 Tuhfe Tarihi: 6
 Tuhfe-i Tevârih: 394
 Tulça Kalesi: 166
 tulum: 141, 147, 148, 348
 Tuna: 51, 120, 348
 Tuna Nehri: 148, 166, 338, 519
 Tunageçti atlar: 323
 tunç: 62, 112
 tunç mührê: 572
 tunç top: 451
 Tunus: 169, 173, 175
 Tunus gemileri: 180
 turaç: 440
 Turan: 283, 285, 296, 314, 340, 343, 353
 Turgud Bey: 106
 Turhal Kalesi: 214, 543
 Turhal ovası: 496
 Turhal sahrası: 538
 Turla Nehri: 148, 166, 338
 turna: 237, 546
 turna balığı: 200, 474
 turna katarı: 172
 Turnaçayırı menzili: 308
 Tursun Fakih: 40
 turşu: 210, 453
 turunca: 285
 turunç: 111, 114, 464
 Tuslu Firdevsî'nin Şehnâmesi: 28
 Tut alımı menzili: 319
 tutya çiçek: 34, 247
 tuz: 119, 120, 128, 263, 347, 348, 452, 453,
 512, 513, 515, 516
 tuz emini: 80
 tuz hakkı: 599
 tuzla: 80, 150, 389, 450
 Tuzla emini: 448, 450, 453, 459
 tuzluk kesesi: 511
 tüccar: 88, 110, 126, 155, 167, 187, 202,
 219, 261, 270, 309, 341, 348, 357, 380,
 396, 406, 458, 472, 480, 527
 tüccar hanları: 79, 91, 108, 218, 287, 332,
 377, 524
 tüccar kervanı: 383
 tüfenk / tüfeng: 75, 120, 128, 137, 138,
 139, 142, 144, 145, 167, 172, 173, 177,
 178, 180, 181, 233, 252, 257, 258, 260,
 309, 325, 332, 387, 407, 408, 410, 411,
 412, 415, 419, 508, 509, 510, 513, 516,
 530, 535, 555, 557, 595, 597
 tüfenk-atan yeniçeri: 119
 tüfenk-atar asker: 126
 tüfenkçi: 233, 258, 301, 412
 tülüng: 258, 300
 tülüngi asker: 309
 Tümek kalesi: 366
 tünel kazıcılar: 176
 türbedar: 47, 210, 232
 Türbedar Hatun Baba: 249
 Türbeli Göynük Kalesi: 570
 Türbeli Göynük ziyaretleri: 571
 Türk: 122, 520, 568
 Türk dili: 122, 484, 570
 Türk gençleri: 568
 Türk kaleleri: 345
 Türk Kalesi: 350, 357
 Türk köyü: 507
 Türk Nehri: 276, 350
 Türk ü Türkman: 554

Türkistan: 208, 318, 374, 452, 471, 473,
486, 494, 574
Türkmen: 122, 242, 309, 320, 349, 390,
401, 450, 498, 503, 504
Türkmen Ağası: 592, 594, 596, 598
Türkmen hançeri: 464
Türkmen kabilesi: 329
Türkmen Keskin'i: 547
Türkmen oymakları: 479
Türkmen seddi: 487
tütün: 508, 541

Ucan Dağı: 281, 282, 308
Ucan Kalesi: 308, 325
Ucan Kapısı (Tebriz Kalesi): 281
Ucan suyu: 281
Ucan şehri: 308
ûd: 27
ûd ağacı: 343
Udvar Kalesi: 274
Uğraşderesi: 448
Uğrun Kapısı: 253
Uğrunkapı (Sinop Kalesi): 88
Uğvar Kalesi: 274
Ukayl Tekkesi: 287
Ukaylı: 293
Ukkâşe Tekkesi: 477
ulak: 459, 475, 569
Ulama Paşa: 339, 398
Ulama Paşa Hamamı (Çorum): 494
Ulama Paşa (Süleyman Han vezirli): 339
ulema sarığı: 579
Ulu Beğ: 88
Ulu Cami: 21, 250, 286, 387, 388
Ulu Cami (Bursa): 12, 17, 28, 34, 61
Ulu Cami (Erzurum): 240
Ulu Cami (Ladik): 46
Ulu Cami minberi (Bursa): 90
Ulu Cami-i Kebir (Bursa): 13
Ulu Nogay: 137, 144
Uludağ: 37
ulufe: 53, 359, 440
Ulvan Çelebi: 494
Ulvi: 123
Umman: 124
Umman Arabı: 123, 125
Umman denizi: 26
Umudum Köyü: 243, 246, 424
Umudum Sultan Köyü: 382
Umur Han: 94
un: 299
un değirmenleri: 472, 473
Unkaparı: 48, 84, 170, 401, 577, 578

Unkuru: 520
Urdubar Kalesi: 363
Urfa: 410, 427
Urfa mancınığı: 69
Urum: 83, 118, 122, 268, 478
Urum dilberleri: 5
Urum dili: 103
Urum haneleri: 83
Urum kasabası: 71, 94
Urum reayası: 168
Urus: 419
Urus cariyesi: 190
Uruscuk: 48
Urümbet Nogay: 137
Usiha: 375
uskumru balığı: 112
Uskumru çayırı: 165
ustura: 293
usturlâb ilmi: 172
Uşkurta: 414
uşşak makamı faslı: 457
uştuka balıkları: 148
Utarid nahiyesi: 352
uyluk: 424
uyluk hışı: 511
uyuz: 24, 82, 203, 225, 232, 254, 447, 473
Uzun Ali Ağa: 443
Uzun Çarşı (Bursa): 27
Uzun Hasan (Azerbaycan padişahı): 94,
95, 97, 98, 103, 227, 231, 240, 252, 255,
262, 285, 318, 351, 373, 389, 394, 397,
399, 400, 404, 420, 448, 455, 462, 468
Uzun Hasan Camii: 286, 351
Uzun Hasan Pehlivan (Tokatlı): 535
Uzun Hasan-ı Ekrad Camii: 351
Uzun Muslihiddin, Şeyh: 64

Üç Şerefeli Cami: 53
üç tuğlu vezir: 78, 99, 213, 306, 386, 462,
520, 549
Üçdivan nahiyesi: 203
Üçkilise: 264, 265, 392
Üçkilise Dağı: 264
Üçkilise menzili: 264, 392
Üftâde Efendi: 67
Üftâde Efendi Camii (Bursa): 17
Üftâde Efendi Tekkesi: 19
üğü kuşu (baykuş): 465
Ümeyye bin Ömer (Amr) bin Ümeyye:
303
Ümeyyeoğulları: 359
Ünsi: 538
Ünye: 94

Ünye Kalesi: 94
Ürdinik nahiyesi: 295
Ürdübârî (armut): 268
Ürûmbet Nogay: 144
Üsâme ibn Şerik: 303
Üskübî kasabası: 201
Üsküdar: 67, 74, 77, 83, 186, 187, 188, 194,
195, 196, 216, 227, 323, 353, 434, 443,
449, 459, 534, 538, 539, 540, 541, 553,
576, 580, 588, 589, 590, 596, 598, 599
Üsküdar bağları: 596
Üsküdar bahçesi: 322
Üsküdar menzili: 323
Üsküdar Ovası: 591
Üsküdar sahrası: 592, 596
üşküf: 47, 233
Üsküp: 48, 400
Üstolni-Belgrad: 433
Üstüviş: 128
üzengi: 146, 508
üzüm: 5, 10, 38, 93, 111, 209, 219, 246,
276, 291, 305, 307, 317, 329, 342, 368,
406, 472, 480, 486, 491, 519, 570, 575
üzüm bağları: 111
üzüm kurusu: 276, 315
üzüm sırası: 5, 111, 219

Vaç Kalesi: 519

Vahdetnâme: 574
Vâhidî, Seyyid: 288
Vaiz Efendi Camii: 387
vakıfnâme: 230
Vâle Kalesi: 379
Valide Sultan: 459
Vâmuk u Azrâ köşkleri: 294
Van: 65, 256, 259, 262, 274, 275, 276, 283,
325, 364, 395, 461, 533
Van denizi: 226, 249
Van Gölü: 257, 312
Van Kalesi: 259, 340, 449, 519
Van Karahisari: 461
Van kulu: 386
Van lahanası: 465
Van-ı Azerbaycan: 273
Vanî Efendi: 240
Varay: 213, 214
Varna: 98, 540
Varna Kalesi: 164, 166
Varna savaşı: 47
Vâsi Alisi: 68
vaşak: 465
vaşak postları: 260, 263
Vaşird Kalesi: 405

Vaypığa aşireti: 131
veba: 54
vekilharc ağa: 440, 498
Velağosoğlu Ahmed Beğ Camii: 333
Veli Ağa, Kılarcı: 135, 261, 262, 468
Veli Bey: 418
Veli Han, Şehzâde: 57
Velî, Sultan: 540
Velican: 16
Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa
Medresesi: 18
Velyan Dağı: 305
Velyan kenti: 305
Venedik: 122, 173, 174, 178, 183, 187, 188,
190
Venedik altını: 590
Venedik balyozu: 168
Venedik donanması: 181
Venedik hâresi: 260, 279
Venedik Pencpirim'i: 188
Verdiçuk Mahallesi: 287
vergi: 178, 216, 230, 256, 266, 276, 304, 344,
372, 399, 470, 490, 570
Verişan: 386, 395
Vesâyâ-yı Kudsiyye: 481
Veşle Çayı kenti: 317
Veys Çelebi, Hanende (Diyarbakırlı
Yahya çırağı): 245
vezir fermânı: 252, 256, 257
Vidin: 48
vire: 8, 175
vire bayrakları: 179, 180
vişne kurusu: 315
vişne suyu: 276
vişne şarabı: 291
Vodane: 48
Vona Etrâki: 95
Vona Kalesi: 94
voyvodalık: 5, 85, 86, 92, 94, 134, 209

Yaban kedisi: 423

yaban kedisi postları: 362
yaban koyunu: 464, 465
yaban üzümü: 93
Yabanova kazası: 517
Yabanova subaşlığı: 520
Yâfes: 39, 122, 123
yağ: 392, 580
yağ deyyeleri: 502
Yağ Kapanı Hanı (Bursa): 20
yağ mumu: 104, 128, 347, 570
yağlı halka: 291
yağlı kâhi: 245

yağlı sünger: 301
yağlık: 511, 516, 580
Yağmur taşı: 313
yağmurca: 546
yahni: 109, 113
Yahni dağı: 391
yahnici: 440
Yahşi Mahallesi (Lâdik): 470
Yahudi: 12, 78, 100, 104, 115, 116, 122,
239, 268, 298, 371, 401, 527, 571
Yahya Efendi: 110
Yaka Türkmenleri: 349
Yakub Ağa Köyü: 468
Yakub Mirza (Kılıç Arslan oğlu): 493
Yakub Paşa Zâviyesi: 53, 221
Yakub Şah bağı: 292
Yakub Şah (Germiyanogullarından): 519,
567
Ya'kubî: 122
Yakuboğlu, Kara: 452
yakut: 134
Yâkût-ı Mûsta'sımî hattı: 62, 198, 285, 573
Yalakâbâd Kalesi: 9, 41
yalamaç: 502
yaldızlı tülbent: 535
yalı: 438
Yalova: 81, 82, 83
Yalova ılıcaları: 76
Yalova kasabası: 589, 590
Yalvaçhisar fethi: 47
Yamalı: 414
Yanbolu: 41, 48
yancık: 233, 323, 424, 546
yangın: 568, 589
Yanık Kalesi: 433
Yanko: 82
Yanko bin Madyan: 82, 83
Yanko kızı Aline: 82
Yanvan kral: 164
Yanvan Tarihi: 6, 83
Yanvan, Tekfur (Trabzon kralı): 124
Yanya Kalesi: 52
yapağı çuvalları: 153
yapı ustaları: 10, 291, 322, 356, 415, 441
Yâr Ali: 297
Yâr Ali kenti: 315
Yâr Ali Sebîli: 287
Yar kirmân: 273
yara taşı: 389
yarasa kuşu: 156
Yarımca Mahallesi (Lâdik): 470
yarlıg-ı belig: 397
Yarmeni: 229, 369, 383
Yarmeni köyü: 232, 397, 448
yasakçı kolluğu: 71
yasavul: 355

yasavul ağa: 284, 306, 316, 327
yasavul vergileri: 338
Yâsîn-i şerîf: 63, 64, 68, 154, 155, 223, 230,
343, 461, 481, 517
yastık: 39, 480
Yâvedüd Sultan, Şeyh: 474
Yâverî: 288
Yavise İskelesi: 120
yay: 125, 126, 128, 142, 260, 279, 419
Yayla Kapısı: 327
Yaylacık Köyü: 261
Yaylak Mescidi: 116
Yazloviçe: 273
yebruh'u's-sanem (adamotu): 247
Yecüc Seddi: 33, 134, 282, 352, 353
Yecüc ve Me'cuc: 352
yedi tuğlu: 413
yedigen: 463
Yedikilise: 383, 392
Yedikule: 36, 193
Yeğen Hüseyin: 510, 511, 514, 593
yelek: 110
yelken gemi: 136
yelkendez çullu küheylân at: 261
Yelkenkaya Burnu: 74
yemek imareti: 471
Yemen: 55, 56, 123
Yemen akiki: 134, 293
Yemen Arabı: 123
Yemen kahveleri: 38
Yemiş İskelesi: 74
Yemiş Pazarcıları Çarşısı (Bursa): 28
Yeni Cami: 581, 586, 587
Yeni Cami Mahallesi (Lâdik): 470, 471
Yeni Cami Mektebi (Trabzon): 107
Yeni Cami (Sinop): 90
Yeni Cami (Trabzon): 105, 106
Yeni Cami'in (Sultanahmet Camii): 586
Yeni Cuma Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
Yeni Cuma Mahallesi (Trabzon): 108
Yeni Hamam (Lâdik): 471
Yeni Kaplıca: 25
Yeni Kaplıca (Bursa): 24
Yenibahçe: 449
Yenicekapı (Sinop Kalesi): 88
yeniçeri: 47, 99, 101, 118, 119, 126, 138,
142, 144, 170, 176, 180, 234, 235, 306,
323, 324, 355, 365, 366, 397, 444, 445,
539, 553, 580, 584, 586, 587, 588
yeniçeri ağası: 11, 77, 135, 136, 151, 194,
235, 306, 365, 376, 386, 437, 438, 444,
445, 581
yeniçeri çavuşu: 100, 521
yeniçeri çorbacısı: 444
yeniçeri çukadarı: 11
yeniçeri deyneği kolluğu: 11

Yeniçeri İmam: 241
yeniçeri kethüdası: 176, 183, 324
yeniçeri Mue'zzin: 241
yeniçeri ocağı: 95, 176, 234, 436, 445, 586
yeniçeri odaları: 151, 580
yeniçeri oturakları ve korucuları: 165
yeniçeri serdârı / kumandanı: 78, 81, 84,
85, 86, 87, 92, 94, 200, 201, 202, 203,
206, 208, 209, 213, 253, 400, 405, 450,
456, 462, 470, 476, 485, 490, 505, 521,
567, 570, 575
yeniçeri yasakçısı: 4, 83
Yeniköy menzili: 84
Yenimahalle Mescidi (Sinop): 91
Yenişehir (Bursa): 47, 54, 63
Yenişehir Kalesi: 52
Yergöğü: 48
Yergöğü Kalesi: 51
Yesevî şehri: 158
Yesevî fukaraları: 58, 65, 337
Yesevî tarikatı: 337
Yeşil Cami (Bursa): 16
Yeşil İmaret: 15, 16, 19, 51
Yeşil Türbe (Sinop): 91
yeşil ve simli balık: 350
yeşilbaş: 546
yeşim: 270
yevmiye: 440
Yezdan Aka: 288
Yezdan Kulu: 268
Yezdanbaş: 279, 446
Yezdecü'd Şah: 336, 339, 356, 368
Yezid: 293, 417
Yezid (Halife): 359
Yezidî Kürtleri: 309
Yığılca nahiyesi: 202
yılan: 113, 177, 248, 249, 365, 409, 417,
571, 595
yılan zehiri: 120, 354
Yıldırak Tav: 33
Yıldırım Bayezid Han: 1, 13, 15, 18, 19,
22, 48, 49, 50, 57, 59, 60, 61, 62, 65,
67, 81, 88, 92, 164, 209, 213, 214, 222,
373, 454, 455, 470, 476, 483, 484, 487,
490, 493, 505, 531, 545, 557
Yıldırım Bayezid Han camii: 15
Yıldırım Bayezid Han İmareti: 19
Yıldırım Bayezid Han ziyaret yeri: 48, 49
Yıldırım Bey: 40
Yıldırım Hamamı: 22
yıldız bilimciler: 290
Yıldızlar ilmi: 353, 531
Yirvan (Boğdan Kralı): 161
Yivânçe: 161
Yoğurt Hanı (Bursa): 20
Yoğurtçu Baba: 138, 140

Yoğurtçu Baba Türbesi: 138
Yoğurtlu Baba: 66
yonca: 266, 417
yonkar: 484
yorga at: 280
yorga mu'teber at: 438
yorgan: 310, 480
Yoroz Kalesi: 96
Yorozburnu Kalesi: 96
Yozgad Baba Tekkesi: 203
Yörembay menzili: 148
Yörgüç Paşa: 218
Yörgüç Paşa Camii (Amasya): 216
Yörgüç Paşa Hamamı (Amasya): 218
Yörgüç Paşa Hanı (Amasya): 218
Yörgüç Paşa İmareti: 218
Yörgüç Paşa Sarayı (Amasya): 215
Yörtük: 280
Yörük taifesi çobanları: 33
yufka ekmeği: 467
Yukarı Batum sancağı: 99
Yukarı Meydan Mescidi (Amasya): 217
Yukarı Pazar Mescidi (Amasya): 216
Yukarı Pazar (Sinop): 91
Yukarı Zarb (Zap): 237
Yukarılı aşireti: 100
yulaf: 417
yumurta: 245
Yunan dili: 8, 77
Yunan harfleri: 36
Yunan tarihleri: 6, 77, 570
Yunanca: 97
Yunanlılar: 77, 311, 399
Yunus Sofrası: 34
Yusuf Balı bni Yegân, Mevlânâ: 64
Yusuf el-Bağdadî: 67
Yusuf (Haccâc-ı Zâlim): 496, 541
Yusuf Han, Mir Güne (Revan Hâkimi):
325
Yusuf, Hazret-i: 192, 193
Yusuf, Kara: 234, 252, 373, 394, 454, 455
Yusuf oğlu Ali: 64
Yusuf Paşa: 171, 172, 174, 176, 184, 185,
193, 194, 322, 359
Yusuf Paşa (Hanya fâtihî): 184
Yusuf Paşa, Hırvat: 183
Yusuf Paşa, Lala: 582
Yusuf Paşa, Musahib: 172
Yusuf Şah, Kara (Karakoyunlu): 373,
384, 454
Yusuf u Züleyhâ: 572, 573
Yuvana Deresi: 405, 424
Yuvana nahiyesi: 405, 421
Yüksek Kilisecik: 468
yün: 265, 464, 515
yün hırka: 343, 385

yürek oynaması: 23
Yüres Mahallesi: 401
yüzbaşı: 10, 99, 213, 252, 375, 520
yüzük: 326

Zaafranı pamuğu: 269

Zadra: 585
Zadriya Kalesi: 188
za'feran (safran): 347
zağı pamuğu: 269
Zağâ Arapları: 431
zağanos (çaylak): 163, 533
Zağanos Kapısı: 114, 116
Zağanos Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
Zağapa Deresi: 229, 460, 516
zağar: 294
zağarcıbaşı: 176, 324
Zağra: 52
Zâhid Camii: 401
Zâhid Efendi Camii: 201
zahir hastalığı: 23
zahireci: 138, 459, 564
Zahireddin, Sultan: 454, 455, 462
Zahireddin-i Fâryâbî: 302
Zahor kenti: 362
zaim: 219
Zaklısa: 350
Zaklıse Adası: 174
Zal Paşa Hamamı: 270
Zal Paşazâde Ahmed Paşa: 267
Zal (Rüstem-i): 588
Zal-ı Göstehe: 429
Zalim Ahmed Kalesi: 259
Zapçe İskeleyi: 120
Zaposhö (Mikril Beyi): 419
Zar Çayırı menzili: 417
Zarb: 237
zarbune: 137, 403
Zarşed: 386, 391, 392
zater: 247
zâtülcenb (akciğer iltihabı): 23, 102, 155
zâviye: 71
zeamet: 10, 78, 88, 94, 96, 99, 118, 137,
142, 144, 170, 171, 178, 183, 206, 213,
219, 226, 227, 228, 229, 232, 235, 251,
252, 254, 255, 359, 375, 378, 379, 381,
382, 383, 384, 386, 389, 391, 393, 395,
396, 397, 399, 405, 406, 410, 411, 414,
448, 453, 454, 460, 462, 468, 485, 493,
520, 564
zeamet defterdarı: 235
zeamet kethüdası: 235
zebât: 27

zeberced: 134
Zebhus: 430
Zehebî: 62
zekât: 1
Zekeriyya: 489
Zekeriyya-yı Halvetî, Şeyh: 53, 221
zekim ipeği: 330
Zekim Kalesi: 365
zemherir (şiddetli soğuk, kış): 246, 460
Zemînî: 268
zemzem: 500
Zenan: 347
zenberekçıbaşı: 119, 176
zenburî: 106
zencef ütücüsü mermeri: 259
Zencî: 123
zencirbâf: 315
Zengi Nehri: 255, 266, 275, 276, 321, 323,
324, 326, 329, 333, 389, 393, 395, 541
Zennuse kenti: 276
zerbâf: 315, 592
zerburî sütun: 247
Zerçü Kapısı Hamamı: 290
zerdali: 246, 276, 291, 458
zerde: 109, 200, 568
zerdeste: 481
zerdeva: 91, 100, 120, 125, 126, 127, 128,
362, 420, 423, 425, 465
zerduz üsküf: 233
zerrin: 34, 247
Zeyn Han Kalesi: 395
Zeyneb Ağam Tekkesi: 287
Zeyneddin Hâfî: 67, 481
Zeyneddin, Hazret-i: 66
Zeynelâbidin, İmam: 43, 44
Zeyn-i Ali: 303
Zeynî Efendi (Cami-i Kebîr İmamı): 250
Zeynîler: 64, 67, 68, 572
Zeynîler Mescidi (Bursa): 17
Zeynîler Tekkesi: 19
Zeynîler Zâviyesi: 63
Zeynüddin Hâfî Medresesi: 18
Zeynüddin Hâfî, Şeyh: 66
zeytin: 111, 472
zeytin bağları: 106
Zeytin kazası: 213
Zeytinabad: 214
zeytinyağı: 113, 198
Zeytin kazası: 474, 487
Zeytinburnu Köyü: 77
zırh: 147, 233, 252, 352, 358, 412, 415, 435,
509, 513, 518, 546, 549
zırh u zırh-külâh: 260
Zırhkenli: 414
zift: 93, 141, 247
Zihne fethi: 47

zikula adlı düdük: 408
zil: 159, 266, 481, 504
zincir: 299, 424, 435, 436, 548, 549, 550,
554, 555, 560, 561, 562
Zindan Kapısı: 103
Zindan Kapısı (Bursa Kalesi): 8
Zindan Kapısı (Trabzon Kalesi): 103
zira (melikî): 299, 326, 346, 382, 400, 506,
521
Zirinoğlu: 433
Ziyaeddin (Azerbaycan şahı): 256
Ziyaeddin Kalesi: 256, 257, 447
Ziyaeddin (Sultan Hasan oğlu): 257
Ziyaeddin Şah: 257
ziyafet evi: 401, 570
Zohorya kenti: 363
Zuchan kenti: 264
Zuday: 474
Zuday Tekyesi Köyü: 469
zurna fasılları: 345
zurzufile: 288

zurzufileli tâc: 263, 269
Zübad Nehri: 418
Zübeyde Hatun: 290
Zübeyde Hatun Camii: 284
Zübeyde Hatun (Harunu'r-Reşid'in
hatunu): 281
Zübeyde Hatun İmareti: 291
Zübeyde Kervansarayı: 287
Züfer, İmam: 23
Zühal nahiyesi: 352
Zühre nahiyesi: 352
zülbiyât: 439
Zülcelâl: 486
Züleyhâ: 430
zülfe: 505
zülfi-nigâr: 16, 90, 505
Zülfikâr Ağa Sarayı: 202
Zülfikâr kılıcı: 436
zülüflü baltacı: 583
Zümreburnu dağları: 96
zümürüt: 16, 134, 382

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ikinci cildi de "günümüz Türkçesiyle" yayımlanmış bulunuyor. *Seyahatnâme*'nin özgün diliyle yayımlanan ciltlerin gördüğü ilgi, onun doğrudan yazma nüshalarından sadeleştirilerek yapılmış yeni bir basımını da zorunlu kılmıştır.

İkinci cilt, İstanbul'dan Mudanya'ya deniz yoluyla gerçekleştirilen kısa fakat çok güzel hikâye edilmiş bir yolculukla başlar. Eski payitaht Bursa'dan sonra Bolu üzerinden Karadeniz kıyılarındaki Trabzon başta olmak üzere büyüklü küçüklü belli başlı şehirlere; Erzurum yoluyla İran'a, Kafkasya'ya, Kırım ve Girit'e uzanan savaşlar, iç çekişmeler ve özellikle Kafkas şehirleri ve halklarıyla ilgili çok ilginç tespitlerle dolu bir dönemin hikâyesi olan bu seyahat, Evliyâ Çelebi'nin fırtınalı hayatının da kesitlerini oluşturur âdetâ.

İki kitap hâlinde sunulan bu ciltte de Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna fazla müdahale edilmeden, daha anlaşılır ve daha "bugün"e yakın olma gayreti güdülmüştür.

Takım ISBN 978-975-08-0952-1

ISBN 978-975-08-0954-8

35 YTL

9 789750 809545